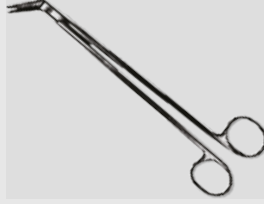

SAĞLIK TARİHİ VE MÜZECİLİĞİ SEMPOZYUMU

4

6-8 TEMMUZ 2018

SAĞLIK TARİHİ VE MÜZECİLİĞİ SEMPOZYUMU

4

6-8 TEMMUZ 2018

Zeytinburnu Belediyesi Kùltür Yayınları
Kitap No: 85

Yayın Koordinatörü
Sertaç Güleç
Nurullah Yıldız

4. SAĞLIK TARİHİ VE MÜZECİLİĞİ SEMPOZYUMU

Editör
Murat D. Çekin

Editör Yardımcısı
Betül Erdem

ISBN
978-625-99034-8-4
TC Kùltür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 20640

1.Baskı
İstanbul, Şubat 2024

Tasarım Uygulama
Ahmet Yumbul

Baskı ve Cilt
Seçil Ofset Matbaacılık
100. Yıl Mahallesi Massit Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No: 77 Bağcılar, İstanbul
Sertifika No: 44903

© Bütün hakları saklıdır.

MERKEZEFENDİ
GELENEKSEL TIP
DERNEĞİ

ZEYTİNBURNU
TIBBİ BİTKİLER
BAHÇESİ

 ZEYTİNBURNU
BELEDİYESİ

www.zeytinburnu.bel.tr | 444 1984

İÇİNDEKİLER

Sunuş	07
Açılış Konuşması	09
Koleksiyonizm ve Kolonyalizm <i>Murat Dinçer Çekin</i>	11
Tıp Tarihi Müzelerinde Teşhir-Tanzim Tasarımı: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi ve Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Halûk Perk Sağlık Tarihi Müzesi Örnekleri <i>Nil Sarı</i>	35
Yaşayan Bir Müze: Bursa Sağlık Tarihi Müzesi <i>Fikret Alkan, Bilal Canpolat</i>	67
Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi'nin Kuruluş Öyküsü <i>Nilifer Gökçe</i>	77
Manisa Celal Bayar Üniversitesi Hafsa Sultan Şifahanesi Tıp Tarihi Müzesi <i>Ahmet Yeşil, Hayrunnisa Yeşil</i>	101
Sağlık Müzesi Olarak İşlevlendirilen Darüşşifa Yapıları ve Hatalar <i>Gönül Güreşsever Cantay</i>	121
Allıhan Kazısı'nın Bilim Dünyasına Kazandırdıkları ve Bergama Müzesi <i>Ahmet Yaraş</i>	135
Atık Valide Darüşşifası, Vakfiye ve Muhasebe Kayıtları Temelinde Bir İnceleme <i>Tijen Saburlu</i>	149
Gureba-yı Müslimîn Hastanesi'nin Kuruluş Yılına Ait İlaç Sarfiyat Defterinin Değerlendirilmesi <i>Tijen Saburlu, Nihal Özşirin</i>	169
19. Yüzyılda Çiçek Hastalığı ile Mücadeleye Dair Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Molova'daki Salgımla İlgili Bir Müfettiş Raporu <i>Burcu Mercan</i>	193
Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'ne Gelen İngiliz Hekimler <i>Aycan Yıldız</i>	209
II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da Kurulan Kamu Hastaneleri <i>Hilal Erşan</i>	221

II. Abdülhamid Dönemi Tıp Tarihinde İcâzetnâmeler Tıp Tarihinde “İcâzetnâme” Adının Devam Etmesi _____ <i>Enver Beşinci</i>	239
Hattat Mustafa Halim Özyazıcı'nın Tıp Konulu Grafik Çalışmaları Halûk Perk Araştırma Merkezi Koleksiyonu _____ <i>Halûk Perk</i>	249
Haydarpaşa Lisesi Müzesi'nde Sergilenen Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane'ye Ait Objeler ____ <i>Elif Gültekin</i>	261
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne Ait Yapılarda Tarih İçinde Üslup Farklılaşması _____ <i>Ezgi Sinem Tunca</i>	269
Sigilografi-Tıp İlişkisinin Önemli Örnekleri-2: Erzurum Mareşal Çakmak Asker Hastanesi, İstanbul Amerikan Hastanesi, İstanbul İtalyan Hastanesi, Hamidiye (Şişli) Etfal Hastanesi _____ <i>M. İskender Targaç</i>	287
İnegöl Devlet Hastanesi Sağlık ve Ambulans Tarihi Koleksiyonu _____ <i>Kâmil Saçkesen, Hayrettin Göçmen, Erkal Altay, Muzaffer Kurhan, Meftune Coşkunarslan</i>	315
İnegöl Tipi Doğum Sandalyesi (İnegöl Lalesi) _____ <i>Kâmil Saçkesen, Hayrettin Göçmen, Erkal Altay, Muzaffer Kurhan, Meftune Coşkunarslan</i>	319
İstanbul Üniversitesi Antropoloji Bölümü'ndeki İskelet Koleksiyonları ve Sağlık Tarihi Açısından Önemi _____ <i>Derya Atamtürk Duyar, İzzet Duyar</i>	327
İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Osteoarkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi _____ <i>Vedat Onar, Altan Armutak</i>	337
Geçmişten Geleceğe Bir Miras: Isto Herbaryumu _____ <i>Dilek Oral</i>	343
İstanbul Üniversitesi Biyoloji Bölümü Zooloji Koleksiyonu ve Özellikleri _____ <i>Oya Özuluğ</i>	351
İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Hidrobiyoloji Müzesi (IUSHM) _____ <i>Müfit Özuluğ</i>	363
İstanbul Üniversitesi Gleissberg Astronomi Koleksiyonu _____ <i>Hasan Hüseyin Esenoğlu</i>	369
Dolmabahçe Sarayı Hamamları _____ <i>Ayça Özer Demirli</i>	385
Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Hamam Müzesi Halûk Perk Koleksiyonu _____ <i>Halûk Perk</i>	397
Aristoteles'e Atfedilen Taşlar Kitabı'nda İnorganik Devalar _____ <i>Gürsel Aksoy</i>	401
Yuhannâ İbn Mâseveyh'in Cevâhiri't-Tibi'l-Müfrede Adlı Koku Risalesi _____ <i>Mehmet Kavak</i>	407

Muhammed b. Maḥmūd b. Hācī eş-Şirvānī'nin Ya'kūbiyye Adlı Eseri Üzerine Bir Ön Çalışma _____	445
<i>Ahmet Acıduman</i>	
Millî Kütüphanede Muhafaza Edilen Tıp Konulu Osmanlıca Dergi ve Gazeteler-I _____	465
<i>Niyazi Ünver</i>	
Millî Kütüphanede Muhafaza Edilen Tıp Konulu Osmanlıca Dergi ve Gazeteler-II _____	475
<i>Emrah Beskin</i>	
Cumhuriyetin İlk Yıllarında İlkokul Müfredat Programlarında Hıfzıssıhha Eğitimi _____	485
<i>Hızır Dilek</i>	
Cumhuriyet Döneminde Sivas'ta Sağlık Hizmetleri _____	491
<i>Faruk Aburşu</i>	
Eczane İçinde Bir Tarih: Pekcan Eczane _____	521
<i>Serap Yılmaz</i>	
Büyükada Tarihî Merkez Eczanesi _____	527
<i>Burcu Özdemir</i>	

SUNUŞ

4. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu bildirimlerini bir kitap halinde sunmaktan kıvanę duyuyoruz.

Sağlık tarihi; insanın kendini tanıma, sağlıklı yaşama, hastalıklarına çare bulma serüvenini konu eden bir bilim ve kültür tarihi disiplini olarak hepimizi yakından ilgilendiriyor. Sağlık tarihini en güzel biçimde aktaran müzelerin ve koleksiyonların varlığı, onlara verilen değerle anlam kazanıyor.

Zeytinburnu Belediyesi olarak, bu toplantılara kültürel faaliyetlerimizin önemli bir parçası, bildiri kitaplarına ise gelecekte hep başvurulacak kaynaklar gözüyle bakıyoruz.

Sempozyumun düzenlenmesindeki desteği dolayısıyla Zeytinburnu Belediyesinin önceki başkanı Sayın Murat Aydın'a, sempozyuma ve bu kitaba emek verenlere ve değerli katılımcılara teşekkür ediyorum.

Ömer Arısoy

Zeytinburnu Belediye Başkanı

Açılış Konuşması

4. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu dolayısıyla biraraya gelmekten mutluluk duyuyoruz.

Bu sempozyumlarda Türkiye'nin çeşitli şehirlerindeki özel ve resmi kurumlarda muhafaza ve teşhir edilen ve tıp, eczacılık, biyoloji, antropoloji, zooloji, botanik tarihini araştıranlara kaynak teşkil eden koleksiyonlar ve objeler tanıtılmaktadır.

Derneğimiz, sağlık tarihine ışık tutan maddi örneklerin bulunduğu müzelerin ve koleksiyonların tanınmasına önem vermektedir. Sağlık tarihi araştırmacıları ve yazarları çalışmalarının ana kaynaklarını koleksiyon, müze, kütüphane ve arşivlerde muhafaza edilen eserlerden temin ederler.

Ülkeler için bir medeniyet ölçüsü olan müzelerin tanıtımı, ayrıca, farkındalık yaratarak tarihi malzemeyi koruma ve toplama gibi hususlarda insanları heveslendirdiği için de değerlidir.

Tarihi kitap, dergi, gazete ve arşiv belgelerinden yararlanılarak hazırlanan tebliğler, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin tıbbi bilgi birikimine, sağlık ve sosyal faaliyetlerine ve sağlık eğitimine dair orijinal bilgiler içermektedir.

Sempozyumda sunulan tebliğlerin kitap halinde yayınlanması, koleksiyonların geniş kitlelere duyurulmasına, anılan eserlere ulaşılmasına ve yeni bilgilerin bilim tarihine mâl olmasına imkan sağlamaktadır.

Sempozyumun hazırlanmasında ve gerçekleştirilmesinde destek veren Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Derneği yönetim kurulu üyelerine, maddi ve manevi destekleri için Zeytinburnu Belediye Başkanı sayın Murat Aydın'a, Dr. Murat Çekin'e ve emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Prof. Dr. Nil Sarı

Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Derneği Başkanı

KOLEKSİYONİZM VE KOLONYALİZM¹

Murat Dinçer Çekin²

Batıda koleksiyonculuğun tarihi antik Yunan'a ve Roma'ya uzanır. Ganimet olarak alınan heykeller, sanat eserleri, süs eşyası, değerli kaplar, madenler ve taşlar, değişik bitkiler ve hayvanlar, tuhaf ve nadir şeyler, tanrılara sunulan adaklarla birlikte kült alanlarında ve tapmıklarda sergileniyordu. Zamanla komutanlar sefere çıktıklarında yanlarında bu eserlerden anlayan uzmanlar buldurmaya başladılar. Bazı komutanların eserlerin bir kısmını kendileri için ayırmasıyla ilk özel koleksiyonlar oluştu³. Evlerde resim-heykel galerisi ve değerli bir kütüphane bulunması zenginlik ve statü sembolü haline geldi, sanat yatırım aracına dönüştü, bir sanat pazarı ve sanat tacirleri sınıfı ortaya çıktı.

Kendisi de bir sanat koleksiyoneri alan Cicero, Aspendos ve Perge'yi yağmalayan ve yolsuzluklarla anılan Sicilya valisi Verres'i suçladığı "Verres'e Karşı" başlıklı konuşmasında, savaşçıların ve konsül üyelerinin sanat eserlerini saygısızca gasp ederek orijinal konumlarından ve bağlamlarından koparmalarını ve bambaşka bir kompozisyona sokmalarını eleştirdi, bu eserlerin kataloglanarak kamuya mal edilmesini savundu⁴.

Ortaçağda koleksiyonların başlıca kaynakları fetihler; kralların, meraklı asilzadelerin, kaşiflerin ve hacıların koleksiyon seferleri ve misyonerlik faaliyetleriydi. Hristiyanlığın mukaddes emanetlerinin bulunduğu kiliseler ve saraylar birer hac merkezi haline geliyor, itibar ve refah getiriyordu. İtalyan tacirlerin

1 Latince 'colere, cult': ekip biçmek, 'colonus': bir kişiye ait toprağı ekip biçen, 'columna': başa (capital) bağlanan sütun, 'colonia': yerleşilen ekilip biçilen toprak, başşehre (capital) bağlı yerleşim veya deniz aşırı yerleşim

2 Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Politikaları Anabilim Dalı, muratcekin@yahoo.com

3 Köseoğlu FN. *Antik Dönem Heykellerinin Sergilenmesi: Sergileme ve Müzecilik Tarihi Açısından Genel Bir Değerlendirme*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

4 Cicero, *Against Verres*, 2.1.53-86, transl. Ingo Gildenhard, OpenBook Publishers, Cambridge 2011, s. 175-187.

1087'de Aziz Nicolaos'un Myra'daki (Demre) mezarından çalıp Bari'ye götürdükleri kemiklerin üstüne San Nicola Bazilikası inşa edildi. 13. yüzyıl başında 4. Haçlı seferiyle Konstantinopolis'i istila eden Latinler, büyük yağmada, aziz mezarlarından kemikleri, Hz. İsa'nın yüzünün izini taşıdığına inanılan mendili, kefeni olduğuna inanılan kumaşı ve çarımhım parçası olduğuna inanılan kalıntıları aldılar. Hipodromdan söktükleri heykeller arasında bulunan ve dört atlı yarış arabasını (quadriga) canlandıran dört at heykelini Venedik'e, Aziz Marcos'un İskenderiye'deki mezarından çalınan kemiklerin üstüne inşa edilmiş San Marco Bazilikasına götürdüler (Resim 1). (Heykeller %98 bakır, %2 kurşun-kalaydır. Üstlerindeki altın varak büyük ölçüde soyulmuştur.)

Resim 1: Konstantinopolis'ten Venedik'e kaçırılan dört at heykeli

Halk için bir eserin özel sayılması mucizevi/harika olmasına bağlıydı. Tabiat gibi, sanat harikaları da Tanrının aynası olarak görülüyordu (Latince'de 'mucizevi/harika' ve 'ayna' kelimeleri 'mir' kökünden gelir). Onun dışında tarihi eserlere önem atfedilmiyor, yakın bölgede bulunan tarihi taşlar ve sütunlar yeni yapılarda kullanılıyor, soyguncular antik mezarları talan edip değerli maden varsa alıyordu.

Avrupa'da gerçek anlamda koleksiyonculuk 15. yüzyılda soyluların, tacirlerin, bilim insanlarının tuhaf veya nadir nesnelere dolaplarında veya odacıklarda (cabinet) biriktirmesiyle başladı. 17. yüzyıla kadar yüzlerce 'nadire kabinesi' kuruldu. Bir seçkinlik işareti olan ve sınırlı ziyaretçiye açılan bu koleksiyonların en iyi örnekleri, ortaçağ hazinelerinin mirasına konan imparatorlarınkilerdi. 'Aydınlanma' felsefesinin, toplanan bilgileri ve eşyayı dü-

zene sokmak, sınıflamak, bilgi koleksiyonları ve bilgi haritaları oluşturmak amacıyla başlatacakları ‘taksonomi ve ansiklopedi çağı’ nadire kabinelerinde işaretlerini vermişti.

Sıradışı ve ekzotik herşeyin dahil edildiği, yeni kolonilerden getirilen nesnelere büyüyen ve Batıdaki büyük müzelerin çekirdeğini oluşturan kabineler sınıflara ayrılarak düzenleniyordu: ‘Naturalia’ bölümünde deniz kabukları, kurutulmuş bitkiler, doldurulmuş kuşlar, kavanozlanmış sürüngenler, bebek başları, ceninler, ölü maskları, mumyalanmış eller, kollar, bacaklar (Resim 2); ‘artificialia’ bölümünde antikalar, resimler, heykeller, sikkeler, madalyalar, mücevherler, altın ve gümüş kaplar, dokumalar, silahlar; ‘scientifica’ bölümünde saatler, pusulalar, küreler, dürbünler, teleskoplar; ‘exotica’ bölümünde yeni keşfedilen coğrafyalardan getirilen parçalar; ‘automata’ bölümünde sesli ve hareketli heykelcikler ve aletler; ‘mirabilia’ bölümünde iki-tüç başlı veya çift cinsel organlı hayvanlar, cüceler, hilkat garibeleri, ucubeler; ‘bibliotheca’ bölümünde el yazması eserler, haritalar, şemalar, kataloglar⁵.

Resim 2: Ole Worm'un nadire kabinesine ait katalogun ön kapak gravürü, 1655

Uzak ülkelerden toplattığı bitkilerle ülkesi İsveç'i kalkındırmayı hedefleyen Linné, 1735'te canlıları yeni bir bakışla, üreme organlarını ölçü alarak sınıfladı, bitki ve hayvan kimliklerine bugüne kadar değişmeyen bir düzen verdi ve böylece “tabiatı sadeleştirdi”. Avrupa'daki botanik bahçeleri kolonilerden

5 Artun A. *Sanat Müzeleri 1: Müze ve Modernlik*, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 25-32.

gelen bitkilerle zenginleşti. Bitki koleksiyonlarındaki büyüme, kolonizasyonun genişleme göstergesiydi. (Eskiden Afrika'da yetişen bitki türlerinin çoğu bugün Avrupa herbaryumlarında ve Afrikalı araştırmacılar bunların dijital kopyalarına ulaşabilmektedir.) 1759'da Londra - Kew'da kurulan Kraliyet Botanik Bahçeleri koloni imparatorluğunun ticaret ağı merkezi gibiydi. Britanya, Brezilya'dan topladığı kauçuk tohumlarını Malaya'da Afrika'dan getirdiği köleler eliyle yetiştirirken, Peru'dan topladığı kınakına tohumlarını Hindistan'da köylüler eliyle yetiştiriyor ve bu sayede sıtmaya karşı direnç kazanıyor, Afrika ve Asya kolonilerini genişletiyordu.

'İnsan Koleksiyonları'

Emperyal ülkeler kolonilerinden mineral, bitki ve hayvan koleksiyonları dışında insan numuneleri de getirdiler. Colomb, Amerika'dan getirdiği 7 yerli İspanya sarayına sundu. Vespucci tarafından getirilen 200 yerli İspanya panayırlarında sergilendi. 16. yüzyılda Medici ailesinin Vatikan'da oluşturduğu koleksiyonda ekzotik hayvanlar yanında Amerika, Afrika ve Asya'dan getirilen "barbarlar" vardı. 'Hayvana yakın ırkların temsilcileri' sayılan "ilkel" insanlar sonraki yüzyıllarda sergi, tiyatro, kabare, sirk ve 'insanat bahçeleri'nde teşhir edildiler.

İlk örneklerden biri olan Sara Baartman, iri kalça, uzun labia gibi anatomik özellikleriyle bilinen Güney Afrika - Khoikhoi topluluğundandı. (Paleolitik döneme tarihlenen Venüs figürinlerindeki vücut yapısının Khoikhoi, Buşman, Pigme gibi Afrika ve Andaman - Onge gibi Asya topluluklarında görülen; kalça, uyluk ve karında fazla yağ ile karakterize steatopiji ve steatomeriye işaret edip etmediği tartışılmıştır.) Hollanda-Britanya kolonisi Cape Town'da yaşayan ve üç bebeğini kaybeden Baartman, 1810'da süt anne olarak çalıştığı evin Hollandalı sahibi tarafından Londra'ya götürüldü ve Hotanto Venüsü diye tanıtıldığı gösterilerle teşhir edildi. Köle ithalatı birkaç yıl önce yasaklanmıştı; patronu aleyhine dava açıldığında kazanç için çalıştığını beyan ederek onu korudu (bu beyanın öğretildiği ileri sürüldü). Vaftiz edildi. Satın alınarak gittiği Paris'de özel partilerde tacizler altında dans edip şarkı söyledi. Baartman'ın vücut çizimlerini yaptıran ve 1815'te 26 yaşında ölünce beynini, genital organlarını ve iskeletini muhafaza eden Muséum National d'Histoire Naturelle zoolog ve karşılaştırmalı anatomisti Cuvier, notlarında onun zekasını ve kuvvetli hafızasını över; Felemenkçeyi akıcı, İngilizceyi iyi, Fransızca'yı çatpat konuştuğunu, ağız arpını ustalıklı çaldığını, güzel geleneksel dans yaptığını, enerjik bir kişiliği olduğunu belirtir ama yine de ırkçı bakışla anatomisini maymunlara daha yakın bulur. Baartman'dan sonra başka Khoikhoi

erkekleri, kadımları ve çocukları da Avrupa'da teşhir edildi. (İskeleti ve vücudunun alçı kalıbı önce Muséum d'Angers, sonra Musée de l'Homme'da sergilenen Baartman'ın 1974'te iskeleti, iki yıl sonra da alçı kalıbı gösterimden kaldırıldı (Resim 3). Vücudundan kalanlar 1994'te Mandela'nın başkanlığıyla yeni rejime geçen Güney Afrika tarafından istendi, uzun tartışmalar sonunda 2002'de vatanına iade edildi ve doğduğu yerde toprağa verildi.)⁶

Resim 3: Sara Baartman'ın alçı kalıbının baş kısmı

19. yüzyıldaki 'ucube' sergilerinde; kafadan veya göğüsten yapışık Siyam ikizleri, mikrosefal kardeşler, cüce, dev adam, vücudu ve yüzü kıl kaplı kurtadam, sakallı kadın, albino, tepeden tırnağa dövme erkek, şekil bozukluğu ile doğmuş insanlar, hayvanlar veya kalıntıları, ekzotik hayvanlar ve kolonilerden getirilmiş "vahşiler" yeralıyordu. 1841-68 arasında dünyanın en ilgi çekici ucube-nadire koleksiyonunu sergileyen ve tahminen 41 milyon kişi tarafından ziyaret edilen Barnum's American Museum kendisini bir eğitim kurumu olarak tanıtıyordu⁷. (İşadama Barnum 1835'te Afroamerikalı Joice Heth'i "George Washington'ın bakıcılığını yapmış 161 yaşında ucube kadın" diye teşhir etti. Gözleri görmez, vücudu tutmaz olmuş bu zayıf kadın, kölelik karşıtlarının tepkisine rağmen yedi ay şehir şehir gezdirildi ve ziyaretçilere Washington'un çocukluğuna dair hikayeler anlattı. Ölünce Barnum'un yaptırdığı kamuya açık ve biletli otopside 80 yaşlarında olduğu anlaşıldı. İddiaya göre, daha yaşlı görünsün diye sahibi tarafından dişleri çekilmişti.)

Darwin 1859'da Türlerin Kökeni, 1871'de İnsanın Türeyişi adlı eserlerini yayımladı. İlk canlıların doğal seçimle milyarlarca yılda bitki ve hayvanlara, hayvanların milyonlarca yılda insana evrildiği teorisinden güç alan ve ilk

6 Crais C, Scully P. *Sara Baartman and the Hottentot Venus: A Ghost Story and a Biography*, Princeton University Press, Princeton 2009.

7 Ancet P. *Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi*, çev. Ersel Topraktepe, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 57-58.

insanların binlerce yılda Avrupalı insana evrildiğini varsayan sosyal evrimci görüşün hedefi, bir yandan ‘geri toplulukları medenileştirmek’, bir yandan da yapay seçilimle genetik hastalıklı ve engellilerin üremesini engelleyerek (öjeni) ‘ileri toplulukları kusursuzlaştırmak’ idi.

Batı dünyasında endüstrileşme devriminin ve kolonizasyonun getirdiği kendine güven, 19. yüzyılın ortası ile 20. yüzyılın ortası arasında, resmi ve özel, ulusal ve uluslararası çok sayıda fuar düzenlenmesine zemin hazırladı. Expo 1851 Londra, uluslararası düzeydeki ilk büyük fuardı. Artık birkaç yıl arayla düzenlenecek ve bilimsel, teknolojik, ekonomik, sosyal gelişmeleri ortaya koyacak ‘expo’ların ve ‘kolonyal fuar’ların ana mesajı ‘ilerleme’ idi.

Batının büyük şehirlerinde düzenlenen fuarlarda, kolonilerden getirilen aileler, orijinal kıyafetleri veya çıplaklıklarıyla, bazen hayvanlarla, ‘yerli’ köyünü canlandırdılar. Böylece “ileri-medeni” ile “geri-yabani” arasındaki fark vurgulandı. Misyoner kuruluşlara ayrılmış bölümlerde veya bağımsız misyoner fuarlarında ise hristiyanlaştırılmış koloni sakinlerinin vaftizden önceki hayatları sahnelendi⁸ ve hidayete ermiş olan ile olmayan arasındaki fark ortaya kondu. Bu sergilemelerle halka kolonizasyonun meşruiyeti de gösterilmiş oluyordu. Lapon, Eskimo, Apaçi, Sioux, Guadelup, Amazon, Fuegyan, Guyana, Suriyam, Senegal, Gine, Togo, Benin, Kamerun, Gabon, Kongo, Nübye, Sudan, Habeş, Somali, Masai, Zulu, Madagaskar, Malabar, Seylan, Burma, Borneo, İgorot / Filipin, Cava, Samoa, Kanak, Okinava, Aborjin.. köyleri, fuarların en ilgi çeken bölümleri ve organizatörlerin kazanç kaynağı oldu (Resim 4).

Resim 4: Expo 1905 Liège’de Senegal köyü

8 Sánchez-Gómez LA. “Human Zoos or Ethnic Shows? Essence and Contingency in *Living Ethnological Exhibitions*”, *Culture & History Digital Journal*, 2013;2(2):1-25.

Yedi ay süren ve 20 milyona yakın kişi tarafından gezilen Expo 1904 St. Louis'te, gerçek hayatlarında yalnızca bir ritüel olarak köpek yiyen ve dini sebeplerle dans eden İgorotlular, hergün köpek kesip yemeye ve saatbaşı dans etmeye zorlandı⁹. Fuarda bir başka ilgi merkezi, eski misyoner bir gezginin Belçika kolonisi Kongo'dan getirdiği 1.5 metre boyunda, gençliğe geçiş ritüelinde dişleri sivriltilmiş bir Pigme olan Ota Benga ve birkaç arkadaşıydı. Fuardan sonra bir süre American Museum of Natural History'de ziyaretçilerin ilgisine sunulan Ota Benga (burada 'Pigme' etiketiyle büstü durmaktadır), 1906'da zoologların önerisiyle Bronx Hayvanat Bahçesinde önce "maymunla insan arasındaki kayıp halka" olarak şempanzeler, orangutan ve papağanla aynı kafeste, sonra üç hafta tek başına teşhir edildi (Resim 5). Hem tacizlere karşılık vermesi, hem de Afroamerikalıların "ırkımızdan biri maymunlarla kafese konmadan da yeterince aşağılanmıştık" şeklindeki tepkisi sebebiyle sergileme sonlandırıldı. Himayesine verildiği din adamı tarafından dişleri kaplatıldı, Amerikan kıyafeti giydirildi, İngilizce ve ilahiyat eğitimi aldırıldı. Bir fabrikada çalışmaya başladı. Afrika'ya

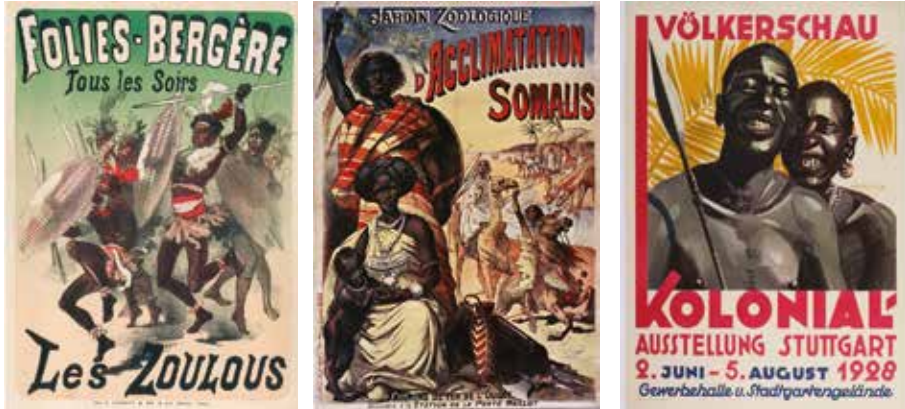
Resim 5: Ota Benga,
Bronx Hayvanat
Bahçesi, 1906

9 Palabrica E. "AAPI Action: St. Louis World Fair of 1904", *UCLA Radio*, 17.05.2021.

dönme hayali dünya savaşı yüzünden gerçekleşmeyince depresyona girdi. 1916'da 33 yaşında, dişlerinin kaplamasını söküp tabancayla intihar etti¹⁰.

1870'lerin sonuna doğru Avrupa ve Broadway turu yapan Siyah Venüs tiyatrosunda sahneye hayvanlar ve maymun kılığında insanlarla birlikte "vahşiler" çıkıyordu. Aynı temayla çok sayıda tiyatro, kabare, film yapıldı. Bu gösterilerde erotizm de vardı. Hollywood, romandan uyarlanarak sessiz sinema döneminde gösterime giren ve kahramanının narası ancak sesli sinema çağında duyulan Tarzan (romandaki Mangani dilinde 'Beyazderi') filmleriyle "yamyam" algısını güçlendirdi.

Birçok hayvanat bahçesine (ve Barnum'un müzesine) ekzotik hayvan sağlayan ve hayvanların daha doğal ortamlarda sergilenmeleri konusunda devrim yapan girişimci Hagenbeck, hayvanları getirdiği coğrafyalardan insanları da getirerek 'antropo-zoolojik sergi' çağını başlattı. Paris'deki Jardin Zoologique d'Acclimatation, 'yerli' köyleriyle birlikte l'Acclimatation Anthropologique'e dönüştü; 1877-1931 arasında 35 kolonyal fuara ev sahipliği yaptı. Bunların sonuncunu altı ayda 34 milyon kişi gezerken, Fransız Komünist Partisinin yakın bir bölgede düzenlediği Koloniler Hakkında Gerçekler adlı küçük, paralel karşı-fuar çok az ziyaretçi çekti. Etnik sergileme bulunan son dünya fuarı Expo 1958 Brüksel'de 600 kişilik Kongo köyü de vardı ve fuarın üzerinden iki yıl geçmeden, Kongo kanlı bir mücadeleyle Belçika'dan bağımsızlığını kazandı.

Resim 6: İlanlar: Zulular gösterisi, Paris, 1880; Somalililer köyü, Paris, 1892; Kolonyal fuar, Stuttgart, 1928

10 Newkirk P. *Spectacle: The Astonishing Life of Ota Benga*, HarperCollins, New York 2015.

Bronx Zoo'dan sorumlu Yabanhayatı Koruma Cemiyeti 2020'de, Ota Benga'ya yapılanlar için özür yayınladı.

Hayvan hakları savunucularına göre, hayvanat bahçelerinin hayvanlara reva gördükleri de aynı derecede zulümdür.

1960'lara kadar, 400'ü aşkın 'insan bahçesi'nde 35 bine yakın erkek, kadın ve çocuğun seyre sunulduğu ve 1.4 milyar kişi tarafından seyredildiği tahmin edilmektedir¹¹ (Resim 6). Bunların bir kısmı, hastalık, intihar, doğum komplikasyonu ve deneyler dolayısıyla öldü. Sergilenen insanların, yaşadıklarına dair ne hissettiklerini ortaya koyan belgeler nadirdir. Bir örnek, çiçek hastalığına bağışık olmadıkları ve aşılınmaları unutulduğu için 1880-81'deki Avrupa turu sırasında tamamı ölen 8 kişilik iki İnuit ailesinin lideri Ulrikab'ın hatıra defteridir¹².

Arkeoloji Kolonyalizmin Hizmetinde

Rönesans; antik Yunan ve Roma'nın felsefesi, mitolojisi, sanatı ile birlikte tarihi kalıntılarına da merak doğurdu. 'Antiquarianism' akımının etkisiyle Ankonali Ciriaco 15. yüzyıl sonuna doğru İtalya, Yunanistan, Anadolu, Kıbrıs, Beyrut, Şam ve Mısır'a geziler yaptı, eski yazıtları topladı, tarihi eserlerin eskizlerini çizdi (Konstantinopolis'te Grekçe çalıştı, şimdi olmayan Jüstinien sütununu resmetti) ve bu gayretiyle "modern 'klasik arkeoloji'nin babası" diye anıldı. Vatikan, Roma'nın mirasçısı olma iddiasıyla o dönemden kalan eserlere sahip çıkmaya başladı.

Osmanlılarda antik eserlere duyulan ilgi sınırlıydı. Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı Sarayı ikinci avlusundaki eski eser koleksiyonunda, Doğu Roma'nın yenilmez at arabası yarışçısı Porphyrios için hipodromda dikilmiş yedi heykelden ikisinin kaidesi vardı (Resim 7). (Bugün İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir; beş kaide kayıptır.) Savaş sonrasında Osmanlı başşehrine taşınan az sayıda eserden biri, Kanuni'nin veziri İbrahim Paşanın 1526'da Mohaç muharebesini takiben Budin'den getirip hipodroma koydurduğu Üç Güzel heykelleridir. Bir rivayete göre, Şair Fîgani bu olay üzerine "İki İbrahim geldi şu cihan mabedine / Biri put kıran

Resim 7: Porphyrios için dikilmiş heykellerin kaideleri

11 Schofield H. "Human Zoos: When Real People Were Exhibits", *BBC News*, 27.12.2011.

12 Lutz H, Ipellie A, Blohm HL. ed. *The Diary of Abraham Ulrikab: Text and Context*, University of Ottawa Press, Ottawa 2005.

oldu, öbürü de put diken” anlamında beyit yazdığı için idam edildi. Heykellerse tahrip oldu.

16. yüzyılda Orta ve Güney Amerika’yı istila eden İspanyolların gözünde Maya, İnka ve Azteklere ait altın ve gümüş heykeller tarihi eser değil, eritilip külçe haline getirilecek madendi. Avrupalılar bu şekilde önemli bir sermaye birikimi yaptılar; güçlenen ekonomileri ile gelişmiş silahlar ve gemiler üreterek başka coğrafyaları kolonize ettiler.

17. yüzyılda İngiliz kraliyet ailesi ve varlıklı insanlar koleksiyon oluşturmaya başladılar. “Büyük gezgin” Arundel kontunun antikacı olarak yetişirip 1624’te Osmanlı ülkesine gönderdiği din adamı Petty, İstanbul, Ege ve Atina’da çok ucuza tarihi eserler topladı. Sanata, edebiyata, bilime ve eski medeniyetlere ilgi duyan aydınlar ve zenginler 1660’ta Londra’da Royal Society, 1666’da Paris’de Académie des Sciences adlı ilim cemiyetlerini (learned society) kurdular. 1734’te Londra’da kurulan Society of Dilettanti (Latince ‘sanat meraklısı amatörler’) döneme damgasını vurdu. Cemiyet çekilişler düzenleyerek yardım topladı. Genç üyelerin, gördükleri klasik dönem eğitimlerini geliştirmek, eski kültürleri ve üst sınıf insanları tanımak üzere yaptıkları ‘Büyük Tur’ bir ritüel haline geldi. Romalı yazarlar Plinius ve Strabon’un eserlerinden bildikleri Priene, Knidos, Ksanthos gibi antik Anadolu şehirlerinden ve Avrupa’dan satın aldıkları Yunan ve Roma heykelleri; Mısır, Afrika, Latin Amerika ve Uzakdoğudan taşıdıkları kültür varlıkları 1753’te Montagu House’un British Museum olarak açılmasına, Britanya müzelerinin tarihi eserlerle dolmasına yardım etti¹³.

18. yüzyıl ortalarında Fransa kralı da konsolosları eliyle İtalya ve Osmanlı coğrafyasından heykel, çini, takı, kumaş, yazma kitap gibi değerli eserleri toplamaya başladı. Avrupa aristokrasisindeki ‘tarihi eser toplama ve davetlerde dostlara gösterme’ modası yeni ortaya çıkan burjuvaziye sirayet etti. Koleksiyon yapmak sınıf atlama göstergesi oldu. Aristokratlar ve burjuvalar; hükümetlerini Yakındoğuda, Osmanlı topraklarında kazılar yapmaya zorladılar.

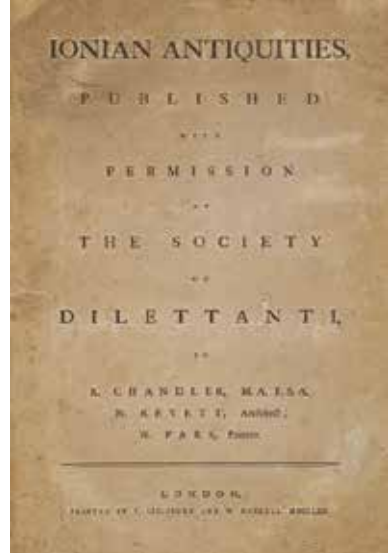
1764’te yayınladığı Antikçağ Sanat Tarihi adlı eserinde Winckelmann, antikçağ sanatını dönemlerine göre sınıflandırdı, sanatı kültürel bir ürün olarak ele alıp müzelerde sergilemenin ulusal başarı ve ilerlemeyi göstereceğini savundu, belge ve bilgi toplama konusunda metod ortaya koydu. Böylece sanat tarihi ve arkeolojiyi bir disiplin haline getirirken, antik sanata ilgiyi arttırdı¹⁴. Aynı

13 Yılmaz Y. *Anadolu’nun Gözyaşları: Yurtdışına Götürülmüş Tarihi Eserlerimiz*, 3. baskı, Anadolu Kültürel Girişimcilik, İstanbul 2020, s. 20-21.

14 Winckelmann JJ. *Antikçağ Sanat Tarihi*, çev. Oğuz Özügül, 3. baskı, Say Kitap, İstanbul 2021.

yıl Dilettanti Cemiyeti adına tarihi İonya bölgesini gezen, klasikçağ uzmanı, mimar ve ressamdan oluşan ekip, gezi öncesinde tarif edilen kurullarla arazi çalışmaları ve çizimler yaptı, ayrıntıları günlükler halinde raporladı; gezi İonya Antik Eserleri adıyla kitaplaştırıldı¹⁵ (Resim 8).

18. yüzyılda bilginin ve tarihin yapılandırılması, ‘evrensel kültür’ anlayışının oluşması ve ‘öteki’ kültürlerin yağmalanmasında müzeler itici güç oldu. 1793’te, monarşinin yıkılmasının 4. yıldönümünde Louvre Sarayı müze olarak açıldı. İçindekilerin çoğu kralların konsoloslar eliyle topladığı eserlerdi. En cüretkar tarihi eseri yağmacılardan biri olan Napoléon Bonaparte’ın, işgal ettiği Av-

Resim 8: İonya Antik Eserleri kitabının başsayfası, 1769

rupa ülkelerinden, kısmen “soyguncuları soyarak” taşıdığı eserler Paris’de zaferden dönen bir ordu gibi törenle ve coşkuyla karşılandı (eserler arasında Venedik’teki dört at heykeli de vardı) (Resim 9). (Goethe, hemen her Avrupalı aydının yetişmesinin bir ayağı olarak kabul edilen ve kendisinin de iki yılını alan İtalya turunda yerlerinde ayrı ayrı incelediği birçok eserin Louvre’de aynı mekana hapsedilmesinden kötü etkilenir. Müzede kurulan sanat tarihi, İtalya denen sanat varlığını yok etmiştir¹⁶.)

Napoléon 1798’de; hekim, eczacı, botanikçi, zoolog, mineralog, kimyager, sanat tarihçisi, arkeolog, mimar, ressam, gravürcü, heykeltıraş, tasarımcı, coğrafyacı, astronom, matematikçi, mühendis, müzisyen, matbaacı ve çevirmenlerden oluşan ve “Eşekler” diye anılan 167 kişilik heyetle Kahire’ye ayak bastı. Mısır Enstitüsü kuruldu. Mısır eserleri Louvre ve diğer müzelere taşınmaya başladı. Dört yıl süren seferin ardından 20 yılda 10 cildi metin, 13 cildi çizim olan Mısır külliyesi yayımlandı. (Heyetin Mısır’dan getirdiği kedi mumyaları üzerine çalışanlardan biri, Sara Baartman’ı inceleyen Cuvier’di.)

Napoléon’un 1815’te tahttan düşmesinden sonra Avrupa ülkeleri arasında yapılan centilmenlik anlaşması uyarınca, Fransa’ya götürdüğü eserler iade edildi. (Dört at heykeli Venedik’e geri döndü ancak iki dünya savaşında da,

15 Chandler R, Revett N, Pars W. *Ionian Antiquities*, T.Spilsbury & W.Haskell, London 1769.

16 Artun A. *Sanat Müzeleri 1: Müze ve Modernlik*, s. 227-228.

Resim 9: Napoléon'un ganimet olarak getirdiği tarihi eserler Paris'de karşılanıyor; ortada dört at heykeli var. (çizim: Girardet, gravür: Berthault)

zarar görmemesi için geçici olarak başka şehirlere taşındı, 1990'da çevre kirliliği dolayısıyla kilise içine yerleştirildi, yerine replikaları kondu.) İtalya'da 1820'de, Yunanistan'da 1827'de eski eserlerin yurtdışına çıkarılmasını engelleyen kanunlar yürürlüğe girdi.

Batıda, Yakındoğu mirasının Babil, Pers, Helenistik Yunan ve Roma imparatorlukları yoluyla Avrupa'ya geçtiği ve en ileri kültür seviyesine ulaştığı düşünülüyor, Arap-İslam medeniyeti bu tablonun dışında tutuluyordu. Yeni ulus-devletler; milliyetçilik, helenizm ve oryantalizm akımları altında, yüceltilen antik Yunan ve Roma üzerinden köklü bir geçmiş inşa etmeye çalıştılar. 19. yüzyılda kazılarla ilgili kitapları süsleyen romantik fotoğraflar, arkeologları, kaybolmuş geçmişi günyüzüne çıkaran kahramanlar gibi sunuyordu¹⁷. Antikite, Batının üstünlüğüne delil sayılıyor ve "barbar" Doğuyu medenileştirme iddiasına güç veriyordu. Avrupalılar kendilerini antik Yunan'a bağlarken, bağımsızlığını elde eden Yunanistan da modern Avrupa'ya ait olmak istiyordu¹⁸.

Kuzey Amerika'yı kolonize eden Avrupalılar arkeolojiyi kullanarak tahakkümünü pekiştirdi. Amerikan yerlilerinin hiçbir zaman kayda değer bir

17 Silberman NA. Vaat Edilmiş Topraklar ve Seçilmiş Halklar, İçinde: Boren A. ed., çev. *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yaplandırılması*, s. 27.

18 Shaw WMK. *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, çev. Esin Soğanclar, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 71.

gelişme gösteremediğini, modern hayata ayak uyduramadığını, kıtanın farklı yerlerinde rastlanan höyüklerin onlar tarafından değil, “beyaz, medeni, üstün” bir ırk tarafından yapıldığını, yerlilerin bu ırkı uzun zaman önce ortadan kaldırdığını ileri süren Thomas Jefferson, Andrew Jackson gibi siyasilere ‘psödo-arkeoloji’den destek aldı. Yerlileri sürmeyi veya ortadan kaldırmayı, topraklarını gasp etmeyi, böylece ‘rövanşı almayı’ meşrulaştıran ve 1830’da Yerlileri Uzaklaştırma Kanunu çıkmasına zemin hazırlayan bu mit, 1894’te etnolog Cyrus Thomas tarafından çürütüldü¹⁹.

Avrupalı devletlerin bilim önderliği rekabeti ‘en büyük müzeyi yapmak’ hedefinde de kendini gösteriyordu. Mısır bu açıdan verimli bir kaynaktı. Prusyalı ejiptolog Lepsius 1842-45 arasında Mısır’dan Berlin’e eser taşıdı. 1878’de Mısır yönetimini devralan Britanya ve Fransa ise kurdukları paylaşım sistemiyle kazılardan çıkardıkları eserlerin yarısını ülkelerine götürdüler. 19. yüzyılda ‘antik Mısır’ modasının olduğu yer, bölgeyi gezen Avrupalı zenginlerin mumya satın alması, ülkelerinde düzenledikleri partilerde sergilemesi, sargılarını misafirlerin alkışları eşliğinde açmasıydı. Mısır’da eski mumyalar yetmemeye başlayınca, fakirlerin cesetleri çöle gömülüp kurutuldu, ziftle sıvanarak sahte mumyalar yapıldı ve işportada satıldı (Resim 10).

Resim 10: Mısır sokaklarında mumya satışı, 1875
(fotoğraf: Félix Bonfils)

19 Keel BC. “Cyrus Thomas and the Mound Builders”, *Southern Indian Studies*, 1970;22:3-16.

Dindar Avrupalılar, insanın cennette başlayan yolculuğunun Avrupa’da bittiğine inanıyordu. Kitab-ı Mukaddes’te adı geçen kişileri Avrupalı ulusların ilk kralları olarak tanımlayan hayali soyağaçları yarattılar. Protestanlar ‘hac’cı ‘ruhi hac’ olarak yorumlayıp, hacı olmak için gerçek mekanlara ihtiyaç bulunmadığına inansalar da, Kitab-ı Mukaddes’i lafzi olarak anlayıp evrim teorisinin öngördüğü yeni insanlık kronolojisine karşı çıktıkları için, kazılarla ona meydan okunacağını ve bu gerekçeyle maddi destek bulunabileceğini düşünüyorlardı. Osmanlı sınırları içinde yaşadığına inandıkları dini hikayelerin yerleri belirlenip gerçeklikleri ispatlanırsa, devrıldıkları mirasın temelini oluşturan topraklarda yönetim hakkı elde edebilirlerdi²⁰. Davud ve Süleyman peygamber-krallara ait kalıntılara ulaşmak için 1863’te Kudüs’teki kral mezarlarını kazan Fransız arkeolog De Saulcy, yahudiler İstanbul yönetiminden kazının durdurulmasını talep etse de, lahit ile kemikler çıkardı ve Louvre’a gönderdi. 1865’te Londra’da kurulan Filistin Araştırmaları Fonu ve 1870’te kurulan Amerikan Filistin Araştırmaları Cemiyeti alan haritasının çıkarılmasında ve bölgenin ele geçirilmesinde rol oynadılar.

Eski eser kaçırmak için en çok başvurulan yollardan biri yerel halkı ve yöneticileri aldatmaktı. 1865-77 arasında ABD’nin konsolosluğunda bulunduğu Kıbrıs’ta kazılar yapan (ve çıkardıklarının en büyük müşterisi -kuruluş aşamasındaki- Metropolitan Museum of Art’ın ilk müdürü olan) Cesnola, Rum köylülerin ellerinde hangi antik eserler olduğunu öğreniyor, onlara kehanet kitabı olarak tanıttığı Layard’ın Ninova ve Kalıntıları adlı eserinden benzer çizimler gösteriyor, “herşeyi söyleyen kitab”ı gören köylüler sakladıkları eserleri veriyordu²¹.

Avrupa ülkeleri arasında tarihi eser kaçakçılığını önleyen kanunlar Osmanlı ülkesini daha çekici hale getirmişti. At sırtında dolaşan gezginler; eski bilgiler, 19. yüzyılın başlarında Beaufort ve Arrowsmith’in çizdiği haritalar ve yerel rehberler yardımıyla kayıp şehirleri keşfettikçe büyükelçiler kazı izni için Babıali’ye başvuruyordu. Kazıların izne tabi olması eserlerin taşınmasına engel değildi. Batı devletlerinin Anadolu, Suriye, Irak, Filistin ve Mısır’da kazıları finanse etme yarışına girmesi, yüzeyde buldukları veya kazıp çıkardıkları eserleri savaş gemileri eşliğinde ülkelere taşıması, özellikle İngilizlerin Bodrum kalesi, Didim ve Efes çevresinden tarihi eserleri götürmesi Osmanlı yönetimini huzursuz etti ve önleyici tedbirler için harekete geçirdi (Resim 11).

20 Shaw WMK. *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, s. 59-78.

21 Çelik Z. *Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeoloji Siyaseti*, çev. Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 186.

Resim 11: 8 ton ağırlığındaki Knidos arslanı İngiliz savaş gemisine yüklenirken, 1858; British Museum'da, 1859 (fotolitograf: Benjamin L. Spackman)

1869'da İstanbul'da Müze-i Hümayun kuruldu ve Âsar-ı Atıka Nizamnamesi yürürlüğe girdi. Kazıdan çıkan eserler kazıyı yapana bırakılsa da yurtdışına çıkışına ancak yabancı devletin resmi başvurusuyla padişah izin verebilecekti. 1874'te yenilenen nizamnameye yerel yetkililerin denetimi şartı eklendi. Bütün eserlerin devlete ait olduğu kabul edildi, yeni bulunanları bildirme zorunluluğu getirildi. Kazı sonucu çıkan eserlerin üçte biri kazıyı yapana, üçte biri devlete, üçte biri arazi sahibine ait olacaktı. Eserleri üçe bölmek çoğu zaman mümkün olmuyordu. Kazıyı yapanlar arazileri satın alıp paylarını üçte ikiye çıkarıyor, devlete eserlerin en az değerli kısmını bırakıyor, gerisini yurtdışına kaçırmak için denetçilere rüşvet veriyordu²².

1881'de Müze-i Hümayun müdürlüğüne getirilen Osman Hamdi Bey tarafından 1884'te nizamname tekrar yenilendi ve eski eserlerin yurtdışına çıkarılmayacağı hükme bağlandı. Kazı alanlarında yardımcı olmak üzere gerekli bilgiye sahip bir memur bulunması şartı kondu. Alandan en küçük taş bile alınmayacak, gerekirse eserin fotoğrafı çekilecek, alçıdan kalıbı çıkarılabilecekti. Kazıyı yapana ve arazi sahibine bırakılan paylar iptal edildi. Eserlerin yurtdışına çıkışı iki şarta bağlandı: yurtdışından getirilmiş olması ve cins/değer açısından bir benzerinin bulunması. Arazide inşaat yapılırken eser çıkarsa yarısının arazi sahibine bırakılması ve devletin isterse bu payı da satın alması hükmü getirilerek, bulunan eserlerin devlete bildirilmesi teşvik edildi. Nizamnameye rağmen eserlerin kanunsuz olarak yurtdışına çıkarılması sürdü.

Batı dünyasının Yunan-Bizans eserleri üzerinde hak iddia etmesi, 19. yüzyılın sonunda Osmanlı topraklarında bu eserlerin toplanıp teşhir edilmesini diğer medeniyetlere ait eserlere göre öncelikli kıldı²³. Osmanlı ülkesi böylece Avrupa

²² Yılmaz Y. *Anadolu'nun Gözyaşları: Yurtdışına Götüürülmüş Tarihi Eserlerimiz*, s. 25, 32.

²³ Shaw WMK. *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, s. 59-78.

kültür havzasına dahil olurken, Lübnan Baalbek'te çalışan Alman arkeologlar Roma ile kesintisiz bağlantı kurabilmek ve emperyal davalarına haklılık kazandırabilmek için Arap-İslam tarihine ait izleri kaldırıyordu²⁴. (Almanların kazılara hakim olduğu Orta Anadolu ise İngilizlerce "Almanya" diye anılıyordu²⁵.)

1. Dünya Savaşında Anadolu'yu işgal eden Fransızlar Kilikya'da, İtalyanlar Bodrum'da, Yunanlılar Batı Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kazılar yaptılar ve ülkelerine eser taşıdılar. Müze-i Hümayun Yunanlılar tarafından Bergama müzesinden alınan eserlerin izini sürmeye çalıştı²⁶. 1920'de İstanbul'un işgal edildiği gün Lord Curzon gizli oturumunda bir açıklama yaptı: Britanya, Fransa, İtalya, ABD temsilcilerinden oluşan bir kıymet tespit heyetinin Paris'den getirilecek arkeoloji uzmanlarına yaptıracağı tespite göre, şehirdeki tarihi ve artistik kıymeti haiz eserler alınıp götürülecekti. Hattâ İtalyanlar istedikleri eserlerin listesini vermişti²⁷.

Avrupa'dan gelip Britanya mandası altındaki Filistin'de yerli nüfusu yerinden eden ve topraklarına el koyan Yahudi yerleşimciler "kendilerine vadedilmiş toprağa döndüklerini" iddia ettiler. Arkeoloji, Yahudi kimliğini görünür kılmak ve Filistin'i Yahudilerin tarihi yurdu olarak kabul ettirmek için araç haline geldi. İsrail devletinin meşruiyeti Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi ile ispat edilmek istendi. İngiliz arkeolog Petrie 1927-38 arasında Filistin'de yaptığı kazılarda dini anlatımın delillerini bulmaya çalıştı. Gazze'de çıkardığı ve Yeşu kitabını tasdik ettiğini düşündüğü altın ve çömlek kalıntılarını University College London'a kaçırdı ve orada sergiledi. Bugün birçok İsrailli arkeolog, bölgede 1860'lardan beri süren kazılarla ortaya çıkanların, İsrailoğullarının Mısır'a gitmesine, orayı terketmesine, Kenan ülkesini ele geçirmesine, Davud ve Süleyman peygamber-krallığının kurulmasına dair dini hikayeleri doğrulamaya yetmediğini, aksi görüşün bilime değil, 'tarihi yurt' inancına dayandığını ifade etmektedir²⁸.

2. Dünya Savaşında işgal edilen ülkelerden milyonlarca eser Hitler tarafından Almanya'ya, Stalin tarafından Moskova'ya taşındı. Kamboçya savaşı Angkor tapınaklarının, Afganistan savaşı Kabil Müzesinin, Körfez savaşı Asur antikalarının yağmalanmasına yol açtı. 2003'te Irak'ı işgal eden Amerikan ordusunun danışmanı "iliştirilmiş arkeologlar" 36 alandan oluşan "korunacak yerler

24 Leeb S. Yerel Zaman ve Antik Geçmişin Mevcudiyeti, İçinde: Boren A. ed., çev. Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması, s. 152.

25 Küçük M. Müze: Tarih-Kavram-Deneyim, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s. 60.

26 Shaw WMK. Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi, s. 297-303.

27 Ulubelen E. İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982, s. 223.

28 Hasson N. "Is the Bible a True Story?", Haaretz, 01.11.2017.

listesi” hazırladılar ve böylece diğer yerlerin tahribini ve insanların ölümünü kabullenmiş oldular. İşgalden Kiş, Ur, Samarra gibi çok sayıda arkeolojik sit alanı, Babil antik şehri zarar gördü²⁹. Bağdat’taki Irak Müzesinden eski medeniyetlere ait binlerce eser kaçırıldı. Başta Ulusal Kütüphane olmak üzere birçok kütüphane hasar gördü, talan edildi, değerli yazmalar, kitaplar, belgeler çalındı. İşgal ülke dışındaki koleksiyonerler için fırsat oldu (Resim 12).

Resim 12: 2003 işgalinde Irak Müzesinde tahrip olmuş 4600 yaşındaki telli çalgı Ur altın liri

Kolonyalizmin Yüzü Olarak Müze

Batı arkeolojisine göre, Yakındoğuda çıkarılan tarihi eserler kendi medeniyetlerinin kökenlerini temsil ettiği için onları Batı müzelerine taşımak hem doğal bir hak, hem de yerli halktan korumak için yapılması gereken bir görevdi. İronik olan şuydu: 1. Birçok ülke, tarihi eserlerini, “onlar koruyamaz” diyen Batılılardan koruyamadı. 2. Tarihe direnen pekçok eser, kaçırılırken kısmen veya tamamen tahrip oldu; kendini Batılılardan koruyamadı. 3. Batılılar “korumaya aldıkları” eserleri başka devletlerden ve müze hırsızlarından koruyamadı.

Troya Hazinesini Atina’ya kaçırıp saklayan ve 1874’te dünyada ilk olarak Osmanlı yönetiminin açtığı uluslararası eski eser kaçakçılığı davasından tazminatla kurtulan Schliemann eserler için müze aradı. Başvurduğu Yunanistan, Osmanlı devleti ile karşı karşıya kalmak istemedi, British Museum uygun yer olmadığını belirtti, Louvre, ABD ve Rusya reddettiler. Eserler önce birkaç yıl Londra’da South Kensington Museum’da (Victoria and Albert Museum oldu), sonra Berlin’de Völkerkundemuseum ve Kunstgewerbemuseum’da 1939’a ka-

29 Hamilakis Y. ‘Terörle Savaş’ ve Ordu-Arkeoloji Kompleksi: Irak, Etik ve Neokolonyalizm, İçinde: Boren A. ed., çev. *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*, s. 167-199.

dar sergilendi³⁰, savaş dolayısıyla Berlin Hayvanat Bahçesindeki uçaksavar kulesinde saklandı, Sovyetler burayı ele geçirince ganimet olarak Rusya'ya götürüldü, 48 yıl saklı kaldı; 1996'dan beri Puşkin Devlet Güzel Sanatlar Müzesi ve kısmen Devlet Hermitage Müzesinde sergilenmektedir. Eserlerin küçük bir kısmı da Avrupa ve ABD'deki müzelerdedir. Almanya, eserlerin anavatanı imiş gibi, Rusya'dan Hazinelerin "asıl yerine" iadesini talep etmektedir³¹.

Başka ülkelerden kaçırılan veya etik olmayan biçimde alman eserlere sahip büyük müzeler, ellerindekini kaybetmemek için gayret gösterdiler. Birleşik Krallık'ta 1963'te çıkan kanun, British Museum ve Natural History Museum'un koleksiyonlarındaki eserleri iade etmesini -istisnalar dışındayasadı. 2004'te çıkan İnsan Dokusu Kanunu ise, dokuz müzeye 1000 yıldan genç insan kalıntılarını -belirli şartlarla- iade etme yetkisi verdi. 19. yüzyılın başında Tasmanya'da İngilizlerin soykırımına uğramış Aborjinlerden 7 bininin vücut kalıntılarını elinde tutan Avustralya, Avrupa, ABD müze ve enstitüleri bunların büyük bölümünü defnedilmek üzere yerli topluluklara iade ederken³², Natural History Museum da yeni kanuna dayanarak elindeki koleksiyonun bir kısmını teslim etti. Müzeler ve araştırma kurumları, sergiledikleri veya alıkoydukları vücut parçalarını rızasız elde ettikleri ve kamuyuna açarak o insanları anonim bir nesneye dönüştürdükleri için giderek daha fazla tepki çekmekte ve bu kalıntıları ölümlerine veya ait oldukları topluluklara iade etmek, bu mümkün değilse sergilemeden kaldırmak yolunda adımlar atmaktadır³³.

1970'te imzalanan Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması için Alınacak Tedbirlerle İlgili UNESCO Sözleşmesi ve 1995'te imzalanan Çalınan veya Kanundışı Olarak İhraç Edilen Kültür Varlıklarıyla İlgili UNIDROIT Sözleşmesi tarihi eserlerin iadesini kısmen kolaylaştırdı ama mesele çözüme kavuşmadı.

2002'de 18 büyük müze Evrensel Müzelerin Önemi ve Değeri Bildirgesini yayımladılar. 'Bütün dünyadan eserler sergileyen müze' anlamında "evrensel

30 Sönmez A. "Anadolu'dan Kaçırılan Miras: Troya Hazineleri", *Acrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2020;8(21):12-40.

31 Eggleston R. "Looting the Treasures of Ancient Troy. Again!", *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 09.03.1996.

Türkiye'nin yurtdışından geri getirdiği tarihi eserlerin sayısı 25 bini aştı.

2023'te British Museum yaklaşık 2 bin eserin, 2024'te diğer Londra müzeleri 1700 eserin depolarından çalınmış, kaybolmuş veya hasar görmüş olduğunu açıklayınca, Türkiye ve bazı devletler kendi ülkelerinden gitmiş eserlerin akıbetini sorguladılar.

32 Turnbull P. "Righting the Wrongs of the Past", *University of Tasmania News & Stories*, 09.09.2018.

33 Meier AC. "Human Remains and Museums: A Reading List", *JSTOR Daily*, 28.12.2023.

müze” kavramını gündeme getiren bildirge, eserlerin anavatanlarına iade edilmemesini; uzun zaman önce orijinal yerlerinden alındıklarında şartların bugünkünden farklı olması, müzelerin bu eserler için uygun ve değerli bir ortam sağlaması, eski medeniyetlere duyulan evrensel hayranlığın onlara ait eserlerin büyük müzeler tarafından uluslararası kamuoyuna açılması sayesinde kök salması, büyük müzelerin tek bir ulusun değil, bütün insanlığın hizmetinde olması ile açıklıyordu.

Bildirgede belirtildiğinin aksine, büyük müzeler kültürlere evrensel gözle bakmayıp, hiyerarşik olarak yaklaşmaktadır. “İlkel” sayıldığı için hep tabiat tarihi, arkeoloji, etnoloji müzelerinde sergilenen Afrika sanatı ilk defa 1996’da Harvard University’de -Peabody Museum of Archaeology and Ethnology yerine- güzel sanatlar müzesi Fogg Museum’da ve “ilkel sanat” adlandırılması olmadan yereldi³⁴.

Büyük müzeler kaçırılan eserler için “uygun ve değerli bir ortam” sağladıklarını beyan etseler de, tarihi eserlerin bir kısmı, orijinal konumlarını ve bütünüle - çevreyle ilişkilerini kaybedince anlamlarını da önemli ölçüde kaybeder. Arkeolojik eserler gerektiğinde ‘yeri dışında (ex-situ) koruma’ altına alınır ve sergilenir ama Pergamon sunağının Bergama Akropolü yerine Almanya’da bir müzede bulunması, ‘sürgünde (exile-situ) koruma’ gibi yeni bir kavrama ihtiyaç hissettirmektedir.

Cicero nasıl Verres’i suçladıysa, Lord Byron gibi bazıları da Atina’daki Parthenon’un alınlıklarını -yerel görevlilere rüşvet vererek- British Museum’a götüren Lord Elgin’i suçladı^{35,36}. (Eserlerin Sultan III. Selim’in izniyle alındığı iddia edilse de, arşivlerde buna ilişkin bir ferman yoktur; olan, sadrazam vekilinin mermerlerin resim ve kalıplarının alınabileceğine dair mektubunun tercümesidir³⁷.) 1930’ların sonunda mermerlerin kirini temizlemek için yapılan işlemle orijinal renklerinin yok olduğu 60 yıl sonra açığa çıktı³⁸. Müzenin, eserleri iade etmemek için sunduğu gerekçe, sahiplendiği hemen her eser için öne sürülebilir türdendir: “Elgin mermerleri, müze koleksiyonunun, kültürel kimliklerin karmaşık ağını dünya kamuoyunun keşfetmesine imkan tanıyan genişliği ve derinliği içinde hayati bir unsurdur.”

34 Artun A. *Mümkün Olmayan Müze: Müzeler Ne Gösteriyor?* 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 144-145.

35 Meier AC. “Wait, Why Are the Parthenon Marbles in London?”, *JSTOR Daily*, 03.12.2019.

36 Kalimniou D. “Lord Byron vs Lord Elgin, A Tale of Two Peers”, *Neos Kosmos*, 16.07.2019.

37 Demetriades V. “Was the Removal of the Marbles Illegal?”, *parthenon.newmentor.net*.

38 Titi C. “Missing Objects Leave British Museum Facing Historic Crisis of Custodianship – But Case is Far From Unique”, *The Conversation*, 06.07.2023.

Pekçok eserin yerinden edilmesinde, müzelerin ‘her eserden bir örnek, her bütünden bir parça’ anlayışı rol oynamıştır. Metropolitan Museum of Art, Angkor Wat tapınağının duvarından ayakları kırılarak koparılmış Bodhisattva heykellerini Kamboçya antik eserleri simsarı Latchford’tan alıp sergilerken suç ortak olmuştur (Resim 13). (Müze, Latchford’tan temin ettiği eserlerin bir kısmını Kamboçya’ya geri vermeyi kabul etti.)³⁹

Resim 13: Kamboçya’da kaçırılan bir heykelin ayağı
(fotoğraf: Patrick Aventurier)

Bazı eserler ‘öteki’ne ait müzelik seyir nesnelere değil, toplulukların tarih, inanç ve ritüelleriyle ilgili, mekana ve zamana bağlı olarak ‘fonksiyonel’ değer taşıyan unsurlardır. Bir kültürde ritüel nesnesinin özellikle yokluğa karışması istenebilir. Kalahari - Botsvana’da yaşayan Ju/’Hoansi (Buşman) kabilesi, kaya resimlerini yağmura karşı korumamalarını “tören için yaptıklarımızın çözülüp dağılması, toprağa dönmemesi bizim için kötülüktür” diye açıklamaktadır. Aborjinler için de kaya resimleri canlılar gibi gelip geçicidir. Papua Yeni Gine’nin Yeni İrlanda adasında yaşayanlar, ölü bayramları gibi ritüeller için yaptıkları ahşap Malagan heykellerini kullandıktan sonra yakar veya çürümeye terkeder⁴⁰. Günümüzde bu heykeller Batı müzelerinde kültürel bir “event” olarak sergilenmektedir.

İngilizlerin 1897’de Benin kraliyet sarayından yağmaladığı bronz plaketter Benin halkı için tören eşyasıdır. Portekizli istilacılarla karşılaşmalarına dair tasvirler de taşıyan bu plaketteri atalarının şerefine yapmış, kralların taç giy-

39 Cooper A. “How Cambodian Artifacts Stolen From Temples Ended Up In American Museums, Private Collections”, *CBS News*, 17.12.2023.

40 Hamilakis Y. Arkeoloji Etiğini Politikleştirmek, İçinde: Boren A. ed., çev. *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*, s. 124-126.

me törenlerinde kullanmışlardır. 1000 kadar çalıntı bronzdan 900 kadarını barındıran British Museum, Nijerya'nın iade taleplerini “eserler evrensel bir müzede Benin'in kültür elçisi olarak bulunuyor” açıklamasıyla geri çevirmektedir (Resim 14). Müze, Nijerya'nın 1977'de bir festival için ödünç istediği Benin kraliçesi Idia'nın fildişi maskını da “korunamayabileceği” gerekçesiyle vermedi⁴¹. Berlin'deki Neues Museum, arkeolog Borchardt'ın 1912'de değerini gizleyerek Mısır'dan kaçırdığı Nefertiti büstünü iade etmemesini, ‘nakliyesi sakıncalı objeler’ arasında yer alması ve “Mısır'ın dünyadaki en önemli elçisi” olmasıyla açıklamaktadır. Kültür eserlerine elçilik görevi biçme kolonyalistlerin tekelinde olup, tersi hiç görülmemektedir. Kaldı ki, dünya insanlarının önemli bölümü, ‘evrensel’ müzeleri gezme ve kendilerini temsil eden “kültür elçileri”ni görme imkanından mahrumdur. Eserlerin bir kısmı da müze depolarında tutulmaktadır.

Resim 14: British Museum'da Benin Bronzları

Kolonyal zihniyet koleksiyonların kaderi üzerinde söz sahibi olmaya devam etmekte, zamanında kolonyalizm gibi, bugün de ‘evrensel’ müzeler birçok ülkenin geçmişini ve kimliğini çalmaktadır.

41 Obubo D. “Decolonizing the Universal Museum”, *Diggit Magazine*, 21.01.2022.

Kaynaklar

1. Ancet P. *Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi*, çev. Ersel Topraktepe, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
2. Artun A. *Sanat Müzeleri I: Müze ve Modernlik*, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
3. Artun A. *Mümkün Olmayan Müze: Müzeler Ne Gösteriyor?* 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
4. Boren A. ed., çev. *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
5. Chandler R, Revett N, Pars W. *Ionian Antiquities*, T.Spilsbury & W.Haskell, London 1769.
6. Cicero, *Against Verres*, transl. Ingo Gildenhard, OpenBook Publishers, Cambridge 2011.
7. Cooper A. “How Cambodian Artifacts Stolen From Temples Ended Up In American Museums, Private Collections”, *CBS News*, 17.12.2023.
8. Crais C, Scully P. *Sara Baartman and the Hottentot Venus: A Ghost Story and a Biography*, Princeton University Press, Princeton 2009.
9. Çelik Z. *Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti*, çev. Aysen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
10. Demetriades V. “Was the Removal of the Marbles Illegal?”, *parthenon.newmentor.net*.
11. Eggleston R. “Looting the Treasures of Ancient Troy. Again!”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 09.03.1996.
12. Hasson N. “Is the Bible a True Story?”, *Haaretz*, 01.11.2017.
13. Kalimniou D. “Lord Byron vs Lord Elgin, A Tale of Two Peers”, *Neos Kosmos*, 16.07.2019.
14. Keel BC. “Cyrus Thomas and the Mound Builders”, *Southern Indian Studies*, 1970;22:3-16.
15. Köseoğlu FN. *Antik Dönem Heykellerinin Sergilenmesi: Sergileme ve Müzecilik Tarihi Açısından Genel Bir Değerlendirme*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
16. Küçük M. *Müze: Tarih-Kavram-Deneyim*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.
17. Lutz H, Ipellie A, Blohm HL. ed. *The Diary of Abraham Ulrikab: Text and Context*, University of Ottawa Press, Ottawa 2005.
18. Meier AC. “Human Remains and Museums: A Reading List”, *JSTOR Daily*, 28.12.2023.
19. Meier AC. “Wait, Why Are the Parthenon Marbles in London?”, *JSTOR Daily*, 03.12.2019.
20. Newkirk P. *Spectacle: The Astonishing Life of Ota Benga*, HarperCollins, New York 2015.
21. Obubo D. “Decolonizing the Universal Museum”, *Diggit Magazine*, 21.01.2022.
22. Palabrica E. “AAPI Action: St. Louis World Fair of 1904”, *UCLA Radio*, 17.05.2021.
23. Sánchez-Gómez LA. “Human Zoos or Ethnic Shows? Essence and Contingency in Living Ethnological Exhibitions”, *Culture & History Digital Journal*, 2013;2(2):1-25.
24. Schofield H. “Human Zoos: When Real People Were Exhibits”, *BBC News*, 27.12.2011.

25. Shaw WMK. *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, çev. Esin Soğancılar, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
26. Sönmez A. “Anadolu’dan Kaçırılan Miras: Troya Hazinesi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2020;8(21):12-40.
27. Titi C. “Missing Objects Leave British Museum Facing Historic Crisis of Custodianship – But Case is Far From Unique”, *The Conversation*, 06.07.2023.
28. Turnbull P. “Righting the Wrongs of the Past”, *University of Tasmania News & Stories*, 09.09.2018.
29. Ulubelen E. *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982.
30. Wikipedia
31. Winckelmann JJ. *Antikçağ Sanat Tarihi*, çev. Oğuz Özügül, 3. baskı, Say Kitap, İstanbul 2021.
32. Yılmaz Y. *Anadolu’nun Gözyaşları: Yurtdışına Götürülmüş Tarihi Eserlerimiz*, 3. baskı, Anadolu Kültürel Girişimcilik, İstanbul 2020.

Resimler kamu kullanımına açıktır.

**TIP TARİHİ MÜZELERİNDE
TEŞHİR-TANZİM TASARIMI**

**CERRAHPAŞA TIP FAKÜLTESİ TIP TARİHİ MÜZESİ VE
GAZİANTEP BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ HALÛK PERK
SAĞLIK TARİHİ MÜZESİ ÖRNEKLERİ**

Nil Sarı¹

Giriş

“Sağlık tarihi müzeleri ne gibi amaçlara hizmet eder ve kimlere hitap eder?” gibi soruların cevabı koleksiyonun niteliklerine göre değişmektedir. Konuyla ilgili zengin bir koleksiyona sahip olunduğunda eserlerin teşhir-tanzimini koleksiyondaki objeler yönlendirecektir. Eğer koleksiyon çok farklı objeleri barındırıyorsa, eserler belirli temalar çerçevesinde sınıflanmalı, iletilmesi beklenen bilgi ve düşünceye ışık tutabilecek bir kurgu ile sergileme düzenlenmelidir.

Sağlık konusu, sağlık mensuplarının yanısıra hemen herkesi ilgilendirmektedir. Bu nedenle müze ziyaretçilerinin toplumun çeşitli kesimlerini kapsayacağını varsayabiliriz. Türkiye’de olmadığı gibi, dünyada da tıbbın farklı alanlarına ait objeleri aynı çatı altında toplayan ve belirli temalar çerçevesinde sergileyen sağlık tarihi müzeleri nadirdir. Sağlık tarihi müzeleri genellikle; cerrahi, eczacılık, diş hekimliği gibi tıbbın sadece bir alanına ait eserlerin sergilendiği kurumlar olarak gelişmiştir. Gerek Cerrahpaşa Tıp Fakültesi (CTF) Tıp Tarihi Müzesi koleksiyonu, gerekse Halûk Perk Sağlık Müzesi koleksiyonu çok çeşitli eserleri aynı çatı altında barındırmaktadır. Dolayısıyla, koleksiyonların teşhir-tanzimini sahip olunan objeler güçlü bir şekilde yönlendiricidir. Her iki koleksiyonda da müze gezisi tasarlanırken sergilenen eserlerin belirli temalar çerçevesinde değerlendirilmesi söz konusudur. Sergilemenin anlam bütünlü-

1 Prof. Dr., Biruni Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı,
hnilsari@gmail.com

ğüne ve sürekliliğine, işlenen temaların birbiriyle bağlantısının kavranmasına önem verilmelidir. Her iki koleksiyonda da sergilenenden çok fazlası bulunduğundan koleksiyonların önemli bir kısmı geçici sergilemelerde değerlendirilmek üzere depolara ayrılacaktır.

Sergilemeyi yönlendiren bir diğer önemli unsur sergi mekanıdır. CTF Tıp Tarihi Müzesi'nin binası tarihi yapısı nedeniyle teşhir-tanzim çalışmalarını olabildiğince sınırlamaktadır. Yeni inşa edilen müze binaları çok daha özgür tasarımlara imkan sağlar. Sergi mekanları sadece vitrin anlayışından sıyrılmalı, sergilenenlere anlam katabilecek ve ziyaretçinin dikkatini çekecek bir planlama öngörülmelidir. Sergilenenlerin fiziki niteliklerinin (boyutları, biçimleri, malzemeleri) yanısıra kurgulanan temalarla ilişkileri de tasarımları yönlendirmelidir.

Müzedeki eserleri hırsızlığa karşı koruma ve iklimlendirme uygulamaları da sergilenmeyi etkileyecektir. Bu tür uygulamalara ek olarak ışıktan ve nemden zarar görebilecek olan fotoğraf ve resim gibi envanterin asıllarını sergilemek yerine bu gibi malzemeler, işlenen temayı besleyecek ve tamamlayacak biçimde dijital olarak sunulabilir. Aydınlatmanın objeler doğrultusunda ayarlanması ve parlak ışıktan kaçınılması uygundur.

Ziyaretçiyi yoracak ve büyük ihtimal ile okunmayacak uzun açıklamalardan ve görüntüyü de bozan çok sayıda etiketi vitrin içlerine yerleştirmekten kaçınılmalıdır. Sunumlarda ses ve koku efektlerine yer verilmesi serginin etkisini güçlendirecektir. Dokunmatik ekranlar ziyaretçinin şahsen sergiye katılmasına imkan tanıyarak müze ile bütünleşmesini sağlayacaktır. Geçici sergilerin yanısıra düzenlenecek çeşitli faaliyetler ile müzeye bağlanan bir meraklılar topluluğu yaratılabilir. Müzenin teşhir-tanzimi ve müzede düzenlenecek faaliyetler, ziyaretçiyi/katılımcıyı bilgilendirirken, aynı zamanda eğlendirmek üzere tasarlanmalıdır.

Küratörlük hizmetinin, dolayısıyla teşhir-tanzimin başarılı olabilmesi için tasarlananları uygulayacak olan firmanın deneyimli elemanlarla çalışması, grup çalışmasına önem vermesi, teknik olanakları ve sınırlamaları, kullanılacak malzemeyi ve niteliklerini iyi tanıması ve öngörülenleri doğru uygulaması, en önemlisi de şeffaf olması şarttır. Müzecilik pahalı bir iştir, ticari beklentiler hizmet anlayışının önüne geçmemelidir.

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı'nda 1983 yılında toplamaya başladığım tıp tarihi koleksiyonunun teşhir-tanzimini

1984 ve 2004 yıllarımda yirmi yıl arayla iki kez gerçekleştirdim. İlk sergileme tek bir salonda, ikincisi yirmi beş ayrı mekanda gerçekleşti. Son çeyrek asır içinde daha da büyüyen ve çeşitlenen koleksiyon, yeni bilgiler ve farklı tecrübelerle değişik uygulamalara kapı açtı. Kurucusu olduğum CTF Tıp Tarihi Müzesi'nin 2012 yılından bu yana üçüncü kez teşhir-tanzimini tasarlarken farklı arayışlarla yeni yaklaşımlarda bulundum.

Hızla yok olan tarihi malzemeyi koruma amacıyla toplamış bulunduğumuz objelerin çeşitliliği sebebiyle tıbbın farklı alanlarını kapsayan zengin bir koleksiyona sahibiz. Envanterin neredeyse tamamı, eserlerin sergilenme mekanı olan Cerrahpaşa Hastanesi'nin tarihi binası ile aynı dönemden kalmadır. Bu durum dikkate alınmış ve binanın tarihi özelliklerini göz ardı etmeyen bir teşhir-tanzim anlayışı öngörülmüştür. Müze ziyaretçileri yüz yıl öncesinin

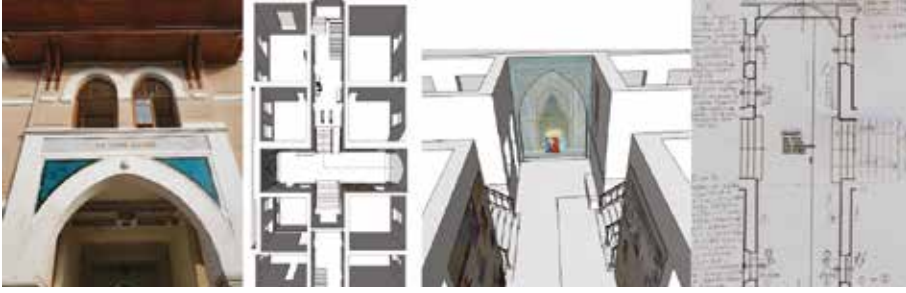
Solda, CTF Tıp Tarihi Müzesi kurucusu Doç. Dr. Nil Sarı açılış konuşmasını yaparken (20 Mayıs 1985); sağda, tıp tarihi envanterinin tek bir salonda sergilendiği vitrinler

CTF Tıp Tarihi Müzesi'nin bulunduğu Cerrahpaşa Hastanesi'nin günümüze ulaşan en eski binasının restorasyon öncesi görünümü

2004 yılında Müze'nin ikinci teşhir-tanzimi sırasında solda, eczacılık salonu vitrinleri; sağda, cerrahi salonu vitrinlerine eserler yerleştirilirken

tıp bilgisini, tıp uygulamalarını ve sağlık çalışanlarını izlerken, bir asır önce Türkiye'de faaliyette olan bir hastaneyi, hatta Türkiye'nin en eski üniversite hastanelerinden birini geziyor olacaktır. Müzenin her bir bölümünde farklı

Soldan itibaren sırayla, Müze binasının İstanbul Büyükşehir Belediyesi restorasyonu sonrası yeniden açılan kemerli girişi; restorasyon sonrası zemin katın görünümü (üstte, sergileme yapılan dört mekan; altta büro bölümü); zemin kat giriş koridorunun kuş bakışı görünümü; 2012 yılında çizdiğim giriş koridoru teşhir-tanzim eskizi (koridorda kanepede oturan frengili anne-çocuk mankeni)

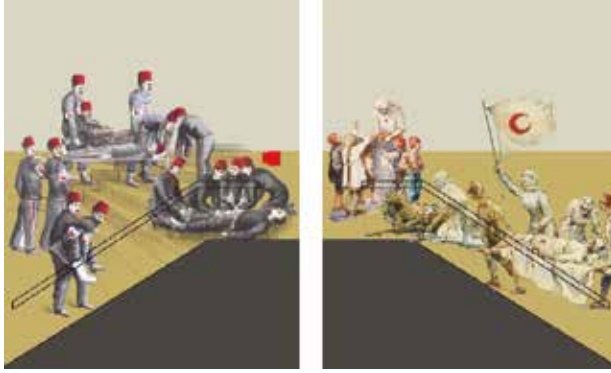
Selçuklu ve Osmanlı dönemi sağlık tarihini yansıtan 14. ila 18. yüzyıllara ait el yazmalarından derlediğim tabip, cerrah ve eczacı tasvirleri ile tasarımlar zemin katın giriş koridorunda yer almaktadır. Türk tıp tarihinin Selçuklu ve klasik Osmanlı dönemlerine ait objeler mevcut olmadığından resim aracılığıyla tanıtma ihtiyaç duyulmuştur.

temalar doğrultusunda sergilenen objeler, kullanılmış oldukları dönemi yansıttığından, günümüz ile geçmişin tıp uygulamaları ve sağlık sorunları karşılaştırılabilecektir.

CTF Tıp Tarihi Müzesi'nin Üçüncü Teşhir-Tanzimi

Teşhir-tanzim çalışmalarının üçüncüsü İstanbul Büyük Şehir Belediyesi'nin (İBB) desteği ile yürütülmüştür. 15 Ağustos 2016 tarihinde İstanbul Üniversitesi ile İBB arasında yapılan protokol gereği Cerrahpaşa Hastanesi'nin en eski yapısı müze binası olarak Belediye tarafından aslına uygun şekilde restore edildikten sonra teşhir-tanzim çalışmaları 2019 yılı ilkbaharında başlamış; zemin katın çalışmaları tamamlanmış ve ziyarete açılma seviyesine gelmiştir. Sergileme, dört iç mekanın yanı sıra koridorlarda ve merdiven kenarlarında yer almak üzere şahsen tasarladığım grafikleri de kapsamaktadır.

Grafikleri; tarihi kitap, fotoğraf, resim, belge ve objelerden yararlanarak hazırladım. Teşhir-tanzim eskizlerimi Emre Karahan, grafik tasarımlarımı ise İsa Ceylan dijital ortama aktarmıştır.

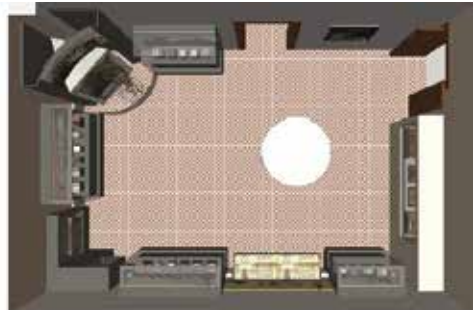
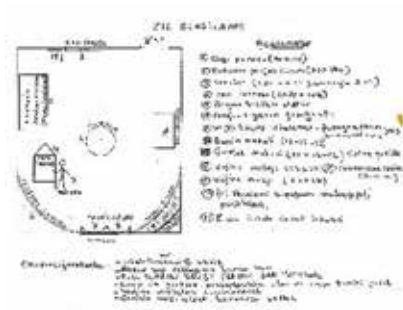

Merdivenlerin yan duvarları için tasarladığım grafikler. Solda, Abdül Halim Paşa'nın "Askeri Sıhhi Hizmetler" isimli kitabından yararlanılarak tasarlanan yaralı askerleri taşıyan *sedyeciler* ve ilk yardım yapan *tabipler*²; sağda 1914-15 tarihli sulu boya Hilal-i Ahmer resimlerinden ve kartpostallarından yararlanılarak hazırlanan Hilal-i Ahmer hemşirelerinin yaralılar ve çocuklarla ilişkisini yansıtan tasarım.³ Bu grafikler, yüzyıl öncesinde yaşanan savaşların insan yaşamına verdiği zarara ve sağlık ordusunun fedakarlığına dikkat çekme amacını taşımaktadır.

Zemin Kat

Sağlıklı ve Hasta İnsan Bedeninin Tanınması (*Anatomi – Patoloji*)

İnsan bedeninin doğru tanınması tıbbın en önemli ilk adımı olduğundan, zemin katın 6 numaralı salonunda sağlıklı ve hasta insan bedenini gösteren objelerin ve görüntülerin sergilenmesi tasarlanmıştır.

Solda, 06 numaralı salona ait ilk teşhir-tanzim eskizi; sağda, teşhir-tanzim çalışmasının dijital görünümü

2 İÜ, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı'nda H3521 numara ile kayıtlı el yazması.

3 Çocukların olduğu bölüm İstanbul Atatürk Köşkü'nde, 87 envanter numarasıyla kayıtlı sulu boya resimden bir ayrıntıdır. Hasta ve hastabakıcı resimleri I. Dünya Savaşı'nda yaralı bakımı tasvir eden Hilal-i Ahmer kartpostallarından ayrıntılardır.

Zemin katta Z 06 numaralı salondan görünümüler

Serginin Tanıtımı

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde insanın beden yapısını araştıran ve inceleyen bir bilim dalı olarak anatominin hekimler için sadece yararlı değil, olmazsa olmaz olduğu kabul edildi. Yeni tıbbın okutulacağı Tıphane-i Amire, Sultan II. Mahmud'un iradesiyle 14 Mart 1827 tarihinde açıldığında anatomi dersi, çizimler ve modeller üzerinden anlatılıyordu. Ancak, insan anatomisi resim, şema, maket ve mankenlerle yeterince öğretilemiyordu. İlkın, "garip yaratıklar" olarak tanımlanan ölü doğmuş iki başlı, üç kollu ve diğer anormal cenin numuneleri toplanmaya başlandı. 1843-44 öğretim döneminde Galatasaray'ndaki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane bünyesinde oluşturulan koleksiyon "Numunehane" adı verilen müzede eğitim ve araştırma amacıyla sergilendi. Müze, 1848 Beyoğlu yangınında Tıbbiye binasıyla birlikte harap oldu.

Tıbbiye'de "tıp öğrencilerinin normal ve hasta anatomik yapıları tanınması ve cerrahi ameliyatta gereken vücut anatomisini öğrenmesi" amacı doğrultusunda Sultan Abdülmecid'in hükmüyle 1841 senesinde ölü insan bedeninin kesilerek açılması işlemi olan *diseksiyon* izni alındı. Tersane-i Amire'nin zindanında hayatını kaybeden pranga mahkumlarının bedenleri anatomi eğitiminde kadavra olarak kullanılmaya başlandı. Kadavra ihtiyacı yeterince karşılanamadığından, esir pazarlarında hayatını kaybeden erkek ve kadın Afrikalı siyahi kölelerin bedenleri de okulun anatomi salonuna nakledilirdi. 1847'de esir pazarlarının yasaklanmasından sonra kadavra bulmakta güçlük çekildiğinden, cariyeye ve gulam ismi verilen erkek ve kadın köle cesetlerinin Tıbbiye'ye nakli için kanun çıkartıldı. 1903 yılında Haydarpaşa'ya taşınan Tıbbiye'de de anatomi eğitiminde sahipsiz cesetler kullanıldı.

Mekteb-i Tıbbiye Müzehane'sinin anatomi, patoloji ve embriyoloji koleksiyonları önce Demirkapı'dan Darülfünun Tıp Fakültesi'ne, oradan da 1933 üniversite reformundan sonra İstanbul Tıp Fakültesi'ne nakledilerek koruyucu sınırlar içinde cam kaplarda saklanmaya devam edildi.

Tıbbiye'nin anatomi-patoloji müzesi Avrupa'dakiler gibi halkın ziyaretine açık değildi. Müze, tıp eğitiminde ve bilim araştırmalarında yararlanılacak numunelerin toplandığı, tanımlandığı ve korunduğu bir anatomi salonuydu. Türkiye'de ilk kez anatomi-patoloji numunelerinin (Adli Tıp Enstitüsü ve Haseki Hastanesi'nde oluşturulan örneklerin bir bölümü) CTF Tıp Tarihi Müzesi'nde halk ile paylaşılması planlanmıştır. Bu gibi müzelerin Türkiye'de gelişmemesinin bir sebebi de bugüne kadar halka açık olmayışlarıdır.

Sergilenenler

- Dokular: Kavanozlarda sıvı içinde saklanan doku-organ örnekleri.
- Ceninler: Kavanozlarda sıvı içinde korunan sakat (anomalili) doğmuş veya rahimden tahliye edilmiş cenin örnekleri.
- Mulajlar ve maketler: Perine bölgesi, beyin, gırtlak (larenks) vd.
- Objeler: Tıbbiye'de anatomi dersinde kullanılmış olan yazı tahtası, yanında anatomi çizimi yapıyor şeklinde teşhir edilecek olan insan iskeleti. Teşhirde iskeletin arkasında Darülfünun Tıp Fakültesi'ndeki bir anatomi dersinde çekilmiş olan fotoğraf yer alacaktır. Bu fotoğrafta görülen ders tahtası bu salonda sergilenmektedir.
- Uygulama: 14. ve 20. yüzyıllar arasında telif edilen ve Osmanlı döneminde kullanılmış olan el yazması ve matbu anatomi kitaplarında yer alan anatomi çizimlerinin gelişimi mukayeseli olarak tablettan izlenebilecektir.

Solda, anomalili ceninler; ortada, boğulduğu eşarbi ile bir bebek; sağda, perine bölgesi mulajı (Adli Tıp Enstitüsü'nden ve CTF Kadın-Doğum Kliniği'nden Müze'ye bağışlanmıştır.)

Soldan sağa sırayla, anatomi amfisinde sivil ve askeri Tıbbiyeliler,⁴ Darülfünun Tıp Fakültesi anatomi amfisinde kullanılan yazı tahtası,⁵ Tıbbiyeden yadigar bir çocuk iskeleti⁶

Grafikler

Tıbbiye’de anatomi eğitimi gösteren fotoğraflardan seçtiğim ayrıntılardan tasarladığım görünümüler vitrin arkalarında sergilenecektir. Anatomi grafikleri, hocalarla öğrencilerin birlikte kadavra üstünde inceleme yapmalarının yanısıra anatomi-patoloji salonunda sergilenen numunelerin gösterilmesini de amaçlamaktadır. Teşhir edilen eserlerin dönemini yansıtan aşağıdaki grafikler sergiye anlam katmaktadır.

Solda ve ortada, Tıbbiye’de Muallim İsmail Hakkı Bey öğrencileriyle çalışırken; sağda Muavin Köse Tevfik Bey ile aralarında Kazım İsmail (Gürkan) Bey’in de bulunduğu bir grup öğrenci anatomi salonunda (*Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi*, s. 116, 106)

4 Sarı N., Akgün, B., Kurt Ü.E., *Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 95.

5 Darülfünun Tıp Fakültesi’nden Dr. Akil Muhtar Özden tarafından İÜ Tedavi Kliniği’ne getirilen tahta CTF Tıbbi Farmakoloji Anabilim Dalı’ndan Müze’ye bağışlanmıştır.

6 CTF Çocuk Kliniği tarafından bağışlanan iskelet CTF Tıp Tarihi Müzesi’ne 06010011242 taşınır mal numarasıyla kayıtlıdır.

Solda, Darülfünun Tıp Fakültesi anatomi salonunda (*Teşrihane*) bulunan bir kadvra; ortada, anatomi salonunun üst katında yer alan teşrih müzesinden bir köşe; sağda, anatomi (*teşrih*) muallimi Kaymakam Dr. Hikmet Emin Bey ve bir kafatası (*Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi*, s. 107, 109, 115)

Darülfünun Tıp Fakültesi Anatomi Müzesi'nde büyük boy piyeslerin bulunduğu köşede cam kaplarda sergilenen dokuların siyah-beyaz fotoğrafları ve Haseki Hastanesi'nden CTF Kadın Doğum Kliniği'ne getirilmiş olan, sonra da Müze'ye bağışlanan anomalili bebeklerden örnekler

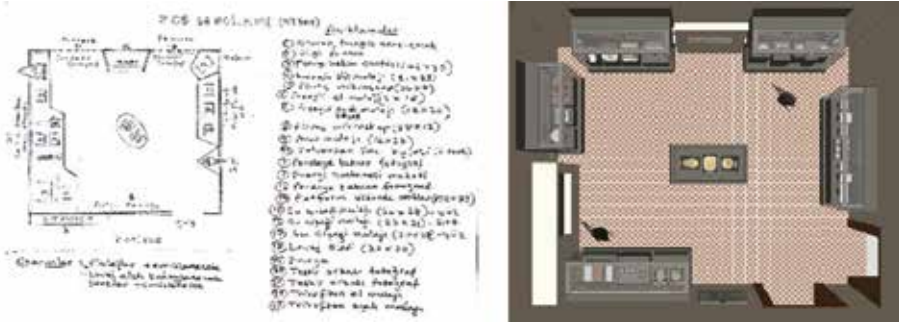
Anatomi Müzesi'nde sağda piyesler, solda modeller; önde kadvra başında Tıbbiyeliler (*Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi*, s. 110)

Anatomi Müzesi'nin piyesleri ve Tıbbiyeliler (*Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi*, s. 111)

İnsana Bulaşan Hastalıklar

Zemin katın 05 numaralı mekanı için bulaşıcı hastalıklar konulu bir teşhir-tanzim tasarladım. Cerrahpaşa Hastanesi'nin kolera salgını dolayısıyla kurulmuş olması, bulaşıcı hastalıklar konusunun işlendiği bir sergiyi ayrıca anlamlı kılmaktadır.

Solda, 05 numaralı mekana ait ilk teşhir-tanzim eskizi; sağda, dijital ortamda teşhir-tanzimin görünümü

Bulaşıcı hastalıklar salonundan kesitler

Serginin Tanıtımı

Tarih boyunca bulaşıcı hastalıklar seyahat, ticaret, savaş, göç ve hac yoluyla kıtalara yayılarak çok sayıda insanın hayatına ve maddi kayıplara neden oldu. İnsan nüfusunu silip süpüren, zengin-fakir, büyük-küçük ayırt etmeyen bulaşıcı hastalıklar, antibiyotik çağı öncesinde ve aşıların yokluğunda savaşlarda olduğundan daha fazla toplu ölümlere yol açmıştır.

Gözle görülemeyen küçük canlıların (mikropların) hastalığa neden olabildiğinin bilinmediği zamanlarda bazı hastalıkların hayvandan insana ve insandan insana bulaştığı biliniyor ve bu bulaşıcı hastalıkların insan bedenine

verdiği hasar kısmen tanımlanabiliyordu. İlk kez 17. yüzyılda tek mercekli pirinç mikroskop aracılığıyla görülebilen küçük canlılardan bazılarının insanı hasta ettiği ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında anlaşıldı.

Günümüzün görüntüleme araç-gereçlerinin olmadığı dönemlerde hasta görünüşleri önceleri kağıt üzerine resmedildi. Zamanla, doğal kauçuk, mum-parafin, alçı gibi maddeler kullanılarak hasta görünüşleri üç boyutlu olarak canlandırıldı. Bu mekanda izlenecek olan balmumundan veya alçıdan el yapımı hasta uzuv maketleri, mulajlar, resimler ve fotoğraflar 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına uzanan dönemde Türkiye’de mikrobiyoloji ve koruyucu hekimlik eğitiminde kullanılmıştır.

Bu mekanda izlenecek olan frengi, kolera, cüzzam, verem, tifo, tifüs, çiçek ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanan hastaların görünüşleri zaman zaman rahatsız edici olabilmektedir. Aşılar bulunup yaygınlaşmadan ve antibiyotik tedavisinden önce iyileştirilemeyen hastalar bugün tıptaki ilerlemeler sayesinde tedavi edilebildiğinden bu gibi ürkütücü hasta görünüşlerine artık rastlanmamaktadır.

Sergilenenler

- Mulajlar ve maketler: Frengili yüz, el, bacak ve anüs mulajları; yüzde ve sırtta suçiçeği mulajı, el ve ayakta trikofiton mulajları.
- Objeler: Hekim çantası ve içinde frengi tedavisinde kullanılan salvarsan kutuları; tedavi seviyesine göre ayarlanan altı ayrı renkte salvarsan kutularından inşa edilen ilaç kulesi; bakteri tayininin yapıldığı pirinç mikroskoplar, lavaj aleti, aspirasyon şırıngası.
- Uygulama: Tıp Fakültesi’nde mikrobiyoloji eğitiminde kullanılmış olan tarihi ders levhalarının dokunmatik tablettten izlenmesiyle hastalık etkeni olan canlıların tanınması.

Solda, çiçek hastalığı mulajı, üstündeki etikette, “Dr. Burhan Fehim Ankara Cad., No. 50”; sağda, suçiçeği mulajı, üstündeki etikette “Dr. Burhan Fehim, Ankara Cad., No. 50” yazılı

Solda, “ilk çıkan frengi yarası (Scleroses Syphiliticae)” yazılı mulaj; ortada, frengili baş (*Ch. Junehr*) mulajı etiketinde “*M. Halid Bakır*” yazılı; sağda, frengili bacak; başın ve bacağın altındaki etiketlerde “*Maison Tramond N. Rouppert Succ: Ostteologie, Anatomie, Zoologie, D. Rue de Ecole de Medecine Paris*” yazılı

Grafikler

Dönemin resimlerinden yararlanarak tasarladığım bulaşıcı hastalıkları anlatan grafikler, bu bölümde teşhir edilen araç-gereçlerin ve ilaçların kullanıldığı 19. yüzyılın sonlarına ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine ait mikrop çizimlerini ve bulaşıcı hastalıklara yakalanan hasta insanların görünümünü aksettirmektedir.

Osmanlı dönemine ait yaklaşık 45 adet matbu tıp kitabından seçilen mikrop çizimleri ile yanlarında aynı mikropların günümüz görüntüleri ve ortada, çiçek hastasının sırttan görünüşü (Hikmet Hamdi, 1920. İstanbul Sağlık Müzesi, A0006). Bu tabloda, gözle görülmeyen mikropların her yönden insanı tehdit edici, sırtı dönük hasta ve etrafını saran mikrop çizimleriyle temsil edilmiştir.

Mikrop tablosu ile bulaşıcı hastalıklara yakalananların harici belirtilerini gösteren mulajların sergilendiği bölümden bir kesit

Osmanlı döneminde frengi hastaları (İÜ-CTF Müzesi el yazması CTM1198, s. 27 ve 28) ve frengi mikrobunun günümüz görüntüsü, gözle görülemeyen bakterilerin antibiyotik çağı öncesinde insanda yaptığı tahribata dikkat çekme amacıyla tasarlanmıştır.

Solda, “Kolerada görülen alametler” tablosu (Hikmet Hamdi, 1918; *İstanbul Sağlık Müzesi*, no. A0027); sağda cüzzamlı adamın resmi (Hikmet Hamdi, 1917, *İstanbul Sağlık Müzesi*, no. A0052). Üstte ortada, kolera ve cüzzam mikroplarının günümüz görüntüleri yer alıyor. Bu hastalıkların bir asır önce ülkemizde salgın olarak varlığına dikkat çekilmektedir.

Solda, kızamık hastası bir çocuk (Hikmet Hamdi, 1918, *İstanbul Sağlık Müzesi*, no. A0064); ortada, günümüz tasviri ile kızamık mikrobunu, sıtma mikrobunu ve taşıyıcısı anofel sineği; sağda, sıtmalı bir çocuk (Hikmet Hamdi, 1917; *İstanbul Sağlık Müzesi*, no. A0015; *Sihhi Müze Atlası* (1926), *Sihhiye ve Muavemet-i İctimaiye Vekaleti*, s. 2 (lev.4), s. 48 (lev. 50). Yüz yıl öncesinde bulaşıcı hastalıkların çocuklara verdiği zarara dikkat çekilmektedir.

Hastalıkların bulaşmasına zemin hazırlayan ve bu nedenle temiz tutulması gereken araç gereçlerin teşhir edildiği vitrinler ve arkalarında grafik tasarımlar

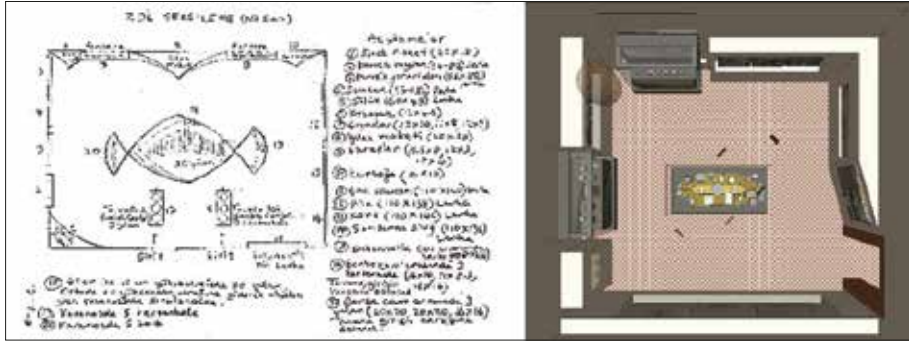

Üstte ve solda, Dr. Zambaco Paşa'nın cüzzam hastalığı ile ilgili kitabından aktarılan hasta resimlerinden iki tasarım. Tasarımların amacı, cüzzam hastalarının bir arada tutulmasına, toplumdan tecrit edilmelerine, uzuv kayıplarına ve neticede damgalanmalarına dikkat çekmektir. (Le Dr Zambaco Pacha. *Les Lepreux Ambulants De Constantinople*, Ed. Masson Et Cie Editeurs, Libraires De L'Academie de Medecine, Paris, 189, s. 82-480.)

Tıpta Hayvan Bilimi Tıp Zoolojisi

Zemin katın 06 numaralı odasında, Tıbbiye'nin eğitim müfredatı deyiimiyle “ilm-i hayvanat” konulu bir teşhir-tanzim tasarlanmıştır.

Solda, teşhir-tanzim eskizi; sağda, dijital ortama aktarılan teşhir-tanzim görünümü

Serginin Tanıtımı

Türkiye’de zooloji eğitimi 1827 yılında, günümüz modern tıp okullarının başlangıcı olan Tıphane-i Amire’de verilen tıp eğitimi bünyesinde başladı. Böceklerin-haşeratın ve kemirgenlerin yanısıra sığırlar, koyunlar, keçiler, domuzlar, köpekler, atlar ve kümes hayvanları tarih boyunca hastalık yapan bakteri ve virüsleri insana bulaştırdı. Asalak bilimi (parazitoloji) ve kurtbilim (helmintoloji) yakın tarihte tıbbın öncelikli çalışma alanlarındandı, çünkü insan vücudunun dışına veya içine yerleşerek yaşamını sürdüren asalaklar, mesela sindirim sisteminde konaklayan ve ishal, kusma, yüksek ateşe neden olabilen solucanlar toplumda yaygın sağlık sorunlarına yol açmaya devam ediyordu. Bitler, pireler, keneler ve sinekler hastalık yapan virüs ve bakterileri bulaştıran taşıyıcılar olarak insan hayatı için yaygın tehdit unsurlarıydı. Sokarak veya ısırarak insana zarar veren hayvanlar (arılar, akrepler, çıyanlar, yılanlar, köpekler vd.) tıp biliminin önemli konularındandı.

Doğada var olan farklı yaşam biçimlerinin tanıtıldığı İstanbul’un ilk Doğa Tarihi Müzesi 1839 yılında Galatasaray’ında eğitim vermeye başlayan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane bünyesinde *Numunehane* adı verilen mekanda kuruldu. Doğa tarihi tıp öğrencisine sadece resim ve maketlerle öğretilmez, Osmanlı coğrafyasından ve dünyanın farklı bölgelerinden toplanan çeşitli hayvan ve bitki numuneleri tanıtılarak anlatılırdı. 19. yüzyılda Doğa Tarihi Müzeleri tıp eğitiminin bir parçası sayıldığından, müzesi olmayan tıp okulu yetersiz sayılırdı. Tıbbiye’nin Doğa Tarihi Müzesi 1848’de büyük Beyoğlu

yangınında harap olduktan sonra 1870'ten itibaren yurt dışından ve içinden toplanan yeni örneklerle zenginleştirilerek tekrar kuruldu.

Eğitim ve araştırma materyali olarak kurutulmuş ya da koruyucu sıvılar içinde cam kaplarda saklanan hayvan koleksiyonu (İlm-i Hayvanat Müzesi) 1933 Üniversite Reformu ile Darülfünun Tıp Fakültesi'nden İstanbul Üniversitesi'ne taşındı. Bu salonda sergilenenler tıp zoolojisi eğitiminde yararlanılan örneklerin bir bölümüdür.

Sergilenenler

Cam kaplarda koruyucu sıvı içinde veya kurutulmuş çeşitli hayvan örnekleri (yılan, böcek, çıyan, akrep, kertenkele, balık, kurbağa, kırkayak vd.); yüksekliği 10 cm ile 60 cm arasında değişen cam kaplar içinde (ortada yüksek kaplardan kenarlara doğru giderek alçalan kaplarda tabut biçiminde yerleştirilecek) 30 yılan örneği; bombeli/dış bükey iki cam arasına yerleştirilmiş kertenkele ve yılanlar CTF Mikrobiyoloji Anabilim Dalı'ndan Müzeye bağışlanmıştır.

Alçıdan yapıli parazitoloji levhaları (solucan, sülük, amip, kamçılı hayvan, parazit yumurtaları vd.); kurutulmuş böceklerin sergilendiği levha;

Fransızca açıklamalı ders levhaları (gine solucanı, pire, kene, sarı humma sineği vd.);

Maketler (sinek, yılan).

Uygulama: Bulaşıcı hastalık etkenlerini tanıtan ve mikrobiyoloji - parazitoloji eğitiminde kullanılmış olan 35 civarında tarihi resimli levha dokunmatik tablette tanıtılacaktır.

Tıpta hayvan bilimi konulu serginin dijital görünümü

Tıp Zoolojisi Müzesi'ni ve eğitimi gösteren fotoğraflar ile hazırlanan bilgi panosu

Tıbbiye’de kullanılmış olan eğitim araçlarından örnekler. Solda, alçı üstünde sülük (D’emile Deyrolle yapımı); ortada, benekli semender; sağda, mikrobiyoloji ders levhası (*Ixodes Rignus adultes accouplement, Faculte Zoologie, De Paris.*)

Grafikler

58 adet Osmanlıca tıp zoolojisi kitabımda yer alan çizimlerden yararlanılarak hazırlanan ve havada, karada, suda yaşayan çeşitli hayvanları gösteren dört tasarım.

Yukarıdaki tasarımlar, yaban hayatının birbiriyle yakından bağlantılı olduğunu anlatma amacıyla hazırlanmıştır. İnsan sağlığı ile hayvan sağlığı bir bütün teşkil ettiğinden, Dünya Sağlık Teşkilatının ileri sürdüğü “tek sağlık” yaklaşımının gereğine dikkat çekilmek istenmiştir.

Bulaşıcı Hastalıklardan Korunma

Zemin katın 15 numaralı mekanında, mikroplardan arındırma / sterilizasyon konulu bir teşhir-tanzim tasarlanmıştır. Sergilemede, bulaşıcı hastalıklardan korunma amacıyla kullanılan ve mikropları yok eden tarihi cihazlar ile sterilizasyona tabi tutulan sıhhi araç-gereçler tanıtılmaktadır.

Solda, ilk teşhir-tanzim eskizi; sağda, teşhir-tanzimin dijital görünümü

Serginin Tanıtımı

Veba, çiçek, kolera, tifo, tifüs gibi bulaşıcı hastalıkların Osmanlı coğrafyasında yayılmasını önlemek amacıyla 1838 tarihinden itibaren hastalık görülen köy, kasaba ve şehirlere giriş çıkışlar denetim altına alınmaya başlandı. Bulaşıcı hastalık olan bölgeden kara ya da deniz yoluyla gelen yolcuların belirlenen ayrı bir yerde, belirli bir süre zorunlu olarak bekletilmesi *tecrit* olarak tanımlandı. Yolcuların beklediği yerlere “koruma evi” anlamında *tahaffuzhane* (*lazaret*) adı verildi. Fakat sadece tecrit ile salgınlar önlenemiyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısındaki bakteriyoloji çalışmaları sonucunda anlaşıldı ki mikroplar havadan, sudan, topraktan, yiyecek ve içeceklerden, giysi ve diğer eşyalardan bulaşıyordu. Hastalık yapan mikropları yok etmek için mikroplardan arındırma (*dezenfeksiyon*) yöntemleri uygulanmaya başlandı. Yiyecek ve içecekler ısıtılıp kaynatıldı, içme suları filtreden geçirildi, giysi ve eşyalar ilaçlandı ya da 100-150 derecedeki basınçlı su buharına tabi tutularak temizlendi. Pulverizatör cihazı ile püskürtülen kimyasal dezenfektan maddeler ile binalar ve sokaklar mikroptan arındırılmaya çalışıldı. Karantina istasyonlarına ve hastanelere alman *otoklav* ve *etiüv* gibi cihazlarla mikroptan arındırma işlemleri yapıldı.

Otoklav, hastalık etkeninden arındırmada kullanılan en etkili aletlerdendi. Bir kazan ve dayanıklılığı yüksek bir kapaktan meydana gelen cihazda, kazanın iç bölümünde bir ızgara yer alır. Izgaranın altındaki boşlukta su bulunur ve

mikropsuzlaştırılmak istenen malzeme ızgaranın üzerine yerleştirilir. Kapağın üstünde bir basınç ölçer (*manometre*) ve bir sıcaklık ölçer (*termometre*) bulunur. Kazanın içindeki su, petrol, havagazı, elektrik ocağı gibi bir araçla ısıtılır. Otoklavda 100°C'den daha yüksek sıcaklıkta ve basınç altında buhar ile yapılan sterilizasyonda 15-20 dakika içinde hastalık yapan-yapmayan bütün mikroorganizmalar yok edilir.

Aletlerin mikroptan arındırılmasında kullanılan *etüv*, kuru havayla çalışan bir laboratuvar fırınıdır. Etüv, iki kat saç levhadan yapılmış, hava geçirmez özellikte, kapaklı, sıcaklığı 60 °C ile 250 °C arasında ayarlanabilen bir cihazdır. Bu cihaz, belirli sıcaklıklarda mikrop üretme, ısıtma, pişirme veya kurutma amacıyla da kullanılır.

İstanbul'un Dezenfeksiyon İstasyonları: *Tebhirhaneler*

“Buhar haline getirme” anlamına gelen *tebhir* kelimesi 19. yüzyıl sonlarında bulaşıcı hastalıkların etkeni olan mikro-organizmaların, yani hastalık yapan küçük canlıların, basınçlı su buharı ile yok edilmesi anlamında kullanılırdı.

Hastalığın bulaşmış olabileceği giysilerin ve eşyaların *etüv* adı verilen cihaza yerleştirilerek on beş dakika süresince, 110 derece sıcaklıkta su buharıyla temizlendiği yere *Tebhirhane* adı verilmişti.

1893 yılında İstanbul'da yaşanan kolera salgınından sonra 1893-1894 yıllarında, İstanbul'un Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar semtlerinde birer *Tebhirhane* binası inşa edildi. Binanın kirli (bulaşlı-enfekte) ve temiz iki bölümü arasına yerleştirilen büyük etüv makinasının iki ayrı kapağı bulunurdu. Kapaklardan biri kirli, diğeri temiz bölüme açılırdı. Hasta evinden alınan bulaşlı eşya ile temizlenen eşya, ayrı görevliler ve ayrı araçlarla taşınırdı.

Tebhirhane memurları kendilerini bulaşlı eşyadan koruyan özel iş elbiseleri giyer ve püskürtücü olan *pulverizatör* cihazı ile püskürttükleri mikrop öldürücü maddelerle bina ve sokakları mikroptan arındırmaya çalışırlardı.

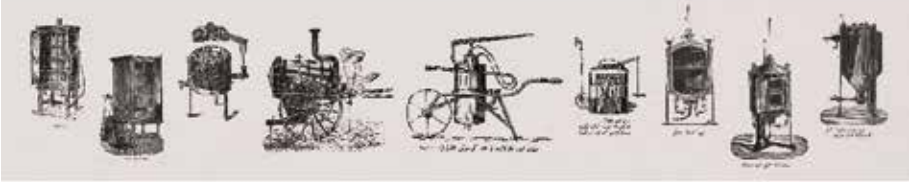
Sergilenenler

- **Objeler:** Dezenfeksiyon cihazları (Altı adet pirinç ve bakırdan otoklav, yedi adet bakır etüv); otoklav ve etüvlerde sterilize edilen cam ve metal eşya; temiz-hijyenik olması gereken tıbbi araç-gereçler (lavman, sürgü, sübek, tükürük hokkası vd.); pirinç mikroskoplar ve fanusları;
- **Manken:** Koruyucu iş kıyafeti ve kullandığı pülverizatör ile *Tebhirhane* memurunun temsil edilmesi

Bulaşıcı hastalıklardan korunma temasının işlendiği teşhir-tanzim görünümünden bir kesit

Grafikler

Bir asır kadar önce kullanılan otoklav ve etüv çeşitleri. Grafikler, Osmanlı döneminde yayınlanmış 20 civarında Türkçe tıp kitabından tespit edilen çizimlerden derlenerek tasarlanmıştır.

Ameliyat öncesinde otoklav ve etüvlerde sterilize edilen cerrahi aletlerin çizimleri ile otoklav ve etüv fotoğrafları Osmanlı döneminde Türkçe basılmış olan 34 tıp kitabından derlenmiştir. Tasarımda, Hamidiye Etfal Hastanesi'nde ameliyat olan bir kız çocuğu ile mikroptan arındırma işleminin yapıldığı cihazların ve ameliyatlarda kullanılan cerrahi aletlerin birlikte resmedilmesi, insan sağlığının teknolojiyle soğuk ama kaçınılmaz ilişkisini temsil etmektedir.

Bulaşıcı hastalıklardan korunma temasının işlendiği teşhirden bir kesit

Osmanlı dönemi tıp kitaplarından elde edilen görüntülerle tıbbi araç-gereçlerin sterilizasyona tabi tutularak temizlenmesini temsil eden tasarım

Tıbbi tetkik ve girişimlerde kullanılan çeşitli araç-gerecin sterilizasyona tabi tutulmasını anlatan tasarım. Matbu tıp kitaplarından elde edilen çizimler ve fotoğraflarla Osmanlı'da tıp uygulamalarının batılılaşma dönemi yansıtılıyor. Bu tasarımda sağlık görevlileri, hastalar, sterilizasyon cihazları ve bu cihazlarda mikroptan arındırılan tıbbi araç-gereçler arasındaki farkında olunmayan ilişkiye ve hastayı tedavi sürecinde yürütülen yoğun tıbbi işlemlere dikkat çekilmektedir.

Solda, otoklav ve etivlerin tanıtıldığı bilgi panosu; ortada, pirinç otoklav ve bakır etiv; sağda, İstanbul Tebhirhaneleri'nin tanıtıldığı bilgi panosu

Halûk Perk Sağlık Tarihi Müzesi

Zengin bir tıp tarihi koleksiyonuna sahip olan Halûk Perk, bir tıp tarihi müzesi kurmak üzere 2014 yılında Gaziantep Büyükşehir Belediyesi tarafından davet edildi. Gaziantep Halûk Perk Sağlık Tarihi Müzesi projesi iki kurum ile birlikte yürütülecekti. Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanı Fatma Şahin ile dönemin SANKO Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ahmet Sınav öncülüğünde müzenin teşhir-tanzimini yapmam için ben de Gaziantep'e davet edildim.

Müze binası olarak teklif edilen tarihi binalar gezildikten sonra tarihi Şahinbey İl Halk Kütüphanesi binası uygun bulundu. Binanın tarihi yapısı, tıpkı CTF Tıp Tarihi Müzesi binası gibi, sergilemeyi sınırlayan önemli bir unsurdu. İki kata yayılan yüzer metre kare büyüklüğünde iki ayrı salonda sergileme yapılacaktı. Her iki mekanın üç cephesinde de sık aralıklarla yüksek pencereler diziliydi. Salonları bölümlere ayırarak teşhir-tanzimi düzenlerken sergilemenin tarihi mekanın iç mimarisini bozmaması gerekiyordu.

Halûk Perk koleksiyonunda bulunan eserlerin hikayesi göz önünde tutularak özgün bir teşhir-tanzim planlaması yapılmalıydı. Perk koleksiyonu, CTF Tıp Tarihi Müzesi koleksiyonu gibi sağlık tarihi ile ilgili olsa da, envanter farklılığı değişik temaların işleneceği iki ayrı sergilemenin kurgulanmasını gerektiriyordu. CTF Tıp Tarihi Müzesi'nde Osmanlı hekimliğinin modernleşme devrini ve Cumhuriyet tıbbının ilk dönemini yansıtan zengin bir koleksiyon mevcut olduğundan, hastalıklar, teşhis ve tedavi yöntemleri ile tıp eğitimi çerçevesinde bir teşhir-tanzim tasarlamıştım. Halûk Perk koleksiyonunda ise antik dönemin objeleri çok dikkat çekiciydi. Dolayısıyla, antik dönemi temsil eden yılan ve tanrıça heykelticiklerinin sergilendiği mekanların öncelikle gezilmesi gerektiğini düşündüm. Halûk Perk Koleksiyonu doğrultusunda işlenecek temaları belirleyip bu temalar doğrultusunda tasarladığım sergilemelerle her iki salonu bölümlere ayırarak teşhir-tanzimi kurguladım.

2015 yılında Halûk Perk Sağlık Tarihi Müzesi'nin teşhir-tanzimi tasarlandıktan sonra, birlikte çalışılacak olan firmanın tüm ekibinin bir arada bulunduğu bilgilendirme toplantıları başladı. Binlerce obje fotoğraflandı, sınıflandı ve sergilenmeye uygun bulunanlar seçildi. Eserler, kurgulanan temalar doğrultusunda dijital ortamda yerleştirildi. İki yıl süren uzun mesaiye rağmen Belediye'nin bütçe darlığı sebebiyle Halûk Perk Sağlık Tarihi Müzesi'nin kuruluşu gerçekleştirilemedi.

Ortada, Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanı Fatma Şahin; sağında, dönemin SANKO Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Ahmet Sınav; solunda, koleksiyonun sahibi Halûk Perk ve planlanan müzenin küratörü Prof. Dr. Nil Sarı.

Gaziantep'te Halûk Perk Sağlık Tarihi Müzesi olarak kullanımına karar verilen Şahinbey İl Halk Kütüphanesi'nin tarihi binası

Halûk Perk Sağlık Tarihi Müzesi Teşhir-Tanzim Tasarımı Zemin Kat

Zemin katın büyük salonu dört bölüme ayrıldı. Antik dönemin sağlık kültürü, inanç tıbbı, hıltlar nazariyesine dayanan tıbbi uygulamalar ve ilaçla tedavi yöntemleri ile ilgili objelerin giriş katında sergilenmesi tasarlandı.

I. Seksiyon

İlk girişte antik dönemin sağlıkla ilgili inançlarını ve hastaların yakarışlarını temsil eden objelerin sergilenmesi tasarlandı. Yılan figürleri, kibebe heykelcikleri, fallus örnekleri, anne ve çocuk heykelcikleri, antik biberonlar, taşlar, adaklar vd. belirlenen tema çerçevesinde dijital ortamda düzenlendi. Mekan renginin gökyüzü mavisi olması ve ortama toprak kokusu salınması tasarlandı.

II. Seksiyon

İkinci bölümde, hastalıklardan korunmada ve tedavide kullanılan, kimi Ortaçağ'dan günümüze dek süregelen inanç objelerinin sergilenmesi tasarlandı. Mistik öğelerle bezenmiş tılsımlar, nazarlıklar, muskalar, şifa tasları vd. telkinle tedaviyi temsil etmektedir. Bu bölümde, dini müzik dinletisi ve ortama buhur kokusu salınması uygun bulundu.

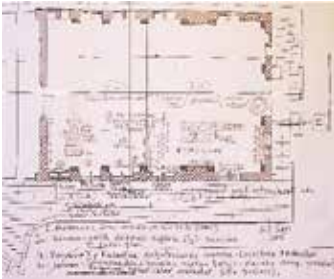
III. Seksiyon

Antik dönemden Osmanlı'nın modernleşme öncesine dek hüküm süren eski tıbbın dört unsur nazariyesine dayanan arınma ve boşaltma tedavilerinde kullanılan objelerin üçüncü bölümde sergilenmesi tasarlandı. Kupalar ve hacamat aletleri, enfiye kutuları, tükürük hokkaları ve tasları; idrar söktürücüler; kusturucular, terleticiler, hamam tasları, lazımlıklar, oturaklar, lavmanlar, yıkama-irrigasyon araçları vd. hıltlar nazariyesi ile ilişkilendirilerek dijital ortamda yerleştirildi. Kupa çekme ve sülük vurma tedavilerinin bir manken üstünde gösterilmesi; ayrıca, hıltlar nazariyesine dayalı boşaltma tedavilerinin dokunmatik ekranda seyrettirilmesi planlandı. Mekanda beyaz, yeşil ve kırmızı renklerin kullanılması ve su sesinin dinletilmesi düşünüldü. Sergileme, bilgi panoları ve resimlerle desteklendi.

IV. Seksiyon

Salonun dördüncü seksiyonu “ilaçla tedavi” temasına ayrıldı. Bu seksiyon da kendi içinde iki bölüme ayrılmıştır.

I. Bölüm: Önce, el ile ilaç yapımı ve sonra hazır ilaç yapımı ile ilgili tarihi objelerin sergilenmesi tasarlandı. Tavana asılı droglar, örneğin üzerlik tohumu ve üzerlik tohumundan yapılmış nazarlık, afyon kapsülleri, adem otu vd. ham maddeler, drog kapları, hassas teraziler, havanlar, sıvı ilaç kapları, uçucu yağ ve merhem kapları, porselen ilaç kapları, fitil kalıpları, mantar sıracakları gibi çeşitli objelerin gruplanarak sergilenmesi tasarlandı. İki taraflı vitrinler planlandı. Ara boşluklara büyük boy bakır imbiklerin yerleştirilmesi düşünüldü. Yeşil ve kırmızı renkte zehirli madde dolabının ayrı teşhir edilmesine karar verildi. İlaç yapımında kullanılan kaşık ve mezür gibi ölçü aletlerinin tarihi dolaplar içinde sergilenmesi tasarlandı. Grafik çalışmalarla ve fotoğraflarla donatılan panolarda sergiyle ilgili bilgilerin verilmesi kararlaştırıldı. Eczacılık tarihine ışık tutan görüntülerin projeksiyon ile yansıtılması da öngörüldü.

Haluk Perk Sağlık Tarihi Müzesi zemin kat tasarımının eskizi ve dijital çizimi

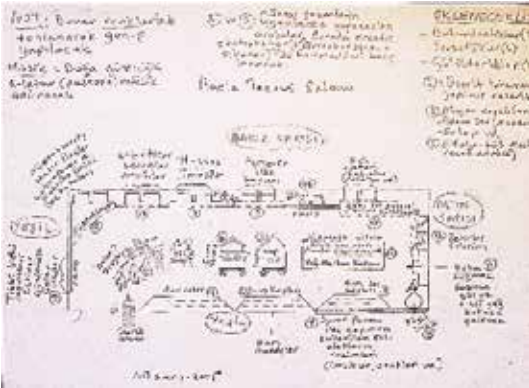
Halük Perk Sağlık Tarihi Müzesi'nde; sağda, tıbbın simgesi yılan figürleri; solda, anne ve çocuk heykelleri ile biberonların sergilendiği vitrinlerin dijital görünümü

Solda, bronzdan yapılmış Roma dönemine tarihlenen yılan figürü; sağda, pişmiş topraktan yapılmış anne ve kucağında bebeğinin tasvir edildiği idol

Solda, Antik dönem pişmiş topraktan anne-çocuk heykelciği; sağda üstte, yine pişmiş topraktan yapılmış Roma dönemi biberon ve altta adak olarak kullanılan bronzdan yapılmış bir kulak

İlaçla tedavi sergisinin eskizi.

Kulup kısmı yılan tasvirli mantar sıkacağı.

Uygulamalar

Osmanlı döneminde havanda ecza döven ve *edviye-kub* adı verilen eczacı çırağının bir manken ile canlandırılması; ilaç hazırlamada mekanik ekstraksiyon yöntemlerinin (ezme, dövme, sıkma işlemleri) uygulanması; minyatürlerden esinlenerek hazırlanan seyyar tezgahlarda bulunan drogları müze ziyaretçilerinin havanda dövmeleri; mekanik bir koku düğmesine basınca gül, yasemin, menekşe vd. tıbbi bitki kokularının salınması ve salınan kokuyu tanıyana küçük bir hediye verilmesi planlandı.

II. Bölüm: İlaçla tedavi bölümünün ikinci kısmında tarihi hazır ilaçların (*müstahzarat*) sergilenmesi planlandı. Bu bölümde, laboratuvar, imalathane ve fabrika ürünü hazır ilaç kutularından örneklerin yanısıra cam serumların, ampullerin ve metal enjektörlerin teşhiri de tasarlandı.

Geleneksel ürünlerin saklandığı kaplar, örneğin şerbetlikler, saleplikler, gülabdanlıklar ve buhurdanlıkların da eczacılık seksiyonunda sergilenmesi planlandı.

Tarih boyunca yararlanılan tıbbi bitkilerin ve ilaç yapımında kullanılan araç-gereçlerin (imbikler, ocaklar vd.) resimleri grafik tasarımlarla tanıtılmak üzere derlendi.

Bu bölümde doğayı hissettiren yeşil rengin vurgulanması, yer yer altın renginin ve bakır sarısının aksettirilmesi ve pastoral müzik çalınması düşünüldü.

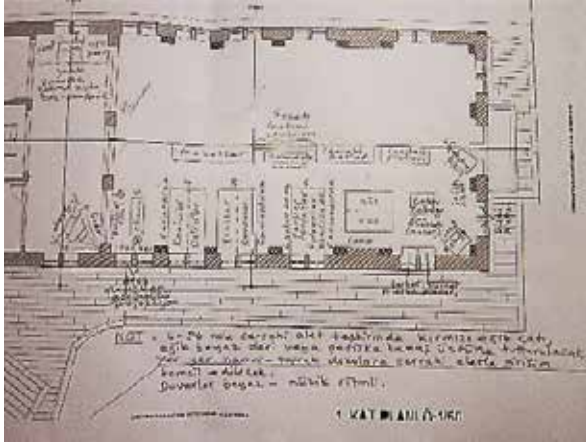

Solda, Roma dönemi merhem kabı; ortada, Selçuklu dönemine ait sırlı seramikten yapılmış merhem kabı; sağda, porselen ve cam ilaç şişelerinin teşhiri

İlaç hazırlamada kullanılan araç-gereçler ve bakır imbik

Üretildikleri döneminin ecza dolaplarına benzer vitrinlerde sergilenen hazır ilaçlar

İlaç hazırlamada kullanılan araç-gereçlerin ve bakır imbiğin sergilenmesi

Üst Kat

Üst katın salonu ikiye bölünerek “Anatomi ve Cerrahi Tedavi” ile “Rehabilitasyon ve Koruyucu Tıp” bölümleri olarak tasarlandı.

V. Seksiyon

Üst katın ilk bölümünde, insan anatomisinin resmedildiği çeşitli ders levhalarının, ders kitaplarının, anatomi eğitiminde kullanılan maketlerin ve muayenelerin sergilenmesi kararlaştırıldı. Ziyaretçilerin insan anatomisini araştırmaya ve daha yakından tanınmasına imkan sağlamak amacıyla bazı anatomi levhaları dokunmatik bir panoya yerleştirildi.

Cerrahi bölümünde teşhir edilen aletlerin kırmızı renkte eğik bir çatı altında, eğimli beyaz deri veya patiska kumaş üstüne yerleştirilmesi tasarlandı. Koterler, kesiciler, deliciler, probalar, sondalar, pensler, pensetler, forsepsler, ekartörler vd. cerrahi aletler tarihi örnekleriyle tanıtılacaktır. Göz ve KBB

İnsan anatomisinin tanıtıldığı vitrinler ve açık sergilemeler; sağda, bir anatomi atlasında kasların tanıtımı

ameliyatlarında kullanılan küçük cerrahi aletleri, anestezi cihazları vd. de bu bölüme yerleştirildi. Birtakım temsili cerrahi girişimlerin hamurdan veya kilden yapılmış doku örnekleri üstünde uygulanması tasarlandı. Cerrahi alet setlerinin, kullanımlarını gösteren üç boyutlu canlandırmalarla tanıtılması kararlaştırıldı.

En eski cerrahi tedavi yöntemlerinin mankenlerle tanıtılması tasarlandı. Dağlayarak tedavi, alevli kor görüntüsü eşliğinde canlandırılacak; berber koltuğunda oturan mankenden kan alınması gösterilecek; küçük cerrahi ile de uğraşan berberin araç-gereçleri, sünnet koltuğu ve sünnet aletleri, dişçi koltuğu ve dişçi aletleri ile birlikte ipliğe dizili dişler sergilenecekti.

Ziyaretçilere bir ameliyat filminin gösterilmesi de tasarlandı.

Soldan sağa, kurşun ve gümüş göz adakları; 20. yüzyıl başlarına ait göz anatomisi çizimleri ve göz cerrahisi aletleri

Bilgi panolarında cerrahi tarihimizin önde gelen şahsiyetlerine ve tarihi ameliyathane fotoğraflarına yer verilecekti. Duvarların beyaz renge boyanması ve ritimli bir müzik çalınması öngörüldü.

Cerrahi salonunun girişine yerleştirilecek olan ve önü perde ile örtülü bir yatak sensörlü olup, ziyaretçi gelince perde açılacaktı. Seyyar sahra hastanesinde yaralı tedavisini temsil edecek olan bir çadır ve sedyenin sergilenmesi de tasarlandı.

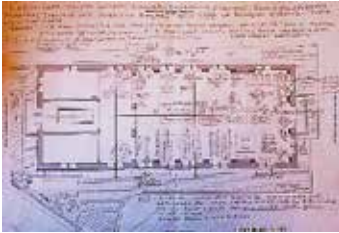
19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında kullanılan taşınır küçük cerrahi alet çantası

Sağda, cerrahi aletlerin teşhir edileceği vitrinler ve solda, temsili bir sahra hastanesi

VI. Seksiyon

Uzuv kaybında kullanılan yapay organların (protezler) ve ihtiyaç halinde vücut kısımlarını destekleme, koruma, sabitleme veya düzeltmede uygulanan yardımcı cihazların (ortezler); fizik tedavi aletlerinin, engelli sandalyelerinin ve bastonların altıncı seksiyonda sergilenmesi tasarlandı. Fizik tedavi ve rehabilitasyon cihazlarının erken örneklerinin grafik çalışmalarla panolarda tanıtılmasına karar verildi. Protez yapımına öncülük eden Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yayınlarda bulunan protez çizimlerinin ve fotoğraflarının da grafik tasarımlarda yer alması planlandı.

VI. bölümün teşhir-tanzim eskizi

VI. bölümün bilgisayar çizimi

20. yüzyılın ilk yarısına ait bir bacak protezi

20. yüzyılın ilk yarısına ait ultraviyole ile elektroterapi cihazı

20. yüzyıl başlarında kullanılan lazımlıklı koltuk

20. yüzyıl başlarına ait tekerlekli hasta sandalyesi

VII. Seksiyon

Bu bölümde, toplum sağlığı ve koruyucu hekimlik teması işlendi. Özellikle, bulaşmanın önlenmesinde ve çevreyi zararlı maddelerden arındırmada kullanılan tarihi cihazların sergilenmesi tasarlandı. Bulaşıcı etkenlerin tayininde kullanılan mikroskoplar; mikroptan arındırmada/dezenfeksiyonda yararlanılan araç-gereçler (su filtreleri, etüvler, otoklavlar, pulverizatörler); zehirli maddelerden korunmada kullanılan gaz maskeleri gibi objelere bu seksiyonda yer verildi. Sergilemede siyah, beyaz ve gri renk tonlarının işlenmesi uygun bulundu.

Soldan sağa, pirinç mikroskop; porselen su filtresi; metal pülverizatör; bakır otoklav

Bilgi panosunda ve grafik tasarımlarda, mikropların ve ajanlarının tanıtılması; bulaşıcı hastalıkların tedavisi gibi konularda ziyaretçilerin aydınlatılması düşünüldü.

Uygulama olarak, hastalık taşıyan sineklerin büyük boyda canlandırılması; gözle görülmeyen küçük canlıların mikroskoplardan izlenmesi; pulverizatör kullanan bir manken ile dezenfeksiyon işleminin gösterilmesi tasarlandı.

Müze ziyaretinin, canlı yaşamının sürdürülebilmesi için suya olan ihtiyacı temsil eden araç-gereçlerin sergilenmesiyle sona erdirilmesi düşünüldü. Mataralar, su bardakları, su şişeleri ve su ikramını temsil eden objelerle su kültürünün tanıtılması amaçlandı. Bu bölümde, mavi- yeşil tonlarının hakim olması; müzik dinletisinin sakin başlayıp coşan, sonra tekrar sakinleşen bir seyir izlemesi uygun bulundu.

Sonuç

Bu yazıda anlatılan her iki müzenin de teşhir-tanzim çalışmaları amacına ulaşamamıştır. Gaziantep'te kurulacak olan Sağlık Müzesi içinde sergilenen eserlerin bir tır ile Gaziantep'e kadar götürülmesine rağmen, Gaziantep Belediyesi bütçe yetersizliği gerekçesi ile projeyi gerçekleştirememiştir. Gaziantep Sağlık Müzesi için yedi kişinin, iki yıl süreyle mesai sarf etmesine ve bir müzecilik firmasıyla verimli bir iş birliği yürütülmesine rağmen sonuç alınmamıştır. Halûk Perk koleksiyonunun zenginliği ileriki tarihlerde yeni sergilemelerin ve müzelerin açılmasına vesile olmaya devam etmektedir. Mesela, eczacılık koleksiyonunun bir bölümü Biruni Üniversitesinde sergilenmektedir. Cerrahi koleksiyonu ise Samsun'da müzeleşmektedir.

CTF Tıp Tarihi Müzesi teşhir-tanzim projesi ise İstanbul Üniversite ile yapılan protokol gereği İBB tarafından üstlenilmiştir. Zemin kat tasarımı çalışıldığı sırada iki kurum tarafından görevlendirilenler arasında sağlıklı bir iş birliği yapılamadığından yola çıkarken tasarlananlar, örneğin tarihi binanın pencerelerini kapatmayacak şekilde görütülemeler yapılması, vitrinlerde değişken aydınlatma, odaların küçüklüğü sebebiyle açık renk vitrin malzemesi kullanmak gibi istekler değerlendirmeye alınmamıştır. Metinde verilen grafiklerin kullanılıp kullanılmayacağı ise bilinmemektedir. Ümidimiz, CTF Tıp Tarihi Müzesi'nin uzman kişilerce en iyi şekilde düzenlenerek yeniden halka açılmasıdır.

Teşekkür

Her iki müze çalışmasında da Burcu zdemir her an yanımızdaydı; envanterlere ve bilgi kaynaklarına kolayca ulaşmamızda önemli desteği oldu. Kendisine teşekkür boręluyuz.

YAŞAYAN BİR MÜZE: BURSA SAĞLIK TARİHİ MÜZESİ

Fikret Alkan¹, Bilal Canpolat²

Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'na kurucu başkentlik yapmış olması sebebiyle Osmanlı şehircilik uygulamalarının başlatıldığı ve kendinden sonraki kentlere de örnek olan bir şehirdir³. Bithynia, Roma ve Bizans dönemlerini içeren köklü bir coğrafi geçmişin yanında Osmanlı'nın devam ettirdiği Selçukî Türk-İslam kültürünün Bursa'da birleşmesi de göçebe Türkmenlerin şehir yaşamında ilk uygulamalarını ortaya koymuştur⁴.

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin kendine has sanat anlayışının ortaya çıktığı Yıldırım Bayezid Devri'nde vakıf kültürü oluşmaya, sosyal yaşam alanları kurulmaya başlanmıştır⁵. Bu öğelerden biri de halkın sağlık hizmetlerini gerçekleştirecek ve bu alanda eğitimi sağlayacak darüşşifalardır. İlk darüşşifa Yıldırım Külliyesi'nin bir parçası olarak bugünkü Yıldırım İlçesindeki külliyenin yakınlığında kurulmuştur⁶.

Bursa'nın sağlık tarihi alanındaki öyküsü erken dönemlerde ve farklı kültürler içinde oluşmaya başlamıştır. Bu alanda ilk eserlerin toplama çalışmaları 1920'li yıllarda Osman Şevki Uludağ tarafından Bursa Valiliği'ne bağlı olarak yapılmıştır.

1 Arkeolog, fikretalkan@hotmail.com

2 Sağlık Tarihi Müzesi Sorumlusu, bll.cnplt@hotmail.com

3 Halil İnalçık, "Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 3, çev. Fahri Unan, Samsun 1988, s. 220.

4 Filiz Yenişehirlioğlu, "XIV-XV. Yüzyıl Mimari Örneklere Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi", 9. Türk Tarih Kongresi *Bildiriler Kitabı (21-25 Eylül 1981)*, cilt 3, Ankara 1989, s. 1346.

5 Ahmet Ersen, *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Düzenleri ve Bizans Etkileri Niteliği*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1986, s. 28.

6 Osman Çetin, *İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Darüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)*, Cem Ofset, İstanbul 2006, s. 11.

Sağlık müzeleri Cumhuriyet'in ilk zamanlarından bu yana Sağlık Bakanlığı'nın gündeminde olan bir konudur. TBMM tutanakları incelendiğinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sıhhat Bakanlığı'nın üç sağlık müzesine sahip olduğu anlaşılıyor.

Osman Şevki Uludağ'ın Bursa'yı tanıtan kitabında Heykel'deki valilik binası arkasında bir oda içinde kurulan sağlık müzesinden bahsediliyor. Osman Şevki, müzede bazı hastalık maketleri olduğunu ve geliştirilmesi gerektiğini belirtiyor; ancak bu müzenin sonraki akıbeti belirlenememiştir⁷.

2004 yılında Muradiye Külliyesi'nin bir parçası konumunda olan Muradiye Medresesi bünyesinde Döne Ocak Kanser Erken Tanı ve Tarama Merkezi içinde, bir sağlık müzesi oluşturma çalışmalarına başlandı. 2006 yılında medrese koridorlarında tıp aletleri, ilk mikroskoplar ve hatta böbrek taşlarına kadar kimi 50 yıllık geçmişe sahip birçok materyal sergilendi⁸.

Bu süre içinde Bursa Sağlık Tarihi hakkında geniş çaplı bir araştırma içine giren Dr. Ceyhun İrgil, Bursalı sağlıkçıların katkılarıyla bir araya getirilen 6000 belgenin değerlendirildiği ve 1000 kadar belgenin de ilk kez gün yüzüne çıkmasıyla oluşturulan Bursa Sağlık Tarihi kitabını basıma hazır hale getirdi. Kitap Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından 2017 yılında yayımlandı.

Bu araştırma süreci içinde sağlık kurumları ve personelleri ile yapılan görüşmeler sonucunda bağışların artması, koleksiyonun daha geniş bir yapı içinde sergilenmesi gerektiği ortaya çıktı.

Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin müzecilik çalışmalarındaki tecrübesi, bahsettiğimiz kitap ve giderek büyüyen koleksiyon sayısı ile altyapısı hazır hale gelen Sağlık Tarihi Müzesi'ni oluşturmak adına kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve karar alma mekanizmalarını harekete geçirmiştir.

Bursa'da Sağlık Tarihi Müzesi'ni kurmaya yönelik çalışmalara dâhil olan Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa'nın Tophane surları içinde yer alan Yerkapı Konağı'nı kamulaştırıp restore ederek 2018 yılında 14 Mart Tıp Bayramı'nda müzeyi ziyarete açmıştır (Resim 1, 2).

---

7 Ceyhun İrgil, "Bursa Sağlık Tarihi Müzesi", *Bursa Sağlık Tarihi*, ed. Ceyhun İrgil, cilt 2, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2017, s. 1448.

8 Aynı yer

Resim 1: Bursa Sağlık Tarihi Müzesi binası

Resim 2: 14 Mart 2018 Bursa Sağlık Tarihi Müzesi açılışı

Osmangazi ilçesi, Pınarbaşı mahallesi, Kaleboyu caddesinde bulunan, ahşap karkas sistemde yapılmış geç dönem sivil mimari örneği olan yapının restorasyonu, Bursa Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 14.02.2013 tarih ve 1608 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Mülkiyeti Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne ait konak iki kattan oluşmaktadır. Binanın zemin katında giriş taşlığı ve bahçe, 2 parçadan oluşan açık sofa, 4 adet oda; birinci katında ise 2 adet sofa ve 4 adet odadan oluşan yapı aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir.

Müze, günümüz müzecilik anlayışı içinde, yaşayan müze konsepti uygulanarak planlanmıştır. Yaşayan müze ya da çağdaş müzecilik anlayışı, yapısındaki eserin görsel ihtişam veya güzelliğinden çok, ziyaretçinin yaşayarak öğrendiği eğitsel bir merkez olmayı amaç edinir⁹. Bu sebeple müzenin kurulma

9 Berna Okan, "Günümüz Müzecilik Anlayışındaki Yaklaşımlar ve Müze Oluşumunu Etkileyen Unsurlar", *Tiyke Sanat ve Tasarım Dergisi*, sayı 4, cilt 3, Düzce Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Yayını, Düzce 2018, s. 221.

aşamasında ziyaretçilerin yaş grupları ve ilgileri ölçüsüne göre atölye çalışmaları, drama, panel ve konferans gibi etkinliklerle öğrenmeyi destekleyici unsurlar planlanmıştır. Kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılarak halkın temel sağlık hizmetlerinden müzede yararlanması amaçlanmıştır.

Bursa Sağlık Tarihi Müzesi sergisinde genel tıp tarihi anlatımlarının yanında Bursa Tıp Tarihi özelleştirilerek Anadolu ve Dünya literatüründe farklı ve benzer yönlerine vurgu yapılmıştır.

Müze koleksiyonu oluşturulurken tıp uzmanlıklarına ait eserler gruplandırılmıştır. Geleneksel halk hekimliği ve alternatif tıbbın bugünkü yeri, diş hekimliği ve Bursa'nın şifalı kaplıca suları oda bazında anlatılmıştır. Eser gruplarında diplomalar, nitelikli kitaplar, tıp aletleri, ilaç kapları yer almaktadır.

Müzemizin gezi güzergâhı, Bursa Memleket Hastanesi'nin girişinde, hastanede envanterden çıkarılan tıbbi aletlerden ofis malzemelerine, içerisinde 1862 yılında üretilmiş tansiyon aletinden 1951 yılından sonra hastanede kullanılan hasta çağırma ziline kadar birçok farklı materyal bulunan iki vitrinle başlamaktadır.

Müzenin alt katı etkinlikler için ayrılmıştır. Bu bölümde, içinde tokmaklı bir mekanizma kurulu olan şeffaf kalp davulumuz ziyaretçilerimizi karşılamaktadır. Tasarımı ve üretimi Bursa Büyükşehir Belediyesi bünyesinde yer alan Bursa Bilim ve Teknoloji Merkezi tarafından yapılan davulumuz kişinin kendi kalp atışlarını dinleyebilmesine imkân tanımaktadır. Bu düzenek, her yaştan ziyaretçi tarafından ilgi görmektedir (Resim 3).

Resim 3: Tokmaklı şeffaf kalp davulu

Yapboz şeklinde tasarlanmış; organlar yerleştirildiğinde vücuttaki yerini, işlevini, sesli ve görüntülü olarak anlatan “Vücudumuzu Tanıyalım” adlı bir eğitim setimiz de bulunmaktadır (Resim 5, 6).

Bu katta yer alan eğitici-öğretici düzenekler ziyaretçilerimizin müze anlayışında farklılık oluşturmakta ve onları ziyaret boyunca olumlu şekilde etkile-

mektedir. Bu sayede çağdaş müzecilik anlayışının faydaları da ortaya çıkmaktadır.

Deney düzeneklerinin olduğu bölümde yer alan sağlıkla ilgili bir kütüphane ve araştırma odası da bulunur. Bursa'nın sağlık kurumlarının başlılarıyla büyüyen kütüphane 1000 kadar esere sahiptir. Kütüphaneyi süsleyen mobilyalar ise Bursa'nın eski otellerinden Splendid Oteli'nin yanmasından sonra aynı alana kurulan Bursa Asker Hastanesi'nin yaklaşık 150 yıllık mirasıdır. Mobilyaları değerli kılan asıl unsur ise 1926 yılında fizik tedavi görmek üzere Bursa Asker Hastanesi'nde yatılı kalan Gazi Mustafa Kemal'in odasıdır.

Giriş kısmında açık sofanın diğer kanadında müze yönetimi odası bulunmaktadır.

Müzenin üst katına çıktığımızda anlatım panolarıyla iki gezi güzergâhına ayrılmış sofa ve dört oda sergilenmeye açıktır. Diğer odalardaki panolar duvarda ve perdelerde baskı halindedir ve sağlık tarihini bilgi, belge ve fotoğraflarla sergilenen envanterlerle bağlantılı olarak kronolojik şekilde anlatmaktadır. Sofanın sağ kısmı ise camlı yapıdan olup cam altı yüksekliğinde vitrinler içinde eserler yer almaktadır.

Merdivenleri çıkar çıkmaz Bursa'nın en eski eczanelerinden olan İpekçioğlu Eczanesi'nin mobilya aksamından, ilaç şişelerine kadar bütün malzemeleri

Resim 4: Kalp atışlarına göre ritim tutan deney düzeneği

Resim 5: "Vücudumuzu Tanıyalım" adlı eğitim seti

(ailenin elinde uzun yıllar korunan) eczanenin açık kaldığı dönemdeki fotoğraflarına uygun şekilde oluşturulmuştur (Resim 7).

Eczanenin yanındaki odadan müzeyi dolaşmaya devam ettiğimizde silikon mankenlerin canlandığı hasta yatağında tedavi gören hasta ve hekim Osmanlı Dönemi'ni yansıtmaktadır. Hemen yanı başında da aynı dönemde şifalı bitkileri gerekli karışımlarla ilaç haline getiren bir şifacının bulunduğu odayı görmemiz mümkündür. Burada o döneme ait ilaç yapımında ve tedavilerde kullanılan ilkel malzemeler sergilenmektedir.

İki numaralı odamızın bir bölümü diş hekimliğine ayrılmıştır. Protez dişlerden diş tedavisinde kullanılan ekipmanlara kadar konuya ilişkin birçok malzemenin sergilendiği bölümde yine Bursalı eski bir diş hekiminin özel muayenehanesinde kullandığı (kullanıldığı dönemde ithal edilmiş) dişçi koltuğu ile sergi bütünlüğü sağlanmıştır.

Bu odanın diğer kısmında ise adli tıp tarafından bağışlanan özel sıvılar içinde korunan beyin, kalp, akciğer, böbrek gibi insanlara ait organ örnekleri sergisi yer alır (Resim 8, 9).

Sofadan diğer odaya devam ederken iki oda arasında kalan bölümde Bursa'nın şifa veren kaplıcalarına ait bilgiler ve onun sergisini görüyoruz. Bu gruba ait bilgilendirme panosu kurna, hamam taşı, peştamal, çeşme ve takunyalarıyla süslenerek bir hamam görseli düzenlenmiştir.

Resim 6: "Vücudumuzu Tanıyalım" deney düzeniği

Resim 7: İpekçioğlu Eczanesi canlandırması

Resim 8: Organlara ait vitrinde sergileme

Sondan önceki odamızda sergileme üç bölüme ayrılmıştır. Bir bölümünde beher ve otoklav örneklerinden oluşan laboratuvar; diğer bölümde Dr. Ceyhun İrgil'in meslek hayatı boyunca biriktirdiği safra kesesi ameliyatlarından çıkan taşlardan oluşan koleksiyon ve Bursa için değerli ruh ve sinir hastalıkları uzmanı Rüştü Burlu'nun ismini yaşatmak adına özel muayenehanesinde kullandığı tedavi ekipmanları, doktor çantası, kimlik kartları ve tabelası; bir diğer bölümde ise Bursa Devlet Hastanesi'nde kullanılmış doktor ofisi malzemeleri bulunur.

Resim 9: Cenin örneklerinin sergilemesi

Dördüncü ve son odamızda da Yıldırım Darüüşşifası maketi ve Uludağ Üniversitesi Patoloji Bölümü bağış olan hastalık görmüş organlardan örnekler: kanama geçirmiş beyin, sirozlu bir karaciğer, kanserli bir kalın bağırsak, kist ve urdur. Bu organlar özel sıvılar içinde sergilenmektedir.

Odaları bitirip tekrar sofa açıklığına döndüğümüzde, kadın doğum için ayrılmış bölümde 1970'lerde üretilen ultrason aleti, bebek tartısı, kadın doğumda kullanılan aletler bulunmaktadır. Bunun yanısıra düşük olarak doğan cenin örnekleri ve anensefali diye adlandırılan, beyni ve kafatası hasarlı ya da eksik olduğu için ölü doğan bebek örnekleri yer almaktadır.

Sofanın cam altı kısmı art arda vitrinlerle çevrilidir. Bu vitrinlerde de birbiri ile bağlantılı olarak ameliyathane malzemeleri, müdahale ekipmanları ve pansuman setleri sıradır. Bunu takiben göz tedavisi ve optisyenlik alanında kullanılan muayene aletleri, gözlük camları, cam ölçerleri ve geçmiş yıllara ait gözlük örnekleri bulunmaktadır.

Müzemizde mevcut koleksiyon sayısı Dr. Ceyhun İrgil'in medyadaki çağrısı ve Büyükşehir Belediyesi'nin tanıtımları ile bağış yoluyla artmaktadır.

Koleksiyonumuz, son olarak Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Sağlık Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Optisyen Turgut Çakar'ın yıllar içinde topladığı eserler katılarak yakın zamanda sergiye açılacaktır.

Söz konusu koleksiyonda Sabiha Gökçen'in kullandığı uçuş gözlüğü, Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsi gözlüğünün o dönemde üretilen birebir modeli, günümüze kadar kronolojik olarak görebileceğimiz gözlük üretimini yapan makineler, yapay göz maketleri ve çocuk gözlükleri ile daha birçok obje yer alıyor. Sergi, Turgut Çakar adına müzemizde kalıcı olacak ve atölye çalışmalarıyla desteklenecektir.

Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nce hazırlanan Erasmus Plus Programı tarafından yürütülen Diyalog Projesi kapsamında Sağlık Tarihi Müzesi mekân olarak kullanılmış ve desteklerinden dolayı Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından ödüle layık görülmüştür (Resim 10).

Projede mekân konusunda desteğini esirgemeyen Müzeler Şube Müdürlüğü bu ortak çalışmayla bir başlangıç yaparak önümüzdeki eğitim-öğretim yılında Milli Eğitim müfredatı doğrultusunda ilgili dersler öğrenciler için sınıflardan ziyade müzelerde işlenecektir.

Yeni eğitim-öğretim döneminde de başta sağlık eğitim kurumları olmak üzere sağlık dersi veren okulların, konuyla ilgili dersleri müzede yapabilmeleri için Millî Eğitim birimleriyle irtibata geçilmiştir.

Resim 10: Bursa Sağlık Tarihi Müzesi'nin çeşitli yarışmalarda kazandığı ödüller

Sağlık Tarihi Müzesi, Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı adına katıldığı II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi Yerel Yönetimler Arası En İyi Uygulama Yarışması'nda Kongre Özel Ödülü'nü kazanmıştır. Yine Sivilyay Derneği'nin geleneksel Kente Katkı Ödülü 2018 yılında *Bursa Sağlık Tarihi* kitabı ve Bursa Sağlık Tarihi Müzesi'ne verildi.

Sürekli gelişim ilkesiyle kendine, kentine ve kentlilik bilincine değer katan Bursa Sağlık Tarihi Müzesi'nin amacı sağlıklı toplum yaşamına katkıda bulunmak; her yaş ve gruptan ziyaretçiyi ilimiz özelinde sağlık tarihi konusunda bilgilendirmek; koruyucu halk hekimliği çalışmalarına müzede yapılacak ücretsiz tarama ve panellerle faydalı olmak; müze, sivil toplum kuruluşları ve resmî kurumlarla işbirliği yaparak kitlelere ulaşmaktır.

Kaynaklar

1. Çetin O. İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Darüşşifası (*Bursa Mahkeme Sicillerine Göre*), Cem Ofset, İstanbul 2006.
2. Ersen A. *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Düzenleri ve Bizans Etkileri Niteliği*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1986.
3. İnalçık H. "Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 3, çev. Fahri Unan, Samsun 1988, s. 215-225.

4. İrgil C. “Bursa Sağlık Tarihi Müzesi”, *Bursa Sağlık Tarihi*, ed. Ceyhun İrgil, cilt 2, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2017, s. 1448-1449.
5. Okan B. “Günümüz Müzecilik Anlayışındaki Yaklaşımlar ve Müze Oluşumunu Etkileyen Unsurlar”, *Tykhē Sanat ve Tasarım Dergisi*, sayı 4, cilt 3, Düzce Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Yayını, Düzce 2018, s. 215-242.
6. Yenişehirlioğlu F. “XIV.-XV. Yüzyıl Mimari Örneklerle Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi”, 9. *Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı (21-25 Eylül 1981)*, cilt 3, Ankara 1989, s. 1345-1353.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SULTAN II. BAYEZİD KÜLLİYESİ SAĞLIK MÜZESİ'NİN KURULUŞ ÖYKÜSÜ

Nilifer Gökçe¹

Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi, Edirne'nin Yeni İmaret semtindedir. Sağlık Müzesi'nin yer aldığı Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi, Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılmıştır. 1484 yılında başlanıp dört yıl gibi kısa bir zamanda bitirilerek 1488 yılında büyük bir törenle hizmete açılmıştır².

Sultan II. Bayezid

Tosyavizade Dr. Rifat Osman tarafından yapılan Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi birimlerini gösteren bir gravür³

- 1 Öğretim Görevlisi, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, nilifergokce@gmail.com
- 2 H. M. Tuğrul, N. Gökçe, "Edirne'ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür" Dr. Ratip Kazancıgil, Acar Basım ve Cilt San. Tic. A. Ş. Yayımları, İstanbul 2010, s. 323; R. Kazancıgil, N. Gökçe, *Tosyavizade Dr. Rifat Osman'ın Kaleminden Edirne*, Edirne Belediye Başkanlığı Yayınları, Edirne 2013, s. 24.
- 3 R. Kazancıgil, N. Gökçe, *Tosyavizade Dr. Rifat Osman'ın Kaleminden Edirne*, s. 24.

Sultan II. Bayezid Külliyesi cami, darüşşifa, medresetü'l-ettibba (tıp medresesi), tabhane, imarethane (aşevleri), hamam, köprü, değirmen, mehterhane ve sıbyan mektebinden oluşmaktadır.

Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi külliye birimleri arasında bulunan darüşşifa ve Medresetü'l-ettibbada (Tıp Medresesi) kurulmuştur. Kuruluş tarihi 23 Nisan 1997 olsa da çalışmalar 1973 yılına kadar gitmektedir.

Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası ve Tıp Medresesi

1950 yılında Edirne'ye Sıtma Bölge Başkanı olarak gelen Dr. Ratip Kazancıgil darüşşifayı gezmiş; kubbeleri yıkılmış, kurşunları sıyrılmış, bahçelerin dikenlik içinde olduğunu görmüştür⁴.

Edirne'de eski eserlerin restorasyonuna 1960'lı yıllardan sonra başlanmıştır. Bu süre içinde Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından darüşşifanın da restorasyonu yapılarak toparlanmasına çalışılmıştır⁵.

Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifasının restorasyon öncesi durumu⁶

4 H. M. Tuğrul, N. Gökçe, "Edirne'ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür" Dr. Ratip Kazancıgil, s. 323.

5 H. M. Tuğrul, N. Gökçe, "Edirne'ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür" Dr. Ratip Kazancıgil, s. 323.

6 Yöre, sayı 42 (Eylül 2003), derginin arka kapağının iç sayfasından alınan resim.

Yıl 1972

Dr. Ratip Kazancıgil, müze kurma fikrini gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Edirne İl Sağlık Müdürü olarak, Valilik aracılığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne başvurarak darüşşifanın müze olarak kullanılması için kendilerine verilmesini istemiştir⁷. Vakıflar Genel Müdürlüğü bu isteğe olumlu yaklaşıp her on yılda bir yenilenmesi ve düşük kira karşılığında müze olarak kullanılması için darüşşifayı Edirne İl Sağlık Müdürlüğü'ne vermiştir⁸. Bunun üzerine darüşşifada sağlık müzesi kurmak için çalışmalar başlatılmıştır.

Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesinin günümüzdeki durumu (2019)

Yıl 1973

Her yıl Edirne'ye gelip on beş gün kalarak Edirne'nin tarihî değerlerini resimleme, fotoğraflama ve araştırma çalışmalarını yapan ve sırası geldikçe "Ben artık Edirne için yaşıyorum." diyen Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver Edirne İl Sağlık Müdürlüğü'nü ziyarette bulunmuştur. Burada yapılan görüşmede darüşşifada bir sağlık müzesi kurulması fikri ortaya atılmış ve hocamız tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmıştır⁹. Ertesi gün Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Edirne İl Sağlık Müdürü Dr. Ratip Kazancıgil ile birlikte darüşşifayı gezerek burada kurul-

7 H. M. Tuğrul, N. Gökçe, "Edirne'ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür" Dr. Ratip Kazancıgil, s. 323; *Yöre*, sayı 42 (Eylül 2003), derginin arka kapağının iç sayfasından alınan resim; Ratip Kazancıgil, "Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Sağlık Müzesi'nin Kuruluş Öncesine Ait Anılar", *Yöre*, sayı 50 (Mayıs 2004), s. 13.

8 H. M. Tuğrul, N. Gökçe, "Edirne'ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür" Dr. Ratip Kazancıgil, s. 323; R. Kazancıgil, "Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Sağlık Müzesi'nin Kuruluş Öncesine Ait Anılar", s. 13; Nilifer Gökçe, "Avrupa Müzeler Birliği 2004 Yılı Müze Ödülü Almış Bir Müzenin Hikayesi", *Yöre*, sayı 50 (Mayıs 2004), s. 17-19.

9 R. Kazancıgil, "Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Sağlık Müzesi'nin Kuruluş Öncesine Ait Anılar", s. 13; N. Gökçe, "Avrupa Müzeler Birliği 2004 Yılı Müze Ödülü Almış Bir Müzenin Hikayesi", s. 17-19.

ması planlanan müzede sergilenecek eserler üzerinde görüşmüşlerdir. O yıllar aynı zamanda Edirne’de bir Tıp Fakültesi kurulması için çalışmalar yapıldığı dönemdir. Bu çalışmalar için de Edirne ile Cerrahpaşa Tıp Fakültesi arasında adeta bir köprü görevi yapan Ord. Prof. Dr. A. Süheyl hocamız, buranın Edirne Tıp Fakültesi’nin Tıp Tarihi Enstitüsü ve Müzesi için uygun olacağını ifade ederek ve sergilenmesini uygun gördüğü malzemenin bir listesini kendi el yazısı ile Osmanlıca yazarak Dr. Ratip Kazancıgil’e vermiştir¹⁰.

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver’in Listesi

28.09.1973 Dr. Ratip’le de mutabık kalmak üzere...

- Sultan Bayezid minyatürü. Bendeki renkli aslından büyütülerek.
- Edirne’de II. Bayezid Sitesi’nde bugün mevcut olmayan hamamın resmi. Rifat Osman taraması. Enstitü’de, ondan bir büyük kopya.
- Dr. Rifat Osman biyografisi. Musiki risalesinde Edirne Darü’ş-şifası’nda musiki fasılları ahenginden bahsediyor.
- Edirne Darü’ş-şifası’nda musiki elhanı ile tedavi edildiğini söyleyen Evliya Çelebi’nin at üzerinde resmi. Ressam Ahmat Çalışel’den.
- Yine Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden musiki ile tedavi edildiğini bildiren satırların fotokopisi. Büyütülerek levha halinde teşhir olunacak.

10 H. M. Tuğrul, N. Gökçe, “Edirne’ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür” Dr. Ratip Kazancıgil, s. 323; R. Kazancıgil, “Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Sağlık Müzesi’nin Kuruluş Öncesine Ait Anılar”, s. 13.

- Bulunabilirse delilerin boynuna asılan lale, zencire bağlamak için.
- Darü's-şifa'da tuvalet olmadığından büyük toprak oturaklarından var ise bir örnek. Büyük saksı cesametinde.
- Edirne'de ilk cüzzamhaneyi (Leprazori-miskinler tekkesi) kuran II. Sultan Murad'ın minyatürü. Levni'den. Fotoğraf ağırandızmanı. Kirişhane'de 1-2 numaralı ..... (Aramalı. Miskinler Mahallesi orada 1037'de oturuyor. Ziya Nuri Gün'den).
- Müzeye Edirne tıp tarihimiz ..... şî'irinden bir nüsha konması.
- Müzede kurulacak arşivde Edirne mistik ve tıbbi folklor malzemesi, atasözlerinden menkıbelere kadar toplattırılanlar konmalıdır. Bu, öğretmenler ve Edirneli öğrenciler marifetiyle himmet ettirilirse toplattırılır.
- Edirne'nin eski ve yeni eczanelerinin resimleri.
- Belediye Hastanesi'nin resimleri.
- Sağlık Bakanlığı'nın idare ettiği hastane.
- Edirne vilayeti ve hatta Trakya'da tıbbi ve sıhhi tesislerin resimleri.
- Edirne askeri sıhhi teşkilatı, hastanelerinin resimleri.
- Balkan Harbi'nde Edirne'nin sıhhi durumu, Kızılay tesisleri.
- Edirne'de çalşan asker hekimlerin gurup resimleri.
- Edirne'de sosyal yardım tesislerinden hamamlar ve resimleri.
- Halen mevcut olanlar toplanmalı. Tarihlerini (36 tane) Dr. Süheyl Ünver yazıp bir broşür halinde basılmaya amade verecektir.
- Mistik folklor hizmetinde Edirne tekkeleri ve bunların ruhi tedavi ..... toplanmalı.
- Bayezid, Yıldırım ve diğer imaretler ve aşevleri.
- Edirne'de oturan padişah tabloları.
- Edirne deva-i miskinden örnekler ve bir levha halinde terkibi. Bu, Manisa mesiri gibi Edirne'nin bahar terkibi Rumeli'ye yakın müzede bir vitrin yeri olmalı.
- Edirne Belediye civarında (Putlu Camii denilen Feyzullah Paşa'nın mes-cidi haziresinden kitabesinin mezar fotoğrafı. Eski Osmanlı?)
- Hekim Ahi Çelebi Hamamı. Eski cami karşısında, resmi lazım. Yerini Ordu Evi'ne katmak için yıktırıldı.
- Hekim Lari (Laleli deniyor) Camii tamir ediliyor. Eski ve yeni resimleri.
- Ters lale resmi ve efsanesi, levha halinde.
- Edirne doğumlu Fatih Sultan Mehmed'in minyatürünün renkli kopyası.

- Edirne tarihi için çalışan Ekrem Demiray, Rakım Ertür, Süreyya Dumlu, Rifat Osman, Eski Belediye Reisi Dilaver ve Şevket Bey'lerin resimleri.
- Edirne'de Aleksandr Kamburoğlu ve dâhiliye mütehasısı Doktor Nazım (Ekrem Demiray'dan), resimleri olmayanların bir mermer levhaya isimleri hak edilmeli. Mesela şair ve hekim Sarıncı Cerrahoğlu, Hekim Destari Darü's-şifa'da üçüncü hekim, (vefatı 1020).
- Konyalı Hekim Beşir Çelebi risalesi (aslı ve kopyası). Sarayda ab-ı hayatı bulan adam.
- Ab-ı havası yaz kış mutedil (ılıman) Saray Akpınar resmi (Rifat Osman Bey'den).
- Edirne kütüphanelerinde araştırdığım el yazması kitaplarda Edirne tıbbi ve folkloru üzerine notlar. Bunlar kartonlara yazdırılıp muhafaza edilmeli.
- Edirne'de yetişen tıbbi nebatlar, resimleri.
- Edirne'de çiçek aşısı.
- III. Sultan Ahmed'in renkli minyatürü.
- Aşığı garba bildiren Leydi Montegü'nün Türk kıyafetiyle resmi.
- Leydi'nin hem yıkandığı hem de çocukların çiçek aşısı (Variolasyon tatbiki).
- Edirne'de .....¹¹ 250. yılı için yaptığım puldan bir tane vereceğim.
- Sokullu Mehmed Ağa Hamamı, içi ve dışından fotoğraflar.
- Edirne kütüphanelerindeki tıp kitaplarının sayısı, nakışları, fotoğrafları.
- Edirne'de güneş saatleri, muvakkithane resimleri, Selimiye ve Eski Camii'deki güneş saatleri, Eski Camii'nin irtifa aleti müzeye kondu.
- Edirne Kırkpınar güreşleri resmi.
- Rifat Osman'ın Edirne Rehnüması'ndan bir nüsha bulup koymak lazım.
- Laleli, Tabip Lari, Abdülhamit Çelebi, II. Bayezid'in tabib-i hususi (özel hekimi). (Camiinin inşa tarihi 210 Laleli, Lari'den takriben tahrifat olunma. H.1165/M.1751-52 hareketinde (depreminde) kubbesi ve etrafındaki kubbeler yıkılmıştır.) Asar-ı mühimmeden.
- Ali Kuşçu ..... Mirim Çelebi Kasımpaşa'da medfun. Fakat, hiçbir izi yok. Hey'et, hendese ve matematik alimi.
- Edirne Hastahanesi operatörü "cerrahi" (Haydarpaşa Hastahanesi operatörü "cerrahi" iken öldü) Doktor Feridun Şevket (resmi Rehnüma'da var).

---

11 Okunamadı.

- Edirne Merkez Asker Hastahanesi'nin resmi. Cihan Harbi'nde resmi Rehnüma'da var. Hastahane mescidi kapısının resmi, Rehnüma'da¹² var.
- Edirne Rehnüması'nda (Rifat Osman) bundan yarım asır önceki hekimlerin resimleri var. Çıkartılacak. Keza eczanenler Akabadın Haşim Beyzade, Eczacı Abidin Bey merhum.
- Edirne tarihleri yazma nüshaları fotokopileri.
- 1912 Bulgar istilasında esirlerin Sarayı'ndeki çadırlarda sefalet ve ölüme terk edilmeleri, ağaçları kemirerek yemeleri.
- Edirne'de 1830'da Zağrafos'un tablolarının kopyaları, Kale kapıları.
- Saray içinde Bab-ı Humayun'dan içeri ab-ı hayat kuyusu ağzı.
- Edirne'de ele geçen tıbbi yazmalardan bulunanlar.
- Edirne tabhaneleri.
- Meşhur valilerin türbe ve mezar taşlarının resimler¹³

Böylece darüşşifada Sağlık Müzesi kurulması ile ilgili ön çalışmalar başlamıştır. İlk olarak ünlü gezginimiz Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde anlattığı gibi ve bugünkü gördüğümüz şekilde olan yataklı bölüm birimlerindeki musiki sahnesinin hazırlıklarına girişildiği sırada Vakıflar Genel Müdürlüğü, yapılmış olan yazılı sözleşmeyi tek taraflı olarak ve sebep göstermeksizin iptal etmiştir¹⁴. Böylece çalışmalar kesintiye uğramıştır. Müze işi de 24 yıllık bir sabır sürecine terk edilmiştir.

Yıl 1982

Edirne'de Trakya Üniversitesi açılmıştır. İstanbul'da Cerrahpaşa Tıp Fakültesi bünyesinde eğitim vermekte olan Edirne Tıp Fakültesi de Edirne'ye taşınarak Trakya Üniversitesi'ne bağlanmış ve Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi adını almıştır. Edirne İl Sağlık Müdürlüğü'nden emekli olan Dr. Ratip Kazancıgil de Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı'na geçmiştir.

12 Edirne Rehnüması, Dr. Rifat Osman Bey'in Edirne şehir tarihini anlatan şehir rehberi karakterindeki eseridir. Edirne'nin tarihi ve coğrafyası üzerinde kısaca durduktan sonra, şehrin değerli mimari eserleri, çarşıları, mahalleleri, suyolları hakkında bilgi vermektedir.

13 R. Kazancıgil, "Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Sağlık Müzesi'nin Kuruluş Öncesine Ait Anılar", s. 13; N. Gökçe, "Avrupa Müzeler Birliği 2004 Yılı Müze Ödülü Almış Bir Müzenin Hikayesi", s. 17-19.

14 H. M. Tuğrul, N. Gökçe, "Edirne'ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür" Dr. Ratip Kazancıgil, s. 323; R. Kazancıgil, "Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Sağlık Müzesi'nin Kuruluş Öncesine Ait Anılar", s. 13.

Yıl 1985

1985’de Sultan II. Bayezid Külliyesi’nin cami dışında kalan binaları Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Trakya Üniversitesi’ne devredilmiştir. Üniversite de külliyenin darüşşifa bölümünü Trakya Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Restorasyon ve Duvar Süsleme bölümüne tahsis etmiştir.

Sağlık müzesi kurma düşüncesi henüz ortada yoktur. Şartlar buna uygun olmadığı için de yeniden restore edilmesi gereken harap bina onarılamamıştır.

1983-1984 eğitim ve öğretim yılında burada derslere başlanmıştır. Öğrenciler hem eğitim alıyor hem de darüşşifayı restore ediyorlardı. Hocalar ve öğrenciler özellikle kubbe ve kubbe pencerelerini, yüksek pencereleri, renkli mozaik camlarını ve alçı kalıplarını hazırlıyor ve işçi gibi çalışıyorlardı. Bu çalışma on yıl kadar sürmüştür.

Bu arada Dr. Ratip Kazancıgil de çalışmalara devam ediyordu. 1988 yılı Sultan II. Bayezid Külliyesi’nin 500. kuruluş yılı dolayısı ile “Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi” adlı eserini yayınlamıştı. 1988’de düzenlenen bir toplantı ile Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi’nin kuruluşu kutlanmıştı. Aynı yıl tıp fakültesi son sınıf öğrencileri külliye de düzenlenen mezuniyet töreni ile diplomalarını almışlardı. Böylece ilk adımlar yavaş yavaş atılmaya başlanmıştı.

Yıl 1992

1992 yılında Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi o dönemdeki adıyla *Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı*’nda Dr. Ratip Kazancıgil’in çalışmalarıyla Tıp Tarihi Müze ve Kütüphanesi kuruldu. Ratip Bey, bugün piyasada bulunmayan birçok kitabın yer aldığı, içlerinde çok sayıda kıymetli eserin bulunduğu kütüphanesini buraya bağışladı. Doç. Dr. Müberra Uygun, Araştırma Görevlisi Gülden Yılmaz, Dr. Oya Daut Kadaifci, Öğretim Görevlisi Gülçin Çelik’in ve Nilifer Gökçe’nin çalışmaları ile kütüphanenin kurulduğu odanın hemen önünde yer alan koridorda da bir Tıp Tarihi Müzesi oluşturulmaya başlandı. Önce koridorun duvarlarına darüşşifanın tabloları asıldı. Bu tabloların Doç. Dr. Müberra Uygun tarafından çerçeveleri yaptırıldı. Daha sonra Operatör Dr. Fikri Çelik, kendi muayenehanesinde bulunan vitrinli bir dolabı, Prof. Dr. Armağan Tuğrul da babası Dr. Abid Sandıkçıoğlu’na ait tıbbi aletleri hediye etti. Dr. Saadet Yardım, kendisinin ve babası Dr. Bahattin Öğütman’ın kullandıkları tıbbi aletleri müzeye bağışladı. Böylece sağlık müzesinin çekirdeği oluşmaya başlandı.

O dönemde Türk Tabipler Odası Edirne Şubesi Başkanı olan Doç. Dr. Osman İnci'nin de yardımıyla hekim ve eczacılara haberler verilerek, ellerinde bulunan kullanmadıkları, eskimiş, geçerliliğini yitirmiş, tıbbi aletler, varsa ilaçlar, ilaç kutuları, kendilerini kullanmadıkları kitapları istendi. Yavaş yavaş tıbbi aletler, eski ilaçlar, ilaç kutuları, kitaplar müze ve kütüphaneye gelmeye başladı.

Dr. Bahattin Öğütman'ın kullanmış olduğu tıbbi aletler¹⁵

Tosyavizade Dr. Rıfat Osman Bey'in kızı Mihrinaz Hanım, babasının kitapları ve Gülhane Askerî Hastanesi'nin kuruluş yıllarına ait fotoğrafları müzeye bağışladı¹⁶. Edirnelilerin de yardımları ile müze ve kütüphane gelişmeye başladı. Zamanla müze yapılan koridorun sonu bir camlı bölüm ile koridordan ayrılarak, bu küçük yerde, kütüphane ile birlikte hizmet vermeye başladı. Bir taraftan da müzeye malzeme toplanmasına devam edildi¹⁷.

Yıl 1997

Trakya Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu burada 1993-1994 eğitim yılına kadar kaldı. Bu eğitim yılının sonunda üniversite Ayşekadın Yerleşkesi'nde yapımı biten yeni binalarına taşındı. Okulun burayı boşaltması üzerine uyutmuş fakat unutulmamış müze ideali yeniden gündeme gelmiş ve dönemin rektörü Sayın Prof. Dr. Osman İnci'nin yol vermesi üzerine aynı amaçlı çalışmalara 1973'de bırakılan yerden tekrar başlanılmıştır¹⁸.

15 Bugün (2019) Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi giriş koridorunda sergilenmektedir.

16 Bu fotoğrafların asılları daha sonra Gülhane Tıp Fakültesi'nin kuruluşunun 100. yılı dolayısı ile Dr. Ratip Kazancıgil tarafından Gülhane Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı'na hediye edilmiştir. Buradan alınan birer kopyaları bugün Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi arşivindedir.

17 R. Kazancıgil, "Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Sağlık Müzesi'nin Kuruluş Öncesine Ait Anılar", s. 13.

18 R. Kazancıgil, "Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Sağlık Müzesi'nin Kuruluş Öncesine Ait Anı-

Dr. Ratip Kazancıgil 2006 yılının Şubat ayında kendisiyle yaptığım söyleşide bu konu ile ilgili olarak şunları söylüyordu:

“Okulun binayı boşaltması üzerine bendeki müze kurma hastalığı yeniden depreşti. Zaten Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalına bağışladığım kitaplardan kurulmuş olan kütüphaneye de “Kütüphane ve Müze” müşterek adını koymuştuk. Bu sefer yeniden Rektörlüğe başvurarak darüşşifayı “Tıp Tarihi Müzesi” haline getirmeyi istedim. Rektörlük olumlu karşıladi. Gerçi restorasyonu yapılmıştı ama ısıtma teşkilatı yoktu. Odaların ocaklar ile ısınma teşkilatı vardı. Her odada ocak vardı. Meslek Yüksek Okulu burada eğitim yaptığı sürede, ocakların içerisine kurulan kömür sobaları ile ısıtılıyordu. Bu bir müze için hiç de uygun bir ortam değildi.

Dönemin Rektörü Prof. Dr. Osman İnci, büyük bir cesaret göstererek odalara kalorifer teşkilatı kurdurdu. Cesaret diyorum, çünkü tarihi binalarda çakılacak bir çivi bile Koruma Kurulu’nun kararına bağlıydı. Osman İnci, büyük bir çaba göstererek Vakıflar ve Koruma Kurulu ile anlaşma yaptı; bu şekilde ısınma sorunu halledilmiş oldu.

Eğer bu kalorifer teşkilatı yapılmamış olsaydı, yapılamasaydı, oranın müze olmasına imkân yoktu. Kışları gayet soğuk olan taş binaların, soba ile ısınması mümkün değil, rutubet fazla, hatta bazen tabanda sular bile kaynıyordu”¹⁹.

Bir yandan odalara kalorifer tesisatı döşenmiş (ki bu tesisat yapılmasa idi yüksek nem oranı yüzünden odalara hiçbir malzeme konulamazdı. Sayın Prof. Dr. Osman İnci’nin cesaret ile uyguladığı bu ısıtma tesisi, müzenin kuruluşunda birinci derecede etken olmuştur.) öbür yandan da Prof. Dr. H. Murat Tuğrul başkanlığında emekli Şehir Müzesi Müdürü Ayfer Karaduman, Öğretim Görevlisi Nilifer Gökçe, Ender Bilar ve Dr. Ratip Kazancıgil’den oluşturulan bir komisyon ile kuruluş çalışmalarına başlanmıştır. Komisyon ilk etapta darüşşifada yapılması gerekenleri, kurulacak olan sağlık müzesinde nelerin sergilenebileceğini belirten bir rapor hazırlayarak 21 Ocak 1997 tarihli yazı ile Trakya Üniversitesi Rektörlüğü’ne sundu.

2 Nisan 1997

Müzenin resmî olarak kurulabilmesi için Kültür Bakanlığı’ndan gerekli izin çıkması gerekiyordu. Bir müze yönetmeliği hazırlanarak Trakya Üniversitesi

---

lar”, s. 13.

19 H. M. Tuğrul, N. Gökçe, “Edirne’ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür” Dr. Ratip Kazancıgil, s. 323.

Rektörlüğü'nün 2 Nisan 1997 tarihli yazısı ile Kültür Bakanlığı'nın onayını almak için başvuruda bulunulmuştur.

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün B.16.0.AMG.o.10.00.01/708 sayılı ve 11.04.1997 tarihli yazısı ile Sağlık Müzesi tescil edildi. Bir taraftan da odaların düzenlenmesi için çalışmalar başlatılmıştır.

23 Nisan 1997

Yasal işlemler de tamamlandıktan sonra Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı'nda bulunan küçük bir koridorda kurulup Sultan II. Bayezid Darüüşşifasına taşınarak 23 Nisan 1997 tarihinde yapılan bir tören ile Sağlık Müzesi ziyarete açıldı. Müdürlüğüne de Edirne Müzesi Müdürlüğü'nden emekli olan Ayfer Karaduman getirildi. Çalışmalar daha yeni başlıyordu.

23 Nisan 1997 Sağlık Müzesi'nin açılışı; sağdan sola Trakya Üniversitesi kurucu rektörü Prof. Dr. Ahmet Karadeniz, üçüncü dönem Rektörü Prof. Dr. Osman İnci ve arkada Dr. Ratip Kazancıgil

Darüşşifa; birinci avlu, ikinci avlu ve yataklı kısım olmak üzere üç bölümden oluşuyordu. İlk düzenlemeler ikinci avludaki altı odadan başlatılmış, daha sonra ikinci ve üçüncü avludaki odalara geçilmiştir.

İkinci avluda yer alan odalar

Yapılan bu ilk düzenlemelerle ilgili olarak, Dr.Ratip Kazancıgil'le Şubat 2006'da T. Ü. Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı'ndaki çalışma odasında yapmış olduğum söyleşide şunları söylüyordu:

“Bu iş için elimizde maddi bir imkân yoktu. Üniversite, müze kurulması için başlangıçta bize ne bir emir veya istek belirtmişti ne de “al şu kadar parayı istediğin malzemeyi sağla” diye bir imkân vermişti. Sadece boş bir fizikî yapı, iki de görevli personel Recep Gül ve Erol, bir de Müze Müdürü Ayfer Karaduman. “Haydi bakalım bir müze kurun.” dedi. Sıfırdan başlıyorduk yani. İlk malzemeler olarak sağlık konusunu ve dönemin tarihî figürlerini de içeren bir Osmanlı Döneminde darüşşifalar, XV. yüzyılda Osmanlı'da cerrahi, bulaşıcı hastalıklar konulu ve tıp eğitimini, tıp biliminin tarihî gelişimini gösteren, Sümerlilerden başlayıp günümüze kadar gelen aşamaları temsil eden tablolar ile düzenlemeye başladık.

Bu tabloların hemen hepsine yakın olanı benim uzun yıllardan beri biriktirdiğim arşivlerimden alınmıştır. Bunları çerçevelettik. Çerçeve paralarını Rektörlük veriyordu ama çoğunlukla da arkadaşlarımızın cebinden çıkıyordu bu çerçeveler, camlatmalar.

-Bunu siz tek başına mı yaptınız?

-Hayır, bunu işte burada belirtmek gerekir. Anabilim Dahmızın değerli elemanları, Sayın Nilüfer Gökçe, Esin Karlıkaya, Trakya Üniversitesi Kütüphanesi ve Dökümantasyon Daire Başkanı Ender Bilar, Histoloji ve Embriyoloji

Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Müberra Uygun, Yrd. Doç. Dr. Gülden Yılmaz, Klinik Bakterioloji ve İnfeksiyon Hastalıkları Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. H. Murat Tuğrul, dâhiliye hocası Prof. Dr. Armağan Tuğrul o günkü yardımcılarımızdan hatırlama gelenlerdir.

Dr. Saadet Yardım, emekli öğretmen Mübeccel Korkmaz, sanat tarihçisi, müzeci, Okutman Neriman Köylüoğlu bizim maddi ve manevi yardımcılarımızdandı.

Bu hizmetlerin temelinde bir heyecan yatmaktaydı. Oraya uygun kim ne bulduysa, arşivinden, sandığından evinden sökerek getirdi ve 23 Nisan 1997 tarihinde bayrağımızı çekti, tabelamızı astık ve küçük bir törenle müzemizi ziyarete açtık. Söylediğim gibi, heyecanımız büyüktü. Sevinçliydik. Her gün yeni bir bölüm düşüncesiyle hareket ediyorduk.

Bu suretle bir yandan kendimizi duyuruyor ve gelen ziyaretçilerle ilgileniyorduk. Bir yandan da müzenin gelişmesi için çaba sarf ediyorduk. Anabilim Dalı başkanlığımızın da adeta bir uygulama merkezi olmuştu orası. Gittikçe geliyordu. Üç dört yıl böylece sürdü. Her yıl ziyaretçi sayımız artıyordu ama bunlar yıllık olarak iki bin, üç bin kişiyi kapsıyordu.”

Sağlık Müzesi’nde ilk olarak Sultan II. Bayezid Külliyesi, 15. yüzyılda Osmanlılarda Cerrahi, Darüşşifalarımız, Eczacılık Tarihi, Bulaşıcı Hastalıklar, Tarih Boyunca Hekimliğin Gelişmesi, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver ve Dr. Rifat Osman Bey odaları ziyarete açıldı.

Hekimliğin Gelişimi Odası (1997)

Eczacılık Tarihi odası (1997)

Bir taraftan da müzede kültürel faaliyetler başlatılarak sergiler, konferanslar düzenlendi. Bu arada Edirneliler müzeye bağışta bulunmaya başladı. Örneğin emekli öğretmen Mübeccel Korkmaz Hanım evinin bahçesinde bulunan balıklı havuz²⁰ ile çeşme taşını müzeye hediye etti. Edirne su kültürünün simgesi olan bu havuzlar, Osmanlı dönemi Edirne evlerinde önemli bir yer teşkil etmekte idiler.

Balıklı havuz ve Çeşme ayna taşı

20 Edirne su kültürünün simgesi olan havuzlar, Osmanlı dönemi Edirne evlerinde önemli bir yer almakta idiler. Balıklarla süslenmiş olan bu havuzlarda, genellikle suyollarına yapılmış olup, Edirne'den geçen Tunca Meriç ve Arda nehirlerinde yaşayan balıklar yani tatlı su balıkları canlandırılmak istenmiştir (Emekli Müzeci ve Sanat Tarihi Uzmanı Neriman Köylüoğlu ile 20 Eylül 2019 tarihinde saat 11'de evinde yapılan görüşme).

30 Haziran 2000

Müze üç yıl böyle devam etmiştir. Bu arada Dr. Faruk Bayülgen Dr. Ratip Kazancıgil'e bir mektup göndermiştir. Dr. Kazancıgil bu mektup ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

“İstanbul'dan Psikiyatri ve Rehabilitasyon Derneği Başkanı Dr. Faruk Bayülgen'den adıma yazılmış bir mektup aldım. Bayülgen, burada bir “Psikiyatri Müzesi” kurmak istediklerini bildiriyordu. Mektubu benim şahsıma yazmıştı. Bu konu benim boyumu aşıyordu, mektubu olduğu gibi Rektörlüğe duyurdum. Bayülgen'e de bundan sonra bu gibi başvurularımı benim aracılığım ile değil, doğrudan Üniversite Rektörlüğüne yapmalarını yazdım. Bunun üzerine aradan epeyce vakit geçti. Birkaç yıl geçti. Sonradan yeniden bana yazılmış mektup geldi. Bunu mutlaka yapmak istediklerini ifade ediyorlardı. Ben de kendilerine aynı cevabı verdim, ikinci mektubu da Rektörlüğe gönderdim.”²¹

Dr. Ratip Kazancıgil'in Dr. Faruk Bayülgen'e başvurularını doğrudan Trakya Üniversitesi Rektörlüğü'ne yapmalarını yazması üzerine, dernek başkan ve üyeleri 1993 yılında darüşşifayı gezmek ve Trakya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Poyraz Ülger ile görüşmek üzere Edirne'ye gelmişlerdir. Fakat darüşşifanın restorasyonu henüz tamamlanmamış ve ısıtma sistemlerinin olmamasından dolayı darüşşifada müze kurma düşüncesinden vazgeçmişler, yeni arayışlara girmişlerdir. Sonunda yeniden Trakya Üniversitesi Rektörlüğü'ne başvurmuşlardır²². Darüşşifada Sağlık Müzesi kurulmuş, binanın ısıtma, alt yapı gibi bir sorunu da kalmamıştır. Artık yapılacak şey, var olan müzeyi geliştirmektir.

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü ile dernek arasında yapılan görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve dernek çalışmalarına hemen başlamıştır.

30 Haziran 2000'de Sağlık Müzesi'nin Türk Psikiyatri Tarihi bölümü darüşşifanın yataklı kısmı olan ana binada ziyarete açılmıştır²³.

21 H. M. Tuğrul; N. Gökçe, “Edirne'ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür” Dr. Ratip Kazancıgil, s. 323.

22 Tülin Çoruhlu, “Yaşayan Müze'ye Can Verenler”, *Yöre*, sayı 50 (Mayıs 2004), s. 4-12.

23 H. M. Tuğrul; N. Gökçe, “Edirne'ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür” Dr. Ratip Kazancıgil, s. 323; R. Kazancıgil, “Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Sağlık Müzesi'nin Kuruluş Öncesine Ait Anılar”, s. 13; N. Gökçe, “Avrupa Müzeler Birliği 2004 Yılı Müze Ödülü Almış Bir Müzenin Hikayesi”, s. 17-19; Osman İnci, *Yaşayan Müze Living Museum*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, İstanbul 2004, s. 38.

Darüşşifanın yataklı kısmı olan ana binaya geçiş ve ana binanın giriş kapısı

Yeni bölümlerin açılması, müzede yapılan çalışmaları sonlandırmadı. Çalışmalar devam etti.

Meşguliyetle tedavi

Sara hastası, Hekim ve Hastabakıcı

Melankolik hasta

Eczacı ve Eczane

Yıl 2003

Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi her yıl düzenlenen Avrupa Müzeler Forumu Yılın Müzesi yarışmasına katılmak için 13 Mart 2003 tarihinde başvuruda bulunmuş ve Avrupa Müzeler Birliği üyesi olmuştur²⁴.

²⁴ Osman İnci, *Yaşayan Müze Living Museum*, s. 38.

Ratip Bey'in hedefi bu yarışmada birinciliği almak idi. Önce müzenin eksiklerinin giderilip yeniden düzenlenmesi için çalışmalar başladı. Bir arşiv oluşturuldu. Sonunda beklenen gün geldi. Ratip Hoca'nın tabiri ile müze görücüye çıkıyordu. Müzede yapılan bu yeni düzenlemede Edirne Valisi Fahri Yücel'in ve Trakya Üniversitesi Vakfı'nın büyük desteği olmuştur. 05.07.2003 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamentosu Kültür-Bilim ve Eğitim komitesini temsilen Hans R. Woodtli müzeye gelerek incelemelerde bulunmuştur.

Hans R. Woodtli Sağlık Müzesi'nde incelemelerde bulunurken (05.07.2003)

Hans R. Woodtli

Hans R. Woodtli, Müzeyi gezdikten sonra buranın kendisini çok etkilediğini, böyle bir müzenin benzerinin dünyanın başka bir yerinde olmadığını söyledi.

Yıl 2004

Avrupa Konseyi Parlamentosu Kültür-Bilim ve Eğitim komitesinin inceleme ve değerlendirme sonucu, Trakya Üniversitesi Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi Avrupa Konseyi 2004 Yılı Müze Ödülü'nü almıştır²⁵.

25 H. M. Tuğrul; N. Gökçe, "Edirne'ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür" Dr. Ratip Kazancıgil, s. 323; R. Kazancıgil, "Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Sağlık Müzesi'nin Kuruluş Öncesine Ait Anılar", s. 13; N. Gökçe, "Avrupa Müzeler Birliği 2004 Yılı Müze Ödülü Almış Bir Müzenin Hikayesi", s. 17-19; O. İnci, *Yaşayan Müze Living Museum*, s. 38.

Bu ödülü almasında en büyük etken Dr. Ratip Kazancıgil'in söylediği gibi Sağlık Müzesi'ndeki düzenlemelerin hepsinin amaca ve araca uygun olarak yapılmasıdır. Burada amaç Sağlık Müzesi, araç ise darüşşifanın fizikî yapısı idi. Bu sebep ile Avrupa Müzeler Birliği ona "Yaşayan Müze" adını vermiştir.

Avrupa Müzeler Birliği tarafından müzeye verilen, Joan Miro tarafından yapılmış heykel

Müze 2005 yılında ise Hırvatistan'ın Dubrovnik kentinde yapılan "Dünya Ödüllü Müzeler Buluşması"nda en iyi ikinci sunumu gerçekleştirerek kültürümüzün tanıtımına büyük bir katkı daha sağlamıştır. Müze, Avrupa Kültür Mirası Birliği tarafından "Mükemmellik Kulübü"ne kabul edilmiştir.

31 Ekim-03 Kasım 2007 tarihleri arasında Almanya'nın Köln kentinde düzenlenen "Kültürel Mirastaki En İyiler" ve "Mükemmellik Kulübü" nün düzenlediği ödüllü müzeler buluşmasında en iyi sunum ödülünü kazanmıştır²⁶.

Dr. Rifat Osman ve Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver odası (2004)

26 <https://saglikmuzesi.trakya.edu.tr/pages/oduller> (Erişim 8 Ağustos 2018)

Hekimbaşı odası (2004)

Hekimliğin Gelişimi odası (2004)

Sunum odası²⁷ (2004)

Yıl 2008

Trakya Üniversitesi ve Uluslararası Rotary 2420. Bölge Guvernörlüğü iş birliği ile darüşşifanın hemen bitişiğinde yer alan, dönemin tıp fakültesi konumunda olan Medresetü'l-ettiba/Tıp Medresesi bölümünde “XV. yüzyılda Osmanlı’da Tıp Eğitimi” canlandırıldı.

Tıp Medresesi bölümü

Medrese odaları

²⁷ Bu odadaki Edirne Sarayı tabloları Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Histoloji ve Embriyoloji Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Müberra Uygun tarafından ölümünden kısa bir süre önce satın alınarak Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi’ne hediye edilmiştir.

Medrese odaları Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin vakfiyesinde yazılanlara bağlı kalmarak ve Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Cerrâhiyyetü'l-hâniye adlı eserinden faydalanılarak düzenlenmiştir. 23 Nisan 2008 tarihinde yapılan tören ile ziyarete açılmıştır²⁸.

Dershane

Müdrerris odası

Uygulamalı Eğitim odası

DeneySEL Türk Tıbbı odası

Öğrenci odası

Bekçi odası

28 B. Karamanhoğlu; R. Kazancıgil; E. Karlıkaya; N. Gökçe; E. Şengül; E. Bilar, *Tıp Medresesi Medresetü'l-Enbbâ*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne 2012, s. 68-96; N. Gökçe; R. Kazancıgil; H. M. Tuğrul, "Yaşayan Hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin", *Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Darüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi Bildiriler Kitabı (15-18 Ekim 2008)*, Anıt Matbaa, Ankara 2011, s. 131-140.

Yıl 2015

2015 yılında Prof. Dr. Nuran Yıldırım danışmanlığında Abdi İbrahim İlaç Firması tarafından müze yeni baştan dizayn edilmiş. Yapılan yenilikler sadece darüşşifa bölümünde olmuştur. “On Beşinci Yüzyıl Tıp Eğitimi” nin canlandırıldığı medrese bölümü daha önce düzenlendiği şekilde bırakılmıştır.

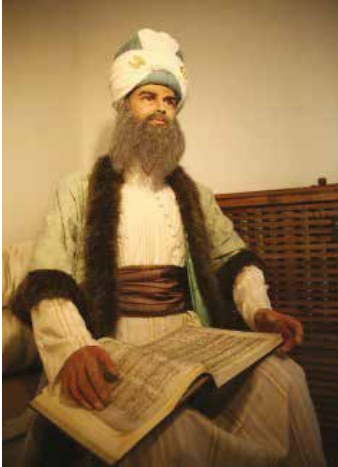
Darüşşifanın ikinci avlu bölümünde bulunan, Edirne şehir tarihinde ve tıp tarihimizde çok önemli yerleri olan Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver ve Tosyavizade Dr. Rifat Osman Bey odası kaldırılarak “Edirne’de Gülcülük” odası olarak düzenlenmiştir. Diğer odalarda da değişikliklere gidilmiştir. 2004 yılında ödül aldığı hali değişen müze, artık modern yüzüne kavuşmuştur.

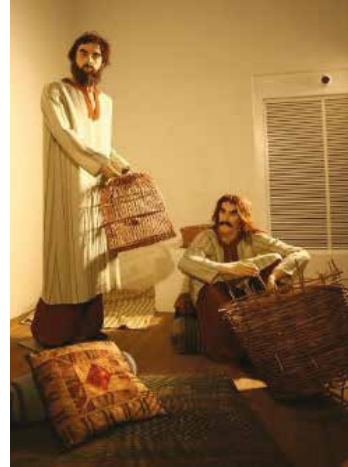
Edirne’de gülcülük (2015)

Musiki sahnesi (2015)

Hekimbaşı (2015)

Hekimbaşı (2015)

Cerrahi uygulamalar (2015)

Cerrahi aletler

Kadın - Doğum (2015)

Eczacılık Tarihi ve Tıbbi Bitkiler odası (soldaki 2004, sağdaki 2018)

Yıl 2016

Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmıştır²⁹. Bu konuda çalışmalar günümüzde (2019) de devam etmektedir.

²⁹ <https://saglikmuzesi.trakya.edu.tr/pages/oduller>; erişim tarihi 8 Ağustos 2018.

Kaynaklar

1. Çoruhlu T. “Yaşayan Müze’ye Can Verenler” *Yöre*, sayı 50 (Mayıs 2004) s. 4-12.
2. Gökçe N. “Avrupa Müzeler Birliği 2004 Yılı Müze Ödülü Almış Bir Müzenin Hikayesi”, *Yöre*, sayı 50 (Mayıs 2004), s. 17-19.
3. Gökçe N, Kazancıgil R, Tuğrul M. “Yaşayan Hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin”, *Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Darüştifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi Bildiriler Kitabı (15-18 Ekim 2008)*, Anıt Matbaa, Ankara 2011, s. 131-140.
4. İnci O. *Yaşayan Müze Living Museum*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, İstanbul 2004.
5. Kazancıgil R. “Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Sağlık Müzesi’nin Kuruluş Öncesi-ne Ait Anılar”, *Yöre*, sayı 50 (Mayıs 2004), s. 13.
6. Kazancıgil R, Gökçe N. *Tosyavizade Dr. Rifat Osman’ın Kaleminden Edirne*, Edirne Belediye Başkanlığı Yayınları, Edirne 2013.
7. Karamanlıoğlu B, Kazancıgil R, Karlıkaya E, Gökçe N, Şengül E, Bilar E. *Tıp Medresesi Medresetü’l-Etbbâ*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne 2012.
8. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver’in Dr. Ratip Kazancıgil’e vermiş olduğu 28. 09.1973 tarihli yazı.
9. Tuğrul HM, Gökçe N. “*Edirne’ye ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür*” Dr. Ratip Kazancıgil, Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş. Yayını, İstanbul 2010.
10. *Yöre*, sayı 42 (Eylül 2003), (derginin arka kapağının iç sayfasından alınan resim).

Kaynak Link

1. <https://saglikmuzesi.trakya.edu.tr/pages/odulleri>, Erişim tarihi 8 Ağustos 2018.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ HAFSA SULTAN ŞİFAHANESİ TIP TARİHİ MÜZESİ

Ahmet Yeşil¹, Hayrunnisa Yeşil²

Hafsa Sultan Şifahanesi Tarihi

Manisa'nın tarihî kimliğiyle özdeşleşmiş Mesir Saçımı töreni, yaklaşık 5 asır boyunca devam eden, Türkiye'nin hatta dünyanın nadir sosyal etkinliklerindedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan (1480-1534), Osmanlı Devleti geleneği gereği oğlunun Saruhan Sancağı başına şehzade olarak atanmasıyla bu şehre gelmiş, hem oğlunun yetişmesinde hem de bulunduğu şehrin sosyal hayatında ihtiyaç gördüğü veya eksiklik bulduğu alanlarda yaptığı büyük katkılarla öne çıkmıştır³. Adını taşıyan vakfın⁴ inşa ettirdiği Sultan Camii ve Külliyesi (1522-1539) Manisa'nın günümüze kadar gelen önemli tarihî eserleri arasındadır. Şifahane'nin giriş kapısı üstünde 6 satırlık istifli nesih yazılı kitabesinde⁵ (Resim 1, 2) binanın ne amaçla, kimin adına, kim tarafından, ne zaman inşa edildiği açık olarak edebî bir üslup ile düşünülmüştür. Kitabenin son satırında yer alan “de târihi makâm-ı âfiyettir” ifadesi ebced

1 Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Manisa ve Yöresi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü, Hafsa Sultan Şifahanesi Tıp Tarihi Müze Kurucusu ve Yöneticisi, ahyesil@gmail.com

2 Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Bölümü, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Manisa ve Yöresi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkez Müdür Yrd. Hafsa Sultan Şifahanesi Tıp Tarihi Müze Yöneticisi, Histoloji ve Embriyoloji Uzmanı, nisalisay@hotmail.com

3 Nihat Yörükoğlu, *Hafsa Sultan ve Külliyesi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1993, s. 18 vd.

4 Vakıflar Genel Müdürlüğü arşiv kaydında Hafsa Sultan Vakfı'nın ismi Sultan Süleyman-ı Evvel Validesi Hafsa Sultan'ın Vakfı olarak geçmektedir. Bkz. Nihat Yörükoğlu, *Hafsa Sultan ve Külliyesi*, s. 49; Mustafa Alkan, “Manisa'da Hafsa Sultan Darüşşifası (Bimarhanesi)”, *Turkish Studies*, sayı 10 (2014), cilt 9, s. 19-31.

5 Kitabenin latin harflerine göre yazılışı: Bu dâr-ı mâderi Sultan Süleyman, Bina itdü ki cây-ı menfâaddir, Bu hayrın bânisi fahfû'l-kuzât ol, Emânetdârı ehl-i mekremettir, Suâl olunsa itmâm-ı binâsı, De târihi “makâm-ı âfiyettir”.

hesabına göre H. 946'ya isabet etmekte ve yapının M. 1539'da Kanuni Sultan Süleyman tarafından tamamlandığı net olarak anlaşılmaktadır.

Bu külliye merkezde Sultan Camii, medrese, şadırvan, sıbyan mektebi, hankah, imarethane ve onun ölümünden sonra oğlu tarafından tamamlanan hamam ve şifahaneden (darüşşifa) oluşur⁶. Hafsa Sultan Şifahanesi'nin bizzat Mesir Macunu'nun karıldığı yer olarak bilinmesi yanında müslim, gayrimüslim, kadın, erkek farketmezsiniz özellikle yolcu, işçi, tacir, parasız, garip-gurebanın, hastaların derdine çare bulan, hastalıklarına şifa veren yer olması en önemli özelliğidir. Bugünkü anlamda tam teşekküllü bir hastane nasıl güçlü donanıma, zengin bir kadroya sahipse Şifahane de zamanının en ileri sağlık merkezlerindendi. Şifahane'ye

Resim 1: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Hafsa Sultan Şifahanesi Tıp Tarihi Müzesi girişi

Resim 2: Bimarhane-Şifahane kitabesi

tedavi için gelen veya getirilen kişi temizlenir, yeni giysiler giydirilir, hiçbir ücret ödmeden tedavi görür, ihtiyaçları karşılanırdı.

Manisa Darüşşifası, 16-17. yüzyıl dünyasının en ileri uygulamalarının yapıldığı, İslam tıbbının önde gelen yerlerinden biriydi. Hafsa Sultan Şifa-

6 Nihat Yörükoğlu, *Hafsa Sultan ve Külliyesi*, s. 66.

hanesi pek çok sancakta bulunmayan ve başhekimden sonra (günlük 6 dirhem ücret alan)⁷ en önemli kişi olan ‘kehhâl’e (göz cerrahı) sahipti. Şerefettin Sabuncuoğlu’nun meşhur kitabı *Cerrâhiyetü’l-Haniyye*’de, dönemin kehhâllerinin “göze inen ak” diye tarif ettikleri ve bugünkü anlamda “katarakt” operasyonu olarak bilinen müdahaleyi nasıl yaptığı anlatılmaktadır (Resim 3).

Bu ve benzeri uygulamalarda kullanılan ve ‘mibza’ denen aletlerin, günümüz operasyonlarında kullanılan neşterlerle teknolojik üretim özellikleri dışında benzerlik göstermesi konuyla ilgilenen kişileri şaşırtmaktadır. Günümüz göz cerrahlarından katarakt müdahalelerinde 30 ve 45 dere-

Resim 3: Göz Cerrahi Odası’ndan bir görünüm. Kehhâlin gözden ur alma ameliyatı sahnesi

celi neşterlerin kullanıldığını, bu açının göz sıvısının korunması için şart olduğunu⁸ öğrenirken, 16. yüzyılda mibza kullanan kehhâllerin de bunu bildiğini Sabuncuoğlu’nun kitaplarında yer alan “göze inen ak” (katarakt) operasyonu tasvirlerinden anlıyoruz⁹.

Manisa Darüüşşifası sadece şifahane değildir. Şehrin bir marka değeri olan Mesir Macunu’nun şifa verici terkiplerinin de yapıldığı ve günümüze kadar gelen bir sağlık merkezidir. Mesir Macunu, dönemin önemli âlim ve hekimlerinden olan Merkez Muslihiddin Efendi’nin 1523-1529 yılları arasında Manisa’da görevde iken tertip ettiği 41 çeşit (Tarçın, Karabiber, Yenibahar, Karanfil, Çörek Otu, Hardal tohumu, Anason, Kişniş, Zencefil, Hibiskus, Zerdeçal, Hindistan Cevizi, Rezene, Kebabiye, Sinameki, Sarıhalile, Vanilya, Darı Fülful, Kakule, Havlıcan, Hıyarşembe, Safran, Kimyon, Çam Sakızı, Mürsafi, Meyan Balı, Zulumba, Limon Kabuğu, Portakal Kabuğu, Deve Dikeni Tohumu, Keten Tohumu, Keçiboynuzu, Udi Hindi, Isırgan Tohumu,

7 Nihat Yörükoğlu, *Hafsa Sultan ve Külliyesi*, s. 117.

8 Celal Bayar Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekan Göz Hastalıkları Uzmanı ve Cerrah Prof. Dr. Süleyman Sami İlker ile Mart 2011 tarihinde yapılan söyleşiden.

9 Şerefettin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyetü’l-Haniyye*, transkribe eden İlter Uzel, TTK yayımları, Ankara 1992, s. 238-239.

Akbiber, Üzüm Çekirdeği, Hayıt Tohumu, Biberiye, Funda Yaprağı, Melisa Otu, Karahalile) baharattan mâmul bir karışımdır. Hafsa Sultan'ın baharla başlayan halsizlik, yorgunluk hatta güçsüzlük gibi şikâyetlerine bu terkip iyi gelmiştir. Bahar başlangıcında halk arasında da benzer şikâyetlerin yaygın olduğunu bilen Sultan, macunun Türklerin kadim törenlerinden biri ve bahar başlangıcı olan Nevruz'da halka saçılmasını emretmiştir. Bunun üzerine macunun üretimine saray (Sarayı Amire) mutfağında başlanmıştır. Macunun bağışıklık sistemini güçlendirmesi, polen alerjisine ve yılan-böcek ısırıklarına iyi gelmesi talebi arttırmış, karım ve saçım için Sultan Camii ve Bimârhâne tercih edilmiştir. Buraya halkın celbedilmesinin muhtemelen bir sebebi geniş bir meydana sahip olmasıdır. Şifahane'de yatan özellikle akıl hastalarının macun üretiminde devreye sokulması da bu iş için bir kolaylık idi. Akıl hastaları için ise bu iş bir meşguliyet olduğundan tedavilerine katkı sağlıyordu. Üretilen macunun her Nevruz'da Şifahane'nin yanındaki Sultan Camii minare ve kubbelerinden halka saçımı da 479.¹⁰ kez gerçekleşmiştir.

Mesir Macunu terkipini Merkez Efendi'nin Manisa'da bulunduğu yıllar içinde (1525-1529) yaptığı bilindiğine göre, macunun ilk defa hazırlanmasının Şifahane'nin yapımından yaklaşık on yıl önce olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Camii tamamlandıktan birkaç yıl sonra Merkez Efendi'nin Manisa'ya geldiği ve Mesir Macunu'nu da bu süre içinde kıldığı anlaşılmaktadır. Merkez Efendi'nin Manisa bağlantısı ve yaptığı iş H. 1303/M. 1886 yılındaki Aydın Vilayet Salnamesi'nde¹¹ şu ifadeyle sabittir: "...bu sırada Hatuniye Camii şerifindeki dulhânede icrai tababetle meşgul bulunan ve Dersaadet'te defni hak-i itinak ve Merkez Efendi namıyla şöhretyab olan Şeyh Musa Muslihiddin (Kuddise Sırruhu) hazretlerinin rey ve tensipleriyle tıbbi kadim ahkâmına tevfikân bir macun tertip ve bunun küçük küçük kâğıtlara sarılarak her sene nevrüzünde Salifu'z-zikr Sultan Camii-i şerifinin kubbesinden halka saçılması ve bu sebeple bir cemiyet akd edilerek oraların gitgide şenlendirilmesi tasvip kılınmıştır". 1308/1891 yılındaki bir başka Aydın Vilâyeti Salnamesi'nde¹² ise "ol vakit ru, Tab-hâne namıyla ma'rif olup, idare-i tıbbiyesine dahi Merkez Efendi merhum memur olmuş ve halkı o civarda iskâna teşvik için (mesir) denilen ve 41 nev-edviye'i nebatiyeden

10 Mesir saçımı, 1925-1952 yılları arasında inkılap kanunlarının tatbikinden dolayı 27 yıl yapılamamıştır. Demokrat Parti iktidarında normalleşme sürecine girilmesiyle yeniden başlamıştır. Bkz. Tezcan Karadağışman, *Manisa bizindir*, Manisa: Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, Manisa 2012, s. 21-22.

11 Nil Sarı, "Merkez Efendinin Tıp Tarihimizdeki Yeri", *Merkez Efendi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (27-28-29 Haziran 1988), Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları, Denizli 1988, s. 40-41; *Aydın Vilâyet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, İzmir 1303, s. 330-332.

12 İbrahim Cavit, *Aydın Vilâyet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, İzmir 1308/1891, cilt 2. s. 838.

imal edilen macunu terkip ile nevrüzda Sultan Camii kubbesinden saçtırmağı ihtira eylemiştir.” denmektedir.

Yukarıda aktarılan metinde 19. yüzyılın son çeyreğine ait bu iki belgede öne çıkan noktalar; (1885 Salnamesi’nde) Mesir Macunu’nun Hatuniye Camii yakınındaki dulhanede¹³ görevli Merkez Efendi tarafından formüle edildiği, her yıl Nevruz’da saçıldığı, Sultan Camii Külliyesi civarında oluşturulmak istenen yeni mahalleye iskânı teşvik amacıyla yapıldığı; 1891 Salnamesi’nde ise macunun Dabhane’de (düşkünler evi haline gelmiş, yani Şifahane) karıldığıdır.

Hafsa Sultan Şifahanesi’nin Manisa’da ve havalisinde karşılaşılabilecek her türlü hastalık, salgın, yaralanmaların teşhis ve tedavi edildiği, tam teşekküllü bir sağlık merkezi olduğu açıktır. Ancak Şifahane adma tahsis edilmiş vakıf gelirlerinin¹⁴ zamanla azalması sebebiyle son yüzyıl içerisinde bu özelliğini koruyamadığı anlaşılmaktadır. Maliyet itibariyle en masrafsız hasta grubu olan akıl ve ruh hastaları ve düşkünler artık yegâne hasta tipi olmuş; bu durum halk nezdinde Şifahane’nin/Bimarhane’nin Timarhane olarak anılmasına ve tanınmasına sebep olmuştur (Resim 4).

Resim 4: 1903-2018 yılları, Biharhane/Şifahane'den Tıp Tarihi Müzesi'ne

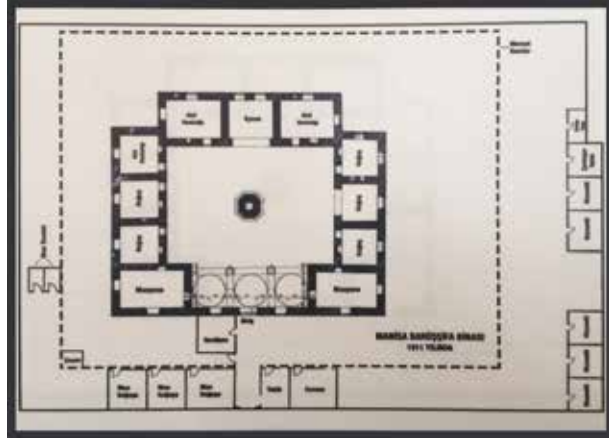
Plan ve Mimari Özellikler

Hafsa Sultan Şifahanesi günümüze ulaşmış mimari formuyla enine dikdörtgen simetrik, kuzey duvarı dışa taşmış, çok kubbeli bir yapıdır. Kubbelere sekizgen kasnaklı olup yanından ocakların bacaları yükselir. Kasnak ve du-

13 Osmanlı’da şifahane (hastane), imarethane (aşevi), dulhane (dul kadınlar evi) gibi kurumlar sadece fakirlerin yararlanabileceği kurumlardır.

14 12 maddeden oluşan Vakıf gelirleri listesi için bkz. Nihat Yörükoğlu, *Hafsa Sultan ve Külliyesi*, s. 52.

var saçağında iki sıra kirpi dişler yer alır. Darüşşifa'nın güneydeki giriş yönü hariç her yönde eyvanlar da dâhil üçer oda bulunur. Kuzey ve güney kanattaki oda dışındakiler kare planlı ve üzerleri kubbe ile örtülüdür. Kuzeydeki eyvanın ve güneydeki giriş revakının iki yanındaki odalar enine dikdörtgen planlıdır. Üzerini kubbe ve sivri beşik tonoz örter. Odaların avluya bakan kısmında bir ocak nişi ile dışa açılan bir penceresi bulunur. Köşe odalarının iki penceresi vardır. Avlu bütün odalara bakar ve ortasında sekizgen bir fiskiyeli havuz bulunur¹⁵.

Resim 5: 1911 Manisa Darüşşifası / Bimarhanesi krokisi

Resim 6: Bimarhane Manisa yangınından önce¹⁶

Krokiden¹⁷ anlaşıldığına göre ihtiyaçhanelerden biri olan helâ/tuvalet bina dış avlusunda bulunmaktaydı (Resim 5). Krokide görünen bina dışında 3 adet nisa koğuşu, baştabip odası, ecza deva birimi, gardiyan birimi, 2 adet nisa helâsı, 1 çeşme, hizmetli odaları, çamaşırhane, ihtiyaçhane gibi birimler ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Bu birimler 1922 Manisa yangınında tahrip olup kullanılmaz hale gelmiştir (Resim 6, 7).

15 Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 88-91.

16 Resim için bkz. Nihat Yörükoğlu, *Hafsa Sultan ve Külliyesi*, s. 110.

17 Selim Altan, "Geçmişten günümüze Manisa Hafsa Sultan Bimarhanesi", *Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Darüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi Bildiriler Kitabı (15-18 Ekim 2008)*, haz. S. Kadioğlu ve ark., Amasya Üniversitesi Yayını, Amasya 2008, s. 57-62.

Resim 7: 1960 öncesi Hafsa Sultan Şifahanesi¹⁸

Resim 8: Bimarhane 1948 öncesi görüntüsü. Nihat Yörükoğlu arşivi

18 Resim için bkz. Nihat Yörükoğlu, *Hafsa Sultan ve Külliyesi*, s. 112.

Cumhuriyetle birlikte mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilen Hafsa Sultan Şifahanesi, 1926'da Manisa'ya yeni Akıl ve Ruh Hastalıkları binası yapılıncaya kadar kullanım dışı kalmış, eski fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla, şahıslarca odunluk-samanlık olarak kullanılmış, dolayısıyla yapı giderek harabeye dönerken bazı bölümlerinde ciddi kayıplar oluşmuştur (Resim 8).

Hafsa Sultan Külliyesi'nin iki önemli yapısı Hankah ve İmarethane'yi 1935 yılında dönemin Manisa Valisi Murat Germen'in "mezbelelik" olarak nitelendirip yıktırması Nihat Yörükoğlu'nu derinden etkilemiştir. Yörükoğlu restorasyon yapılması için on yıl boyunca sosyal etkinlik, konferans ve panellerle Manisa halkının ve devlet kademelerinin dikkatini bina üzerine çekmeye çalışmıştır. Nihayet 1960'da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyon kararı alınmış ve 1962-1964 yılları arasında çalışmalar yapılmıştır. Bu restorasyon sırasında bina çevresi bir miktar toprakla yükseltilmiştir. 1964-65'li yıllarda rahmetli Dr. Nihat Yörükoğlu, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi iş birliği ile Bimarhane/Şifahane'de oluşturmayı düşündüğü müze için İstanbul'dan Manisa'ya sandıklarla müze malzemesi getirmesine rağmen bu fikir hayata geçirilememiştir. Bina restorasyon sonrasında, tahsis yolu ile kullanılmak üzere 25 yıllığına Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir. Bakanlık bu süre içerisinde Manisa İl Sağlık Müdürlüğü marifetiyle Şifahane'yi "Sağlık Müzesi" adı altında halkın ziyaretine açmıştır. Müzede genel sağlık konuları ve salgın hastalık temalarını içeren çeşitli poster, broşür ve araç gereçler yer almıştır¹⁹. Burada çeşitli seminer, toplantı ve sosyal etkinlikler yapılmıştır. 1975'te Manisa Belediye Başkanı Ertuğrul Dayıoğlu döneminde Sultan Camii parki düzenlemesi yapılmış, bina güney cephesinde toprak seviyesinden yaklaşık 2 metre aşağıda kalmıştır.

Şifahane'nin Manisa Celal Bayar Üniversitesi'ne Tahsisi ve Tıp Tarihi Müzesi'ne Dönüştürülmesi

25 yıllık süre dolmasına rağmen Sağlık Bakanlığı binanın yeniden tahsisi için müracaatta bulunmamış, yapı 6 yıl herhangi bir kuruma devredilmemiştir. 1994'ün son aylarında Manisa Valisi Necati Çetinkaya'nın tertip ettiği "Üniversite-Şehir İlişkilerinin Geliştirilmesi" toplantısına üni-

19 Nihat Yörükoğlu, Şifahane'nin Sağlık Bakanlığı'na tahsisinde Sağlık Müzesi'nden çok Tıp Tarihi Müzesi haline getirilme beklentisi olduğunu, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Tıp Tarihi Enstitüsü'yle temasa geçildiğini ancak İstanbul Sağlık Müzesi'nden 9 sandık içinde 52 pano gönderildiğini belirtir. Bkz. Nihat Yörükoğlu, *Hafsa Sultan ve Külliyesi*, s. 145.

versite adına Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü kurucu öğretim üyesi Dr. Ahmet Yeşil katılmıştır. Toplantıda Manisa'da âtil durumdaki tarihî vakıf eserlerinden bazılarını üniversitenin sahiplenmesi önerisine Dr. Ahmet Yeşil olumlu cevap vermiş, üç vakıf mülkü eseri [Mevlevihane, Darüşşifa/Şifahane ve Manisa'da avcı kulübü olarak bilinen Sıbyan Mektebi] üzerinde üniversite yönetimi de mutabık kalmıştır. 1995 yılında yazışmalar sonunda 1996'da Vakıflar Genel Müdürlüğü ile yapılan tahsis protokolüyle Darüşşifa 10 yıllığına üniversite tasarrufuna geçmiştir. Mevlevihane'nin, Mevlevi tekkesi olarak etnografik özellikli bir müze, Darüşşifa'nın da Tıp Tarihi ve Deontoloji Müzesi haline getirilmesi tahsis senedi protokollünde yer almıştır. Celal Bayar Üniversitesi'nin bu taahhüdü bir nevi Yörükoğlu'nun hayalini gerçekleştirilmede atılmış tarihî bir adım olmuştur. Ama ne yazık ki üniversite protokole rağmen ilk 10 yıl bu konuda yatırım yapamamış, 1996'dan 2010 yılına kadar Şifahane başta Dr. Nihat Yörükoğlu'nunkiler olmak üzere bağış kitaplarla oluşan kütüphanenin ve C. B. Ü. Araştırma ve Uygulama Merkezleri levhası altında bazı idari birimlerin adresi olarak kullanılmıştır. Bina üniversiteye geçtikten sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılan son restorasyonda batı yönündeki eyvanın sağında kalan oda tuvalete dönüştürülmüştür.

Üniversite yönetimi 2010-2011 yılı eğitim öğretim döneminde Manisa ve Yöresi El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü için Dr. Ahmet Yeşil'i²⁰ görevlendirmiştir. Yeşil'in yönetimce onaylanan Şifahane'yi Tıp Tarihi Müzesi'ne dönüştürme projesi fiilen Mart 2011'de başlamış, araştırma ve inceleme çalışmalarından sonra bina 30 Kasım 2013 tarihinde Başbakan Yardımcısı ve Manisa Milletvekili Bülent Arıncı ve diğer Manisa milletvekillerinin iştirak ettiği bir törenle müze olarak kapılarını ziyaretçilere açmıştır. Açılışla birlikte halkın büyük ilgisine mazhar olan Hafsa Sultan Şifahanesi Tıp Tarihi Müzesi'ni ilk yıl yaklaşık 120 bin kişi ziyaret etmiştir. 2015-2016-2017 yıllarında toplam ziyaretçi sayısı Manisa'nın şehir nüfusuna denk olmuştur. Bunda, sergilenen materyalin niteliğinin, veri ve görsel temaların başarılı bir şekilde tertip edilip sunulmasının ve bazı tur operatörlerinin müzeyi destinasyon yeri olarak seçmesinin rolü vardır.

20 Dr. Ahmet Yeşil, Manisa'daki üç tarihî vakıf eseri yapıların (Mevlevihane, Biharhane/Şifahane ve Sıbyan Mektebi-Avcı Kulübü olarak kullanılmakta olan yerlerin) üniversiteye tahsisinde rol aldığı gibi 2003 yılında Mevlevihane'nin müze olarak düzenlenmesini sağlamıştır. Üniversiteye tahsisi yapılmış olmasına rağmen ilk tahsis süresinde herhangi bir şey yapılmadığı için Sıbyan Mektebi bugün Manisa Büyükşehir Belediyesi uhdesindedir.

Müze İçeriği

Hafsa Sultan Şifahanesi Tıp Tarihi Müzesi iki temel amaca sahiptir. Birincisi, Şifahane'nin 500 yıl boyunca sosyal hayat içerisinde üstlenmiş olduğu fonksiyon ve rolün oluşturduğu görüntünün toplumsal hafızada tekrar canlanmasını sağlamak; ikincisi rahmetli Nihat Yörükoğlu'nun hayalini gerçeğe dönüştürerek Türkiye'de önemi yeni fark edilen müzeciliğe katkıda bulunmaktadır. İlkini gerçekleştirmek için olabildiğince görsel öğelerden faydalanılmış, ziyaretçiyi direkt konu içerisine çekmek için birebir canlı insan modeli silikon heykeller kullanılmış, belirli bir senaryo çerçevesinde tarihî kostüm ve objelerin birleştirilmesine ve sunulmasına özen gösterilmiştir. Diğer taraftan geleneksel tıbbi aktörleri (hekim, eczacı, hasta vs.), mekânları (şifahane, dulhane), unsurları (tıbbi alet-edevat, bitkiler, su, ses, renk vs.) ve yöntemleri (cerrahi müdahale, dağlama, hacamat, kan alma, beslenme vs.) olabildiğince otantik bir şekilde posterlerle gösterilmeye çalışılmıştır. Ziyaretçiler, genel tıp tarihinin ana kesitleri yanında Türk-İslam tıbbının önde gelen temsilcilerinin kısa hayat hikâyeleriyle muhatap olmuşlardır. Ayrıca Manisa halkının gönlüne girmiş, Manisa'ya hizmet etmiş veya Manisalı elliye yakın hekimin kısa biyografileri de sunulmuştur. Bu özellikleriyle müze, bir ziyaretçinin yorumuyla, “zamanda yolculuk yapılan bir yer”dir.

Müzedeki tarihî kostüm içerisinde toplam 20 silikon heykel yer almaktadır. Bu heykellerin odalara göre dağılım sayıları: dağlama sahnesi (2), göz cerrahi sahnesi (2), akıl ve ruh hastalığı ve mutrip heyeti sahnesi (7), Merkez Efendi ve yamak sahnesi (2), Mesir karım sahnesi (4), şerbetçi (1) ile Cumhuriyet devrine ait ve Şifahane'nin hamisi Dr. Nihat Yörükoğlu (1) ve ilk Türk ilaç kodeksinin sahibi Dr. Cemil Şener'dir (1). Bunlardan Merkez Efendi, Nihat Yörükoğlu ve Cemil Şener'in hayat hikâyeleri posterlerde sunulmuştur. Müzenin üç boyutlu görsel sunumları içerisinde 14 animasyon filmi ekranlarda sürekli dönerken Şifahane ile ilgili gerek TRT gerekse özel kanalların çekip yayınladığı belgeseller “Tâlim-Dershane” Odası'nda zaman zaman gruplara izletilmektedir. İki boyutlu sunumlar içerisinde sağlık ve tıpla ilgili 50'ye yakın orijinal minyatür tablo bulunmaktadır. Sağlıkla ilgili veciz ifade ve şifa ayetlerinin yazılı olduğu 24 hat tablosu müze duvarlarında ziyaretçilerle buluşmaktadır. Her sunum odasının giriş kapısı üzerinde yer alan ve odanın tanımını yapan, naht sanatının hat sanatıyla buluştuğu ceviz ahşap levhalar müzenin görseelliğine ayrı bir güzellik katmaktadır. Ziyaretçilerin en fazla ilgisini çeken bölümlerden biri müzikle tedavi kısmıdır. Farabi'den günümüze gelen “özellikle ruhun dinginliğinde musikinin etkili olduğu düşüncesi”nden yola çıkılarak oluşturulmuş bir yazılım, müzenin kioks ekranlarında ziyaretçilere sunulmuştur. Ziyaretçi

burcuna göre kendisine iyi gelebilecek Türk Müziği makamını kioks ekranlarından takip edebilecek ve burcuna ait örnek bir eser dinleyebilecektir. Müzikle tedavi yazılımından ayrıca hangi makamın hangi hastalığa iyi geldiği, milletlere göre hangi makamın uygun olduğu gibi bilgilere ulaşılabilmektedir. Tedavide kullanılan makamlara ait “şifanâme” örnekleri de müzenin iç avlusunda fon müziği olarak dinlenebilmektedir.

Ziyaretçilerin en fazla zaman geçirdiği yer Tıbbi Aletler ve Tıp Yazmaları Odası'dır (Resim 9, 10).

Resim 9: Tıbbi Aletler ve El Yazmaları Odası

Resim 10: İbn-i Baytar: Kitâb-ül-câmî fi edviyet-il-müfrede

Burada 200'e yakın 16-17. yüzyıla ait cerrahi aletler sergilenirken Osmanlı-İslam tıp hekimlerinin kaleme aldığı 50'nin üzerinde Arap harfli Türkçe tıp yazmasına ait örnekler bulunmaktadır. Yazma eser örnekleri içerisinde Endülüslü hekim Zahravî'nin ünlü eseri *Kitabü't-Tasrif*'in yanısıra Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun (önemli ölçüde Zahravî'den tercüme ederek) kaleme aldığı *Cerrâhiyetü'l-Haniyye* dikkat çekicidir. Renkli şekil ve minyatürler kitaplara ilgiyi arttırmaktadır. Sabuncuoğlu'nun minyatürlerle cerrahi müdahale örneklerini gösteren kitabı Fâtiht Sultan Mehmed'e sunulmuştur. İçerik itibarıyla genç hekimlere yönelik cerrahi ders kitabı mahiyetindedir.

Müzenin görseelliğini arttıran taş baskılar da dikkat çekicidir. Özellikle sekizgen havuzun duvarlarını süsleyen taşbaskı minyatürler, her odanın sunum özelliğine uygun seçilmiştir. Bina dış avlusunda sergilenen taş baskı şifalı bitkiler koleksiyonunda 50 tür bitki bulunmaktadır. Burada bitkilerin botanik özellikleri yanında fitoterapötik özellikleri de belirtilmiştir.

Kısa Müze Turu

Hafsa Sultan Tıp Tarihi Müzesi'ne gelen ziyaretçiler, avlu ve sekiz odada bulunan sunumları görebilirler. Girişte solda duvara çizilmiş haritada, 16. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında yer alan Hafsa Sultan Şifahanesi benzeri sağlık kuruluşlarının nerelerde olduğu görülmektedir. İlk oda "Talim-Dershâne" de genel tıp tarihi içerikli posterler dikkat çekmektedir. Bunun yanında geleneksel tıbbın teşhis ve tedavide dayandığı temel kanun olan "anasır-ı erbaa" (dört unsur) yani "unsurlar teorisi" de dikkat çeken posterlerdendir.

Resim 11: Dağlama (Koterizasyon)

Bu sunum odasında yukarıda ismi sıkça geçen Dr. Nihat Yörükoğlu'na ait silikon heykel ve bir de kütüphane bulunmaktadır. “Tıbbi Alet ve Tıp El Yazmaları” isimli 2. odada eserler ışıklandırılmış camekânlarda sergilenmektedir. “Tedavi: Dağlama” isimli 3. odada yapılan sunumda ana tema olarak bir hekimin cüzzam hastasına dağlama (koterizasyon) uygulaması sahnelenmektedir (Resim 11).

Bu odada ayrıca bir televizyon ekranında, başta ok yaralanması, üst ön dişlere hayvan kemiğinden protez yapımı, burundan polip alımı, yapışık göz kapağı ameliyatı, ölü cenin çıkarılması, disk kaymasına müdahale gibi 14 ayrı animasyon filmi oynatılmaktadır. İlk odadan başlamak üzere her birinde ikişer, üçer minyatür sergilenmektedir. Burada ziyaretçilerin en fazla ilgisini çeken “üfürükçü” isimli minyatürdür. Bir zamanlar Şifahane çalışanları içerisinde günlük üç akçe maaşlı üfürükçü kadrosunun bulunması, önce ziyaretçilere şaşırtıcı gelse de müze mihmandarlarının açıklamalarından sonra üfürükçünün bugünkü anlamda olmadığı anlaşılmaktadır. Sağlık memuru rolündeki üfürükçü üfürük işlemini elindeki içi açılmış, temiz kargıya yerleştirilmiş mentollü mayı'ı, kendi nefesini hastaya geçirmeden, hastanın ağız yoluna üfürerek yapmaktadır. 3. odanın görselleri içerisinde Osmanlı dönemi şifa taşları, tahmiş, damga (mühür) ve çeşitli tıbbi alet ve cihazlar da yer almaktadır (Resim 12).

Resim 12: Şifa Tasları

Müzenin “Tedavi: Göz Cerrahisi” isimli 4. odasında, her odada örnekleri görülen Türk İslam tıp/din âlimlerine ait posterlerden birkaçı varken ana tema, bir kehhâlin hastanın gözündeki uru nasıl aldığıdır. Bu odada da zenginleştirici olması düşüncesiyle bazı eski tıbbi malzeme ve aletler bulunmaktadır. Bunlar içinde hacamat kupaları ve bıçakları ilgi görürken diş tedavisinde kullanılan aletler, eski ilaç kutuları odaya zenginlik ve renk katmaktadır. “Tedavi: Akıl ve Ruh Sağlığı” isimli 5. odada “meşguliyet terapisi” sahnesi ana temadır. Bu odanın büyüklüğünün avantajı ile ikinci bir tema da burada sergilenmiştir. Ruh sağlığında mûsikînin rolünü öne çıkaran ikinci tema, tarihî kostüm içerisinde 5 kişilik mutrip heyeti ile tasvir edilmektedir. Mutrip (saz) heyetinin Mevlevî dervişlerine ait giysiler içinde olması, Mevlevîliğin Konya’dan sonraki en önemli merkezinin Manisa olmasındandır. Binanın kuzey cephesinde avluya açık 6. sunum alanının “Mesir Macunu Karımı ve Kesimi” sahnesinde 4 silikon heykel kullanılmıştır. Şifahane, mesir saçımından yaklaşık bir ay önce gerçekleşen “Dualı Mesir Macunu” karım törenleriyle de ilgi odağı olmuştur. Bu açıdan müzemize gelen ziyaretçilerin talepleri arasında “Dualı Mesir Macunu” ilk sırayı oluşturmaktadır. Ziyaretçiler macunun terkiibindeki 41 çeşit baharat ve maddenin karışım öncesindeki halini bizzat görebilmektedirler. “Meşveret ve Muhabbet” isimli 7. odada bazı Türk ve İslam hekimlerine ait posterler, hat yazıları ve minyatür örnekleri bulunsa da burası daha çok özel gruplara ve protokol misafirlerine açılmaktadır. Görseiliğin en yoğun bulunduğu son oda deva /ecza / otacı odasıdır (Resim 13).

Resim 13: 1940 ve sonrası ilaç koleksiyonu

Bu odaya giren ziyaretçiyi Şifahane’de imal edilen terkiplerdeki baharatın kokuları karşılar. Odanın bir tarafında Merkez Efendi ve yamağının heykeli, diğer tarafta eczacı Cemil Şener heykeli vardır. Bunlar arasında kalan alanda ezme, öğütme, döğmede kullanılan değirmen, taş ve havanlar, bakır kazan, tepsi, bakraç, tas, kapaklı kaplar, toprak küpler, opal saklama kapları, şişeler bulunur. Ziyaretçiler bu odada diğer odalara göre biraz daha fazla zaman geçirmektedir. İç avluya bakan ikinci eyvandaki “Yiyecek-İçecek” bölümü, Osmanlı mutfağının yiyecek ve içeceklerini tanıtmak için ayrılmış olmasına rağmen tamamlanamamıştır. Geçici olarak kantin işlevi gören bu yerde sıcak ve soğuk içecekler bulunmakta ve misafirlere sunulmaktadır (Resim 14).

Resim 14: Müze iç avlu: Ziyaretçi sohbet ve dinlenme mekânı

Kısa müze turumuzun son mekânı “Havuzlu İç Avlu”dur. Su sesinin tedavi aracı olarak bütün Selçuklu ve Osmanlı şifahanelerinde yer aldığı bilinmektedir. Avluda su sesine ilave olarak nadir parçalardan oluşan fon müziği dinlenmektedir²¹.

Hafsa Sultan Şifahanesi Tıp Tarihi Müzesi Ziyaret Düzeni

Şifahane bir vakıf eseri olduğu için geçmişte hastalardan ücret almamıştır. Manisa Celal Bayar Üniversitesi de bu geleneği günümüzde sürdürerek müze ziyareti ve mihmandarlık hizmeti için ücret koymamıştır. Tıp Tari-

21 Manisa Celal Bayar Üniversitesi Hafsa Sultan Tıp Tarihi Müzesi Sanal Turu http://bimarhane.cbu.edu.tr/Hafsa_Sultan_Sifahane/ linkinden yapılabilir.

hi Müzemiz resmî tatiller dâhil (sadece dini bayram günleri hariç) her gün sabah 10:00'dan akşam 19:30'a kadar ziyaret edilebilmektedir. Müzemizde üniversitemizin 10 öğrencisi kısmi zamanlı çalışıp yöneticiler marifetiyle rehber-mihmandar olarak yetiştirilmekte, birey ve grup ziyaretlerinde müze tanıtımını ve rehberliğini yapmaktadırlar (Resim 15).

Resim 15: Mihmandar kısmi zamanlı öğrenciler ve müze yöneticileri

Hafsa Sultan Şifahanesi Tıp Tarihi Müzesi Yönetiminin Yakın Gelecek Tasavvurları

Bugüne kadar hatırı sayılır ziyaretçi sayısına ulaşmış Hafsa Sultan Tıp Tarihi Müzesi halktan gördüğü ilgiyi arttırarak devam ettirme vizyonuna sahiptir. Bu amaçla müze yönetimi, öncelikle mevcudu koruyarak, hizmet standardını düşürmeden yukarıda zikredilen eksiklerini tamamlamayı planlamaktadır. Müze projesinin ana taslaklarında yer alan, Beypazarı'nda Dr. Sema Demir'in vücuda getirdiği “yaşayan müze” yaklaşımına yakın “Zamana Yolculuk” formatını müzemize kazandırmak istiyoruz (Resim 16).

Şifahane'deki başhekim, başhekim yardımcısı, kehhâl, hekim, kadın erkek hasta, talebe, güllâbi [gardıyan] vs. tarihî kişiliklere giydirilecek kostümler için kumaş seçimi, tasarımı, dikimi ve aksesuar seçimi müzemiz müdür yardımcısı Dr. Hayrunnisa Yeşil tarafından çalışılmış ve %90 bitme aşamasına gelmiştir. Müzemiz kurucu ve yöneticisi Dr. Ahmet Yeşil ise 16-18. yüzyıl

Türkçesi ağırlıklı senaryolar hazırlamaktadır. Kostüm-oyuncu eşleşmesi ve replik ezberi sonrasında senaryo çerçevesinde bazı tıbbi eylemler tiyatro diliyle sahnelenecektir (Resim 17).

Müzemize yakın gelecekte uğrayacak ziyaretçilerin gerek mekân gerek tarihî dekor ve gerekse objeler, silikon heykeller, tarihî kostümler içindeki oyuncular arasında kalarak tarihe yolculuk yapacağını umuyoruz. Sunumların beğenilmesi sonrasında müzemizin ziyaretçi sayısında önemli artışlar olacağına inanıyoruz. Müze ve üniversite yönetimi olarak herkesi müzemize bekliyoruz (Resim 18).

Hafsa Sultan Tıp Tarihi Müzesi ve Sosyal Medya

Hafsa Sultan Tıp Tarihi Müzesi'ne elektronik ortamdan ulaşmak aşağıda verilen sosyal medya hesaplarımız ile mümkündür. [Http://www.tiptarihimuzesi.com/](http://www.tiptarihimuzesi.com/) ve üniversite uzantılı <http://ttm.cbu.edu.tr/> web sitelerimiz bulunmaktadır. Müzeye gelmeden müzeyi ziyaret edebilme imkânı veren, daha çok engelli vatandaşlarımız için yapılmış sanal tur çalışmamıza http://bimârhâne.cbu.edu.tr/Hafsa_Sultan_Sifahâne/ linkinden rahatlıkla ulaşılabilir.

Resim 16: “Zamana Yolculuk”tan bir sahne: Hekimler hasta başında

Resim 17: Müzenin kurucusu ve yöneticisi Dr. Ahmet Yeşil

Resim 18: Müze iç avlu: büyük gruplara müze tanıtımı

Facebook: www.facebook.com/tiptarihimuzesi/

Instagram: www.instagram.com/manisatiptarihimuzesi/

Twitter: <https://twitter.com/tiptarihimuzesi>

E-mail: manisadarussifa@hotmail.com

Posta Adresi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Hafsa Sultan Darüşşifası Tıp Tarihi Müzesi, Mimar Sinan Mahallesi, 2502. Sok. No:1, 45010 Şehzadeler/Manisa.

Telefon/Fax: 0236 232 98 19

Kaynaklar

1. Alkan M. "Manisa'da Hafsa Sultan Darüşşifası (Bimârhânesi)", *Turkish Studies*, sayı 10 (2014), cilt 9, s. 19-31.
2. Altan S. "Geçmişten günümüze Manisa Hafsa Sultan Bimarhanesi", *Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Darüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi Bildiriler Kitabı (15-18 Ekim 2008)*, haz. S. Kadioğlu ve ark., Amasya Üniversitesi Yayını, Amasya 2008, s. 57-62.
3. *Aydın Vilâyet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, İzmir 1303, s. 330-332.
4. *Aydın Vilâyet Salnamesi*, cilt 2, Vilayet Matbaası, İzmir 1308/1891.
5. Cantay G. *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
6. Karadaşman T. *Manisa bizimdir*, Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, Manisa 2012.
7. Sarı N. "Merkez Efendinin Tıp Tarihimizdeki Yeri", *Merkez Efendi Sempozyumu Bildiriler Kitabı (27-28-29 Haziran 1988)*, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları, Denizli 1988, s. 37-46.
8. Şerefettin Sabuncuoğlu. *Cerrâhiyetü'l-Haniyye*, transkribe eden İlder Uzel, TTK Yayınları, Ankara 1992.
9. Yörükoğlu N. *Hafsa Sultan ve Külliyesi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1993.
10. Zahravî, *Tercüme-i Muhtasara li Kitabü't-tasrif-i li Men Aceze*, 1845.

Web Kaynakları

1. http://bimarhane.cbu.edu.tr/Hafsa_Sultan_Sifahane/, erişim tarihi 14.06.2019
2. <http://www.tiptarihimuzesi.com/>, erişim tarihi 14.06.2019
3. <http://ttm.cbu.edu.tr/>, erişim tarihi 14.06.2019
4. http://bimârhâne.cbu.edu.tr/Hafsa_Sultan_Sifahâne/, erişim tarihi 14.06.2019

5. www.facebook.com/tiptarihimuzesi/, erişim tarihi 14.06.2019
6. www.instagram.com/manisatiptarihimuzesi/, erişim tarihi 14.06.2019
7. <https://twitter.com/tiptarihimuzesi>, erişim tarihi 14.06.2019

SAĞLIK MÜZESİ OLARAK İŞLEVLENDİRİLEN DARÜŞŞİFA YAPILARI VE HATALAR

Gönül Güreşsever Cantay¹

07-14 Mayıs 2018 tarihleri arasında Ankara'dan başlayan, yine Ankara'da tamamlanan araştırma-inceleme gezi programına onur konuğu daveti alarak katıldım. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı Atatürk Kültür Merkezi tarafından düzenlenen bu gezi programının konusu "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Darüşşifaları ve Medreseleri" idi. Genç katılımcılar ülkemizdeki devlet üniversitelerinin sosyal bilimler ile fen bilimleri enstitülerinin yüksek lisans ve doktora programlarına kabul edilmiş ve tez konusu alma safhasına ulaşmış başarılı öğrencilerden, geleceğin bilim insanı olma yoluna adımını atmış olanlardan seçilmişti. Bazıları akademik kadrolarda görev de almış bulunuyorlardı. Tek kelimelik sıfat ile belirtmek gerekirse hepsi "değerli" gençlerdi. Bu inceleme-araştırma sırasında gördüğüm, onarım sonrası müzeleştirilen tıp medrese ve darüşşifalarındaki mekân tefrişi, obje sergilemesi, tıp bilimi tanıtım senaryosu hataları bildirinin içeriğini oluşturuyor.

Ülkemizde müze kuruluşları oldukça erken tarihte başlamış olmasına rağmen kültür-bilim konulu müzeler İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde "Tıp Tarihi Müzesi" olarak tanımlanan koleksiyonla birlikte 1932 yılından itibaren oluşturulmuştur. Bu koleksiyon Tıp Tarihi Enstitüsü'nün (Anabilim Dalı) Çapa kliniklerinde depolanmıştır. Sağlık tarihi müzelerinin kuruluşları ise yakın yıllarda başlamıştır.

Mülkiyeti T. C. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan yapıların varlıklarını sürdürmesi için onarılması ve kullanılması gerekmektedir. Son yıllarda özel-

1 Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, g.cantay@hotmail.com

likle tıp medrese ve darüşşifa yapıları onarıldıktan sonra birer sağlık müzesi olarak fonksiyonlandırılmaktadır². (Anıt yapılar arkeoloji müzeleri olarak da tefriş edilmektedir³ ancak bu, konumuz dışındadır.)

Tıp medresesi ve darüşşifalarında sağlık müzeciliği, Manisa'daki Sultaniye Külliyesi (1522) bünyesine Koca Sinan ekolünün planlayıp kattığı Havsa Sultan Darüşşifası (1538) ve Çifte Hamamı'nın (1539) 1970'li yılların başında onarılıp Hafsa Sultan büstü, birkaç resim ve obje konularak düzenlenmesi ve Sağlık Bakanlığı'nın burayı müze olarak kabul etmesi beklentisi ile başlamıştı. Merkez Efendi'nin hekimlik yaptığı ve Mesir Macunu gibi anti-doterin üretildiği Darüşşifa günümüzde sağlık müzesi mekânı olarak kullanılıyor ve "Mesir Bayramı" kutlanmaya devam ediyor⁴.

Müteakip yıllarda Sivas'taki Selçuklu dönemi yapısı Sultan İzzeddin Keykâvus'un inşa ettirdiği Darüşşifa (1217) Kültür Bakanlığı bünyesinde Sivas Müzesi olarak düzenlenmiş ve Sivas eşrafından İstanbul Üniversitesi'nde Sanat Tarihi öğrenimi gören Burhan Bilget Müze Uzmanı ve müteakiben de Müze Müdürü olarak görevlendirilmiştir.

Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi (H. 602/M. 1205-1206) paralel eksen üzerinde çift avlulu plan ve sol tarafında karşılıklı mekân sıralamasıyla müze için elverişli bir mekânsal düzenlemeye sahip olduğu kadar, yapının taş dokulu olmasıyla onarım süreçlerinde kayıplarının en aza indirildiği bir uygulama örneğidir. Geç de olsa, Kültür Bakanlığı tarafından Tıp Bilimleri ve Sağlık Müzesi olarak tefrişiyle kamuoyuna açılması, Anadolu Selçuklu tıp medrese ve darüşşifa yapıları içinde önemli bir yere sahip olan bu yapının bütünlüğüne uygun düşmüş gibidir⁵.

2 Esasen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yapıların boş olarak bırakılması yapı için birçok olumsuzluklar içerdiği ve tahribatların sebebinin kullanılmamasından kaynaklandığı düşünce ve görüşü hakimdir.

3 Bursa Arkeoloji Müzesi'nin Yeşil Külliyesi medrese yapısında düzenlenmekte olduğu, Tokat'taki Gökmedrese'nin "Tokat müzesi" olarak düzenlendiği gibi.

4 Gönül Güreşsever Cantay, "Manisa and Mesir Festival", *Economic and Touristic Bazaar International*, issue 4 (March-April 1983) volume 1, p. 46-47.

5 Anadolu'daki Büyük Selçuklu hakimiyetinde inşa edilip üniversiter tıp öğretim-eğitimi ve hastaya hizmet sunulan bu yapı müze olması vaadi ile tahsis edilmiş, ancak senelerce hiçbir kurum tarafından bir değerlendirme yapılmamıştı. Yapı bütünlüğünde onarım ile ilgili bazı bilgi hataları, mekân ve bulgu kayıpları (örneğin ısıtma sistemi olan tandırın değerlendirilmemesi, mekân isimlendirmeleri gibi) vardır. Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1992, s. 41-44, (1.baskı); Gönül Cantay, "Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Medresesi ve Gevher Nesibe Darüşşifası'nın Yeniden Değerlendirilmesi", *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiriler Kitabı (XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri, 24-27 Mayıs 2006)*, Ankara 2006, s. 10-13; Gönül Güreşsever Cantay, "Kitab Al-Cerrahiyet Al-Hâniye Minyatürleri", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler, Türk Sanatı Tarihi (15-20.10.1973)*, cilt 3, İstanbul 1979, s. 771-794.

Sağlık Tarihi Müzesi olarak onarılarak tefriş edilen diğer bir darüşşifa yapısı ise Amasya'daki Amber Bin Abdullah Darüşşifası'dır (H. 708/M. 1308-1309). Dikdörtgen bir avlu üzerine iki eyvanlı, iki yanı revaklı plan kuruluşuyla revak gerisindeki uzun dikdörtgen mekânlarıyla koğuş düzeninin uygulandığı, Anadolu'daki ilk örneği oluşturmaktadır. Son onarımı ardından yapı Sabuncuoğlu Tıp ve Cerrahi Tarihi Müzesi olarak tefriş edilerek açılmıştır⁶.

Bu önemli darüşşifa yapısı başlıca iki yönden hatalı olarak servis edilmiştir:

1. Darüşşifa yapısı onarım (restorasyon) kurallarına uygun olarak onarılmamıştır. Yapı ile ilgili bilgi ve resimler mevcut olduğu, üstelik cephesini gösteren fotoğrafı çerçeveli olarak müzede yer aldığı hâlde, onarım sürecinde dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Onarım kriterleri ve uygulama tekniklerinin gözardı edildiği yerde yapılan incelemede tespit edilmiştir.

2. Mekânları çağının sağlık işlevinin dışında sergilenmiştir. Tarihine dair incelemelerin zenginliğiyle bilinen ayrıcalıklı bir eser olmasına rağmen, hiçbirine müracaat edilmediği anlaşılmaktadır. Yanlış restorasyonun yapıya getirdiği görsel kirlilikten sonra müzeleştirilmesindeki yanlışlar da bu kirliliği pekiştirmiştir. Ana eyvandaki sergileme, tefriş, figürler ve kıyafetler yönünden olduğu kadar müzikle tedavi açısından da bilgi kaynaklarıyla bağdaşır değildir. Yazılı ve görsel belgelerde müzikle tedavi bilgisi bulunmamaktadır.

Aynı onarım olumsuzlukları ve tefriş yanlışlığı ne yazık ki Edirne'deki Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nın (H. 893-M. 1488) müzeleştirilmesinde de görülmektedir⁷.

Tokat'taki Gökmedrese uzun yıllar önce T.C. Kültür Bakanlığı "Tokat Müzesi" olarak tefriş edilmiş ve ziyarete açılmış olup, Tokat ve çevresine ait taş, ahşap, çini-keramik, cam maden malzeme açısından önemli bir müze idi. Yapının kendi bünyesi doğrudan önemli bir bağımsız müze olduğu hâlde, müze olarak iç mekânlarının tefrişi de yapılmış. Ancak yapı, müze olduğu hâlde alçı, çini, taş işçiliği örneği olan dokularını koruyamamış. Boşaltılarak yeniden onarıma alınacağı bilgisi ile karşılaştık.⁸

6 Osman Akbaş, "Sabuncuoğlu Şerefeddin Tıp ve Cerrahi Tarihi Müzesi", 3. Sağlık Tarihi Müzeciliği Sempozyumu Bildiriler Kitabı (19-21 Mayıs 2017), İstanbul 2018, s. 27-36.

7 Gönül Cantay, "Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nda Hatalı Onarım ve Teşhirler", 5. Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiriler Kitabı (11-15 Ekim 2011)-5th Balkan Congress On The History & Ethics of Medicine Abstract and Proceedings Book (11-15 October 2011), İstanbul 2011, s.776-790.

8 Anıt eser nitelikli pek çok yapılarımızda da aynı kullanım süreci harabiyetiyle karşılaşılmıştır. Anıt nitelikli yapılarımızın başında gelen camilerimizin 17 Ağustos 1999 depreminden sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından projelendirilerek 2007 yılında başlayan onarımları sürecinde, kullanıcı ihmal ve hataları ve bu eserlerdeki taşınabilir kültür varlıklarının (halı-kilim, ahşap, alçı, çini, vs.) harabiyetiyle karşılaşılmıştır.

Anadolu söz konusu olduğunda, Sağlık Tarihi Müzesi olarak tefrişi yapılan, kültür bilim birikimimizin dünyaya servis edildiği merkezlerin son derece önem arz ettikleri ortadadır. Bunlar belli bir mimarlık döneminin eserleri olarak tescillidir. Bu sebeple;

- onarımlarının kurallara bağlı ve doğru gerçekleştirilmesi önemlidir.
- müze olarak tefrişlerinde doğru mekânda, doğru senaryolarla görselleştirme zorunludur (“ben yaptım, oldu!” anlayışından vazgeçilmelidir).

Dünya kültür mirası olan anıtların ve kentsel sitlerin korunma ilkeleri ICO-MOS Dünya Kültür Mirası Merkezi tarafından belirlenmiştir. Tarihî yapılarıdaki çeşitli derecelerde müdahalelerin teorik ve teknik temelleri de UNESCO, ICOMOS, ICCROM tarafından güncellenerek yayımlanmıştır. Kültür varlıklarının özgünlüğü korunarak, zorunluluk halinde en az müdahale ile geleceğe sağlıklı olarak aktarılması, korumanın (konservasyon) temel ilkelerindedir.

Korumanın temel anayasası olan 1964 tarihli Venedik Tüzüğü’nün 2. maddesinde “kültür varlığının korunması ve onarımı için mimari mirasın incelenmesine ve korunmasına yardımcı olabilecek bütün bilim ve tekniklerden yararlanmalıdır” denilerek bu iş kolunun bilim alanlarının ortaklığıyla oluşturulması gerektiği açıkça vurgulanmıştır⁹. 3. maddede, eserin korunma amacının, tarihî bir belge olma özelliğinin dikkate alınması; 4. maddede ise kültür varlığının korunmasında kalıcılığın temel alınması ve sürekliliğinin sağlanması kesin olarak belirtilmiştir.

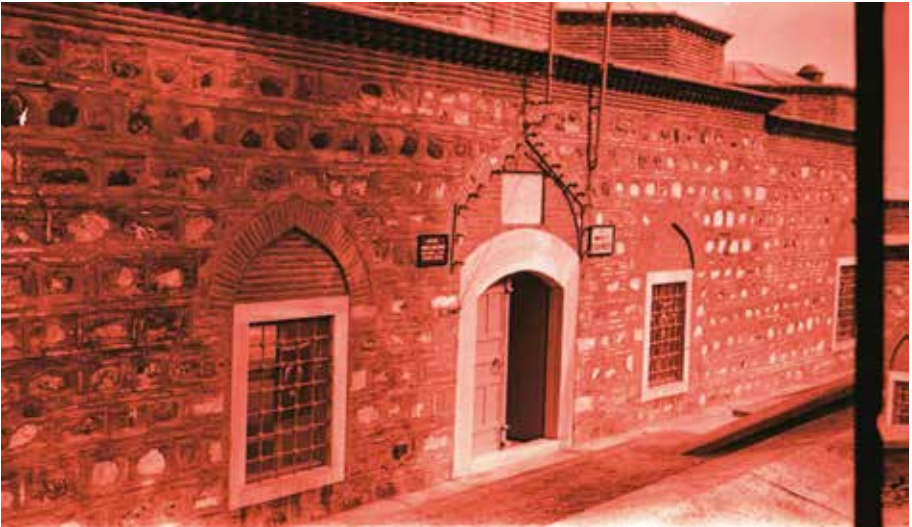
Cumhuriyetimizin kuruluşundan önceki “Eski Eser Encümen Kararları”nda olduğu gibi, 24.II.1942 tarihinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü’nün Millî Eğitim Vekâleti’ne yazdığı “Eski Eser Encümen Talimatı ve Usulü ve Topkapı Sarayı Tamirati” başlıklı yazıda da, 1964 yılına ait Venedik Tüzüğü’nden yıllar önce koruma ve sürdürülebilir amaçlı onarımların nasıl yapılacağı hakkındaki bilginin varlığını bulabilmekteyiz. Bu belgede:

“Vekâletçe bilinir ki adına “restorasyon” dediğimiz sanat tamirleri başka tamirlere benzemez. Hattâ restorasyonla restitüsyon, yani bir anıtı eski kıymetine ve şekline halel gelmeksizin dış tesirlere karşı dayanacak surette kurtarma tamiri yapmakla eski şeklini tamamlayarak yenileştirmek arasında

9 Bu tüzük ve yönetmelikler doğrultusunda bir anıt eserin onarımına başlanırken, öncelikle eserin durumuna ve özelliğine göre prensip kararları alınır. Anıt nitelikli eserlerin korunması, sadece tanımlanmış özgün biçiminin değil, kökeni hakkında bilgi veren üretim, malzeme ve tekniğinin değiştirilmeden her özelliğinin yaşatılmasıdır. Öyle ki eserin zaman içinde geçirmiş olduğu vasıflı-özellikli onarımlar ve ekler de esere bağlı belgesel değer kazandığından korunması gereklidir.

büyük bir fark vardır. Bu öyle bir farktır ki dikkat edilmeyecek olursa bilgisizce tamir edilen bir eser kıymetini, benliğini tamamı ile kaybeder ve korunmasından beklenen neticenin aksini husûle getirir. Yani, bir eski eserin kendi zamanına ait sanat vasıfları ve bunları vücuda getiren teknik, estetik ve tarihî izler kaybedildiği ve bu eser yepyeni bir zihniyetle yeni bir şekle sokulduğu vakit ne tarih ne de sanatın ondan faydalanması kabil olmaz.” ifadesi yer almaktadır.

Bu metin aynı zamanda, 1964 Venedik Tüzüğü ve sonra Dünya Kültür Mirası Merkezi, ICOMOS, UNESCO, ICCROM tarafından belirlenmiş olan koruma metinlerinden çok önce ülkemizde anıt eserlerin “Eski Eser Encümen Talimatı ve Usulü” ile korunduğunu gösteriyor.

Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası (ggc.arş. 1970)

Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası, avluya açılan eyvan ve giriş revakı (ggc.arş. 1970)

Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Medresesi (ggc.arş. 2018)

Kayseri Tıp Medresesi ve Darüşşifası. Yükseltilen yol kotu, Kitabe ve farklı malzeme ile tamamlama (ggc.arş. 2018)

Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası, türbe girişi, yan eyvan, avluda havuza eklenen fiskiye ve tefriş (ggc. arş. 2018)

Sivas İzzeddin Keykavus I. Darüşşifası 1217, Osmanlı Dönemi onarımının tespit edildiği cephe (ggc. arş. 1966)

Sivas Darüşşifası müze olduğu dönemde evvanda göğsünde bir kap içine zehrini akıtan yılan kabbartmasıyla kartal heykeli (ggc. arş. 1966)

Sivas İzzeddin Keykavus I. Darüşşifası, avlunun günümüzdeki görünüşü (ggc.arş. 2018)

Sivas İzzeddin Keykavus I. Darüşşifası, günümüzde işlev değişimi için avluya katılan fıskiyeli havuz (ggc. arş. 2018)

Sivas İzzeddin Keykavus I. Darüşşifası, günümüzde işlev değişimi için avlunun betonarme bir yapıya dönüştürülmesi ve ilk yapıya ait (12. yüzyıl) kalıntı ve doku belge varlığının yok edilmesi (ggc.arş. 2018)

Sivas, Darüşşifa revak mekânı ve sırlı tuğla-derz dokusunun onarım sonrası (ggc.arş. 2018)

Sivas, Darüşşifa köşe mekânı pencere, ana eyvan cephesinde sağdaki Ay sembolü kabartma detayı (ggc.arş. 1969)

Sivas, ana eyvanda tuğla kitabede temizlik adına derz tahribi ve aydınlatma eki (ggc.arş. 2018)

Sivas, revak kemer dokusunda çini-tuğla beraberliği, derz ve sırlı tuğla yüzey tahribatı (ggc.arş. 2018)

Sivas, kümbet mihrabı ve cephede çini-tuğla beraberliği, doku yüzeylerine boya ile müdahale (ggc.arş. 2018)

Sivas, kümbetteki çini sanduka kaplamalarında sağda hatalı yeni üretim çinilerle tamamlama (ggc.arş. 2018)

A. Gabriel'de Amasya Darüşşifası cephe görünüşü (Onarım çalışmalarında dikkate alınmayan görsel belge Sağlık Müzesindeki tablo) (ggc.arş. 2018)

Amasya Darüşşifası, solda 1967 öncesi onarım ve özgün yol kotu, sağda yükseltilmiş yol kotu sebebiyle Taçkapı subasmanlarının gömülmüş durumu (ggc.arş. 1967 ve 2018)

Amasya Darüüşşifası, onarım kurallarıyla örtüşmeyen uygulama (ggc.arş. 2018)

Amasya Darüüşşifası, ana evvanda hatalı müze tefrişi. Bu darüüşşifa ile ilgili yazılı ve görsel belgelerde müzikle tedavi bilgisi bulunmuyor. (ggc.arş. 2018)

Amasya Darüüşşifası'nda yazılmış Sabuncuoğlu Şerefeddin'in *Cerrahname* eseriyle ilgili yayında hekim kıyafetleri, sağaltım yöntemi gibi bilgiler. İst. Tıp Fak. Tıp Tarihi Ens. Küt. Yazma. (ggc.arş. 1978)

Amasya Darüüşşifası'nda uygulanan dağlama yöntemiyle tedavi minyatürü (ggc.arş. 1978)

Amasya Darüüşşifası'nda uygulanan dağlama yöntemiyle tedavi minyatürü. Hekim kıyafeti (ggc.arş. 1978)

Cerrahname'de hasta kabulü (ggc.arş. 1978)

Darüşşifa'da hekimlerin kıyafetlerinden detay

Tokat Darüşşifası'nın müze sürecindeki kullanım sonrası durumu (ggc.arş. 2018)

Edirne II. Bayezid Külliyesi. Tunca Nehrinin sulanırının yükseldiği durumda külliyenin durumu

Edirne II. Bayezid Darüşşifası'nda onarım ve tefriş hataları (ggc.arş. 2010)

Edirne II. Bayezid Darüşşifasında hatalı dönem bilgisi sunumu (ggc.arş. 2010)

Tokat Muiniddin Pervane Darüşşifası taçkapısında müze sürecindeki tahrip durumu (ggc.arş. 2018)

Kaynaklar

1. Akbaş O. “Sabuncuoğlu Şerefeddin Tıp ve Cerrahi Müzesi”, 3. *Sağlık Tarihi Müzeciliği Sempozyumu Bildiriler Kitabı (19-21 Mayıs 2017)*, İstanbul 2018, s. 29-37.
2. Cantay G. “Kitab Al-Cerrahiyet Al-Hâniye Minyatürleri”, *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler, Türk Sanatı Tarihi (15-20.10.1973)*, cilt 3, İstanbul 1979, s. 771-794.
3. Cantay G. “Manisa and Mesir Festival”, *Economic and Touristic Bazaar International*, issue 4 (March-April 1983) volume 1, p. 46-47.
4. Cantay G. “Tarihi Süre İçinde Sağlık Kuruluşlarının Gelişmesi”, *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildiriler Kitabı (14-18 Eylül)*, cilt 2, İstanbul 1981, s.151-160.
5. Cantay G. *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1992, (1.baskı).
6. Cantay G. “Atatürk’e İthaf”, *I. Müzecilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 1994, s. 3-5.
7. Cantay G. “Müzeciliğimiz ve Eğitimi”, *I. Müzecilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 1994, s. 17-23.
8. Cantay G. “Türkiye’de Müzecilik Eğitimi Program Önerisi”, *II. Müzecilik Semineri Bildiriler Kitabı*, İstanbul 1994, s. 97-98.
9. Cantay G. “Koruma Kurulları Müze İlişkisi I.”, *4. Müzecilik Semineri (16-18 Eylül 1998)*, İstanbul.
10. Cantay G. “Arkeolojik Kazılar ve Koruma Problemleri”, *I. Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkları Konservasyonu ve Restorasyonu Kollokyumu Bildiriler Kitabı (6-7 Mayıs, 1999)*, Ankara 2000, s. 57-63.
11. Cantay G. “Tokat’ta Tıp Medresesi ve Şifahanesi”, *Bilim ve Teknik*, sayı 152 (1980), s. 7-11.
12. Cantay G. “Medecine et son Hopital a Tokat une etüde”, *Travaux et Recherches. en Turquie 1982 Collection Turcica*, Paris 1983, s. 43-54.

13. Cantay G. "Sarıkamış Geleceğe Nasıl Kucak Açmalı", *Erciyes*, yıl 28, sayı 326 (Şubat 2005), s. 16-17.
14. Cantay G. "Kültür Varlıklarımızın Tanıtım Çalışmalarında Taşıdığı Değer ve Bazı Öneriler", *Türkiye Tanıtma Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 1989, s. 510-515.
15. Cantay G. "Kayseri'de Selçuklu Yapılaşmasının Önemi ve Koruma", *Erciyes Üniversitesi Kayseri Yöresi Araştırmaları Merkezi (KAYTAM), Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri 2003, s. 101-110.
16. Cantay G. "Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Medresesi ve Gevher Nesibe Darüşşifası'nın Yeniden Değerlendirilmesi", *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiriler Kitabı (XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri (24-27 Mayıs 2006))*, Ankara 2006, s. 10-13.
17. Cantay G. "Kaynaklardan Tanıdığımız Anadolu Selçuklu Darüşşifaları", *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildiriler Kitabı*, Konya 1995, s. 13-18.
18. Cantay G. "Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nda Hatalı Onarım ve Teşhirler", *5. Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiriler Kitabı (11-15 Ekim 2011)-(5th Balkan Congress On The History & Ethics of Medicine Abstract and Proceedings Book (11-15 October 2011))*, İstanbul 2011, s.776-790.

ALLIANOI KAZISI'NIN BİLİM DÜNYASINA KAZANDIRDIKLARI VE BERGAMA MÜZESİ

Ahmet Yaraş¹

Hellenistik Dönem ardıl krallıklar arasında en önemli otoritelerden biri hiç kuşkusuz Pergamon Krallığı'dır. Krallığın başkenti kültür, sanat ve bilimin de merkezlerinden biri olan Pergamon Metropolü'dür (Radt, 2002). Klasik Dönem'de Ege dünyasının kültür, sanat ve bilim başkenti Atina'nın yerini almak için Pergamon'lu yöneticilerin olağanüstü gayretleri olmuştur. Bu dönemde Pergamon, birçok bilim dalı gibi tıp biliminin de Anadolu'daki merkezidir. Hastalar gibi, tecrübelerini geliştirecek eğitim almaya niyetli doktor adayları da Anadolu'nun değişik kentlerinden Pergamon Asklepieionu'na gitmek zorunda hissetmişlerdir. Kent merkezine kutsal bir yolla bağlanan Asklepieion'da rahip doktorlar (Asklepiades) bir yandan değişik metodlarla hastalara derman olmaya çalışırken, bir yandan da deneyimlerini genç doktorlarla paylaşmışlardır. Zamanla Pergamon Asklepieionu'nun başarıları deniz ötesini aşmıştır. Akdeniz havzasına hükmeden Roma İmparatorları'nın burada şifa buldukları için yardımlar yaptığını pek çok antik kaynaktan ve epigrafik buluntulardan öğreniyoruz.

19. yüzyılın son çeyreğinde bölgede kazıya başlayan Alman arkeologlar, daha sonra Türk arkeologların çalışmalarıyla bugün Pergamon Asklepieionu gezilebilen bir ören yerine dönüşmüş, çok sayıda bilimsel yayına konu olmuştur.

20. yüzyılın başlarında, Almanların Akropolis'te arkeolojik kazı yapmalarından esinlenen Kaymakam Kemal Bey, bölgeye gelen Alman kazı heyetindeki Mimar W. Dörpfeld'den Paşa Ilıcası mevkiinde bulunan terkedilmiş ve sadece iptidai şekilde kullanılan ılıcanın yeniden kullanıma açılması için yardım

1 Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, ahmetyaras@trakya.edu.tr

talep etmiş, bu sayede Alman bilim dünyası Paşa Ilıcası'ndan haberdar olmuştur. 1904-1906 yıllarında ilk kez ılıcanın büyük havuzunda kısmi temizlik yapılmıştır (Schuchhardt, 1912) (Resim 1). Ancak kısa süre sonra, vadide sıklıkla yaşanan sel felaketlerinden biri ılıcaı yeniden karanlı-

Resim 1: Alliano Ilıcası 1904

ğa gömmüştür (Yaraş, 2005a). Bu tarihten sonra, sadece yuvarlak mekânın olduğu kaynak Paşaköy muhtarlığı tarafından kısmen kullanılmıştır.

Yaşanan düzensiz yağış rejimi yüzünden, 1972'de Yortanlı Köyü sınırlarında Bakırçay'ın sol sahilini sulama amaçlı bir baraj inşa edilmesi gündeme gelmiş, ancak politik nedenlerle projenin yeri daha sonra değiştirilmiştir (Yaraş, 2002a). 1992'de ılıca ve çevresi henüz koruma kurulunda tescilli değilken, İzmir Valisi Kutlu Aktaş ve İl Özel İdaresi tarafından -1904-1906 yıllarında olduğu- gibi ılıcanın iki mekânı temizlenmiş, bu arada çevrede iş makineleriyle hafriyat yapılmış, ılıca daha sonra İl Özel İdaresi'nin açtığı ihaleyle işletmeye verilmiştir. 1994'te toprak üstündeki antik köprüyü ve ılıcaı baraj göletinin ortasında bırakacak barajın temeli atılmış, baraj ihalesini alan yüklenici firma inşaat sırasında hızlı ve özensiz şekilde iş makineleri ile alanda define aramış, çok sayıda mekân bu aşamada tahrip edilmiştir. Firma daha sonra ılıcada son derece kötü ve kontrolsüz bir restorasyon yapmaya çalışmış, mevcut Batı Köprüsü de ihale karşılığında restore edilmiştir. Ancak 1997 yılında yeni bir taşkınla ılıca yine kullanılamaz hale gelmiştir.

1998'de Bergama Müzesi'ne müdür olarak atandım. Antik köprü ve ılıca baraj göletinin ortasında kalacağı için, o yıl bir protokol imzalanarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ve DSİ'nin ekonomik desteğiyle başkanlığımda Paşa Ilıcası mevkiinde kurtarma kazısı başladı. Talebimiz üzerine, her zaman şükranla andığımız İzmir Valisi Kemal Nehrozoğlu atıl durumda olan Paşa Ilıcası tesislerinin Kazı Evi olarak tahsis edilmesini sağladı. Kazı ekibi olarak 2006 yılına kadar burada konaklayıp kurtarma kazısını gerçekleştirdik. Hattâ aldığımız izinle kazı evini de yıkarak ve her kazı sezonunda altını kazarak, antik ılıcaı ve çevresini gün yüzüne çıkarmaya çalıştık. Dokuz kazı sezonu süre-

bilen çalışmalarla, o zamana kadar izine rastlanmayan, Pergamon'a ait en az Asklepieion kadar önemli başka bir sağlık merkezinin varlığını ortaya koyduk.

2000 yılına kadar bilim dünyasının hiç bilmediği bu sağlık merkezinin, MS II. yüzyılda yaşayan Roma'nın önemli retorikçisi ve dünyanın ilk otobiyografi yazarı Hadrianoteherai'lı (Balıkesir) Aelius Aristides'in *Hieroi Logoi* (Kutsal Sözler) adlı eserinde iki kez bahsederek "şifa bulduğunu" söylediği (Behr, 1968; Behr, 1981; Behr, 1986), o güne kadar hiç lokalize edilmemiş Allianoî olduğu anlaşılmıştır (Yaraş, 2006; Yaraş, 2006b; Yaraş, 2007).

Allianoî'un varlığına dair ikinci önemli kaynaksa, tıp tarihinin Hipokrat'tan sonra gelen en ünlü bilgini, antik dünyanın ünlü cerrahı Pergamon'lu Galenos'tur. Galenos, eserinde Allianoî'a geldiğini yazar (Sommerey, 2008). Allianoî ismi Anadolu'nun önemli kehanet merkezlerinden biri olan Klaros'daki epigrafik buluntuda da geçmektedir.

Kazılarla kısmen ortaya çıkartılan bu zengin yapılaşmadan iki-üç antik kaynak dışında başka antik yazarların ve 16. yüzyıldan bu yana Anadolu'ya gelen seyyahların bahsetmemesi ilginçti. Yaptığımız kazılar ve arkeolojik veriler açığa çıkardı ki, Allianoî, Roma İmparatorluk Dönemi'nde gerçek anlamda sadece çeyrek yüzyıllık bir süre kullanım görmüş ve tarih sahnesinden çabuk çekilmiştir. Bu yüzden başka antik kaynaklara malzeme olmaması şaşırtıcı değildir. Bölge 1904 yılına kadar terk edilmiştir ve sıcak sudan iptidai bir şekilde yararlanıldığından seyyahlar tarafından görülmemesi de doğaldır.

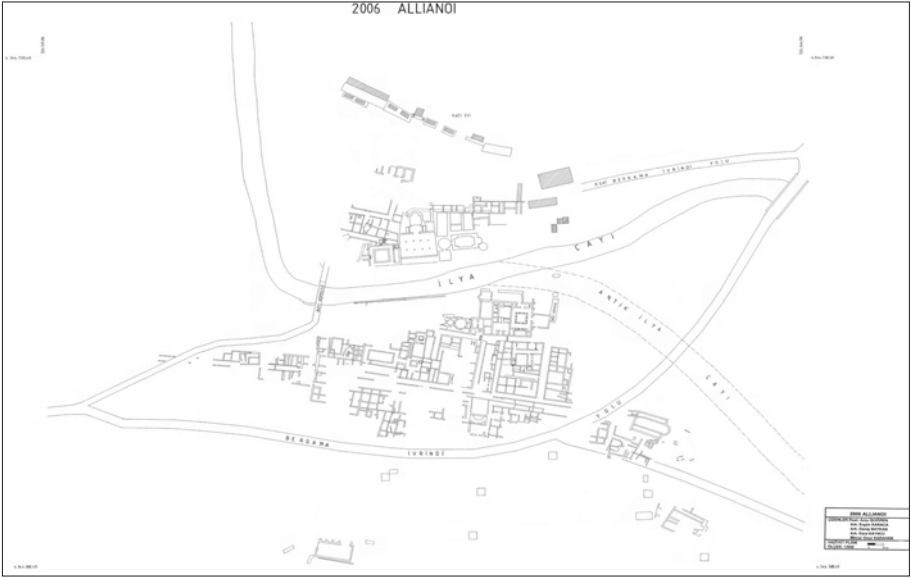
Pergamon'un 18 km kuzeydoğusunda, doğu-batı doğrultusundaki küçük dar bir vadide genç fay hattı üzerinde, sıcaklığı yaklaşık 45 °C civarında bir şifalı su kaynağı bulunmaktaydı. Bu sıcak su kaynağı, kuzeydeki Yortanlı Köyü istikametinden gelen Yortanlı Çayı ile batıdaki Örenli Köyü istikametinden gelen daha sığ çayın tam birleşme noktasında yer alıyordu. Vadi, özellikle kuzeydeki yalçın tepelerden doğup gelen çayın getirdiği yoğun alüvyonla ciddi bir sediment tarafından zaman içinde -Batı Roma Köprüsü dışında- örtülmüştü. Bakırçay (Kaikos) Vadisi'nin kuzeyindeki bu dar vadi, sahip olduğu ılıman iklimi ve özellikle şifalı sıcak su kaynağından dolayı Erken Kalkolitik Çağ'dan itibaren kullanılmıştır. Hellenistik Dönem'den itibaren sıcak su kaynağı dikkate alınmış olmalıdır. Ancak en büyük yapılaşmanın Roma İmparatorluk Dönemi'nde özellikle MS II. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra, Roma İmparatoru Hadrianus'un (MS 117-138) Anadolu'ya ikinci gelişi sırasında olduğu yaptığımız arkeolojik kazılarla saptanmıştır. Ayrıca Hadrianus'un özellikle su ile ilgili yapılaşmaya ne kadar önem verdiği, başta Anadolu olmak üzere, seyahatleri sırasında çok sayıda yerleşmenin kurul-

duğu, mevcut kentlerdeki su yapılarının da onun sayesinde imar edildiği bilinmektedir. Allianoı'da bulunan epigrafik, nümismatik buluntuların yanı sıra, gerek mimari bezeme tipolojisi gerekse arkeolojik küçük buluntulardan dolayı Allianoı'un Hadrianus zamanında büyük bir bayındırlık faaliyeti geçirdiğine şüphe yoktur.

Allianoı'un bu vadide ve dere yatağı üzerinde inşa edilmesinin tek nedeni, Paşaköy fay hattından dolayı yeryüzüne kendiliğinden çıkan sıcak su kaynağıdır. Antik Çağ'da suyun başka bir yere taşınması esnasında sıcaklığının azalacağı bilindiğinden, bu vadide tam İlya Çay yatağının üzerinde inşa edilmesi bir zorunluluktan kaynaklanmış olmalıdır. Ancak bu durum büyük taşkınların Allianoı için daha o dönemden itibaren tehdit oluşturduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Nitekim MS II. yüzyılın ilk yarısında, yani yapılaşma tamamlandıktan kısa süre sonra (muhtemelen MS 178'de) bölgede yaşanan bir depremde, İlya Çayı'nın üzerindeki iki köprüden biri olan iki kemerli Doğu Köprüsü yıkılmış, büyük blok taşları çayın önünde sedde haline dönüşmüş, kısa süre içinde Allianoı İlçası'nın özellikle kuzey kısmını kullanılmaz hale getirmiş olmalıdır. Vadinin kuzeyindeki yalçın tepelerden gelen çay, yağış rejimine göre yoğun sedimantasyonu beraberinde getirmiştir. Sediment seddeye çarpmış ve kısa süre içinde yapıların içini doldurmaya başlamıştır. Bu doğal afet, hem net bir tarih vermesi, hem de o dönemde sosyal hayatın döndüğü yapıların korunmasını sağlamış olması açısından önem teşkil eder. Yani İtalya'daki Pompei Antik Kenti'nde olduğu gibi bir doğal afet, Allianoı İlçası'nın zarar görmesine neden olmuş, ancak aynı zamanda yapı kalıntılarının kontekst buluntularla birlikte günümüze bütün detayları ile ulaşmasına yardımcı olmuştur.

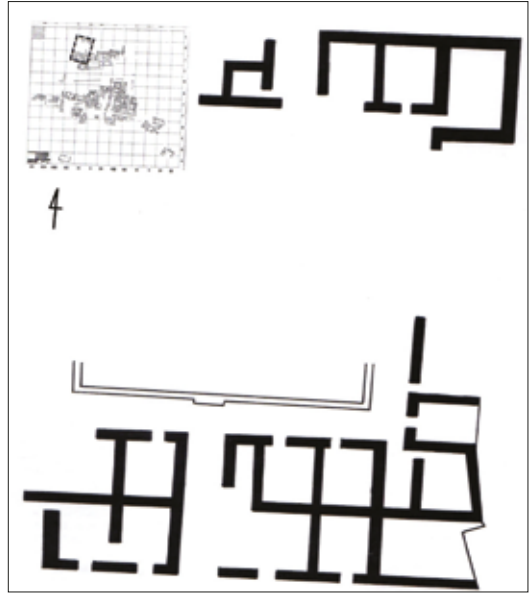
Pergamon Asklepieionu'nun Hellenistik Dönem'den itibaren önemli bir sağlık merkezi olduğu geçen yüzyıl ortaya konmuştu. Asklepieion'un 20-22 km kuzeydoğusunda kendisi ile çağdaş bir başka sağlık merkezinin olması, Antik Çağ'da bu metropolün önemini daha da arttırmıştır. Çünkü Pergamon'un önemi bütün dünya tarafından kabul edilmişken, Allianoı'da, hidroterapi için kullanılan bugüne kadar dünyanın en büyük, en sağlam kalmış Roma Dönemi ilçası ortaya çıkartılmıştır. 9700 m² büyüklüğünde, içinde 45°C şifalı sıcak suyu olan ılıcanın yanında, tapınak dışında Asklepieion'da olması gereken pek çok yapının Roma kent planlamasına uygun bir düzen içinde inşa edildiği anlaşılmıştır (Resim 2).

Kyzikos (Erdek) ile Pergamon arasında antik bir yol üzerinde yer alan bu sağlık merkezinin etrafında koruyucu bir duvar inşa edilmiştir. Doğal bir afetle kısmen terk edilen Allianoı'da, Roma Çağı'na ait; ana yollar, sokak-

Resim 2: Allianoi planı 2006

lar, onların oluşturduğu insulalar, İlya Çayı'nın üzerinde iki köprü, farklı formda çeşmeler, tuvaletler, geçiş yapısı, kült yapısı, balık havuzu ve peristylli yapılar bulundu (Resim 3). Geç Antik Çağ'da mevcut yapılar kullanılarak inşa edilmiş kilise, şapel, seramik-cam-demir işlikleri, ilaç yapımı ve satımında kullanılan dükkânlar ile çevrede çok sayıda nekropol alanı tespit edildi. Ilıcanın kuzeyindeki bir iki mekân ile ılıcanın güneyindeki yapıların hepsi Bizans Dönemi'nde üretime dönük kullanılmaya devam etmiş, Pergamon'da ekonomik açıdan yoksulluk yaşayan Hristiyan ve Yahudilerin üretim alanlarından biri olmuştur. MS V.-VI. yüzyıllarda bile sıcak sudan yararlandığı, sağaltım işlevinin devam ettiği arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır (Resim 4).

Resim 3: Allianoi antik hastanesi

Resim 4: Allianoi antik hastane yapısı ve Kuzey İlca

Kazısı tamamlanamamış böyle bir ören yerinde Allianoi'un isminin zikredildiği bir yazıt ve Asklepios Tapınağı'nın tespit edilememiş olması, bu merkezin Asklepieion olmadığını göstermez. Önemli olduğunu yadsımadığımız bu iki kanıt dışında, bir Asklepieion'da olması gereken her şey Allianoi'da mevcuttur. Gerçek anlamda korunması için kazılarla birlikte sürdürdüğümüz uzun ve oldukça yıpratıcı mücadelemiz, bu verileri bilim dünyasına kazandırma hedefinden kaynaklanıyordu. Dünyada nadir olan antik hastane yapıları içinde en fazla metal eserin, sadece bir kısmında çalışma yapılmasına izin verilen Allianoi'da bulunduğu düşünülürse, Allianoi Sağlık Merkezi'nin tıp tarihi ve arkeoloji açısından önemli anlaşılır. Yaklaşık 120 yıldır devam eden Pergamon kazıları yanında kısıtlı imkanlarla ve yoğun bir koruma mü-

Resim 5: Allianoi hastane yapısının güneyden görünüşü

cadelesi içinde yapılan Allianoi kazılarında, dokuz kazı sezonunda yaklaşık 40.000 m² üzerine kurulu merkezin ancak yüzde yirmisi gün yüzüne çıkarılabilmektedir (Resim 5).

Antik dünyanın bugüne kadar bilinen en sağlam kalmış, içinde sıcak suyu olan bu ılıcanın hemen yanında, Kuzey Ilıca'nın batısında rastlanan peristylli yapının hastane olarak kullanılmış olduğu kazıların son iki yılında tarafımızdan tesadüfen fark edildi (Yaraş ve Baykan, 2005; Yaraş, Baykan ve Karaca 2008). Çoğunluğu ne yazık ki arkeolojik kazısı tam bitirilemeyen bu alanda olmak üzere yaklaşık 400 civarında bronz cerrahi tıp aleti (Baykan, 2012; Karaca, 2006; Türkmen, 2006), eczacılıkta kullanılan farklı materyallerden aletler bulundu (Resim 6, 7, 8, 9). Allianoi'un farklı noktalarında bulunan Sağlık Tanrısı Asklepios'a ait iki adet mermer baş (Yaraş, 2011), sağaltımla ilgili tanrıya adanmış çok sayıda pişmiş toprak adak eser (Resim 10), Asklepios'un oğlu Telesphoros'a ait figürünler (Yaraş, 2015), sağlık kültürüne ait bazı steller (Yaraş ve Erten, 2008), eczacılıkta kullanılan mermer ve bronz aletler (Resim 11), yazıtlar, duvar ve sütunların üzer-

Resim 6: Allianoi hastanesinde insitu bulunan bronz tıp aletleri

Resim 7: Allianoi hastanesinde bulunan forseps (M.02-95)

Resim 8: Bergama Müzesinde sergilenen Allianoi tıp aletleri

Resim 9: Allianoi hastanesinde bulunan tıp aletleri

Resim 10: Allianoı' da bulunan PT votif eserler

Resim 11: Allianoı' da bulunan insitu mortar ve aletleri

rindeki sigrafito işaretler Allianoı'un bir sağlık merkezi olduğuna ait diğer kanıtlar arasındadır.

Burada boğaz ağrıları için ilaçların satıldığı ve tatbik edildiği epigrafik buluntularla ortaya konmuştur (Yaraş, 2011; Yaraş, 2010). Son 30 yıla kadar

Paşa İlhası yakın çevresinde 'Kocakarı' ilaçlarını tatbik eden, lokman hekimlik yapan pek çok kişinin olduğu kazı işçileri tarafından bizlere aktarılmıştır.

Allianoı' da sağaltım amacıyla kullanılan çok sayıda deniz kabuğu da kazı etütlük deposuna kaldırılmıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalarda, deniz

Resim 12: Allianoı' da bulunan eczacılıkta kullanılan mureksler

canlılarının bazı ilaçların yapımında da kullanıldığı saptanmıştır. Bergama Müzesi'ndeki bu mureksler üzerinde çalışmalara henüz başlanmamıştır (Resim 12).

Alliano'da 11 bin civarında sikke bulunmuş ve her yıl kazı sezonu sonunda konservasyon işleminden geçtikten sonra Bergama Müzesi'ne teslim edilmiştir. Farklı kentlerin darbu olan bu sikkelerin Alliano'da bulunmuş olması antik tıp tarihi açısından da önemlidir ve merkezin hangi dönemlerde daha yoğun kullanıldığı, merkeze yakın ve uzak hangi kentlerden daha çok geldikleri vb. üzerinde düşünülmesi gereken pek çok konuyu gündeme getirmiştir. Bu sikkeler Prof. Dr. Oğuz Tekin tarafından çalışılmakta olup yıldan yıla bilim dünyasına sunulmaktadır (Tekin ve Erol Özdzibay, 2012; Tekin ve Erol Özdzibay, 2013; Tekin ve Erol Özdzibay, 2014).

Alliano'un etrafındaki nekropollerde ve geç dönemde merkez içinde yapılan gömülerde antropologların çalışmaları bireylere cerrahi müdahaleler yapıldığını ortaya koymuştur (Erdal, 2006). Bu müdahalelerin Alliano'da olup olmadığını iddia etmek bugün için mümkün değilse de, böyle bir sağlık merkezinde yapılan ameliyat sonrası hastanın bir süre daha yaşamış ve ölünce burada gömülmeyi istemiş olması muhtemeldir (Büyükkarakaya ve Erdal, 2008)².

Antik kaynaklar, epigrafik buluntular ve özellikle de belgelediğimiz çok sayıda taşınır ve taşınmaz nitelikteki somut arkeolojik veriler, yıllarca Paşa Ilıcası olarak bilinen alanın Alliano olduğunu ve buranın antik sağlık merkezi olarak kullanıldığını ortaya koymuştur (Yaraş, 2006; Yaraş, 2006b; Yaraş, 2007; Yaraş, 2011; Yaraş, 2015; Yaraş ve Erten, 2008).

Kazı sezonlarının sonunda o yıl kazıda bulunan bütün eserler, sağaltım ile ilgili bütün antik araç gereçler konservasyon ve restorasyon işleminden geçtikten sonra Bakanlığımız tarafından her yıl görevlendirilen temsilciler eşliğinde Bergama Müzesi'ne tutanakla teslim edilmiştir. Etütlük nitelikte eserler ise yine her yıl kazı evi deposuna kaldırılmıştır. 2010'da İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu tarafından I. Derecede Arkeolojik Sit Kararı kaldırılıp Yortanlı Barajı'nın su tutması kesinleşince, Bakanlıktan gelen emir gereği bu eserlerin de Bergama Müzesi'ne taşındığı öğrenilmiştir.

Bugün Bergama Müzesi'nde Alliano'dan kazandırılan binlerce arkeolojik eserin çok az bir kısmı sergilenmektedir. Sağaltımla ilgili olanlar; Asklepios

2 Alliano'da bulunan iskeletler Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Laboratuvarı'na gönderilmiştir. Türkiye'deki kazılarda saptanan ve laboratuvara kazandırılan pek çok bireyle birlikte bu iskeletler hakkında da detayda ve özeldede yayımlar devam etmektedir.

Resim 13: Bergama Müzesi Allianoi sergisi

Resim 14: Bergama Müzesi Allianoi sergisi

başları, Asklepios ve Hygeia'ya sunulan adak yazıtları, pişmiş toprak adak eserleri, eczacılıkta kullanılan ezgi taşı, mortar, çok çeşitli bronz tıp aletleri, kemik aletlerdir (Resim 13, 14). Müzenin orta avlusunda ise Yahudi Merhemi adını verdiğimiz, omuzunda ilaç preparatı yazılı olan pitos sergilen-

mektedir (Resim 15). Çok sayıda mermer heykel, restore edilerek tümlediğimiz kap kaçak, metal, cam ve kemik eserler ve sikkeler müze envanterine girmiştir. Müzeye kazandırılan etütlük değerde on binlerce eser ziyaretçilerle buluşacağı günü beklemektedir.

Ancak eserlerin sergilendiği büyük vitrin hâlâ “Yortanlı Kurtarma Kazısı eserleri” adını taşımaktadır. Oysa Allianoi isminin lokalizasyonuna ve onun da bir sağlık merkezi olduğuna dair bilim çevresinde artık hiçbir şüphe yoktur. Arkeolojik kazı verilerine dayanarak Allianoi ve buluntuları hakkında bugüne

kadar 120'nin üzerinde bilimsel kitap ve makale yayımlanmış, bunlar çok sayıda atf almış, 2 doktora, 10 yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Birçok yayım ve tez projesi halen devam etmektedir. Önce yerleşim olmadığını, ardından Allianoi olmadığını iddia ederek son yılların en önemli keşiflerinden birini ve buluntuları önemsizleştirmeye çabalayan bazı politikacıların hiçbir dayanağı yoktur.

1800 yıllık bir antik sağlık merkezi 2010 yılında sulama amaçlı Yortanlı Barajı'nın su tutmasıyla yazık ki bir daha geri dönüşü olmayacak şekilde tarih sahnesinden kayıp gitti (Yaraş, 2011; Yaraş, 2011a). Ancak burada kazı yaptığımız dokuz yıllık süreçte yüzlerce hikaye yaşandı, birçok meslektaş yetişti, alanın korunması için arkeoloji tarihine mal olmuş bir mücadele verildi. Bundan sonra hedefimiz, Bergama'da bir Galenos Müzesi oluşturmak ve antik tıp ile ilgili bu zengin koleksiyonu, belki Galenos'un Allianoi'da kullandığı aletleri orada başlı başına bir seksiyonda sergilemektir.

Resim 15: Allianoi'da bulunan, Yahudi Merhemi yazıtı olan pitos

Kaynaklar

1. Baykan D. *Allianoi Tıp Aletleri*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları SOA-2, İstanbul 2012.
2. Behr CA. *Aelius Aristides and The Sacred Tales*, A.M. Hakkert, Amsterdam 1968.
3. Behr CA. *P. Aelius Aristides, The Complete Works, Vol. II. Orations XVII–LIII*, E.J. Brill,

- Leiden 1981.
4. Behr, CA. *P. Aelius Aristides, The Complete Works, Vol. I. Orations I-XVI*, E.J. Brill, Leiden 1986.
  5. Büyükkarakaya AM, Erdal YS. "Anadolu Eski İnsan Topluluklarında Rikets" Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, sayı 51 (2008), s. 130-139.
  6. Erdal YS. "Allianoi İnsan İskelet Kalıntılarında Sağlık Sorunları", 28. *Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumunu (29 Mayıs - 2 Haziran 2006 Çanakkale)*.
  7. Karaca E. *Allianoi Kemik Eserleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009.
  8. Radt W. *Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
  9. Schuchhardt C. *Historische Topographie der Landschaft*, İçinde: A. Conze, O. Berlet, A. Philippson, C. Schuchhardt, F. Gräber, *Altertümer von Pergamon, Band I, Text 1, Stadt und Landschaft*, Verlag von Georg Reimer, Berlin 1912, s. 61-143.
  10. Sommerey KM. "Die Chora von Pergamon: Studien zu Grenzen, Siedlungsstruktur und Wirtschaft", *Istanbul Mitteilungen*, Band 58 (2008), s. 135-170.
  11. Tekin O, Erol Özdizbay A. "Coins from Allianoi Excavations: Campaign of 1998", *Colloquium Anatolicum (Anadolu Sohbetleri) XI* (2012) (Ayrıbasım), s. 347-401.
  12. Tekin O, Erol Özdizbay A. "Coins from Allianoi Excavations: Campaign of 1999", *Colloquium Anatolicum (Anadolu Sohbetleri) XII* (2013) (Ayrıbasım), s. 299-331.
  13. Tekin O, Erol Özdizbay A. "Coins from Allianoi Excavations: Campaign of 2000", *Colloquium Anatolicum (Anadolu Sohbetleri) XIII* (2014) (Ayrıbasım), s. 293-336.
  14. Türkmen B. *Allianoi'da Bulunan Ezme ve Öğütme Taş Aletler ile Taş Kaplar*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009.
  15. Yaraş A. "Bergama'da İkinci Antik Sağlık Merkezi: Allianoi", *Aylık Kültür, Sanat ve Mimarlık Dergisi Yapı*, sayı 217 (1999). s. 35-37.
  16. Yaraş A. "Su ile Gelen Sağlık, Su İçinde Yok Olan Kültür! Allianoi", *Toplumsal Tarih* sayı 85 (2001), s. 26-29.
  17. Yaraş A. "Bakırçay Havzasında İkinci Asklepieon: Allianoi", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi (1-6 Eylül 2002 İstanbul) Özet Kitabı*, s. 25.
  18. Yaraş A. "İzmir'de Yeni Bir Ören Yeri", Allianoi. *İzmir Kent Kültür Dergisi*, sayı 5 (2002a), s. 165-170.
  19. Yaraş A. "Die «Koca Kuru Tepe»-Nekropole bei Bergama", *Istanbul Mitteilungen*, Band 54 (2004), s. 227-242.
  20. Yaraş A. "Die Therme Allianoi", *Archäologische Anzeiger*, 2004 (2005a). s. 71-74.
  21. Yaraş A. "Allianoi: Chronique des Fouilles de 2004", *Anatolia Antiqua; Eski Anadolu XIII* (2005), s. 365-370.
  22. Yaraş A. Allianoi, İçinde: *Byzas* 3, ed. W. Radt, Ege Yayınları, İstanbul 2006, s. 19-36.

23. Yaraş A. “Antik Çağ’da İhıcalar”, *Doğal Şifa Kaphıcalar*, sayı 2 (2006a), s. 26-28.
24. Yaraş A. “Batı Anadolu’da Yeni Bir Tıp Merkezi, Allianoı”, *31. Uluslararası Grup Psiko-terapileri Kongresi (31 Mayıs - 3 Haziran 2006 Bergama) Kitabı*, Art Ofset Matbaacılık Yayınları, Ankara 2006b, s. 13-20.
25. Yaraş A. “Son Buluntular Işığında: Allianoı”, *9. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri Gevher Nesibe Dariüşşifası’nın 800. Kuruluş Yılı Anısına 14. Gevher Nesibe Tıp Günleri (24-27 Mayıs 2006 Kayseri) Kitabı*, Nobel Kitabevi, İstanbul 2006c. s. 83-94.
26. Yaraş A. “Wasser in der Heiltherme von Allianoı”, *Cura Aquarum in Ephesos Proceedings of the Twelfth International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region XII, Babesch Supplement 12, ÖAI Sonderschriften 42 Vol.2*. Peeters, Leuven 2006d, s. 443-452.
27. Yaraş A. “Allianoı İhıcası”, *Doğal Şifa Kaphıcalar*, sayı 3 (2007), s. 26-30.
28. Yaraş A. “Antik Sağlık Merkezi Allianoı ve Son Durumu”, *Aktüel Arkeoloji*, sayı 2 (2007a), s. 95-105.
29. Yaraş A. “Allianoı”, İçinde: *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 1. cilt*, ed. A. Gevgilili, D. Hasol, B. Özer, YEM Yayınları, İstanbul 2008, s. 75.
30. Yaraş A. “Tıp Tarihinin Başladığı Yer Allianoı”, *Popüler Bilim*, sayı 180 (2009), s. 24-27.
31. Yaraş A. “Sağlık Merkezi Allianoı’dan Yeni Bir İlaç”, *Arkeoloji ve Sanat*, sayı 134 (2010), s. 97-104.
32. Yaraş A. “Antik Sağlık Merkezi Allianoı ve Hastanesi”, *Uluslararası Bergama Sempozyumu (7-9 Nisan 2011 Bergama)*, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir 2011, s. 372-387.
33. Yaraş A. “Gece ile Gündüz Arasında Bir Sağlık Merkezi: Allianoı”, *Toplumsal Tarih*, sayı 205 (2011a), s. 10-11.
34. Yaraş A. “Pergamon Maymun Sekisi Nekropolü’nden Pişmiş Toprak İki Telesphoros Heykelciği”, İçinde: *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan*, ed. E. Okan, C. Atila, Ege Yayınevi, İstanbul 2015, s. 459-466.
35. Yaraş A, Baz F. “Einige fragmentarische Grabinschriften aus dem antiken Kurort Allianoı”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, cilt 2, sayı 2 (2012). s. 263-268.
36. Yaraş A, Baykan D. “2003 Yılı Allianoı Kazısı”, *26. Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı (24 - 28 Mayıs 2004 Konya) 2. cilt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2005a, s. 51-62.
37. Yaraş A, Erten E. “Allianoı. Zwei neue Asklepios-Inschriften”, *Asia Minor Studien 55, Studien zum antiken Kleinasien VI* (2008). s. 83-91.
38. Yaraş A, Baykan D, Karaca E. “2006 Yılı Allianoı Kazısı”, *29. Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs - 1 Haziran 2007 Kocaeli) 2. cilt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2008, s. 71-84.
39. Yaraş A, Türkmen B. “Allianoı Hastanesi” *2. Uluslararası Bergama Sempozyumunu (9-10 Mayıs 2013 Bergama)*, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir 2018, s. 372-387.

ATİK VALİDE DARÜŞŞİFASI Vakfiye ve Muhasebe Kayıtları Temelinde Bir İnceleme

Tijen Sabırlı¹

Sağlık hizmeti veren mekânların kurumsallaşmasının eski çağlardan itibaren genellikle yöneticilerin, dinî kurumların veya güçlü kişilerin himayesinde gerçekleştiği bilinmektedir.

İlk İslam bîmâristanının Hz. Peygamber tarafından, Hendek Gazvesi sırasında yaralanan Sa'd b. Muâz ve diğer yaralılar için seyyar savaş hastanesi olarak kurulduğu İslam kaynaklarında anlatılmaktadır². Ancak bu, İslam'a ait ilk hastane olarak anılsa bile bir sıhhiye çadırı hüviyetinde olduğu açıktır. İslam'ın henüz ortaya çıktığı bir zamanda sistemli bir sağlık hizmeti oluşturma gayreti açısından değerlendirildiğinde ise önemli bir girişim olduğundan bahsedilebilir.

Makrizî, dünyada ilk hastanenin mitolojik Kıptî Mısır Hükümdarı Manak-yus (Menâkiyûş b. Üşmûn) veya ünlü Yunan hekimi Hipokrat tarafından evinin yanında İhsinüdükiyün (إخسنو كين, Xenodokeion) adı altında açıldığından bahseder. İslam'da kurumsallaşmış ilk hastaneyi ise 88 (707) yılında Emevî Halifesi Velid b. Abdülmelik'in kurduğuna değinir³.

Türk-İslam devletlerinde tıp eğitimi ve sağlık hizmetlerinin niteliğini ve varlığını bugüne ulaşan Şam Nûreddin Hastanesi (1154), Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Gıyâseddin Keyhusrev Tıp Medresesi (1206), Sivas Keykâvus Darüşşifası (1217), Divriği Turan Melik Hastanesi (1228), Tokat Pervâne Bey Darüşşifası (1275) gibi eserlerden, çeşitli tıp kitapları ve vakfiyelerden öğrenmek mümkündür.

1 Dr., tijensabirli@gmail.com

2 Arslan Terzioğlu, "Bîmâristan", TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 6, İstanbul 1992, s. 163-178, [(https://islamansiklopedisi.org.tr/bimaristan) erişim tarihi 09.07.2019].

3 Arslan Terzioğlu, "Bîmâristan", s. 163-178.

Her ne kadar Selçuklu ve daha erken dönem bazı İslam ve Türk-İslam devletlerine ait hastane yapılarının bir kısmı günümüze ulaşmış olsa da bugün halen ayakta olan tarihî hastanelerin büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti dönemine aittir.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde inşa edilen darüşşifaların mimari yapısı birbirine çok benzer olarak, eyvanlı ve revaklı avlulu medrese şeklinde inşa edilmiştir⁴. Selçuklu ve Osmanlı ayrı iki devlet olsalar da birbirlerinin devamı ve tamamlayıcısı olarak ortak bir kültür ve medeniyeti temsil etmektedirler. Aradaki farklar dönemsel sebepler ile Osmanlı Devleti'nin daha ileri bir teknik ve bilimsel seviyeye ulaşmış olması ile açıklanabilir. Bu bağlamda, Selçuklu darüşşifaları dönemdeki diğer yapılar gibi büyük, gösterişli ve sağlam; Osmanlı döneminde ise mimari alandaki gelişmelerin etkisiyle daha işlevsel, daha ince hatlı yapılar olarak kendini göstermiştir⁵.

Osmanlı Devleti'nde hastaneler daha çok bir külliyenin içinde yer alan bir birim olarak var olmuşlardır. Sultanlar ya da önemli devlet adamları tarafından kurulmuş olan bu külliyeler içinde bulunan hastanelerin bir kısmı tıp eğitimi verilen, bir kısmı ise Edirne Bayezid Külliyesi'nde olduğu gibi akıl hastalıklarının tedavisine tahsis edilmiş özel amaçlı hastaneler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vakıf kurumunun en gelişmiş örneklerinin olduğu Osmanlı devrinde, vakıf bünyesinde yer alan hastaneler de hem mimari özellikleri hem de verdikleri hizmetin niteliği açısından buldukları dönemin en kıymetli temsilcileri olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin pek çok yönüyle en ileri seviyede olduğu 16.ve 17. yüzyıllarda, pek çok devasa bütçeli vakıf kurulmuştur. Geneli sultan ve vüzerâ vakfı olan bu mali gücü yüksek vakıfların oluşturduğu külliyeler, başta İstanbul olmak üzere çok fazla sayıda şehrin imar faaliyetlerinin gelişmesine ve şehrin sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasına zemin oluşturmuştur. Büyük külliyeler ve sahip olunan geniş bütçe hayır hizmetlerinin çeşitliliğini ve kalitesini arttırmıştır. Bahsedilen büyük komplekslerin içinde yer alan önemli birimlerden biri de darüşşifalardır. 16. ve 17. yüzyılda İstanbul'da kurulan en önemli darüşşifalar Haseki Darüşşifası ve Atik Valide Darüşşifası'dır. Atik Valide Darüşşifası kurulduğu yer itibarıyla bölgeyi kalkındıran ve büyüten devasa bir vakfın birimi olarak, dönemin en güçlü kadımı olan Valide Sultan

4 Ayten Altıntaş, "Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Tıp ve Darüşşifalar", *Anadolu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, ed. Abdullah Kılıç, Diasan Basım, İstanbul 2012, s. 61-64.

5 Abdullah Kılıç, "Şifahanelerde Mimari Yapı", *Anadolu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, ed. Abdullah Kılıç, Diasan Basım, İstanbul 2012, s. 66-67.

tarafından kurulması yönüyle de pek çok imkâna sahip bir darüşşifa olarak kabul edilmelidir.

Atik Valide Darüşşifası'nın Kuruluşu ve Mimari Özellikleri

Osmanlı darüşşifalarının en belirgin mimarî özelliği cami, medrese, imaret, tabhâne, kervansaray, hamam, çarşı, çeşme gibi birimlerden oluşan külliyelerin içinde yapılanmalarıdır. Bu şekilde oluşturulan vakıf birimleri şehir içinde bir kompleks meydana getirerek halkın her türlü sosyal ve kültürel ihtiyacını karşılamaktaydı.

Atik Valide Darüşşifası, 990 (1582) tarihli Nurbanu Valide Sultan Vakfı'na ait külliyenin bünyesinde Üsküdar'ın Toptaşı semtinde, o dönem "Yeni Mahalle" olarak adlandırılan şu anda ise "Atik Valide Mahallesi" denilen bölgede kurulmuştur. Darüşşifa'ya ait herhangi bir inşa veya açılış kitabesi bulunmamaktadır. Vakfın onay tarihi olan 1-10 Rebiulahir 990/25 Nisan-5 Mayıs 1582 Darüşşifa'nın hizmete girdiği tarih olarak kabul edilebilir. Hastane, vakfiyede "dârü's-şifâ", vakfa ait muhasebe kayıtlarında ise "dârü's-şifâ" ve "dârü's-şifâ-ı mamure" şeklinde yer almaktadır. Tezkiretü'l-Ebniye'de, Mimar Sinan'a ait darüşşifalar kısmında Nurbanu Sultan'dan mülhem "Valide Sultan Dârü's-şifâsı" olarak kaydedilmiştir⁶.

Darüşşifa, imaret, darülhadis, sıbyan mektebi ile birlikte yer almaktadır. Yapı, 18. yüzyılın sonlarına kadar vakfiyeye uygun bir şekilde hizmet vermiş ise de darüşşifa dışındaki bölümlerin işlevleri sonraki yıllarda sonlandırılmış ve farklı amaçlarla kullanılmıştır. III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde askerî kışla ve hastane olarak kullanılan bina daha sonra askerî hastane, depo gibi farklı fonksiyonlar da üstlenmiştir. 1873 senesinde Süleymaniye Bimarhanesi'ndeki hastaların buraya nakledilmesiyle Osmanlı Devleti'nin resmî akıl hastanesi olarak görev yapmaya başlamıştır. Darüşşifa, Toptaşı Bimarhanesi adı altında, 1873 yılından, hastaların -Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin kuruluşunun zemini olmak üzere- buraya taşındığı tarih olan 1927 yılına dek akıl hastalarına hizmet veren bir kurum olarak devam etmiştir. Bu sürede, Külliye'ye ait yapılar pek çok değişikliğe uğramıştır. Akıl hastanesi olarak kullanıldığı dönemde, Külliye'nin "darüşşifa" olarak kullanılan binası erkek hastalara ayrılırken, darülhadis ve sıbyan mektebi kadın hastalara ayrılmıştır. 1935'ten 1976'ya kadar ise "Tekel Yaprak Tütün Atölyesi" olarak kullanılan yapılar, daha sonra Üsküdar İmam Hatip

6 Sâi Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, haz. Hayati Develi, Binbirdirek Yayınevi, İstanbul 2003.

Lisesi'ne tahsis edilmiştir. 2001 yılından 2010 yılına kadar Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinin kullanımında olan bina şu anda Vakıflar Genel Müdürlüğü Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin yerleşkesi olarak hizmet vermektedir.

Atik Valide Darüşşifası alt kat (FSMVÜ Fen Edebiyat Fakültesi)

Atik Valide Darüşşifası alt kat (FSMVÜ Fen Edebiyat Fakültesi)

Darüşşifa binası, ortada avlu, kenarlarında revakların çevirdiği hücrelerden oluşan bağımsız bir yapıdır. Ancak imaret kısmıyla bağlantısı bulunmaktadır. Vakfiyedeki “Vakıf kurucusunun vakfettiği hayrat eserlerden birisi de İmaret-i Amire yakınında yaptırdığı ve her türlü hastalıktan kurtulmanın ve şifa bulmanın merkezi olan yüksek hücreleri ve sağlam odaları bulunan bir darüşşifadır. (Sahibi) bu darüşşifayı elemlere ve hastalıklara mübtela olmuş hasta ve yaralıların ihtiyaçlarının karşılanması için vakfetti.” ifadesinden da-

rüşşifanın herkesçe bilinen bir yer olduğu için bulunduğu mekânın tarifine ve hizmetlerinin anlatılmasına gerek duyulmadığının da anlaşılacağı kaydedilen bilgiler arasındadır⁷.

Tanman, darüşşifanın mimari yapısını “Günümüzde iki katlı olan Darüşşifa’da, kuzeyde Helvacı Ali Sokağı üzerindeki girişi tromplu kubbe ile örtülü bir birim takip etmekte ve buradan bir seki ile ikiye ayrılmış dikdörtgen planlı avluya geçilmektedir. Avluyu kuşatan sakıflı revakın arkasındaki mekânlardan güneybatı köşede yer alan tromplu kubbe ile örtülü birim Darüşşifa’nın mescididir. Güney kanadında ancak Darüşşifa’nın ihtiyacına cevap verecek şekilde asgari ölçülerde ele alınmış bir hamam, avlunun çevresinde ise ikisi dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu, on ikisi kare planlı ve kubbeli on dört birim bulunmaktadır.” diye tanımlamıştır⁸. Hastalar için yapılan hamam vakfın ticari birimleri arasında yer almaz. Ancak vakfiyede darüşşifa hamamına tayin edilmesi istenen görevli isimleri zikredilir. Hem vakfiyede yer alan görevli isimlerinden hem de halen metruk bir şekilde de olsa yapı içinde yerini muhafaza etmesi dolayısıyla hastane hamamının varlığı net bir şekilde ifade edilebilir. Darüşşifa hamamı gelir elde etme amacı ile değil, sadece hastalara hizmet niyetiyle planlandığı ve herhangi bir gelir getirmedeği için muhasebe kayıtlarında yer almamaktadır.

Atik Valide Darüşşifası Kadrosu, Görev Tanımları ve Aldıkları Ücretler

Vakfiyede darüşşifaya iki hekim, iki göz hekimi, iki cerrah dışında eczacı, hemşire, hastabakıcı, edviyeküb adlı tıbbi personel, bunlardan başka abrizî, aşçı, bevâb, kâsekeş, câmeşuy, ferrâş, külhancı adlı temizlik, güvenlik ve bakım personeli ile vekilharç, kılarcı, kâtip gibi mali işleri yürütecek vazifeliler tayin edilmesi istenmiş ve şart kılınmıştır⁹.

Darüşşifaya atanması istenen toplam çalışan sayısı 29’dur. Darüşşifa çalışanlarına vakıf bütçesinden ayrılması öngörülen miktar ise günlük 119 dirhemdir.

7 VGMA, Vakfiye, Kasa No: 121, Defter No: 1426, Sıra No: 1, Sayfa No: 1; Tijen Sabırlı, *Afife Nurbanu Valide Sultan Vakfiyesi (990/1582)*, Libra Yayınevi, İstanbul 2018, s. 39.

8 M. Baha Tanman, “Atik Vâlide Sultan Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 4 (1991), 68-73, (<https://islamansiklopedisi.org.tr/atik-valide-sultan-kulliyesi>, erişim tarihi: 09.07.2019).

9 VGMA, Vakfiye, Kasa No: 121, Defter No: 1426, Sıra No: 1, Sayfa No: 1.

Atik Valide Darüşşifası Kadrosu

Görevli Adı	Adedi
Hekim-i evvel	1
Hekim-i sâni	1
Kehhâl-i evvel	1
Kehhâl-i sâni	1
Cerrâh-ı evvel	1
Cerrâh-ı sani	1
Vekilharç	1
Vekilharç kâtibi	1
Hastabakıcı	4
Eczacı	2
Aşçı	2
Câmeşuy	2
Edviyeküb	2
Ferrâş	1
Bevvâb	1
Külhancı	1
Kâsekeş	1
Abrizî	2
Kilarî	1
İmam	1
Müezzin	1
Toplam	29 kişi

Doktor (Hekim)

Atik Valide Darüşşifası'na sayıları, nitelikleri ve çalışma şartları vakfiyede ayrıntılı bir şekilde tarif edilmiş iki doktor tayin edilmesi şart kılınmıştır. Buna göre "Tıp ve cerrahlık mesleğinde mahir; riayet ve ikrama layık; ilmî erkanlarını tecrübe ve iş yaparak sağlamlaştırmış; sanatlarının kaidelerini korkunç ve tehlikeli durumları bizzat müşahade ederek pekiştirdiklerini; tıp ve hikmetin inceliklerini ve sırlarını bilen kalp kapları ağzına kadar bilgi ve hikmetle dolan; huy, tabiat ve mizaç durumlarını bilmekle tanınan; tedavide nazik ve yumuşak davranmaya özen gösteren; şurup ve krem yapım sanatında eğitimli; ihtiyaç sahiplerinin mizaçlarına uygun olduğu hususunda muvafakat eden; pratik ile teori arasında birleştiren; kendileri için tembellek ve aciz kalmaya rıza göstermeyen; hastaların tedavisinde her türlü hoş ve yumuşak tedbiri alan; hasta ve yaralı olanla sert konuşmaktan sakınan; her hastayı sanki samimi bir dostmuş gibi nezaketle tedavi eden; hastaları şefkat ve ilgi ile karşılayan, üzer-

lerine yardım gölgesini uzatan ve her biri yaralı hastaların durumlarını üstlenen; hasta ve afetzedelerin durumuna kayıtlı olan; nabız ve hararet derecesini ve bunun dışında meşhur uygulamaları takip edip gözetleyen; hiç aksamadan durumlarını soran; her türlü tedavilerini yapmak üzere yanlarına gidip gelen; şayet tekrar tekrar yanlarına gidilmesi gerekirse hiç zaman kaybetmeksizin yanlarına giden; yazılı olan bu şartları, kararlaştırılan kuralları gözetemeyen ve anılan hususlardan hiçbir şeyi ihlal ve bahsi geçen şartlara riayette ihmal etmeyen -aksi takdirde aldığı ücretin kendisine haram ve azap olmasını, ahrette azaba düşürecek zimmetinde borcu olmasını- iki kişiden birisi yirmi beş dirhem ücret ile diğeri ise on beş dirhem ücret ile tabip/doktor olmasını...¹⁰ şeklinde doktorların meslekî ve ruhi özelliklerinden bahsedilmiştir.

Muhasebe kayıtlarında doktorlardan biri “hekim-i evvel”, diğeri “hekim-i sâni” olarak yer almış ve kendilerine vakfiyede belirtilen ücrete uygun ödeme yapıldığı da kaydedilmiştir¹¹.

Doktorların sahip oldukları meslekî bilginin yanında, insani özellikleri de tayin edilmeleri için önemli bir kriter kabul edilmiştir. Hekimler görevi kabul ettikten sonra ihmal etmeleri durumunda bunun bedelini ahirette ödeyecekleri hususunda sert bir üslupla uyarılmışlardır. Diğer birimlere yapılan atamalarda bu tarz ikazların olmadığını düşünülürse bir doktorun hastasına yapacağı muamelenin, hekimin muteber olmasında en kayda değer kriter kabul edileceği söylenebilir; ancak uygulamada bunun ne kadar gerçekleştirilebildiğini ispat etmek mümkün değildir.

Kehhâl (Göz Doktoru)

Göz hastalıklarının tedavisi eski tıp bilgisinde, temel hekimlik bilgisinin dışında özel bir ihtisas alanını ifade etmekteydi. Kehhâl'in aşağıda belirtilen özellikleri arasında sadece teşhis ve tedavi kabiliyeti değil, bir de göz ilaçlarını hazırlamayı bilmesi de eklenmiştir. Bu da göz hekimliğinin ayrı bir uzmanlık istediğinin bir kere daha dile getirilmesi anlamına gelmektedir. Vakfiyede göz hekiminin özellikleri ve alacağı ücret şöyle kaydedilmiştir: “Göz ilacını gören, göz ve kusurlar için mutluluk kaynağı olacak olan hususları teşhiste mahir, ilaç ve göz kremleri/sürmelerini yapmada bilgin, akranları arasında iyi tedavi etme ve çok tecrübeli olmakla tanınan iki kişiden birisi beş dirhem ücret ile diğeri ise dört dirhem ücret ile kehhâl/göz doktoru...¹²”.

10 Tijen Sabırlı, *Afife Nurbanu Valide Sultan Vakfiyesi (990/1582)*, s. 56.

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TS.MA.d, 1334-1000.Z.

12 Tijen Sabırlı, *Afife Nurbanu Valide Sultan Vakfiyesi (990/1582)*, s. 57.

Cerrah

Hastanelerde en fazla ihtiyaç olan tıbbi personelden biri de cerrahlardır. Kapanmayan yaraları iyileştirmek, dağlamak, ameliyat etmek gibi vazifeleri bulunan cerrahlar iyi bir darüşşifada olması gereken personel arasındadır. Yara ve irinlerin tedavisini iyi bilen, hastalara iyi muamele eden iki cerrah, birinin ücreti beş, diğersinin dört dirhem olmak üzere tayin edilmiştir¹³.

Cerrahların görev tanımları ise şu şekilde yapılmıştır¹⁴: “...Yine buraya yara ve irinlerin tedavisini iyi bilen, mecruhun tedavisiyle bedeninin ruhdan istifade ettiği gibi istifade ettiği, ilaçların ve merhemlerin hazırlanmasında mahir, hastalara karşı şefkat ve merhamet sahibi, kendilerine tayin edilen ücreti hakkıyla almak için lazım olan hizmeti vermekte gayretkeş iki cerrah tayin edilmesini şart kıl(ın)dı. Bunlardan birinin vazifesi beş dirhem, diğersinin dört dirhem olacaktır.”

Cerrahlar, açık yaraların, kesiklerin veya kesilmesi icap eden uzuvların tedavisiyle meşgul olup hem cerrahi müdahalede bulunacak hem de sonrasında hastalar için gerekli olan ilaçların hazırlanması ile ilgilenen, doktor ve kehhâl dışında başka bir uzmanlığa sahip kişilerdir.

Süleymaniye Külliyesi'nin hastanesinde de iki hekim, iki cerrah, iki kehhâl varlığı Atik Valide Darüşşifası'nın doktor kadrosu ile denk olduğunu göstermektedir¹⁵. Bu mukayese, Atik Valide Darüşşifası'nın İstanbul içindeki hastaneler arasındaki yerini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Hastabakıcı

Hekim kadrosu dışında, hastaların gündüz ve gece bakımını yapmak üzere dört erkek görevli (hastabakıcı) bulunmaktadır. Vakfiyede bahsi geçen görevliler şu şekilde zikredilmişlerdir¹⁶: “...Vâkıfa-i müşarünileyha, hastaneye erkeklerden dört zât daha alınmasını şart kıldı. Bunlar hastaların umur ve mesalihine, onların mühimmat ve levazimine zaruri olan işlerine bakacaklar, her zaman onların hâllerine riayet edecekler, her an onları nezaret ve murakabe altında bulunduracaklar, gündüzleri onların üzerinden hiç bir an ayrılmayacaklar, usanmaksızın ve üşenmeksizin daima onların hizmetleriyle meşgul olacaklar, giceleri de noksansız ve müsamahasız ikisi bir gece, diğer

13 VGMA, Vakfiye, Kasa No: 121, Defter No: 1426, Sıra No: 1, Sayfa No: 1

14 Tijen Sabırlı, *Afife Nurbanu Valide Sultan Vakfiyesi (990/1582)*, s. 57.

15 Arslan Terzioğlu, “BİMÂRİSTAN”, s. 163-178.

16 VGMA, Vakfiye, Kasa No: 121, Defter No: 1426, Sıra No: 1, Sayfa No: 1.

ikisi diğer bir gece nevbetle hastanenin hizmetlerini ifa edecekler ve her birinin vazifesi de üçer dirhem olacaktır...”

Yatan hastaların özel bakıma muhtaç olacağından hareketle vazifelendirilmiş bulunan bu kişiler, hastaların her türlü ihtiyacının giderilmesinden sorumluydular. Yemek yemeleri, hamamı kullanmaları, mescide gidecek durumda olanların oraya götürülüp getirilmesi gibi işlerle ilgilenmeleri makul olan bu görevliler yatan hastalar için önemli bir sıkıntının halledilmesi anlamını taşımaktaydılar.

Abrizi

Yatalak hastaların gece ve gündüz alt bakımlarının yapılması ve tuvalet ihtiyaçlarının giderilmesinden görevli olan “abrizi” vakfiyede şöyle tarif edilmiştir: “...ve hastaların şişe ve bu nevdan olan şeylerine bakmak ve gündüzleri bu hizmetlerinden hiç geri kalmamak, geceleri de bu hizmetleri münavebe ile ifa etmek üzere iki kişi tayin edilub vazifelerinin üçer dirhem olmasını...”¹⁷.

Eczacı ve Edviyeküb

Hastaneye macun ve merhem yapımında işinin ehli, doktorların talep ettiği ilaçları hazırlayabilecek iki eczacı tayin edilmiştir.

Macun ve merhem malzemesini dövmek ve sürtmek üzere de iki kişi tayin edilmiş, ücretleri ikişer dirhem olması istenmiştir. Bu kişiler aktarların vazifesini yaparak doktorların istediği ilaç ve merhemlerin eczacı gözetiminde hazırlanmasını sağlardı.

Hastaların ihtiyacı olan ilaçların hazırlanması için tayin edilen eczacıların görev ve sorumlulukları ile alacakları ücret vakfiyede şöyle belirtilmiştir¹⁸: “...Ve bu hastaneye iki eczacı tayin edilmesini şart kıldı. Bunlarda erbab-ı ihtiyaç için ihzarı lâzım gelen ecza-yi tıbbiye ve macun ve mayiatının ıslah ve imâli hususunda hazakat-ı kâmile sahibi olacaklar ve her birinin vazifesi de üçer dirhem olacaktır.”

Vakfiyede belirtilmese de eczacılar ilaç olarak kullanılan kökler, kurutulmuş veya taze otlar ve çiçeklerin isim ve niteliklerini bilen ve bunları hastaların ihtiyacına uygun bir şekilde hazırlama ehliyetine sahip kişilerdi. Edviyeküb

17 VGMA, Vakfiye, Kasa No: 121, Defter No: 1426, Sıra No: 1, Sayfa No: 1.

18 VGMA, Vakfiye, Kasa No: 121, Defter No: 1426, Sıra No: 1, Sayfa No: 1.

ise, eczacı ve doktorların verdiği talimatlar doğrultusunda, kullanılacak ot, kök gibi ilaç yapılacak malzemeyi döverek veya sürterek hazırlayan görevlidir. Edviyeküblerin yapacakları iş, beden ve kol kuvveti istediğinden, güçlü kuvvetli kişilerden seçilmeleri uygun görülmektedir. Elleriindeki reçete doğrultusunda ilaçları hazırlayarak şişe veya kaplarda kullanılacak hale getirmekten sorumluydular.

Temizlik, Güvenlik ve Bakım Personeli: “Ferrâş, Câmeşuy, Kâsekeş, Hamamcı-Külhancı, Aşçı, İmam ve Müezzin”

Bir hastanenin istenilen düzeyde sağlık hizmeti verebilmesi, doğru bir görev paylaşımı ve ihtiyaç duyulan her türlü vazifelinin titizlikle koordine edilmesiyle mümkün olabilir. Buradan hareketle, bir darüşşifanın yeterli doktor kadrosuna sahip olması istenilen hizmeti vermesine yetmeyecektir. Bununla birlikte bir tıbbi kurum için en hayati konu olan temizlik ve bakım hizmetlerinin de eksiksiz yerine getirilmesi elzemdir.

Temizlik hizmetlerini gerçekleştiren görevlilerden olan ferrâş, külliye ait hemen hemen bütün birimlerde ortak bir görevli olarak yer almaktadır ve etrafı temiz tutmak ve süpürmekten sorumlu olan kişidir. Bunun dışında hastanede tedavi gören hastaların çarşaf, nevresim vs. malzemeleri ile üst başlarını yıkayıp temizleyip kullanıma hazır hale getirmekle mükellef olan görevliler de vardır ve bunlar da “câmeşuy” olarak adlandırılmışlardır.

Darüşşifa bünyesinde, yalnızca orada yatan hastalara tahsis edilen bir hamam bulunmaktaydı. Hamamda hastalara yardımcı olacak ve hamam külhanını yakıp her an hazır bulunduracak görevli, vakfiyede “külhancı”, muhasebe defterlerinin bir kısmında ise “hamamî” olarak yer almıştır.

Darüşşifa personeli yemek ihtiyacını vakfın diğer çalışanlarının aksine, imaretten değil, hastane bünyesindeki mutfaktan karşılamaktaydı. Vakfiyede külliyenin bütün birimlerinin çalışanları sayılırken, darüşşifa çalışanları bunun dışında tutulmuştur. Hastaların birçoğunun dikkat etmesi gereken perhizler sebebiyle, darüşşifa içinde küçük bir mutfakta hastalara özel yemekler pişmekteydi. Doktorun tarif ettiği şekilde, hastalara uygun olan yemekleri pişirmek üzere iki erkek aşçı, üç dirhem ücretle görevlendirilmişlerdir. Yemek pişirme hususunda titizlik gösterilmiş, hastaların iştahını açacak, onları kuvvetlendirecek yiyecekler olması istenmiştir. Darüşşifada hastalara, yemek servisi yapan ve yenmiş yemek kaplarını taşıyan ve ortalığı temizleyen “kâsekeş” denilen görevliler de bulunmaktaydı.

Hastalar için darüşşifa bünyesinde tesis edilen mescitte görev yapmak üzere bir müezzin ve bir imam tayini yapılmıştır. Üsküdar'ın demografik yapısı da göz önünde bulundurulduğunda bu tayinlerden hastaların büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Malî Personel: “Vekilharç, Kâtip, Anbarcı (Kilarî-Kilarcı)”

Darüşşifa için bir vekilharç tayini yapılmıştır. Vekilharç, Darüşşifa için gerekli olan bütün malzemeyi satın alıp kâtip eliyle harcama defterine kaydet-tiren ve sonrasında anbarcıya teslim eden kişidir. Bu kişi hıyanetten kaçacak, emin ve istikamet sahibi olacaktır. İhtiyaca göre hastaların muhtaç olduğu şeyleri ucuza almaya çalışacak ve işine dört elle sarılacak bir kişi olacaktır.

Vekilharç hastanenin bütün ihtiyaçlarını satın almaktan sorumluydu; ancak kendisine ayrılan tahsisatı dengeli harcamalıydı ki mümkün olan en fazla kişiye hizmet verebilmiş olmalıydı. Yaptığı iş gereğince vekilharçta bulunması istenen en dikkat çekici özellik, emanete sadık ve hıyanetten uzak bir kişi olmasıydı. Nasıl ki doktorlarda hastalara şefkatli olma yönüne dikkat çekilmişse burada da emin ve dürüst bir kişi olma özelliği öne çıkmıştır. Çünkü hastane için tahsis edilen bütçenin doğru bir şekilde harcanması daha fazla hastanın ihtiyacının karşılanması anlamına gelmekteydi.

Kâtip, vekilharcın aldığı şeyleri yazacak, gelir gideri kaydedecek, muhasebede yetkin, soru sorulduğunda derhal cevap verebilecek bir kişi olmalıydı. Böylece aldıklarını kayda geçirirken her işin resmiyete dökülmesini sağlı-yordu. Aslında bu konuda bir denetleme mekanizması işletilmek istendiğini de söylemek mümkündür. Vekilharç aldıklarını kendi kaydedebilirdi; ancak farklı bir kişinin bu işle vazifelendirilmesi onun özgürlüğünü kısıtlıyordu. Bu şekilde yapılan harcamalarda şahsi zaafının oluşmasının bir ölçüde önüne geçilmesi sağlanmış olmalıdır.

Kâtibin bir soru sorulduğunda cevap verebilecek yeterlilikte bir kişi olmasının istenmesi, bir denetleme söz konusu olduğunda bu kişinin darüşşifa hesaplarının izahını yapacak kişi olduğunu göstermektedir. Muhtemelen kâtip, vekilharç ve anbarcı ortak bir çalışma alanına sahiptiler ve zaman zaman görüşerek ihtiyaçların alınması ve bunların kayda geçirilmesi için birbirlerinin verilerinden faydalanmaktaydılar¹⁹.

19 Tijen Sabırh, *Dindarlık, Ekonomi ve Sosyal Hayat: Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı Üzerine Bir İnceleme (1582-1826)*, Libra Yayınları, İstanbul 2019, s. 66.

Darüşşifalarda önemli meselelerden birisi, gerek çiçek, yaprak ve kök gibi maddelerden hazırlanan basit ilaçların gerekse şerbet ve macun gibi çeşitli maddelerin karıştırılması ile yapılan ilaçların korunması ve saklanması olmuştur. Bunun dışında hastalara yapılacak yemekler için gereken malzemenin depolanması, yine hastaların ihtiyacı olan temizlik ve tekstil ürünlerinin saklanması da başka bir yükümlülüktür. Anbarcı zimmeti taşımakla beraber, kapıyı kilitli tutmakla mükelleftir, ayrıca vekilharım satın aldığı, kâtibin ise kaydettiği her türlü malzemeyi korumakla görevlendirilmiştir.

Atik Valide Darüşşifası'ndan Hizmet Alacaklar ve Uygulamalar

Vakfın bir birimi olan darüşşifa ile ilgili vakfiyede pek çok bilgi yer almaktadır. İstihdam edilecek personelin nitelikleri, alacakları ücretler ve hasta kabulüne dair çok da keskin olmayan hükümler kaydedilmiştir. Ancak vakfiye gibi stabil bilgiler içeren evrak ile ilgili uygulamanın aslında nasıl olduğu, darüşşifaların işletilmesine dair cevaplanması gereken temel sorulardan birini oluşturmaktadır. Vakfiyede istenen koşulların ne kadarının hayata geçirildiği tartışılabilir; ancak yine de kriter olarak kabul edilmiş olmaları dönemin uygulamalarının anlaşılması adına önemli veriler olarak kabul edilebilir.

Darüşşifanın doktorları ancak uzun bir meslekî tecrübeye sahip, iyi eğitilmiş kişilerden olmalıdır; bunlar iyi bir doktordan ilk istenecek kriterlerdir. Oysa meslekî yeterlilik kadar, hastaya muamele ve iletişim meselesinin ne kadar önemsendiği asıl dikkat çekilmesi gereken kısımdır. Doktorların gerçekte hastaya nasıl muamele ettikleri bilinemez, tabii olarak bu kriterlerin nasıl tespit edildiğini ve ne kadar dikkate alındığını bilmek de mümkün değildir. Ancak yapılan bir şikâyet kaydına rastlanılırsa bu konudaki tutumun ortaya konulması mümkün olabilir.

Atik Valide Darüşşifası'nda hem ayakta hasta bakılmakta hem ameliyatlar gerçekleştirilmekte hem de ayrı bir uzmanlık gerektiren göz hastalıkları tedavi edilmekteydi. Devrin koşullarında değerlendirildiğinde tam teşekküllü bir hastane olduğu varsayılabilir.

Vakfiyede, külliye'nin en önemli birimlerinden olan darüşşifada tedavi olacak kişilerin özellikleri konusunda bir ayrım yapılmamıştır. “Her nev hastanın mesalih ve tedavileri için” denilerek herkese açık olduğu belirtilmiştir. Ancak çalışanlarına baktığımızda tamamının erkek olması hasta kabulünde de tercihin bu yönde olabileceğine dair bir düşünce oluşturmaktadır. Müslüman-gayrimüslim ayrımı da bulunmamakta; ancak darüşşifada görevli bir

imam varken başka dine ait bir temsilcinin olmaması genellikle Müslüman hastaların tedavisiyle meşgul olduğunu düşündürmektedir.

Müslüman-gayrimüslim ve erkek-kadın ayrımı belirtilmediğine göre her iki grubun da tedavi olabildiği sonucunu kabul etmek gerekmektedir. Başka bir açıdan ise erkek personelin görevli olmasından yola çıkarak Müslüman-gayrimüslim ayrımı olmadığı fakat, yalnızca erkeklere hizmet verildiği de kabul edilebilir²⁰.

Darüşşifa bünyesinde bir de mescit bulunmaktadır. Mescidin varlığı hem vakfiyede yer alan imam kadrosundan hem de döneme dair bilgi veren bazı eserlerden anlaşılmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı *Üsküdar Tarihi* adlı eserinde 1940 yılında darüşşifayı gezerken bu mescidin içeride varlığını koruduğunu ifade etmiştir. Darüşşifa binası bu sırada Tekel Tütün Deposu olarak hizmet vermektedir. Darüşşifadan imaretin ön cephesine açılan kısımdaki avluda şu anda yakın dönemde inşa edildiği belli olan bir mescit daha vardır. Ancak bu hastanenin mescidi değil sonraki zamanlarda ihtiyaç hasıl olduğu için yaptırılan bir mescit olmalıdır²¹.

Hastanede hazırlanan ilaç ve şuruplar hakkında vakfiyede şöyle denilmektedir²²: “...bunların mezkûr hastanedeki hastaların işlerine ve ihtiyaçlarına ayrılmasını, meşrubat ve macunlardan artanı hariçten isteyenlere verilmesini; çünkü haftada Cuma günlerinden başka mezkûr iki doktor ilaç isteyenlerin gerçekten ihtiyacı olduğuna kanaat getirirse bu kişilere meşrubat ve macunlardan vermelerini...” Bu ifadeden ayakta hasta tedavisinin yapıldığı ve ihtiyaçları olduğu tespit edildiğinde ilaç ve macunlardan verildiği anlaşılmaktadır. Cuma günleri, tatil olduğundan hasta kabulü yapılmayan gün olmalıdır. Klasik dönem için hastanenin yatan hasta kapasitesini tespit etmek güçtür. Mekânın uğradığı değişimler yüzünden binadaki oda sayısından bir sonuca ulaşmak da mümkün değildir. Günlük ayakta kaç hasta tedavi edildiği de aynı sebeplerden dolayı bilinmemektedir.

Darüşşifaya Ait Harcamalar

Vakfiyede “İlaçlara, meşrubata, macunlara, me’kulata ve sair lüzumlu olan şeylere iki yüz dirhem sarf edilmesini...” hükmü üzerinden bir hesaplama-

20 Tijen Sabırlı, *Dindarlık, Ekonomi ve Sosyal Hayat: Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı Üzerine Bir İnceleme (1582-1826)*, s. 67.

21 Tijen Sabırlı, *Dindarlık, Ekonomi ve Sosyal Hayat: Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı Üzerine Bir İnceleme (1582-1826)*, s. 68.

22 VGMA, Vakfiye, Kasa No: 121, Defter No: 1426, Sıra No: 1, Sayfa No: 1.

ya gidilirse darüşşifa harcamaları yıllık 72.000 dirheme ulaşmaktadır. Ulaşılabilen muhasebe kayıtları incelendiğinde darüşşifa harcamalarının bazı yıllardaki küçük farklar dışında bu rakamla uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Muhasebe defterlerinde “Edviyebaha-i Dârü’ş-şifâ” adı altında yer alan harcama, hastanenin malzeme ve temizlik masraflarına dair yapılan alımları içermektedir. Ancak darüşşifaya yapılan alımlar mufassal muhasebe defterlerinde ayrıntılarıyla yazılmadığından imarete yapılan alımlarda kalem kalem takip edebildiğimiz unsurları hastane harcamaları yönüyle yapamamaktayız. Mufassal muhasebe defterine kaydedilen toplam rakamların dışında, sadece darüşşifaya ait bir gelir gider defterinin de tutulduğu muhakkaktır; ancak bu tarz kayıtla daha tali olarak düşünüldüğünden günümüze ulaşması pek mümkün olmamıştır.

Darüşşifa Kadrosundakilerin Aldıkları Ücretler

Görevli Adı	Adedi	Günlük Ücret	Yıllık Ücret
Abrizî	2	$3 \times 2 = 6$	2.124
Aşçı	2	$3 \times 2 = 6$	2.124
Bevvâb	1	1	354
Câmeşuy	2	$3 \times 2 = 6$	2.124
Cerrâh-ı evvel	1	5	1.770
Cerrâh-ı sâni	1	4	1.416
Eczacı	2	$3 \times 2 = 6$	2.124
Edviyeküb	2	$2 \times 2 = 4$	1.416
Ferrâş	1	1	354
Hastabakıcı	4	$3 \times 4 = 12$	4.248
Hekim-i evvel	1	25	8.850
Hekim-i sâni	1	15	5.310
İmam	1	4	1.416
Kâsekeş	1	1	354
Kehhâl-ı evvel	1	5	1.770
Kehhâl-ı sâni	1	4	1.416
Kılarî	1	4	354
Külhancı	1	2	708
Müezzin	1	2	708
Vekilharç	1	3	1.062
Vekilharç kâtibi	1	3	1.062
Toplam	29 kişi	119 dirhem	41.064 dirhem

Darüşşifanın görevli kadrosunun istihdamı ve alacakları ücretlerin vakfiyede belirtildiği şekilde uygulanıp uygulanmadığı muhasebe defterlerinden takip edilebilmektedir. Personel gideri dışında darüşşifanın tamir gerektiren kısımlarına dair yapılan harcamalar külliye'nin genel tamir masrafları altında kaydedildiğinden, tamir için darüşşifa bütçesinden ayrılan özel bir miktar bulunmamaktadır.

Darüşşifaya ait arşivlerde yapılan tarama sonucu ulaşılan en erken tarihli defter olan H. 998 (M. 1589-1590) yılına ait ve darüşşifanın ilk yıllardaki gelişimine bakabilmek adına H. 1007 (M. 1598-1599) ve H. 1080 (M. 1669-1670) ile H. 1107 (M. 1695-1696) yıllarına ait ayrıntılı muhasebe defterleri ile vakfiyede yer alan darüşşifa personel kayıtlarının karşılaştırılması aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Buna göre, ilk yıllarda hastanede istihdam edilen personel sayısı artmıştır; ancak yaklaşık bir yüzyıl sonrasını ifade eden H. 1080 (M. 1669-1670) yılında personel sayısında 5 kişilik bir azalma gözlenmektedir. İki yüzyıl sonraya ait olan H. 1107 (M. 1695-1696) yılına ait defterde ise personel sayısının ve bununla bağlantılı olarak toplam yevmiye ücretinin azaldığı görülmektedir. Ancak bir yıl sonradan (H. 1108) itibaren maaş miktarı ve personel sayısında tekrar bir artış tespit edilmektedir. Muhtemelen dönemsel bir değişikliği gösteren bu defterden yola çıkarak hastane bütçesinde bir kesintiye gidildiğini söylemek pek doğru olmayacaktır.

Darüşşifadaki Görevlilerin Yıllara Göre Durumu

Görevli Adı	Adedi	990	998	1007	1080	1107
Hekim-i evvel	1	25	25	30	30	25
Hekim-i sâni	1	15	15x2=30	15	15	15
Kehhâl-i evvel	1	5	5	6	6	5
Kehhâl-i sâni	1	4	5	5	5	4
Cerrah-ı evvel	1	5	5	6	7	5
Cerrah-ı sâni	1	4	5	4	5	4
Vekilharç	1	3	3	3	3	3
Vekilharç kâtibi	1	3	3	3	5	3
Hastabakıcı	4	3x4=12	3x4=12	3x4=12	----	3x4=12
Eczacı	2	3x2=6	3x2=6	3x2=6	----	3x2=6
Aşçı	2	3x2=6	3x2=6	3x2=6	3x2=6	3x2=6
Câmeşuy	2	3x2=6	3x2=6	3x2=6	3x2=6	3x2=6
Edviyekülb	2	2x2=4	3x2=6	3x2=6	2x2=4	2x2=4
Ferrâş	1	1	2x2=4	2x3=6	2x2=4	1

Bevvâb	1	1	1x2=2	2x2=4	1x4=4 1x2=2	----
Külhancı	1	2	2	2	3	2
Hamamcı	1	2	2	3	3	----
Kâsekeş	1	1	2	1x2=2	1	1
Abrizi	2	3x2=6	3x2=6	3x3=9	3x3=9	3x2=6
Kıları	1	4	4x2=8	5	----	4
İmam	1	4	4	3	3	4
Müezzin	1	2	2	2	2	2
Toplam	28 kişi	30 kişi 118 drh	34 kişi 149 drh	35 kişi 144 drh	30 kişi 123 drh	28 kişi 118 drh

Muhasebe defterlerinin bir kısmı oldukça ayrıntılı kayıtlar ihtiva ederken bazılarında ise toplam rakamlar kaydedilmiştir. Ayrıntılı defterlerde görevli isimleri ve bireysel olarak aldıkları ücretler yazılmışken toplam rakamlarda darüşşifa için ödenen maaş tutarları tek bir kalemde gösterilmiştir. Aşağıdaki tabloda bazı yıllara ait toplam rakamlar yer almaktadır. Maaş miktarlarında görülen ufak farklılıklar o yıla ait muhasebe defterinin kapsadığı zaman aralığından kaynaklanmaktadır. Bazı defterler tam bir hicrî yılı kapsarken (354 gün), bazı defterler bir yıl artı 10-20 gün kadar fazla bir zaman dilimini içermektedirler.

Personel Ücretleri	Yıl
An cemaat-i hüddâm-ı dârü's-şifâ-i mezbure. Yevm: 169 Fî sene ve 16 yevmen: 63.544	1108 (M. 1697)
An cemaat-i hademe-i dârü's-şifâ-i mezbure. Yevm: 169 Fî sene ve 14 yevmen: 63.206	1109 (M. 1698)
An cemaat-i hüddâm-ı dârü's-şifâ-i mezbure. Yevm: 169 Fî sene: 60.840	1110 (M. 1699)
An cemaat-i hüddâm-ı dârü's-şifâ-i mezbure. Yevm: 169 Fî sene ve 10 yevmen: 62.530	1112 (M. 1700)

Maaşlar dışında vakfiyede öngörülen günlük 200 dirhem tutarındaki malzeme ve ihtiyaç sarfiyatı muhasebe defterlerinde “Eda-i edviye-baha-i dârü's-şifâ ve taam-baha ve şa'ir-baha ve mukataat ve zeminha ve gayrihi.” başlığı altında yer almaktadır. Bu başlık altında da “Eda-i edviye baha-i dârü's-şifâ beher şehri fi 6000 akçeden ber-muceb-i adet-i kadim. Fî sene ve 14 yevmen: 74.600” (H. 1109 senesine ait kayıt) benzeri bir ifade ile o yıl için harcanan edviyebaha miktarı kaydedilmiştir.

Darüşşifa Harcamaları

Yıl	Tutar
1104	75.000
1105	75.000
1106	72.000
1116	72.000
1117	72.000
1118	74.000
1119	74.400
1121	74.000
1122	74.000
1123	74.600
1124	74.000
1125	72.000
1126	72.000
1127	72.000
1128-1129	148.000 (her yıl 74.000)
1130	74.000
1131	74.000
1133	74.000
1134	74.000
1135	74.000
1136	74.000
1137	74.000
1138	74.000
1139	74.000
1140	74.000
1141	74.000
1142	72.000
1143	74.000
1144	74.000
1145	72000
1146	74.000
1147	74.000
1148	74.000
1149	74.000
1150	74.000
1152	74.000

1153	74.000
1153-1156	222.000 (her yıl 74.000)
1155	74.000
1159	74.000
1170	74.000
1171	74.000
1173	74.000
1175	74.000
1177	74.000
1178	74.000
1181	74.200
1185	72.000
1186	72000
1187	72.000
1189	72.000
1191	72.000
1192	72.000
1193	72.000
1195	72.000
1208	73.000
1209	72.000
1210	72.000
1211	72.000
1212	72.000

Bütün bu bilgilerden darüşşifanın işleyişi ile ilgili genel hatlarıyla şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür. Yatan ve ayakta tedavi edilmek üzere iki farklı hasta hizmeti görülmektedir. Doktorlar devrinin en mahir hekimleri arasından seçilmekteydi. Hastaların bakımı ve rahatı için kurum bünyesinde mutfak, hamam, mescit gibi hizmet birimleri de bulunmaktaydı. İlaçlar bizzat hastane içinde yer alan görevlilerce hazırlanır, ayakta tedavi gören hastalara da verilirdi. Hastanenin malzeme alımı,

temizliği, hasta bakımı, hasta hizmetleri (hamam, mescit vs.) tamamen kendi bünyesinde yer alan görevlilerce karşılanırdı²³.

Darüşşifa Hamamı

Vakfın kuruluşuyla birlikte şenlenen ve büyüyen mahalle Üsküdar'ın o yöne doğru genişlemesine de katkıda bulunmuştur. İmaretin ve darüşşifanın varlığı, külliye'nin bulunduğu mahalleyi bölge halkı için cazip bir mekân haline getirmesinde rol oynamıştır. Atik Valide Darüşşifası sahip olduğu hekim kadrosu, ücretsiz hizmet vermesi, yatan hastalar dışında ayakta tedavi hizmetinin verilmesi ve ücretsiz ilaç dağıtımının yapılması gibi sebeplerle uzun yıllar boyunca da Üsküdar'ın en önemli hastanesi olma özelliğini sürdürmüştür.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

-Dahiliye (D.)

01334 / 01334 / 01334 / 01334 / 01334 / 01334 / 01334 / 01334 / 01334 / 03777 / 01393 / 03925 / 01781.

-Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri (TS.MA.d.)

1334/1/1-88, 1334/1/03, 1334/1/21, 1334/1/30, 1334/1/33, 1334/1/34,

²³ Tijen Sabırlı, *Dindarlık, Ekonomi ve Sosyal Hayat: Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı Üzerine Bir İnceleme (1582-1826)*, s. 68.

1334/1/41-44, 1334/1/46, 1134/1/48, 1334/1/50, 1334/1/58, 1334/1/77, 1334/1/82, 3662, 3925/06/01.

-Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği Kalemî (EV.HMH.)

00914 / 00915 / 00962 / 01016 / 01060 / 01095

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakfiye, Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı, 990/1582, Kasa No: 121, Defter No: 1426, Sıra No: 1, Sayfa No: 1.

Vakfiye, Defter No: 2113, Sıra No: 50, Sayfa No: 281.

2. Basılı Kaynaklar

1. Altıntaş A. “Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar’da Tıp ve Dârü’ş-şifâlar”, *Anadolu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, ed. Abdullah Kılıç, Diasan Basım, İstanbul 2012, s. 61-64.
2. Kılıç A. “Şifahanelerde Mimari Yapı”, *Anadolu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, ed. Abdullah Kılıç, Diasan Basım, İstanbul 2012, s. 66-67.
3. Sabırlı T. *Dindarlık, Ekonomi ve Sosyal Hayat: Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı Üzerine Bir İnceleme (1582-1826)*, Libra Yayınevi, İstanbul 2019.
4. Sâi Mustafa Çelebi. *Yapılar Kitabı: Tezkiretü’l-Bünyan ve Tezkiretü’l Ebniye (Minar Sinan’ın Anıları)*, haz. Hayati Develi, Binbirdirek Yayınevi, İstanbul 2003.
5. Şemsettin Sami. *Kamus-ı Türki*, TDK, Ankara 2010.
6. Tanman MB. “Atik Vâlîde Sultan Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 4 (1991), s. 68-73, [(<https://islamansiklopedisi.org.tr/atik-valide-sultan-kulliyesi>), erişim tarihi 09.07.2019].
7. Terzioğlu A. “Bîmârîstan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 6, (1992), s. 163-178, [(<https://islamansiklopedisi.org.tr/bimaristan>) erişim tarihi 09.07.2019].
8. Sabırlı T. *Afife Nurbanu Valide Sultan Vakfıyesi (990/1582)*, Libra Yayınevi, İstanbul 2018.

GUREBA-YI MÜSLİMİN HASTANESİ'NİN KURULUŞ YILINA AİT İLAÇ SARFIYAT DEFTERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tijen Sabırlı¹, Nihal Özşirin²

Giriş

Kullanma hakkı kişinin kendisine ait olan bir malı ilelebet kamu menfaatine tahsis etmek şeklinde tanımlanan vakıflar, tarih içinde insanlığın oluşturduğu en faydalı sosyal kurumlardan biri olduğu kabul edilmelidir. Birçok toplumda farklı şekillerde ortaya çıkan vakıf kurumu en görkemli şekli ile Osmanlı devleti içinde var olmuş; Osmanlı Devleti vakıflara farklı bir anlayış kazandırarak salt bir yardımlaşma alanı olmaktan çıkarmış; sosyo-kültürel, dinî ve iktisadi hayatın temel kurumları haline getirmiştir. Şüphesiz bunun yaygınlaşmasında padişahların, diğer hanedan üyelerinin ve devletin en üst kademesindeki görevlilerin etkisi büyük olmuştur. Özellikle de valide sultanlar büyük vakıflar kurma konusunda öncü olmuşlardır.

Hanedan üyesi kadınların kurduğu vakıfların en büyüklerinden biri de II. Mahmud'un eşi, Sultan Abdülmecid'in annesine ait Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakfı'dır. Osmanlı tarihinin en etkili valide sultanlarından biri olan Bezm-i Âlem, tek çocuğu olan on altı yaşındaki Abdülmecid'in 1839 yılında tahta çıkışı ile Valide Sultan unvanını alarak ölümüne kadar geçen on dört yıl boyunca oğlunun en büyük destekçisi olmuştur. 1853 yılında vefat ettiğinde hayırseverlik adına yaptığı çalışmaları ile son dönem Osmanlı sarayının en çok sevilen ve saygı duyulan valide sultanı olarak tarih içindeki yerini almıştır. Tanzimat döneminde gündeme gelen değişim ve dönüşümlerin taınığı olan Bezmi Âlem Valide Sultan, kimi zaman yenilikçi, Avrupaî ve lük-

1 Dr., tijensabirli@gmail.com

2 MEB, Yüksek Lisans Öğrencisi, nevnihal24@hotmail.com

sü seven bir kadın olarak eleştirilse de bu durum akıllı ve yardımsever bir insan olarak tanınmasına engel olmamıştır. Bezmi Âlem'in valide sultanlık makamına gelmesi ile birlikte statüsü, maaşı ve gelirleri de artmıştır. Sahip olduğu bu geliri fakirlere, yetimlere, kimsesizlere ve borçlulara yardım etmek, onların ihtiyaçlarını karşılamak ve hem hayır ile yâd edilmek hem de devletin şefkat elini bu vesile ile halka göstermek için harcamaktan geri durmamıştır.

Gurebâ Hastanesinin Yapılışı ve Hizmete Açılması

Şüphesiz, Bezmi Âlem Valide Sultan'ın en önemli hayırlarından biri de yaptırdığı Gureba Hastanesi'dir. İstanbul'daki yoksullar için bir hastane yaptırmaya karar veren Valide Sultan, oğlu Sultan Abdülmecid'ten izin istemiştir. Bu isteği kabul eden Abdülmecid, Takvim-i Vekâyi'de yeni hastanenin haberini ilan ettirmiştir. Ardından hastanenin yapılacağı yer tespit edilmiş ve 1840'ta başlayan inşaat, 1845 sonunda tamamlanmıştır. Ancak hastanenin açılışı bir yıl kadar gecikmiş; bunun sebebi olarak binadaki rutubet gösterilmiştir³.

Abdülmecid'in 5 Şubat 1847 tarihli iradesi ile nizamnâme ve kadro yasalaşmış, 9 Şubat 1847'de hastanenin "İdare-i Dâhiliyye Nizamnâmesi" olarak yayımlanmıştır⁴. 14 Şubat 1847 tarihli Takvim-i Vekâyi'de hastanenin

3 "25 Kasım 1846 tarihli irade ile hastanenin Mart 1847'de açılması için hazırlık yapılması emredildi. Hastanenin hemen açılmamasının asıl sebebi hayli yüksek olacağı tahmin edilen yıllık masrafına kaynak bulunamamasıydı. Padişah yıllık masrafa karşılık bir gelir belirlenmesini buyurmuş ve açılışın ondan sonra yapılmasını istemişti". Bkz. Nuran Yıldırım, *Gureba Hastanesi'nden Bezmiâlem Vakfı Üniversitesi'ne*, Vakıflıbank Yayınları, İstanbul 2013, s.32; "Bina bitmişken böyle uzun uzadıya açılmaması halk arasında acayip karşılanacaktır. Açılması ancak masrafını karşılayacak bir gelir tedarik etmeye bağlıdır. Hastanenin yıllık 2000 kese tahsisata ihtiyacı olduğu tahmin edilmiştir. Hastane içindeki caminin masrafı Valide Sultan'ın evkafından karşılanmaktadır. Bunun gibi hastane tahsisatının da Valide Sultan Vakfı'na ilavesi bundan başka şimdilik senede 500.000 kuruşun tertip buyurulması kifayet edeceği Tahir Efendi tarafından ifade olunmuş ve hekimbaşı ile olunan müzakereye nazaran gerektiği kadar memur, tabip ve hademeye senede 1000 kese yeteceği anlaşılmıştır. Hastanenin idaresinin belirleyecek nizamnâmenin de hazır bulunması gerekmektedir. Tahir Efendi'nin bazı nizamâtı kaleme alarak noksanı tamamlamak üzere hekimbaşıya verdiği haber alınmıştır". Bkz. Nuran Yıldırım, *Gureba Hastanesi'nden Bezmiâlem Vakfı Üniversitesi'ne*, s. 33; "1847 senesi Mart'ından itibaren hastane masrafına mahsus olarak maliye hazinesinden senede 1000 kese tahsis kılınması ve vakit geçirmeksizin şimdiden idare biçimine ve lüzumu olan memurların tayinine başlanması gerekmektedir". Bkz. Nuran Yıldırım, *Gureba Hastanesi'nden Bezmiâlem Vakfı Üniversitesi'ne*, s. 33.

4 "Bezmi Âlem Valide Sultan'ın kethüdası Tahir Efendi, 23 Ocak 1847 tarihli yazısında Valide Sultan'ın evkafından olup padişahın vermiş olduğu irade gereği Mart başında açılacak hastanenin muayyenat ve muhassasatı ile gerekli memurlar ile hademenin suret-i iyetleri ve diğer hususlar hakkında hekimbaşı ile birlikte müzakere ederek bir layiha hazırladıklarını bildirmiş ve bu layiha suretinin evkafı hümayun muhasebesi kaydı ile keyfiyeti malum olmak için Valide Sultan'ın defterlerine ve sonra da vakfiyesine eklenmek üzere teftiş mahkemesine de lazım gelen ilmühaberini gönderilmesini masrafların ödenmesi hususunda Evkaf Nazırı'na havale edilmesini arz etmişti". Bkz. Nuran Yıldırım, *Gureba Hastanesi'nden Bezmiâlem Vakfı Üniversitesi'ne*, s. 34.

dâhili nizamnâmesinin onaylandığı, Mart 1847'de hastanenin hasta kabulüne başlayacağı duyurulmuştur. 12 Mart 1847 Cuma günü hastane Padişah Abdülmecid tarafından açılmış, 13 Mart 1847'de hasta kabulü ve nakil işleri başlamıştır. Gureba Hastanesi Vakfiyesi ise ancak 15 Temmuz 1847'de onaylanabilmiştir.

Mart 1847'de resmî olarak hizmete giren Gureba Hastanesi, Tanzimat ile birlikte "darüşşifa" yerine "hastane" adının kullanıldığı ilk modern sağlık kurumudur. Büyük mal varlığına sahip olan Bezmi Âlem Valide Sultan, 1840-1853 yılları arasında 15 ayrı vakıf kurmuştur. Bu vakıflara ait vakfiyeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) arşivindeki 634 numaralı vakfiye defterinin 83. sayfasının 13. sırasından başlayıp 126. sayfanın 27. sırasına kadar devam etmektedir. Bunun ile birlikte İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü İsmail Hakkı Konyalı Kütüphanesi'nde 2270 numaralı arşiv dosyasında vakfiyenin (Vakfiye) tıpkıbasımı bulunmaktadır⁵.

Bezmiâlem Valide Sultan vakfiyelerinde yer alan on beş vakfiyenin tarihleri şu şekildedir:

1. 23 Rebiülevvel 1256/26.05.1840
2. 21 Cemâziülevvel 1256/21.07.1840
3. 15 Rebiülâhir 1257/05.06.1841
4. 17 Rebiülâhir 1257/07.06.1841
5. 19 Rebiülâhir 1257/09.06.1841
6. 1 Cemâziülevvel 1257/21.06.1841
7. 1 Şevvâl 1257/16.11.1841
8. 15 Şâban 1258/21.09.1842
9. 21 Şâban 1258/27.09.1842
10. 29 Muharrem 1260/19.02.1844
11. 7 Rebiülâhir 1261/15.04.1845
12. 1 Şâban 1263/15.07.1847
13. 1 Receb 1265/24.05.1849
14. 1 Cemâziyülevvel 1267/25.03.1851
15. 10 Şevvâl 1269/17.07.1853⁶

5 Kenan Göçer, "Bezmiâlem Valide Sultan ve Gureba Hastanesi Vakfiyesi", Çankırı Karatekin Üniversitesi Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, sayı 1, cilt 4, s. 145.

6 Kenan Göçer, "Bezmiâlem Valide Sultan ve Gureba Hastanesi Vakfiyesi", s. 147.

Çalışmanın Ana Kaynağı

1 Şaban 1263 (15 Temmuz 1847) tarihli Vakıf Gureba Hastanesi'ne ait vakfiyenin dışında üzerinde çalıştığımız belge, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakıf Gureba-yı Müslimîn Hastanesi İlaç Sarfiyat Defteri (2734 Numaralı Defter)" olup hastanenin hizmete açıldığı 1847-1848 yıllarına ait iki yıllık içeriğe sahip mufassal gider defteridir⁷. 2734 numaralı defter, rik'a hattı ile yazılmış ve 33 varaktır. Defterde genel olarak personel ve maaş, onlara temin edilen yiyecek ve yakacak, vekilharcın aldığı çeşitli araç gereç, nakliye ve tamir giderleri, eczaneye alınan ilaç sarfiyatı olan bitki, kök, yağ, şurup kimyasallar ve her aya ait toplam giderler yer almaktadır. Bu belge Osmanlı Devleti içindeki en önemli sağlık kurumlarından biri olan Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi'nin ilk yılına ait masraflar ve tedariklerin vakfiye ile uygunluğunu değerlendirmek adına önem arz etmektedir.

15 Temmuz 1847'de onaylanmış vakfiyede cami personelleri ve maaşları ayrıntılı olarak anlatılmışken, hastanede görev yapacak personel ve onların alacakları maaşlar hakkındaki bilgiye 5 Şubat 1847'de yayımlanan Gureba Hastanesi'nin İdare-i Dahiliyye Nizamnâmesi'nde yer verilmiştir. Vakfiyede geçen "...bu hastanenin tamiratı ve bu hastanenin nizamatını belirten Evkaf Muhasebesi'nden verilen bir parça ilmühaberde belirtildiği üzere bu hastaneye tayin edilen müdür, katipler, tabipler, cerrahlar, eczacılar, sülükçü, hâvenzen, müvezzi ve elbise nezaretiyle vekilharç, elbise yamağı ve serhademe ve 24 nefer hademe-i hastagân, 6 nefer meydancı, 5 nefer işçi, 1 nefer berber ve 2 nefer bevâbın maaş ve tayinat ve bu hastanenin bütün gerekli levazimatı görülüp kifayet etmediği halde..."⁸ ifadelerinden İdare-i Dahiliyye Nizamnâmesinin vakfiyeden ayrı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira elimizdeki belge bize hastane personel kadrosu ve maaşlarının nizamnâmeye uygun biçimde yapıldığı bilgisini vermektedir.

Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakfiyesi'nde hastane ile ilgili hükümlerin bulunduğu kısımda personele dair "...bu hastanenin nizamatını belirten evkaf muhasebesinden verilen bir parça ilmühaberde belirtildiği üzere bu hastaneye tayin edilen müdür, kâtip, tabip, cerrah, eczacı, sülükçü, hâvenzen, müezzi, elbise nezareti, vekilharç, elbise yamağı, serhademe, 24 nefer hademe-i hastagân, 6 nefer meydancı, 5 nefer işçi, 1 nefer berber, 2 nefer bevâbın maaş ve tayinatı" ifadesi⁹ geçtiğinden hastane personelinin ayrıntılı tarifini "Gureba Hastanesi İdare-i Dahiliyye Nizamnâmesi" üzerinden yapmak uygun olacaktır.

7 *Vakıf Gureba-yı Müslimin Hastanesi İlaç Sarfiyat Defteri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter no: 2734.

8 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter no: 2734.

9 Nuran Yıldırım, *Gureba Hastanesi'nden Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi'ne*, s. 269.

Vakfiyeye Göre Personel Kadrosu	
Müdür	1200
Kâtilb-i evvel	750
Kâtilb-i sâni	350
Vekilharç/Nazır-ı elbise	400
Tabib-i evvel	1125
Tabib-i sâni	750
Cerrâh-i evvel	500
Cerrâh-i sâni	400
Eczacı-i evvel	500
Eczacı-i sâni	400
Müvezzî'	120
Hâvanzen	100
Sülükçü	100
Serhademe	200
Elbise yamağı	150
Kapucuyân (2. nefer kaydı 2. aydan itibaren) 2*150	300
Meydanciyân nefer 6*90	540
Hademe-i cami-i hastagân (nefer 9)	
Seraşçı	250
Seraşçı-ı kalfa-ı evvel	150
Seraşçı-ı kalfa-ı sâni	100
Aşçı neferi (2 kişi) (2. ayda 3 nefere indi)	80
Berber	100
Hastagân hizmetçileri 24*100	2.400
Yekûn	10965

İdari nizamnâmede yer alan ilk kadroda suyolcu, gassal, hademe-i cami-i hastagân, tabib-i sâlis, eczacı-ı sâlis, muavin-i cerrâh yer almamaktadır. Bu tabloya göre hastanenin aylık personel gideri 10.965 kuruştur. Ancak ilk yıla ait gider defteri incelendiğinde berber kadrosunun olmadığı görülmüş; bu durum hastanenin yeni açılmasından kaynaklandığı, hasta miktarı artınca berberin kadroya dâhil edildiği şeklinde yorumlanmıştır.

Vakfiyede hastaneye tahsis edilmiş bir gassâl kadrosu görülmemektedir. Hastane açılana kadar gassallık hizmetinin imam, müezzin ve kayyımlar tarafından görüleceği; açılışın ardından ise eğer bu görevi kendi rızaları ile bırakırlar ise müstakil bir gassal tayininin gerçekleşeceği ifade edilmiştir¹⁰.

10 "...hastanenin açılması ile abriz ve cenaze yıkama hizmetlerini edadan imtina ve rızaları ile terk etmeleri ile müstakil bir gassâl-ı mevta tayin etmek lazım geldiğinden birinci ve ikinci imam, birinci ve ikinci müezzin, birinci ve ikinci kayyım maaşlarından gassallığa mahsus onar guruş indirilip..... gassâl tayin edilip 100 guruş verilsin..." Bkz. Nuran Yıldırım, *Gureba Hastanesi'nden Bezmiâlem Vakfı Üniversitesi'ne*, s. 269.

Muhasebe defterine vakfiyede olmayan muavin-i cerrâh kadrosunun dâhil edilmesi Temmuz (1846 yılı) ayından itibaren; tabib-i sâlis, eczacı-ı sâlis kadrosunun eklenmesi ve hizmetçi sayısının 24'e çıkarılması ise Ocak (1848 yılı) ayından itibaren gerçekleşmiştir. Muavin-i cerrâh Temmuz'da başlamasına rağmen ilk maaşını Ekim'de aldığı için dört aylık maaş bu ayda tahakkuk etmiş görünmektedir. Tabib-i sâlis ve eczacı-ı sâlis için Ocak ayında işe yeni başladıklarından dolayı çalıştıkları gün sayısı üzerinden nakıs tahakkuk ettirilen maaş bir sonraki ay tam olarak ödenmiştir.

Ağustos ve Eylül aylarında meydancıyân neferlerine ödenen miktarda azalma olmasının sebebi onlardan birinin izinli olmasındandır. 19 günlük yevmiyesinin kesildiği notu kaydedilmiştir. Yine Temmuz ayında hademe-i cami-i hastagân neferlerinden birine eksik ödeme yapılmıştır.

Hastane açıldığında hizmetçi kadrosu 19 iken ikinci aydan itibaren 20 olmuştur. Hizmetçi sayısının 24'e çıkarılması da Ocak (1848 yılı) ayında gerçekleşmiştir.

Vekilharç ve nazır-ı elbise kadrosu vakfiyede aynı kişinin görevi olarak tanımlanmış, muhasebe defterinde de farklı aylarda bu isimler ile kaydedilmiştir.

Aşçı, iki aşçı yamağı ve iki kalfadan oluşan mutfak personeli, hastanenin açıldığı ilk ayda (Mart) bu şekilde istihdam edilmişken, ikinci aydan (Nisan) itibaren aşçı ve aşçı kalfaları olarak görevlendirilmişlerdir. İki aşçı yamağının aldıkları ücret kayıtlardan düşmüştür.

Hastane vakfiyesinde yer almayan suylucu kadrosu, muhasebe kayıtlarında iki kişi ve yirmişer kuruş tahsisat ile yer almıştır¹¹.

Personel Kadrosu ve Aldıkları Ücretler												
Adı	Ücret											
	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat
Müdür	1200	1200	1200	1200	1200	1200	1200	1200	1200	1200	1200	1200
Kâtib-i evvel	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750
Kâtib-i sâni	350	350	350	350	350	350	350	350	350	350	350	350
Vekilharç/ Nazır-ı elbise (2. aydan itibaren)	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
Tabib-i evvel	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125
Tabib-i sâni	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750
Tabib-i sâlis											375	750
Cerrâh-ı evvel	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500
Cerrâh-ı sâni	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400

11 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter no:2734

Eczacı-ı evvel	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500
Eczacı-ı sâni	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
Eczacı-ı sâlis											186 guruş 25 para	400
Müvezzi	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120
Hâvanzen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Sülükçü	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Serhademe	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200
Elbise yamağı	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150
Kapucuyân (2 nefer kaydı 2. aydan itibaren)	300	300	300	300	300	300	300	300	300	300	300	300
Hizmetciyân nefer 19 (2. ayda 20 nefer oldu)	1900	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2019	2583	2550
Meydancıyân nefer 4	280	280	280	280	280	232	270 guruş 28 para	280	280	280	280	280
Hademe-i cami-i hastagân nefer 9	980	980	980	980	935	980	980	980	980	980	980	980
Aşçıyân nefer 5 (2. ayda 3 nefere indi)	660	500	500	500	500	500	500	500	300	500	500	500
Gassâl	100	100	100	100	100	100	100	100	100	150	150	150
Muavin-i cerrâh (Temmuz ayında başlamış. 200*4)								800	200	200	200	200
Su yolcuayan nefer 2 (âb-râhi i hastahane ve âb-râhi-i cami)	40	40	40	40	40	40	40	40		40	40	40
Yekûn	11305	11245	11245	11245	11200	11202	11235 guruş 28	12045	11433	11514	12520	13195

Hastane personeli arasında tanımlanan vekilharç, oranın ihtiyacı olan her türlü malzemeyi vakıf adına satın almak ile mükellef olan kişidir. İlk yıla ait gider muhasebe defterinden vekilharç olarak tayin edildiği düşünülen Ethem Ağa'nın hastanenin kuruluş aşamasında ihtiyaç olan her türlü malzemeyi satın aldığı anlaşılmaktadır. Ethem Ağa'nın hem eczane hem de binanın teşrifati için aldığı malzemeler bir hastanenin kuruluşundaki niteliği ve orijinalliğini gözler önüne sermektedir. Nitekim Ethem Ağa'nın "koğuş kapılarına kilit takımı", "tabla tahtaları için mübayaa olunan piring dökme", "süpürge sırgı", "hastane pencerelerine imal olunan cam" gibi malzemeleri alması hastanenin inşaatının tamamlanmaya çalışıldığını gösterir. Ayrıca "tavuk yemi", "eczane için sülük", "matbah için alman kemik satırı", "eczane için süt bahası", "matbah için kıyma tahtası", "matbah için kemik satırı" gibi hastaların bakımına dair alımlar ile "tabut üzerine vaz' olunmak üzere alman fes ve şal", "gassal için peştamal", "Amerikan bezi", "mesârifat-ı mevt (pem-

be âb-ı gülbaha-mezarciyân)”, “tabut tenişir” gibi cenaze hizmetlerine dair alımlar da dikkat çekicidir¹².

Vekilharç Ethem Ağa Marifeti ile Yapılan Malzeme Alımı ve Harcamalar	
Eczahane için mübayaa olunan teneke-i kebir	Tabla tahtaları için mübayaa olunan piriñç dökme
Teneke-i kebir	Şema bahası
Hasır süpürgesi	Tavuk yemi
Süpürge sırtığı	Hastagâna alman mühür bahası
Matbah için mübayaa olunan kemik satırı	Bargire alman semer bahası
Koğuşlar için ferrâş	Süprüntü küfesi
Eczahane için ... (yırtık)	Sirkebaha
Câmeşuy ip bahası	Tabut üzerine vaz' olunmak üzere alman fes ve şal
Hatab baltası	Eczane için sülük
Teneke kova	Hastane için hasır süpürge
Koğuş kapılarna kilit takımı	Hastane dolapları için kereste
Eczaneye mübayaa olunan tayinat defteri	Mismar bahası
Eczaneye mübayaa olunan kök bacağı	Dolaplara mübayaa olunan girme çıkma
Kaba eğe	Matbah için kıyma tahtası
Kebir teneke kutu	Memur odalarına inşa olunan yük dolap doğrama
Kum hamal	Rençber yevmiyesi
Hastanenin suyolları künk tamiri için	Silik
Sirke-limon-yumurta baha	Hastane bargiri için yembaha
Kırmızı balmumu	Hammâliye
Demir cimirli kova	Fıçı
Toprak kavata	Cerrahlarn zemlik ustunc bilemesi için
Hastaneye dikilen ağaçların bahçıvan yevmiyeleri	Matbah için kirpas
Kirpas (matbah için)	Mesârif-i mevt
Perakende verilen hammâliye	Sülük
Eczahaneye mübayaa olunan terebend baha	Amerikan bezi
Hastahane için mübayaa defter kağıdı	İğne iplik
Hastane için mübayaa olunan harik tulumba	İp baha
Mesarifat-ı mevt (pembe âb-ı gülbaha-mezarciyan)	Tabla için piriñç
Toprak bardakbaha	Küfe
Arzuhal torbası	Bargir bakımı
Kandillere fitilbaha	Körük
Hastagân için mübayaa kebe (kalın kilim)	Tavuk yemi
Harice nakli için araba ücreti ile perakende hammâliye ve bargir kirası	Nal baha
Tabla tahtaları için mübayaa olunan piriñç	Kilit miftah
Amerikan bezi	Kömür kantariyesi
Hasır süpürgesi	Kırık sarmak için mübayaa olunan kafes baha

12 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter no: 2734

Şişe ördeği	Hastane pencerelerine imal olunan cam
Masârif-i cenaze	Kömür-hatap kantariye ve hammâliyeleri
Bıçak	Hastagâna mübayaa olunan karbaha
Kadeh-i kandil	Bargire yem otbaha
Kınap iplik iğnebaha	Hastahanenin su yolları tamiri
Kirpas aşçılar için	Hastahane hamamına mübayaa olunan peştamal takımı, on adet bohça
Gassâl için peştamal	Bohçabaha
Mualice için eczahaneye limon-yumurta baha	Defter, kâğıt-ı ebru
Yaralı yatağı için muşamba	Eczaneye mübayaa olunan limon-yumurta baha
Demir cimtirli kova	Eczaneye mübayaa olunan tire-i gaytan
Hastane koşuğları için mukavva	Mesârif-i mevt
Eczacıbaşı tarafından alınan çömlek	Körük
Eczane için pota	Nühasların kalaylanması
Eknek çarığı üstadiyesi	Aşçılara alınan astar top
Tavuk yemi	Mesârifat-ı mevt
Eczane için yedi nev şişe	Laboratuvar derununa teneke ve boru tamiri
Eczane için süt bahası	Buhurdanlık ve su tası tamiri
Dihir yevmiyesi	Fitilbaha
Torbalık amerikan bezi zira olarak	Camfez
Gaytan bezi	Yorgan ipliği
Torbaları dikmek için üstadiye ücreti	Kasap dükkânı ebniyesi mesârifati mübayaa olunan eşyabaha
Teneke huzurluk	Çerçeve ve cam bahası
Tabla tahtaları	Sicim bahası
Koşuğ kapılarna levha	Koşuğlar için maşa
Nemere tahtaları	Lapa tavası
Tabut teneşir	Yorgan ve entariler için mübayaa alınan (tire-şerit
30 adet kovalara boya bahası	Kâğıtçıbaşından mübayaa olunan kâğıt baha (hünkârî, ebru, lâl)
Hastaneye dikilmiş gül fidanı	Harik tulumbası
Defter kâğıdı	Yorganlar için hallâciye
Kurdela	Memur odalarına kilim
Şem'a	Hasta lazmesi için alınan bargir
Yekûn	42.148.80

Hastaların “harice nakli için araba ücreti ile perakende hammâliye ve bargir kirası”, “bargir bakımı”, “kömür-hatap kantariye ve hammâliyeleri”, “kömür kantariyesi”, “bargire alınan semer bahası”, “kum hamal”, “perakende verilen hammâliye” gibi nakliye ve ulaşım hizmetleri hastanenin çevre ile bağlantısını gösteren önemli verilerdir. Ayrıca “hastaneye dikilmiş gül fidanı”, “kovalara boya bahası”, “kâğıtçıbaşından alınan hünkârî, ebru, lâl kâğıt”, “kurdela” gibi estetik amaçlı alımlar da mevcuttur.

Hastane Eczanesine Yapılan Alımlar

Hastane eczanesi kurumun amacına uygun hareket edebilmesi için şüphesiz en önemli birimlerden biridir. Eczanede olması gereken ilaçların her daim hazır olması ve eksildikçe alınabilmesi bir bütçenin devamlılığını şart kılar. Hastaneye ayrılan toplam bütçe içinden eczaneye tahsis edilen özel bir miktar zikredilmemiştir. Ancak eczanede istihdam olunan personele (eczacı-ı evvel 500, eczacı-ı sâni 400, eczacı-ı sâlis 400, müvezzi' 120, hâvanzen 100, sülükçü 100) 1.620 kuruş, eczane için alacak ilaç ve malzeme masrafına ise ortalama 25.000 kuruş ayrıldığı görülmektedir. Bu durum hastane harcamaları içinde en büyük gider kaleminin eczane olduğunu göstermektedir. Eczaneye yapılan malzeme alımlarının içinde uzak yerlerden getirilen, kimyasal maddeler içeren, az bulunan cinsten maddeler olması yapılan harcamaları arttıran bir unsurdur. Ayrıca malzemelerin sürekli tüketilmesinden dolayı eksiklerin düzenli olarak takviye edilip ivedilik ile tamamlanması gerekmektedir. Bu sebep ile eczaneye yapılan alımlar, harcamalar içindeki en önemli yekûnu oluşturmuştur.

Hekimbaşının tavsiyesi üzerine hastane eczanesine yapılan ilaç alımları her ay tekrarlanmıştır. Burada sadece iki aylık alım listesine yer verilmiştir. Diğer aylarda içerikte bir değişiklik olmamış, malzeme ve ilaç miktarı azaldığı için takviye edilmiştir. “Çilek şurubu”, “ebegümeci çiçeği”, “papatya çiçeği”, “keten tohumu”, “kına kına” hülasesi gibi organik maddelerin yanında “zac yağı”, “cehennem taşı”, “eter sülfirik”, “karbonat potas” gibi anorganik maddeler; kükürt merhemi, “İngiliz yakısı”, “uyuz merhemi” gibi preparatlar ile “kaba kâğıt”, “Amerikan bezi”, “has kâğıt”, “adi kâğıt”, “fincan” gibi tıbbi malzemeler eczaneye almanlar arasındadır.

Hastane Eczanesine Mart Ayında Alınan Malzeme						
	Dirhem	Kıyye	Aded	Top	Buğday	Deste
Çilek Şurubu	90					
Badem Şurubu	148					
Salep	88					
Frenk Üzümü Şurubu	176					
Ayrık Kökü	296					
Hardal Tohumu	175					
Keten Tohumu Unu	12.179					
Kudret Helvası	618					
Hatmi Kökü Şurubu	88					
Hatmi Kökü	1054		Silimmiş			
Keten Tohumu	552					
Sinameki	108					

Ebegümeçi Çiçeği	305				
Şeker		6			
Meyan Kökü	130				
Adasoğanı Sirkencibumu	111				
Yaban Yasemini	120				
Peygamber Ağacı	248				
Kükürt Çiçeği	342				
Saparna Kökü (Diken Otu)	342				
Rezene Tohumu	8,5				
Pehlivan Yakası	38				
Sülük			318		
Badem Yağı	56				
Baldran Hülâsası	8				
Krem Tartar	60				
Papatya Çiçeği	20				
Hatmi Merhemi	48				
Kaymak Merhemi	172				
Dut Şurubu	12				
Yanmış Geyik Boynuzu	280				
Çadır Uşağı	1.5				
Demirhindi	196				
Balık Nefsi	38				
Haşhaş Şurubu	18.5				
Demirhindi Bah	40				
İngiliz Yakası	4				
Şap	12	10			
Benefşe Şurubu	8				
Zaç Yağı	3				
Karbonat Demir	1			10	
Afyon Hülâsası	12			1	
Tarçun Suyu	13				
Civa Merhemi	41				
Kırmızı Balmumu	14				
Rezene Yağı				16	
Uyuz Merhemi	64				
Filcan			8		
Afyon		1			
Kınakına Kabuğu	144				
Karahindiba Hülâsası	2				
Tarçın Yağı				6	
Hindistan Cevizi	2				
Gül Bah	88				
Yakı			14		

Mürver Miryası	4				
Amerikan				1	
Cehennem Taşı	2				
Tartar Makki	1				12
Taflan Suyu	24				14
Zamk-ı Arabî	130				
Afyon Tuzu	21.50				2
Zühreotu Şurubu	16				
Çiçek Suyu	3.5				
Kurşun Tozu Merhemi	4				
Kebâbe Tuzu	4				
Revgân-ı Bezir	240				
Amber Kabuğu	40				
Sulfatu					12
Meyan Hülâsası					12
Mağneziyye	1				
Şarap Ruhu	450				
Haşhaş Başı	16				
Kurşun Kalem			2		
Kaba Kâğıt					6
Maden-i Kırmızı					2
Centiyan Hülâsası	10				2
Paratoyot Civa					1
Peroksit Demir					40
Tiftik	180				
Tehi Sünger	7				
Pembe Dirim	96				
Kâğıt-ı Adı					6
Tüy Kalem					6
Eter Sülfirik					15
Lavanda Suyu(şişe)			2		
Klor Suyu	17				40
Şair (yem)	560				
Yüksükotu Tuzu					23
Ölüavrat Kökü	248				
Karbonatpotas	4				
Sagır Ağaç Kutu			29		
Ihlamur Çiçeği	103				
Ravend Hülâsası	1,5				
Sirke Şurubu	4				
İzlanda Yosunu	74				
Kudret Helvası Şurubu	64				
Glober Tuzu	108				

Banotu Hülâsası	8.5					
İyod Tuzu	40					
Lavadaton	1				27	
İngiliz Taftası			1			
Mercan Ruhı	30					
Habeş Demiri					30	
Ravend Tuzu	10					
Sünger	40					
Karaton (kantaron)Yağı					4	
Afyon					20	
Kireç Suyu	0.5					
Mahiyât-ı memurîn ve Hademe-i saîre		11305				
Tayinât-ı baha-ı memurîn ve Hademe-i hastagân 7022 guruş 6 para						
Mübayaa olunan eşyabaha ile mesârif-i perakende	6476 guruş 6 para					
Toplam	24802 guruş 2 para					

Hastane Eczanesine Nisan Ayında Alınan Malzeme						
	Dirhem	Kıyye	Aded	Top	Buğday	Deste
Proto İyodür Merkür	1				11	
Meyankökü Hülâsası	36				32	
Saparna Kökü (diken otu)	262				4	
Bardana Kökü	182				4	
Peygamber Ağacı	182				4	
Yaban Yasemini	162.5				2	
Ebegümeçi Çiçeği	316				2	
Keten Tohumu	245				3	
Ayrık Kökü	164				1	
Adasoğamı Sirkencibunu	184					
Yüksükotu Soğamı	5					
Şeker	358				17	
Hatmi Kökü	350				5	
Kurşun Kalem			1			
Kaba Kâğıt						12
Amerikan				29		
Şişe			80			
Kâğıt-ı Adi						12
Kâğıt-ı Bayağı				1		
Yakı				24		
Tiftik	750					

Penbe	276					
Filcan	47					
Sagır Kutu	3					
Sünger	150					
Sülük	300					
Şiše-i Atik	1					
Çalapa Süfufu	2					
Hekim Sabunu	30					
Bergamot Yağı				30		
Benefşe Gülbeşekeri	8					
Bezir Yağı	200					
Karbonat Soda	54					
Akpelin Otu	100					
Adasoğanı Hülâsası	2					
Fransız Mürekkebi	27					
Gündüzböceği Süfufu	4					
Filcan	20					
Afyon Hülâsası	1					
Banotu Hülâsası	2			33		
Kükürt Çiçeği	68					
Zaç Yağı	30					
Tatlı Badem	46					
Kafari	2					
Karahindiba Hülâsası	7					
Çadır Uşağı	5			40		
Sülfür	2					
Karahindiba Kökü	10					
Hatmi Şurubu	108					
Nane Suyu	4					
Anber Kabuğu	45					
Cehennem Taşı	7					
Gühercile	8					
Glober Tuzu	112					
Tarçın Kabuğu	5					
Rezene Yağı				15		
Mürv Çiçeği	48					
Ravend Hülâsası	4			30		
Tiz Ab	15					
Ardıç Miryası	89					
Akpelin Hülâsası				10	5	
Peygamber Ağacı Reçinesi	4			30		
Banotu Yağı	1					
Baldıran Hülâsası				5		

Karniyark Tohumu	6.5					
İngiliz Yakısı	4					
Ravend Süfufu	5					
Sarı Süfufu	1					
Kükürt Çiçeği	100					
Papatya Hülâsası	3					
Afyon Ruhu	1				30	
Mürv Miryası	62					
Hatmi Çiçeği	6					
Kudret Helvası	100					
Karbonatfer	1				50	
Alkol	50					
Gül Şurubu	2					
Çiğdem Şurubu	6					
Günlük	25					
Safran					20	
Karbonat Potase	16					
Gühercile Kaymağı	3					
Dut Şurubu	58					
Adaçayı	17					
Mercan Ruhu	9					
Tenkâr	1					
Şap	2				20	
Mendere Ruhu	4.1					
Zencefil	2					
Rezene Tohumu	8					
Limon Kabuğu	3					
Kakule Tohumu	6					
Sirke	24					
Civa Merhemi	87					
Hatmi Merhemi	114					
Uyuz Merhemi	184					
Baldıran Hülâsası	22				42	
Keten Otu		36				
Demirhindi Meyvesi	98	2				
Salep Süfufu	84 buçuk					
Zamk-ı Arabî	640					
Tartar Makkı	1					
Pehlivan Yakısı	87					
Tarçın Suyu	25					
Ihlamur Çiçeği	164					
Sinameki	122					
İzlanda Yosunu	196					

Hıyarşembe Balı	288				
Demirhindi Balı	208				
Çiçek Suyu	58				
Asit...	20				
Frenk Üzümlü Şurubu	80				
Klor Likit	6.5				
Asit Tartarik	5				
Kurşun Sirkesi	664				
Keten Tohumu	12				
Tüy Kalem			12		
Krem Tartar	178			40	
Şair (yem)	968				
Ravend Ruhu	48				
Kudret Helvası	60			4	
Kaymak Merhemi	400				
Yakı Merhemi	56				
Tatlı Merhem	28				
Asel-i Saf	120			4	
Hardal Tohumu	125				
Kurşun Tozu Merhemi	184				
Lavatome Likiti	2				
Centiyan Hülâsası	30				
Silik					
Silik					
Silik					
Silik ...Merhemi	100				
Potas Kostik	5				
Taflan Suyu	66			22	
Meyan Kökü	953				
Karbonat Mergarb	160				
Kırmızı Balmumu	84				
Nişadır Ruhu	23				
Sırık Otu				15	
Yanmış Geyik Boynuzu	612				
Kınakıma Kabuğu	180				
Mübâyaa olunan eşyabaha ile mesârif- i perakende	3494 guruş 36 para				
Toplam	22139 guruş 18 para				

Personel ve Hastagân için Tahsisat

Memur ve hastaların yemek, temizlik, ısınma gibi ihtiyaçlarının karşılanması için vakfiyede ve idari nizamnâmede vakıf bütçesinden harcama yapılmasına dair hükümler bulunmaktadır. Hastaların sağlık durumlarının daha iyiye gitmesi için de onlara özel olmak kaydıyla gıda alımları yapılmış, mevsime göre değişen sebze-meyve-balık vs. ile menü zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Muhasebe defterinde bahsi geçen ödemeler hastanenin açıldığı ay (Mart) başlamış, hem çalışanlara hem de hastalara yapılan tahsisatlar deftere kaydedilmiştir. Çalışanlara kuru gıdalar ve odun-kömür-sabun gibi temizlik ve ısınma malzemeleri için ödeme yapılmıştır. Ancak Mart ayında maaş alan personel sayısının dışında otuz kişiye daha ödeme yapıldığı tespit edilmiştir. Buradan vakfiyede ve muhasebe kayıtlarındaki maaş ödemeleri arasında yer almayan, memur ve hastalara yapılan tahsisat başlığı altında kaydedilen “bilâmaaş hademe” adlı bir grup temizlik görevlisi daha olduğu anlaşılmaktadır. Tahsisat alanların sayısı, Mart ayında 84’e, Nisan ayında 76’ya, daha sonra 78’e ve son aylarda da 91’e ulaşmıştır. Bu rakamların içinde sayısı belirtilmeyen temizlik görevlileri ile hastanenin bir yıl içinde en fazla 65’e ulaşan personeli de yer almaktadır. Hizmetli sayısının sürekli artmasını hasta sayısının da gün geçtikçe artmasına bağlamak yanlış bir yorum olmayacaktır¹³.

Tavuk, muhallebi, süt, sebze, koruk, çilek, marul, kiraz, şeker, çavuşüzümü, elmasiye, yumurta, kayabalığı gibi gıdalar ise sadece hastalar için ayrılmıştır. Hastaların şifa bulması için mevsimine göre sebze ve meyve alınmış, bunun yanında sabun, zeytinyağı, odun, kömür, koyun eti, beyaz ekmek de temel ihtiyaç listesi denilebilecek alm listesine dâhil edilmiştir. Yapılan harcamaların miktarı da Mayıs ayından Nisan aya kadar giderek artarak, 7618 kuruştan 11371 kuruşa çıkmıştır¹⁴.

Aşağıda iki aylık tablolar halinde hasta ve memur tahsisatlarının ayrıntıları takip edilebilmektedir¹⁵.

13 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter no: 2734.

14 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter no: 2734

15 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter no: 2734

Çalışanlar ve Memurlar için Tahsisatlar							
Adı		Mart			Nisan		
		Kişi sayısı	Kuruş	Para	Kişi sayısı	Kuruş	Para
Nân-ı aziz (memurîn/hademe/bilâmaaş hademe)		84	2262	24	76	2042	24
Erz (hastagân yamağı/bevvâb)	Yavanda hastagâna verilen (Nisan ayı)	84	1592	7	76	1549	8
Lahm-ı ganem		84	517		76		
Revgân-ı sade	Yavanda hastagâna verilen (Nisan ayı)	84	1015	21	76	973	10
Tuz		84	40	30	84	40	30
Sabun (câmeşuy/koğuşlar/mahal-i saire için)		84	77	5	76	102	28
Soğan		84	10	8	76	9	7
Şem-i revgân	Memurîn-hademe-koğuşlar-eczahaneyeye Nisan ayında	84	69	17	76	80	39
Kömür-koğuşlara		84	485	14	76	482	25
Revgân-ı zeyd (kandiller için)		84	119	34	76	168	14
Nân-ı has-hastagâna itâ olunan			157	27		744	35
Nohut		84	47	22	76	42	27
Tuz		84	40	30	76	40	28
Hatab					76	463	5
Tavuk	Mart 15 adet/Nisan 29 adet		90			175	20
Muhallebibaha			60			34	20
Memurînin yem tâyinâtı			432				
Şair (yem)						420	
Hastagâna itâ olunan sût baha						14	20
Makarna						2	
Kaya Bahğı						1	
Elmasıyabaha						7	
Şeker						4	
		Yekûn	7022	6	Yekûn	7357	30

Çalışanlar ve Memurlar için Tahsisatlar							
Adı	Açıklama	Mayıs			Haziran		
		Kişi Sayısı	Kuruş	Para	Kişi Sayısı	Kuruş	Para
Nân-ı aziz (memurîn/hademe/bilâmaaş hademe)		76	2120	16	76	2052	
Erz (hastagân yamağı/bevvâb)		76	1632	4	76	1605	13
Lahm-ı ganem	Alm yapılmamış	76	0		76	0	
Revgân-ı sade		76	1017	39	76	990	
Sabun (câmeşuy/koğuşlar/mahal-i saire için)		76	107	22	76	112	31
Soğan		76	8	22	76	9	31
Şem-i revgân		76	83	9	76	84	31
Kömür		76	380		76	390	30
Revgân-ı zeyd (kandiller için)		76	184	18	76	144	10
Nân-ı has (hastagâna itâ olunan)			1070	38		973	6
Nohut		76	44	10	76	42	36
Tuz		76	48	32	76	47	10
Hatab		76	605		76	560	
Tavuk	Haziran/53 adet		149			215	
Korukbaha	Mayıs ayında		8				
Muhallebibaha			43	20		24	20
Sebzebaha			23	30		63	25
Hastagâna itâ olunan sütbaha			31	30			
Şeker			5	35			
Kiraz/Çilek/Marul			5	35			
Şair (yem)						424	
Çavuş Üzüümü			6	30			
Koruk/Elmasiye/Yumurtabaha	Haziran ayında					8	30
		Yekûn	7618	30	Yekûn	7738	33

Çalışanlar ve Memurlar için Tahsisatlar							
Adı	Açıklama	Temmuz			Ağustos		
		Kişi Sayısı	Kuruş	Para	Kişi Sayısı	Kuruş	Para
Nân-ı aziz (memurîn/hademe/bilâmaaş hademe)		78	2169		78	2159	4
Erz (hastagân yamağı/bevvâb)		78	1709	30	78	1712	8
Lahm-ı ganem	Alm yapılmamış	78			78		
Revgân-ı sade		78	1184	4	78	1068	4

4. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu

Sabun (câmeşuy/koğuşlar/ mahal-i sâire için)		78	104	4	78	103	39
Soğan		78	13	26	78	13	8
Şem-i revgân		78	87	7	78	86	39
Kömür		78	398	7	78	397	28
Revgân-ı zeyd (kandiller için)		78	83	35	78	250	27.50
Nân-ı has (hastagâna itâ olunan)		78	1219	32	78	1157	26.01
Nohut		78	45	17	78	45	5
Tuz		78	52		78	51	2
Hatab		78	572		78	573	
Tavuk	Temmuz-33 adet/ Ağustos-59 adet		148			295	
Muhallebibaha			7	20		24	20
Sebzebaha			28	3		21	31
Hastagâna itâ olunan sütbaha			4	28			
Şair (yem)			420			420	
		Yekûn	8260	13	Yekûn	8368	32

Çalışanlar ve Memurlar için Tahsisatlar							
Adı	Açıklama	Eylül			Ekim		
		Kişi Sayısı	Kuruş	Para	Kişi Sayısı	Kuruş	Para
Nân-ı aziz (memurîn/hademe/ bilâmaaş hademe)		78	2102	11	78	2176	8
Erz (hastagân yamağı/bevvâb)		78	1706	24	78	1738	36
Lahm-ı ganem	Fazla güşt (et) notu düşülmüş	78	60	19	78		
Revgân-ı sade		78	1036	32	78	1071	25
Sabun (câmeşuy/koğuşlar/ mahal-i sâire için)		78	103	15	78	108	7
Soğan		78	13	13	78	13	27
Şem-i revgân		78	85	32	78	87	14
Kömür		78	393	36	78	351	20
Revgân-ı zeyd (kandiller için)		78	249	34	78	195	9.01
Nân-ı has (hastagâna itâ olunan)		78	1388	17	78	1214	8
Nohut		78	43	26	78	45	20
Tuz		78	52	20	78	52	
Hatab		78	572		78	572	
Tavuk	Eylül- 120 adet		480				
Muhallebibaha			119				
Şair (yem)			420			420	
		Yekûn	8878		Yekûn	8046	14

Çalışanlar ve Memurlar için Tahsisatlar							
Adı	Açıklama	Kasım			Aralık		
		Kişi Sayısı	Kuruş	Para	Kişi Sayısı	Kuruş	Para
Naân-ı aziz (memurîn/hademe/bilâmaaş hademe)		78	1926	16	78	1999	32
Erz (hastagân yamağı/bevvâb)		78	1682	24	78	1799	23
Lahm-ı ganem		78			78		
Revgân-ı sade		78	1021	31	78	1075	20
Sabun (câmeşuy/koğuşlar/mahal-i sâire için)		78	107	15	78	122	38
Soğan		78	13	2	78	14	6
Şem-i revgân		78	75	37	78	90	37
Kömür		78	346	30	78	485	30
Revgân-ı zeyd (kandiller için)		78	189	7	78	208	26,01
Nân-ı has (hastagâna itâ olunan)		78	1165	35	78	1425	36
Nohut		78	43	36	78	45	18
Tuz		78	49	16	78	48	39
Hatab		78	1053		78	1084	16
Şair (yem)			420			420	
		Yekûn	8105	2	Yekûn	8822	1

Çalışanlar ve Memurlar için Tahsisatlar							
Adı	Açıklama	Ocak			Şubat		
		Kişi Sayısı	Kuruş	Para	Kişi Sayısı	Kuruş	Para
Nân-ı aziz (memurîn/hademe/bilâmaaş hademe)		91	2412	36	91	1361	24
Erz (hastagân yamağı/bevvâb)		91	1943	20	91	1879	35
Lahm-ı ganem		91			91		
Revgân-ı sade		91	1439		91	1403	33
Sabun (câmeşuy/koğuşlar/mahal-i sâire için)		91	157		91	125	26
Soğan		91	32	14	91	31	8
Şem-i revgân		91	110	10	91	95	31
Kömür		91	697		91	633	15
Revgân-ı zeyd (kandiller için)		91	201	25	91	204	21
Nân-ı has (hastagâna itâ olunan)		91	1321	6	91	1191	25
Nohut		91	52	30	91	51	26
Tuz		91	58	33	91	56	32
Hatab		91	2495		91	1789	
Şair (yem)			450			480	
		Yekûn	11371	14	Yekûn	10304	36

Hastagâna Verilen Tayinat İçin Yapılan Aylık Harcamalar		
	Guruş	Para
Mart	7022	6
Nisan	7357	30
Mayıs	7618	30
Haziran	7738	33
Temmuz	8260	13
Ağustos	8368	32
Eylül	8878	
Ekim	8046	14
Kasım	8105	22
Aralık	8822	1
Ocak	11371	14
Şubat	10304	36
Toplam	101889	231

Vakıf Gurebâ Hastanesi'ne Yapılan Aylık Toplam Masraf Miktarları		
	Guruş	Para
Mart	24802	2
Nisan	22139	18
Mayıs	21937	20
Haziran	21513	4
Temmuz	22110	
Ağustos	20819	
Eylül	21447	32
Ekim	27580	14
Kasım	21270	14
Aralık	22448	1
Ocak	34925	6
Şubat	37797	26
Toplam	298787	137

Vekilharç Ethem Ağa Marifeti İle Alınan Malzemelerin Aylık Tutarları		
	Guruş	Para
Mart	6476	36
Nisan	3494	36
Mayıs	3074	
Haziran	2522	22
Temmuz	2633	23
Ağustos	1247	30
Eylül	1333	4
Ekim	7489	
Kasım	1832	20
Aralık	2111	20
Ocak	11032	26
Şubat	14297	30
Toplam	57540	247

Vakfiyede var olan durağan bilgilerin gider defterlerinde gerçekte nasıl uygulandığını takip edebilmek mümkündür. Elbette ki net ve genel hükümler çıkarabilmek için tek bir yıla ait verilerin yeterli olması düşünülemez. Ancak Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakfı Gureba Hastanesi'ne ait ilk defterin incelenmesi hikâyenin başının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Hastanenin kuruluşunda kovadan kilime, sabundan ebegümeci çiçeğine kadar geniş bir yelpazede yapılan alımların niteliği ve bunlar için çıkarılan ödemeler hem hastanenin fonksiyonelliğini hem de mali gücü ve kaynağın nasıl kullanıldığının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Vakfiye ve ilk yıla ait muhasebe verilerinin incelenmesi ile vakfiyede zikredilen personelin dışında yeni görev tanımlarının yapıldığı, maaşsız çalışan, dolayısıyla maaş ödemelerinde yer almayan bazı personelin daha olduğu anlaşılmıştır.

Eczane hastane bütçesi içinde en fazla kaynak ayrılan birimdir. Özellikle ilaç masrafı en önemli gider kalemini teşkil etmektedir. Her ne kadar ilk modern hastane olarak adlandırılan hastane kadrosunda yer alan sülükçü ve eczane ihtiyaç listesinde bulunan sülük, geleneksel yöntemlerle modern yöntemlerin bir arada kullanıldığını göstermektedir.

Hastaneden görevli personele düzenli erzak yardımı yapılmıştır. Hastalara ise sıhhatine ve konforuna dikkat edecek şekilde gerekli gıda ve ihtiyaç malzemesi tedarik edilmiştir.

Vakfın kuruluş aşamasında 2000 kese kuruş olarak öngörülen bütçenin yarısının hastanedeki personel ve malzeme giderlerine ayrılması istenmiştir. Bu durumda bütçenin her kesede 500 kuruş üzerinden 1.000.000 kuruş olduğu düşünüldüğünde 500.000 kuruşun sözü edilen masraflara ayrılması icap etmektedir. Muhasebe verileri arasında mizan kısmı yer almadığından toplam tutara dair kayıtlar yer almamaktadır. Ancak harcama kalemleri toplandığında 458.231 kuruşa ulaşıldığından öngörülen miktar ile reelde gerçekleştirilen harcama tutarının uyumlu olduğunu söylemek mümkündür.

Bezm-i Âlem Gureba Hastanesi'ne ait benzer ilaç, erzak, ziyaretçi defterlerinin incelenmesinin sağlık tarihi açısından aydınlatıcı bilgilerin ortaya çıkmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır. Mikro ölçekte yapılan bu değerlendirmeler, bütünün görülmesi hususunda ufuk açıcı analizlerin yapılabilmesine imkân sağlayacaktır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

1. *Vakıf Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi İlaç Sarfiyat Defteri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter no: 2734.

Dergi ve Kitaplar

1. Güreşsever Cantay G. "XIX. Yüzyılda Kurumlaşma ve Hastaneler (1)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı 1 (2013), s. 108-126.
2. Göçer K. "Bezmiâlem Valide Sultan ve Gureba Hastanesi Vakfiyesi", Çankırı Karatekin Üniversitesi Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, sayı 1 (2014), cilt 4, s. 123-150.
3. Göçer K. *Bezmiâlem Valide Sultan ve Gureba Hastanesi*, Metamorfoz Yayınları, İstanbul 2018.
4. Gürşan M. "Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tarihçesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı 35 (2011), s. 235-248.
5. Sakaoğlu N. *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Kitap, İstanbul 2007.
6. Şentürk H. "Gureba Hastanesi Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 14 (1996), s. 204-205.
7. Yıldırım N. *Gureba Hastanesi'nden Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi'ne*, Vakıfbank Yayınları, İstanbul 2013.

19. YÜZYILDA ÇİÇEK HASTALIĞI İLE MÜCADELEYE DAİR OSMANLI ARŞİV BELGELERİ VE MOLOVA'DAKİ SALGINLA İLGİLİ BİR MÜFETTİŞ RAPORU

Burcu Mercan¹

Çiçek Hastalığı ve Mücadele Yöntemleri

Salgın hastalıklar; eski çağlardan beri dünya tarihinin şekillenmesinde önemli rol oynamış, insanların ölüm sebeplerinin başında yer almıştır². Pek çok toplumun ve devletin sonunu, sanılanın aksine savaşlar değil salgın hastalıkların getirdiği düşünülmektedir. Örneğin Ortaçağ Avrupa tarihinden veba veya Kızılderili kültüründen çiçek hastalığı çıkarılsaydı bambaşka bir tarih yazmak durumunda kalınacaktı. Zira, veba feodalizmin sonunu getirmiş; Avrupalıların Amerika kıtasına taşıdığı çiçek hastalığı ise belki de en büyük yıkımı Kızılderililere yaşattırır³.

İnsanlık tarihinin en eski ve en ölümcül hastalıklarından biri olan çiçek; yüksek ateş ve ağrıyla başlayan, irinli kabarcıklar döken, bulaşıcı ve ölümcül bir hastalıktır. Kuluçka dönemi olan ilk 10-14 gün arasında hızla yayılan çiçek virüsü, solunum ve sindirim yolları ya da lenf dokularında çoğalarak kana geçer⁴. Bu dönemde ilk belirtilerini ağrı ve ateş ile gösterir. Bundan birkaç gün sonra döküntüler yüzde, ellerde, kolları, ayaklarda ve bacaklarda daha yoğun ortaya çıkar. Ayrıca ağız ve boğaz mukozasında da görülebilir⁵. Bütün döküntülerin hastalığın son evresinde birleştiği gözlemlenebilir. Mercimek

1 Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, burcuumercan@gmail.com

2 Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara2004, s. 253.

3 Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlası: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 30.

4 "Çiçek Hastalığı", *Sağlığımız (Herkesin Tıp Ansiklopedisi)*, cilt 4 (1978), Gelişim Yayınevi, s. 1366-1377; Ekrem Kadri Unat, *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslam Dini*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1975, s. 19.

5 "Çiçek Hastalığı", *Sağlık Ansiklopedisi*, cilt2 (1963), Arkan Kitabevi, s. 401; Hugo Braun, *Mikrobiyoloji, Parazitoloji ve Salgınlar Bilgisi*, çev. Vefik Vassaf, Yaltrık Matbaası, İstanbul 1936, s. 68.

taneden biraz büyük olan bu irinli sivilceler, on günden sonra kuruyarak kabuk bağlar. Bu kabuklar döküldükten sonra geride bıraktığı kırmızı izler yavaş yavaş beyaza döner ve ardından çökerek çiçek bozuğu denen izlere sebep olur. Deride oluşan bu çopurluk (çiçek bozuğu da denen yara izleri) ömür boyu iyileşmez. Ayrıca dökülen bu kabuklar ile hastanın kullandığı eşya, hava ve tükürük yoluyla çiçek virüsü yayılmaktadır⁶.

Edward Jenner'ın 1796 yılında modern çiçek aşısını icadına kadar, çiçek hastalığı milyonlarca can aldı. Fakat insanoğlu, bu aşından yüzyıllar önce kendisini çiçekten koruyacak birtakım geleneksel metodlar geliştirmişti. Variolation denen bu usûller, insanları ciddi oranda hastalıktan koruyamasa da modern aşımın üretilmesine kadar en etkili yöntem olmuştur.

Eski Hint'ten öğrenilen ilk metoda göre, hastanın cildinde çıkan çıbanın cehatinden bir parça alınır. Kurutulup ufalanır ve sağlıklı kişinin burnuna üflenirdi. Çin'de de aynen tatbik edilen bu yöntem asırlarca kullanılmıştır⁷. Aslında bilinen bu ilk yöntem o zaman için bilimsel bir devrim niteliğindedir. Çünkü hekimler, çiçeğe yakalanıp kurtulan kişilerin daha sonraki salgından etkilenmediğini, dolayısıyla bir nevi bağışıklık kazandığını gözlemlemiş ve bu gözlem sonucunda hafif bir şekilde çiçeğe tutulmanın salgından koruduğunu fark etmiştir.

Diğer metod ise hafif çiçek çıkarmış bir çocuğun yanına sağlıklı çocuk yatırılmasıyla gerçekleştirilirdi. Yirmi dört saat boyunca hastanın yatağında yatan çocuk hafif çiçeğe tutulur ve hemen atlatırdı. Böylece yaklaşık iki yıl çiçeğe tutulma ihtimali ortadan kalkardı⁸.

Hindistan ve Çin'de bilinen bu geleneksel yöntemler ilk olarak Kafkaslara geçmiştir. Kafkasya civarında yaşayan Çerkez, Gürcü gibi köle ticareti yapan milletler arasında çiçekleme usûlü (variolation) ayrı bir öneme sahiptir. Zira güzelliği ile dünyaya nam salmış Kafkas kızlarının çiçeğe yakalanıp hayatını kaybetmesi yahut iyileşirse yüzündeki çiçek bozuğu ile yaşaması cariyeye ticaretine ciddi anlamda zarar vermekteydi. Bu sebeple Kafkas çocukları çok erken yaşlarda aşılansın. Selçukluların, Kafkaslardan aldığı bu usûlü Osmanlı topraklarına aktardığı kabul edilir⁹. Öte yandan Çin'de çiçek hastalığı için kullanılan kelimenin kökünün *kutsal çiçek* anlamına gelmesi Çin ile Osmanlı arasında doğrudan veya dolaylı bir ilişkiyi akla getirmektedir¹⁰.

6 Braun, *Bulaşıcı Hastalıklar*, s. 69.

7 Behiç Onul, *İnfeksiyon Hastalıkları*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 150.

8 Süheyl Ünver, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948, s. 5.

9 Esin Karlıkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Uygulanan Aşı ve Serumlar ile Bunların Üretildiği Kuruluşlar", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, sayı 16 (3) (1999), s. 168.

10 "What is the Chineseetymology of 天花 (smallpox)?" *Quora*, <https://www.quora.com/What-is-the->

Osmanlı Devleti'nde çiçekleme uygulamasının tarihleri çok eskiye dayansa da mevcut bilgiler rivayetten öteye geçmemektedir. Bilinen en eski tarihî belge, üzerinde *Aşlamacızade Hekim Ali Çelebi* yazan 7 Kasım 1697 tarihli bir mezar taşıdır¹¹. Buradan yola çıkarak, Lady Montagu'nun mektubundan yaklaşık bir asır evvel yani 17. yüzyıl başlarında bu uygulamayı meslek olarak yapan kişilerin var olduğuna kanaat getirebiliriz.

Türkiye'deki çiçekleme yöntemi detaylı olarak Lady Wortley Montagu'nun¹² 1 Nisan 1717 tarihinde dostu Sarah Chiswell'e yazmış olduğu mektupta ele alınmıştır¹³. Lady Montagu'nun Lale Devri başlarken yazdığı bu mektup, bazı kaynaklarda Osmanlı'da çiçekleme yönteminin yanlışlıkla Lale Devri gibi geç bir döneme tarihlenmesine yol açmıştır. Aslında geleneksel çiçekleme yöntemi Lale Devri'nden çok daha evvel uygulanmaktadır.

Dünya tarihine yön verecek kadar şiddetli salgınlara yol açan çiçek hastalığının kontrol altına alınmasını sağlayan modern aşı, 1 Temmuz 1796 tarihinde İngiliz hekim Edward Jenner tarafından bulunmuştur. Modern aşının icad edilmesiyle geleneksel çiçekleme usûlü Avrupa kıtasında yasaklanmıştır.

Asırlardır insandan insana çiçekleme metodunu kullanan Osmanlı toplumu Jenner'in icadıyla beraber çok geçmeden modern çiçek aşısı ile tanışmış; sadece dört yıl sonra 23 Aralık 1800 tarihinde Osmanlı topraklarında ilk kez modern aşı tatbik edilmiştir¹⁴. Fakat bu aşının nasıl, nerede, kime/kimlere uygulandığı hakkında herhangi bir belgeye ulaşamamıştır. Önceleri modern aşı uygulamasında tereddüt edilse de çıkan fetva ve risaleler ile bu yeni usûl kısmen benimsenmiştir¹⁵. Bununla birlikte Osmanlı halkı, 19. yüzyıl boyunca modern aşı ile geleneksel çiçekleme metodunu birlikte kullanmıştır. Bu da çiçek hastalığı ile mücadelede, yetkililerin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur.

Yaklaşık üç yıl boyunca telkîhhaneyi kurmaya çalışan Dr. Hüseyin Remzi, ilk olarak 1889 yılında hazırladığı layiha ile tıpkı Avrupa'da olduğu gibi resmî

Chinese-etymology-of-%E5%A4%A9%E8%8A%B1-smallpox (erişim tarihi 10.07.2017).

11 Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi I*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1958, s. 197.

12 Lady Wortley Montagu: İngiliz yazar. Osmanlı döneminde İngiltere tarafından İstanbul'a elçi olarak atanan Edward Wortley Montagu'nun eşiydi.

13 Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Kervan Kitapçılık, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser 12, İstanbul, s. 66-67.

14 Nuran Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, ed. Said Öztürk, İstanbul Kültür AŞ., İstanbul 2010, s. 126; Erdem Aydın, "Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri", *4. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (18-20 Eylül 1996)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 448.

15 Ünver, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, s. 107.

bir telkikhane açılmasını ve üretilen aşılardan cam borularda ihtiyaç duyulan yerlere gönderilmesini önermiştir. Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'ne giden bu yazı, heyette görüşüldükten sonra Bâbîâlî'ye sunulmuş ve Şûrâ-yı Devlet'te görüşülmüştür. II. Abdülhamid'in emriyle 27 Temmuz 1892 tarihinde aşı üreten ilk müessese olan Telkikhane-i Osmanî Sirkeci'de açılmıştır¹⁶.

Artık Osmanlı Devleti Avrupa ve Amerika'dan aşı ithal etmeyecektir. 1892 yılında üretime başlayan Telkikhane-i Osmanî toplamda 7.260.784 adet aşı üretmesine rağmen dönemin aşı ihtiyacını düzenli olarak karşılayamamıştır¹⁷. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte 31 Haziran 1934 tarihine kadar İstanbul Telkikhanesi, bu tarihten sonra da Ankara Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne bağlı Çiçek Aşısı Şubesi olarak faaliyet göstermiştir¹⁸.

Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Telkikhane'den önce ve sonra Osmanlı'da sıklıkla yetersiz aşı üretimi sorunu yaşanmıştır. Yetkililer bu sorunu, yeni aşılanmış ve temiz aile çocuklarının cerahatlerini aşı kalemi üzerine alarak uygulamak suretiyle çözmeye çalışmıştır. Bu sebeple belgelerde geçen *boş aşı kalemi* ifadesi, çoğaltılmak üzere istenen tıbbî gereç iken; *aşı mayası*, *taze aşı* ve yahut *dolu aşı kalemi*, üretimi yapılan yahut toplanan aşı maddesidir. Bu çerçevede düşünüldüğünde, 19. yüzyılda görülen salgınlarda bazen aşı kalemi bazen aşı mayası bazen de her ikisi talep edilmiştir.

Çoğu zaman ihtiyaca cevap vermese de Telkikhane-i Osmanî'de aşı üretimi ciddi bir artışla devam etti. Ayrıca telkikhanedeki çıkan aşılardan kuvvetli ve tesirliydi. Üretilen aşılardan salgın bölgesine gönderilmeden önce kontrol edilirdi. Eğer aşı maddesi almamak hastalıklı danalar zayıf maya verirse kullanılmazdı. Kuvvetli mayalar ise önce kobay tavşanlar üzerinde tecrübe edilirdi. Kontrol numarası verilen mayalar üç hafta dondurularak mikroplardan arındırılır ve içerisine gliserin eklenerek uzun süre dayanması sağlanırdı. Ancak aşı taleplerinde haftalık olarak sevkiyat yapılırdı. Bir defada yüz ya da beş yüz adet aşı istense bile haftalık defterine yazılırdı¹⁹. Bunun yarattığı problemi iktisat bilimindeki rezervuar teorisi ile açıklamak mümkündür. Buna göre tek seferde, örneğin 500 aşılamayı yapamazsanız, peyderpey yapacağımız 700 kalem aşılamayı faaliyeti sizi gerçek sonuca götürmeyecektir. Bu sebeple çiçekle mücadelenin kilit noktası aşı üretimi değil, aşı sevkiyatı olmuştur.

16 Unat, *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslam Dini*, s. 16.

17 Unat, *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslam Dini*, s. 28; Ünver, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, s. 92-93.

18 Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", s. 129.

19 Ünver, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, s. 95-96.

19. Yüzyılda Çiçek Hastalığı ile Mücadeleye Dair Osmanlı Arşiv Belgelerinin Muhteviyatı

19. yüzyıla kadar geleneksel çiçekleme metodunu kullanan Osmanlı Devleti, bu yüzyıl itibarıyla modern aşı ile tanışmış ve yüzyılın sonunda kendi çiçek aşısını üretir hale gelmiştir. Fakat buna rağmen salgınlarda bir azalma söz konusu olmamış, aksine çiçek salgınları Osmanlı arşiv belgelerine daha çok yansımıştır. Bu durumda akla gelen en önemli soru şu olmalıdır: “Modern çiçek aşısının keşfine ve hatta üretilmesine rağmen Osmanlı’da çiçek neden bertaraf edilemedi?”

Aslında bu soruya en güzel cevabı Hekim Kemal Muhtar vermiştir: “Bizim insanımız kendinin kıymetini bilmiyor. Bireyin, ailesi ve devleti için ne kadar değerli olduğunun farkında değil”. Kemal Muhtar tespitinde gerçekten haklıdır. Hastalıkla mücadelede esas olan, o tek bir kişinin sorumluluk bilincidir.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti’nde belirli aralıklarla hafif veya şiddetli pek çok yörede çiçek salgını yaşanmıştır. Bunlardan Anadolu coğrafyasında görülen çiçek salgınları 1799-1898 tarih aralığında değerlendirdiğimizde; 1799-1801 arasında William Wittman’ın bildirdiği çiçek hastalığı dışında 1840’lı yıllarda beş salgın, 1850’li yıllarda altı salgın, 1860’lı yıllarda beş salgın, 1870’li yıllarda iki salgın, 1880’li yıllarda on iki salgın ve 1890’lı yıllarda yirmi üç salgın olmak üzere toplam 53 noktada çiçek hastalığı görülmüştür. Bu salgınlar çoğu birbirinden bağımsız noktalarda yaşanmıştır.

İstanbul’da kayda alınmış salgın sayısı 11’dir. Bunlar; 1845, 1847²⁰, 1853, 1856²¹, 1864²², 1871²³, 1877-78²⁴, 1881²⁵, 1887²⁶, 1889-91²⁷, 1894²⁸, 1897-98²⁹ salgınları olarak sıralanabilir. Bu sıralamanın 1845 yılında başlaması,

20 BOA, A.} MKT 68/41 (7 Rabi’l-evvel 1263/23 Şubat 1847).

21 BOA, A.} MKT.MHM 104/17 (23 Rabi’l-ahir 1273/21 Aralık 1856).

22 BOA, A.} MKT.MHM 290/71 (12 Şaban 1280/22 Ocak 1864).

23 Ünver, *Türkiye’de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, s. 147.

24 Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 97-98; Nedim İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 89-90; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, s. 92.

25 Yıldırım, “Salgın Afetlerinde İstanbul”, s. 122.

26 Yıldırım, “Salgın Afetlerinde İstanbul”, s. 122.

27 BOA, DH.MKT 1695/41 (14 Cemaziye’l-ahir 1307/5 Şubat 1890.); BOA, DH.MKT 1699/47 (24 Cemaziye’l-ahir 1307/15 Şubat 1890.); BOA, DH.MKT 1706/80 (18 Recep 1307/10 Mart 1890.); BOA, DH.MKT 1747/57 (16 Zilhicce 1307/3 Ağustos 1890.); BOA, DH.MKT 1753/13 (4 Muharrem 1308/20 Ağustos 1890.); BOA, DH.MKT 1800/118 (8 Cemaziye’l-ahir 1308/19 Ocak 1890).

28 BOA, BEO, 543/40654 (2 Recep 1312/30 Aralık 1894); Sema Küçükalioglu Özkılıç, *1894 Depremi ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 17.

29 BOA, BEO, 1025/76835 (21 Cemaziye’l-evvel 1315/18 Ekim 1897.); BOA, BEO, 1124/84241 (24

daha önce hastalığın görülmediği anlamına gelmemektedir. Esasen arşiv belgelerine yansıyan salgınlar, kontrol alınmadığı için yani gerçekten salgın paniği yarattığı için yerel düzeyde kalmayıp bakanlık düzeyinde yardım talep edilmesi sonucu günümüze ulaşmıştır. Dolayısıyla devlet tarafından kayda geçmiş bir salgın ne kadar şiddetliyse o kadar detaylı bilgiye erişebiliyoruz.

Payitaht'ın batı sınırından başlayarak Avrupa kıtasında bulunan topraklarında ise 1844-1897 yılları arasında 19 farklı noktada çiçek hastalığı görülmüştür. Balkan coğrafyası olarak adlandırılan bu topraklar, 19. yüzyılda çiçek mikrobuna en az maruz kalan bölge olmuştur. Bunun en önemli sebeplerinden biri, bölgenin ormanlık ve sarp sıra dağlardan oluşmasıdır.

Yazılı kültüre önem veren Osmanlı Devleti, arşiv bakımından zengin bir miras devretmiş olmasına rağmen, 19. yüzyıl öncesinde ortaya çıkan çiçek salgınları hakkında yeterli arşiv belgesine sahip değildir. Böylesi bir kısıtlamaya rağmen Sultan I. Ahmed (ö.1617) ve Sultan III. Ahmed'in (ö.1736) çiçek hastalığına yakalandığı bilinmektedir. Sultan III. Ahmed'in tedavisi için görevlendirilen Başhekim İstanbullu Mehmed Efendi ile İstanbul'un nam salmış bütün hekimleri, Padişah iyileşinceye kadar saraydan ayrılmamıştır³⁰.

Bundan başka Sultan Abdülmecid'in (ö.1861) çiçek çıkardığı ve izlerini yüzünde taşıdığı bilinmektedir. Hatta bu duyarlılığı sebebiyle gittiği yerlerde kendi huzurunda çocukları aşılattırdığı söylenmektedir³¹. Örneğin 1846 yılında yaptığı Edirne ziyaretinde huzurunda pek çok çocuğu aşılatmıştı³². Yine Sultan III. Murad'ın kızı Fahriye Sultan, Sultan I. Abdülhamid'in oğlu Şehzade Mehmed Nusret ile kızı Fatma Sultan çiçek çıkarmış,³³ Fatma Sultan kurtulamazken Şehzade Mehmed, Hekimbaşı'nın müdahalesiyle hastalığı atlatabilmiştir³⁴. Hekimbaşı, Şehzade'nin dışarıya çıkmamasını, rüzgardan korunmasını, su yerine pekmez şerbeti içmesini önermiştir. Padişah ise oğlunun sıhhati için Amasyalı imama dua okutmuş ve mahkûmları

Zilhicce 1315/16 Mayıs 1898).

30 Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", s. 121.

31 Süheyl Ünver, *Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar*, Tanzimat I. Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 933-960.

32 Ünver, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, s. 10-11.

33 Sahhaflar Şeyhizade Seyyid Mehmed Esad Efendi, Vakarıvis Esad Efendi Tarihi, haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 403.

34 Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Basad Kocaoğlu, cilt 2, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 393.

affetmiştir³⁵. Ayrıca Sultan III. Mustafa'nın oğlu Şehzade Mehmed de çiçek hastalığına yakalanmıştır³⁶.

19. yüzyılda Dersaadet, belirli aralıklarla çiçek salgını ile mücadele etmiştir. Bazı zamanlarda çiçek salgınlarının diğer hastalıklarla birlikte görülmesi ölüm oranlarını arttırmış ve toplumda ciddi düzeyde huzursuzluğa sebep olmuştur. Payitaht'ta tespit edilen ilk çiçek salgını 1845 yılında yaşanmıştır. Sultan Abdülmecid'in (ö. 1861) padişahlık yıllarına denk gelen bu şiddetli salgınla Osmanlı idarecileri, halk sağlığı konusundaki eksikliği fark etmiştir.³⁷ Öyle ki hastanelerin yatak kapasitesi yetersiz kalmış ve bu sebeple hastalar avlularda tedavi edilmiştir. Bu durumdan rahatsız olan II. Mahmud'un kadın efendilerinden Bezmiâlem Valide Sultan (ö.1853), fakir fukarayı ücretsiz tedavi edebilmek için 1845 yılında Bezmiâlem Valide Sultan Gureba-i Müslimîn Hastanesi'ni inşa ettirmiştir³⁸. Ayrıca bu hastane, Osmanlı'da "Hastane" adını taşıyan ilk kurum ve ilk vakıf hastanesidir.³⁹ Bundan sonra da şehrin farklı noktalarında çocuk, kadın ve erkek hastaneleri ile zührevi hastalıklar ve kuduz vakalarına bakan ihtisas hastaneleri de açılmıştır⁴⁰. Ayrıca Sultan Abdülmecid, ilk defa bu yıllarda Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun olacak talebelerin imtihanlarında bulunmuştur. Halk, bu yeni usûl aşından korkmasını diye Başhekime bir konferans verdimiş, bunun üzerine birçok yetişkin aşılama için müracaat etmiştir⁴¹.

Çiçek hastalığıyla kurumsal düzeyde mücadele edilirken aynı zamanda dönemin koşulları gereği gezici hekimlerden de destek alınmıştır. Örneğin 1847 yılının Mart ayında bir tahaffuzhaneden⁴² gelen rapora göre Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse⁴³ civarında çiçek hastalığı tespit edilmiştir. 25 Mart itibarıyla derhal sıkı tedbirler alınarak öncelikle Müslüman okullardaki aşısız bütün öğrencilere aşı yapılmıştır. Bunun için ayda bir yahut üç ayda bir mahalleleri gezen seyyar aşı memurları tayin edilmiştir. Henüz okula gitmeyen çocuklar

35 Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", s. 122.

36 Ünver, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, s. 11.

37 Yıldırım Yavuz, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, sayı 2, cilt 8 (1988), s. 126.

38 Kazım İsmail Gürkan, *Bezmi-âlem Valide Sultan-Vakıf Gureba Hastanesi Tarihçesi*, Öz Işık Matbaası, İstanbul 1967, s. 13.

39 Nuran Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 2014, s. 334.

40 Nuran Yıldırım, "Sağlık Hizmetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 6 (1994), T.C. Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı, s. 401-402.

41 Ünver, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, s. 10-11.

42 Tahaffuzhane: Bulaşıcı hastalık görülen gemilerin karantina sürelerini geçirmeleri ve gerekli sağlık önlemlerinin alınması için büyük limanlara yakın kıyılarda kurulmuş olan sağlık kuruluşlarıdır.

43 Eyüp, Galata ve Üsküdar için kullanılan, üç belde anlamına gelen tabirdir.

ise aileleri tarafından aşıcı dükkânlarına götürülmüş, askeriye mensupları buldukları kışlada aşılanmıştır. Alman önlemlerle hafif atlatılan çiçek salgını Kırım Harbi'ne kadar Dersaadet'e uğramamıştır⁴⁴.

Bütün bu örnekler ancak salgının kontrolden çıkması yahut yerel idarelerin personel ve/veya tıbbî malzemeye ihtiyaç duyması halinde kayıt altına alınırdı. Dolayısıyla 19. yüzyılda kayda alınan salgınlar arasında "ilk vaka" olma özelliği taşıyan ve şimdilik detaylı raporuna ulaşabildiğimiz Molova Raporu, muhteviyatı açısından önem arz etmektedir.

Bir Çiçek Salgını Raporu Örneği Olarak Molova Raporu

Ege denizinde Yunanistan'a bağlı olan Midilli Adası'nın ikinci şehri olan Molova (Molyvos) kazası, adanın kuzeyinde yer almaktadır. 26 köyü olan Molova'nın merkezi, deniz kenarında ve kalenin eteklerinde yer almaktadır⁴⁵.

Resim 1: Molova Kalesi'nden bir görüntü⁴⁶

1465 yılında Kadılık merkezi olan Molova'nın, 1874 yılında 550 Müslüman ve 530 Hristiyan hânesi vardı. Böylece 1548'de şehrin sivil nüfusunun sadece %5'i Müslümanken, 1874'te oran yarıdan fazlayı geçmişti. 1887 yılına ait salnâmeye göre adanın toplam nüfusu 94.448'dir. Bunun 13.697'sini (%14,5)

44 BOA, A. MKT 68/41 (7 Rebîulevvel 1263/23 Şubat 1847).

45 <http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=d58a6fcb-e887-425c-90d5-d3e3d6aac4e6>

46 <http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=d58a6fcb-e887-425c-90d5-d3e3d6aac4e6>

Türk nüfusu oluştuyordu. Adanın üç kazasında altmış bir cami, otuz sekiz hamam, yedi tekke ve dört medrese; Hristiyan tebaa için doksan üç kilise ve manastırla her iki gruba hizmet veren 147 okul bulunmaktaydı⁴⁷. 19. yüzyılda Molova adanın ikinci önemli kasabası olma konumunu kaybetti. Ekonomisi tarıma dayalı kasabalar tarafından geçilerek 1874'te beşinci sıraya düştü. Artarak devam eden fakirlik ve durağanlığa rağmen Molova, adanın en ahenkli ve güzel şehirlerinden birisi olmaya devam etti⁴⁸.

Tarih boyunca adalar, transit geçiş noktası olma özellikleriyle salgın hastalıklara en çok maruz kalan bölgelerdir. 1894 yılı Ağustos ayında Cezayir-i Bahr-ı Sefid'e bağlı Midilli Adası'nın kuzeyinde bulunan Molova kazasında çıkan çiçek hastalığı sebebiyle yetkililer harekete geçmiştir. Bir ay içinde salgın haline gelen çiçek hastalığı, altı ay devam etmiş ve bu sırada pek çok kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bölgeye müfettiş göndererek ilk virüsün nereden sirayet ettiği, hangi kusurların işlendiği ve ne gibi önlemler alındığı hakkında yerel yetkililerden ayrıntılı rapor istemiştir.

12 Ocak 1895 tarihinde yazılan rapora göre⁴⁹ 11 Ağustos 1894 tarihinde Değirmenci Aleksî'nin çocuğu çiçek mikrobuyla birlikte Anadolu'dan gelerek bu illeti hanesine taşımıştır. Bu sırada ahaliden birkaç kişi çocuğu ziyarete gelmiş ve bunlar da hastalığa tutulmuştur. Hastalığa yakalandığını anlayan kimseler belediye dairesinden yardım istemiş ve evleri mühürlenmiştir. Fakat ev halkından hasta olanlar hanenin arka kapısından gizlice kaçarak mahalle sakinleriyle temas kurmuştur.

Öte yandan çiçekten ölen kimseler de sıhhi kurallara göre gömülmediği için Ağustos ayından Ocak 1895'e kadar yöre ahalisinden yedi çocuk ve diğer köylerden 94 çocuk olmak üzere toplam 104 çocuk şiddetli şekilde enfekte olmuştu. Ahali ölü sayısının 30'u aştığını nakletse de belediye ve kilise defterlerine bakıldığında beşi Müslüman, on ikisi Hristiyan olmak üzere toplam 17 kişi hayatını kaybetmişti⁵⁰.

Ayrıca Arnavut Hamid'in 23 yaşındaki oğlu Tosun, çiçek hastalığına tutulduğu halde belediyeye haber verilmemiş ve Temmuz ayının son günlerinde

47 Machiel Kiel, "Midilli Maddesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt 30 (2005), s. 11-14.

48 <http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=d58a6fcb-e887-425c-90d5-d3e3d6aac4e6>

49 BOA, DH-MKT 354/47 (15 Receb 1312/12 Ocak 1895).

50 İman ve papazların vermiş olduğu ölü sayısı her zaman doğru olmayabilir. Çünkü Süheyl Ünver'e göre onlar, ölen kişi yaşlıysa istiskâdan (ödem), genç ise ve ölmeden bir kere bile öksürdüyse veremden öldüğünü söylerler. Bunun yerine belediye dairelerindeki sağlık memurları kullanılmalıdır. Bkz. Ünver, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, s. 231.

hayatını kaybetmiştir. Tosun'un yaşadığı ev derhal kordon altına alınmadığı için hastalık birkaç haneye daha sirayet etmişti. Bunun üzerine dört hane kapısı gardiyanlar vasıtasıyla mühürlenmiştir. Bundan sonra hastalık hafiflemişse de Kaymakam ve ahaliden hatırı sayılır birkaç kişi belediye dairesine çağırılmış ve alınacak önlemler hakkında müzakere edilmiştir. Buna göre Belediye'den iki görevli ile üç hekim ve bir nüfus memuru, hastalığa yakalanan bütün haneleri gezerek aşısız kimseleri aşılacak ve hastalığa tutulan her hane kordon altına alınacaktı. Ayrıca sokaklardaki temizlik işleri artırılacak ve ölümler hekim gözetiminde defnedilecektir. Bu önlemlerle birlikte Molova'daki salgın Mart ayında kontrol altına alınabilmiştir⁵¹.

Hazırlanan rapor ile 19. yüzyılda kayda alınmış çiçek salgınını, yaşandığı bölgelerin arasında ilk kez bütün yönüyle anlatan Molova müfettişleri olmuştur.

Raporun Orijinal Görüntüsü

51 BOA, DH-MKT 354/47 (6 Mart 1311/18 Mart 1895).

Molova Salgını Hakkında 12 Ocak 1895 Tarihli Raporun Transkripsiyonu

İmtisâlû'l-emr Molovakazâsına gidilip çiçek hastalığı için itmiş olduğumuz tahakkukât şöyle ki, fi 30 Temmuz [1]310 [11 Ağustos 1894] tarihinde Değirmenci Aleksî'nin çocuğu çiçek hastalığıyla Anadol'dan gelerek hânesine götürülmüş ve merkûmu görmek üzere ahâlîden birkaç kişi gidip illet-i mezkûreye tutuldukları anlaşıl原因arak belediye dâiresinden lâzım gelen tedâbîr-i tahaffuziye icrâ olduğu gibi hânelerinin kapıları mühürlenmiş ise illet-i mezkûre ile hastalıklı hânelerinin arka cihetlerinden dışarıya çıkıp ötede beride gezip yekdiğeriyle ihtilât etmeleri gibi vefât edenlerini de sıhhiyeye riâyeten lâyıkıyla defnolunmadıklarından nâsi illet-i mezkûresirâyet ederek işbu üç yüz on senesi Ağustos'undan sene-i merkûme Kânûn-ı Evvelinin yirmi dokuzuncu güne kadar illet-i mezkûreden otuzu müteçâviz vefeyât vukû' bulduğu ahâlî-i mahalliye tarafından söylenirse de hâlbuki mezkûr illete yüz dört kişi tutulup bunlardan beş İslâm, on iki Hristiyan vefât ettiği belediye ve kilise defterlerine edilen mürâcaattan anlaşıl原因mış olduğu gibi bundan on beş gün mukaddem Arnavud Hamid'in yirmi üç yaşlarında oğlu Tosun illet-i mezkûreye tutulup ebeveyni tarafından dâire-i âidesine haber verilmeyip merkûm Tosun geçen hafta Çarşamba günü vefâtında da zükûr ve inâs merhumun hânesine gitmişler ve buna da mümâsil illet-i mezkûre ile vefât edenlerin hâneleri sıhhiyeye riâyeten kordon altına alınmadığından illet-i mezkûresi râyet etmiş ve şimdi ise illet-i mezkûre ile dört hâne kapıları belediye dâiresinden tahliye olunup gardiyanlar vâsıtasıyla muhâfaza edilmekte bulunmuş ve illet-i mezkûre o kadar şedîd değilse de el-ân devam etmekte olduğu gibi kazâ-i mezkûr kâim makamıyla ahâlî-i mu'tebere den birkaç kişi belediye dâiresine tecemmu' ettirilerek bu husûs hakkında müzâkere olundukda bundan böyle meclis-i mezkûrdan iki zâtla üç nefer tabîb ve nüfus me□muru da birlikde bulunduğu hâlde hâne be-hâne gezip aşısız olanları aşılattırmak ve illet-i mezkûreye tutulanların hâneleri bi-hakkın kordon altına aldırılacağı ve sokaklarda da bir kat daha tanzîfât icrâ ettirilmesi ve illet-i mezkûre ile fevt olanları tabîb tarafından edilen tenbîhâta göre defnolunmaları ayrıca ihtâr olunmuş olmağla işbu raporumuz bi't-tanzîm temhîr kılınır. Olbâbda.

Fî 31 Kânûn-ı Evvel [1]310 [12 Ocak 1895]

Belediye Tabîbi: (mühür), Molova Polis Komiseri (mühür)

(BOA, DH-MKT, 354/47)

Sonuç

Binlerce yıldır insan hayatını hemen her yönden etkileyen çiçek hastalığı, pek çok toplum gibi Osmanlı Devleti ve toplumunu da asırlarca uğraştırmıştır. Osmanlı topraklarında çiçekle mücadele geleneksel yöntemlerle başlamış ve modern aşının Avrupa'da keşfedilmesiyle birlikte ithal edilen aşılarla sistematik olarak devam etmiştir. 1845 yılından itibaren pek çok aşıcı yetiştirilmiş, 1871 yılından itibaren ise halk sağlığı hizmetlerine önem verilmiştir. 1888 yılında her vilayet, liva ve kazaya memleket tabibi tayin edilmesi kararlaştırılmış ve bu tarihten sonra Anadolu ve Rumeli topraklarına aşıcı, hekim ve cerrah gönderilmeye gayret edilmiştir. Hekim bulunmayan ücra noktalara senede bir kere olmak suretiyle gezici hekimler tayin edilmiştir.

1885, 1894, 1903 ve 1915 yıllarında çiçek aşısı ile ilgili dört farklı nizamname yayınlanmış ve buradaki hükümlerin ihlaline karşı halkı kanunlarla korkutma yoluna gidilmiştir. Bugünün asgarî ücretine denk gelen cezalar öngörülmüş ve aynı tutum, hekim ve aşı memurlarına karşı da sergilenmiştir. Halka, aşı alışkanlığı kazandırmak için bazen dinî otoriteler kullanılarak fetvalar verdirilmiş, bazense farklı dillerde risaleler basılarak yerel idareciler üzerinden taşra halkı bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Aslında Osmanlı Devleti 19. yüzyılda bütün kısıtlılıklarına rağmen büyük bir gayretle çiçek hastalığı ile mücadele etmektedir. Fakat çiçekle tek taraflı mücadele yeterli olmamıştır.

Osmanlı vatandaşı, çoğu zaman salgınlar karşısında talimatların aksini yapmış ve nizamname hükümlerini ihlal ederek hastalığın yayılmasına sebep olmuştur. Bu duruma bazen dinî duygular, bazen örfî kurallar, bazen de sadece insanî korkular sebep olmuştur. Bütün bunlar dönemin koşulları düşünüldüğünde olağandır. Zira yüzyıllardır taşra insanı köyündeki sınıkçı, aşıcı, lokman adıyla bilinen şifacıların bilgisine güvenmektedir. Yüzyıllardır eski usûl aşıyla çocuklarını çiçekten koruyabilen Müslüman ve gayrimüslim halk, yıldı bir kez gelen gezici hekimlere çocuklarını emanet etmek yerine, bildiği usûlde çiçek hastalığından korunmak istemiştir. Fakat eski usûl aşının olası tehlikelerini hesaba katmadığı için pek çok kez salgın kaçınılmaz olmuştur.

Öte yandan yerel idareler bazı zamanlarda aşı ve hekim masraflarını finanse edememiş ve bu tür malî krizler çözülmüncüye dek salgınların büyümesine engel olunamamıştır. Teknolojinin yakından takip edilmemesi bazı idareciler tarafından eleştirilere sebep olmuştur. Buna bir de bürokratik yazışmaların getirdiği zaman kaybı ve aşı lojistiğindeki aksaklıklar da eklenince çiçekten hayatını kaybedenlerin sayısı artmıştır. Osmanlı Devleti, Payitaht ve

yakın çevresinde meydana gelen çiçek salgılarına hızla müdahale ederken dönemin imkânsızlıkları sebebiyle aynı başarıyı taşrada gösterememiştir.

1892 yılında ilk defa yerli çiçek aşısı üretilmiş ve salgın çıkan yerlerdeki talebe göre taze aşı, dolu aşı klemi veya çoğaltılmak üzere boş aşı klemi gönderilmiştir. Aşılama faaliyetleri şahadetname koçanları üzerinden takip edilerek her yıl sonunda istatistik yapılmış ve aşılama faaliyetlerine rağmen salgının kontrol altına alınmadığı bölgelere müfettiş gönderilerek ayrıntılı raporlar talep edilmiştir. Rapor sayısının az olması şiddetli salgıların az olduğunu düşündürmüştür.

Payitaht'a uzak bölgelerde ortaya çıkan salgınlar, yerel yönetimler tarafından çözüldüğü takdirde merkeze bildirilmemiş dolayısıyla kayda girmemiştir. Ancak salgınla baş edilemeyen durumlarda Payitaht'tan tıbbî malzeme ve personel desteği talep edildiği için söz konusu gelişmeler kayıt altına alınabilmiştir. Bu kayıtlarda ise salgının zamanı, yeri ve ihtiyaç duyulan aşı miktarı dışında bilgi mevcut değildir. Molova salgınına verilen desteğe rağmen salgının kontrol altına alınmadığını gören Payitaht, salgın hakkında sıklıkla karşılaşmadığımız türden ayrıntılı bir rapor talep etmiştir. Bu amaçla hazırlanan Molova raporu; ilk vakanın kimden yayıldığı, salgınla nasıl mücadele edildiği, hangi koruma önlemlerinin alındığı ve ne gibi sonuçlar elde edildiğini ihtiva eden, özette bir salgını bütün yönleriyle ele alan tek evraktır.

Kaynaklar

Başkanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

1. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Babiâli Evrak Odası 543/40654 (2 Recep 1312/30 Aralık 1894).
2. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Babiâli Evrak Odası 1124/84241 (24 Zilhicce 1315/16Mayıs1898).
3. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Babiâli Evrak Odası 1025/76835 (21 Cemaziye'l-evvel 1315/18 Ekim 1897).
4. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubî Klemi 354/47 (15 Receb 1312/12 Ocak 1895).
5. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubî Klemi 354/47 (6 Mart 1311/18 Mart 1895).
6. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubî Klemi 1695/41 (14 Cemaziye'l-ahir 1307/5 Şubat 1890).
7. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubî Klemi 1699/47 (24 Cemaziye'l-ahir 1307/15 Şubat 1890).

8. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi 1706/80 (18 Recep 1307/10 Mart 1890).
9. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi 1747/57 (16 Zilhicce 1307/3 Ağustos 1890).
10. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi 1753/13 (4 Muharrem 1308/20 Ağustos 1890).
11. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi 1800/118 (8 Cemaziye'l-ahir 1308/19 Ocak 1890).
12. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Mektubî Kalemi Evrakı68/41 (7 Rebülevvel 1263/23 Şubat 1847).
13. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Mektubî Kalemi Evrakı 68/41 (7 Rabiu'l-evvel 1263/23 Şubat 1847).
14. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Kalemi Evrakı 104/17 (23 Rabiu'l-ahir 1273/21 Aralık 1856).
15. Başkanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Kalemi Evrakı 290/71 (12 Şaban 1280/22 Ocak 1864).

Basılı Kaynaklar

1. Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Basad Kocaoğlu, cilt 2, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
2. Aydın E. "Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri", *4. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (18-20 Eylül 1996)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 445-455.
3. Braun H. *Mikrobiyoloji, Parazitoloji ve Salgınlar Bilgisi*, çev. Vefik Vassaf, Yaltırık Matbaası, İstanbul 1936.
4. "Çiçek Hastalığı", *Sağlık Ansiklopedisi*, cilt 2, Arkın Kitabevi, İstanbul 1963.
5. "Çiçek Hastalığı", *Sağlığımız (Herkesin Tıp Ansiklopedisi)*, cilt 4, Gelişim Yayınevi, İstanbul 1978, s. 1366-1377.
6. Diamond J. *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2004.
7. Halaçoğlu A. *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
8. Gürkan Kİ. *Bezmi-â Alem Vâlide Sultan-Vakıf Gureba Hastanesi Tarihçesi*, Öz Işık Matbaası, İstanbul 1967.
9. İpek N. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
10. Karlıkaya E. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Uygulanan Aşı ve Serumlar ile Bunların Üretildiği Kuruluşlar", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, sayı 16 (3) (1999), s. 167-178.
11. Kiel M. "Midilli", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt 30 (2005), s. 11-14.

12. Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Kervan Kitapçılık, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser 12, İstanbul 1973.
13. Mccarthy J. Ölüm ve Sürgün, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998.
14. Nikiforuk A. *Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
15. Onul B. İnfeksiyon Hastalıkları, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
16. Küçükalioglu Özkılıç S. *1894 Depremi ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
17. Sahhaflar Şeyhizade Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vakanüvis Esad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.
18. Unat EK. *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslam Dini*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1975.
19. Ünver S. *Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar*, Tanzimat I. Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
20. Ünver S. *Türkiye’de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948.
21. Uzluk FN. *Genel Tıp Tarihi I*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1958.
22. Yavuz Y. “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, sayı 2, cilt 8 (1988), s. 123-142.
23. Yıldırım N. “Salgın Afetlerinde İstanbul”, *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, ed. Said Öztürk, İstanbul Kültür AŞ., İstanbul 2010, s. 109-184.
24. Yıldırım N. “Sağlık Hizmetleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 6 (1994), T.C. Kültür Bakanlığı / Tarih Vakfı.
25. Yıldırım N. *14. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Hastalıklar, Hastaneler, Kurunlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Web Kaynakları

1. “Moliva Kalesi”, (<http://ottoman.mfa.gov.tr/Eser.aspx?g=d58a6fcb-e887-425c-90d5-d3e3d6aac4e6>).
2. “WhatistheChineseetymology of 天花 (smallpox)?”, (<https://www.quora.com/What-is-the-Chinese-etymology-of-%E5%A4%A9%E8%8A%B1-smallpox>) (erişim tarihi 10.07.2017).

KIRIM SAVAŞI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NE GELEN İNGİLİZ HEKİMLER¹

Aycan Yıldız²

Kırım Savaşında Osmanlı Devleti'nin Sağlık Durumu

Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti için birçok açıdan etkisi uzun yıllar devam eden bir mücadele olmuştur. Osmanlı, Avrupa devletlerinden yardım almış fakat müttefik devletlerin her türlü ihtiyacını da üstlenmek zorunda kalmıştır. Savaş hazırlıkları sadece 20 gün sürmüştür; ikmal kaynakları yeterli görülürken sıhhi anlamda birçok eksikle karşılaşmıştır. Bununla birlikte tam oturmış bir sağlık teşkilatı da bulunmamaktaydı. Ordunun belirli bir sağlık hizmet planı olmadığı gibi yetkililer de sağlık işlerine gereken önemi veremedi. Bu yüzden Osmanlı Devleti, Kırım Savaşında sadece sağlık sorunları sebebiyle birçok askerini kaybetmiştir. Çünkü hekimler ancak hasta ve yaralılara bakmak üzere kıta tabibi olarak yetiştirilmekteydi. Oysa bu tarihlerde Avrupalı hekimler savaşlarda morfini kullanmaya çalışıyor ve sahra hastanelerinde de antiseptikleri tecrübe ediyordu (Özbay, 1976:41).

Etkili bir sağlık örgütü kurulamamasının başlıca sebepleri; yetişmiş sağlık personelinin yetersizliği ve büyük ölçüde azınlıklardan oluşması, pratik eksikliği ve uzmanlaşmanın olmaması idi.

Bu eksikliklerin yanında, tıbbi alet ve ilaçların ihtiyacı karşılayamaması dolayısıyla bulaşıcı hastalıkların önüne geçilememiş ve bu yüzden birçok asker hayatını kaybetmiştir (Karayaman, 2008:69).

1 Bildiri Aycan Yıldız'ın *Kırım Harbi Sırasında Osmanlı Devleti'ne Gelen İngiliz Hekimleri ve Hastaneleri* adlı Yüksek Lisans Tezi'nin bir bölümünden yararlanılarak yazılmıştır.

2 Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, Aycan Yıldız, yildizaycan1@gmail.com

Özellikle de 1854'ün kış mevsiminde Tuna boyundaki garnizonlarda pek çok asker vefat etmiştir. İstanbul'dan hareket ederek Rumeli cephesine gelen sıhhiye heyetinin hazırladığı raporda 25.000 kişilik garnizonun bulunduğu Şumnu'da ancak 350 gram kinin sülfatı bulunduğu yazılmıştır. Sargı bezi ve diğer temel tedavi malzemeleri de bulunmamaktaydı. Askerî doktor ve cerrahların ellerine geçen ilaç ve malzeme miktarı çoğunlukla resmî kayıtlarda belirtilenden daha azdı. Malzeme eksikliği ciddi oranda sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Bazı ordu doktorları ve cerrahların sıhhi malzemeleri el altından sattıkları iddiası ise kesin olarak doğrulanmamıştır (Slade, 2002:221-223).

Osmanlı ile Rusya arasında vuku bulan bu savaştan önce İstanbul'da Gureba Hastanesi, Merkez Deniz Hastanesi (Kasımpaşa) ve sekiz adet askerî hastane mevcuttu. Savaş başlar başlamaz Osmanlı Devleti, İngiliz ve Fransızlara Haydarpaşa, Maltepe gibi büyük hastaneleri bırakmış, kendisi de yatak kapasiteleri 40 ile 300 arasında değişen hastaneleri kullanmıştır. Bunlardan 5'i Asya yakasında, 3'ü Avrupa yakasında, 4'ü de Haliç kıyısında bulunmaktaydı. Ayrıca Haliç'teki tıp okulu içerisinde denizciler için 600 yataklı bir hastane açılmış, *Mesudiye* ve *Suriye* isimli gemiler de hastane gemisi olarak kullanılmıştır. Türk hastaneleri, genel olarak temizdi ve su kaynakları mevcuttu fakat binaların havalandırması yeterli değildi. Hastanelerde yabancı doktorlar bulunuyordu (Karayaman, 2008:67).

Savaş sırasında ise seyyar hastaneler kurulmuş fakat çok etkili bir şekilde faydalanılamamıştır. Osmanlı ordusunun her 30.000 mevcudu için ancak 200-250 yataklı bir hastane kurulabilmiş, ağır yaralı ve hastalar için de İstanbul'da 150-200 yataklı birkaç hastane açılabilmiştir. Hastaneler ordunun ihtiyaçlarını karşılayamamış; bakımsızlıktan 8.000 er hastalanmış ve günde ortalama 30-40 er vefat etmiştir. Kırım'daki İngiliz başkumandanın, emrindeki Osmanlı askerlerinin sağlıklarının kötü olduğunu belirtmesi ve yardım istemesi üzerine Osmanlı Devleti, bir fırkateyni silahsızlandırarak askerî hastane haline getirmiştir. 2 doktor, 2 operatör, 2 eczacının görev yaptığı 300 yataklı hastane gemisi bol miktarda ilaç ve tıbbi malzeme ile birlikte Kırım'a gönderilmiştir (Karayaman, 2008:68).

Osmanlı ordusu alınan önlemlere rağmen salgın hastalıklardan dolayı binlerce kayıp vermiştir. Askerî sağlık örgütlenmesi çerçevesinde hedef, her ordu için bir hastane kurulmasıydı. Söz konusu hastanelerin karargâha yakın, temiz ve merkezî bir yerde kurulması ve en az 1.200 yataklı olması kararlaştırılmıştı. Bu hastanelerden başka, orduya bağlı tümenlerin ileriye gidecek birliklerin yanında da geçici seyyar hastaneler kurulması düşünülmüştür. Merkez hastanelerin kadrosunda 1 başhekim, 1 başhekim yardımcısı, 1 baş

cerrah, 12 hekim, 1 baş eczacı, 1 baş cerrah yardımcısı, 36 cerrah, 2 baş eczacı yardımcısı, 16 eczacı, 12 hastabakıcı, 24 sülükçü hademe, 12 eczacılıktan anlayan hademenin yer alması ön görülmüştür (Torun, 2008:63-64).

Osmanlı Ordusu İçin Gelen İngiliz Hekimler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) tarafından yayımlanan *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)* adlı eserde Kırım Savaşı ile ilgili belgelere yer verilmiştir. Bunların içerisinde sağlık ile alakalı birkaç belgenin çevirisi de mevcuttur. Bu belgelerden Osmanlı Devleti'nin bütün önlemlere rağmen yaşanan doktor eksikliğinden dolayı Avrupa'dan cerrah ve hekim talebinde bulunduğunu anlıyoruz. Konu ile alakalı Türkçe literatürde tatmin edici bir çalışma yoktur. Bu bildiri İngiltere'den talep edilen cerrah hekimlerin gönderilme talebi, muhaberat, bilgi istekleri, yol ücretlerinin ödenmesi, göreve nasıl alındıkları, şartları, maaşları ve çalışmalarını hakkındaki bilgiler Osmanlı arşiv belgelerinde (BOA) bulunan, doktorların kendi el yazılarından oluşan mektuplar ve celbleri hususunda Osmanlıca, İngilizce ve Fransızca yazılan belgelerin tercüme edilmesiyle elde edilmiştir. Ayrıca The National Archives (TNA) ve Wellcome Library Rare Materials arşivlerinden de faydalanılmıştır.

Buna göre orduda istihdam edilmek üzere İngiliz, Fransız ve Leh sağlık görevlilerin talepleri değerlendirilmiştir. Belgelerde ihtiyaca binaen bin ve bin beş yüz kuruş maaş ile 29 tabip, 24 cerrah ve 35 eczacının Avrupa'dan talep edilmesinin lüzumu belirtilmiştir. Bundan başka sonradan ihtiyaç duyulan 6 tabip, 12 cerrah ve 3 eczacıdan bahsedilmektedir. Lüzum görülen 35 tabibin 15'inin Londra'dan, geriye kalan tabip, cerrah ve eczacıların da Paris'ten getirilmesinin uygun olacağı ifade edilmektedir (BOA, İ.HR.5320/14).

Osmanlı Devleti'nin talepleri üzerine 1854'ün Temmuz ayı başlarında Osmanlı ordusu için bir İngiliz tıp ekibinin kurulacağı ve başvurularının başladığı bilgisi açıklanmıştır. Zaten gayriresmî olarak en az bir doktor Bulgaristan'da bulunan Osmanlı ordusuna yardım etmekteydi. Bu, bölgeyi iyi tanıyan ve birkaç yıldır İstanbul'da görev yapan ve Bulgaristan'daki birlik için baş cerrah olarak atanan Humphrey Sandwith idi (Shepherd, 1991:557-558).

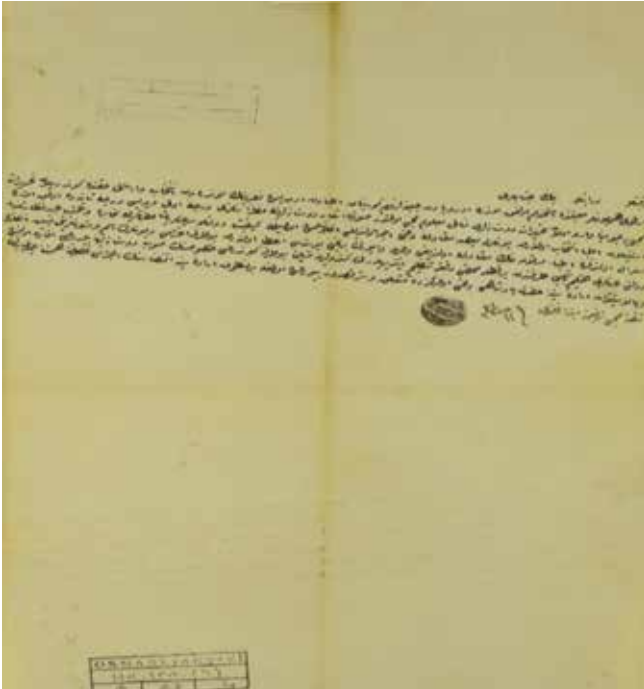
Başvuru Şartları ve Doktorların Seçilmesi

Osmanlı ordusunda bir "İngiliz Tıp Ekibi"nin görevlendirileceği bilgisi üzerine birçok doktor Türk Büyükelçiliği'ne mektuplar yazmıştır. Haberlerin doğruluğunu öğrenmek isteyen bazı doktorlar kendilerini tanıtmak için

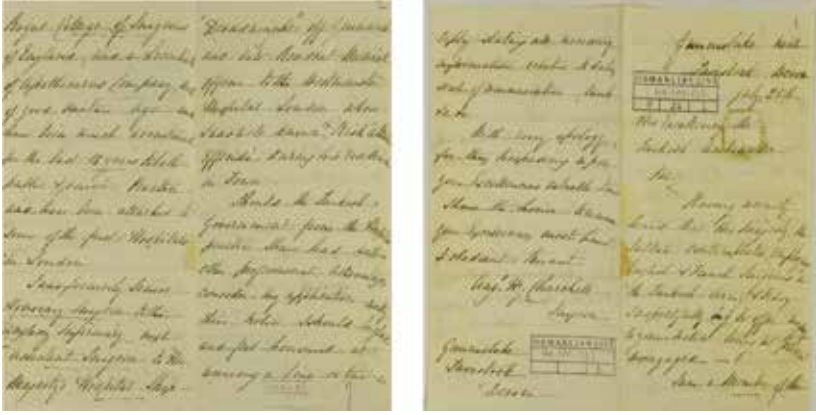
referans bilgilerini ve deneyimlerini aktardıkları mektuplar göndererek bu görevde yer almak istediklerini belirtmişlerdir. Bir diplomaya sahip olanlar diplomalarını ibraz etmiş, henüz diploması olamayanlarsa çalıştıkları ve deneyim kazandıkları yerlerin bilgisini vermişlerdir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen doktor mektuplarından ve bu doktorların muhaberat, bilgi ve yol masrafları üzerine yazılan şukkalardan da anlaşılacağı üzere, yapılan başvuruların incelenmesi sonucunda Osmanlı ordusu için gelmek isteyen doktorların öncelikle Sıhhiye Dairesi Başkanı Dr. Andrew Smith'e diplomalarını ulaştırmaları gerekiyordu. Smith, başvuruları inceledikten sonra yetkili makamlara doktorların bilgisini vererek göreve uygun olup olmadıklarını, nasıl bir görev alabileceklerini, Türk Büyükelçiliği'ne Musurus Bey veya Reşid Paşa adına gönderilen mektuplarda bildirmiştir.

Londra'dan celbine lüzum görülen 15 hekimin irsâline dair Mustafa Reşid Paşa tarafından yazılan bir şukka örneği vardır (Resim 1). Buna göre bu cerahlardan 8'i derece-i evvel (diplomalı, birinci sınıf atama), 7'si derece-i sâni (henüz bir diplomaya sahip olmayan, ikinci sınıf atama) olmak üzere kendilerine mukavele yapıldıktan sonra göreve başlayacakları belirtilmiştir (BOA. HR.SFR3.16.26-13).

Resim 1: (BOA, HR.SFR3.16.26-13).

Resim 2: (BOA, HR.SFR3.16-26.11-12).

Bir Doktor Mektubu

25 Temmuz

Türk Büyükelçi Ekselanslarına,
Efendim,

Son zamanlarda duyduğuma göre Sultan Majesteleri Türk ordusu ve donanmasında Türk ve Fransız cerrahlar görevlendirmeyi düşünüyor. İzninizle şu anda kendimi bilgilerinize sunuyorum. İngiltere'deki Royal College of Surgeon üyesiyim. Bir ecza şirketinde bilim adamı olarak görev yapıyorum. Olgun bir yaşıyım. Son 15 yıldır kamu ve özel sektöre alışkınım ve Londra'daki bazı en iyi hastaneler ile bağlantılıyım. Öncesinde Anglesey Kliniğinde kıdemli onursal cerrah idim, sonra Majesty Hastanesi Başkanı'nın yardımcı cerrahı olarak görev yaptım. Greenwich'teki Zirhli İngiliz Savaş Gemisi Dreadnought'ta çalıştım. Sonra Londra'daki Westminster Hastanesi'nde tıp doktoru olarak görev yaptım. Burada Londra'daki ikameti boyunca Bisk'allah Efendi tarafından iyi tanınıyordum.

Türk Hükümeti, çoğunlukla profesyonel hastane tecrübelerimi ve meslekî avantajlara sahip başvurumu dikkate değer bulursa memnun olacağım ve yanıt olarak gerekli bütün bilgiyi içeren bir iki satır cevap almaktan onur duyacağım.

Ekselanslarının değerli vakitlerini çaldığım için çok özür diler, en onurlu ve sadık hizmetkârı olmaktan onur duyuyorum.

Aug. Hr. Chasehill

Cerrah

GunnislakeTavistock Devon (Resim2).

Maaşları

İstihdam olunacak diplomalı doktora aylık bin beş yüz kuruş maaş ve yevmiye, dörder nefer erzak, yolculukta ise ikişer ekmek verileceği anlaşılmaktadır. İkinci derecede olan doktorlara aylık biner kuruş maaş ve yevmiye, diplomalı eczacıya aylık altı yüz kuruş maaş ve yevmiye, diplomasız eczacıya aylık dört yüz kuruş maaş ve yevmiye, cerrahlara aylık beş yüz kuruş maaş ve yevmiye ve yine bunların hepsine erzak ve atları için yem verileceği belirtilmiştir. Ayrıca Dersaadet'e varan bu görevliler öncelikle imtihan edilip ellerine diploma verildikten sonra göreve başlayabileceklerdi (BOA, HR.SFR.3.16-3/4).

Yine arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere başseraskerin teklifi üzerine Dr. Andrew Smith tarafından seçilen 15 İngiliz sağlık görevlisinin İstanbul'a gitmek için gerekli seyahat masraflarının 50 pound ödeme yapılarak karşılanacağı belirtilmiştir (BOA, HR.SFR.3.19.6/4-5).

Çalışma Yerleri

Gelen doktorlar Bulgaristan, Kırım ve Eupatoria'ya (Gözleve) gönderildi. Nisan ayında gelen doktor grubu ilk başta Bulgaristan'a gitti ve Varna'da bulunan iki hastanenin sorumluluğunu üstlendiler. Ayrıca Kırım'a gönderilenlerden bazıları cephede tıbbi alay görevlisi olarak, bir kısmı da hastanelerde çalışıyordu. Eupatoria yakınlarında Rusya'nın Sivastapol'a yardım götürmesini engellemek için büyük bir Osmanlı birliği bulunuyordu. Buradaki hastaneler ilkel çadırlar şeklindeydi. Bununla birlikte Sinop'ta da 500 yatak kapasiteli bir hastane kurulmuştu. İstanbul'da birçok hastane zaten mevcuttu fakat İngiliz doktorlar genellikle bu hastanelerde çalışmıyorlardı. Konuyla ilgili bilgilere Buzzard³ anı kitabında yer vermiştir.

Kısa Süreli Hizmet Eden İngiliz Doktorlar

1854'te ve 1855'in başlarında İngiliz ordusunun Kırım'da bulunan düzenli doktorlarından bazıları kısa süre için Osmanlı ordusunun hizmetine gönde-

³Thomas Buzzard (1831-1919) 9 Nisan'da İstanbul'a varır varmaz Barrack Hastanesi'ne gitti. Le Mesurier ile birlikte Balaklava'ya gitmek için bir at satın aldı. Birkaç hafta içinde birçok kampa uğradı, birkaç defa da cepheye gitti. İlk zamanlar resmî bir görevi olmamasına karşı daha sonradan Le Mesurier ile birlikte Balaklava yakınlarındaki Osmanlı Ordusu Birliği'ne gönderildi. Buzzard özellikle dizanteri ve kolera salgımları sırasında başarısından dolayı büyük övgüler aldı. Meslektaşı Edsall hastalıktan dolayı öldü, kendisi de ciddi bir hastalık geçirdi. Savaş sonrasında anılarını yayımlamıştır. Eserinin orijinal adı Fikret Turan'ın *The Crimean War (1853- 1856) A Bibliography of Monography* adlı kitabında belirtilmiştir: *With The Turkish Army in the Crimea and Asia Minor: A personal narrative.*

rilmiştir. *Lancet* dergisinde yayımlanan bir rapora göre Alexander Farquhar, Fuller'in yardımcısı olarak görev yaptı. Dr. Bird, Cubitt, Foote, Jenkins, Phillips ve Pontilk başta Varna'daki Türk hastanelerine gönderildiler; daha sonra ise Osmanlı'ya geçtiler. Thomas Buzzard, Frederick Le Mesurier, Ray Millard, Laurance Ormerod, John Radcliffe ve Edwards ilk başta Ömer Paşa'nın Kırım'daki ordusuna katıldılar. Millard ve Ormerod yazın koleradan dolayı ölmüştür (Shepherd,1991:560).

Başka bir raporda ise 1 cerrah, 6 yardımcı cerrah ve 10 adet yardımcı cerrah vekili olduğundan bahsedilmiştir. Listedeki isimlerden bazıları şunlardır: Walter Acton, Robert Boxall, James Brown, Robert Brown, Brudenell Carter, William Cattle, Archibald Cockburn, James Cowper, A. Czadky, John Dee, John Elkington, Alexander Irvine, Archibald Irvine, James Keeling, Edmund Larkin, William MacFie, R. Richardson, Andrew Risk, Habib Riskillah, William Tate, W. Temple, Ernest Wigan, William Wolseley, Christopher Wolsten, George Yates ve diğer dört isim Dingan, Edsall, McAuley ve Turner. Bu doktorlardan Boxall, Edsall ve McAuley⁴ hizmetleri sırasında hastalıktan öldüler. Kırım Savaşı'nda görev yapan Hint Tıbbi Servisi'nin⁵ 25 görevlisi vardı; ancak savaştan sonra buraya katılan doktorlar da bulunmaktaydı. Hint Tıbbi Servisi'nde görev yapan 10 doktor aynı zamanda geçici görevlendirme ile Türk birliğine gönderildiler. Bunlar Major Ainger, Alexander Boggs, Edward Campbell, Willam Harris, James MacAlister, William McEgan, John MacGregor, Duncan MacPherson, James Vaughan ve St. George Williams idi. Bunlardan hiçbiri Osmanlı'daki görevleri esnasında ölmemiştir (Shepherd,1991:561).

Bununla birlikte Osmanlı Askerî Birliği'ne gönderilen pansumancılarn sayısı ve yardımcı cerrah vekillerinin dereceleri hakkında da kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sadece 13 tanesinin ismi bilinmektedir. Kasım 1855'te yayımlanan bir listede 8 kişinin ismi zikredilmiştir; John Carlawi, HughClark, T.W. Hamilton, Patrick Hutcheon, Cavalié Mercer, Robert Sim, Robert Stirling ve William Tindall. Kayıtlarda bu pansumancılardan sadece Balding, Boustead, Carlaw ve Mercer'in daha sonra tıpta uzmanlık kazandığmdan bahsedilmiştir (Shepherd,1991:562).

4 Çalışma esnasında Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı, Kırım Savaşı bölümü incelenerek bu doktorların mezar taşlarına ulaşılmıştır.

5 I.M.S.: Indian Medical Service

Atanması Yapılan İngiliz Doktorlar

Atamalar Andrew Smith tarafından yapılmıştır. Smith, diplomalarını ibraz eden doktorlardan bazılarını onayladığını dile getirmiş, henüz bir diplomaya sahip olmayanları da ikinci sınıf bir Türk hizmetine atadığını da belirtmiştir (BOA, HR.SFR.3.16/11-12). Buradan anlaşılacağı üzere bir diplomaya sahip doktorlar birinci sınıf hizmetlere atanırken henüz bir diplomaya sahip olmayan doktorlar ikinci sınıf bir hizmete atanmıştır.

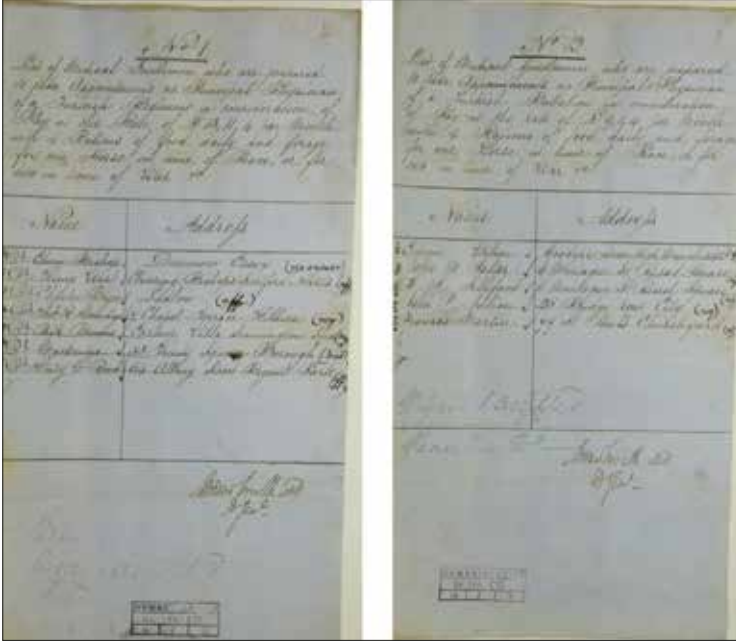
Smith tarafından, icâzetnâmesini ofise getirdiğini belirten ve inceleme sonucunda Dr. James Lyon'nun ikinci sınıf bir Türk hizmetine atanacağını münasip olduğu, yetkililere bildirilmiştir (BOA, HR.SFR.3.19.9/1).

Dr. Decimus Hodgson da ikinci sınıf bir hizmete atanmıştır (BOA, HR.SFR.3.19.9/8-9-10). Arşivden elde edilen mektupların bir kısmı İngiliz doktorların gönderdikleri mektuplara cevap niteliği taşımaktadır. Bu cevaplardan birinde Türk bakan, Dr. Wilson Reed'e başvurusu hakkında bir mektup göndermiştir (BOA, HR.SFR. 3.19.6/19).

Yine bu doktorlardan bazıları, Andrew Smith çağırmasına rağmen başka yerde görev aldıklarını gönderdikleri mektuplarda belirtmişlerdir. Andrew Smith tarafından belirlenen doktorlardan bazıları da başka bir görevlendirme aldıkları için gelemeyeceklerini yine gönderdikleri mektuplarda belirtmişlerdir.

Arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere 15 doktordan 8'i derece-i evvel (birinci sınıf atama), 7'si derece-i sâni (ikinci sınıf atama) olmak üzere göreve başlamışlardır. Ataması kesin olarak belli olan doktorlar:

- Dr. James Lyon (İkinci Sınıf Atama)
- Dr. Decimus Hodgson (İkinci Sınıf Atama)
- Dr. John Johnson (Derby)
- Bay Frederick Carter (Londra)
- Bay Francis Bowen (Westminster)
- Edwin Wilson (Manchester)
- Dr. Edward Steggall (Birinci Sınıf Atama)
- Dr. Reed (Birinci Sınıf Atama)
- Dr. Wilson
- Dr. Mckenzie
- Dr. West

Resim 3: BOA, HR.SFR3.16/11-12

Bu iki arşiv belgesinden anlaşılacağı üzere Osmanlı elçisi Musurus Bey'e Smith tarafından doktorların isim ve adresleri liste halinde gönderilmiştir. Smith, iletişim halinde olduğu birkaç doktorun da olduğunu belirtmiş, kesinlik kazandıgını da kendisine bildireceğini de dile getirmiştir (Resim 3).

Diğer bir mektupta ise Derby'den Dr. John Johnson, Londra'dan Bay Frederick Carter ve Westminster'den Bay Francis Bowen'in de göreve hazır oldukları, 1 ve 2 numaralı listeye eklenecekleri belirtilmiştir (BOA, HR.SFR3.16/15-16).

Doktorların Görevleri ve Çalışmaları

Osmanlı Askerî Birliği'nde hizmet eden İngiliz doktorların tam olarak ne şekilde görevlendirildikleri hakkında kesin bir bilgiye ulaşılmadıysa da genel olarak başhekim olarak hizmet ettiklerini anlayabiliyoruz. Bu doktorlardan biri olan ve Osmanlı ordusunda hizmet veren Sandwith, General Williams tarafından Kars'ta bulunan hastanelere Teftiş Genel Müdürü olarak atanmıştır. Sandwith'in emrinde birçok cerrah, doktor ve eczacı bulunduğu ve paşalardan yeterli desteği alamadığı yine bu mektuplarda belirtilmiştir. Ayrıca Sandwith, General Williams'ın desteğiyle tifüs salgının yayılmasını önlemek için önemli işler de yapmıştır (Shepherd,1991:565).

İngiliz doktorlardan Dr. MacPherson Kasım 1855'te güven kazanarak bir komuta memuru olduğunu kanıtlamış, iyi bir sistem oluşturarak herkese eşit davranmıştır. Öyle ki hastaları ona hep hediyeler göndermiştir. Diğer paşalara nazaran Ömer Paşa doktorlara hem yardım etmiş hem de hizmetleri neticesinde birçok doktoru da ödüllendirmiştir. Genel olarak İngiliz doktorlara büyük hastanelerin sorumluluğu verilmiştir.

Savaş sonunda bu doktorlardan beş, nitelikli sivil doktorlardan ise Boxall, Edsall, McCauley, Millard ve Ormerod'un Türk birliğinde hizmet halindeyken öldükleri bilinmektedir⁶.

Bu doktorlarından birçoğu savaş sonrasında kendi ülkelerine dönmüştür. Bir kısmı ise Osmanlı Devleti'nde kalmaya devam etmiştir. Gelen yabancı doktorlar (İngiliz ve Fransız) savaş süresi boyunca aralarında bilimsel toplantı ve çalışmalar yapabilmek için 1855 yılında "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne" olarak adlandırılan ilk tıp derneğini kurmuşlardır. İlk toplantılarını da 15 Şubat 1856'da yapmışlardır. Bu dernek İngiliz Hastanesi hekimlerinden Dr. Pincoffs'un altı aylık çalışması sonucunda kurulmuştur. Kırım Savaşı devletlerin sağlık alanındaki eksikliklerinin iyileştirilmesine, doktorların savaş alanında birçok farklı meslektaşlarıyla bir arada bulunmasına ve bu şekilde farklı birçok alanda deneyim ve tecrübe kazanmalarına imkân sağlamıştır. İngiliz Tıp Tarihi açısından da önemli bir adım da Osmanlı Devleti'ne gelen tabip ve cerrahların kendi aralarında cemiyet kurmaları olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

1. BOA.HR.SFR3. Dosya No: 16, 18, 19, 20
2. BOA. İ. HR. Dosya No: 114,116
3. BOA. İ.HR. Dosya No: 6744, 6717-2, 5320
4. HR.SFR.3.19.6/4-5
5. HR.SFR.3.16/11-12
6. HR.SFR. 3.16-26.11/12
7. HR.SFR.3.16/15-16
8. HR.SFR.3. 16-3/4
9. HR.SFR.3.16/4

---

6 Bahsedilen bu doktorlardan Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı'nda yalnızca Boxall, Edsall ve McCauley'in mezar taşlarına rastlanılmıştır.

10. HR.SFR.3.16, 26-13
11. HR.SFR.3.19.9/1
12. HR.SFR.3.19.9/8-9-10
13. HR.SFR.3.19.6/19
14. İ.HR.5320/14

Not: Arşiv belgelerinin referans numaraları çalışma içinde ilgili bölümlerde verilmiştir.

Kitaplar ve Makaleler

1. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane (Société Impériale de Médecine).
2. Günergun F, Yıldırım N. "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Getirdiği Eleştiriler (1857- 1867)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, sayı 1 (2001), cilt 3, s. 19-63.
3. Karayaman M. "Kırım Harbinde Sağlık Hizmetleri (1853-1855)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 2 (2008), cilt 1, s. 59-75.
4. Özbay K. *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, cilt 2, İstanbul Matbaası, İstanbul 1976.
5. Parkes EA, Brunel İK. *Report on the formation general management of Renkioi Hospital, on the Dardanelles, Turkey*, Printed at the War Department, London 1857.
6. Sarı N, İzgöer AZ, Tuğ R. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2014.
7. Shepherd J. *The Crimean Doctors: A History of the British Medical Services in the Crimean War*, volume 1, Liverpool University Press, London 1991.
8. Slade A. *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, çev. Candan Badem, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
9. Smith A. "Medical and Surgical History British Army Which Served in Turkey and the Crimea During the War Against Russia in the Years (1854-55-56)", *Military Medical History of Individual Corps*, volume 1, London 1858, s. 515-520.
10. Torun S. *Kırım Savaşı'nda Hasta Bakımı ve Hemşirelik*, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana 2008.
11. Turan F. *The Crimean War 1853-1856 A Bibliography of Monographs*, Isis Yayınevi, İstanbul 2000.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA KURULAN KAMU HASTANELERİ¹

Hilal Erşan²

Kamu Hastanelerine Genel Bir Bakış

1826 yılında özellikle İstanbul'da yaşanan şiddetli kolera salgınında, daha önceleri bulaşıcı hastalıklarla ilgili sistemli bir sağlık sistemine sahip olmayan Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin de etkisiyle Karantina İdaresi kurmuş ve İstanbul'a dışarıdan gelen hastaların tedavisi ve tecrit işlemleri yapılmaya başlanmıştır.

Salgın hastalıkların etkisi dışında İstanbul'da Müslüman halkın hizmet gördüğü hastane sayısı sınırlı olup, mevcut olanlar ise yetersiz kalmıştır. O dönemde var olan sağlık kurumlarından Fatih Darüşşifası terkedilmiş, Süleymaniye ve Sultan Ahmed Darüşşifaları ise daha çok akıl hastaları için kullanılmıştır. Haseki Hürrem Sultan Darüşşifası düşkün kadınların barınağı olarak kullanılırken, Atik Valide Nurbanu Sultan Darüşşifası ise askerî hastane olarak kullanılmıştır³. Bunların dışında ise yataklı hastaları tedavi eden tek sağlık kurumu ise Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane'dir.

1845 yılında ortaya çıkan çiçek salgınında yaşanan olumsuzluklar da yine sivil hastanelerin kurulmasında etkili olmuştur. Bu amaçla açılan gureba hastaneleri, öncelikle yoksul ve kimsesiz kişiler ve hasta yolculara hizmet amacıyla kurulmuş, Osmanlı arşiv belgelerinden, bu hastanelerin yaygınlaştırılmasının hastane ihtiyacına göre artırılmasından anlaşılmaktadır.

1 Bu bildiri, yazar tarafından 2018 yılında tamamlanan "II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da İnşa Edilen Hastaneler" adlı yüksek lisans tezinin "Kamu Hastaneleri" bölümünden hazırlanmıştır. Tez sürecinde ve bu bildirinin hazırlanmasındaki değerli katkılardan dolayı Prof. Dr. Nil Sarı'ya teşekkür ederim.

2 Öğretim Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, hillozkan@outlook.com

3 Nuran Yıldırım, *Gureba Hastanesi'nden Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi'ne*, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s. 21.

Kaynaklarda verilen bilgilere göre bilinen ilk gureba hastanesi Edirnekapı'da Mihrimah Sultan Külliyesi'nin medresesinde İstanbul'a gelen ve kimsesi olmayan bekâr hastalar için, II. Mahmud döneminde 1837 yılında açılan Edirnekapı Gureba ve Bekâr Hastanesi'dir. Hastanenin temel amacı, kimsesiz olan hasta mahkûmlar, esnaf ve hizmetkârlara yardımcı olmaktadır⁴.

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma döneminin ilk sivil hastanesi Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem Valide Sultan tarafından 1845 yılında yaptırılan ve 1847 yılında hizmete giren Bezmialem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi ya da Osmanlı döneminde bilinen adıyla Yenibahçe Gureba-i Müslimin Hastanesi'dir. Bu kurum, bir sultan vakfında hastane ismi kullanılan ilk sağlık kurumu olma özelliği taşımaktadır. Dönem dönem onarımlar geçiren hastane 1894 yılındaki İstanbul depreminde büyük hasar görmüş ve II. Abdülhamid döneminde onarılmıştır⁵.

İstanbul'daki bir diğer gureba hastanesi ise aynı zamanda Osmanlı'nın ilk özel vakıf hastanesi olan Zeynep Kamil Hastanesi'dir. Mısır Valisi Kavallı Mehmed Ali Paşa'nın kızı Zeynep Hanım ile eşi Sadrazam Yusuf Kamil Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in izniyle 24 Haziran 1875 yılında temeli atılan hastane, 1882 yılında II. Abdülhamid döneminde açılmıştır⁶.

Kamu hastaneleri başlığında incelenen belediye hastaneleri ise, Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında şehrin altyapısındaki aksamalardan dolayı ve İstanbul'a gelen müttefik devletlerin de etkisiyle 1855 yılında Şehremaneti adıyla kurulan belediye teşkilatına bağlı belediye dairelerinin açtığı hastanelerdir. Zamanla belediye dairelerine ayrılarak kapsamlı hizmet vermeye başlayan Şehremaneti'nde ilk kurulan belediye dairesi gayri Müslimlerin yoğun olarak yaşadığı Galata, Pera ve Tophane'nin bir bölümünü içine alan Altıncı Daire-i Belediye'dir (Beyoğlu Belediyesi). İstanbul'da "Dersaadet Belediye Nizamnamesi" hazırlanmış ve 14 Belediye dairesi hizmet vermeye başlamıştır. 14 belediye dairesinin dışında, 10 adet belediye dairesi II. Abdülhamid döneminde kurulmuştur⁷.

4 Nil Sarı, A. Z. İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II: Abdülhamit Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Evyap, İstanbul 2014, s. 5.

5 Nuran Yıldırım, *Gureba Hastanesi'nden Bezmîâlem Vakıf Üniversitesi'ne*, s. 156.

6 Nil Sarı, A. Z. İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II: Abdülhamit Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, s. 6.

7 Nil Sarı, A. Z. İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II: Abdülhamit Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, s. 7.

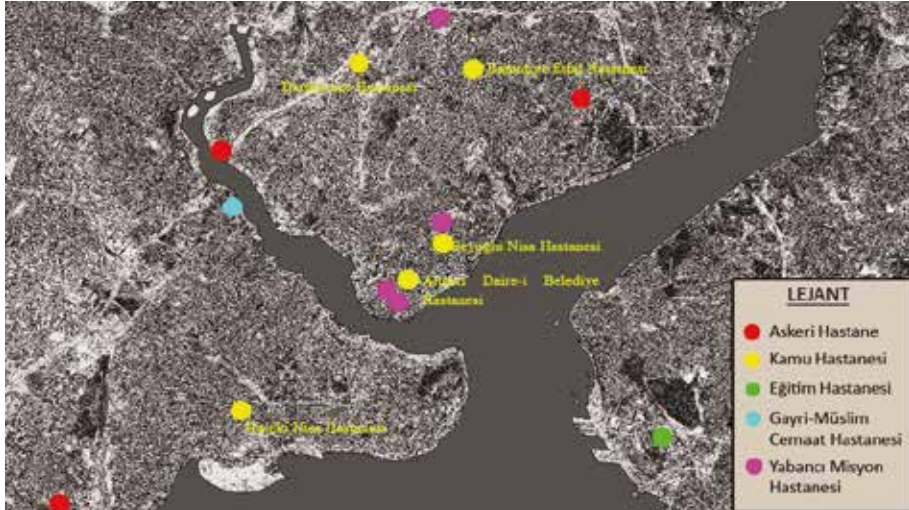
II. Abdülhamid Döneminde Kamu Hastaneleri

II. Abdülhamid döneminde kurulan kamu hastaneleri şunlardır: Beyoğlu Belediye, Beyoğlu Nisa, Haseki Nisa, Hamidiye Nisa ve Darülaceze (Tablo 1, Resim 1). Bu hastanelerin genel özelliklerine bakıldığında kuruldukları bölgelerde dönemin koşul ve ihtiyaçlarına göre farklılıklar görülmektedir. Bu hastanelerden özellikle Beyoğlu bölgesinde kurulan belediye hastaneleri, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, 1893 Kolera salgını ve 1894 yılında meydana gelen depremden sonra artan ihtiyaca binaen kurulmuştur. Bu bölgede ayrıca hayat kadınlarmın ve genelevlerin artması sebebiyle kadın hastaneleri açılmıştır.

Diğer kamu hastanelerinden, Hamidiye Etfal ve Darülaceze hastaneleri ise konum açısından 19. yüzyılda henüz yerleşimin başlamadığı Şişli bölgesinde açılmış, bir anlamda şehrin o bölgeye gelişmesine öncülük etmiştir.

Tablo 1: II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da yapılan kamu hastaneleri⁸

Kamu Hastaneleri	Konumu	Kuruluş tarihi	Durumu
Beyoğlu Nisa Hastanesi	Beyoğlu	1883	Mevcut değil
Haseki Nisa Hastanesi	Fatih	1884	Mevcut değil
Darülaceze Hastanesi	Şişli	1896	Mevcut değil
Hamidiye Etfal Hastanesi	Şişli	1899	Mevcut değil
Beyoğlu Belediye Hastanesi	Beyoğlu	1904	Mevcut değil

Resim 1: II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da yapılan hastanelerin konumları

8 Hilal Erşan, *II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da İnşa Edilen Hastaneler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 64.

Haseki Nisa Hastanesi

Haseki Sultan darüşşifası II. Abdülhamid dönemine (1976-1908) kadar genel olarak işlevini ve yapı durumunu korumuştur. 1880 yıllarına gelindiğinde ise dönemin ihtiyaçlarına daha uygun modern yeni bir hastane yapımı gündeme getirilmiştir. 1880 yılında Zaptiye Nezareti ile görev alanları kesin olarak ayrılan Şehremaneti'ne devredilen hastane için, dönemin hastane sorumlusu olan Dr. Kiryako tarafından yeni bir hastane talebi iletilmiştir. Yapılan inceleme çalışmalarında darüşşifa yakınlığında bulunan Moralı Ali Şefik Bey'in Taş Konağı satın alınmıştır.

BOA, İ, DH, 952/75325 sayılı ve 30 Mayıs 1885 tarihli arşiv belgesinde II. Abdülhamid'in emri ile kadınlara özel bir hastane yapılması için Taş Konak'ın 5 bin liraya satın alınıp Şehremati'ne devredildiği belirtilmektedir. BOA, YE. EE, 91/36 sayılı ve 29 Mart 1884 tarihli bir diğer belgede ise dönemin şehremini Mazhar Paşa'nın, devlet büyüklerinden Vakanüvis Lütfi Efendi'nin Nisa Hastanesi'nin açılışıyla ilgili yazdığı övgüden söz edilmektedir. Dolayısıyla bu tarihli belgelerden Nisa Hastanesi'nin açılışının daha önce 1884 yılında yapıldığı ve Taş Konağın da resmî olarak 1885 yılında satın alındığı anlaşılmaktadır.

1884 yılında Haseki Darüşşifası'ndaki hastalar yeni Taş Konağa nakledilmiş, ancak gelişmesi açısından hastanedeki kadınların göz hastalıkları ile ilgili gidebilecekleri yabancı hastanelerden başka bir kurumun olmaması sebebiyle Tıbbiye Nezareti ile görüşülmüş, göz hastalıkları için ayrı koşulların düzenlenmesi ve hekim tayin edilmesi talep edilmiştir. BOA, DH. MKT, 1378/98 sayılı ve 15 Aralık 1886 tarihli belgede İstanbul'da göz hastalıkları ile ilgili bir sağlık kurumu olmadığı ve göz hastalıkları olan kadınların yabancı hastanelerine müracaat etmelerini engellemek amacıyla Nisa Hastanesi'nde bir bölüm kurulması ve maddi durumları iyi olanların ücretle, olmayanların ise ücretsiz olarak tedavi edileceği belirtilmiştir. Yaklaşık 5 yıl hizmet vermeye devam eden eski konak yapısı ihtiyaçlara karşılık veremediği ve modern bir sağlık kurumuna ihtiyaç duyulduğu 1889 yılında dönemin hastane sertabibi Faik Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiş, 1 Temmuz 1890 yılında alınan kararlarla eski konağın yıktırılarak yeni bir hastane yapılması için izin verilmiştir.

Mimar Patrocle Kompanaki tarafından çizilen hastane planlarında, 19. yüzyılın sıkça görülen pavyon tipi yapılar şeklindedir. Özellikle salgınların sık yaşandığı bu dönemde hastanenin pavyon tipinde tasarlanması, her bir pavyonun ayrı bir hastalık için düzenlenmesi ilkesine dayandığından oldukça el-

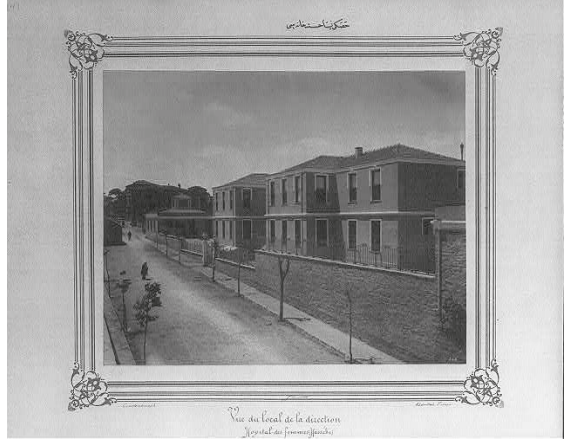

Resim 2: 1913 tarihli Alman Mavileri haritasında (solda), 1920 İstanbul şehir haritasında Haseki Nisa Hastanesi

verişliydi. Yapımına başlanan hastanede ilk olarak Taş Konağın bahçesine kadınlar için istenilen göz hastalıkları barakası inşa edilmiştir (Resim 2).

Bir yıl sonra yıktırılan Taş Konağın yerine ise memur dairesi; pavyonlar ve hastane arsasının ise genişletilerek yerine ameliyathane, mutfak ve doğum klinikleri eklenmiştir. 1893 yılında pavyonlarda hastalara hizmet vermeye başlanmış, 1901 yılında hastane arsası yakındaki Sulu Sonak arsası belediye tarafından satın alınarak genişletilmiş ve adı 'Hamidiye Nisa Hastanesi' olarak değiştirilmiştir (Resim 3). Ayrıca hastane yapılarına iki pavyon daha eklenmiş, yatak sayısı 120'ye yükseltilmiştir.

Hastanenin planlarında 12 ahşap koğuş, ameliyathane, sterilizasyon odası, iki katlı bir memurlar dairesi ile bir aceze (düşkünler) pavyonu yer almaktadır. Ocak 1891'de, dahiliye ve hariciye pavyonlarıyla, ameliyathane, memurlar dairesi ve bazı müstemilat hizmete girmiştir. Ameliyathanesi son derece modern, sterilizasyona uygun bir şekilde, kubbeli olarak inşa edilmiştir. Yurdumuzda asepsi ve antisepsi ilk kez burada uygulanmıştır. Daha sonra genişletilmeye devam eden hastanede yatak sayısı 200'e çıkmış ve 1893 yılında pavyonlara hasta kabul edilmeye başlanmıştır. Hastane başhekimi Nureddin Bey döneminde 1907-1908 yıl-

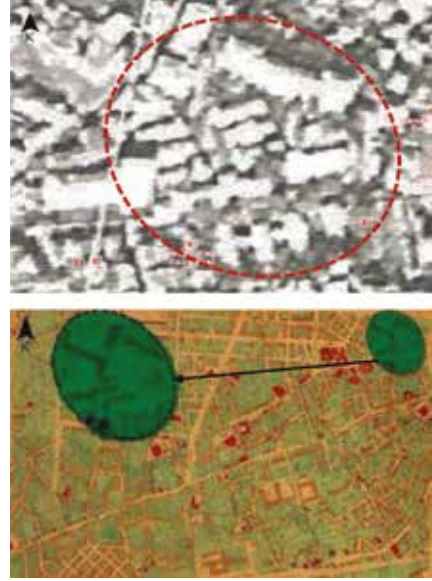

Resim 3: 1880-1893 tarihli Abdullah Freres arşivinden Haseki Nisa Hastanesi memur dairesinin yandan görünüşü

ları arasında dahiliye pavyonu, hizmetli dairesi, yeni bir mutfak binası ve kiler eklenmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Şehremati'ne bağlı olarak hizmet veren hastane, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra belediyeye bağlı olarak kurulan Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti'ne bağlanmıştır. Bu dönemde II. Abdülhamid'in adını taşıyan kurumların isimleri değiştirilmiş hastanenin adı da tekrar Haseki Nisa Hastanesi olmuştur. 1910 yılında darüşşifa ile birlikte onarım geçiren hastanenin ahşap barakaları onarılmış, 1911 yılında ise dönemin modern tıbbına uygun olarak yapılması planlanan Nureddin Bey Payyonu'nun temeli atılmış; ancak o sırada başlayan Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sebebiyle tamamlanamayarak, 1924 yılında hizmete girebilmiştir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde hastanenin adı Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehremaneti Haseki Nisa Hastanesi olurken, 1930 yılından itibaren Haseki Kadınlar Hastanesi olarak anılmıştır. 1933 yılında çıkarılan Üniversite Reformu ile Haydarpaşa'dan İstanbul Avrupa yakasına taşınan Tıp Fakültesi'nin tedavi ile kadın-doğum klinikleri Haseki Nisa Hastanesine yerleştirilmiştir. Ayrıca hastanenin cerrahi servisi de Tıp Fakültesi'nin II. hariciye kliniğine dönüştürmek için müstahdem (hizmetli) lojman yıkılarak yerine 200 kişilik bir amfi yapılmıştır. 1935 yılında ise bu amfi yapılan binanın üzerine bir kat daha eklenerek 35 yataklı bir doğum servisi açılmış, 1967 yılında bu servis Cerrahpaşa'ya taşınana kadar hastane doğum hastanesi olarak anılmıştır. 1948 yılında eski ahşap pavyonlar yıkılarak, aynı dört katlı çocuk kliniği binası yapılmıştır. 1952 yılında eski hamam ve mutfak binaları yıkılarak Klakson Yasağı Pavyonu adı verilen pavyon yaptırılmış, 1953 yılında hizmete girmiştir. 1962 yılında ikinci kat yapılmıştır. 1972 yılında yeni Nureddin Bey Pavyonu faaliyete geçmiştir.

Hastanenin farklı tarihlerdeki uydu resimlerinden binaların yok olma süreci görülebilmektedir. Öyle ki 1946 yılına ait görüntüde hastanenin bütün binaları görülürken, 1965 ve 1966 yılına ait görüntülerde pavyonların yıkıldığı ve yerine günümüzdeki yapıların yapılmış olduğu görülmektedir (Resim 4, 5). Bu tarihlerde hastaneden kalan güneydeki ameliyathane ve kuzeydoğuda yer alan doğum kliniğidir. 1970 yılına ait görüntüde ise güneydeki ameliyathane dairesinin de yıkıldığı ve arsasının boş olduğu görülmektedir (Resim 5). 1982 yılına ait ve sonraki uydu fotoğraflarından bu alanın otopark olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Hastane 1994 yılında Sağlık Bakanlığı'na devredilerek, 1998 yılında Haseki Eğitim ve Araştırma Hastanesi adını almıştır. Temeli 1985 yılında dönemin başhekimisi Dr. Alattin Yavaşca tarafından atılan ek hizmet binası ise 17 Mart 2006 tarihinde hizmete girmiştir. 206 hasta yatağı, 14 ameliyathane 16 yoğun bakım ünitesi bulunan bu ek hizmet binasında hizmet vermektedir⁹. Günümüzde üçgensel formdaki Hamidiye Nisa Hastanesi'nin Haseki Caddesi, Millet Caddesi, Mehter Sokağı ve Selçuk Sultan Sokağı ile çevrili arsası üzerinde, Haseki Eğitim ve Araştırma Hastanesi adıyla hizmet veren hastane yer almaktadır. Kompleks içinde yer alan en eski bina, temelleri 1911 yılında atılan ancak 1924 yılında tamamlanabilen ve arsanın kuzeydoğusunda yer alan 7. blok olarak gösterilen dikdörtgen planlı betonarme yapıdır (Resim 5).

Resim 4: 1946 tarihli uydu fotoğrafında Hamidiye Nisa Hastanesi'nin neredeyse bütün binalarının ayakta olduğu görülüyor (üstte) (İBB Şehir Haritası), 1965 taş baskı haritasında Haseki Nisa Hastanesi'nin kalan yapıları (altta)

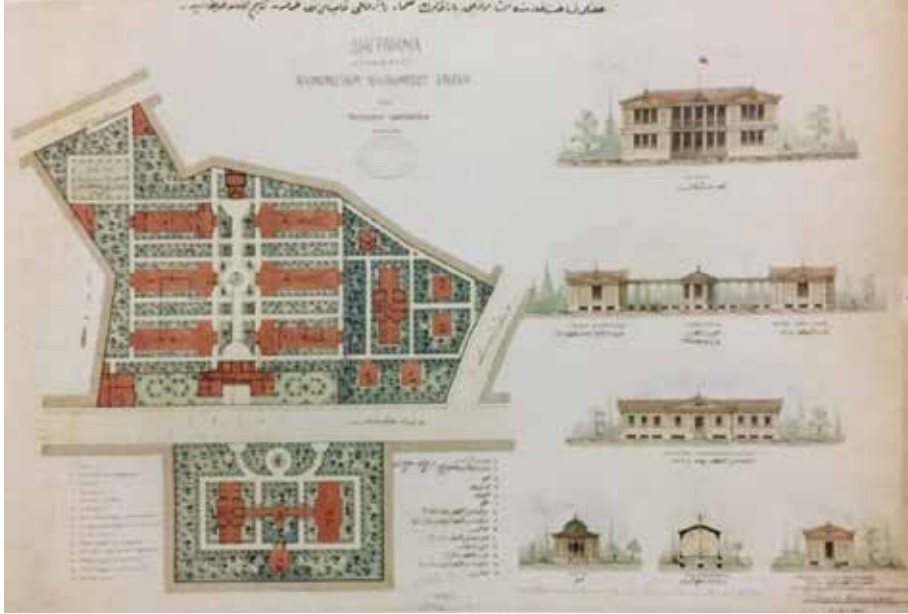
Resim 5a: 1966 yılına ait uydu fotoğrafında Hamidiye Nisa Hastanesi'nin pavyonlarının yıkılıp yeni binaların yapıldığı, hastaneden geriye sadece ameliyat dairesi ayakta olduğu görülüyor (İBB Şehir Haritası); **Resim 5b:** 1970 yılına ait uydu fotoğrafında Hamidiye Nisa Hastanesi'nin son binası olan ameliyathane-nin de yıkıldığı görülüyor (İBB Şehir Haritası); **Resim 5c:** Günümüzde Haseki Hastanesi'nin yerinde bulunan Haseki Eğitim ve Araştırma Hastanesi binaları (Fatih belediyesi Kent rehberi).

Mimari Özellikleri

1890 yılına ait mimar Patrokli Campanaki tarafından çizilen Haseki Nisa Hastanesi vaziyet planına göre, Haseki Caddesi'nin kuzey ve güney olmak üzere ayırdığı Haseki Nisa Hastanesi arsaları iki bölümden oluşmaktadır.

⁹ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, s. 231.

Cerrahpaşa yönünde yer alan güneydeki bölüm, dikdörtgen formlu bir bahçenin içerisinde ameliyathane ve doğum kliniğinin bulunduğu H planlı binanın olduğu bölümdür (Resim 6).

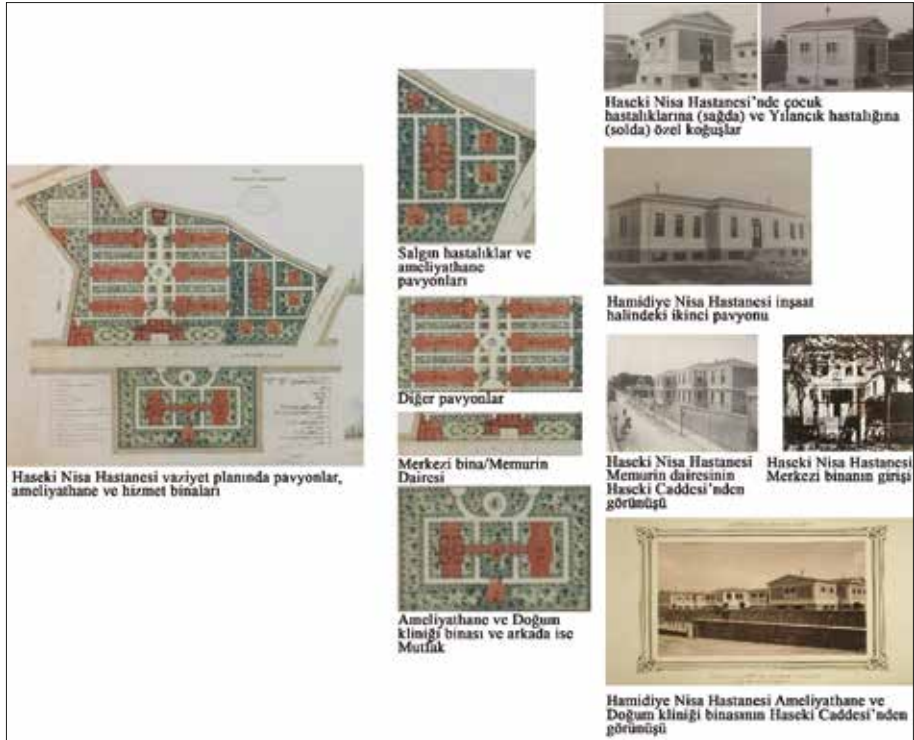
Resim 6: 1890 yılına ait mimar Patrokli Campanaki tarafından çizilen Haseki Nisa Hastanesi vaziyet planı¹⁰

Haseki Caddesi'nin kuzeyindeki düzgün olmayan üçgen şeklindeki güneydeki arsadan daha büyük olan arsada ise hastanenin diğer binaları yer almaktadır. Son derece düzgün bir planlama ile tasarlanmış olan bu bölümün bahçesinde yatayda ve düşeyde çizgisel yollarla binalar birbirine bağlanmıştır. Bahçe boyunca uzanan bu yollar güneyde bulunan bahçe girişinin kuzeyine doğru arsanın orta düşey aksı boyunca birleşir ve ortada tam yanlarda yarım daire olmak üzere bahçe düzenlemelerine dönüşür. Kuzeydeki hastane bölümünün girişinde U formlu memurlar dairesi, memurlar dairesinin kuzeyinde ise dikdörtgen formlu ikişer poliklinik binaları bulunur. Bu binalar memurlar dairesi merkezde olacak biçimde doğu-batı yönünde güneyden kuzeye doğru simetrik olarak üç sıra halinde sıralanmıştır. Memurlar dairesinin doğusunda t planlı bir ameliyat dairesi ve güneyinde ve doğusunda iki, kuzeyinde ise bir adet kare planlı pavyonlar yer almaktadır. İşlevleri hakkında tespit yapılamayan yapılar mevcuttur. Memurlar dairesinin batısında ve

¹⁰ Nil Sarı, A. Z. İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, s. 255.

hastane arsasının sınırında yer alan kare planlı bir yapı daha vardır. Ancak bu binanın işlevi tespit edilememiştir. Arsanın kuzey ve batı sınırlarında üçgen planlı yapıların hizmet binaları olduğu düşünülmektedir. Hastanenin bahçe girişinin kuzeyinde yer alan kare planlı dairenin ise işlevi bilinmemektedir.

Hamidiye Nisa Hastanesi Osmanlı Devleti'nde pavyon sisteminde inşa edilmiş olan ilk hastanedir. Özellikle salgınların sık yaşandığı bu dönemde hastanenin pavyon tipinde tasarlanması, her bir pavyonun ayrı bir hastalık için düzenlenmesi ilkesine dayandığından oldukça elverişliydi (Resim 7).

Resim 7: Haseki Nisa Hastanesi vaziyet planında pavyonlar, ameliyathane ve hizmet binaları^{11,12}

Planlarına bakıldığında büyük, orta ve küçük olmak üzere üç farklı boyutta hazırlanan pavyonların küçük olanları bulaşıcı hastalıklara ayrılmıştı. Haseki Caddesi'nden kuzey ve güney yönünde iki bölüme ayrılan Hamidiye Nisa Hastanesi'nde Campanaki'nin planına ve kaynaklarda geçen bilgilere göre merkezi bina olan memurin dairesi, on iki pavyon, ameliyathane, do-

11 Nil Sarı, A. Z. İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, s. 255.

12 Library of Congress, (<https://www.loc.gov/search/?in=&q=ottoman+hospitals+photographs&new=true>).

ğum klinikleri, mutfak ve düşkünler evi pavyonu bulunmaktaydı. Hastane yapılarının yapım sistemi fotoğraflardan anlaşıldığına göre pavyonlar ahşap, merkezi bina ise kâgirdir.

Haseki Caddesi'nden kuzey bahçesinde toplam on iki adet pavyon bulunmaktaydı. İşlevlerine göre farklı boyutlarda inşa edilen pavyonlarından küçük olan altı pavyon bulaşıcı hastalılara diğerleri ise dahiliye cerrahi gibi bölümler için ayrılmıştı.

Özgün planlarına ulaşılabilen yapılar kare planlı olup, ahşap prefabrik şekilde ve tek kat olarak inşa edilmiştir. Taş kaplamalı su basman ile yükseltilen barakalara giriş birkaç basamakla yapılıyordu. Tüm pavyonlardaki su basmanlarda rutubeti önlemek amacıyla havalandırma boşlukları bırakılmıştır. Ahşap pavyonların bir cephesinde merdivenle ulaşılan giriş kapısı yan cephelerde ise düşey dikdörtgen ahşap pencereler bulunuyordu. Pencerelerin önünde ise kafesler yer alıyordu yapıların köşelerinde tüm kat boyunca uzanan köşe plastirleri ve üçgen alımlıklı çatısının etrafında ve altında yatay silmeler yer almaktaydı.

Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi

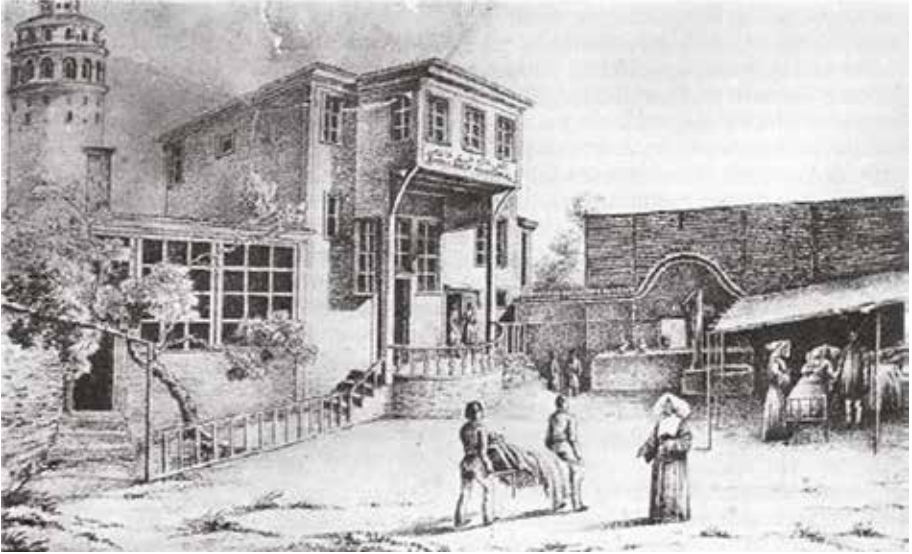
Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi, İstanbul'da 28 Haziran 1865 tarihinde ortaya çıkan kolera salgını sırasında, 1863 yılında göreve atanan Altıncı Daire-i Belediye başkanı Server Paşa'nın girişimleriyle 1865 yılında, açılan ilk belediye hastanesidir.

Salgın sırasında dönemin belediye başkanı Server Paşa'nın kurduğu Galata ve Feriköy'deki geçici kolera hastanelerinde görev yapan Fransız St. Vincent de Paul rahibeleri, hastanenin kuruluşunda etkili olmuş ve Beyoğlu Kuledibi'nde "Mecruhin Hastanesi" adıyla anılan bir dükkân kiralayıp, sokakta kalan koleralı hastaları toplayarak tedavi etmişlerdir^{13 14}. Bölgenin hastane ihtiyacını da göz önünde bulunduran Server Paşa, belediye sınırları içinde yaşanan halkın din, ırk ayrımı yapılmadan tedavi edilebileceği bir hastane yapılması için girişimde bulunmuştur. Böylelikle Beyoğlu'nda Saman Sokak 15 numarada kiralanmış bir evde, 40 yatakla hizmet veren Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi kurulmuştur¹⁵ (Resim 8).

13 Beyoğlu Belediyesi, *155. Yıl Altıncı Daire-i Belediye Başkanları ve Hizmetleri Kronolojisi Sergisi*, Beyoğlu Belediyesi, İstanbul 2013, s. 9.

14 Nuran Yıldırım, "Sağlık'ta Devr-i Hamidi", *Modernleşme Sürecinde II. Abdülhamid*, s. 260.

15 Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, s. 231.

Resim 8: Saman Sokak 15 numarada kiralanılan Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi'nin ilk binası, 1865¹⁶

3400 m²'lik bir alanı kaplayan hastanenin bahçe içerisinde ahşap malzemeden yapılmış ilk binası, her katı 150 m² olan 3 katlı olup, hekim pavyonu ve kapıcı odası barındırmaktaydı. Zemin katta mutfak, çamaşırhane, malzeme odaları gibi hizmet birimlerinin olduğu yapının birinci katında rahibelerin kaldığı iki oda, eczane ve çamaşır odası; ikinci katta ise bir tanesi çocuklar için ayrılmış üç koğuş vardı^{17,18}.

1870 yılında çıkan Büyük Pera Yangını'nda bölgede yaralananların tedavilerinin de yapıldığı hastanenin bahçesine, yangının ardından 1871 yılında çıkan kolera salgınında iki adet baraka yapılmış. Bunlardan biri ciddi cerrahi tedavilerin yapılması için daha küçük olan; diğer baraka ise bulaşıcı hastalıklar için kullanılmıştır¹⁹. Zamanla yetersiz kalan hastane binası 1874 yılında Beyoğlu Kuledibi'ndeki yerinden taşınıp, Tophane-Defterdar Yokuşu'nda kiralanılan büyük ahşap bir konağa yerleştirilmiştir. Burada sıradan hastalardan ziyade Galata ve Beyoğlu semtlerindeki genelev ve eğlence merkezlerinden meydana gelen kavgalardan yaralananların tedavileri yapılmaya başlandıktan sonra, hastanenin adı 1875 yılında Altıncı Daire-i Mecruhin Hastanesi olarak anılmıştır. 1880 yılında sahibinden satın alınan bu bina,

16 Yıldırım, Nuran. "İstanbul'da Sağlık Hayatı", *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 4, İBB Kültür AŞ, İstanbul 2015, s. 122.

17 Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, s. 231.

18 "Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi", *Diünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1993, s. 237.

19 "Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi", s. 237.

30 Aralık 1893 yılında mutfakta çıkan yangın sonucunda kullanılamaz hale gelmiştir. Yangının ardından hastane Beyoğlu Humbaracı yokuşunda Rus Elçiliği'nin yakınlarında geçici olarak bir eve taşınmış ancak evin yeterince büyük olmaması ve sağlık koşullarının istenilen düzeyde oluşturulamaması gibi sebeplerle yeni bir hastane yapımı gündeme gelmiştir²⁰. Prof. Dr. Nil Sarı'nın kitabında yer verdiği Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi ile ilgili 3 arşiv belgesinde Tophane-Defterdar yokuşunda yer alan binanın yangın tarihine dair bilgiler günümüze ulaşan kaynaklardan farklıdır.

Prof. Dr. Sarı'nın verdiği BOA, Y. PRK, ŞH, 7/58 sayılı ve 14 Mayıs 1886 tarihli yazılmış belgede, yanan hastanenin geçici olarak Kabataş'taki Hacı Reşit Paşa yalısının selamlık kısmına nakline ve Muhyiddin Paşa tarafından yapılan itirazın yerinde olmadığına dair irade bulunmaktadır. Dolayısıyla Tophane yangını, kaynaklarda geçtiği gibi 1893 yılında değil, 1886 yılından önce gerçekleşmiş olmalıdır²¹.

Yangından sonraki süreçte yanan binanın çevresindeki arsaların da satın alınarak dönemin yabancı devletlerinin muntazam olan hastanelerine kıyasla büyük sorunlar yaşayan Beyoğlu hastanesinin durumu değerlendirilmiş ve imparatorluk imajına uygun bir belediye hastanesi yapılması için çalışma başlatılmış, bunun için yardım toplamak amacıyla 150.000 piyango bileti satılmak suretiyle bir piyango düzenlenmiştir²². BOA, İ. MMS, 104/4402 sayılı 31 Mart 1889 tarihli Sadrazam Kamil imzalı bir diğer belgede ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından toplanıp, Osmanlı Bankası'na yatırılan 7000 küsür liranın savaş dönemlerinde yaralılara hizmet amaçlı Beyoğlu Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi'nin inşaatında kullanılması belirtilmiştir.

BOA, İ. ŞE, 9/1314 Ra-8 sayılı ve 30 Ağustos 1896 tarihli dönemin Sadrazamı Rıfat Paşa tarafından yazılan belgede ise yanan Altıncı Daire-i Belediye'nin Tophane'de Defterdar Yokuşu'nda yanan Gureba Hastanesi'nin bitişindeki evler ile arsaların satın alınarak daha geniş ve mükemmel bir hastane yapılması için gerekli tutarın Credit Lyonne Bankası'ndan borç alınarak inşaatına başlanmasına dair izin verildiği belirtilmiştir²³.

20 "Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi", s. 238.

21 Hilal Erşan, *II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da İnşa Edilen Hastaneler*, s. 103.

22 Nil Sarı, A. Z. İzgöer, ve Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, s. 14.

23 Hilal Erşan, *II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da İnşa Edilen Hastaneler*, s. 105.

Resim 9: 1908 yılında Beyoğlu Zükur Hastanesi²⁴

Prof. Dr. Nuran Yıldırım'ın belirttiğine göre Mimar Ernst Sauvageot tarafından hazırlanan hastane planı her biri 24 yataklı, 4 büyük pavyon şeklindeydi. Hastanede ayrıca ücretli tedavi olacak kadın ve erkek hastalar için 2 katlı, 10 yataklı ayrı bir bina planlanmıştı. Tasarlanan hastanenin yapımına, kış mevsimine girildiğinden ve belediyenin yeterli bütçesi bulunmaması gibi sebeplerle başlanamamış, 1900 yılında Beyoğlu'nda Kuloğlu'nda Olivo'nun evi kiralanmıştır^{25,26}. 1904 yılında günümüzde İtalyan Hastanesi'nin bulunduğu arsanın satışından elde edilen gelirle Olivo'nun evi kamulaştırılmış ve bahçesine 35 yatağı bulunan iki katlı bir pavyon ile ameliyathane yapılarak hastalar buraya getirilmiştir. 1909 yılında Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi, yaralıları dışında da hasta kabul ettiği için adı "Beyoğlu Zükur (Erkekler) Hastanesi" olarak değiştirilmiştir^{27,28} (Resim 9, 10).

I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) İstanbul'un işgalinde Fransızlar tarafından işgal edilen hastane boşaltılmış, hastalar ve malzemeler Toptaşı Tedbirhanesi ve diğer hastanelere gönderilmiştir. 1920-1924 yılları arasında Fransızların kullandığı bina daha sonra bir yıl kadar Rus göçmenler için barınak olarak verilmiştir. Ruslardan sonra ise 1937-1938 yılları arasında bina, Dr. Haim

24 Nil Sarı, A. Z. İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, s. 143.

25 Beyoğlu Belediyesi, *155. Yıl Altıncı Daire-i Belediye Başkanları ve Hizmetleri Kronolojisi Sergisi*, Beyoğlu Belediyesi, İstanbul 2013, s. 10.

26 Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, s. 124.

27 "Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi", s. 239.

28 Hilal Erşan, *II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da İnşa Edilen Hastaneler*, s. 107.

Naum tarafından yönetilen Daülkelp (Kuduz) Tedavihanesi olarak kullanılmaya başlanmış ve hastalar Çapa'ya ve sonra Şişli'de kiralanan 41. İlkokul binasına gönderilmiştir^{29,30}.

1948 yılında İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Dr. Lütfi Kırdar'ın yönetimi sırasında hastane, İngilizlerin İstanbul'u terk ederken Kızılay'a devrettikleri Kuledibi'ndeki İngiliz Bahriye Hastanesi'ne taşınmış ve adı Beyoğlu Belediye Hastanesi olarak değiştirilmiştir. 1950 yılından Kızılay'dan 300.000 TL karşılığında Sağlık Bakanlığı tarafından satın alınmıştır. 1965 yılında Sağlık Bakanlığı'nın açtığı mimari proje yarışmasına kadar, Şişli Etfal Hastanesi'ne bağlı birimler olarak hizmet veren binalar, farklı yıllarda açılan daha sonra kapatılan veya eklenen kadın hastalıkları, röntgen, biyokimya, bakteriyoloji, kan bankası, dahiliye gibi birimlerle çeşitli amaçlarla kullanılmıştır³¹. 1965 yılında açılan yarışmayı kazanan Yılmaz Sanlı, Güner Acar, Yılmaz Tuncer ekibinin projesinin yapımına 1967 yılında başlanmış ve 1969 yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır. Toplam inşaat alanı 14.000 m² olan ve 17.000.000 TL'ye mal olan hastanede, toplam 270 yatak bulunmaktadır. Bunların dışında 4 adet ameliyat odası, bir acil, bir doğum ameliyathane ve ayrı bir doğum salonu olarak planlanmıştır³².

Resim 10: 1910'lu yıllarda Beyoğlu Zükrü Hastanesi ve ameliyathane pavyonu³³

29 "Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi", s. 241.

30 Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, s. 233.

31 Ömer Yılmaz, "Taksim İlk Yardım Hastanesi", *Arkitera*, [Erişim tarihi: 12.9.2017], (<http://www.arkitera.com/gorus/797/taksim-ilk-yardim-hastanesi>).

32 "Beyoğlu İlk Yardım Hastanesi", *Mimarlık Dergisi*, sayı 96 (1971), s. 141. (<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=149#>).

33 Nil Sarı, A. Z. İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, s. 143.

Uzun yıllar hizmete devam eden hastanedeki poliklinikler 1974 yılında ana binanın ön kısmına yapılan ek binaya taşınmıştır. Hastanenin adı, 1976 yılında Taksim İlk Yardım Hastanesi, 1986 yılında ise eğitim amaçlı kullanılan kliniklerin sayısı artırılarak Taksim (İlkyardım) Eğitim ve Araştırma Hastanesi olarak değiştirilmiştir. 2007 yılında çıkarılan deprem yönetmeliğine ve 15 Aralık 2011 tarihinde yürürlüğe konulan 'Sağlık Yapılar Yıkım Karar Komisyonu Teşkili, Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönerge' kapsamında 13.02.2014 tarihinde mevcut yapıların yıkılmasına karar verilmiştir. Hastane ise binalarının yıkım sürecinde 2013 yılında Gaziosmanpaşa Taksim İlk Yardım Eğitim ve Araştırma Hastanesi adıyla Gaziosmanpaşa ilçesine taşınmıştır. 2015 yılında Sağlık Üniversitesi'ne bağlanan hastane o tarihten bu yana Gaziosmanpaşa Taksim Eğitim ve Araştırma Hastanesi olarak hizmet vermektedir (Resim 11).

Resim 11: 1969 yılında inşa edilen Taksim (İlkyardım) Eğitim ve Araştırma Hastanesi (solda), Yeni Taksim Eğitim ve Araştırma Hastanesi (sağda)

Hastanenin Sıraselviler Caddesi üzerinde yer alan eski yerleşkesi ise Altu Mimarlık tarafından hazırlanan yeni projesi kapsamında 2018 yılında hizmete açılmıştır.

Mimari Özellikleri

Tarihî haritalardaki ilk yer bilgisi 1905 yılına ait Goad haritasından edinilmektedir. Hastane olarak kullanılmak üzere kiralanan Olivo apartmanı, Goad haritasında Büyük Pera Sokağı'na güney yönünde paralel uzanan Aileon Sokak ile bu yolu güneyde dik kesen Kuloğlu Sokağı'nın kesiştiği alanda Aparts Olivo olarak gösterilen arsada yer almaktadır (Resim 12a). 1913 yılına ait Alman Mavileri'nde ise Belediye Hastanesi olarak belirtilen hastanenin II. Abdülhamid döneminde yaptırılan binaları görülmektedir. Haritadaki konumuna göre Beyoğlu Belediye Hastanesi Büyük Pera Sokak olarak geçen günümüzdeki İstiklal Caddesi'nin güneyinde yer almaktadır. Haritaya göre hastanenin batısında Galata Saray Mekteb-i Sultani, güneydoğusundaki yolun karşısında ise Alman Hastanesi bulunmaktadır (Resim 12b).

Resim 12a: 1905 tarihli Goad haritasında Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi için kiralanan Olivo evi (solda)³⁴; **Resim 12b:** 1913 tarihli Alman Mavileri'nde Belediye Hastanesi olarak gösterilen Beyoğlu Zükkur (Erkekler) Hastanesi (sağda)³⁵

1927 tarihli Pervititch haritasında Olivo Hastane Sokak üzerinde gösterilen hastanenin bahçe girişi de bu sokaktandır. Büyük bir arsaya sahip olan hastanenin dikdörtgen forma sahip olan bahçesine girildiğinde, batı yönünde 1900 yılında ilk hastane binası olarak kiralanan Olivo apartmanı yer almaktadır. Olivo apartmanının karşısında ve bahçe girişinin doğusunda, 1904 yılında yaptırılan ameliyathane binası, kuzeyinde ise hastane yer almaktadır (Resim 13).

Resim 13: 1927 yılına ait Pervititch haritasında Belediye Hastanesi olarak gösterilen Beyoğlu Belediye Hastanesi³⁶

Beyoğlu Belediye Hastanesi'ne ait herhangi bir plana ulaşılamadığından plan bakımından yorum yapmak mümkün değildir. Ancak 1908 yılına ait fotoğraflardan hastane binasının çatı katıyla birlikte 4 katlı, ameliyat dairesinin ise iki

34 BNF Gallica (Bibliothèque Nationale de France), 1997, [Erişim tarihi: 02.10.2017], (<http://gallica.bnf.fr/accueil/?mode=desktop>).

35 Caner Cangül, İstanbulium Blog, [Erişim tarihi: 12.8.2017], (<http://www.istanbulium.net/2016/03/goad-haritalari.html>).

36 Caner Cangül, İstanbulium Blog, [Erişim tarihi: 12.8.2017], (<http://www.istanbulium.net/2016/03/goad-haritalari.html>).

katlı ve yapıların kâgir olduğu görülmektedir (Resim 11). Ayrıca 1927 yılına ait Pervititch haritasından anlaşıldığına göre hastane binası kare planlı olup bütün yönlerde girintili-çıkıntılı hareketli bir cepheye sahiptir (Resim 13). 1910 yılına ait resimden anlaşıldığına göre hastane binası kare planlı olup köşelerde bulunan yarım altıgen çıkma ile hareketli bir cephe oluşturulmuştur. Bahçeye bakan cephede ana girişin yer aldığı yapının kapısı camekânlı bir çıkma ile vurgulanmıştır. Giriş kapısının üzerinde birinci ve ikinci katlardaki yapı aksında balkonlar yer almaktadır. Yapının bahçeye bakan cephesindeki köşelerde bulunan yarım altıgen çıkmalarda, üç yüzeyde de dar uzun pencereler yer almaktadır. Bu pencerelerden birinci kattakilerin üzerlerinde, üçgen alnlık; ikinci kattakilerde ise yatay plastırlar bulunmaktadır. Düşeyde aynı hizada bulunan zemin kattaki dar dikdörtgen pencereler ise diğerlerine göre daha uzun olup daire kemerlidir. Bu katta söve yapılmamıştır. Daha sade bir cephe düzenine sahip olan ameliyat dairesinin planı ise dikdörtgen formudur. Yapıya bahçeye bakan yatay cephesinden girilmektedir. Simetrik bir cephe düzenine sahip olan yapının her iki katında on iki adet düşey dikdörtgen pencere yer almaktadır. 1908 ve 1910 yıllarına ait resimlerden zemin kattaki pencerelerin basık kemerli, birinci kattakilerin ise düz olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

İlk olarak 1859 yılında Florence Nightingale tarafından “Hastaneler Üzerine Notlar” kitabında tanıtılan ve Avrupa’da yaygın olarak kullanılmaya başlanan pavyon tipi hastaneler, II. Abdülhamid döneminde sıkça kullanılmıştır. Bu tip hastaneler, salgın hastalıklar sebebiyle hastaları ya da hastalıkları birbirinden ayrı tutma prensibi ile kurulmuştur. Bu gelişmeler ışığında II. Abdülhamid döneminde inşa edilen pavyon tipi hastane örneklerinden Haseki Nisa hastanesinin plan şeması, geniş bir araziye yayılan, birbirinden bağımsız, kare veya dikdörtgen, tek katlı, genellikle ahşap barakalar şeklinde uygulanmıştır. Bu yapılar topluluğu, hastaların güneşten en fazla yararlanabilmesi için koşulların birbirinin ışığını kesmeyecek şekilde ve güney yönünde konumlandırılmıştır. Pavyonların plan şemaları ise tek bir büyük koğuş şeklinde, dikdörtgen planlı örneklerde bir tarafı veya ortası koridorla koğuşlara açılan ve bahçeye bakan bölümlerde teras ve balkonlar halinde de olabiliyordu. Hakkında yeterli görsel kaynağa sahip olamadığımız Beyoğlu Belediye Hastanesi ise ancak yazılı kaynaklardan aktarıldığı kadarıyla yorumlanabilmektedir.

Kaynaklar

1. Beyoğlu Belediyesi, *155. Yıl Altıncı Daire-i Belediye Başkanları ve Hizmetleri Kronolojisi Sergisi*, Beyoğlu Belediyesi, İstanbul 2013.
2. “Beyoğlu İlk Yardım Hastanesi”, *Mimarlık Dergisi*, sayı 96 (1971), cilt 9, s. 141.
3. Erşan H. *II. Abdülhamid Döneminde İstanbul’da İnşa Edilen Hastaneler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2018.
4. Kolektif, *Son Devir Osmanlı Hastaneleri*, Çamlıca Basım Yayım, İstanbul 2013.
5. Koldaş M. “Kadın Şefkatinin Sembolü: Haseki Darüşşifası”, sayı 1, cilt 49 (2011), *Haseki Tıp Bülteni*, s. 1-4.
6. Sarı N, İzgöer AZ, Tuğ R. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri’nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2014.
7. Yıldırım N. “Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1993, s. 237-241.
8. Yıldırım N. *Gureba Hastanesi’nden Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi’ne*, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013.
9. Yıldırım N. “İstanbul’da Sağlık Hayatı”, *Antik Çağ’dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 4, İBB Kültür AŞ, İstanbul 2015, s. 122.
10. Yıldırım N. *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, İstanbul 2010 Kültür Başkenti İstanbul Üniversitesi Projesi, İstanbul 2010.
11. Yıldırım N. “Sağlık’ta Devr-i Hamidi”, *Modernleşme Sürecinde II. Abdülhamid*, Kültür Bakanlığı, İstanbul 2011, s. 239-245.

Web Kaynakları

1. Cangül C. İstanbulium Blog, [Erişim tarihi: 12.8.2017], (<http://www.istanbulium.net/2016/03/goad-haritalari.html>).
2. Congress, Library of, (<https://www.loc.gov/search/?in=&q=ottoman+hospitals+photographs&new=true>).
3. Gallica - BNF (Bibliothèque Nationale de France), 1997, [Erişim tarihi: 02.10.2017], (<http://gallica.bnf.fr/accueil/?mode=desktop>).
4. Yılmaz Ö. “Taksim İlk Yardım Hastanesi”, *Arkitera*, [Erişim tarihi: 12.9.2017], (<http://www.arkitera.com/gorus/797/taksim-ilk-yardim-hastanesi>).

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ TIP TARİHİNDE İCÂZETNÂMELER

TIP TARİHİNDE “İCÂZETNÂME” ADININ DEVAM ETMESİ

Enver Beşinci¹

Koleksiyonerlik, benim anlayışıma göre, gerçekte bir zevk ve merak saikiyle eşya biriktirmenin çok ötesinde, toplanan objelerin sınıflandırılması ve yorumlanmasıyla kültür ve sanat tarihçiliğine katkı sağlama faaliyet ve çabasıdır. Bu anlamda koleksiyoncu, belli bir alanda geçmişten günümüze kadar gelen bir zenginliğin ve tarih içinde oluşan kültürel farklılaşmanın ortaya konmasında ayna vazifesi gören kişidir. Bu bildiri “Osmanlı’dan Günümüze İcazeten Diplomaya” adıyla yaptığım koleksiyon çalışması içinde, tıp alanında verilen diplomalara gösterilen ayrıcalıklı yerle ilgili bir ayrıntıyı ve bunun ifade ettiği anlamı paylaşmaya çalışacağım.

Bu ayrıntı, tıp tarihi içindeki bir sürekliliğin II. Abdülhamid devrinde ve hatta Cumhuriyet döneminde de değişmeden devam eden “icâzetnâme” lafızıyla ilgilidir. Diğer alanlarda önce şahâdetnâme, sonra da diploma olarak değişen kelimenin tıp alanında hiç değişmeden aynı kalması bizce, gerçekten de üzerinde durulması gereken bir kültür tarihi konusu olarak görülmektedir.

Sözlükte su akıtmak, izin vermek, onaylamak gibi anlamlara gelen “icâzetnâme”, bir yönüyle de bilginin bir başkasına aktarılması, ya da bir metafor olarak bir yerden bir yere “akıtılması” anlamını taşımaktadır. Teknik anlamda ise, herhangi bir ilim dalında bir âlimin talebesine, aldığı ders veya ilim konusunda söz sahibi olduğuna dair verdiği belgenin adıdır ki bu belgeyi almaya hak kazanan talebenin, bundan böyle o ilim dalında hocalık yapma yetkisine sahip olduğu tasdik ve tescil edilmiş olmaktadır.

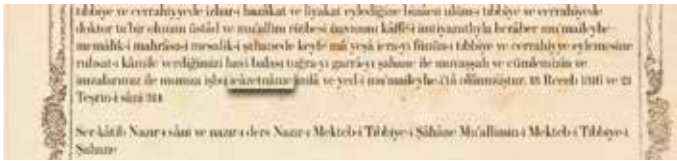
¹ Koleksiyoner, enver@besincimevsim.com

İslam tarihinde bu türden belgeler “icâzetnâme” olarak adlandırılırken, burada açık olarak bir “izin” anlamı hemen dikkat çekmektedir. “Şahâdet”in tanıklık ve “diploma”nın da aynı şekilde kişiye verilen bir bitirme belgesi olmasına karşılık, “icâzetnâme” hem bitirmeyi hem de tahsil yaptığı konuda uygulama yapma ruhsat ve yetkisini içermektedir.

Resim 1: Altı üstlü iki dilde verilmiş bir icâzetnâme

Resim 1'deki *İcâzetnâme*'nin Osmanlı Türkçesi'nden oluşan üstteki bölümünün bir kısmının Latin alfabesine çevirisi

Yakın tarihimizde tıp tahsilini tamamlayanların tahsillerini bitirdiklerini gösteren bu belgeler incelendiğinde, daha önce verilen icâzetnâmelerle bunlar arasında birtakım biçim ve içerik farklarının bulunduğu açıkça görülür. Zaman içinde meydana gelen bu farklılıklar, tarih içinde değişen dil dolayısıyla bir bakıma kaçınılmazdır. Ancak bu farklılıklar yanında, dikkat çekici benzerlikler de gözlerden kaçmaz ki bunların başında II. Abdülhamid

dönemi gibi geç bir zamanda klasik anlayış paralelinde, hem de diğer alanlarda verilen belgelerin artık başka isimlerle anılmasına karşılık, tıp tahsilini tamamlayanların aldıkları belgenin “icâzetnâme” olarak adlandırılmaya devam edilmesi gelir. Ancak bu “icâzetnâme”ler, modern eğitimin hayatımıza girmesiyle, aynı belge üzerinde her zaman Fransızcalarıyla birlikte, yani bir taraftan da diploma kelimesiyle birlikte iki dilli olarak yer alıyor.

Şekil olarak aşağıdaki örnekte (Resim 1) görüldüğü üzere, bazen üstte Arap alfabesiyle yazılmış kısımdaki Türkçe belgeler “icâzetnâme” olarak adlandırılmakta, hemen onun altında yer alan kısımda ise belgenin Fransızcası yer almaktadır ki bu kısımda da “diploma” olarak isimlendirilmektedir.

Bazen de aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere (Resim 2), sağda Arap alfabesi ile yazılmış Türkçe metin “icâzetnâme” adıyla ve solda Fransızca yazılmış metin de “diploma” adıyla yer almaktadır.

Resim 2: Yanyana iki dilli icâzetnâme

Resim 2'deki belgede geçen “icâzetnâme” kelimesi

Dikkat edilirse tıp alanında verilen belgelerin “icâzetnâme” olarak adlandırıldığı aynı dönemlerde, diğer alanlarda verilen diplomalar için “şahâdetnâme” adı kullanılmıştır. Aşağıda örneği görülen (Resim 3) 1891 yılına ait “Edebiyat ve Ulûm” diploması ile yine örneği görülen (Resim 4) 1894 yılına ait “Mühendishane-i Berri-i Hümayun” diplomasının “şahâdetnâme” olarak isimlendirildiği görülmektedir.

Resim 3: Edebiyat ve Ulûm Şahâdetnânesi/ Diploması²

Şimdi yukarıda Resim 1’de gösterilen tıp icâzetnâmesinin tarihi H. 1315/M. 1897, Resim 2’de yer alan tıp icâzetnâmesinin tarihi ise H. 1316/M. 1898’dir. Buna karşılık Resim 3’teki “Edebiyat ve Ulûm” şahâdetnâmesi 1891 ve Resim 4’teki “Mühendishane-i Berri-i Hümayun” şahâdetnâmesinin tarihi ise daha önceye ait tarihler taşımalarına rağmen “şahâdetnâme” olarak adlandırılmışlardır. Bu durum bize, eğer tıp konusuna verilen ayrıcalıklı önem olmasaydı, o alanda verilen diplomaların da “şahâdetnâme” olarak adlandırılacaklarını göstermektedir. Aksi takdirde artık icâzetnâmeden şahâdetnâme dönemine geçildiği bir zamanda, tıp alanındaki belgelerin isimlendirilmesinde hâlâ eskiye bağlı kalmakta ısrar edilmiş olmasını açıklamamız zor olurdu³. Demek ki daha sonraki tarihte verilmesine rağmen tıp alanında verilen

2 Halûk Perk, İsmail Günay Paksoy, *Eğitim Tarihimizde Diplomalr*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 262-263.

3 Hayvan tıbbi olan baytarlık alanında da aynı ayrıcalığın devam ettiği görülmektedir. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Veteriner Fakültesi’nin 1 Ağustos 1943 tarihinde verdiği belgede İstanbul Yüksek Baytar Mektebi’nden alınan diplomada şu bilgiler dikkat çekmektedir: “1339 tarihinde tahsilini bitirmiş ve yapılan imtihanlarda “Tababet-i Baytariye İcâzetnamesi” almaya hak kazandığı sicil kaydından anlaşılmış olduğundan kendisine Veteriner Hekimlik Diploması verilmiştir.”

Resim 4: Mühendishane-i Berri-i Hümayûn Şahâdetnâmesi

Resim 4'teki belgede "şahâdetnâme" ifadesinin yer aldığı kısmın Latin alfabesiyle çevirisi

diplomaların hâlâ "icâzetnâme" olarak adlandırılmaları, belli bir tarihe kadar bütün yükseköğretim kurumlarına ait diplomaların bu isimle anıldıkları yolundaki bir görüşü geçersiz hale getirmektedir. Eğer öyle olsaydı yukarıda örneğini verdiğimiz "Mühendishane-i Berri-i Hümayun" ve "Edebiyat ve Ulûm" diplomaları da "icâzetnâme" olarak adlandırılır veya daha sonraki tarihlere ait tıp diplomaları da "şahâdetnâme" olarak isimlendirilirdi.

Bu şekil özelliğinden başka, içerik olarak da tıpta verilen icâzetnâmelerle diğer alanlarda verilen şahâdetnâmeler arasında farklar vardır. Her iki ismin bir arada, fakat ayrı ayrı alanlarda kullanılmaya devam edildiği bir zamanda, belgeler henüz diploma olarak anılmamaktadır. Buna karşılık tekrar edecek

olursak; o dönemde yüksekokullar için verilen belgeler hemen her zaman “şahâdetnâme” olarak isimlendirilirken, sadece tıp konusundakiler bunlardan ayrılarak “icâzetnâme” olarak adlandırılmaktadır.

İşte, tahsilin tamamlanmasının ardından verilen belgelerdeki tıp lehine gösterilen bu ayrıcalıklı farklılığı bu konuda bir üstünlük ve değer olarak görüyor ve düşündürücü buluyoruz ki bizim bu sunumda üzerinde durmak istediğimiz asıl husus da budur.

Bu icâzetnâmelerde standart olarak yer alan dikkat çekici ibarelerden biri, şahâdetnâmelerde bulunmayan klasik icâzet töreninden bahsedilmesidir. İcâzetnâmelerde yer alan bu ibarede, icâzet töreninde sultanın bizzat hazır bulunduğu ve tabii olarak bütün vezirlerin ve vekillerin de törene katıldıklarının yazılı olmasıdır. Bu, tıp tahsiline verilen değer ve önemin apaçık bir göstergesidir⁴.

Yine icâzetnâmelerin içeriğinden öğrendiğimize göre bir tıp öğrencisine, okulda önce aşağıda ismi geçen her dersin hocası tarafından şahâdetnâme verilmektedir. Bu şahâdetnâmeleri almaya hak kazananlar daha sonra tıp ilimlerinden olan fizik, kimya, anatomi, botanik, zooloji, eczacılık, operatörlük, fizyoloji, hastalık bilgileri, tıp müfredatı, hıfzıssıhha (sağlık koruma), dahiliye ve hariciye hastalıkları, tıp kanunu, patolojik anatomi, cerrahi ameliyat, ebelik, tıbbi, cerrahi ve cildiye klinikleri ve göz hastalıkları derslerinden kendilerine yöneltilen soruları çözüp doğru cevaplarını vermeleri, talim ve tedrisi ilgilendiren beş adet meclis imtihanında ustalığını göstermeleri istenmekte; ancak bundan sonra “doktor” olarak tabir edilen üstad ve muallim rütbesi unvanını alabilmektedirler. Böylece hak kazandıkları icâzetnâmeyi alanlar, ülkenin istediği yerinde tıp ilimleri ve cerrahiye konularında çalışabilme hakkını da elde etmiş olmaktadırlar. Onlara bu izin ve yetki işte bu icâzetnâme ile verilmektedir. Hâlbuki şahâdetnâmelerde bu türden ayrımlar yer almadan, rutin olarak derslerin adı ve öğrencinin başarısı gösterilmekte, sonra da bu durum imzalarla tasdik edilmektedir. Bu da sözünü ettiğimiz farklılıklardan bir diğeridir.

4 Tıp konusuna verilen bu önemi, sultanın icâzetnâme törenine bizzat katılmasının icâzetnâmelerde ifade edilmesi yanında, sultanın törene bizzat katıldığını gösteren tarihî olaylar da belgeler. Nitekim “Mekteb-i Tibbiye”nin 1850-1851 yılları arasındaki mezuniyet törenine Padişah Sultan Abdülmecid bizzat katılarak 7 saat boyunca izlemiştir. Mezuniyet töreni öncesi hekim adaylarına sınav komisyonunca hazırlanan sorular sorulmuş, cevaplar alındıktan sonra bu defa mektep müdürünün müfredat programındaki konulardan hazırlanmış ve bir kutuya yerleştirilen sorulardan rastgele çekilip tekrar sorulmuş, yanıtlar alınmış ve merasim başlamış; Müslüman adaylar Kur’an-ı Kerim’e, Hristiyan talebeler ise İncil’e el basarak mesleklerini hakkıyla yapacaklarına dair yemin etmişler ve Padişah Sultan Abdülmecid’e bağlılıklarını sunmuşlardır.” Bkz. Prof. Dr. Yeşim Işıl Ülman, “Mekteb-i Tibbiye’nin 1850-51 Öğretim Yılı Faaliyet Raporu ve Mezuniyet Töreni”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, sayı 1, cilt 4, s. 57-63.

Resim 5'teki şahâdetnâmeye bakacak olursak, başlıkta yer alan ibare “Mühendishâne-i Berri-i Hümâyun'da Tekmil-i Tahsil Edenlere Mahsus Şahâdetnâmedir” şeklindedir. Sonra dersler sıralanmakta, ardından da şahâdetnâme sahibinin imtihanında başarılı olduğu için Zabıt Vekilliği'ne hak kazandığı belirtilmekte ve tasdik makamında üç mühür ve imza yer almaktadır.

Resim 5: Mühendishane-i Berri-i Hümayun Şahâdetnâmesi⁵

Şimdi de daha önceki dönemlere ait klasik ilmî icâzetnâme ile (bkz. Resim 6) daha sonraki icâzetnâmelere baktığımızda, aralarında belirli orandaki bir şekil benzerliğini de görebiliyoruz (Resim 1'in üst bölümündeki Arap alfabesiyle yazılan Türkçe kısmı ile karşılaştırmız). Tabii ki son dönemlere ait tıp icâzetnâmesi, daha modernleşmiş bir forma bürünmüştür. Ama genel olarak klasik icâzetnâmelerin havasını taşıdığı da gözlerden kaçmıyor.

5 Halûk Perk, İsmail Günay Paksoy, *Eğitim Tarihimize Diplomalarda*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 204-205.

Resim 6: İlmî bir icâzetnâme

Resim 7: Cumhuriyet Döneminde verilen bir diploma örneği

Bize göre, aynı dönemin belgeleri oldukları halde mühendishaneden verilen belgeye “şahâdetnâme”, tıp okulundan verilene ise “icâzetnâme” denilmesinin ilk sebebi tamamen kültürel ve gelenekseldir. Bilindiği gibi icâzet genellikle fıkıh, hadis, tefsir ve hat gibi İslami ilimler konusunda öğrenim görenlere verilen belgenin adıdır. Tıp ilmi tıpkı bunlar gibi, doğrudan hocadan alınan pratik bir klasik İslami ilim gibi göz önünde bulundurulmuştur. Belki de tıbbın insan hayatı gibi önemli bir konuyu ele alması, onu tamamen İslami bir kalıba dökmüştür. Tıp okulundan verilen belgeye “icâzetnâme” denilmesinin ikinci sebebi de yine birincisine bağlı olarak İslam dünyasında tıbbı karşı özel bir ilginin gösterilmesidir.

Kaynaklar

1. Perk H, Paksoy İG. *Eğitim Tarihimizde Diplomalara*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 205-263.
2. Ülman YI. “Mekteb-i Tıbbiye’nin 1850-1851 Öğretim Yılı Faaliyet Raporu ve Mezuniyet Töreni”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, sayı 1, cilt 4, s. 57-63.

HATTAT MUSTAFA HALİM ÖZYAZICI'NIN TIP KONULU GRAFİK ÇALIŞMALARI HALÛK PERK ARAŞTIRMA MERKEZİ KOLEKSİYONU

Halûk Perk¹

Hattat Halim'in Hayatı

Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk döneminin önemli hattatlarından Mustafa Abdulhalim Özyazıcı (14 Ocak 1898 - 30 Eylül 1964), 1928 harf devriminden sonra hat sanatının yasaklanması ve işsiz kalması üzerine Mısır'da hat hocalığı yapmak için İstanbul Mısır Konsoloslukuna yazdığı 8 Ağustos 1929 tarihli mektupta kendini şöyle tanıtır:

Terceme-i Hâl

Cenâb-ı Kâdir-i mutlak, Rabb'im, Hâlik'im hazretlerine nasıl arz-ı ubûdiyet edebilirim ki, merâhim ü ihsân-ı Rabbâniyesi bir ummân-ı bî-kerân ve arzuhâle aczim bî-pâyândır.

Pederim Hacı Cemal Efendi, pederi Rifat Ağa, pederi Hacı Arif Efendi olup mûmâileyhin sulbünden 1215 târîh-i Hicrîsinin fi 20 Şa'bân ve Rumî 1313 Kânûn-ı Sâni'sinin fi 23'üncü günü [4.Şubat.1898] İstanbul'da Etyemez Bayezid-i cedit Mahallesi'nde dünyâya geldim.

1 Koleksiyoner, hp@halukperk.com

Aksaray'da kâin Gülşen-i Ma'ârif Mekteb-i husûsîsinde altı senelik ibtidâ-i tahsîlimi bi'l-ikmâl 1329 [1911] senesinde aliyü'l-a'lâ derecede şehâdetnâme ahzıyla neş'et eyledim. Aynı sene Sanâyi'-i Nefise Mekteb-i Âlîsi'ne kabûl edildim. 1330 [1912] senesinde Şeyhülislâm-ı sâbık ve Evkâf Nâzırı Hayri Efendi'nin himmetiyle, müdürlüğe ta'yîn kılınan merhûm Hattât Arif Hikmet Bey'in gayretiyle küşâd edilen Medresetü'l-Hattâtîn'e otuz dokuz numara ile hutût-ı mütenevvi'â talebesi kaydedilerek tâ bidâyet-i tahsîliyem esnâsında yazıya olan meyl ü hevesim dolayısıyla bir kat daha şevk u sa'y ü gayretle devâma başladım. Medresedeki gayretim mu'allimînin nazar-ı dikkatini mûcib olmağla henüz altı aylık bir müddetde bi't-tevcîh ilk defa olarak fî 13 Safer sene 1332 [13. Ocak. 1914] târihinde Sadr-ı esbak merhûm Said Halim Paşa'nın emr-i âlîleriyle Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi'ne çerâğ buyuruldum. 1332 [1916] senesinin Mart bidâyetinde Harb-i Umûmî ve seferberlikle emsâlim misillü iştirâk ederek bi'l-müsâbaka Matba'a-i Askeriye hattâtlığma ta'yîn kıldım. Bu meyânda Evkâf-ı İslâmiye Matba'ası hattâtlığımı da ifâ etmekte idim. Fî 20 Zilhicce sene 1336 ve fî 7 Teşrin-i Evvel 1334 [7 Ekim 1918] senesinde Medresetü'l-Hattâtîn'den hatt-ı celî ve tuğrâ-yı hümâyûndan icâzetnâme ahzına muvaffak oldum. Umûmî seferberliğin hitâmıyla fî 27 Şubat sene 1340 [7. Şubat. 1924] târihinde terhîs olunarak Bâbüâlî Câddesi'nde husûsî sûretde bir yazıhâne açarak çalışmakta bulunuyordum. Bu sûretle piyasada bulunan Zelliç Birâderler, Hanri Zelliç, Ahmed İhsan, Beşiktaş, Hilâl Matba'alarıyla 1927 senesi Haziran bidâyetinden i'tibâren vâki' olan teklif üzerine Devlet Matba'ası hattâtlığımı öğleye kadar ifâ edilmek üzere kabûl eyledim. Son inkılâba kadar bu vazîfede bulunmakla berâber el-yevm yazıhânemde de çalışmaktayım. Mısır Hükûmet-i Kraliyesi İstanbul Konsoloshânesi vâsıtasıyla Mısır'a azîmet etmek isteyen hattâtların birkaç yazılarıyla mürâca'at eylemeleri iltimâsına binâen bu meyânda âcizâne hutût-ı mütenevvi'âda yazdığım birkaç eserimi takdîm etmekle işbu da'vete icâbetle fahr u mübâhât eylerim.

Fî 8 Ağustos sene 1929

İstanbul'da Hekimoğlualipaşa'da,

Kâtib Muslihiddin Mahallesi'nin Gülhan Sokağı'nda

51 numaralı hânedede mutasarrıfen sâkin

Bâbiâli Câddesi'nde İhsan Kırâathânesi karşısında 24 numarada

Hattât Mustafa Halim

Halim Üstadın yazıya karşı merakı Gülşen-i Maarif Rüşdiyesinde başlamıştır. Babası Hacı Cemal'in de teşviki büyüktür. İlk güzel yazı derslerini rüşdiye okulundaki hat hocası Hamit Aytaç'tan almıştır. Hamit Bey, Halim'in sanat dehasını sezerek onunla özel olarak ilgilenmiştir. Halim Üstadın resme de yeteneği vardır.

Halim Üstad Medresetü'l Hattâtinde dört yıl eğitim görerek konularında zamanın en önemli hocalardan dersler almıştır. Sülüs ve nesih yazıyı Hasan Rıza (1849-1920) ve Hacı Kâmil'den (1861-1941), talik yazıyı Hulûsi Efendiden (1869-1940), celî sülüs ve tuğrayı Tuğrakeş İsmail Hakkı Beyden (1872-1946), divanî ve celî divanî yazıyı Ferid Beyden (1858-1925), rık'ayı Said Beyden (1860-1938) öğrenerek 26 Eylül 1918'de mezun olmuştur.

1946 [1366] yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne eski güzel yazılar öğretmenliğine tayin edilen Özyazıcı, yaş haddinden emekliye ayrıldığı 1963 yılına kadar hat öğretmiş ve yazmıştır. Akademi Müdürlüğünün müsaadesiyle başka fakültelerden gelen öğrencilere de yazı öğretmiştir. Hatta mimarlık fakültesi öğrencilerine “Sizin eliniz çizime yatkındır, gelin hat öğrenin” ısrarında bulunmuştur. Harfleri en ince detaylarına kadar anlatıp öğrencileri teşvik etmiştir. Bu dönemde Mihrimah Sultan Camii Medresesi'nde de meraklılarına yazı dersleri vermiştir.

Halim Üstad, bütün hat çeşitlerini çok hızlı bir biçimde ve neredeyse düzeltmesiz yazmakta ustadır. Necmeddin Okyay'ın ifadesiyle “Yazıyı yenmiş, kalemi kendine esir etmiş” kudretli bir hattattır. Güzel yazılarını hızlı yazması sebebiyle “serû'l-kalem” olarak vasıflandırılmıştır. Değerli hat eserlerinin bozuk ve yıpranmış yerlerini asıllarından fark edilmeyecek şekilde düzeltmekte büyük hüner sahibidir.

İslâm hat sanatında Aklâm-ı sitte (Altı kalem) denilen sülüs, nesih, muhakkak, reyhanî, tevki ve rıkaa dışında talik, divanî ve rık'a hattı da aynı kolaylık

la yazmıştır. Talik yazıyla fazlaca ilgilenmemiş olmasına rağmen bu türde de kıymetli eserler vermiştir. Divanî yazıyı Divan-ı Hümayün'da memur olarak çalıştığı zamanda geliştirmiştir. Rık'a yazısı da görenleri hayran bırakacak kadar güzeldir. Ama en güzel yazıları sülüs ve nesih türünde olanlardır.

Her kalmılıktaki kalemi, kalem hakkını vererek, harflerin hareket ve canlılığını kaybetmeden kullanmasını bilmiştir. Harflerin istifteki yerleri ve duruşları da ideal ölçülerdedir. Bu nedenle gubarî inceliğindeki yazılarından en kalın celîlerine kadar, bütün eserlerinde mükemmelliğe ulaşabilmiştir.

Emin Barın'ın anlattığına göre “Kompozisyonu önce kurşunkalemle çok basit şekilde tasarlar, kamış kalem kalınlığını seçer ve derhal yazıya geçer. Harf veya kompozisyondaki herhangi bir bozukluğu tashih etmektense, yeniden yazmayı tercih eder. Halim Hoca yazılarında pek az tashih yapar ve yaptığı zaman da bu hiç belli olmazdı”.

Halim Üstad yazacağı yazının tertibini zihninde tasarlıyor, kurşun kalemle kağıda kabataslak yerleştiriyor, celî yazı kalemini eline alıp hemen yazmaya başlamasına rağmen hızı hiçbir zaman elinden çirkin yazı çıkmasına neden olmuyordu.

Halim Efendinin kamış kalemdeki ustalığı kurşunkalem eskizlerinde görülmemektedir. Özensizliğinin sebebi sadece tasarımı nasıl yerleştireceğini planlamasıdır. Kurşunkaleme ait eskizlerde kesik kesik, parça parça olan çizgiler, iş kamış kaleme geldiğinde akışkan, pürüzsüz, kendinden emin ve kararlı bir estetiğe bürünmektedir.

Tarihi eserlerin ve yeni yapılan camilerin kitabe, kubbe ve kuşak yazılarını büyük bir ustalıkla yazmıştır. Halim Üstadın yeteneği, bir başkasının günlerce çalıştıktan sonra ortaya çıkarabileceği istifi tek kalemde yazıverecek seviyedeydi. Bir sureyi, verilen ölçüye göre müsvedde yapmadan istif etmek ve istediği yerde bitirmekte çok ustaydı. Yazı tarihimizde en çok celî yazan hattat olmuştur.

Halim Üstadın güzel hat yazılarından başka grafik sanatı alanında da çok çalışması vardır. Herbiri özel tasarım gerektiren grafik çalışmalarında dönemin en fazla eser veren hattatıdır. Grafik çalışmalarının konuları oldukça çeşitlidir: Kitabeler, mezar taşları, kitap-dergi kapakları, diploma, kartvizit, antet, mühür, isim-antet başlık, ilan-reklam-afiş-logo çalışmaları ilk akla gelenlerdir. Halim Üstad “keferelerden daha iyi yazırım” dediği Latin harflerle de gayet güzel grafik çalışmaları yapmıştır.

Hattat Halim bir pazar günü akşamı bağ evinden çıkıp yolun karşı tarafına geçmekte iken araba çarpmış ve on gün ölüm kalım mücadelesi sonunda

30 Eylül 1964 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi 2 Ekim 1964 günü Cuma namazını müteakip Sümbül Efendi Camii'nden alınarak Silivrikapı Kozlu Mezarlığı'nda defnedilmiştir.

Necmeddin Okyay, Halim Üstadın vefatı için şu tarihi düşürmüştür:

*“Necmiyâ! Hattat Halim Bey oldu mağfur-ı ilâh
İlm-i hattın en büyük üstadı idi göçdü vah (1384).”*

Katalog

Halim Üstad tıp konulu grafik çalışmaları olarak mühür, yayın kapağı, antetli kağıt başlığı, kartvizit, tabela yapmıştır. Ayrıca Kızılay, Himaye-i Etfal gibi sağlık dernekleri için çalışmalar yapmış ve tıp fakültesi için diplomaların boş kısımlarını doldurmuştur.

Katalog kısmı iki ana bölümde hazırlanmıştır. İlk bölümde Üstadın çalışmalarına, ikinci bölümde ise çalışmalarının uygulanmış örneklerine yer verilmiştir.

I. Hattat Halim'in Tıp Konulu Çalışmalarına Örnekler

1.

“Tashihli ve İlaveli Ebelik”

Halim imzalı, nesih ve sülüs hatlı kitap kapak çalışması

2.

“Doktor Besim Ömer Tashihli ve İlaveli Ebelik Doğurma ve Doğurtma Kitaba yeniden 350 resim 28 boyalı levha 220 sahife ilave edilmiştir”

İstanbul - Ahmed İhsân Matbaası 1928”

Halim imzalı, nesih ve sülüs hatlı matbu kitap kapağıdır.

3.

“Altıncı Fırka Ser Tabâbeti“

Halim imzalı, sülüs hatlı çini mürekkepli mühür çalışmasıdır.

4.

“Altıncı Fırka Ser Baytarlığı”

Halim imzalı, sülüs hatlı çini mürekkepli mühür çalışmasıdır.

5. (HPAM317-hhh)

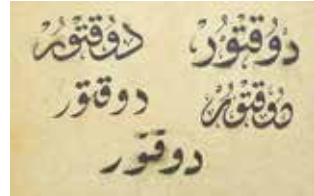
**“Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti”
“İstiklâl Şühedası Çocuklarının Bayram Armağanı”
“Edirne”**

Halim imzalı, nesih (çevresinde üstte), rık'a (çevresinde altta ve merkezde) hatlı çini mürekkepli yardım rozeti çalışmasıdır.

6. “Doktor”

İmzasız, farklı hatlarla yedi çeşit çini mürekkepli çalışmadır.

7. (HPAM349-hhh)

**“Doktor – Bakteriyolog
Cemil Fevzi
İntani ve Dahili Hastalıkları Mütahassısı”**

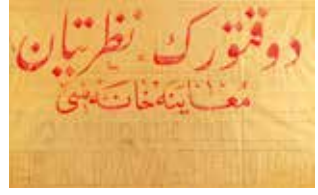
Halim imzalı, rık'a, talik, nesih hatlı kırmızı mürekkepli tabela çalışmasıdır.

8.

“Doktor K. Nazaretyan Muayenehanesi”

Halim imzalı, talik, nesih hatlı kırmızı mürekkepli tabela çalışmasıdır. Yazının altına kurşun kalemle latin harflerle aynı yazı Fransızca tekrarlanmıştır.

9.

**“Doktor
Emin Muhlis
Diploma numarası 251/3720”**

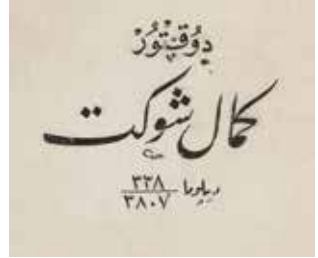
Halim imzalı, nesih, sülüs, rık'a hatlı çini mürekkepli başlık çalışmasıdır.

10.

**“Doktor
Kemâl Şevket
Diploma 338/3807”**

Halim imzalı, nesih, talik, rık'a hatlı çini mürekkepli başlık çalışmasıdır.

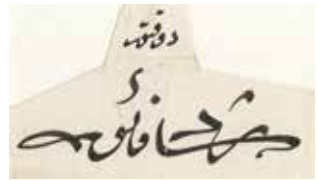

Altında kurşun kalemle “2.5 santim çinko hattat Halim” notu düşülmüştür.

11.

**“Doktor
Reşad Fâik”**

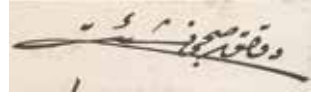
İmzasız, nesih, Halimî hatlı çini mürekkepli başlık çalışmasıdır.

12.

“Doktor Subhi Neş’et”

İmzasız, Halimî hatlı mürekkepli isim/imza çalışmasıdır.

13.

“Dr. Hasan Rahmi
Tabibi adli”

İmzasız, Latin harfli, mürekkepli isim/başlık çalışmasıdır.

II. Hattat Halim'in Tıp Konulu Çalışmalarının Uygulanmış Örnekleri

14. (HPAM312- hhh)

“Türkiye Dârülfünunu Tıp Fakültesi'nden
mezun

Diş Tabibi

Hüseyin Hüsnü

**Ağız Hastalıkları ve Emrâz-ı Esnân Mütahas-
sısı”**

Halim imzalı, nesih, sülüs, talik hatlı çinko başlık klişesidir.

15. (HPAM313-hhh)

“Ürolog

Doktor

Şemseddin Vehbi

Emrâz-ı Zühreviye Hastahanesi etıbbasından”

Halim imzalı, rık'a, talik hatlı pirinç başlık kli-
şesidir.

16.

“Türkiye Cumhuriyeti İstanbûl Dârü'l-Fünûnu

Hâmid (imza)

Tıp Fakültesi

Halim (imza)

Doktor Gâlib Ata

İstanbul- 1341”

Halim imzalı, nesih, sülüs, talik hatlı matbu kitap kapağıdır.

17.

**“Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti
Nizâmname'si esâsisi (ve dâhilisi)
1926”**

Halim imzalı, nesih, sülüs hatlı matbu kitap kapağıdır.

18. (HPAM1043-hhh)

**“Doktor
Mehmed Ali
2291 diploma numarası”**

Halim imzalı, divanî, talik, rık'a hatlı matbu matbu reçete başlığıdır.

19. (HPAM442-hhh)

“Diş Mütahhasısı

Halid İhsan – Mehmed Sadi

Diş ve ağız hastalıkları tedavi olunur ve ağrısız diş çıkarılır.

Her nevi dolgular, altın kapaklar, kauçuk takımlar imal olunur.

Adres: Şehzadebaşı Fevziye Çarşısı fevkinde. Telefon: İstanbul 2045”

Halim imzalı, nesih, talik, rık'a hatlı matbu işyeri kartıdır.

Karta sonradan

“Sevgili hattatımız Halim Efendi'ye

22 Eylül [1]336 [22 Eylül 1920]

Diş Tabibi

Halid İhsan”

notu düşülerek Üstad'a verilmiştir.

20.

“Doktor

Fahreddin Kerim

İstanbul Emrâz-ı Akliye ve Asabiye Hastahanesi şeflerinden

Münih ve Viyana serîriyâtlarında ikmâl-i tettebbu'ât etmiş olup asabî ve ruhî hastalıkların tedavisi, huysuz ve abdal çocuklarda zekâ ve seciye muayenesi ve terbiye-i ruhiye ile meşgul olmaktadır.

Hastalarını Çarşamba ve Cuma'dan mâ'adâ her gün Bâbüâli Caddesi'nde İkdam Matbaası karşısındaki muayenehanesinde saat 14,5 ile 18,5 arasında kabul eder.

Telefon:

Öğleden Evvel – Kadıköy 231

Öğleden Sonra – İstanbul 2926”

Halim imzalı, nesih, talik, rık'a hatlı matbu işyeri kartıdır.

Kaynaklar

1. Acar MŞ. “Hattat Halim Efendi’nin Harf Devrimi Öncesi ve Sonrası Grafik Çalışmaları”, *Osmanlı’dan Bugüne Gözümüzden Kaçanlar*, s. 110 vd, İstanbul 2016.
2. Bilen Y. *Hattat Mustafa Halim Özyazıcı Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2001.
3. Derman U. “Hattat Halim Efendi”, *İslâm Düşüncesi*, sayı 6, İstanbul 1968.
4. İnal İMK. *Son Hattatlar*, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul 1955.
5. Perk H. “Hattat Mustafa Halim Özyazıcı”, *Zeytinburnu Kültür Vadisi 2*, s. 766-777, İstanbul 2018.
6. Perk H. “Halûk Perk Koleksiyonunda Bulunan Hattat Halim Özyazıcı’nın Eczacılık Konulu Hat Grafik Çalışmaları”, *XIII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı, Bildiriler* (Ed. A. Mat – B. Ş. Utsukarçi), s. 116-125, İstanbul 2018.
7. Perk H. “Halûk Perk Koleksiyonundan Örneklerle Hattat Mustafa Halim Özyazıcı’nın Hukuk Konulu Grafik Çalışmaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sayı 30 (Güz 2020), s. 5-29.
8. Serin M. *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1999.

HAYDARPAŞA LİSESİ MÜZESİ'NDE SERGİLENEN MEKTEB-İ TIBBİYE-Yİ ŞAHANE'YE AİT OBJELER

Elif Gültekin¹

Giriş

Haydarpaşa'daki Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane binası, Osmanlı Devleti'nin 1827 yılından itibaren tıp eğitimini modernleştirmek üzere attığı adımların son basamağı olarak 1903 yılında açılmıştır. 1933 yılındaki Üniversite Reformu ile birlikte Tıp Fakültesi'nin Beyazıt'a taşınmasına değin tıp eğitimine ev sahipliği yapan bina, 1934 yılında Haydarpaşa Lisesi'nin kullanımına geçmiştir. 1983 yılında Haydarpaşa Lisesi'nin Altunizade'deki binasına geçmesi ile birlikte Marmara Üniversitesi'ne tahsis edilen bina, 2015 yılından itibaren ise Sağlık Bilimleri Üniversitesi tarafından kullanılmaktadır.

Haydarpaşa Tıbbiyesi, Osmanlı Devleti'nin tıp okulu olarak inşa ettiği ilk ve son binadır. Tıp eğitiminin o dönem için gerekliliklerini karşılayacak şekilde, içerisinde müzeler, laboratuvarlar kurulmuştur. Yıllarca emek verilerek ve büyük masraflar edilerek kurulmuş olan Mekteb-i Tıbbiye'nin laboratuvarları, müzeleri ve koleksiyonları Tıbbiye'nin Haydarpaşa'dan Beyazıt'a taşınma sürecinde ne yazık ki dağılmış, birçoğu da yok olmuştur.

Bugün Mekteb-i Tıbbiye'den geriye kalan objeleri pek çok ayrı müzede görmek mümkündür. Bu müzelerden bir tanesi de Haydarpaşa Lisesi Müzesi'dir. Tıbbiyenin arkasında bıraktığı eğitim materyallerini koruyup günümüze ulaştıran Haydarpaşa Lisesi, bünyesinde kurulan müzede bu objeleri sergilemektedir. Bu çalışmada Mekteb-i Tıbbiye'den Haydarpaşa Lisesi'ne intikal eden ve bugün Haydarpaşa Lisesi Müzesi'nde sergilenmekte olan objeleri tanıtılacaktır.

1 Dr. Öğretim Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, elif.gultekin@sbu.edu.tr

Haydarpaşa Lisesi Müzesi

Haydarpaşa Lisesi Müzesi, okulun Altunizade'deki binasında, A Blok, zemin katta bulunmaktadır. 1934 yılında açılan lisenin tarihî Tıbbiye binasında bulunan bu müzede, laboratuvarlarda ve okulda kullandıkları deney malzemeleri ve çeşitli makineler ile birlikte doldurulmuş hayvanlar sergilenmektedir. Müze, 2015-2016 eğitim-öğretim yılında okulun mezunları tarafından yenilenerek ziyarete açılmıştır.

Müzede Mekteb-i Tıbbiyye'den kaldığı kesin olarak bilinen ya da kullanım amacı itibarıyla Mekteb-i Tıbbiyye'den naklolduğunu tahmin ettiğimiz objeler aşağıda sıralanmıştır.

Mekteb-i Tıbbiyye'nin Zooloji ve Parazitoloji Müzesi'nden Nakledilmiş Olması Muhtemel Objeler

Doldurulmuş hayvanlar ve kemikler

Mekteb-i Tıbbiyye'nin Zooloji ve Parazitoloji Müzesi'ne ait bir fotoğrafta görülen doldurulmuş kuşlar

Doldurulmuş çeşitli canlılar

Mekteb-i Tıbbiye'nin Zooloji ve Parazitoloji Müzesi'ne ait eski bir fotoğrafta Parazitoloji Müderrisi İsmail Hakkı önünde mikroskobu ve doldurulmuş canlılar ile eğitim yaparken

Mekteb-i Tıbbiye'nin Histoloji Laboratuvarı'ndan Nakledilmiş Olması Muhtemel Objeler

Formel içinde organ numuneleri ve mikroskop

İlm-i Ensac Müderrisi Tevfik Recep ve Muavini önlerinde mikroskop ve formal içindeki cenin ile birlikte

Mekteb-i Tıbbiye'nin Anatomi Laboratuvarı'ndan Nakledilmiş Olması Muhtemel Objeler

Diseksiyon seti

Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri anatomi salonunda diseksiyon setleri ile kadavra çalışması yaparken çekilmiş bir fotoğraf

Mekteb-i Tıbbiye'nin Eczanesinden Nakledilmiş Olması Muhtemel Objeler

Hassas terazi

Fenn-i İřpenęiyari Müderris Muavini Mustafa Nevzat, Mekteb-i Tıbbiye'nin Eczahanesi'nde önündeki hassas terazi ile birlikte

Mekteb-i Tıbbiyye'den Nakledilmiş Olması Muhtemel Diğer Objeler

Bir etüv cihazı

Ayrıca müzede fizik ve kimya laboratuvarlarında kullanılan çok sayıda obje bulunmaktadır.

Mekteb-i Tıbbiyye'nin Mutfağından Nakledilmiş Olması Muhtemel Tabaklar

Üzerinde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir amblem bulunan tabaklar

Haydarpaşa Lisesi Muzesi'nin Genel Gorunüşü

Haydarpaşa Lisesi Muzesi

Not:

Mekteb-i Tibbiyye'ye ait olan eski fotoğraflar Sayın Prof. Dr. Nil Sari'nın *Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi* isimli eserinden alınmıştır.

CERRAHPAŞA TIP FAKÜLTESİ'NE AİT YAPILARDA TARİH İÇİNDE ÜSLUP FARKLILAŞMASI¹

Ezgi Sinem Tunca²

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yerleşkesinin Gelişimi

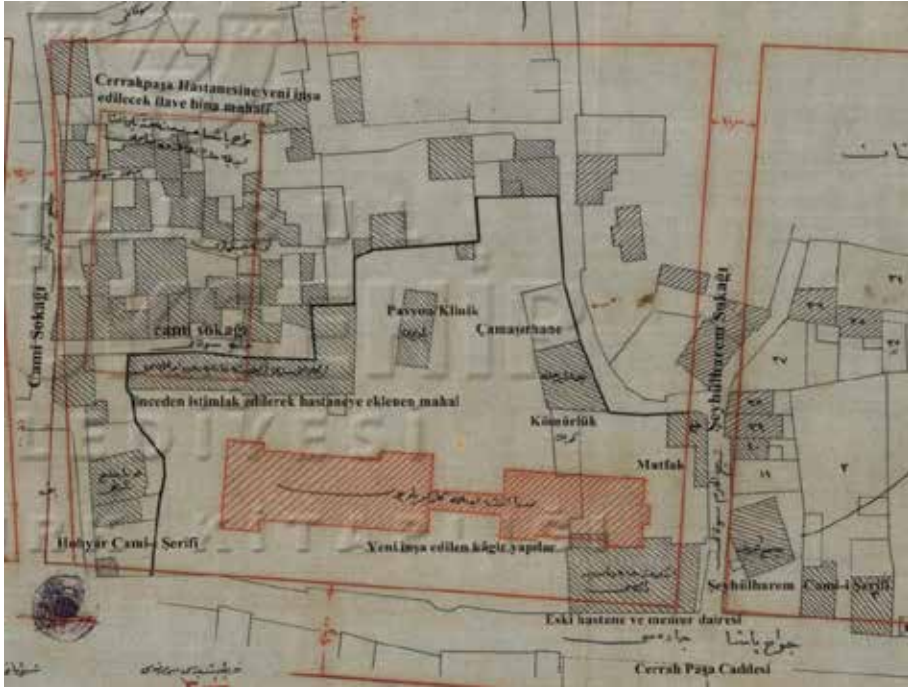
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yerleşkesi, İstanbul'da Fatih ilçesi Cerrahpaşa mahallesi sınırları içinde, Marmara Denizi'ne yakın bir konumda bulunmaktadır. İstanbul'da 1893 (H. 1309) yılında gerçekleşen kolera salgını sonucunda birçok bölgede geçici hastaneler açılmıştır. Cerrahpaşa'da dönemin Hobyar mahallesi olarak anılan bölgede bulunan Takiyüddin Paşa Konağı, İstanbul Şehremaneti tarafından hastaneye dönüştürülerek belediye hastanesi olarak hizmet vermeye başlamıştır. Zaman içinde hasta sayısının artması ile daha fazla alan ihtiyacı ortaya çıkmış. Bunun sonucunda eklenen yeni yapılar ile yerleşke sınırları batı ve güney yönünde genişleyerek ve çeşitli mahalleleri içine katarak günümüzdeki sınırlarına ulaşmıştır.

Yerleşkenin tarihsel sürecine ilk dâhil olan yapı, Takiyüddin Paşa Konağı, öncelikle Hobyar mahallesinde kurulan geçici hastaneye ev sahipliği yapmış, 1912 yılında da yıktırılarak yerine daimi hastaneye ait binalar yaptırılmıştır. 1912-1913 yılları arasındaki İstanbul Şehir Haritası Şubesi'ne ait haritalar, 1913-1914 yılları arasındaki Alman Mavileri haritası, 1929 yılındaki yine İstanbul Şehir Haritası Şubesi'ne ait harita ve en erken 1946 yılı olmak üzere 1966, 1970 ve 1982 yıllarına ait hava fotoğrafları yerleşkenin tarihsel süreçteki gelişimi hakkında fikir vermektedir. 1912-1913 yılları arasına ait haritada Takiyüddin Paşa Konağı arsasında mutfak, kömürlük, çamaşırhane ve bir pavyon görülmektedir. Aynı zamanda konak yıkıldıktan sonra yapı-

1 Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalında Prof. Dr. Berrin Alper danışmanlığında yapılmış olan "Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yerleşkesi'nin Gelişimi ve İçindeki Tarihi Yapılar" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

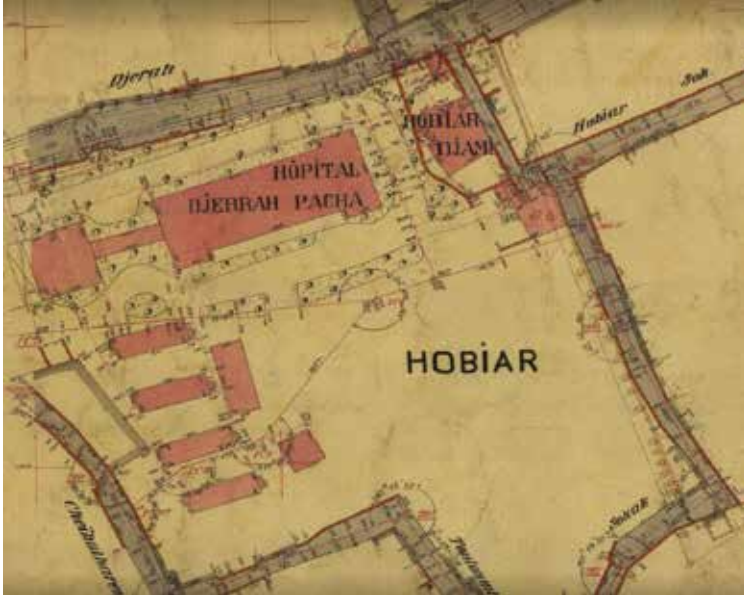
2 Yüksek Mimar, ezgisertcan@gmail.com

lacak yapılar da kırmızı olarak çizilmiştir. 1913-1914 yılları arasında Alman Mavileri'nde konağın yıkıldığı ve yerine iki yapının yapıldığı ve arsadaki barakalar görülmektedir. 1929 yılına ait haritada arsanın genişlediği, Hobyar Camisi'ne ait alanın hastane arsasına katıldığı ve yerleşkeye eklenecek yeni yapının yerinin çizildiği görülmektedir. 1946 yılındaki hava fotoğrafında ise yerleşkeye ait alanın genişlediği ve hastaneye ait dokuz yapı görülmektedir. 1966 ve 1970'li yıllarda yerleşkeye yeni yapılar eklendiği ve 1982 yılında yerleşkeye ait alanın güney sınırı hariç neredeyse bugünkü sınırlarına ulaştığı görülmektedir.

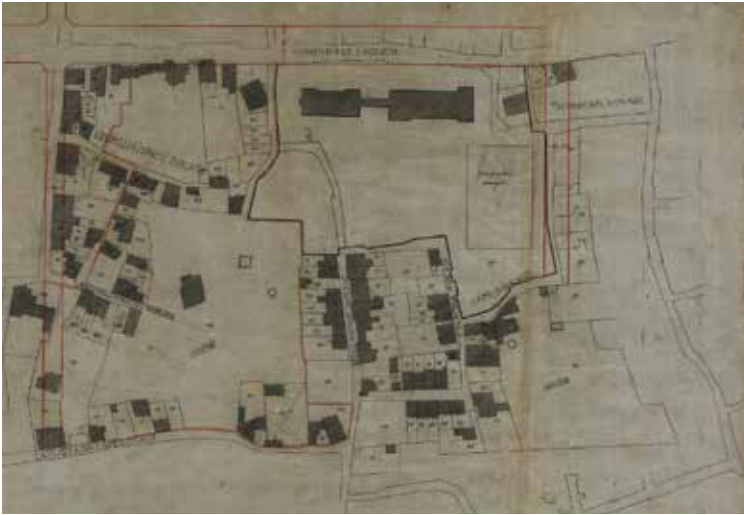

Cerrahpaşa Hastanesi etrafındaki istimlak kabul olunan alanların haritası, detay İstanbul Şehir Haritası Şubesi, 1912/1913³

3 “Fatih-Cerrahpaşa hastanesi ittisalindeki mebaninin istimlak haritasıdır.”, İBB Atatürk Kütüphanesi Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, 1912, (http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_006680_02.pdf, erişim tarihi: 04.01.2017).

Alman Mavileri'nde Cerrahpaşa Hastanesi 1913-1914⁴

Hastane arsasına eklenecek olan alan için hazırlanan harita, İstanbul Şehir Haritası Şubesi, 1929⁵

- İrfan Dağdelen, *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, cilt 2, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayını, İstanbul 2006, Pafta No:L6/4.
- "Fatih-Verem hastanesi inşası için Cerrahpaşa hastanesine ilavesi mutasavvır olan mahallerin harita ve cetvelidir.", İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, 1929, (http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_006679.pdf, erişim tarihi: 06.01.2018).

1946 (Sol üst), 1966 (Sağ üst), 1970 (Sol alt), 1982 (Sağ alt) yıllarına ait hava fotoğrafları⁶

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yerleşkesi'ne Ait Yapılar

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yerleşkesi vaziyet planı⁷: 1-Takiyüddin Paşa Konağı (Mevcut olmadığı için haritada bulunmamaktadır) 2-Cerrahi Servisi, 3-Başhekimlik, 4-Psikiyatri Kliniği, 5-KLP binası, 6-Göz Kliniği, 7-Jinekolojik Onkoloji, 8-Birinci Cerrahi Kliniği, 9-Verem Kliniği, 10-Kadın Doğum ve Çocuk Kliniği, 11-Ebe Okulu yatakhane binası, 12-Cerrahi Servisleri, 13-Ebe-Hemşire-Laborant Okulları binası, 14-Kliniksiz Kürsüler (Temel Bilimler), 15-Kütüphane, 16-Adli Tıp binası, 17-Yemekhane, 18-Spor salonu, 19-Cem'i Demiroğlu Oditoryumu, 20, 21-Kız ve erkek öğrenci yurtları, 22-Nöroşirurji Anabilim Dalı, 23-Merkez Biyokimya binası

6 Şehir Haritası (<https://sehirharitasi.ibb.gov.tr>, erişim tarihi: 14.03.2017).

7 İstanbul Üniversitesi Yapı İşleri ve Teknik Daire Başkanlığı'ndan alınan harita, yapıların incelendiği sıraya göre numaralandırılarak yazar tarafından hazırlanmıştır. Yapılar kaynaklarda geçen isimleriyle gösterilmiştir, herhangi bir kaynakta geçmiyorsa bu günkü işlevlerini içeren isimlerle bahsedilmiştir.

Takiyüddin Paşa Konağı'nın bulunduğu yer hastanenin tarihî çekirdeğini oluşturmaktadır⁸. Konak, pencere düzenleri zemin katta dikdörtgen ve ikinci katta kemerli olan üç katlı bir yapıdır.

Takiyüddin Paşa Konağı

Takiyüddin Paşa Konağı 1911 yılında yıktırılarak yerine birinde İdari Birimler, diğerinde Cerrahi Kliniği olmak üzere iki yeni yapı yaptırılmıştır ve bu yapılar 1916 yılında tamamlanmıştır⁹. Bunlar II. Meşrutiyet sonrasında, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyılın ilk çeyreğinde örneklerini gördüğümüz Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'na ait yığma yapılardır. Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nde, cephelere önem verilmiş, ayrıntılı olarak çözümlenmeye çalışılmıştır¹⁰. Bu iki yapıda da dönemin etkilerini görmekteyiz. Doğu-batı doğrultusunda uzanan ve birbirlerine zemin katta bir koridorla bağlanan başhekimliğin bulunduğu yapı, aynı zamanda hastanenin giriş kapısı olarak tasarlanmıştır. Kuzeydeki ana caddeden, yapının altındaki sivri kemerli bir açıklık ile hastanenin bahçesine ulaşılmaktadır. Cerrahi servisi olarak tasarlanan diğer yapının girişi güney cephededir. Basamaklarla çıkılan ve anıtsallığın vurgulandığı yarı açık bir mekândan sonra giriş kapısına ulaşılmaktadır. İki yapıda da simetri ön plandadır. Pencere düzenleri bodrum ve zemin katta dikdörtgen, üst katlarda kemerlidir. Saçaklar furuşlarla desteklenmiştir.

8 Nil Sarı ve Bedizel Zülfiyar, "Tarihle İç İçte Bir Eğitim Kurumu Cerrahpaşa Tıp Fakültesi", *Kuruluşundan Günümüze Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1827-1927-2007*, ed. N. Sarı, Z. Özaydın ve B. Akgün, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2009, s. 65-92.

9 Ayten Altıntaş, *Hastaneden, Fakülteye; Cerrahpaşa 44.Yıl Anısına*, Muka Matbaacılık, İstanbul 2011, s. 82-83.

10 Metin Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, 1923-1983*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 30.

Cerrahi Servisi'nin bulunduğu yapı, Şehbal Dergisi, 14 Aralık 1913 (1 Kanunuevvel 1329)

Başhekimliğin bulunduğu yapı, Şehbal Dergisi'nde ait fotoğraf, 14 Aralık 1913 (1 Kanunuevvel 1329)¹¹

1927-1930 yılları arasında inşası yapılan ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin izlerini taşıyan diğer bir yapı Psikiyatri Kliniği'dir. 1930'lu yılların kamu yapılarının ortak özelliği olan simetrik bir plana sahiptir. Yapının batı cephesinde yanlarda iki kütle dışa taşma yaparken doğu cephesinde E biçimli üç kütle de dışa taşmıştır. Bodrum kat üzerine iki katlı olarak inşa edilen binanın batı cephesi sütunlu, merdivenli anıtsal bir girişe sahiptir.

11 "İstanbul hastahânelerinde ne teceddüdât oluyor?: Cerrahpaşa hastahânesinde yeni bir dâire", İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, 1913, [Şehbal Dergisi, sayı 87], s. 293, http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/makalat/Shb_4724.pdf, erişim tarihi 06.01.2018].

Kuzey cephesinde, köşeli planlı bir kule bulunmaktadır. Manzaranın olduğu güney cephesinde tasarlanan teraslar günümüzde kapatılmıştır. Yapının cephelerinde bodrum ve zemin katta dikdörtgen biçimli, ince uzun pencere boşlukları vardır; birinci kat ise sivri kemerli olarak tasarlanmıştır.

Psikiyatri Kliniği¹²

Psikiyatri Kliniği, 2017

Ülkemizde 1927'den sonra mimarideki bazı değişimler 1940'lı yıllara kadar devam etmiş ve 1940-1950 yılları arasında İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi örnekleri inşa edilmiştir¹³.

1938-1940 yılları arasında Göz Kliniği binası yerleşkenin batısına eklenmiş-

12 İstanbul Üniversitesi, Yapı İşleri ve Teknik Daire Başkanlığı Arşivi, 2017

13 Metin Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, 1923-1983*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 243.

tir. Yapı, zemin üzerine üç kattan oluşmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı binanın güney cephesinde kütleler iki yandan taşmıştır. Pencere dizileri her katta dikdörtgen devam etmektedir. 1967 yılındaki yapıya ait fotoğrafta binanın merdiven penceresinin kesintisiz üç kat boyunca; günümüzde ise kesintili olarak devam ettiği görülmektedir. Zemin kat taş kaplama malzemenen, üst katlar boyadan oluşmaktadır. Bina kırma çatı ile örtülmüştür.

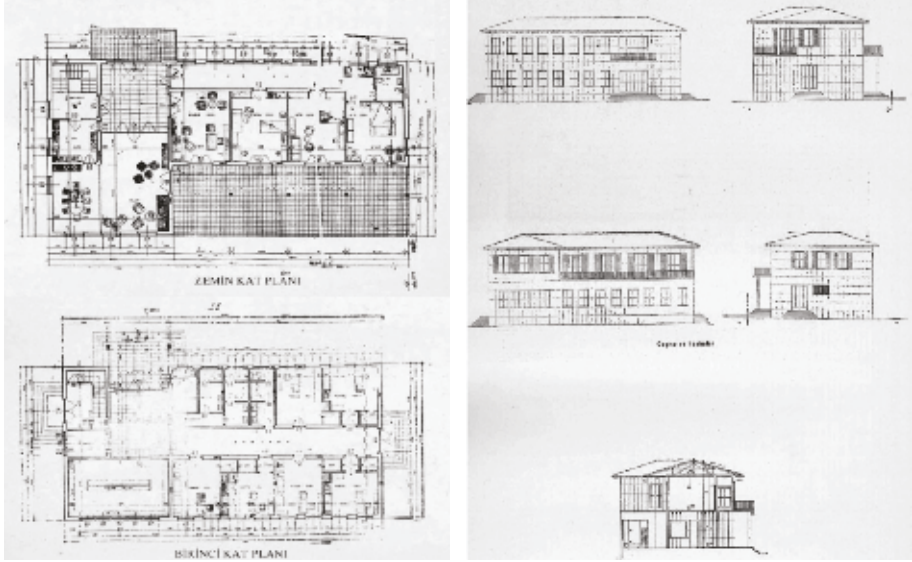
Göz Kliniği, Kazım İsmail Gürkan, 1967¹⁴

1938-1940 tarihleri arasında yerleşkeye eklenen diğer bir yapı Jinekolojik Onkoloji binasıdır. Mimari projesi, poliklinik yapısı ve başhekimlik lojmasını olarak dönemin kadın mimarlarından Leman Tomsu¹⁵ tarafından hazırlanmıştır. Proje, önemli mimarlık dergilerinden *Arkitekt*'te yayınlanmış ve “Büyük hastanelerin ayakta muayene yapan ve hasta kabul eden dairelerinde müracaatçıların fazla beklememeleri, doktorların hasta üzerinde muayenelerini tam bir surette yapabilmeleri için bina dâhilindeki sirkülasyonun

14 Kazım İsmail Gürkan, *Cerrahpaşa Hastanesi Tarihi, Cerrahpaşa Kadın-Doğum Kliniği Kalkındırma Derneği Monografileri-I*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 20.

15 Leman Cevat Tomsu (d. 1913-ö. 1988): 20. yüzyılın önemli Türk kadın mimarlarından. 1929-1930 döneminde Güzel Sanatlar Akademisi'nin mimarlık sınıfına Münevver Belen ile birlikte kabul edilen ilk iki kadın öğrenciden biri olan Tomsu, 1934 yılında mezun olmuştur. 1935-1941 yılları arasında İstanbul Belediyesi'nde çalışmıştır. 1941 yılında Yüksek Mühendis Okulu'nda (İstanbul Teknik Üniversitesi) akademisyen olarak başladığı görevine 1981 yılına kadar devam etmiştir. Birçok mimarlık yarışmasında, özellikle halkevleri ile ilgili yarışmalarda derece elde etmiştir. Bunlardan bazıları; Bursa Halkevi Proje Yarışması, Kadıköy Halkevi Proje Yarışması, Eskişehir Hamidiye ve Mahmudiye Köy Enstitüleri Yarışması'dır. Ayrıca akademik yaşamı boyunca konuttan sanatoryuma kadar birçok projede Hocası Emin Onaf'la birlikte görev almıştır. Bunlardan bazıları ev projeleri ve Uludağ Sanatoryumu'dur. Ayrıca 1950 yılında yayımlanan Bursa Evleri adlı kitabı ile Türk sivil mimarlığının araştırılmasına da öncülük etmiştir. Bkz. *Leman Cevat Tomsu: Türk Mimarlığında Bir Öncü, 1913-1988*, yay. haz. N. Müge Cengizkan, TMMOB Mimarlar Odası, Mimarlığa Emek Verenler Dizisi VI, Ankara 2013, s. 38-50.

süratle yapılmasını temin edecek birtakım esaslar mevcuttur ki bu binada bunları bulamamaktayız. Bunun da sebebi bu binanın kısmi bir poliklinik olmasından ibarettir. Binanın harici mimarisi çok güzeldir. Kitle ve pencere proporsiyonlarında mimar muvaffak olmuştur.” diye bahsedilmiştir¹⁶.

Jinekolojik Onkoloji Binası'na ait proje, Arkitekt, 1941¹⁶

1939-1943 yılları arasında yapılmış, Arkitekt'e konu olmuş diğer bir yapı, Birinci Cerrahi Kliniği olarak inşa edilmiş binadır¹⁷. Binanın ilk projesi belediye fen heyetinden Ahmet Sabri'dir¹⁸. Projeyi Cumhuriyet döneminin ilk kadın mimarlarından Leyla Turgut tamamlamıştır¹⁹. Deniz manzaralı olduğu için güney cephesine her odanın önünde bir teras olacak şekilde cephe boyunca uzanan balkonlar tasarlanmıştır. Bina üstteki balkonların alt katlarda

16 Leman Tomsu, "Poliklinik Binası", *Arkitekt Dergisi*, sayı 3-4(1941), cilt 11, s. 49-53.

17 Kazım İsmail Gürkan, *Cerrahpaşa Hastanesi Tarihi, Cerrahpaşa Kadın-Doğum Kliniği Kalkındırma Derneği Monografileri: 1*, s. 20.

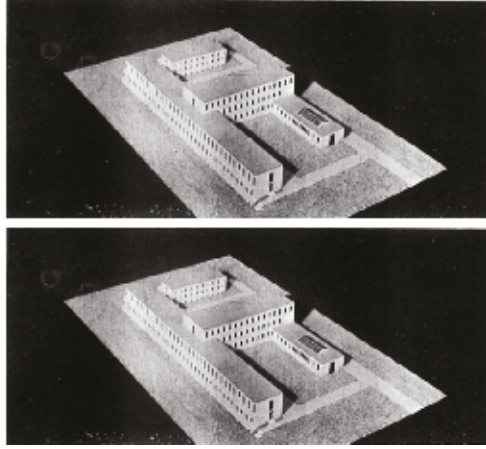
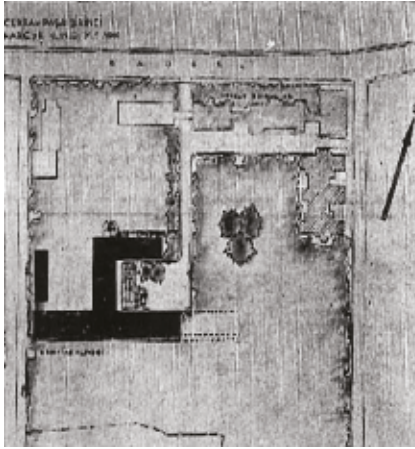
18 Ahmet Sabri, "Cerrahpaşa Hastanesi Hariciye Paviyonu", *Arkitekt Dergisi*, sayı 9 (1935), cilt 5, s. 259-260.

19 Leyla Turgut (d. 1911-ö. 1988) Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'ndeki akademik kadronun ilk kadın mimarlarından. 1914-1916 yılları arasında Tahran'da, 1916-1931 yılları arasında Viyana'da yaşamıştır. 1930'lu yılların başında İstanbul'a dönmüş ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde rol almıştır. Robert Vorhölzer'in asistanı olarak çalışmıştır. Akademi dünyasından ayrıldıktan sonra kendi projelerini yapmaya başlamıştır. Önemli projeleri Okmeydanı'ndaki Elektrikli Tramvay ve Tünel Şirketi ve Samsun'daki Akpınar Köy Enstitüsü'dür. Ayrıca katıldığı yarışmalarda da başarı göstermiştir. Aldığı ödüllerden bazıları; Asım Mutlu ile katıldığı Çanakkale Zafer ve Meçhul Asker Abidesi Yarışması'nda mansiyon, İstanbul Açık hava Tiyatrosu Yarışması'nda ikincilik ödülü ve Ankara'da yapılan bir Sinema-Otel Yarışması'nda ikincilik ödülüdür. Bkz. *Leyla Turgut: 1911-1988*, <https://archnet.org/authorities/6434>, erişim tarihi: 04.01.2018; A. C., Bilge, Z. Ö., Atala, "Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Cerrahi Kliniği", Antalya 2013, (<http://docomomo2019.nku.edu.tr/Istanbul>).

güneşi engellememesi amacıyla kademeli olarak tasarlanmış; kadın ve erkek bölümleri ayrılmıştır. Kadın ve erkek bölümlerinin ortasına dik bir şekilde poliklinik bloğu yerleştirilmiştir. Yapı arkadaki hastane binalarının ışığını ve manzarasını kapatmamak amacıyla bodrum, zemin ve birinci kat planlarından oluşmaktadır. Ayrıca proje hastane başhekimliği ile görüşülerek ve doktorların görüşleri alınarak geliştirilmiştir. Fakat bu proje uygulanmamıştır. Leyla Turgut'un projesini tamamladığı yapıya sonraki tarihlerde müdahaleler olmuş, yeni ekler yapılmıştır.

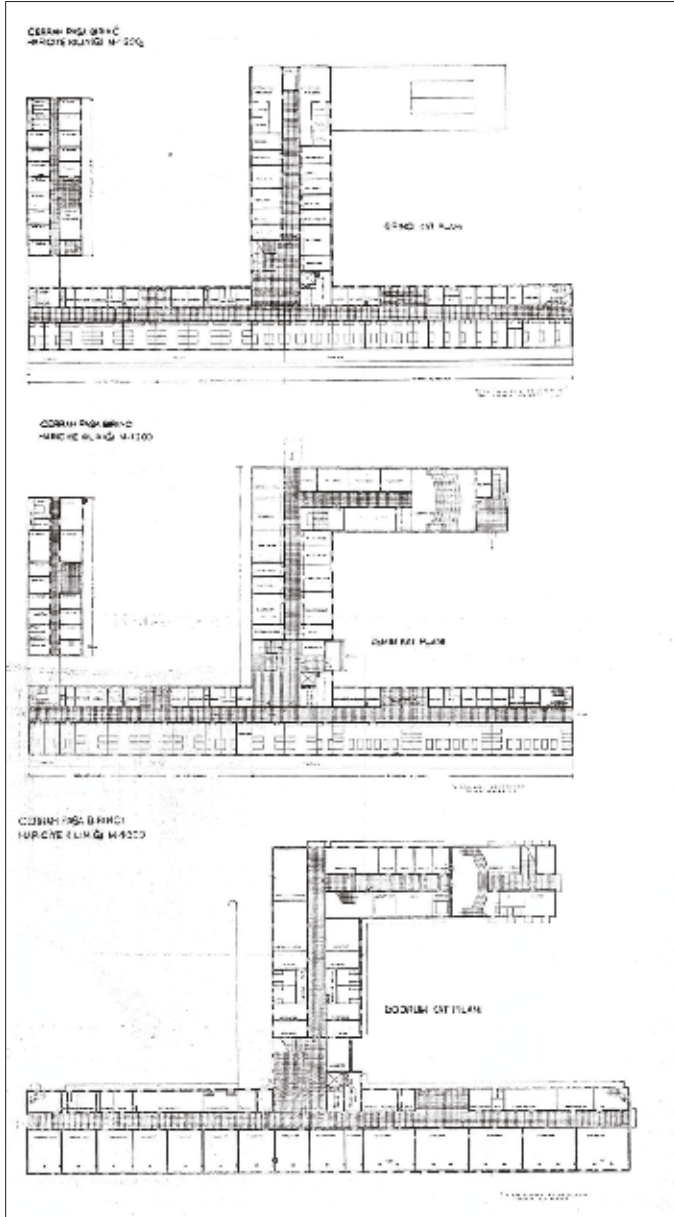

8 no'lu yapı, kuzey cephesi, Manizade, 1976²⁰

Ahmet Sabri'ye ait projenin vaziyet planı ve maketi, Arkitekt, 1935¹⁹

20 Derviş Manizade, *65 Yıllık Cerrahpaşa Hastanesi (39 Yılda Duyduklarım ve Gördüklerim)*, Matematik Araştırma Enstitüsü Baskı Atölyesi, İstanbul 1976, s. 43.

Ahmet Sabri'nin hazırlamış olduğu proje, Arkitekt, 1935¹⁹

1930'lu yıllarda planlamaya dâhil edilen Verem Kliniği 1943-1947 yılları arasında inşa edilmiştir, mimarı Leyla Turgut'tur. Bu yıllarda verem hastalarının yatak istirahati ile iyileşeceği düşünüldüğünden üç katlı yapının güney cephesine hasta odaları yerleştirilmiştir. Odalar hastaların güneş ışığından en iyi şekilde yararlanması için tasarlanmış, önlerinde her katta devam eden

balkonlar vardır. Yapıda dönemin işlevsel ve akılcı mimarlık üslubu izlenmektedir²¹.

Verem Kliniği, güney cephesi²²

Verem Kliniği, güney cephesi

Kadın Doğum ve Çocuk Kliniği 1953-1967 yılları arasında yapılmıştır. Beş bloktan oluşan yapı, avlulu bir plana sahiptir. Çocuk Kliniği'nin bulunduğu bloğun yüksekliği diğer bloklara göre daha alçakta kalmaktadır ve güney cephede dar bir geçişle ana bloklara bağlanmıştır. Cepheleri sade, dikdörtgen pencerelerle sıralanmakla birlikte güneyde hem ana blokta hem de Çocuk Kliniği'nin olduğu blokta manzara yönünde uzun teraslar tasarlanmıştır. Yapının pencere düzenlerinin zaman içinde değiştiği gözlenmiştir.

21 Z. Ö.; Atala, A. C.; Bilge, "Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Verem Kliniği", Antalya 2013, (<http://docomo2019.nku.edu.tr/Istanbul>).

22 Ayten Altıntaş, *Hastaneden, Fakülteye; Cerrahpaşa 44.Yıl Anısına*, s. 121

Kadın Doğum ve Çocuk Kliniği, Gürkan, 1967²³

1970 yılında yerleşkeye, Psikiyatri Kliniği ile Verem Kliniği arasına, Ebe Okulu yatakhane binası eklenmiştir. Sade cepheleri olan, dikdörtgen iki bloktan oluşan bir yapıdır.

1969-1988 yılları arasında yerleşkenin en komplike ve büyük yapısı, Cerrahi Servisleri'nin olduğu bina kısım kısım tamamlanmıştır. Doğu-batı aksında uzanan ana bloğa bağlanan üç blok, yerleşkenin bulunduğu arazinin kot farkından yararlanılarak yerleştirilmiştir. Her bloktan ana bloğa geçiş farklı kotlardan, rampa ve geçitlerle sağlanmaktadır. Her blok farklı kat yüksekliklerinden oluşmaktadır. Kuzeydeki ana blok daha 2 ve 5 katlı iken, diğer kütleler 7, 8 ve 9 katlıdır. Planda odaların bulunduğu güneydeki blokların yan cepheleri 45° kırılarak manzara yönüne, denize bakması sağlanmıştır. Cepheleri sadedir, teras çatı ile örtülmüştür.

Cerrahi Servisleri binası, vaziyet planı, Göksoy ve Erez, 1976²⁴

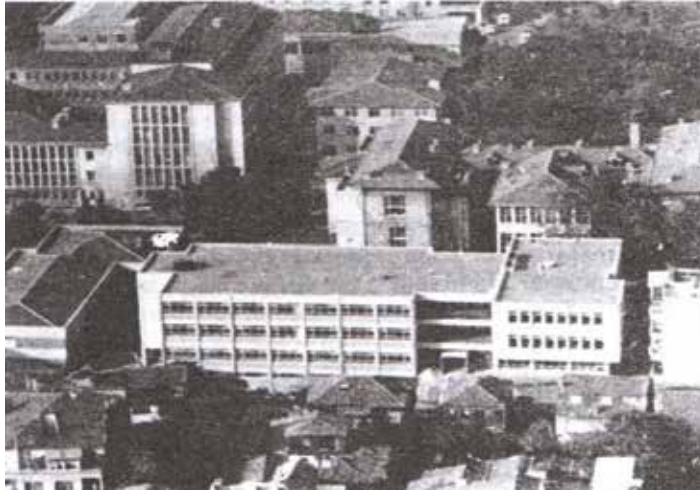
23 Kazım İsmail Gürkan, Cerrahpaşa Hastanesi Tarihi, Cerrahpaşa Kadın-Doğum Kliniği Kalkındırma Derneği Monografileri: 1, s. 29.

24 Ali Hasan Göksoy ve Selçuk Erez, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1967-1976, İstanbul Üniversitesi

Cerrahi Servisleri binası, inşa halinde, 1974²⁵

1973 yılında Psikiyatri Kliniği'nin doğusuna Ebe-Hemşire-Laborant Okulları binası eklenmiştir.

Ebe-Hemşire-Laborant Okulları binası, doğu cephesi, 1976²⁶

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1976, s. 85.

25 Ali Hasan Göksoy ve Selçuk Erez, *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1967-1976*, s. 9.

26 Ali Hasan Göksoy ve Selçuk Erez, *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1967-1976*, s. 73.

1976 yılında tamamlanan bir diğer yapı, o dönemler Kliniksiz Kürsüler binası olarak adlandırılan bugünkü Temel Bilimler binasıdır. Yerleşkenin güneybatısında kalmaktadır. Kot farkının fazlaca olduğu arazide yapıyı oluşturan dört ana kütle kuzey-güney doğrultusunda uzanır ve birbirlerine bağlanır. Cepheleri yalımdır; pencereler arasında kullanılan elemanlarla düşeylik vurgulanmıştır. En kuzeyde, amfinin bulunduğu blokta yer yer yatay ve düşey fugalarla cephe süslemesi yapılmıştır.

Temel Bilimler Binası, Göksoy ve Erez, 1976²⁷

1981 yılında tamamlanan Kütüphane binası Cerrahi Kliniği'nin batısında, Temel Bilimler binasının kuzey batısındadır²⁸. Yapı, planında okuma salonları, film merkezi ve film gösteri salonu, kitap verme servisi, cilt, bakım ve baskı merkezi, idare, depo gibi kütüphane ihtiyaç programını karşılayacak birimlerden oluşmaktadır. Ana girişi kuzeydedir, saçakla vurgulanmıştır. Cephedeki pencereler yanlarındaki ince düşey elemanlarla vurgulanmıştır. Çatıda okuma salonlarının daha fazla ışık almasını sağlamak amacıyla doğudan cephe alan ışıklıklar yapılmıştır.

Kütüphane, kuzeyden görünüşü²⁹

27 Ali Hasan Göksoy, Selçuk Erez, *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1967-1976*, s. 89.

28 Günümüzde, uygulanacak yeni proje kapsamında yıkılmıştır.

29 A. İmamoğlu, "Fakülte Merkez Kütüphanesi", *Kuruluşundan Günümüze Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1827-1927-2007*, ed. Nil Sarı, Zuhâl Özyaydn, Burhan Akgün, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2009, s. 134.

Yapımına 1976 yılında başlanarak 1982 yılında tamamlanan yerleşkenin kuzey batı sınırında yer alan bir diğer yapı Adli Tıp binasıdır. Bina, dört blok-tan oluşmaktadır.

1990 yılından günümüze kadar yerleşkeye yemekhane, anaokulu, spor salonu, oditoryum, öğrenci yurtları gibi çeşitli işlevlerde yapılar eklenmeye devam edilmiştir ve bu dönemden önce ve sonrasında yapılan bazı binalar ise günümüze ulaşmadan yıkılmıştır³⁰. Yerleşkedeki bir akıma, döneme ait yapılar, incelenmesi açısından çalışma kapsamında ele alınmamıştır.

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yerleşkesi'nin gelişimi, Takiyüddin Paşa Konağı'nın geçici hastane olarak kullanılmasıyla başlayan, daimi hastaneye dönüştürülerek belediye hastanesi olarak hizmete devam eden ve daha sonra Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne ait olmasıyla günümüze ulaşan 125 senelik tarihî bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç içerisinde yerleşkenin alanı genişlemiş, birçok yapı eklenmiş ve sonra bazıları yıkılmıştır. Bu yapılar yerleşkeye eklendikleri tarihlere bağlı olarak dönemlerinde geçerli olan mimari üslup özelliklerini yansıtmaktadırlar. Bazı yapıların sonradan çeşitli değişimler geçirdiği, ulaşılan orijinal çizim ve fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı yapılar Leman Tomsu, Leyla Turgut gibi dönemlerinin önemli mimarları tarafından projelendirilmişlerdir. Bütün bu bağlamda yerleşkenin geçmişi, kendi mimarlık tarihi açısından önemli bir yer tuttuğu düşünülerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

1. Ahmet Sabri. "Cerrahpaşa Hastanesi Hariciye Pavyonu", *Arkitekt Dergisi*, sayı 9 (1935), cilt 5, s. 259-260.
2. Altıntaş A. *Hastaneden, Fakülteye; Cerrahpaşa 44.Yıl Anısına*, Mülka Matbaacılık, İstanbul 2011.
3. Bilge AC, Atala ZÖ. "Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Cerrahi Kliniği", Antalya 2013.
4. Dağdelen İ. *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, cilt 2, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayını, İstanbul 2006.
5. Göksoy AH, Erez S. *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1967-1976*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, İstanbul 1976.
6. Gürkan Kİ. *Cerrahpaşa Hastanesi Tarihi, Cerrahpaşa Kadın-Doğum Kliniği Kalkındırma Derneği Monografileri: 1*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 20.

30 Bkz. Ezgi Sinem Tunca. "Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yerleşkesi'nin Gelişimi ve İçindeki Tarihi Yapılar" isimli yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, Aralık 2017.

7. İmamoğlu A. “Fakülte Merkez Kütüphanesi”, *Kuruluşundan Günümüze Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1827-1927-2007*, ed. Nil Sarı, Zuhâl Özyaydın, Burhan Akgün, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2009, s. 125-134.
8. İstanbul Üniversitesi, Yapı İşleri ve Teknik Daire Başkanlığı Arşivi (2017).
9. *Leman Cevat Tomsu: Türk Mimarlığında Bir Öncü, 1913-1988*, yay. haz. N. Müge Cengizkan, TMMOB Mimarlar Odası, Mimarlığa Emek Verenler Dizisi VI, Ankara 2013.
10. Manizade D. *65 Yıllık Cerrahpaşa Hastanesi (39 Yılda Duyduklarım ve Gördüklerim)*, Matematik Araştırma Enstitüsü Baskı Atölyesi, İstanbul 1976.
11. Sarı N, Zülfişar B. “Tarihle İç İçte Bir Eğitim Kurumu Cerrahpaşa Tıp Fakültesi”, *Kuruluşundan Günümüze Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 1827-1927-2007*, ed. Nil Sarı, Zuhâl Özyaydın, Burhan Akgün, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2009, s. 65-92.
12. Sözen M. *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, 1923-1983*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.
13. Tomsu L. “Poliklinik Binası”, *Arkitekt Dergisi*, sayı 3-4, cilt 11, s. 49-53.

Web Kaynakları

1. “Fatih-Verem hastanesi inşası için Cerrahpaşa hastanesine ilavesi mutasavvır olan mahallerin harita ve cetvelidir.”, İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, 1929, (http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_006679.pdf, erişim tarihi: 06.01.2018).
2. “Fatih-Cerrahpaşa hastanesi ittisalindeki mebaninin istimlak haritasıdır.”, İBB Atatürk Kütüphanesi Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, 1912 (http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/haritalar/Hrt_006680_02.pdf, erişim tarihi: 04.01.2017).
3. “İstanbul hastahânelerinde ne teceddüdât oluyor?: Cerrahpaşa hastahânesinde yeni bir dâire” İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, 1913, [*Şehbal Dergisi*, sayı 87, s. 292, (http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/makalat/Shb_4724.pdf, erişim tarihi: 06.01.2018)].
4. Leyla Turgut (<https://archnet.org/authorities/6434>, erişim tarihi: 04.01.2018).
5. Şehir Haritası (<https://sehirharitasi.ibb.gov.tr>, erişim tarihi: 14.03.2017).
6. <http://docomomo2019.nku.edu.tr/Istanbul>

SİGİLOGRAFİ-TIP İLİŞKİSİNİN ÖNEMLİ ÖRNEKLERİ-2: ERZURUM MAREŞAL ÇAKMAK ASKER HASTANESİ, İSTANBUL AMERİKAN HASTANESİ, İSTANBUL İTALYAN HASTANESİ, HAMİDİYE (ŞİŞLİ) ETFAL HASTANESİ

M. İskender Targaç¹

Sigilografi, mühür üzerinde bulunan somut bilgiler sebebi ile arkeolog ve tarihçiler kadar sosyolog ve antropologlara da kıymetli katkılar sağlar. Bu incelemede sigilografinin tıp bilimi ile olan ilişkileri bağlamında şahsi koleksiyonumdaki Erzurum Mareşal Çakmak Askerî Hastanesi ve Halûk Perk Koleksiyonu'ndaki İtalyan Hastanesi'nin orijinal mühürleri ile kişisel arşivimdeki İstanbul Amerikan ve Hamidiye (Şişli) Etfal Hastaneleri'nin mühür baskı ve hattat çizimlerinin bizlere tuttuğu ışık kapsamında ulaşabildiğim bilgilere yer verdim.

İlk olarak 20 mm. çapında, beyaz metalden yapılmış, üzerinde Erzurum Merkez Hastanesi Tabib-i Evvelliği (Baştabipliği) yazılı ve 1913/1914 (1329) yılına ait baştabiplik mühründen yola çıkarak incelediğim bu hastaneye ilişkin önemli gördüğüm noktalara değineceğim.

Resim 1: Erzurum Mareşal Çakmak Asker Hastanesi mührü² ["Erzurum Merkez Hastanesi Tabib-i Evvelliği, (1)329", R. = 20 mm.]

Sağlık Bakanlığı'na devredilmeden önce Doğu Anadolu'daki en büyük bölge asker hastanesi olan ve Erzurum'un Yenişehir semtinde, Palandöken dağının eteklerinde bulunan Erzurum Mareşal Çakmak Askerî Hastanesi'nin köklerinin 1835 yılına kadar uzandığı belirtiliyor. Bu bağlamda, çeşitli kaynaklardaki kayıtlarda her ne kadar Erzurum'da asker hastanesi ilk olarak 1835 yılında açıldığı belirtiliyorsa da buna ilişkin güvenilir kaynaklara dayanan detaylı bilgilere ulaşamadım.

¹ Nümismat, araştırmacı yazar, (<https://independent.academia.edu/iskendertargac>), isktar@gmail.com

² Mührün orijinali yazarın mühür koleksiyonundadır.

Bu yakıştırmanın, büyük olasılıkla 1835 yılından itibaren çeşitli vilayetlerde askerî hastaneler yapıldığı ve de 1870 yılında çıkartılan Vilayet Nizamnamesi'ne³ göre belediyelerin hastane çalıştırmasının zorunlu hale getirilmesinden sonra birçok vilayette şehir zenginlerinin de teşviki ile hastaneler yapılmasının sağlandığı gerçeklerine dayanarak ileriye sürüldüğünü⁴ değerlendiriyorum.

Ancak güvenilir kaynak olarak başvurduğum T.C. Sağlık Bakanlığı'nın resmî sitesindeki tarihçesinde Erzurum Asker Hastanesi'nin 1875'te Yoncalı Kışla'da faaliyete başladığı ve 1883'de Sultan Abdülaziz zamanında Erzurum Merkez Hastanesi, 1902'de de Mevki Hastanesi adlarını aldığı ve 1911'de yatak kapasitesinin 500'e çıkarıldığı belirtiliyor⁵.

Resim 2: 1800'lü yıllarda Erzurum haritası⁶

3 Osmanlı Devleti'nde belediyelerin halka sağlık hizmeti sunmaya başlaması 7 Temmuz 1870'de "Tababet-i Belediye'nin İcrasına Dair Nizamname"nin yürürlüğe girmesiyle olmuştur. Bu nizamname ile belediyelerin sağlık personeli tayini ve dışarıda tıp eğitimi alanlara çalışma izni verme usulleri tespit edilmiştir. Yine 1870 yılında yürürlüğe giren "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" de belediye meclislerinde müşavir üye olarak bir hekimin bulunmasını ön görmekteydi. Detaylı bilgi için bkz; Necati Çavdar, Erol Karıcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 9/4 (Spring 2014), s. 259.

4 Bkz. Çetin İmir, "Çağlarboyu Anadolu'da Tıp", *TRT Radyo Televizyon Dergisi*, sayı 162 (Kasım 2002), s. 28-29; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri: Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 27-65.

5 T. C. Sağlık Bakanlığı, <http://maresalcakmakdh.saglik.gov.tr/TR,115500/tarihce.html>. Güncelleme Tarihi: 06/03/2018.

6 Yazarın fotoğraf ve belge arşivinden.

Bu noktada dikkatlerinize sunduğum mühür, resmî kaynaklarda yer alan önemli bir yanlışın düzeltilmesine de ışık tutuyor. Sağlık Bakanlığı'na yansıtılan resmî tarihçede her ne kadar 1883'de Erzurum Merkez Hastanesi adı verilen bu kuruluşun 1902'de Mevki Hastanesi adını aldığı⁷ belirtiliyorsa da, mühür üzerindeki 1913/1914 yılı ve Erzurum Merkez Hastanesi ifadesi, bu isim değişikliğinin en azından mühür üzerinde belirtilen tarihte veya bu tarihin sonrasında gerçekleştiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Resim 3: Doktorlar ve Hilal-i Ahmer (Kızılai) sağlık personeli hastalara vizite yaparken⁸

Malesef bu hastanenin özellikle erken dönem çalışanları ile icraatları hakkında Erzurum şehir monografileri dâhil olmak üzere incelediğim birçok kaynakta son derece az bilgi vardır. Örneğin, bu mühürü kullananlar da dâhil, başhekimlerin kimler ve hastanenin ülkemiz sağlık sektörüne katkılarının ne olduğu hala bir sis perdesi arkasındadır. Dolayısıyla da bu araştırma için büyük ölçüde kişisel belge arşivim ile sağlık sektörü anı ve tanıtım materyalleri koleksiyonumdan yararlandım. Bu bağlamda ulaştığım ve güvenilir kaynaklara dayalı olarak bulabildiğim bilgiler, hastanenin 1897 yılında yalnız cerrahi operasyonlar yapan bir hastane olarak Erzurum'un Şeyhler Mahallesi'nde yer aldığı, Dr. Fuat Sabit'in (Ağacık)⁹ Temmuz 1912'de Erzurum Merkez

7 T. C. Sağlık Bakanlığı, <http://maresalcakmakdh.saglik.gov.tr/TR,115500/tarihce.html>, Güncelleme Tarihi: 06/03/2018.

8 Yazarın fotoğraf ve belge arşivinden.

9 Sonradan Ağacık soyadını alan Fuat Sabit'in (1887-15 Nisan 1957) asıl adı Ahmet Fuat'dır. Türk

Askerî Hastanesi'ne tayin edildiği ve burada görev yaparken 1 Eylül 1913'te rütbesi binbaşılığa yükseltilerek Eylül 1914'te de Teşkilat-ı Mahsusa'ya katıldığıdır¹⁰.

I. Dünya Savaşı'nda Ruslar tarafından tahrip edilen hastanenin 1920 yılında 500 yataklı olacak şekilde 15. Kolordu Hastanesi¹¹ olduğunu¹² ve 1925 yılında şimdiki İç Tedarik Bölge Başkanlığı binası olan Harbiye Kışlası'na taşındığını, 1936 yılına kadar da 330 yataklı Müstahkem Mevki Hastanesi adı ile bu binada hizmetlerini sürdürdüğünü aynı kaynaktan öğreniyoruz.

19. yüzyılda sağlık hizmetlerinin niteliğinin değişmesi ve ihtiyaçların artması sonucu hekimbaşı ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmişti. Yeni kurumlara olan ihtiyacın doğması sağlık teşkilatlanmasında da yeni kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1837 yılında Harbiye Nezareti'nde bir Sıhhiye Dairesi'nin kurulması¹³ ve karantina idaresinin göreve başlaması ile hekimbaşının görevlerinden bir kısmı bu kuruma devredilmiş; bu uygulama Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da benzer şekilde Müdafaa-i Milliye Vekâleti¹⁴ bünyesinde Sıhhiye Dairesi'nin¹⁵ kurulması ile sürdürülmüştür. Hastane askerî kimlik kazandıktan sonra da idari bağlamdaki ihtiyaçları,

---

Ocağı'nın kurucuları arasında yer alan ve veznedarlığını da yapmış olan Fuat Sabit, aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa üyesidir. Mesleği doktor olan Fuat Sabit Erzurum Asker Hastanesi'ndeki görevi esnasında ve Erzurum Kongresi'nden (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün arzusuyla Bolşeviklerin Milli Mücadele'ye yardımını sağlamak amacıyla temsilci olarak Bakü'ye gönderilmiştir.

10 Bkz. <https://www.turkocaklari.org.tr/kurucu/fuat-sabit-agacik>, erişim tarihi 1 Mart 2018.

11 15. Kolordu'nun emrinde; Erzurum'da 500, Horasan'da 200, Erciş'te 100, Trabzon, Bayburt, Narman ve Maçka'da birer ufak mevki hastanesi ve I. Dünya Savaşı'ndan kalıp bozulmayan fırka 12, fırka 9, fırka 11'in emrinde ikişer yüz yataklı birer seyyar hastanesi ile sıhhiye bölüğü ve Adana mıntıkasında Kuvayı Milliye emrinde Bilemedik'te 50 yataktan ibaret bir hastane bulunmaktadır. Bkz. İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, s. 3-4.

12 Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Osmanlı coğrafyasında sağlık sisteminin istinat noktası, hastanelerin askerî hiyerarşiye göre tesis edilmesine bağlıydı. Bu hiyerarşiye uygun olarak ülke genelindeki dağılıma bakıldığında ise görünüm şöyleydi: Karargah merkezi Afyonkarahisar'da olan XII. Kolordu, Ankara'da XX. Kolordu, Diyarbakır'da XIII. Kolordu ve Erzurum'da XV. Kolordular mevcuttu. Bu Kolorduların kendi bünyesinde revir, hastane ve ilk yardım merkezleri bulunmaktaydı. Bkz. Ali Sarıkoyuncu, Ali Tomalı, "Milli Mücadele Döneminde Denizli Sağlık Hizmetleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 4, Ocak 2019, s. 2.

13 Necati Çavdar, Erol Karacı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 9/4 (Spring 2014), s. 259.

14 Milli Savunma Bakanlığı.

15 TBMM'nin açılması ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin tesis edilmesinin ardından, kurulmuş olan Sıhhiye Dairesi dört kısımdan ibaret bir müdüriyet haline getirilmiştir. Oluşturulan birinci kısımda orduadaki doktor sayısı; ikinci kısımda depolarla kalan ilaç ve malzeme miktarlarını görebiliriz; üçüncü kısım herhangi bir görevli atanmadığından dolayı birinci kısım tarafından idare edilmiştir; dördüncü kısım ise istatistik ve istihbarata dair bilgiler oluşturulması ile görevlendirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. "İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, (336, 337, 338 Mudanya Mütarekesine Kadar)", *Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi*, 4. Şube, Ankara 31 Ekim 1340, s. 8-9.

Resim 4'teki mührü yazarın şahsi koleksiyonunda olan Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi'nce karşılanmıştır.

Resim 4: Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi Mührü¹⁶ [“Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi Riyaseti”, R. = 30 mm.]

1925 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından Erzurum'un kalkındırılması maksadı ile yapımına başlanan ve inşaatı tamamlanamayan Erzurum Meclis-i Umumî binasının, 1930 yılında hastane binası olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'ne devri gündeme gelmiş ve yapımı hızlandırılarak 1936 yılında tamamlanmıştır.

Resim 5: Erzurum Meclis-i Umumi binası¹⁷

Tamamlanan hastanenin açılışı 1937 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından yapılmış ve hastaneye de dönemin Kolordu Komutanı Korgeneral Muzaffer Ergüder'in teklifi ve TBMM'nin kararı ile “Mareşal Çakmak Asker Hastanesi” adı verilmiştir.

¹⁶ Mührün orijinali yazarın mühür koleksiyonundadır.

¹⁷ Yazarın fotoğraf ve belge arşivinden.

Resim 6¹⁸: Hastanenin açılışını yapan Mareşal Fevzi Çakmak¹⁹

Resim 7: Açılışından 4 yıl sonra, 19.12.1941'de hastane personelinin toplu anı fotoğrafı²⁰

Mareşal Çakmak Asker Hastanesi 12 Temmuz 2000 tarihine kadar bu binada hizmet vermiştir. Ancak gelişen ihtiyaçlar doğrultusunda 1995 yılında Yenişehir bölgesinde yeni bir hastane yapımına başlanılmıştır. Tamamlanan yeni hastane binası 12 Temmuz 2000 tarihinde dönemin K. K. K. Org. Atilla Ateş,

18 Yazarm fotoğraf ve belge arşivinden.

19 Ülkemizin ilk genelkurmay başkanı, mareşal, milletvekili (1876 – 1950). Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra tek mareşal mertebesine erişen subay.

20 Yazarm fotoğraf ve belge arşivinden.

J. Gn. K. Org. Rasim Betir, 3. Or. K. Org. Tuncer Kılınç ve 9. Kor. K. Korg. Sami Zığ'ın katılımları ile hizmete açılmıştır.

Halen bu binada hizmetlerini sürdüren hastane 669 sayılı Kanun Hükümünde Kararname'nin (KHK) 107. maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 15.08.2016 tarihinde Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir. Erzurum'da 143 yıldan bu yana hizmet veren askerî hastane, bu son uygulama ile tarihe karışarak Erzurum İli Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliği'ne bağlı Mareşal Çakmak Devlet Hastanesi adı ile hizmetlerini sürdürmektedir. Mareşal Çakmak Devlet Hastanesi'nde devir-teslimin yapılması ile birlikte Bayburt Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreteri Dr. Hulki Aşır başhekimliğe atanmıştır.

Resim 8: Sağlık Bakanlığı'na devredildikten sonra, Mareşal Çakmak Devlet Hastanesi²¹

Yine mühründen yola çıkarak ikinci olarak incelediğim İstanbul Amerikan Hastanesi, ilk defa İstanbul'da Amerikan Kızıl Haçı (ARC) tarafından 1917'de kiralayıp hastaneye çevrilmek üzere tahsis edilen Çarşıkapı Caddesi'nde 67 no'lu üç katlı ahşap bir konakta, galip Müttefik Kuvvetler'in bir üyesi olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Doğu Akdeniz Filosu Komutanı ve Yüksek

21 Yazarm fotoğraf ve belge arşivinden.

Komiseri²² Amiral Mark L. Bristol liderliğinde 20 Ağustos 1920 tarihinde²³ kurulmuştu²⁴.

Resim 9: İstanbul Amerikan Hastanesi mührü²⁵

[Çevrede: American Hospital of Constantinople, Merkezde: Der-saâdet Amerikan Hasta-hânesi, R.: 22 mm.]

Gerek kurucuları gerekse köklü tarihe sahip bu kurum hakkında çok şeyler yazılıp söylendiği için ortaya yeni olarak ne koyacağımın merak edileceğini biliyorum. Ancak şunu belirtmek isterim ki bu incelememe temel teşkil eden çift lisanlı mühür bas-kısı ne bu kurumu konu alan hiçbir yayımda ne de bu konuda Vehbi Koç Vakfı Amerikan Hastanesi tarafından yapılan kapsamlı araştırmalar sonucu 2012 yılında yayımlanan “Amerikan Hastanesi, (1920-2007)” isimli kitapta dahi bulunmamaktadır. Bu kitapta Amerikan Hastanesi arşivinde bulunan en eski belgelerden biri olarak belirtilen 3 Eylül 1920 tarihli bir doğum bel-gesinde mühür basılmadığını görüyoruz²⁶. Yine 20 Eylül 1920 tarihli, bir denizcinin trahoma hastalığı taşımadığına dair belgede yer alan mühür ise yalnız American Hospital Constantinople ifadesini taşımaktadır²⁷.

Resim 10²⁸: İstanbul Amerikan Hastanesi'nin kurucusu Amiral Mark L. Bristol²⁹

Belge arşivindeki önemli Fransız ressam-lardan (devrik hanedanın üyelerinden, ilişkile-rinin iyi olduğu Şehzade Osman Fuat'ın ken-disine ithaf ettiği fotoğraftan anlaşılın) Lazar

22 ABD Amiral Mark L. Bristol'ü Doğu Akdeniz Donanma Komutanı ve Yüksek Komiser olarak 1918'de “süre gelen çatışmaları çözmek ve Amerikan çıkarlarını korumak” talimatı ile İstanbul'a göndermişti. Yüksek Komiser unvanı ABD'nin Türkiye Büyükelçisi olduğu anlamına da geliyordu.

23 Hastanenin hizmet vermeye başladığı tarih 23 Ağustos 1920 Pazartesi'dir.

24 Bkz. W. H. Winkler, G. D. Rountree, *Amerikan Hastanesi (1920 – 2007)*, Amerikan Hastanesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 21, 23. Bu kaynakta, tramvay yolu üzerindeki Çarşı Kapı Caddesi, No. 67'deki konağın sahibi Sultan Abdülaziz'in küçük kızı Emine Sultan ile evli olan (Damad-ı Şehriyârî) ve dahiliye nazırın Mehmed Şerif (Paşa) Çavdaroğlu (1873, İstanbul-3 Eylül 1958) idi.

25 Mühür baskısının orijinalinin üzerinde yer aldığı belge, yazarın fotoğraf ve belge arşivindedir.

26 Winkler, W. H., Rountree G. D, *Amerikan Hastanesi (1920-2007)*, s. 20.

27 Winkler, W. H., Rountree G. D, *Amerikan Hastanesi (1920-2007)*, s. 21.

28 Yazarın fotoğraf ve belge arşivindedir.

29 Mark Lambert Bristol (d. 17 Nisan 1868-ö. 13 Mayıs 1939), ABD Deniz Kuvvetleri'nde tuğamiral (rear admiral). 12 Ağustos 1919'da Yüksek Komiser olarak görevlendirilen Tuğamiral Mark L. Bristol 28 Ocak 1919'dan 1927 yılına kadar Doğu Akdeniz'deki Amerikan Deniz Kuvvetleri komutanı olarak İstanbul'da görev yaptı.

Binenbaum'un³⁰ oğlu S. Romeo Binenbaum'un 7 Mart 1925 tarihli doğum belgesinde yer alan mührün ortasında, belirttiğim örnekteki çevre yazısı ile aynı olmasına rağmen, "Der-Sa'âdet Amerikan Hasta-hânesi" yazmaktadır.

Resim 11: Şehzade Osman Fuat subay üniforması ile³¹. İthaf yazısında: "Mösyö Binenbaum'a İstanbul'da beraber geçirdiğimiz vakitlerin hatırası... Şehzade Osman Fuat"

Resim 12: Doğum belgesine konu olan S. Romeo Binenbaum'un İstanbul'a yerleşip müteahhit olduktan sonraki kartviziti³²

Çalışmamın odak noktası olan mührü ve mühre konu aileyi bu şekilde kısaca açıkladıktan sonra, bilinen ve yayınlanan hususlara fazla değinmeden, özet olarak bu hastanenin tarihindeki kilit noktaları yansıtmaya çalışacağım.

Her ne kadar Amerikan Hastanesi kitabının yazarlarından Dr. Warren H. Winkler, kitabın önsözünde hastanenin resmî unvanının 98 yıllık tarihi boyunca pek çok kez değiştiğini, 20 Ağustos 1920 tarihinde Amiral Mark L. Bristol tarafından Constantinopolis Amerikan Hastanesi adı ile kurulduğunu (Osmanlı saltanatının son, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında) ve

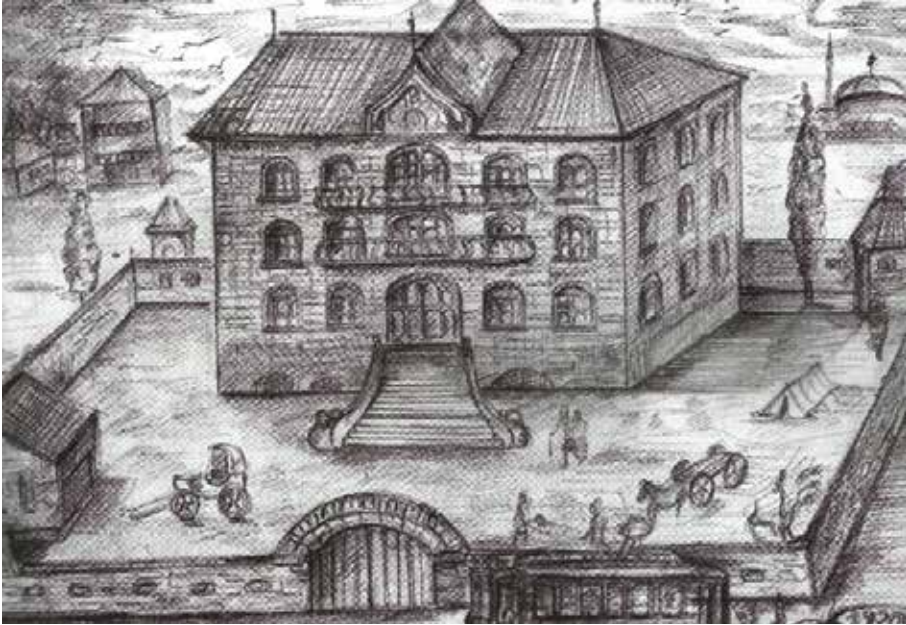
30 Lazar Binenbaum, Fransız ressam (1876-?). İstanbul'da 2016 yılında düzenlenen operasyon ile II. Dünya Savaşı'ndan beri kayıp olan 5 milyon dolar değerinde dört tablosu ele geçirilmişti.

31 Yazarın belge arşivinden.

32 Yazarın belge arşivinden.

1931 yılına kadar bu unvanı taşıdığını, 1930 yılında Türkiye Cumhuriyeti döneminde, şehrin yabancı dillerdeki ismi Constantinopolis yerine İstanbul olarak anılmasının karara bağlanması sebebi ile kurumun yeni adının da İstanbul Amerikan Hastanesi olduğunu³³ belirtmekte ise de hastanenin 1925 tarihli belgesinin resmî mühründe “Dersaadet Amerikan Hastanesi” ifadesinin yer alması, bu önsöze bir düzeltme gerektiğini kanıtlamaktadır. Bu vesile ile kurumun tarihinin daha doğru aydınlatılmasına katkı sağladığı için sigilografiye bir kez daha şükranlarımı sunarım.

Resim 13: İlk hastane binasının fotoğrafı bulunmadığı için, binayı görüp anlatanların ifadelerine dayanarak yapılan çizim³⁴ (1920)

Böylelikle Amerikan Hastanesi'nin zaman içinde değişen adlarını Constantinopolis Amerikan Hastanesi (1920-1925), Dersaadet Amerikan Hastanesi (1925-1931), İstanbul Amerikan Hastanesi (1931-1945), Amiral Bristol Hastanesi (1945-1968), İstanbul Amerikan Hastanesi (1968-1994), Vehbi Koç Vakfı (VKV) Amerikan Hastanesi (1994'den beri) olarak yeniden sınıflandırmak doğru olacaktır.

Bu hastanenin kuruluş döneminin önemini vurgulamak bağlamında, ülkemiz sağlık sektörünün durumuna dikkatle bakmamız gerekmektedir. O dönemde Türkiye'de iyi yetişmiş sağlık personeli sıkıntısı yaşıyordu. 1920

33 Winkler, W. H., Rountree G. D, *Amerikan Hastanesi (1920-2007)*, s. 9.

34 Winkler, W. H., Rountree G. D, *Amerikan Hastanesi (1920-2007)*, s. 13.

yılında 14.000.000 nüfuslu Türkiye’de eğitilmiş doktor sayısının toplamda 200’den az olduğu hesaplanmıştı³⁵. Hastaneye personel alınmak üzere Türk hemşireler arandığında da bir başka gerçekle yüz yüze gelindi. Farkına varıldı ki Türkiye’de neredeyse hiç hemşirelik okulu mezunu yoktu³⁶ hattâ Hilâl-i Ahmer’in (Kızılay) açtığı kursların dışında düzenli bir hemşirelik okulu da bulunmuyordu³⁷. Bu sebeple Amerikan Hastanesi ile aynı anda Türkiye’nin ilk hemşirelik okulu da açılmış oldu³⁸.

Resim 14: Dr. Lorrin A. Shepard hemşirelik okulu ve öğrencileri ile³⁹

Bu noktada gerek hastanenin ve hemşirelik okulunun kuruluşunda önemli katkıları olan gerekse kadınlar için bir tıp okulu ve hemşirelik okulu açılması için 1910 yılından itibaren büyük çabalar harcayan Üsküdar Amerikan

35 Winkler, W. H., Rountree G. D, *Amerikan Hastanesi (1920-2007)*, s. 13.

36 Kurulan hemşirelik okulunun 1924 yılında vermiş olduğu ikinci dönem mezunları arasında yer alan ve 21 Temmuz 1997 günü vefat eden Esmâ Deniz (İbrahim), okulun kuruluş yıllarına dair önemli bilgilerin temin edilmesine yardımcı olmuştur. Kendisini değerli katkılarından dolayı saygı ile anıyorum.

37 Eğitilmiş hemşirelik bağlamında Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak adlandırılan Kızılay tarafından 1911 yılında Türkiye’nin ilk hemşirelik kursu açıldığını görüyoruz. Müslüman kadımlardan gönüllülük esası ile alınan hemşire adayları, 6 aylık kursun ardından sertifika alarak hemşire oluyorlardı. Bu kursu bitirenler 1912-1914 Balkan Savaşları’nda ve 1914-1918 I. Dünya Savaşı’nda cephelerde görev almış, kurulan sahra hastanelerinde yaralanan askerlerin tedavilerinde birebir görev yapmışlardı.

38 Winkler, W. H., Rountree G. D, *Amerikan Hastanesi (1920-2007)*, s. 14.

39 Winkler, W. H., Rountree G. D, *Amerikan Hastanesi (1920-2007)*, s. 30.

Kız Koleji (Constantinople College for Girls-CCG) müdürü Dr. Mary Mills Patrick'i de saygı ile anmak istiyorum. Dr. Patrick Mart 1917'de ABD yetkililerine yazdığı ve 1917'de okulun haber dergisi olan *Constantinople College for Girls, News Magazine*'de yayınlanan mektupta "... Profesyonel hemşirelik kavramını dünyada ilk ortaya atan kişinin Florence Nightingale olduğunu unutma eğilimindeyiz. Florence Nightingale bu kahramanca çalışmayı sadece 63 yıl önce 1854'te İstanbul'da gerçekleştirmişti." diyerek ABD'nin güçlü olduğunu, kadınlar için hemşirelik ve tıp okulu ve de bir hastane açarak insanların iyileştirilmesinin gerektiğini, bunun için de en uygun yerin Constantinople College for Girls (CCG) olduğunu belirtmişti⁴⁰.

Hastane, kuruluş döneminde halka 45 yatak ve 3 ameliyathanesi ile hizmet vermekteydi. Ancak Kapalı Çarşı'nın oluşturduğu yoğun çevre sebebi ile 1923'te kiraladığı ve 4 yıl İngiliz birliklerinin işgali altında tahrip edilmiş durumda olan Alman Hastanesi binasına, oradan da 12 Mart 1928 günü Silahane (Teşvikiye) Caddesi 19 numaradaki⁴¹ dört katlı bir apartmana taşındı. Geçen süre içinde çeşitli yerleşkelerde hizmet veren hastane, yeni binasına 20-21 Ekim 1999 tarihinde kavuştu.

Resim 15: Hastanenin 2000'li yılların başındaki durumu⁴²

94 yıl önce 45 yataklı, 3 ameliyathaneli olarak kurulan bu hastanenin günümüzde 200 hasta odası, 62 yoğun bakım yatağı ve 12 ameliyathanesi ile yaklaşık 120.000 hastayı ayaktan, 20.000 üzerindeki hastayı ise yatarak tedavi eden ve 10.000 üzerinde ameliyat yapan önemli bir sağlık kuruluşu haline geldiğini görüyoruz. Bu noktada, özet bilgilerini yansıtmaya çalıştığım iki

40 Winkler, W. H., Rountree G. D, *Amerikan Hastanesi (1920-2007)*, s. 19.

41 Winkler, W. H., Rountree G. D, *Amerikan Hastanesi (1920-2007)*, s. 29.

42 Yazarın fotoğraf ve belge arşivinden.

hastanenin bütün emeği geçenlerini saygı ile anarak sunumumun üçüncü bölümünü oluşturan İstanbul İtalyan Hastanesi'ne geçiyorum.

Diğerlerinde olduğu gibi bunda da başlangıç noktamız, bu hastanenin şahsi arşivindeki mühür baskısı ve Halûk Perk Koleksiyonu'ndaki iki mührüdür. 1900 yılını taşıyan bir belge üzerinde bulunan mühür baskısında İstanbul'daki İtalyan Krallığı Millî Hastanesi "R(egno) Ospedale Nazionale in Costantinopoli" ifadesine (Resim 15) karşı, incelediğim diğer iki mühründen yalnız Latin harfleri ile yazılı olanım (mühür 1) dış çevresinde Türkçe "İstanbul İtalyan Krallığı Hastanesi", iç çevresinde ise İtalyanca "R(egno) Ospedale Italiano in Costantinopoli", Arap alfabesi ve İtalyanca yazılı mührde (mühür 2) ise Arap harfleri ile Türkçe "İstanbul İtalyan Hükûmet Hastahânesi" ve İtalyanca "R(egno) Ospedale Italiano in Costantinopoli" ifadeleri yer almaktadır.

Resim 16: Mühür baskısı⁴³

Resim 17: Mühür 1⁴⁴

Resim 18: Mühür 2⁴⁵

Hastanenin kuruluş tarihine kısaca baktığımızda 1810'lu yıllarda İtalya'nın Sardunya bölgesindeki Cenova Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı deniz ticaretinin büyük önem taşıdığını görüyoruz. İstanbul bu dönemde İtalyan gemilerinin bir iskelesi haline geldiği için Galata'da denizcilerin tedavi edilmesi amacı ile küçük bir İtalyan Hastanesi açılır. Açılan hastane bir hekim ile Saint Vincent de Paul tarikatına bağlı birkaç rahibenin görev yaptığı ahşap, mütevazı bir binadır. Hastane 1856'da Sardunya'dan cerrah Agostino Salvatori'nin tayin edilmesi ile yine Galata'da Saint Pierre Kilisesi yanındaki bir binaya taşınarak genişletilir. Önceleri Sardunya Hükümeti Hastanesi (L'Hopital du Gouvernement de Sardaigne) ya da Sardunya Hastanesi (Hopital Sarde) adlarını taşıyan hastane, 18 Şubat 1861'de İtalya Krallığı'nın kurulup 1870'te İtalyan Birliği'nin sağlanmasından⁴⁶ sonra

43 Yazarm fotoğraf ve belge arşivinden.

44 Halûk Perk mühür koleksiyonundadır.

45 Halûk Perk mühür koleksiyonundadır.

46 18 Şubat 1861'de Torino'da ilk İtalyan Parlamentosu açıldıktan sonra İtalya Krallığı, Victor

mühürlerinde dikkatlerinize yansıttığım şekilde İtalyan Krallığı Hastanesi (Regno Ospedale Italiano) adını alır.

İtalyan Birliği'nin sağlanması, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İtalyan kolonisinin genişlemesi sonucu hasta sayısı da artınca bu binada da hizmet vermek zorlaşır. İtalya Hükümeti, Sultan Abdülaziz zamanında (1876-1909) İstanbul'a Torino yakınlarından Ivrea'lı Günahsız Gebelik (Immaculate Conception, İtalyanca Immacolata Concezione) tarikatı rahibelerini göndermiştir.

Resim 19: Hastaneye ait 21 Nisan 1900 tarihli belge⁴⁷

Başrahibe Luigia Canegrati⁴⁸ öncülüğünde İstanbul'a gelen rahibeler hastane idaresini üstlenir. Ancak bu kez de binanın yetersizliği gündeme gelince İtalyan Büyükelçiliği yeni bir hastane binası yapmak üzere Cihangir'de bir arsa satın alır. Bu arsada Kral II. Vittorio Emanuele tarafından yaptırılan hastane 12 Mayıs 1876'da açılır. Hastanenin mimarları Giorgio Domenico ve Ercole Stampa adlı iki Levanten kardeştir⁴⁹. Tüberküloz Pavyonu ve Rahibeler Evi 1906'da İtalyan mimar Fasanotti, ana yapıya eklenen cerrahi binası ise 1936'da Torinolu mühendis Carlo Buscaglione tarafından hazırlanan projelere göre yapılmıştır. Ana bina, cerrahi binasının yapımından önceki ilk hali ile 24x22 m. ölçülerinde bir tabana oturan üç katlı bir yapıdır. Çevreden bakılınca prizmatik gibi algılsa da gerçekte arka cephesinde bir boşluğu olan U biçiminde bir plana sahiptir.

Emmanuel Krallığı'nda kurulmuş oldu. Venedik, Avusturya ve Prusya arasında 1866'da yapılan Viyana Antlaşması ile kazanıldı. Roma'nın alınması için gerçekleştirilen kuşatma, Fransa'nın Papa'ya askerî olarak destek vermesine karşın başarılı sonuçlandı ve böylece 28 Ekim 1870'de yapılan oylama ile İtalyan Birliği'ne katılan Roma'nın Temmuz 1871'de İtalya Krallığı'nın başkenti ilan edilmesi ile İtalyan Birliği sağlanmış oldu. Fazla bilgi için bkz. M. O. Gürer, *İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

47 Yazarın fotoğraf ve belge arşivindedir.

48 Bugünkü adıyla özel Galileo Galilei İtalyan Lisesi de Immacolata Concezione d'Ivrea'dan Suor Madre Luigia Canegrati'nin teşebbüsleri ve Sultan Abdülaziz'in fermanıyla 1870 yılında açılmıştır.

49 M. Sinan Genim, "Saraylar, Kasırlar, Konaklar ve Evler," *Geçmişten Günümüze Beyoğlu-I*, İstanbul 2004, s. 125-150.

Resim 20: U formundaki hastane binası⁵⁰

1876'da faaliyete geçen bugünkü bina, 1898'de elden geçirilir ve bulaşıcı hastalıklara karşı özel bir tecrit pavilyonuna ve yeni dezenfektasyon ekipmanına kavuşur. Araya giren I. Dünya Savaşı'nda bina Alman askerleri tarafından işgal edilince rahibeler memleketlerine gitmek zorunda kalırlar. 1918'de döndüklerinde ise hastane bir enkaz halindedir. Rusya'dan kaçıp İstanbul'a gelen İtalyanlar ve Rusların hasta sayısını artırması sebebi ile de bu durumdaki hastanenin en kısa zamanda açılması gerekmiştir. Dr. Zeri'nin yönetiminde rahibelerin özverili çalışmaları sonucu hastane yeniden kabul başlar ama yine de yetersizdir. İstanbul Ansiklopedisi'ne bina ile ilgili yazı yazan Cengiz Can'a göre, 1936'da Defterdar Yokuşu, No: 17, Tophane adresindeki hastane genişletilmiş ancak eklenen bölüm, cephe mimarisi açısından stil birliği içinde tasarlanmış olsa da ana yapının özgün görünümünü zedelemiştir.

Hastane son yenilemeden önce 70 yataklı bir tedavi kurumudur. Hemşirelik hizmetleri hâlâ 11 rahibe tarafından yönetilmektedir. Acil hasta kabul etmez ama genel cerrahi, dâhiliye, kadın-doğum, çocuk, kulak-burun-boğaz, deri, göz ve sinir hastalıkları, üroloji, radyoloji, anestezi ve reanimasyon servisleri vardır. Ayrıca kopmuş parmak ve eller üzerine son yılların en başarılı ameliyatları yapan merkezi olmakla ünlenir. Bu süreçte Vehbi Koç Vakfı Amerikan Hastanesi 1 Nisan 1998 tarihinden itibaren hastaneyi İtalyan Konsolosluluğu'ndan kiralar ve işletmeyi üstlenir.

Hastane 18.11.1999'da İtalya Dışişleri Bakanı'nın da katıldığı bir tören ile açılır ve İtalyan Hastanesi'ne Koç Holding'in ortağı, Fiat'ın mirasçısı olan

⁵⁰ Yazarın fotoğraf ve belge arşivindedir.

ancak 33 yaşında kanserden ölen Giovanni Alberto Agnelli'nin adı verilir. Ağırlıklı olarak kanser hastalarına hizmet verecek şekilde düzenlenen tarihî hastanedeki birimler radyasyon onkolojisi, medikal onkoloji, ağrı tedavi, fizik tedavi, rehabilitasyon, özürlü araba simülator üniteleri, evde bakım hizmetleri ve onkoloji yatak hasta servisidir.

Resim 21: İtalyan Hastanesi-Giovanni Alberto Agnelli bünyesindeki sağlık personeli ile⁵¹

Ancak hastane yeni hâli ile çalışmaya başladıktan yaklaşık iki yıl sonra Cihangir Güzelleştirme Derneği'nin girişimi ile tarihî eserde tahribat yapıldığı gerekçe gösterilip Sağlık Bakanlığı'na ruhsatı geri almıştır. Mühürlenlen hastane yaklaşık üç yıl süren davanın kazanılması ile 2005 yılı Haziran ayında yeniden hizmet vermeye başlamıştır. Ancak hastanenin makûs talihî değişmemiştir. Hastane yatırımların karşılığını almadığı gerekçesi ile açıldığı yıl kapandı ve sonradan da hastaların hastaneden indirimli yararlanması, hastanenin içindeki şapelin kapatılmaması ve bahçedeki rahibe lojmanının korunması koşullarının sürdürülmesi öngörülerek Universal Hastaneler Grubu'na devredildi ve özel Universal İtalyan Giovanni Alberto Agnelli Hastanesi adını aldı. Grubun bünyesinde bir süre faaliyet gösteren hastane, mali krize girmesi sebebi ile 2014 yılında tekrar kapandı⁵². Hâlen kapalı olan hastanenin çatısında 24 Ocak 2018 tarihinde çıkan yangında ölen ya da yaralanan olmazken maddi hasar meydana geldi.

Çalışmamın bu dördüncü ve son aşamasında yine yayımlanmamış mührünün ışığında Hamidiye (Şişli) Etfal Hastanesi'ne ait vurgulanmasında yarar gördüğüm özet bilgileri yansıtacağım.

51 Yazarmın fotoğraf ve belge arşivinden.

52 Detaylı bilgi için bkz. İstanbul Tabip Odası ve Universal Hastaneler Grubu Mağdurları'nın 22.02.2014 tarihli basın açıklaması.

Resim 22: Hamidiye Etfal Hastanesi mührünü hakkeden hakkakın kullandığı hattat çizimi⁵³
[Hamidiyye Etfal Hasta-hanesi Tabibliği-1318, R.: 23 mm.]

Bu önemli mührün “Hamidiyye Etfal Hasta-hânesi Tabibliği-1318 (1902-1903)” ifadesindeki tarihi, hastanenin kuruluşundan 3 yıl sonra kullanılmış olduğunu ve büyük olasılıkla da hastanenin ilk mührü olduğunu belirtmenin yanlış olamayacağını ortaya koymaktadır.

Hamidiye Etfal Hastanesi hakkında da -Amerikan Hastanesi bölümünde aynen belirttiğim gibi- çok sayıda çalışma ve yayın yapıldığı halde hiçbirinde mühre yer verilmemiştir. Bu da bahsi geçen hastanenin çalışma kapsamına alınmasını gerektirmiştir. Ayrıca kaynak göstererek yararlandığım “Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri’nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler” ve “Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı, Hamidiye Etfal Hastanesi⁵⁴” adlı kitapları titiz çalışmalarla ortaya koyanları ve kitapta emeği geçenleri şükranla anıyorum.

Hastanenin kuruluş öyküsü ayrı bir önem taşır. II. Abdülhamid, Hamidiye Etfal Hastanesi’nin kurulmasına dair hükmünden iki buçuk yıl öncesinde difteriye (kuşpalazı) yakalananların tedavisinde Avrupa’da uygulanan en yeni usullerin Osmanlı ülkesinde de uygulanmasını ve bu maksatla bir hastane yapılmasını arzu etmiştir. Sonrasında amacı doğrultusunda ilmî usullere uygun, sağlam ve zarif bir hastanenin acil olarak yapılmasını buyurmuştur⁵⁵. O günlerdeki difteri ölümlerinin meydana getirdiği korku ve üzüntüyü de ifade eden bu buyruktan üç yıl kadar sonra Sultanın kendi kızı Hatice Sultan difteriye yakalanır⁵⁶.

53 Yazarın fotoğraf ve belge arşivinden.

54 Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ 2014; Nuran Yıldırım 2010.

55 Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri’nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 78.

56 Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri’nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 78.

Resim 23: Hastane personeli açılış duasında⁵⁷

Sultan 1893 yılında nöroloji, pediatri ve sosyal hijyen alanlarında ihtisas yapmak üzere Bahriye Kolağası⁵⁸ Dr. İbrahim Bey'i⁵⁹ Almanya'ya göndermişti. İbrahim Bey'in Avrupa'da ihtisas yaptığı yıllarda pediatri ayrı bir branş olarak büyük bir gelişme göstermiş, Berlin, Paris, Manchester ve Leipzig'te çocuk hastaneleri kurulmaya başlanmıştı.

Dr. İbrahim Bey Berlin'de ihtisasını tamamlayıp İstanbul'a döndüğünde II. Abdülhamid tarafından saraya çağırılır ve difteri hastası Hatice Sultan'ı muayene eder. Havale geçirmekte olduğunu ve tıbben fazla bir şey yapılamayacağına görür⁶⁰. Hatice Sultan 1898 yılında 8 aylıktan difteriden vefat eder⁶¹ II. Abdülhamid derinden etkilenir. (II. Abdülhamid'in ilk çocuğu Ulviye Sultan da fitilli lamba ile oynarken yanarak ölmüştü.) Sultan, bilgisine çok güvendiği Dr. İbrahim Bey'den aile doktoru olmasını ister.

57 Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı, Hamidiye Etfal Hastanesi*, İstanbul 2010, s. 6.

58 Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı), Osmanlı ordusunda yüzbaşı ile binbaşı arasındaki rütbe. Dr. İbrahim hastane açıldığında binbaşı rütbesine, ertesi yıl yani 1900'de ise kaymakam (yarbay) rütbesine yükselmişti. Bkz. "Hamidiye Etfal Hastanesi", İkdam, sayı 1766, 6 Haziran 1899; Hamidiye Etfal Hastahane-i Alisi İstatistik Risalesi, 1900, s. 61.

59 Hastanenin 1899-1908 döneminde sertabipliğini yapan Dr. İbrahim Bey için bkz. Suat Efe, "Şişli Etfal Hastanesinin Kurucusu Dr. İbrahim Paşa'nın Hizmetleri, Biyografisi ve Ailesi Hakkında", *Arslan Terzioğlu'na Armağan 60. Doğum Yılı Anısına*, yay. E. Lucius, A. Mat, Ö. Öncel, B. Özalp, ISIS, İstanbul 1999, s. 353-367.

60 Öykü, hastanenin inşaat eminliğini yapan Hasan Rıza Efendi'nin oğlu Vasfi Rıza Zobu'nun, babasından dinlediği belirtilerek aktarılmıştır.

61 Merhume Hatice Sultan Ortaköy'deki Yahya Efendi türbesine defnedilmiştir.

Bu hastanenin, Sultan II. Abdülhamid'in kızı Hatice Sultan'ın anısını⁶² yaşatması ve birçok uygulamayı ilk defa gerçekleştirmesi sebebi ile tıp tarihinde özel yeri vardır. Hastanenin kuruluşundan bahsettikten sonra çeşitli sebepler ile geçirmiş olduğu isim değişikliklerine ve hangi noktalarda ilkleri gerçekleştirdiğine değineceğim.

Resim 24: Hamidiye Etfal Hastanesi'nin ilk Baştabibi, Bahriye Kolağası Dr. İbrahim Bey⁶³

Hastanenin ilk istatistik yıllığından⁶⁴ II. Abdülhamid'in 16 Şubat 1898 (25 Ramazan 1315/4 Şubat 1313) Çarşamba günlü iradesi ile⁶⁵ bir çocuk hastanesi yapılmasını ve yönetiminin de Dr. İbrahim Bey'e verilmesini emrettiğini öğreniyoruz.

Bu irade üzerine Selim Malhame Paşa başkanlığındaki İnşaat Komisyonu hastane için Emlâk-ı Hümâyûn'dan (padişaha ait arazi) Balmumcu'daki arsayı seçer. Dr. İbrahim Bey de kendisinin de bir süre bulunduğu dünyanın birinci dere-

62 Suat Efe, "Şişli Etfal Hastanesinin Kurucusu Dr. İbrahim Paşa'nın Hizmetleri, Biyografisi ve Ailesi Hakkında", *Arslan Terzioğlu'na Armağan 60. Doğum Yılı Anısına*, yay. E. Lucius, A. Mat, Ö. Öncel, B. Özeltay, İstanbul 1999, s. 29.

63 Yazarın fotoğraf ve belge arşivinden.

64 Meşrutiyet'e kadar her sene II. Abdülhamid'in cülus günü olan Mali takvime göre 19 Ağustos, Miladi takvime göre 31 Ağustos günlerinde bir istatistik yıllığı yayımlanmıştır. Bunların ilki Türkçe, diğerleri Türkçe-Fransızca'dır. Fransızca bölüm daha önce Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de Fransızca hocalığı yapmış olan hastane sekreteri ve kütüphanecisi M. Bareilles tarafından hazırlanıyordu.. 1900 yılında yayımlanan ilk yıllık "Hamidiye Etfal Hastahanesi İstatistik Risalesi", 1901-1902 yıllarına ait iki cilt "Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi İstatistik Risalesi", 1903-1907 yıllarına ait olanları ise "Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi" isimleri ile yayımlanmıştır.

65 Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi İstatistik Risalesi, 1900, s. 7'de bu irade tarihi yanlışlıkla 25 Ramazan 1316 (4 Şubat 1314) olarak basılmıştır. 25 Ramazan 1316 Hicri tarihinin Miladi takvimdeki karşılığı 6 Şubat 1899 Pazartesi günüdür. 4 Şubat 1314 Mali/Rumi tarihin Miladi takvimdeki karşılığı ise 16 Şubat 1899 Perşembe günüdür. Bu tarihler birbirini tutmamaktadır. Şubat 1899'da yapılmasına irade verilen hastanenin üç ayda bitirilip 5 Haziran 1899'da açılması da mümkün değildir. Aynı kaynak s. 89'da verilen irade tarihi Hicri 25 Ramazan 1315'dir ve doğrusu da budur.

cede çocuk hastanelerinden biri olan Berlin’de Kaiser und Kaiserin Friedrich Kinderkrankenhaus adı ile 1889 yılında işletmeye açılan pavyon tarzındaki hastanenin resim ve planlarını padişaha arz eder⁶⁶. Bu planları beğenen II. Abdülhamid hastane için İstanbul’un yüksek ve en güzel havahlı yerlerinden Balmumcu Çiftlik-i Hümayûnu’ndan 15.000 ziradan⁶⁷ fazla bir yeri başışlar.

Resim 25: Hamidiye Çocuk Hastanesi, kuşbakışı yerleşim planı⁶⁸

Böylelikle Hamidiye Etfal Hastanesi şehrin kalabalığından uzak ve hastaların dinlenmesine uygun bir mevkide kurulur. Temel atma töreni 2 Haziran 1898 (21 Mayıs 1314) tarihinde yapılarak inşaatına başlanır. Hastanenin inşaatı devam ederken Dr. İbrahim Bey Almanya’ya giderek en son tıbbi cihazları satın alır. İnşaat eminliğini Hasan Rıza Bey, mimarlığını ise Franz Nieberman’ın yaptığı hastanenin detay planları ise ünlü İtalyan mimar Alexandre Vallauray tarafından hazırlanır. Bir senede tamamlanan hastane inşaatının tüm masrafları Ceyb-i Hümayûn’dan⁶⁹ karşılanmış ve 13.000 Osmanlı altını harcanmıştır. Berlin’de yayımlanan bir tıp dergisinde hastane inşaatı için 200.000, alet ve edevatı için ise 100.000 Alman Markı harcandığı belirtilmektedir. 1907 yılında Raimondo D’Aronco’nun çizimleri temel alınarak günümüzde halen ayakta olan saat kulesi ve mescidi eklenmiştir.

66 Bu hastane için bkz. İ. L. Helvacıoğlu, *Die Geschichte des Hamidiye Etfal Krankenhauses in Istanbul von den Anfängen im Jahre 1899 bis 1984, (İstanbul Hamidiye Etfal Hastanesi’nin Tarihinin 1899-1984 Yılları Arasındaki Tarihi)*, Murken-Altrogge Herzogenrath Yayınları, Aachen 1988, s. 77-81.

67 Zira, dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsüdür. 75-90 cm. arasında değişen şekilleri vardır. 60 cm. kabul edilenine endaze denir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993 (24. Baskı).

68 Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı, Hamidiye Etfal Hastanesi*, s. 21-22.

69 Ceyb-i Hümayûn, padişahın özel gelir ve giderlerini idare eden, özel kesesi (bütçesi) anlamına gelir.

Hastanenin merkez giriş kapısına ünlü hattat Sami Bey'in sülüs hattı ile "Hamidiye Etfal Hastanesi", altına ise "Firdevs-âşiyân⁷⁰ Merhume Hatice Sultan Hazretleri'nin Namına" yazılı bir kitabe konulmuştur⁷¹.

Hastane jurnalleri, tarihçesi konusunda da büyük önem taşımaktadır. Son jurnale bakarak hastane inşaatının 41 haftada, 20 Mart 1899 tarihinde tamamlandığını söylemek mümkündür. Esasen hastane de bu tarihten iki buçuk ay sonra iç donanımı tamamlanarak 5 Haziran 1899 (24 Mayıs 1315) tarihinde hizmete girmiştir. Hastanenin resmî açılışında Şehzade Abdürrahim Efendi ile birlikte 671 çocuğun sünnet töreni düzenlenmiş⁷², 1902 yılında Kâğıthane suyu getirilerek orta bahçenin merkezine sürekli akan bir sebیل yaptırılmış, 1903 yılında ise hastaneye havagazı ve elektrik getirilmiştir. Dr. İbrahim Paşa'nın 1908 yılındaki bir yazısında 9 senede 100.000 hastanın tedavi edildiği bildirilmektedir.

Resim 26: 31 Ağustos 1904 günü cülus günü sünnet edilen çocuklar, 5 Eylül 1904⁷³

Şehzade Abdürrahim Efendi'nin sünneti sebebi ile padişah, zengin-yoksul başvuran bütün ailelerin çocuklarının Sergi Dairesi, Gümüşsuyu Hastanesi, Haydarpaşa Hastanesi, Darüşşafaka ve 5 Haziran 1899 (24 Mayıs 1315) Pazartesi günü açılışı yapılacak olan Hamidiye Etfal Hastanesi'nde sünnet

70 Cennetlik.

71 Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı, Hamidiye Etfal Hastanesi*, s. 35.

72 "Sûr-ı Hıtan", *İkdam*, sayı 1763, 3 Haziran 1899.

73 *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, 1905, s. 20.

edilmesini emretti. Sünnet sebebi ile 62 olarak belirlenen yatak sayısı, koşullara ilave ile 100'e çıkarılmış, Şehzade'nin sünneti için Vakanüvis Lutfi Efendi tarih düşmüştür⁷⁴.

Resim 27: Hastanede gerçekleştirilen bir ameliyat⁷⁵

Resim 28: Başhekim Kolağası İbrahim Bey'in eşi tarafından işlenip açılıştta hastaneye hediye edilen⁷⁶ ve bina ile iki yanındaki pavyonları cepheden gösteren ipek kumaş pano⁷⁷

Hastanenin bir asrı aşkın varlık sürecinde çeşitli isimler aldığını görüyoruz. Kuruluşunda “Hamidiye Etfal Hastanesi” adı verilen hastane 1908 yılında

74 “Sûr-ı Hıtan”, *İkdam*, sayı 1763, 3 Haziran 1899.

75 Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 527.

76 Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı, Hamidiye Etfal Hastanesi*, s. 38.

77 Panonun altında, böyle bir hastane açtığı için padişahı öven bir şiir bulunmaktadır (Topkapı Sarayı Müzesi, 31-1593).

Meşrutiyet'in ilanı ile "Osmanlı Etfal Hastanesi", Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında "Şişli Çocuk Hastanesi", 1938 yılında 180 yataklı "İstanbul Çocuk Hastanesi", 1970'li yıllarda "Şişli Etfal Hastanesi", 1999 yılında "Sağlık Bakanlığı (SB) Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi", 23 Mayıs 2013'te ise "SB İstanbul Şişli Hamidiye Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi" olarak adlandırılmıştır.

Resim 29: Hastanenin 2013'te aldığı isme uygun logosu⁷⁸

Kuruluşundan bu yana geçen 119 yılda hastanenin hangi ilkleri gerçekleştirdiğine bakarsak şunları görürüz:

- Ülkemizin ilk çocuk hastanesidir.
- Ülkemizde kadın hekim çalıştıran ilk hastanedir. Yabancı kadın hekimlerden sonra ilk kadın genel cerrahımız olan Suat Rasim (Giz)⁷⁹ bu hastanede çalışmıştır.
- Gerek kurumun kendisi ve gerekse baştabibi ile tıp bilimine hizmet verme ve sosyal hayata katkı sağlama açısından uluslararası alanda ilk altın madalya ödülü almış hastanemizdir⁸⁰.
- Ülkemizin uzman yetiştiren ilk kamu hastanesidir.

1985 yılında hizmete açılan son hali ile hastane 42 dönüm üzerindeki 85.000 metrekare kapalı alanda 900 yatak kapasitesine ulaşmış fakat eskiye ait özgün

78 Yazarın fotoğraf ve belge arşivinden.

79 İstanbul Üniversitesi Rektörü ve ünlü kadın doğum uzmanı Besim Ömer Paşa'nın kararlılığı ile Haydarpaşa Tıbbiyesi'ne 7 kız öğrenci kayıt edilmiştir. İlk kez Müfide Kazım (Küley), Sabiha Süleyman (Sayın), Suat Rasim (Giz) (1903-1980) ve İffet Naim (Onur) isimli kız öğrenciler, 5 Ekim 1922 tarihinde derse girerek yeni bir dönemi başlatmışlardır. 1927 yılında tıp fakültesini bitirmiş ve 15 Ekim 1928 tarihinde de diplomalarını almışlardır. Suat Rasim (Giz) 1927 yılında mezun olduktan sonra 16 Mart 1931'de Haseki Nisa Hastanesi'nde uzmanlık sınavını başarı ile vererek cerrahi uzmanlık belgesini almıştır.

80 Kuzey Fransa'nın Tourcoing şehrinde 1906 yılının Ekim ayında düzenlenen uluslararası sergiye katılan Hamidiye Etfal Hastanesi, serginin "Hey'at-ı sıhhiye ve müessesat-ı hayriye iradeleri" yarışmasında birincilik ödülü ve altın madalya kazanmıştır. Aynı zamanda, hastane Sertabibi Dr. İbrahim Paşa'ya da bir altın madalya verilmiş, hazırlanan hastane albümü sebebi ile de hastane fotoğrafhanesi ayrıca büyük ödüle layık görülmüştür.

mimarili tüm binalar da maalesef yok olmuştur. Hastanenin ilk yapılarından estetik özellikleri ile ayakta kalan tarihî eserler, 1907 yılında Raimondo D'Aronco'nun çizimleri temel alınarak inşa edilen saat kulesi ve mescittir.

Tıp tarihimiz açısından bir hazine değerinde olan bu hastane, günümüzde 2015 yılında Kardiyoloji, Kalp Damar Cerrahisi ve Organ Nakli kliniklerinin de kurulması ve tıbbın tüm branşlarını içeren 31 kliniği ile tam teşekküllü bir eğitim hastanesi haline gelmiştir.

Kaynak Kitap ve Tezler

1. Aybar ÖV. *İstanbul Çocuk Hastanesi Tarihine Dair, Çocuk Kliniğinde Çalışma*, İ. Akgün Matbaası, İstanbul 1948, s. 4-14.
2. Bilgin M. *Teşkilatı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017.
3. "İstanbul Çocuk Hastanesi", *Cumhuriyet Halk Partisi: On Beşinci Yıl Kitabı*, 1938, s. 344 (Bu kaynağa file:///C:/Users/PC/Downloads/197111223.pdf linkinden de ulaşılabilir).
4. Efe S. "Şişli Etfal Hastanesinin Tarihçesi Hakkında Yeni Bilgiler", *Şişli Çocuk Hastanesi Tıp Bülteni*, yıl 19, sayı 1-4 (1985).
5. Efe S. "Şişli Etfal Hastanesinin Kurucusu Dr. İbrahim Paşa'nın Hizmetleri, Biyografisi ve Ailesi Hakkında", *Arslan Terzioğlu'na Armağan 60. Doğum Yılı Anısına*, yay. E. Lucius, A. Mat, Ö. Öncel, B. Özaltay, İstanbul 1999.
6. Genim MS. "Saraylar, Kasırlar, Konaklar ve Evler" *Geçmişten Günümüze Beyoğlu-I*, İstanbul 2004, s. 125-150.
7. Gürer MO. *İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.
8. Helvacıoğlu İL. *Die Geschichte des Hamidiye Etfal Krankenhauses in Istanbul von den Anfängen im Jahre 1899 bis 1984, (İstanbul Hamidiye Etfal Hastanesi'nin Tarihinin 1899-1984 Yılları Arasındaki Tarihi)*, Murken-Altrogge Herzogenrath Yayınları, Aachen 1988.
9. İhsanoğlu E. *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri: Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
10. İlker F. *Şişli Çocuk Hastanesi (Hamidiye Etfal Hastahanesi) Tarihi*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1976.
11. Sarı N, İzgöer AZ, Tuğ R. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2014.
12. Osmanoğlu Ayşe. *Baban Abdülhamid*, Timaş Yayınları, İstanbul 1960.
13. Ömer Besim. "Hamidiye Etfal Hastahanesi", *Nevsâl-i Âfiyet*, İstanbul 1315.
14. Winkler WH, Rountree GD. *Amerikan Hastanesi (1920-2007)*, Amerikan Hastanesi Yayınları, İstanbul 2012.
15. Yıldırım N. *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı, Hamidiye Etfal Hastanesi*, ed. Suat Turgut, İstanbul 2010.

Kaynaklar

Makale ve Süreli Yayınlar

1. Çavdar N, Karıcı E. "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme", *Turkish Studies*, volume 9/4 (Spring 2014), s. 259.
2. Etfal Hastanesi İstatistik Risalesi, Matbaa-i Osmaniye, 1318 [1900], s. 61.
3. "Etfal Hastahanesi Laboratuvarında 326 Senesi Zarfında İcra Edilen Mütalaat-ı Bakteri-yolojiye ve Biyolojiyi İrae Eder Cetveldir", *Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhye Müdüriyeti*, İstanbul 1327/1911, s. 27-28.
4. "Etfal Hastahanesi Memürin-i Sıhhiyesi", *Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhye Müdüriyeti*, İstanbul 1327 [1911], s. 109.
5. "Etfal Hastahanesi'nin Bin Üç Yüz Yirmi Altı Senesine Mahsus İstatistik Cetveli", *Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhye Müdüriyeti*, İstanbul 1327/1911, s. 25-26.
6. Ergin ON. "Hastahaneler Talimatnâmesi", *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul 1995, s. 3438-3439.
7. "Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi Kütüphanesi", *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Dördüncü Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1321, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1319 [31 Ağustos 1903], s. 39.
8. "Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi'nin Geçen Bir Sene Zarfındaki Terakkiyatı", *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi'nin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Beşinci Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1322, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1320 [31 Ağustos 1904], s. 47.
9. *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi İstatistik Risalesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Birinci Sene, Sene-i Hicriye 1318, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1316 [31 Ağustos 1900], s. 61.
10. *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi'nin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Dördüncü Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1321, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1319 [31 Ağustos 1903], s. 20.
11. *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Altıncı Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1323, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1321 [31 Ağustos 1905].
12. "Hastahane-i Âli'nin Kızıl ve Kuşpalazı Serumlarıyla Çiçek Aşısı Darülistihzarı", *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Beşinci Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1322, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1320 [31 Ağustos 1904], s. 52-53.
13. "İkinci Pavyon", *Etfal Hastahanesi İstatistik Risalesi*, Matbaa-i Osmaniye, 1318 [1900], s. 31-36.
14. "İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, (336, 337, 338 Mudanya Mütarekesine Kadar)", *Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi*, 4. Şube, Ankara 31 Ekim 1340, s. 8-9.

15. “Kadımlara Ait Lutf-ı Celil-i Hazret-i Padişahı ve Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi’nde Emraz-ı Nisa Pavyonu”, *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Altıncı Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1323, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1321 [31 Ağustos 1905], s. 21-23.
16. “Lutfu İna-yet-i Hazret-i Padişahı ve Kütahya’da (Çamlıca) mevkii senatoryumu”, *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Sekizinci Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1325, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1323 [31 Ağustos 1907], s. 30-33.
17. Mahmud Şükrü, “Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi’nin Planı”, *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Altıncı Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1323, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1321 [31 Ağustos 1905].
18. “Mescid-i Şerif ve Saat Kulesinin Resm-i Küşadı”, *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Sekizinci Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1325, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1323 [31 Ağustos 1907], s. 28-29.
19. “Muvaffakiyat-ı Cerrahiye ve Mecruh-in-i Asakir-i Şahanenin Suret-i Tedavileri”, *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi İstatistik Risalesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İkinci Sene, Sene-i Hicriye 1319, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1317 [31 Ağustos 1901], s. 2-33.
20. “Muvaffakiyat-ı Cerrahiye ve Mecruh-in-i Asakir-i Şahanenin Suret-i Tedavileri”, *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Beşinci Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1322, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1320 [31 Ağustos 1904], s. 1-47.
21. *Müessesat-ı Hayriye-i Sıhıye Müdüriyeti*, İstanbul 1327/1911.
22. Nigâr Binti Osman, “Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi’ni Ziyaret”, *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Üçüncü Sene, Sene-i Hicriye 1320, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1318 [31 Ağustos 1902], s. 248-250.
23. Ömer Fuad. “Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi’nde Serum ile Tedavi Edilen Kuşpalazı İstatistiki”, *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi İstatistik Risalesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İkinci Sene, Sene-i Hicriye 1319, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1317 [31 Ağustos 1901], s. 328-331.
24. Rasih Emin. “Le Cancer et les rayons X à l’Hôpital Hamidie”, *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Beşinci Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1322, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1320 [31 Ağustos 1904], s. 113-114.
25. “Romanya Darülfünun-ı Tıbbisi müteellimini”, *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, Sekizinci Seneye Mahsusdur, Sene-i Hicriye 1325, Sene-i Maliye 19 Ağustos 1323 [31 Ağustos 1907].
26. Sarıkoyuncu A, Tomalı A. “Milli Mücadele Döneminde Denizli Sağlık Hizmetleri”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 4, Ocak 2019, s. 2.
27. “Sûr-ı Hitan”, *İkdam*, sayı 1766, 6 Haziran 1899.

Sözlük

1. Devellioğlu F. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993 (24. Baskı).

Belgesel

1. İmir Ç. “Çağlarboyu Anadolu’da Tıp”, *TRT Radyo Televizyon Dergisi*, sayı 162 (Kasım 2002), s. 28-29.

Web Kaynakları

1. İstanbul Tabip Odası ve Universal Hastaneler Grubu Mağdurları’nın 22.02.2014 tarihli basın açıklaması, <https://www.istabip.org.tr/icerik/uhmba.pdf>, güncelleme tarihi 24.08.2019.
2. T. C. Sağlık Bakanlığı, <http://maresalcakmakdh.saglik.gov.tr/TR,115500/tarihce.html>, güncelleme tarihi: 06.03.2018.
3. Türk Ocakları, <https://www.turkocaklari.org.tr/kurucu/kuat-sabit-agacik>, erişim tarihi 1 Mart 2018.

İNEGÖL DEVLET HASTANESİ SAĞLIK VE AMBULANS TARİHİ KOLEKSİYONU

Kâmil Saçkesen¹, Hayrettin Göçmen², Erkal Altay³,
Muzaffer Kurhan⁴, Meftune Coşkunarslan⁵

İnegöl Devlet Hastanesi 2014 yılında yeni binasına taşındı. Binaya taşındıktan sonra ortaya çıkan boş alanlarla ilgili, hastanemizin Ar-Ge ekibinin yaptığı çalışmalardan birisi de hastane giriş alanımıza bir müze kazandırmaktı.

Eski hastanemizin taşınması esnasında, kullanılmaktan vazgeçilen ya da depolarda âtil hâldeki alet edevatı bu amaçla toplamaya başladık. Hastanemizde açacağımız alan için ilçemizde hizmet veren bütün sağlık ekibinden ziyaretler sonrası yardım talep ettik. İlçemiz ve hastanemizin sağlık tarihini araştırmaya başladık. Osmanlı arşivleri de dâhil olmak üzere birçok kaynaktan değerli bilgiler elde ettik.

Çalışmalarımız sonucunda koleksiyonu sergileyecek bilgiye sahip olmuştuk. Hastanemizin tarih koleksiyonu 1835 yılından günümüze sağlık konusundaki gelişmeleri tasvir etmektedir.

1906 yılından beri hizmet veren hastanemiz için ulaştığımız bilgiler araştırmalarımızı yönlendirmiştir. Hastanemizin açılışının 112. yılı vesilesi ile ambulans hizmetine dair araştırmalarımız da olmuştur.

Sağlık ve ambulans müzesini kurmak için yaptığımız çalışmalar meyvesini vermiş, birçok konu ve alanda bilgi ve objeye ulaşma şansımız olmuştur.

1 İnegöl Devlet Hastanesi, kamilsackesen@gmail.com

2 İnegöl Devlet Hastanesi Yöneticisi, dr_hayrettin@yahoo.com.au

3 İnegöl Devlet Hastanesi İdari Mali İşler Müdürü, erkalaltay16@hotmail.com

4 İnegöl Devlet Hastanesi Otelcilik Hizmetleri Müdürü, muzafferkurhan@hotmail.com

5 İnegöl Devlet Hastanesi Müdür Yardımcısı, meftunecoskun@hotmail.com

Müzemize halk tarafından tarihî objeler bağışlanmaya başlanmış, belgeler ve bilgiler ışığında araştırmalarımız derinleşmiştir.

Hastanemizin ambulans müzesi olma sürecinde 3 ambulans restore edilmiş ve sergilenmeye başlanmıştır. Geriye kalan 2 adet ambulansın da restorasyonu bitmiş ve müzemizde sergilenmeye başlanmıştır. Farklı modellerde 200'ü aşkın oyuncak ambulansımız mevcuttur.

Sağlık ve ambulans müzemiz, hastanemiz çalışanlarının aidiyet duygusunu geliştirmiş, unutulmuş zor günleri sağlık personelimize hatırlatarak sağlık anlayışının gelişmesi için bize ışık olmuştur. Hastanemizde böyle bir ortamın olması hasta ve yakınları tarafından hoş karşılanmakta ve onların sıkıntılı anlarını unutturmaya yardımcı olmaktadır.

Atteylül
HAKIKAT VE HAYATLA BİRLEŞEN

2
Ağustos - 1973
PERŞEMBE
Yıllık Satış: 100.000

İlâhî - AMİ BEBEROĞLU
Müdü: M. S. K. O.
Müdürlük: AKŞERİ
Kırsık Yolu - 11.2 / 1963
Başlık: Tel: Müdürlük Müdürlük
Tebliğ: 117

İlk Yıl - İlk Yıl
İ. M. S. O. L.

İnegöl'de Çıkar Haftalık Siyasal Akşam Gazetesi

Belediyemize Bir Ambulans Armağan Edildi

BELEDİYE

14-8-1973 Salı günü saat 15:00'de İnegöl'de bulunan İnegöl Belediyesi'ne müdürlüğünde Akşam'da bulunan gazete belediye başkanlığına diğer belediye başkanlığına teslim edilmiştir. Bu gün belediye başkanlığına teslim edilen ambulansın motor gücü 1500 cc'dir. Bu ambulansın motor gücü 1500 cc'dir. Bu ambulansın motor gücü 1500 cc'dir.

Yazarın Adı	Şehir	Yıl
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1908
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1909
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1910
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1911
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1912
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1913
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1914
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1915
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1916
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1917
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1918
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1919
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1920
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1921
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1922
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1923
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1924
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1925
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1926
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1927
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1928
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1929
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1930
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1931
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1932
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1933
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1934
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1935
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1936
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1937
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1938
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1939
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1940
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1941
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1942
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1943
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1944
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1945
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1946
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1947
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1948
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1949
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1950
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1951
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1952
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1953
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1954
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1955
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1956
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1957
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1958
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1959
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1960
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1961
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1962
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1963
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1964
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1965
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1966
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1967
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1968
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1969
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1970
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1971
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1972
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1973
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1974
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1975
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1976
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1977
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1978
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1979
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1980
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1981
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1982
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1983
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1984
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1985
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1986
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1987
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1988
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1989
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1990
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1991
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1992
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1993
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1994
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1995
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1996
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1997
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1998
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	1999
Mehmet Akif Ersoy	İstanbul	2000

İNEGÖL TİPİ DOĞUM SANDALYESİ (İNEGÖL LALESİ)

Kâmil Saçkesen¹, Hayrettin Göçmen², Erkal Altay³,
Muzaffer Kurhan⁴, Meftune Coşkunarslan⁵

İnegöl Devlet Hastanesinin 'Anne Dostu Hastane' olması için yaptığımız çalışmalar sırasında, Sağlıkta Kalite Standartları SDH01.05'te "Doğum eyleminin gerçekleştiği alanlarda hastaya pozisyon verebilecek doğum-ameliyat masası bulunmalıdır" şeklinde geçen "hastaya pozisyon vermek" tabirinden yola çıkarak annenin en rahat nasıl doğum yapacağını, bebeğin en kolay nasıl dünyaya gelebileceğini sorguladık.

Doğum tarihini incelediğimizde modern dönemde kullanılan doğum masalarının daha önce kullanılmadığını gördük ve terk edilmiş bazı uygulamaları anne konforu açısından değerlendirmeyi uygun bulduk.

1 İnegöl Devlet Hastanesi, kamilsackesen@gmail.com

2 İnegöl Devlet Hastanesi Yöneticisi, dr_hayrettin@yahoo.com.au

3 İnegöl Devlet Hastanesi İdari Mali İşler Müdürü, erkalaltay16@hotmail.com

4 İnegöl Devlet Hastanesi Otelcilik Hizmetleri Müdürü, muzafferkurhan@hotmail.com

5 İnegöl Devlet Hastanesi Müdür Yardımcısı, meftunecoskun@hotmail.com

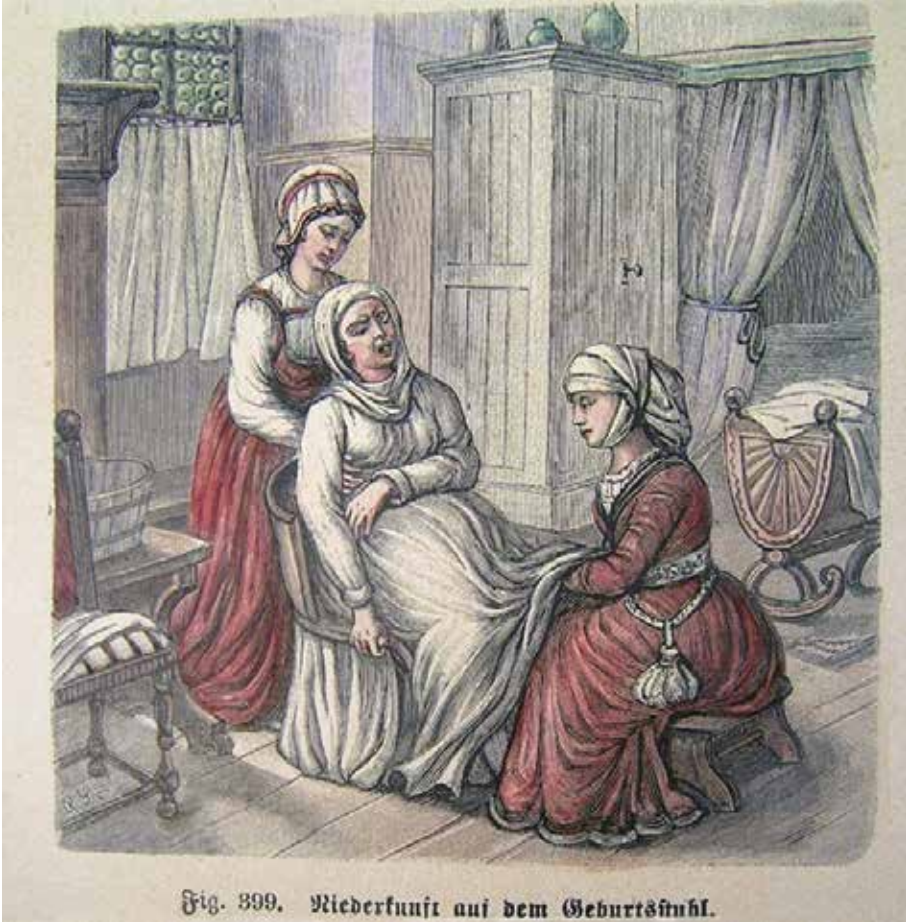
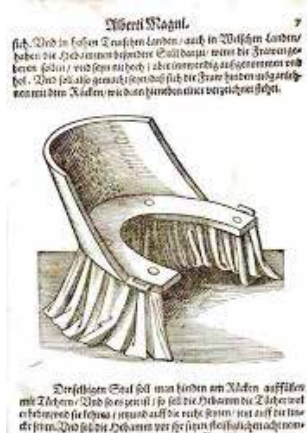

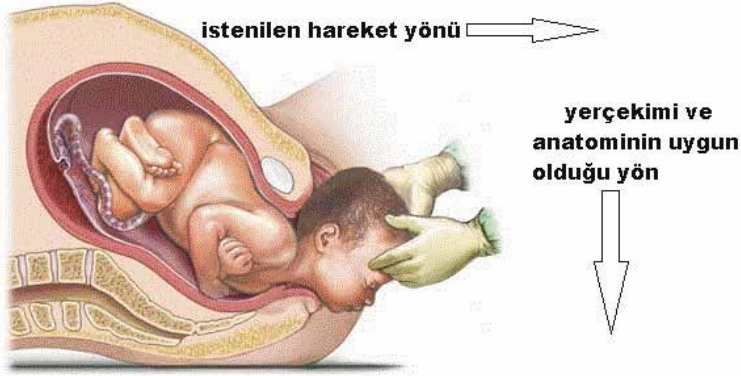
Fig. 399. Niederknijt auf dem Geburtsstuhl.

Anne gövdesi dik, dizlerinin üzerine çömelmiş olarak durduğunda yatar pozisyondan daha rahat ıkmakta, bebeğin doğum kanalına girmesi daha kolay olmaktadır. Asırlar boyunca doğum sırasında annenin bu pozisyonu aldığını, doğum masalarından önce kullanılan doğum sandalyelerinin annenin oturuş pozisyonuna uygun yapıldığını görmekteyiz.

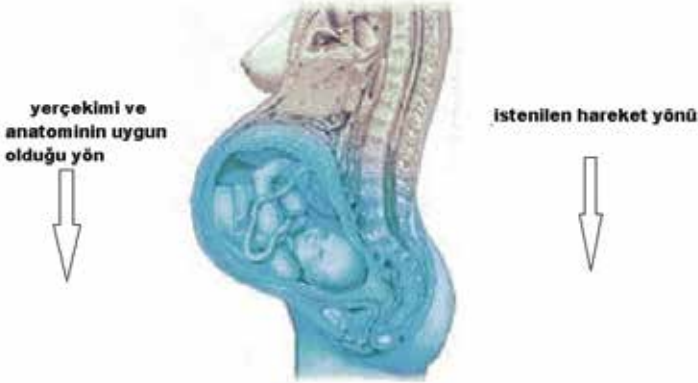
Tıbbın gelişmesi ile sandalyelerden vazgeçilerek annenin yatar pozisyonda olduğu ve sağlık personelinin rahat çalışabildiği doğum masalarına geçilmiştir. Doğum masaları sağlık personeline rahat çalışma imkanı verse de, anne ve bebek için uygun olmayabilir.

“Eskiden kullanılan bu yöntem tekrar kullanılabilir mi?”, “Bu yöntemin anne konforuna ve doğum sürecine faydası olabilir mi?” gibi sorulara Anne Dostu Hastane çalışmaları kapsamında cevap aradık.

DOĞUM SANDALYESİNDE ANNE DİKEY POZİYONDA İKEN

Öncelikle annenin çömelmiş ve doğum kanalının açılmış olduğu pozisyonu sağlayabilecek sandalyeye ihtiyaç duyulmuştur. İlçemizin mobilya imalatı konusunda ilerlemiş olması, sandalye üretiminde işlerimizi kolaylaştırmıştır. İlçemizde koltuk yapımı için ahşap iskelet üreten bir firma ile anlaşılmış ve demo bir sandalye yapılmıştır. Yapılan sandalye doğumhane ebelerimiz ve Kadın Doğum Hastalıkları Uzmanı Doktor Hıdır Dalgıç ile değerlendirilmiş ve bazı değişiklikler istenmiştir. Firma, ilgili değişiklikleri yaparak sandalyenin 2. versiyonunu üretmiş ve bu sandalye doğumhane ekibi ve uzman doktorumuz tarafından tekrar değerlendirilmiştir. Annelerin kullanımına sunulacak sandalyenin daha güvenli olması ve ıkınma esnasında destek alabilmeleri için son kez revizyon yapılarak doğum sandalyesinin 3. versiyonu (İnegöl Lalesi) üretilmiştir.

İnegöl Lalesi (Doğum Sandalyesi 3. Versiyon)

Sandalye istenilen şekil ve yükseklikte ahşaptan üretilmiş; bağlantıları özel olarak yapılmış ve güvenli hale getirilmiştir. Üzerine yapılacak boya araştırılmış; tekrar temizlenebilmesi, antibakteriyel olması istenmiştir. Sandalyede kullanılacak mobilya boyasının ihtiyaçlarımızı karşılamayacağı, ancak otomobiller için üretilen ve su geçirmeyen özel bir boya olması gerektiği anlaşılmıştır. Şekline ve boyasına karar verilen sandalye bütün SDL odalarımız için üretilerek annelerin faydalanması amacıyla hastanemize kazandırılmıştır.

Doğum için hastanemize gelen gebeler kadın doğum uzmanlarımız tarafından değerlendirilir. Doğumhanemizde takip edilen gebelerimizin tıbbi durumlarına göre doğum şekli belirlenip hazırlıkları yapılır. Normal doğurabileceği düşünülen gebelerimiz doğumhanede takip edilir. Normal doğum için bekleyen bazı annelerin bebekleri doğum kanalına girmezse bu süreç uzayabilir. İlk kez bebek dünyaya getirecek anneler için normal doğum kararı, süreç içerisinde sezaryen doğum olarak değişebilir.

Yukarıda bahsi geçen İnegöl Lalesi (Doğum Sandalyesi) bu aşamada kullanılmaktadır. Bebeklerin doğum kanalına giremediği durumda ve ilk doğumu normal olarak planlanan ancak sürecin gebeyi sezaryen doğuma doğru götürdüğü vakalar için doğum sandalyesi önerilir. Anneye bu sandalyeye oturmasının faydalı olacağı, sezaryen doğumun engellenebileceği anlatılır. Bebeğe ve kendine normal doğum şansı vermek isteyen anneler doğum sandalyesi üzerinde belli bir müddet takip edilir.

Anne doğum sandalyesi üzerine oturur. Önde bulunan tutma yerlerinden destek alabilir. Doğuma yardımcı olacak ebe bu süreçte ona refakat ederek sürekli geri bildirim alır. Anne, bebeğin doğum kanalında ilerlediğini ve doğumun yaklaştığını hissetmeye başladığında isteğine göre doğumun gerçekleşeceği doğum masasına ya da oda içerisindeki hasta yatağına alınır. Bu şekilde hareket edilen vakalarda insanlık tarihi boyunca kullanılmış doğum sandalyesi anne konforu için olaya dâhil edilmiş olur.

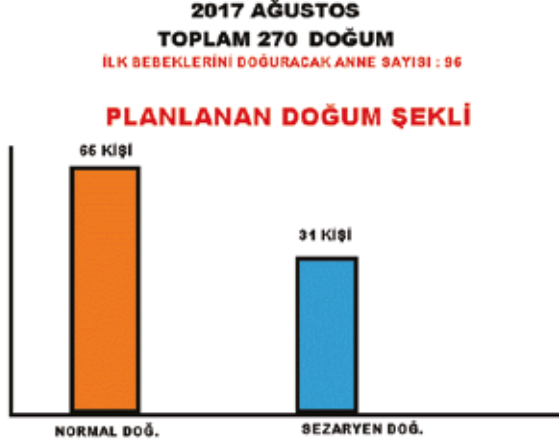
Elde Edilen Sonuçlar

İnegöl Lalesi Anne Dostu Hastane süreci ile tasarlanmaya başlanmış ve tasarım sonrasında bütün SDL odalarında bulundurulmuştur. Doğumhanede görevli ebelerimiz ve hekimlerimiz tıbbi durumu uygun hastalara doğum sandalyesini önermektedirler. Zaman içerisinde sandalyenin çok etkili olduğu, doğum kanalına bebeklerin yatar pozisyonundan çok daha rahat girdiği anlaşılmıştır.

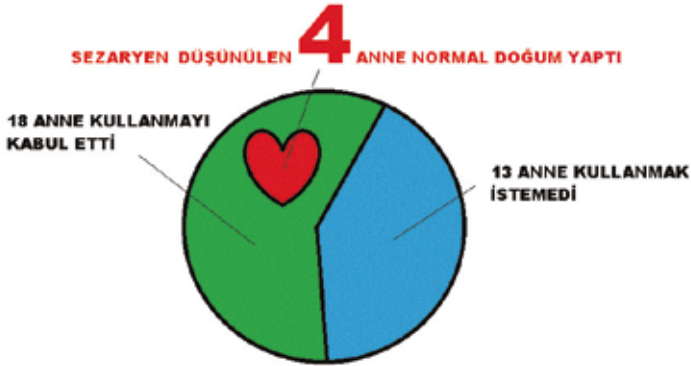
Merak edilen bir diğer konu ilk gebelikleri için normal doğum yapabilir kararı verilen ama sonra sezaryen olacağı anlaşılan annelerde doğum sandalyesinin etkili olup olmayacağıdır. Bu konu ile ilgili 2017 yılı Ağustos ayında ayrıntılı bir çalışma yapılmış, primer sezaryenler incelenmiştir.

2017 yılı Ağustos ayında toplam 270 doğum olmuştur. 188 gebe normal doğum yapmıştır. 78 gebe sezaryen doğum yapmıştır. 4 gebe ise müdahaleli

şekilde doğum yapmıştır. Ağustos ayında doğum yapan gebelerin 96 tanesi ilk bebeğini dünyaya getirmiştir.

31 ANNEYE DOĞUM SANDALYESİ ÖNERİLDİ

İlk gebeliği olan 96 anne doğumhanemize başvurduğunda muhtemel doğum yöntemi normal olarak belirlenen 65 gebe olmuş ve bu anneler normal doğum yapmışlardır. Başvuran 31 anne için sezaryen olması gerektiğine karar verilmiştir. İlk doğumlarının sezaryen olmasına karar verilen bu anneler üzerine yoğunlaşarak doğum sandalyesinin bu vakalar üzerinde faydalı olup olmayacağı araştırılmıştır.

İlk kez anne olacak fakat doğum yöntemi olarak sezaryen olması gereken 31 gebeye doğum sandalyesi tanıtılmıştır. Tıbbi durumu müsait olan ve doğum sandalyesini kullanmak isteyen 18 anne çalışmamıza destek vermiştir. Destek

veren gebelerden doğum sandalyesi üzerine oturtularak ıkmaları ve yatar pozisyonda doğum kanalına girmeyen bebeği aşağı doğru itmeleri istenmiştir. Normal doğum yapamayacağı ve sürecin sezaryen doğuma doğru gittiğine inanılan 4 anne, bebeğin doğum kanalına rahatça girmesi ile normal doğum yapabirmiştir. Yapılan çalışma %22.2 oranında verim sağlamıştır. Primer sezaryen olacak annelerin %22'sinin doğum sandalyesiyle normal doğuma döndürülmesi önemli bir kazançtır. İlk doğumunu sezaryen yöntemle yapan annelerin diğer doğumlarını da sezaryen yöntemle yapmaya yönlendirildiği düşünüldüğünde doğum sandalyesinin faydası daha iyi anlaşılmaktadır. Normal doğum yapacak olan hastaların doğumunu kolaylaştırması ve yatakta gerçekleşecek ancak uzun sürecek doğumları kısaltması da doğum sandalyesinin faydalarıdır.

Maliyet

Hayata geçirmiş olduğumuz sandalyeyi imal eden ve boyasını yapan firmaya, sponsorumuz 1.500 TL ödemiştir. Yapılan görüşmelerde seri üretim olması durumunda fiyatın çok daha uygun olacağı anlaşılmıştır. Hastanemiz için üretilen sandalye iyi kalite ağaçtan, el yapımı ve özel olarak boyanmış bir üründür. Aynı ebat ve ölçülerde başka bir malzemedenden daha uygun fiyatlı sandalyeler imal edilebilir.

Doğum sandalyesi, bünyesinde doğum ünitesi olan bütün hastanelerde rahatlıkla kullanılabilir. Doğumhane ekibimiz anneyi doğum sandalyesine alarak bebeğin doğum kanalına inmesini sağladıktan sonra başlayan doğumu annenin ve sağlık personelinin tercih edeceği masa ya da yatağa taşıyabilir. Bu sandalye sayesinde sezaryen oranlarında anlamlı bir düşüş sağlanabilir. Doğumhanemizde kullandığımız ve verim elde ettiğimiz bu uygulamayı, bünyesinde doğum ünitesi bulunan bütün hastanelere tavsiye etmekteyiz.

Kaynak

1. *T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2015*, Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2016.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ANTROPOLOJİ BÖLÜMÜ'NDEKİ İSKELET KOLEKSİYONLARI VE SAĞLIK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Derya Atamtürk Duyar¹, İzzet Duyar²

Antropoloji disiplini 1960 yılında “Etnoloji ve Sosyal Antropoloji” kürsüsü olarak İstanbul Üniversitesi bünyesinde kuruldu. Kürsünün kuruculuğuna ve başkanlığına dönemin tanınmış antropologlarından Charles William Merton Hart getirildi. C. W. M. Hart, Avustralya ve Okyanusya’da gerçekleştirdiği etnografik araştırmalarla ünlenmiş ve bir dönem de *Society for Applied Anthropology*’nin başkanlığını yürütmüştür. Hart ve öğrencileri başta İstanbul’un gecekondü bölgeleri olmak üzere çeşitli alanlarda ve toplumsal kesimlerde sosyal ve etnografik araştırmalara imza atmışlardır.

Antropoloji bilimi Türkiye’de üniversitelerde üç anabilim dalından (kürsü) oluşacak şekilde yapılanmıştır: Sosyal Antropoloji, Fizikî Antropoloji ve Paleoantropoloji. İstanbul Üniversitesi’nde Fizikî Antropoloji ve Paleoantropoloji Anabilim dalları Sosyal Antropoloji kürsüsünden 50 yıl sonra, 2010 yılında kurulmuştur. Fizikî Antropoloji Anabilim Dalı’na kurucu başkan olarak Dr. İzzet Duyar, Paleoantropoloji Anabilim Dalı’na ise Dr. Derya Atamtürk atanmıştır.

Fizikî Antropoloji ve Paleoantropoloji anabilim dallarının kurulması ve bu alanlara özgü derslerin eğitim programına entegre edilmesi Antropoloji eğitimini bütünlüğe kavuşturmuştur. Eğitim-öğretim alanında yaşanan bu gelişmelerin diğer bir yansıması da biyolojik antropoloji alanındaki bilimsel çalışma ve uygulamaların başlamış olmasıdır. Bu kapsamda, medikal antro-

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Antropoloji Bölümü Paleoantropoloji Anabilim Dalı, deryaatamturk@gmail.com

2 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Antropoloji Bölümü Fizikî Antropoloji Anabilim Dalı, izzetduyar@gmail.com

poloji, oksoloji, antropometri, adli antropoloji, iskelet biyolojisi, sağlık tarihi gibi alanlarda teorik ve uygulamalı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Fizikî Antropoloji ve Paleoantropoloji anabilim dallarının kurulmasının ardından Türkiye'nin farklı bölgelerinde yürütülen ve çeşitli dönemlere ait insan iskeleti materyali incelenmek üzere Antropoloji Bölümü'ne gönderilmeye başlanmıştır. 2018 yılında Paleoantropoloji Laboratuvarı'nın faaliyete geçmesiyle birlikte incelenen iskelet materyalinde belirgin bir artış meydana gelmiştir. İstanbul Üniversitesi Paleoantropoloji Laboratuvarı'ndaki materyal insan osteolojisi, kemik biyolojisi, paleopatoloji, adli antropoloji başta olmak üzere çok farklı perspektiflerden incelenmektedir. Bu inceleme alanlarından biri de sağlık ve tıp tarihidir. Bu sunumda, İ.Ü. Paleoantropoloji Laboratuvarı'nda bulunan insan iskelet materyalinin sağlık tarihi açısından taşıdığı önem ve potansiyel anlatılmaya çalışılacaktır.

İstanbul Üniversitesi'nde Antropoloji Bölümü bünyesinde Fizikî Antropoloji ve Paleoantropoloji disiplinlerinin faaliyete geçmesinden sonra, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan ve farklı dönemlere tarihlendirilen 4 iskelet serisi incelenmek üzere bölüm öğretim üyelerine ulaştırılmıştır. Bu iskelet koleksiyonları kronolojik sıra ile eskiden yeniye doğru Resuloğlu, Yoncatepe, Adramytteion ve Balatlar'dır. Aşağıda bu iskelet serileri tanıtılmakta ve iskelet materyalinin sağlık/tıp tarihi açısından sağlayabileceği katkı açıklanmaktadır.

Resuloğlu (Çorum)

Resuloğlu, Çorum ilinin Uğurludağ ilçesinde bulunan ve Erken Tunç Çağı'na (ETÇ III) tarihlendirilen bir nekropol alanıdır (Yıldırım, 2006). Ankara Üniversitesi'nden Dr. Tayfun Yıldırım tarafından 2003 yılında başlanan kazılar halen devam etmektedir. Bu kazılardan bölümümüze ulaşan iskelet sayısı 115'tir. Cinsiyeti tespit edilen 80 bireyden 45'i kadın, 35'i erkektir (Çizelge 1).

Çizelge 1: Resuloğlu iskelet serisinde cinsiyet dağılımı

Cinsiyet	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kadın	45	39,1
Erkek	35	30,4
Belirlenemeyen	35	30,4
Toplam	115	100,0

Resuloğlu iskelet serisini oluşturan bireylerin yaş gruplarına göre dağılımı Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2: Resuloğlu iskeletlerinin yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş grupları	Kadın		Erkek		Cinsiyeti belirlenemeyen		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Fetüs					2	5,7	2	1,7
Bebek					10	28,6	10	8,7
Çocuk					21	60	21	18,3
Adölesan	7	15,6	2	5,7	1	2,9	10	8,7
Genç erişkin	15	33,3	8	22,9			23	20,0
Orta erişkin	18	40,0	20	57,1			38	33,0
Yaşlı	5	11,1	5	22,9			10	8,7
Belirlenemeyen					1	2,9	1	0,9
Toplam	45	100,0	35	100,0	35	100,0	115	100,0

Buradan da anlaşılacağı üzere, Resuloğlu iskelet topluluğunda her yaşta birey bulunmaktadır. İskeletlerin önemli bir bölümü orta ve genç erişkinlik aşamasında ölmüştür. Yetişkinlik aşamasına gelmeden ölen bireylerin sayısı ise 34'tür.

Resuloğlu mezarlığında farklı tipte mezarların varlığı tespit edilmiştir. İncelenen bireylerin yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü küp (pithos) tipi mezarlara gömülmüştür (Çizelge 3).

Çizelge 3: Resuloğlu mezarlık alanında karşılaşılan mezar tipleri

	Kadın		Erkek		Cinsiyeti belirlenemeyen		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Sanduka	11	24,4	7	20,0			18	21,7
Küp	32	71,1	27	77,1	3	100,0	62	74,7
Mezar biçimi belirlenemeyen	2	4,4	1	2,9			3	3,6
Toplam	45	100,0	35	100,0	3	100,0	83	100,0

İkinci en yaygın mezar tipi sanduka tipi mezarlardır. Bu mezarların oranı %21,7'dir. Resuloğlu mezarlık alanında farklı tipte mezarların olması antropolojik incelemeler için önem kazanmaktadır. Farklı tipteki gömülerin farklı etnik kökenlere karşılık gelip gelmediği ya da toplumdaki sosyal farklılaşmaya işaret edip etmediği sorusu gündeme gelmektedir. Bu farklılığın toplumun sağlık göstergelerine ne ölçüde yansıdığı da ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka noktadır.

Resuloğlu iskelet koleksiyonu özellikle Erken Tunç Çağı'nda yaşayan insan toplumlarının karşılaştıkları sağlık sorunları, beslenme alışkanlıkları ve

yaşam biçimini yansıması açısından önemlidir. Antropolojik incelemeler bu toplumda eklem dejenerasyonlarının yaygınlığını gözler önüne sermektedir. Yapılan analizler Resuloğlu sakinlerinin yarısından fazlasında (%52,5) eklem dejenerasyonlarının geliştiğini ortaya koymuştur (Atamtürk ve Duyar, 2010a). Bunların yanı sıra Resuloğlu insanlarında enfeksiyonel ve metabolik hastalıkların varlığı da tespit edilmiştir. Sacralizasyon ve spina bifida gibi genetik kökenli rahatsızlık ya da anomalileri de Resuloğlu toplumunda görmekteyiz (Atamtürk ve Duyar, 2010a).

Resuloğlu iskeletleri, genel beden sağlığı yanı sıra ağız ve diş sağlığı yönünden de önemli bir seridir. Serinin ağız ve diş sağlığı Atamtürk ve Duyar (2010b) tarafından incelenmiştir. Bu incelemelerde dikkati çeken en önemli husus, Resuloğlu toplumunda diş taşının (tartar) oldukça yüksek bir oranda karşımıza çıkmasıdır. İncelenen 1216 dişin 970'inde (%79,77) tartar oluşumu söz konusudur. Resuloğlu sakinlerinde diş çürüğü oranı %3,74, apse %2,34 ve ölüm öncesi diş kaybı %3,22 olarak tespit edilmiştir (Atamtürk ve Duyar, 2010b).

Resuloğlu iskeletlerinde kültür-sağlık ilişkisini başka bir boyutuyla görmekteyiz: kafa deformasyon âdeti. Kafanın şeklinin, çeşitli yönlerden sarmak suretiyle değiştirilmesi (kültürel deformasyon) uygulaması Batı Asya toplumlarında Neolitikten beri bilinmektedir. Resuloğlu iskeletlerinde 4 bireyde bu âdetin uygulandığı tespit edilmiştir (Duyar ve Atamtürk, 2010).

Yoncatepe (Van)

İstanbul Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde bulunan diğer bir iskelet serisi Yoncatepe'dir. Van il merkezi yakınlarında yer alan bu arkeolojik merkezdeki kazılar Dr. Oktay Belli tarafından 1997'de başlatılmış olup 2001 yılından sonra da Van Müzesi'nden Mete Tozkoparan başkanlığında devam ettirilmiştir (Belli, 2008). Yoncatepe'de yapılan kazılarda Urartu dönemine tarihlendirilen oda mezarları açığa çıkartılmıştır; ancak mezarlardaki iskeletler karışık halde ele geçtiği için birey sayımına uygun değildir. Açığa çıkartılan 6 oda mezarda minimum birey sayısı (MBS) hesaplama tekniğine göre toplam 126'dır. Bunların 55'i kadın, 47'si erkek olup 24 bireyin cinsiyeti tespit edilememiştir (Çizelge 4)³.

3 Bu buluntu yerinde inhumasyon gömülerinin yanı sıra kremasyon gömülere de rastlanmıştır. Kremasyon gömüler de dikkate alındığında bu merkezde ele geçen toplam iskelet sayısının 126'dan daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çizelge 4: Yoncatepe iskeletlerinde cinsiyet dağılımı

Cinsiyet	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kadın	55	43,7
Erkek	47	37,3
Belirlenemeyen	24	19,0
Toplam	126	100,0

Popülasyonda fetüs, bebek, çocuk ve ergen dönemdeki birey sayısı 22'dir. Yoncatepe iskelet serisinde hemen her yaştan birey bulunmaktadır (Çizelge 5).

Çizelge 5: Yoncatepe iskeletlerinin yaş gruplarına göre dağılımı

Cinsiyet	Sayı (n)	Yüzde (%)
Fetüs	2	1,6
Bebek	5	4,0
Çocuk	11	8,7
Adölesan	4	3,2
Genç erişkin	27	21,4
Orta erişkin	21	16,7
20+	26	20,6
25+	11	8,7
35+	5	4,0
Yaşlı	13	10,3
Belirlenemeyen	1	0,8
Toplam	126	100,0

Eklem dejenerasyonları Yoncatepe iskeletlerinde en dikkat çeken hastalıktır. Ancak demir eksikliği gibi metabolik kaynaklı hastalıkların da etkenler arasında yer aldığı diploe kalınlaşmasının incelenen kafataslarının %40'ından fazlasında gözlenmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Yoncatepe iskeletlerinin dişlerinde en yaygın lezyon diş aşınmasıdır. Bu durum besinlerin ve gıdaların hazırlanmasıyla yakından ilişkilidir (Atamtürk ve diğ., 2018).

Yoncatepe iskeletleri sağlık tarihi açısından başka önemli bir bulguyu daha barındırır. Mezar 2'de gün ışığına çıkartılan bir kafatasında sol temporal kemik üzerinde çapı yaklaşık 7 mm olan elips şeklinde bir delik göze çarpmaktadır. Bu deliğin, kesici alet kaynaklı bir travma olma ihtimali kadar, beyne uygulanan bir tıbbi operasyondan kalan açıklık olma ihtimali de bulunmaktadır (Atamtürk ve diğ., 2018). Bu örnek üzerindeki incelemelerimiz devam etmekte olup, ayrı bir yayında ele alınması planlanmaktadır. Eğer düşünül-

düğü gibi bu örnek bir trepanasyon ise, Anadolu'da beyin cerrahisi tarihi açısından önemli bir bulguyla karşı karşıya olduğumuz kesindir.

Adramytteion (Balıkesir)

Balıkesir ilinin Burhaniye ilçesi sınırları içerisinde yer alan antik Adramytteion (Ören) kentinden çıkartılan insan iskeletleri, bölümümüzün üçüncü koleksiyonunu oluşturmaktadır. Erken Bizans dönemine tarihlendirilen 28 iskelet, kazıların 2001-2006 sezonlarında gün ışığına çıkartılmıştır (Beksaç 2005; Çoruhlu, 2005). İncelenen iskeletlerin 12'si erkek, 6'sı kadındır (Çizelge 6).

Çizelge 6: Adramytteion iskeletlerinin cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kadın	8	28,6
Erkek	12	42,8
Belirlenemeyen	8	28,6
Toplam	28	100,0

Topluluk, yaş grupları açısından değerlendirildiğinde bütün yaş gruplarının grupta temsil edildiği görülmektedir. Bu, Adramytteion iskelet serisinin “normal” bir popülasyonu temsil ettiğini ortaya koymaktadır (Çizelge 7).

Çizelge 7: Adramytteion iskeletlerinin yaş gruplarına göre dağılımı

Cinsiyet	Sayı (n)	Yüzde (%)
Fetüs	1	3,6
Bebek	3	10,7
Çocuk	2	7,1
Adölesan	1	3,6
Genç erişkin	8	28,6
Orta erişkin	9	32,1
Yaşlı	4	14,3
Toplam	28	100,0

Adramytteion iskeletlerinin genel antropolojik ve paleopatolojik değerlendirmesi Duyar ve Atamtürk (2006) tarafından yapılmıştır. Genel olarak bakıldığında Adramytteion iskeletlerinin “nispeten sağlıklı” bir toplum olma özelliklerini gösterdiği belirlenmiştir. Ancak bu, toplumun hiçbir sağlık sorunu yaşamadığı anlamına gelmez. Yapılan antropolojik incelemeler Adramytteion sakinlerinde osteoartrit ve osteomyelit gibi sağlık sorunlarının mevcut olduğunu belgelemiştir (Duyar ve Atamtürk, 2006).

Adramytteion iskeletleri ağız ve diş sağlığı yönünden de çalışılmıştır (Atamtürk ve Duyar, 2008). Bu inceleme toplumda hipoplazinin görece yüksek oranda (%60,2) olduğunu göstermiştir. Buna karşılık diştaşı (tartar) oranı nispeten düşüktür (%29,6). Toplumun düzeltilmemiş çürük oranı %10,1, apse oranı %1,36, ölüm öncesi diş kaybı oranı ise %9,4 olarak hesaplanmıştır (Atamtürk ve Duyar, 2008). Ağız sağlığına ilişkin veriler de Adramytteion insanların görece sağlıklı bir toplum olduğu görüşüne destek sağlamıştır.

Balatlar (Sinop)

Balatlar yapı kompleksi Sinop'ta şehir merkezinde yer alır ve geçmişi Geç Roma dönemine dek uzanır. Roma döneminde hamam olarak inşa edilen bu yapılar zaman içerisinde revize edilerek farklı amaçlarla kullanılmıştır. Balatlar yapı kompleksinde 2010 yılından bu yana yürütülen kazılarda üç farklı döneme ait mezarlar ve iskeletler ele geçmiştir (Köroğlu ve diğ., 2014). Yakın dönemden eskiye doğru sıraladığımızda bunlar; Geç Osmanlı dönemi, Orta Bizans dönemi ve Erken Bizans dönemi iskeletleri ve mezarlarıdır.

Geç Osmanlı dönemine tarihlendirilen ve Hristiyan tebaaya ait olan iskeletler kendi içerisinde iki alt gruba ayrılır. Birinci alt grupta yer alan iskeletler VI numaralı mekânda ele geçmiş olan karışık haldeki kemiklerden oluşmaktadır. Kazı mekânında korunan bu materyal üzerinde yapılan çalışmalar bu alanda 10.500'e yaklaşan sayıda kemik bulunduğunu ortaya koymuştur. Yapılan antropolojik analizler burada minimum 764 bireyin bulunduğunu ortaya koymuştur (Duyar ve diğ., 2018a). Geç Osmanlı dönemine tarihlenen ikinci alt grubu nizami mezarlardan ele geçen iskelet materyali oluşturmaktadır. Bu materyalin antropolojik yönden incelemeleri devam etmekle birlikte, bir sanduka mezarda iyi korunmuş erişkin bir kadın iskeletinin pelvis boşluğunda ele geçen iri mesane taşı sağlık tarihi açısından önem arz etmektedir (Duyar ve diğ., 2018b). Bu mesane taşı Türkiye'de kazılarda ele geçen, belgelenmiş ikinci vaka olma özelliğindedir.

Balatlar Kilisesi kazısında ikinci grubu Orta Bizans dönemine tarihlendirilen mezarlar oluşturmaktadır (Duyar ve diğ., 2016). Kazı çalışmalarının 2012 ve 2013 yılı sezonlarında anılan döneme ait 17 mezar gün ışığına çıkartılmıştır. Bu iskeletlerin ölü gömme âdetleri yönünden incelemesi yapılmakla birlikte (Duyar ve diğ., 2016), diğer antropolojik incelemeleri henüz tamamlanmamıştır. Ancak ilk gözlemlerimiz, iskeletlerde patoloji ve varyasyonların yaygın olduğu yönündedir.

Balatlar yapı kompleksinde açığa çıkartılan üçüncü iskelet grubu Erken Bi-

zans dönemine tarihlendirilen iskeletler oluşturmaktadır. Alanda 2014 yılında yürütülen kazı çalışmaları sırasında IVf açmasında beş adet oda mezar gün ışığına çıkartılmıştır. Erken Bizans dönemine tarihlendirilen bu gömülerde ele geçtiği için birey sayısı minimum birey sayısı (MBS) hesaplama tekniğine göre belirlenmiş ve MBS'nin 104 olduğu tespit edilmiştir. İskelet materyal hem karışık hâlde bulunduğu hem de iyi korunmadığı için daha çok eklem hastalıkları yönünden çalışılmaya elverişlidir.

Kaynaklar

1. Atamtürk D, Duyar İ. “Adramytteion (Örentepe) İskeletlerinde Ağız ve Diş Sağlığı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 25 (1) (2008), s. 1-15.
2. Atamtürk D, Duyar İ. “Resuloğlu (Uğurludağ, Çorum) İskeletlerinin Antropolojik Analizi”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, sayı 25 (2010a), s. 311-328.
3. Atamtürk D, Duyar İ. “Resuloğlu Erken Tunç Çağı Topluluğunda Ağız ve Diş Sağlığı” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 27 (2010b), s. 33-52.
4. Atamtürk D, Duyar İ, Şahin A, Demir AA, Abufaur B, Kaplan E. “Yoncatepe (Van) İskeletlerinin Antropolojik Analizi”, *40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Bildiriler Kitabı (7-11 Mayıs 2018)*, Çanakkale 2018.
5. Beksaç E. “Adramytteion/Ören 2001 Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, sayı 24 (1) (2002), s. 85-94.
6. Belli O. “2007 Yılı Van-Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Kenti Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, sayı 30 (2008), cilt 1, s. 423-448.
7. Çoruhlu T. “2004 Yılı Ören (Adramytteion Antik Kenti) Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, sayı 27 (2005), cilt 1, s. 229-238.
8. Duyar İ, Atamtürk D. “Adramytteion (Örentepe) iskeletleri”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, sayı 22 (2006), s. 71-82.
9. Duyar İ, Atamtürk D. “Erken Tunç Çağında Orta Anadolu’da Ölü Gömme Âdeti, Sağlık Yapısı ve Yaşam Biçimi: Resuloğlu örneği”, *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, sayı 1 (2010), s. 29-41.
10. Duyar İ, Atamtürk D, Özener B, Demir AY. “Balatlar Kilisesi (Sinop) Kazısında Ortaya Çıkartılan Erken Bizans Dönemi Oda Mezarları ve İnsan İskeletleri Üzerine Antropolojik Gözlemler”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, sayı 33 (2018a), cilt 2, s. 25-36.
11. Duyar İ, Özener B, Atamtürk D, Çonka T, Shokrb M. “Sinop Balatlar Kazısından Ele Geçen Bir İskelette İri Mesane Taşı Bulgusu”, *40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Bildiriler Kitabı (7-11 Mayıs 2018)*, Çanakkale 2018.
12. Duyar İ, Atamtürk D, Özdoğan KT. “Sinop Balatlar Kilisesi Kazısında Ele Geçen Karışık Haldeki İnsan Kemikleri ve Geç Osmanlı Dönemi Ortodoks Hıristiyan Mezarları”, İçinde: *Sinop Balatlar Kilisesi Olarak Tanınan Yapı Kalıntısındaki Arkeolojik Kazılar ve*

Buluntular (Baskıda).

13. Köroğlu G, İnanan F, Alper EG. “Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı 2012 ve 2013 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, sayı 36 (1) (2014), s. 511-534.
14. Yıldırım T. “An Early Bronze Age Cemetery At Resuloğlu, Near Uğurludağ, Çorum. A Preliminary Report of the Archaeological Work Carried Out Between Years 2003-2005”, *Anatolia Antiqua*, sayı 14 (2006), s. 1-14.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ - CERRAHPAŞA OSTEOARKEOLOJİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Vedat Onar¹, Altan Armutak²

İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Osteoarkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi 15 yıla yakın bir hazırlığın ardından 2015 yılı Temmuz ayında resmî olarak hizmete açılmıştır. İstanbul Üniversitesinin 2018 yılında bölünmesi üzerine YÖK'ün 06.12.2018 tarihli yazısı ile İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa'ya bağlanan merkez yaklaşık 500 m² kapalı alana sahiptir. Merkeзде sergi salonu, araştırma laboratuvarı ve depolar yer almaktadır.

Uluslararası projeler yürütülen merkezde Osteoarkeoloji Merkezinde geçmiş neolitik döneme kadar uzanan hayvan kemikleri bulunmaktadır. Yeni-kapı Marmaray ve Metro kazılarında çıkarılan arkeozoolojik bulgular ile Van (Yoncatepe, Anzaf Kalesi), Kuşadası (Kadıkalesi), Selçuk (Ayasuluk), İzmir (Smyrna-Agora ve Smyrna-Bayraklı), Amasya (Oluz Höyük ve Harsena Kalesi) gibi birçok kazıdan elde edilen materyal sergilenmekte ve üzerinde inceleme yapılmaktadır. En büyük koleksiyon ise 4. yüzyıl ile 14. yüzyıl arası Bizans dönemi örneklerinden oluşmaktadır.

On binlerce kemik bulunan merkezde en fazla tüketim artığı olarak sığır, koyun, keçi ve domuz kemiği vardır. Bunun yanında at, köpek, kedi ve kanatlı hayvanların; ton balığı, kılıç balığı, köpek balığı vb. balıkların; fil, deve, eşek ve katırm; deniz ve kara kaplumbağalarının; tilki, sansar ve porsuğun; leylek, pelikan gibi göçmen kuşlar ile kartal, şahin gibi yırtıcı kuşların; maymun, yabani keçi ve Avrupa bizonunun kalıntıları ve değişen dönemlere ait insan kemikleri bulunmaktadır.

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Veteriner Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı, onar@istanbul.edu.tr

2 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, armutak@istanbul.edu.tr

Osteoarkeoloji Merkezi'nin logosu

Osteoarkeoloji Merkezi girişi

Osteoarkeoloji Merkezi kurucusu ve müdürü
Prof. Dr. Vedat Onar

Osteoarkeoloji'de sergilenen çeşitli hayvan türlerine ait kemik örnekleri

Yenikapı Marmaray ve Metro kazılarında bulunduğu pozisyonu ile korunan Bizans dönemi at iskeleti

Yenikapı Marmaray ve Metro kazılarında elde edilen Bizans dönemi at kafatasları

Yenikapı kazılarında bulunan Bizans dönemi at iskeletinde omur deformasyonları

Yenikapı kazılarında bulunan Bizans dönemi at iskelelerinde yüke bağlı omurga deformasyonları

Yenikapı kazılarında bulunan Bizans dönemi köpek kafatasları ve iskeleti

Yenikapı kazılarında bulunan Bizans dönemi köpek iskeleti

Yenikapı kazılarında bulunan Bizans dönemi geyik kafatası

Yenikapı kazılarında bulunan Bizans dönemi sığır kafatasları

Yenikapı kazılarında bulunan Bizans dönemi ayı kafatasları

Yenikapı kazılarında bulunan Bizans dönemi kap-
lumbağa iskeletleri

Yenikapı kazılarında bulunan Bizans dönemi kılıç
bahçı örnekleri

Yenikapı kazılarında bulunan Bizans dönemi de-
vekuşu kemikleri

Farklı dönemlere ait insan kafatasları

Ortaçağdan kadın iskeleti

Bizans dönemi hayvan kemiklerinden üretilmiş araç ve gereçler

Doldurulmuş kuşlar

Doldurulmuş kuşlar

GEÇMİŞTEN GELECEĞE BİR MİRAS: İSTO HERBARYUMU

Dilek Oral¹

“Herbaryum”lar biyoloji, eczacılık, orman, ekoloji, ziraat, arkeoloji, tıp ve veterinerlik alanlarında çalışanların bitkileri tanımda kaynak olarak kullandıkları koleksiyonlardır. Floristik ve sistematik çalışmaların temelini oluşturan herbaryumlar, tekniğine uygun olarak toplanmış, kurutulmuş, düzenlenmiş ve yayılışlarına ait bilgileri kayıt altına alınmış bitki örneklerinin bilimsel olarak ve eğitim-öğretime hizmet amacı ile kullanıldığı merkezlerdir (Demiriz, 1969). Tekniğine uygun şekilde kurutulan ve teşhis için gerekli kısımları üzerinde taşıyan bitki örnekleri derin dondurucuda (-25° de) şoklandıktan veya ilaçlandıktan sonra herbaryumun içine alınır. Teşhisi yapıldıktan sonra bitki örneği kartona yapıştırılır. Herbaryum defterine kaydedilen örnekler numaralandırılarak etiket bilgileri ilgili veri depolama sisteminde kayıt altına alınır. Hazırlanan etiket kartona yapıştırıldıktan sonra bitki örneği dolaba kaldırılır. Herbaryuma alınan bu örneklerin, olası böcek zararlarına karşı, düzenli olarak her yıl şoklanması ya da ilaçlanması gerekir.

İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Herbaryumu, Türkiye'nin doğal ormanlarının florasını saptamak, yayılış haritalarını oluşturmak ve yetiştirme yeri özelliklerini ortaya çıkarmak üzere ekolojik bir birim olarak planlanmıştır. Böylelikle sistematik, fitocoğrafik, ekolojik, sosyolojik, palinolojik, paleobotanik, genetik ve fitopatolojik çalışmalarda kaynak olarak kullanılması amaçlanmıştır (Kayacık, 1973).

“Herbarium Turcicum” adı ile 1950 yılında kurulmuş olan Orman Fakültesi Herbaryumu'nun ismi 1960 yılında “Herbaryum Bahçeköy” olarak değiştirilmiştir. Ayrıca 1 Ocak 1956'da Index Herbariorum'da ISTO kısaltmasını

1 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Orman Fakültesi Orman Botanigi Anabilim Dalı, dilek@istanbul.edu.tr

olarak Uluslararası Herbaryumlar arasına girmiştir (Demiriz, 1969). Kurulduğu tarihten itibaren Orman Botaniği Kürsüsü'nün büyük bir salonundaki ahşap dolaplarda bulunan örneklerin sayısı 19 yılda 8000'e ulaşmıştır (Yaltırık, 1969). ISTO Herbaryumunu, 7 Temmuz 1969'da temeli atılan yeni binanın tamamlanmasından sonra, 22 Ekim 1973'te Cumhuriyetimizin kuruluşunun 50. yılında yapılan "Kazdağı Gökarnı ve Türkiye Florası Uluslararası Sempozyumu" ile Türkiye'nin ayrı bir binaya sahip ilk herbaryumunu olarak (Resim 1, 2) botanikçilerin ve bütün ilgililerin kullanımına açılmıştır (Kayacık, 1973; Güngördü, 1982).

Resim 1: 1973 yılında yapılan ISTO Herbaryumunu binası

Resim 2: Kazdağı Gökarnı ve Türkiye Florası Uluslararası Sempozyumu ile herbaryum yeni binasının açılışına katılanlardan bir grup (22.10.1973)

1999 depreminde zarar gören bina yıkılıp yapıldıktan sonra tamamen yenilenen (Resim 3, 4) ISTO Herbaryumunu, 9 Aralık 2009'da "Herbaryumların Flora Çalışmalarındaki Yeri" konulu bir panelle tekrar ziyarete açılmıştır.

Resim 3: ISTO Herbariyumu'nun bulunduğu binadan bir görünüm

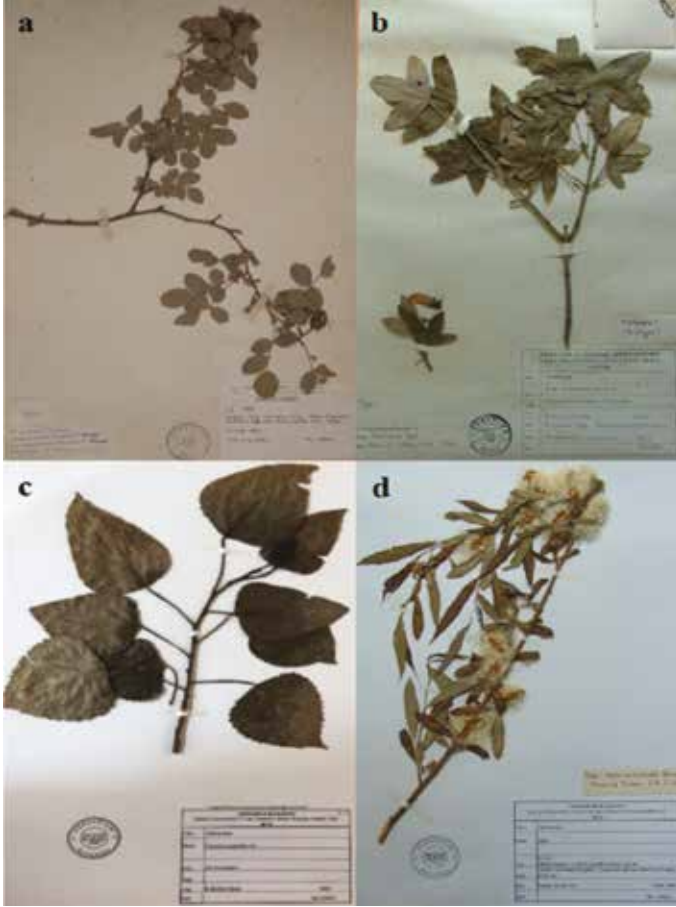

Resim 4: ISTO Herbariyumu bitkilerinin muhafaza edildiği çelik dolaplar

ISTO Herbariyumu kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içinde yapılan çalışmalar ile her geçen yıl örnek sayısını artırarak 40.000'i aşan kurutulmuş otsu-odunsu bitki örneğine sahip olmuştur. Bu örnekler içinde, çoğu Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası'nda (Davis, 1965-1988) geçen bitkilerin eş örneklerinden 6000'den fazlasını bünyesinde barındırmaktadır; bunlardan 5000'in üzerinde örnek, Türkiye Florası editörü olan Prof. Dr. P. H. Davis'e aittir. Diğerleri ise, bazı cinsleri floraya yazan M. J. E. Coode, B. M. G. Jones, J. Cullen, I. C. Hedge, A. Huber-Morath, O. V. Polunin, C. Tobey, T. R. Dudley, K. Browicz gibi yabancı botanikçilerin Türkiye'den topladıkları bitkilerden, herbariyumuza bıraktıkları eş örneklerdir.

ISTO Herbariyumu'nda 96 çelik dolap yer almaktadır. Dolaplarda sırasıyla Eğreltiler, Gymnospermiler, Dikotil ve Monokotil Angiospermiler yer almaktadır. Familialar Wettstein Sistemi'ne göre cins, tür, alt tür, varyete

şeklinde; taksonlar ise alfabetik sıraya göre yerleştirilmişlerdir. Dolaplarda, Türkiye'nin doğal bitkileri çoğunlukta olmak üzere, tip (ilk) örnekler, yurt dışından gelen örnekler ve Türkiye'den toplanan egzotik örnekler bulunmaktadır. Güngördü (1982) makalesinde, ISTO Herbariyumu'nun sayısı 60'ı bulan tip örneklerine ait etiket bilgilerini (bilimsel adı, toplayanlar, toplandığı mevkii vb.) ayrıntılı bir şekilde vermiştir. ISTO Herbariyumu'ndaki bitkilerden bazı örnekler Resim 5'te verilmiştir.

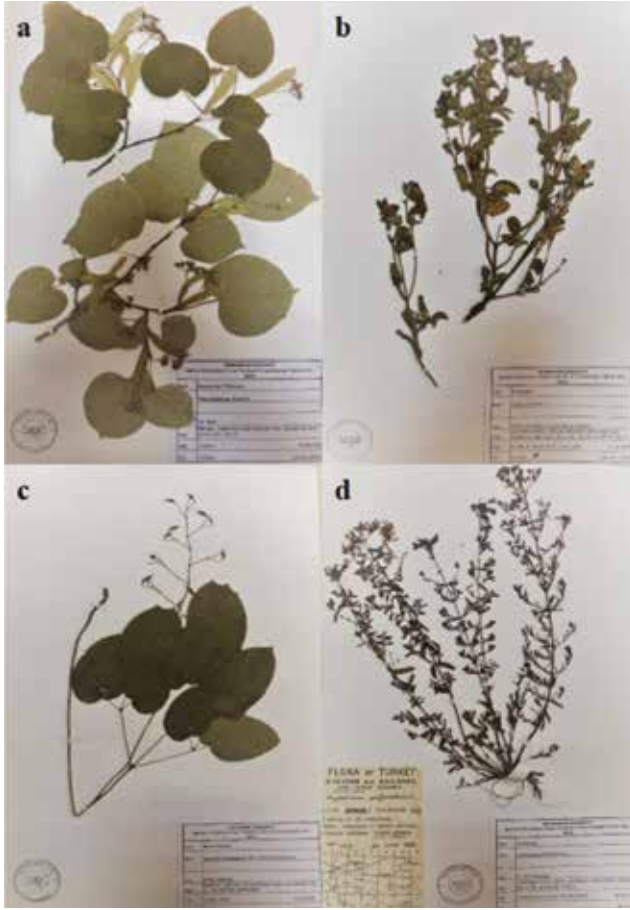
Resim 5: ISTO Herbariyumu'nda kayıtlı bitki örneklerinden bazıları a. *Rosa dumalis* Bechst subsp. *boissieri* (Crepin) Ö. Nilsson var. *antalyensis* (Manden) Ö. Nilsson (1949 yılında P. H. Davis tarafından toplanan endemik bir gül varyetesinin-İtgülü Tip örneği), ISTO 1112 (Nilsson 1972) b. *Acer monspessulanum* L. subsp. *oksalium* Yalt. (1953 yılında H. Kayacık tarafından toplanan Beyakçaagağacı'nın Tip örneği), ISTO 388 (Yaltrık, 1967) c. *Populus deltoides* Marshall (Syn. *P.angulata* Ait) (1950 yılında E.M.Oksal tarafından Berlin'den toplanan Amerika karakavağı örneği), ISTO 24003 d. *Salix acmophylla* Boiss. (1965 yılında P. H. Davis tarafından toplanan Acem söğüdü örneği), ISTO 12695 (Skvortsov ve Edmondson, 1982)

ISTO Herbarium'undaki örneklere ait etiket bilgileri ile fotoğrafları "Specify" adlı veri sisteminde kayıt altına alınmaktadır. Bu tarihe kadar Eğreltiler, Açık Tohumlular (Gymnospermae) ve Kapalı Tohumlular (Angiospermae)'dan 161 familya, 1139 cins, 4148 türe ait yaklaşık 30.000 bitki örneği kayıt altına alınmıştır. Ayrıca petrifiye ağaçlar ve kil kalıpları arasında izleri kalmış olan yaprak, çiçek, kozalak ve tohumlardan oluşan fosil bitki koleksiyonu, ISTO-Fosil olarak kayıt altına alınmaktadır. 14 familyanın 22 cinsine (3 Gymnospermae ve 19 Angiospermae) ait 40 taksonun 1571 fosil örnek kaydına sahip olan ISTO Herbariumu, Türkiye'nin ilk fosil bitki koleksiyonunu (Resim 6) da içeren bir herbarium özelliği taşımaktadır. ISTO Herbariumu 18 Mayıs 2018'de İstanbul Üniversitesi'nden ayrılan İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa'nın tek herbariumudur.

Resim 6a: 2012 yılında T. Güner, T. Denk ve G. Grimm tarafından Erken Miyosen (20.72 ± 0.10 - 18.76 ± 0.05 Milyon Yıl) Dönemine ait Manisa-Soma Deniz Bölgesinden toplanmış *Daphnogene polymorpha* (A.Braun) Erw. Knobloch yaprak fosil örneği (ISTO-F 02637) **Resim 6b:** ISTO Herbariumu fosil bitki örneklerinin saklandığı dolaplar

60 yıla yakın bu süre içinde çok sayıda bilim insanının emeği ile bu birikime sahip olan ISTO Herbariumu, ülkemizin ulaşılması zor bölgelerinden toplanmış endemik, nadir, nesli tehlike altında olan ve zor bulunan çok sayıda otsu-odunsu bitki örneklerini barındırdığından orman, biyoloji ve eczacılık gibi farklı disiplinlerin bitki sistematiği ile ilgili çalışan bilim insanları için önemli ve ziyaret edilmesi gereken bir kaynaktır. ISTO Herbariumu'nda tıbbi kullanıma sahip örneklerden bazıları Resim 7'de verilmiştir.

Resim 7: İSTO Herbariyumu'nda kayıtlı tıbbi kullanımı olan bazı bitki örnekleri a: *Tilia tomentosa* Moench. (Gümüş ihlamur), İSTO 29281 (Demir, 2003) b: *Cistus creticus* L. (Laden), İSTO 34324 (Efe ve diğ., 2013) c: *Epinedium pubigerum* (DC.) Moren et Decaisne (Tekeotu), İSTO 33536 (Oral, 2010) d: *Hypericum perforatum* L. (Kantarın), İSTO 11420

İSTO Herbariyumu, bitki taksonomisi ile uğraşan öğretim üyeleri, uzmanlar, lisansüstü ve lisans öğrencileri tarafından kaynak olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, ülkemizin zengin bitki çeşitliliğinin bilinmesi ve korunmasına; farklı kısımları ilaç ve gıda sanayii, boya ve parfüm endüstrisi, el sanatları, yakacak vb. amaçlarla kullanılan ekonomik bitkilerin yayılışlarının ortaya çıkarılmasına; Herbariyum'u ziyaret eden kreş, ilkokul, ortaokul ve lise öğrencilerinin bitkiler hakkındaki farkındalığının artırılmasına katkıda bulunmaktadır.

Kaynaklar

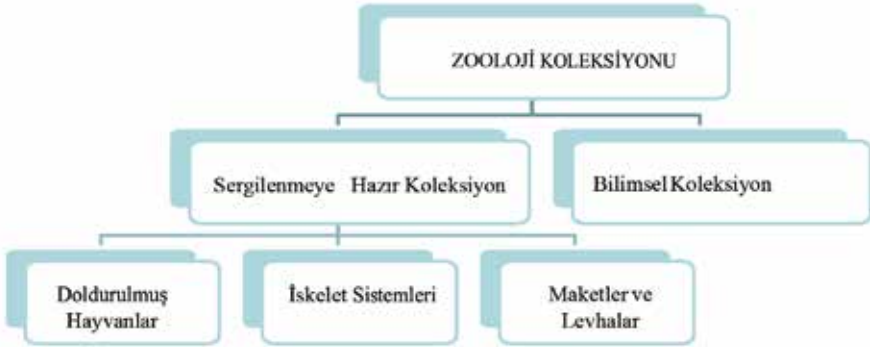
1. Davis PH. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, volumes 1-9, Edinburgh University Press, Edinburgh 1965-1985.
2. Davis PH, Tan K, Mill RR. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands (suppl. 1)*, volume 10, Edinburgh University Press, Edinburgh 1988.
3. Demir D. *Türkiye’de Doğal Yetişen Ihlamur (Tilia L.) Taksonlarının Morfolojik ve Pali-nolojik Özellikleri*, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.
4. Demiriz H. “Bitkilerin Sistematik ve Nomenklatürü Üzerinde Düşünceler II. Tür-kiye’deki Herbaryumların Durumuna Toplu Bakış”, *Türk Biyoloji Dergisi*, sayı 19 (1) (1969), s. 33-48.
5. Efe A, Aksoy N, Özkan N, Oral D, Aslan S. “Yuvacık Barajı Havzası’nın (Kocaeli-Sakar-ya) Florası”, *Ormancılık Dergisi*, sayı 9 (2) (2013), s. 56-92.
6. Güner A, Aslan S, Ekim T, Vural M, Babaç MT. *Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitki-ler)*, Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi ve Flora Araştırmaları Derneği Yayını, İstanbul 2012.
7. Güngördü A. “Orman Fakültesi Orman Botaniği Herbaryumı (ISTO) ve Bu Herbar-yumda Yer Alan İlk örnek (Typus)lerin Listesi”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, seri A, sayı 32 (2) (1982), s. 366-377.
8. Kayacık H. “Herbaryum Açış Konuşması”, *Kazdağı Gökarnı ve Türkiye Florası Ulusla-rarası Sempozyumu Bildiriler Kitabı (22-28 Ekim 1973)*, İstanbul 1973, s. 15-18.
9. Kendir G, Güvenç A. “Etnobotanik ve Türkiye’de Yapılmış Etnobotanik Çalışmalara Genel Bir Bakış”, *Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, sayı 30 (1) (2010), s. 49-80.
10. Nilsson Ö. “*Rosa L.*”, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, volume 4, ed. P. H. Davis, Edinburgh University Press, Edinburgh 1972, p. 126.
11. Oral D. *Kasatura Körfezi ile Çevresinin (Kırklareli-Tekirdağ-İstanbul) Flora ve Vejetas-yonu*, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010.
12. Özhatay N, Kültür Ş, Gürdal B. “Check-list of additional taxa to the supplement flora of Turkey VIII”, *İstanbul J Pharm*, 47 (1) (2017), p. 30-44.
13. Skvortsov AK, Edmondson JR. “*Salix L.*”, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, volume 7, ed. P. H. Davis, Edinburgh University Press, Edinburgh 1982, p. 702.
14. Yaltrık F. “Contributions to the taxonomy of woody plants in Turkey”, *Notes from the Royal Botanic Garden Edinburgh*, volume 28 (1967), p. 9-10.
15. Yaltrık F. “Canlı ve Kurutulmuş Bitki Müzeleri (Arboretum, Botanik Bahçesi, Herbarium’lar)”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, seri B, sayı 19 (1) (1969), s. 217-224.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ BİYOLOJİ BÖLÜMÜ ZOOLOJİ KOLEKSİYONU VE ÖZELLİKLERİ

Oya Özuluğ¹

İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Zooloji Koleksiyonu hem tarihî geçmişi hem de çeşitli hayvan objeleri ile zengin bir koleksiyondur. Her ne kadar farklı amaçlar için kullanılmış örnekler olsa da özellikle eğitim ve bilimsel çalışmalar sonucunda biriken birçok objeyi barındırır. Koleksiyonu daha iyi anlamak, önemini ve boyutunu ortaya koyabilmek için iki ayrı başlık altında incelemekte fayda vardır. Bunlardan biri tarihî geçmişi bakımından da önemli olup sergilenmeye hazır koleksiyondur, diğeri ise genelde Cumhuriyet sonrası Üniversite Reformu ardından hızlanan bilimsel çalışmalar ile elde edilmiş hayvan örneklerini içeren bilimsel koleksiyondur.

Sergilenmeye hazır koleksiyon da kendi içinde alt başlıklar ile değerlendirilebilir:

1 Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Zooloji Anabilim Dalı, ooZulu@istanbul.edu.tr

Doldurulmuş Hayvanlar

Doldurulmuş hayvanların yakalandıkları yer, kim tarafından dolduruldukları ve hazırlanma tarihleri ile ilgili elimizde belgeye dayalı kesin bilgi bulunmamaktadır. Kimi tarihî belgelerde rastladığımız resimler ya da belgeler ışığında örneklerin geçmişi hakkında fikir sahibi oluyoruz. Bu yayımlar ışığında bazı örneklerin tarihî geçmişinin Sultan II. Abdülhamid'e dayandığını söyleyebiliriz. Eski olan sergi örnekleri olarak kuşları verebiliriz. Kuşların büyük bir kısmı Yıldız Sarayı'ndan Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü'ne dolapları ile birlikte verildiği kayıtlarda mevcuttur. Ancak sergi bölümündeki kuşların hangilerinin Yıldız Sarayı'ndan geldiği net değildir. Yaklaşık olarak 175 türe ait 318 doldurulmuş ve iskelet olarak kuş örneği ve korunmaktadır (Resim 1).

Resim 1: 1989-2015 tarihleri arasında Vezneciler Zooloji binasının üst katında kurulan Zooloji Müzesi sergi bölümü: bataklık dioraması

Sergilenmeye hazır, doldurulmuş 41 tür memeli hayvan bulunmaktadır. Bunlar arasında Aslan (*Panthera leo*), Kaplan (*Panthera tigris*), mus ya da sığın olarak bilinen Geyik (*Alces alces*), Makak Maymunu (*Macaca sp.*), Boz Ayı (*Ursus arctos*), Anadolu Parsı postu (*Panthera pardus tulliana*) sergilenen ve dikkat çeken önemli örnekler arasındadır (Resim 2a, 2b, 2c ve Resim 3a, 3b).

Resim 2: 1989-2015 yılları arasında Vezneciler Zooloji binasının üst katında kurulan Zooloji Müzesi sergi bölümü: a) Makak Maymunu, b) Doldurulmuş Aslan ve Kaplan, c) Domuz Yavrusu

Resim 3: 1989-2015 yılları arasında Vezneciler Zooloji binasının üst katında kurulan Zooloji Müzesi sergi bölümü: a) Ormanaltı dioraması, b) Anadolu Parsı postu (*Pantheria pardus tulliana*)

Sergi bölümünde doldurulmuşların yanısıra sıvı koruyucu içinde muhafaza edilen omurgasız hayvanlara ait örnekler de bulunmaktadır. Bütün bu hayvanlar, üzerlerinde uygulanmış özel teknikler sayesinde sergilenmeye hazır hâle getirilmişlerdir (Resim 4).

Resim 4: Özel sıvı solüsyon içinde saklanan omurgasız hayvan örnekleri: a) Örümcek, b) Çiyan

İskelet Sistemleri

Sahip olduğumuz sürüngenlere, kuşlara ve memeli hayvanlara ait iskelet sistemleri ülkemizdeki en kapsamlı koleksiyon olduğumuzu gösterir. Bünyesinde bulundurduğu Tapir (*Tapirus terrestris*), Timsah (*Crocodyle sp.*), Karıncayiyen (*Myrmecophaga tridactyla*), Kanguru (*Macropus sp.*), Piton (*Python sp.*), Ornitorenk (*Ornithorhynchus sp.*) ve Goril (*Gorilla gorilla*) gibi dünyanın farklı kıtalarında bulunan hayvanlar sayesinde ülkemizdeki birçok koleksiyon arasında dikkat çekmektedir. Farklı hayvanlar ve iskelet sistemleri biyoloji eğitimi açısından da önemlidir. Resim 5'de görülen bir sürüngen örneğine (*Hatteria punctata* yeni adı ile *Sphenodon punctatus*) ait iskelet dünya üzerinde nadir müzelerde bulunmaktadır. 270 milyon yıldır soyunu

sürdürdüğü için “yaşayan fosil” adı verilen bu sürüngen de İ. Ü. Zooloji Koleksiyonu’nda yer alıyor. Biyoloji bilimi açısından önemli ve dünyada sadece iki ada üzerinde yaşayan bu nadir hayvanın iskeleti koleksiyona ayrıca önem katmaktadır.

Resim 5: Taraklı sürüngen (*Hatteria punctata*), yeni geçerli bilimsel adı *Sphenodon punctatus*

Resim 6: 1989-2015 yılları arasında Vezneciler Zooloji binasının üst katında kurulan Zooloji Müzesi sergi bölümü: iskeletlere ait bir görüntü

Maketler ve Levhalar

Émile Deyrolle’un (1838-1917) kurduğu şirket tarafından yapılan böcek ve çeşitli hayvanlara ait alçı maketler, eğitim amacı ile Fransa’dan satın alınmıştır (Resim 7a, 7b). İnsan anatomisine ait maketlerin menşei ise Almanya’dır. Franz Josef Steger tarafından 1920’de yapılmıştır (Şekil 8) (Küçüker ve diğ. 2018). Levhalar ise ülkemizde harf devrimini takiben orta öğretimde Zooloji eğitiminde kullanılmak üzere Avrupa’daki çeşitli firmalardan getirtilen eğitici görsellerdir. Resimli duvar levhaları çeşitli konuları içermektedir. Bu levhalara ait açıklamayı içeren yardımcı kitaplar bile basılmıştır (Küçüker

2018). Hâlâ kullanılabilen resimli duvar levhaları da koleksiyonda muhafaza edilmektedir.

Resim 7a: Karides iç organlar maketi

Resim 7b: Arı iç organlar yerleşim maketi (Fotoğraf: Ersin Turan ve Ahmet Kurşun, 2018)

Bilimsel Koleksiyonlar

Resim 8: İnsan kas ve iç organlar maketi (Fotoğraf: Ersin Turan ve Ahmet Kurşun, 2018)

Genellikle belli bir alan ya da bölgede yaşayan hayvan türlerini belirlemek için yapılan çalışmalarda yine o coğrafi bölgelerden örnekleri toplanır. Farklı yörelerden ya da illerden toplanmış hayvanların hangi türe ait olduğunu dış görünüş ya da genetik özelliklerine göre belirleriz. Böylece hayvanların yayılma alanları, ekolojileri ve çevresel şartların türler üzerine etkileri ile genetik farklılaşmaları hakkında bilgi edinme şansımız olur. Bu çalışmaların ardından elde kalan hayvan örneklerinden koleksiyonlar oluşur. Ancak koleksiyonda uzun süre saklamak için hayvanın çeşitli işlemlerden geçmesi gerekir. Bu işlemler hayvanın bulunduğu grubun sistematik özelliğine göre değişir. Koleksiyonda saklanan bu örnekler ileriki zamanlarda yeniden incelenmek ya da karşılaştırma yapmak için korunurlar. Bilimsel koleksiyonların içerdiği tür sayısı, temsil ettiği coğrafi alanın kapsamı, korunma özellikleri (iyi korunmuş ya da korunamamış olması) üniversitelerin uluslararası prestiji için önemli kriterlerdir.

İ. Ü. Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Zooloji Bilimsel Koleksiyonları, darülfünun dönemine uzansa da asıl önemli bir bölümü 1933 Üniversite Reformu'ndan sonrasına aittir. Koleksiyonda sayısal olarak en fazla örnek böceklerle aittir. Böcekler arasında Kınkanathlılar (Coleoptera) en yüksek sayıda bulunan bir gruptur (Resim 9, 10). Bernard Tubini tarafından oluşturulmuş ve daha sonra bölümümüze bağışlanmış özel bir koleksiyondur ve bünyesinde 1500'ün üzerinde böcek türü barındırmaktadır (Dikmen & Özuluğ, 2018).

Resim 9, 10: Tubini koleksiyonu, Kınkanath böcekler (Coleoptera)

Deniz tabanında yaşayan (Bentik) omurgasızlara ait koleksiyon, 1963-1971 tarihleri arasında Akdeniz, Ege Denizi, Karadeniz ve Marmara Denizi'nden toplanmış örnekleri içermektedir (Resim 11). Toplam 1067 kavanozdan oluşan bu koleksiyonun büyük bölümü formaldehit çözeltisinde, bir kısmı ise kuru olarak saklanmaktadır (Gürsoy, 2008).

Resim 11: Türkiye denizleri dip omurgasız örnekleri

Türkiye kelebekleri, ülkemizin çeşitli illerinden toplanmış gündüz kelebeklerini barındıran bir koleksiyondur. İstanbul Gündüz Kelebekleri (Şengün ve Güneyi 1968,) Gölcük (Ödemiş) Gündüz Kelebekleri (Güneyi, N. 1969), Abant Gündüz Kelebekleri (Güneyi, N. 1970), 1964-1969 Yıllarında Kefeliköy'de Toplanmış Kelebek Türleri I. ve II. (Güneyi, N. ve Şengün, A., 1972a ve 1972b), Uşak ve Cıvırı Gündüz Kelebekleri (Güneyi, N. ve Kuşçu, M. 1972) kelebek koleksiyonu ile ilgili olan örnek yayımlardır (Resim 12).

Resim 12: Türkiye Kelebekler

Türkiye Kara Gastropodları koleksiyonunda yer alan kara gastropodlarının kim ya da kimler tarafından toplandığına ya da kategorilerini kimin belirlendiğine dair elimizde bir bilgi henüz bulunmamaktadır. Bu örnekler ile ilgili bir yayına da rastlanamamıştır. Bu grupla ilgili çalışmalarımız sürmektedir (Resim 13).

Resim 13: Gastrapoda koleksiyonu

Memelilere ait koleksiyon örnekleri çeşitlilik göstermektedir ve bu örnekler Cumhuriyet sonrası 1933 Üniversite Reformu ile artan araştırmalar neticesinde elde edilmiştir. Özellikle Üniversite Reformu'ndan sonra ülkemize gelen Alman Profesör Curt Kosswig'in on beş yıllık görevi süresince toplanmış örnekler, koleksiyonun büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Ord. Prof. Dr. Curt Kosswig birçok alanda çalışmalara öncülük etmiş ve bilim insanı yetiştirmiştir (Resim 14).

Resim 14: Ord. Prof. Dr. Curt Kosswig ve öğrencileri

Kosswig dönemi, Zooloji koleksiyon örneklerinin süratle arttırıldığı ve müze statüsü kazanılarak “ZMUI” (Zoologischen Museums der Universität Istanbul) uluslararası kod ile ismi bilim dünyasına duyurulan bir dönem olmuştur.

Kosswig'in öğrencileri ile yaptığı gezi ve yetiştirdiği bilim insanlarının çalışma örnekleri, özellikle çeşitli memelilere ait postlar, sayısal olarak önemli bir yer tutmaktadır. Bunların arasında sayısal olarak fazla olan yarasaların Prof.

Dr. Melahat Çağlar tarafından yapılan yayım çalışmalarının örnekleri de mevcuttur. Sıraladığımız “Türkiye Memelileri Hakkında: Hatay Bölgesi’nden Yarasaalar”, (Kahmann, H. ve Çağlar, M., 1960); “Türkiye’de Bulunduğu Tespit Edilen Bir *Myotis* Türü Hakkında”, (Çağlar, M. 1961); “*Felis caracal schmitzi*’nin Anadolu’da İlk Defa Bulunuşu”, (Çağlar, M. 1963); “Türkiye’nin Gömülgen Fareleri (Microtin)”, (Çağlar, M. 1967); “Türkiye’nin Yarasaaları-I”, (Çağlar, M. 1968); “Türkiye’nin Yarasaaları-II”, (Çağlar, M. 1969) yazar ve eserlere ait kaynaklar memeli koleksiyonlarının menşei olarak referans verilebilecek yayımlar arasındadır (Özuluğ ve diğ. 2013). Yarasaaların yanısıra Rodentia (Kemirgenler) mevcuttur. Prof. Dr. Cengiz Kurtonur tarafından toplandığı dile getirilmiş olsa da literatüre bağlı kaynak elimizde yoktur. Lagomorpha (Tavşanlar) ve Carnivora (Etçiller) takımlarına ait çeşitli türlerde hayvan postları da koleksiyonda muhafaza edilmektedir (Resim 15).

Resim 15: Tavşan, Tilki gibi memelilere ait postlar

Sonuç olarak Biyoloji Bölümü, Zooloji Bilim Tarihi’ni yansıtacak kadar sahip olduğu önemli miktarda hayvansal örnek koruma altındadır. Geçen zamana karşı geçmişe dair bir veri elde edebilme adına önemli bir kaynak oluşturmaktadırlar. Genetik çalışmaların artması ile müze örneklerinin önemi tekrar gündeme gelmiştir. Günümüzde nesli tehdit altında olan birçok hayvan için bilimsel çalışmalarda müzedeki örnekler kullanılabilir. Bu durumda bilimsel olarak zooloji müzelerinin önemi bir kat daha artmıştır. Koleksiyon örneklerinin kıymetlerinin artmasının yanında zaman içinde

eskiyen örneklerin korunması ve düzgün arşivlenmesi gibi sorunlar da görülebilmektedir. Örneklerin değerlerinin bilinmesi ve yeterli tanıtımlar ile duyurulması gelecek nesillere aktarılacak ve devamlılığın sağlanması için önemli yaklaşımlardır.

Kaynaklar

1. Çağlar M. “Türkiye’de Bulunduğu Tespit Edilen Bir *Myotis* Türü Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası*, Seri B, sayı 26 (1961), s. 107-123.
2. Çağlar M. “*Felis caracal schmitzi*’nin Anadolu’da İlk Defa Bulunuşu”, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası*, seri B, sayı 28 (1-2) (1963), s. 51-54.
3. Çağlar M. “Türkiye’nin Gömülgen Fareleri (Microtin)”, *Türk Biyoloji Dergisi*, sayı 17 (4) (1967), s. 103-117.
4. Çağlar M. “Türkiye’nin Yarasaları-I”, *Türk Biyoloji Dergisi*, sayı 18 (1) (1968), s. 5-18.
5. Çağlar M. “Türkiye’nin Yarasaları-II”, *Türk Biyoloji Dergisi*, sayı 19 (2-4) (1969), s. 88-106.
6. Dikmen F. Özuluğ O. “Insect (Coleoptera and Orthoptera) species of İstanbul in the Zoology Collection of İstanbul University”, *Turkish Journal of Bioscience and Collections*, sayı 2 (1) (2018), s. 27-43.
7. Güneyi N. “Abant Gündüz Kelebekleri”, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası*, Seri B, sayı 35 (1-2) (1970), s. 63-67.
8. Güneyi N. “Gölcük (Ödemiş) Gündüz Kelebekleri”, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası*, Seri B, sayı 34 (1-2) (1969), s. 39-42.
9. Güneyi N, Kuşçu M. “Uşak ve Civarı Gündüz Kelebekleri”, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası*, Seri B, sayı 37 (1-2) (1972), s. 91-96.
10. Güneyi N, Şengün A. “1964-1969 Yılları Arasında Kefeliköy’de Toplanmış Kelebek Türleri I-Gündüz Kelebekleri”, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası*, Seri B, sayı 37 (1-2) (1972a), s. 119-124.
11. Güneyi N, Şengün A. “1964-1969 Yıllarında Kefeliköy’de Toplanmış Kelebek Türleri II-Gece Kelebekleri”, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası*, sayı 37 (1-2) (1972b), s. 119-123, 125-128.
12. Gürsoy G. “İstanbul Üniversitesi Zooloji Müzesi Bentik Omurgasızlar Koleksiyonunun Envanteri”, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 118.
13. Kahmann H, Çağlar M. “Türkiye Memelileri Hakkında: Hatay Bölgesi’nden Yarasalar”, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası*, seri B, sayı 25 (1960), s. 1-22.
14. Küçükler O. “Sanatın, Bilimin ve Eğitimin Bir Sentez Örneği: Bitki ve Hayvan Bilimleri Öğretiminde Kullanılan Renkli Duvar Levhaları”, *İstanbul Üniversitesi Biyolojik Bellek Koleksiyonları: Zooloji*, cilt 2, ed. Orhan Küçükler, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2018, s. 117-125.

15. Küçüker O, Özuluğ O, Kaya N. “İstanbul Üniversitesi Zooloji Müzesinin Çok Nadir Tarihsel Koleksiyonları”, *İstanbul Üniversitesi Biyolojik Bellek Koleksiyonları: Zooloji*, cilt 2, ed. Orhan Küçüker, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2018, s. 80-85.
16. Özuluğ O, Dökümcü N, Kaya N. “İstanbul Üniversitesi Zooloji Müzesi'nin Zooloji Tarihindeki Önemi”, *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, sayı 1 (2013), cilt 3, s. 69-78.
17. Şengün A, Güneyi N. *İstanbul Gündüz Kelebekleri*, Fen Fakültesi Döner Sermaye Basımevi, İstanbul 1968, s. 103.
18. Turan E, Kurşun AK. “Müze Fotoğrafçılığı ve Fotoğrafla Üzerindeki Hukuki Haklar Bağlamında İstanbul Üniversitesi Biyolojik Bellek Koleksiyonlarının Dijital Fotoğraf Arşivinin Oluşturulması”, *İstanbul Üniversitesi Biyolojik Bellek Koleksiyonları*, cilt 3, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 2018, s. 1-19.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ FEN FAKÜLTESİ HİDROBİYOLOJİ MÜZESİ (IUSHM)

Müfit Özuluğ¹

Hidrobiyoloji konusunda ülkemizin en önemli koleksiyonlarını barındıran İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Hidrobiyoloji Müzesi'nin (IUSHM) kökleri 1930'lu yıllarda kurulan İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Baltalimanı'ndaki Hayvanat İstasyonu ile Süleymaniye'deki Hayvanat Enstitüsü'ne kadar uzanmaktadır (İshakoğlu, 1988; Küçükler, 2014). İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Hidrobiyoloji Müzesi'nin oluşturulma çalışmalarına ilk defa Biyoloji Bölümü Hidrobiyoloji Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. Muzaffer Demir tarafından 1960'lı yıllarda başlanmıştır. Prof. Dr. Muzaffer Demir'in emekli olmasından sonra Prof. Dr. Nurettin Meriç müzede bulunan balık örnekleri üzerindeki çalışmalara devam etmiştir. Bu çalışmalar sırasında Prof. Dr. Nurettin Meriç, müzenin balık koleksiyonuna ait ilk balık listelerini oluşturmuştur. Hidrobiyoloji Müzesi'nde bulunan bütün balık örneklerinin tür seviyesinde teşhislerinin tamamlanması, sistematik düzende dolaplara yerleştirilmesi sonrasında Hidrobiyoloji Müzesi 1996 yılında düzenlenen 13. Ulusal Biyoloji Kongresi'nde açılmıştır.

Günümüzde İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Hidrobiyoloji Müzesi uluslararası tanınırlığa sahip olmasına, 10'dan fazla balık ve omurgasız a ait holotip ve paratiplerine sahip olmasına rağmen resmî olarak müze statüsünde değildir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na kayıtlı olmaması sebebiyle üniversite kayıtlarında koleksiyon olarak geçmektedir. Müze içerisinde çeşitli koleksiyonlar bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok çalışılan ve kayıt altına alınabileni balık koleksiyonudur.

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, İstanbul Üniversitesi Doğal Zenginlikleri Araştırma ve Uygulama Merkezi, mozulu@istanbul.edu.tr

Balık Koleksiyonu

Müze koleksiyonlarımızın en zengini ve kayıt altına alınmış olanı balıklara ait olanıdır. 1996 yılındaki açılıştan sonra müzede bulunan balık örneklerine ait bilgilerin bilgisayar ortamına geçirilmesi, örneklere katalog numaralarının verilmesi ve müzenin kodunun oluşturulması çalışmaları sürdürülmüştür. 2006 yılında bütün kataloglama çalışmaları tamamlanarak Hidrobiyoloji Müzesi balık koleksiyonuna ait katalog, bilimsel bir dergide yayımlanmıştır. Bu katalog, balık koleksiyonları konusunda Türkiye’de yayımlanmış ilk katalogdur (Meriç ve ark., 2007).

Balık koleksiyonundan genel görünüş

Günümüzde koleksiyonda deniz ve iç sularımızdan elde edilmiş yaklaşık 430 adet balık türüne ait çok sayıda örnek bulunmaktadır.

Balık koleksiyonundan iki örnek

İhtiyoplankton Koleksiyonu

İstanbul Üniversitesi Biyoloji Bölümü Hidrobiyoloji Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. Necla Demir'in çalışmaları sırasında Türkiye denizlerinden topladığı çok sayıdaki balık yumurta ve larvalarından oluşan ihtiyoplankton koleksiyonu da müzemizde saklanmaktadır.

İhtiyoplankton koleksiyonundan bir görünüş

Deniz Kabukluları Koleksiyonu

Müzenin koleksiyonları arasındaki ikinci öneme sahip olan koleksiyon Deniz Gastropod ve Bivalvleri'ne ait olanıdır. Koleksiyon Yıldız Sarayı'ndan İstanbul Üniversitesine aktarılan dünya denizlerine ait kabuklar, Prof. Dr. Muzaffer Demir'in bilimsel çalışmaları sırasında topladığı kabuklar ile merhum avukat

İsmet Tümtürk'e ait olan ve müzeye bağışlanan kabuk koleksiyonu

İsmet Tümtürk'ün eşi tarafından bağışlanan dünya denizlerinden toplanmış gastropod ve bivalv kabuklarından oluşmaktadır. Dünya denizlerinden toplanmış bu Gastropod ve Bivalv koleksiyonu oldukça önemlidir. 5000'den fazla örnekten oluşan bu koleksiyonun henüz kataloglama çalışmaları tamamlanmamıştır. Koleksiyonda yaklaşık olarak 2000 tür bulunmaktadır.

Balıkların Sağlık İçin Kullanılmaları

Müzedede bulunan balık türleri arasındaki bazı balıklar halk tarafından sağlık için kullanılmaktadır. Bunlar arasında en ünlüleri doktor balık olarak bilinen ve başta sedef hastalığı olmak üzere çeşitli deri hastalıklarının tedavisinde kullanılan iki balık türüdür: *Garra rufa* (Vantuzlu balık) ve *Cyprinion macrostomum* (Beni balığı). Bu balık türleri doğal olarak geniş bir yaşam ortamına sahiptirler fakat Sivas ilindeki Kangal Balıklı Kaplıcası'nda bulunan balıkların yeri oldukça önemlidir. Müzemiz koleksiyonlarında bu balık türlerine ait örnekler de görülebilmektedir. Bu balıklar hastalıklı deri bölgelerini temizleyip yaraların daha çabuk iyileşmelerine yardım etmektedirler.

Cyprinion macrostomum (Beni balığı)

Sularımızda doğal olarak bulunan alabalık türleri derelerin temiz ve soğuk suya sahip olan yerlerinde yaşamaktadır. Halk arasında bu balıkların tedavi edici özelliklerinin olduğuna inanılmakta; özellikle fitik tedavisi, eklem ve mide ağrılarının giderilmesinde kullanılmaktadır (NTV haber, 2019). Bu balık türlerine ait örnekler de balık koleksiyonunda görülebilir.

Balıkların denge ve duyu organları içerisinde otolit adı verilen küçük ve çoğunlukla kalsiyum karbonattan oluşan yapılar bulunmaktadır. Bunlar balıkların sağ ve solda taraflarında olmak üzere bir çifttir. Halk arasında kulak taşı da denilen bu yapılar halk tarafından ezilerek toz yapıp birtakım sıvılar da karıştırılarak içilecek hâle getirilmektedir. Bilimsel bir kanıt olmamasına rağmen yapılan bu karışımların, ağrısız böbrek taşı düşürmeye yardımcı

Kırmızı benekli alabak

olduğuna inanılmaktadır (Sözcü, 2019). Bu tip tedavi için halk arasında *Sci-aena umbra* (Eşkına) balığının otoliti kullanılmaktadır. Bu balık türüne ait örnekler de koleksiyonumuzda bulunmaktadır.

Eşkına balığı

Kaynaklar

1. İshakoğlu-Kadioğlu S. *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi (1900-1946)*, İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Film Merkezi, İstanbul 1998.
2. Küçükler O. *Biyoloji Tarihi*, Nobel Tıp Kitapevi, İstanbul 2014.
3. Meriç N, Eryılmaz L, Özuluğ M. "A catalogue of the fishes held in the İstanbul University, Science Faculty, Hydrobiology Museum", *Zootaxa*, cilt 1472, sayı 1, s. 29-54.

Web Kaynakları

1. Sözcü, (2019), <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/baligin-kafasindan-cikan-taslarin-mucize-etkisi/>
2. NTV haber (2019), https://www.ntv.com.tr/saglik/sifa-icin-canli-balik-yutuyorlar,SoQaiTd1T0Cln0MJTmj_kg

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ GLEİSSBERG ASTRONOMİ KOLEKSİYONU

Hasan Hüseyin Esenoğlu¹

Giriş

İslam tarihinde astronomi bilimini rasathaneler üzerinden takip edebiliriz. Timurleng'in torunu Uluğ Bey'in 1420 yılında Semerkant'ta kurduğu rasathane 1449 yılında oğlu tarafından öldürülmeden önce zamanın en büyük ve şöhretli rasathanesi olarak ünlenmiş ve 30 yıl ayakta kalmıştır. Rasathane Uluğ Bey'den sonra da dağılmıştır. Bu rasathanenin ikinci müdürü Ali Kuşçu'dur. Uluğ Bey'in rasathanesi dağıldıktan sonra Ali Kuşçu Azerbeycan'a geçmiş, oradan da İran Şahı tarafından elçi olarak İstanbul'a gönderilmiştir.

Bilim olarak astronomi, ülkemizde İstanbul'un fethinden sonra Ali Kuşçu'nun İstanbul'a gelişi ile başlar ve astronomi biliminin ilk temelleri de böylelikle atılmış olur. Bursalı Kadızade-i Rumi'nin öğrencisi Ali Kuşçu ile atılan bu ilk adım onun ölümü ile (1474) olduğu yerde kalmıştır. Bundan sonra uzun zaman doğuda astronomi alanında hiçbir yenilik olmamış ve astronomların yerini vakit uzmanları almıştır. Aşağıdaki gelişmeler astronomide köşe taşları niteliğinde değerlendirilebilir:

1- 1577 yılı astronomi tarihimiz için çok önemlidir. Zira bu tarihte ülkemizde, İstanbul'da ilk defa bir rasathane kurulmuştur (Ali Kuşçu'dan yaklaşık 100 yıl sonra). Bu şeref Takiyüddin'e aittir. Takiyüddin (1526-1585), III. Murad'ın padişahlığı sırasında İstanbul'a gelmiş ve Uluğ Bey'in kataloglarının o tarihlerdeki rasatlara uymadığından yenilerinin yapılması gerektiğini padişaha iletmıştır. Bu gerekçe ile İstanbul'da Fransız Büyükelçiliğine ait bina ile Tophane arasındaki sırta bir rasathane kurdurmuştur. Fakat ömrü 2

1 Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü, esenoglu@istanbul.edu.tr

yıl gibi olmuştur (yıkılış: 3 Şubat 1579). Bu süre içinde Takiyüddin rasatlarını kısmen tamamlayabilmiş ve sonra da bunları astronomik cetveller halinde yayınlamıştır. Osmanlı Türklerinde Takiyüddin'den sonra uzun süre bilim olarak astronomi ile kimse uğraşmamıştır, sadece takvimler hazırlanmış ve namaz saatlerinin öneminden dolayı zaman tayini ile uğraşılmıştır.

2- Osmanlı padişahlarından III. Mustafa'nın 18. yüzyılda astronominin modernleştirilmesini istemesi ve ona ilgi göstermesi sonucu önemli astronomi kitapları dilimize çevrilmiştir. Bununla beraber astronomi ancak Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'un (bugünkü İstanbul Teknik Üniversitesi'nin başlangıcı) 1825'deki (Ali Kuşçu'dan 350 yıl sonra) ve Harbiye Mektebi'nin 1845'deki ıslahatından sonra ciddi bir şekilde okutulmaya başlanmış (Kara Harp Okulu, Ali Kuşçu'dan 370 yıl sonra) ve özellikle 1838'de açılan rüştiyeler (ortaokul, Ali Kuşçu'dan 350 yıl sonra) ve 1869'da açılan idadiler ile de (lise, Ali Kuşçu'dan 395 yıl sonra) yayılmıştır.

3- Harbiye Mektebi'ne uzunluğu 5 metre, çapı 1 metre olan bir dürbün de getirilmiştir (Semiz, History of Science-Makaleler). Bu ilk gelişme devresinde astronomi biliminin ancak batı ülkelerinde ulaşılan sonuçları öğrenilmeye çalışılmış, fakat hiçbir özgün araştırma yapılamamıştır. Harbiye Mektebi için getirilen dürbün de Kırım Muharebesi sırasında Fransız Askerî Hastanesi yapılan Harbiye Mektebi binasının yangınında enkaz haline gelmiştir.

4- Tanzimat devrinden sonra kurulan ilk İstanbul Rasathanesi (Rasathane-i Amire-i Ala-i Mülcev) bir astronomi rasathanesi olmaktan çok Meteoroloji Merkez Bürosu idi. Bu rasathane, padişahın emri ile 1868'de, Fransız Mr. Coumbary tarafından kurulmuştur (Ali Kuşçu'dan 395 yıl sonra). Basra Körfezinden Selanik'e kadar uzanan bölgede dokuz adet rasat istasyonu vardı ve hepsi bu rasathaneye bağlıydı. Burada her gün yapılan meteorolojik rasatlar telgrafla merkeze bildirilirdi. İstanbul'da bütün rasatlar değerlendirilir ve telgrafla Avrupa'daki büyük rasathanelere ulaştırılırdı. Avrupa rasathanelerinden de telgraflar alınırdı. Mr. Coumbary 1873 Viyana Uluslararası Meteoroloji Kongresinde de ülkemizi temsil etmiştir. Bu rasathane Beyoğlu'nda, İstiklal Caddesinin Tünel Meydanına yakın bulunuyordu. Binanın tamiri gerektiği zaman da yakın bir binaya taşınmıştır. Coumbary'den sonra rasathaneye Salih Zeki Bey müdür olmuş ve onun maarif müsteşarlığı sırasında da rasathane Maçka'ya, Topçu Mektebi'nin karşısındaki Sismografi İstasyonu'nun yanına taşınmış, 31 Mart Vakası'nda da tahrip edilmiştir. Bundan sonra rasathane yönetimine atanan Prof. Fatin Gökmen, rasathane için en uygun yer olan İcadiye Tepesi'ni seçerek ve oradaki bayram topunun kaldırılmasını da sağlayarak 1911 yılında İstanbul'da üçüncü defa bir rasat-

hane kurmaya muvaffak olmuştur (Ali Kuşçu'dan 435 yıl sonra). Prof. Fatin Gökmen, ülkemizde üniversitede matematiğin yanısıra ilk defa astronomiyi de okutmuş ve Kandilli Rasathanesi'ni kurarak ülkeye modern astronomi metodlarını getirmiş ve özellikle geliştirmeye çalıştığı Saat Servisi ve Sis-mograf Bölümü ile dikkat çekmiştir. Kandilli Rasathanesi'nin kuruluşunda ele alınan temel astronomik problem zaman tayini idi. Bu amaçla rasatlar için gerekli bazı aletler satın alındığı gibi, ülkenin saat ayarını vermek üzere bir de küçük verici kurulmuştur. 1933 Üniversite Reformu'nda üniversite-den ayrılarak doğrudan doğruya Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanan bu rasathane, bugün Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü adını taşımaktadır ve şeklini muhafaza ederek "Astronomi Laboratuvarı" olarak hizmet vermeyi sürdürmektedir.

21 Nisan 1912'de açılan son Darülfünun'da da (İstanbul Üniversitesi) "Heyeti Riyaziye" (Matematik Astronomi) okutulmaya başlanmıştır. İstanbul Darülfünunu, Fen Fakültesi'nde 1933 reformuna kadar astronomi dersleri Fatin Gökmen tarafından verilmiştir. Matematik öğrencilerine verilen bu dersin içeriği Küresel Astronomi'dir (Menteşe vd. 2002).

Bölümün Kısa Tarihçesi

31 Temmuz 1933 günü İstanbul Darülfünunu lağvedilmiş ve 1 Ağustos 1933 günü de İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. "Astronomi Enstitüsü" olarak bölümünün kurucusu Ord. Prof. Dr. Erwin Finlay Freundlich'tir (1885-1964). İlk aşamada hiçbir yardımcı eleman, kitap ve alet bulunmuyordu. Dr. Freundlich'in kişisel dostlukları sayesinde çeşitli gözlemlerindeki kütüphanelerden istediği çift yayımlar ile bir kütüphane kurulmaya başlandığı gibi, yine onun aracılığı ile enstitüye İngiltere'den 10 cm'lik bir ayaklı dürbün (malzeme kodu: 255.99.3-189) ve bir geçiş aleti (255.99.3-210) hediye edilmiştir. O yıllarda değeri 1200 TL olan iki kronometre de (255.99.3-202 ve -204) Dr. E. F. Freundlich'e bir dostluk ifadesi olarak Greenwich Gözlemevi tarafından beşte bir bedelle 245 TL'ye getirtilmiştir.

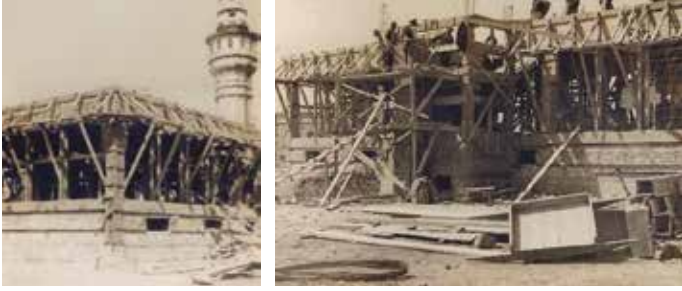
Eğitim-öğretim 1933-1934 döneminde devam etmiştir. Bölümün dersleri değişen isimleri ile birlikte şunlar olmuştur:

- a. Aletler → Astronomik Aletler ve Rasat Yöntemleri → Astronomide Gözlem Araç(ları) ve Yöntemleri
- b. Rasat Hataları Teorisi → Rasat Hataları
- c. Astrografi Gözlemleri ve Laboratuvarı
- d. Meridyen Rasatlama

(Bunlardan günümüzde Astronomide Gözlem Araç ve Yöntemleri ile Güneş Fiziği dersi uygulaması benzer anlayışla sürdürülmektedir.)

1936 yılında üniversite bahçesinde kurulan küçük gözlemevi ile birlikte bu konudaki bilimsel çalışmalar da başlamıştır.

Astronomi Enstitüsü için üniversite merkez binası bahçesinde bugünkü gözlemevinin inşa edilmesi yoluna gidilmiştir. Binanın planları Dr. Freundlich'in istekleri gözönüne alınarak İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi profesörlerinden Mimar Arif Hikmet Holtay tarafından yapılmıştır. 1935 yılının Aralık ayında temeli atılmış ve müteahhit Yük. Müh. Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından altı ayda tamamlanmıştır (Resim 1).

Resim 1: İki farklı cepheden bölüm inşaatı görünümü

Dr. Freundlich'in aracılığı ile 11 Aralık 1934 tarihinde Almanya'daki Zeiss firmasına ısmarlanan Astograf, 25 Eylül 1936'da Trieste üzerinden gemi ile İstanbul'a gelmiş ve yeni binadaki kubbeye yerleştirilmiştir (Resim 2).

Resim 2: Farklı inşaat aşamalarındaki Gözlemevi kubbesi ve astrografi

Böylece Astronomi Enstitüsü, 1936-1937 ders yılından itibaren İstanbul Üniversitesi merkez binası bahçesinde bugünkü yerinde çalışmaya başla-

mıştır. Gözlemevi 6.5 metre kubbesi, zamanın modern teleskopu (mercek çapı 30 cm, Resim 2) ve bizzat Atatürk'ün imzaladığı 19.02.1935 tarihli Kararname ile alınmıştır (Resim 3).

Bilimsel çalışmalar 1936 yılının sonbaharında üniversite bahçesindeki bugünkü gözlemevinin yerinde astrograf (255.99.3-242) ile birlikte başlamıştır. Özellikle güneş çevrimi üzerine çalışmalar da başlatılmıştır.

1 Eylül 1938 tarihinde Ord. Prof. Dr. Hans Rosenberg enstitü müdürlüğüne getirilmiştir. Dr. Rosenberg, II. Dünya Savaşı'nın patlaması üzerine 3 Eylül 1939 tarihinde Fakülte Dekanlığı'na bir yazı göndererek I. Dünya Savaşı'ndan önce batarya şefi, sonra da "Topçu Muayene Komisyonu" üyesi olarak çalıştığını belirterek Türkiye'nin kendisine vereceği herhangi bir görevi yerine getirmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Bundan bir ay sonra da (1 Ekim 1939) İçişleri Bakanlığı'na eşi ile birlikte Türk vatandaşlığına geçmek için müracaatta bulunmuştur. Dr. Rosenberg 1939-1940 ders yılı faaliyet raporunda yardımcı aletlerin bulunmayışından astrograf gözlemlerinin gereği gibi değerlendirilemediğini, Avrupa'daki savaş dolayısıyla da yabancı literatürün getirilmesinin çok zorlaştığını belirtmiştir. Dr. Rosenberg ile küçük gezegenlerin gözlemlerine başlanmıştır.

Dr. Rosenberg 1939-1940 ders yılı başında üniversite rektörüne astronominin nasıl geliştirilmesi gerektiğini belirten uzun bir rapor vermiş ve mevcut astronomi için ordinaryüs profesörlüğünün yanısıra bir teorik astronomi profesörlüğü oluşturularak buraya Dr. Wolfgang Gleissberg'in getirilmesini önermiştir.

1940 Temmuz'undan 1942-1943 ders yılı başına kadar kürsüyü yeniden Dr. Gleissberg yönetmiştir. Bu sürede Dr. Rosenberg zamanında başlanan küçük gezegenlerin gözlemlerine devam edilmiştir. (Kurumsal olmamakla birlikte bugün bu araştırma İST60 ve TUG teleskoplarıyla yürütülmektedir.)

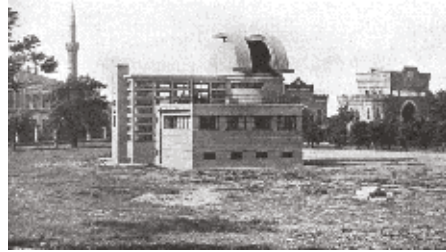
1948'den önce yapılan teorik çalışmalar Uzay Absorpsiyonu ve Yıldızların İçyapısı konularında sürdürülürken, bu tarihten sonra küçük gezegen gözlemleri yanında özellikle Güneş çevrimi üzerine çalışmalar başlatılmıştır. 1952 yılında satın alınan Lyot Filtresi yardımıyla, günlük leke çizimlerinin yanısıra, Güneş'in kromosfer tabakası da incelenerek gözlemlerin kapasite-

Resim 3: Atatürk imzalı 1006 nolu Kararname

si genişletilmiştir. Ayrıca gözlem verilerinin çeşitli uluslararası merkezlere gönderilmesine başlanmıştır.

Gözlemevi binasının yetersiz gelmesinden dolayı genişletilmesi hususunda girişimlerde bulunulmuş ve Rektör Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ın büyük yardımları ile bir ek bina yapılması üniversite yönetim kurulunca kabul edildiği gibi, üniversite bahçesinin bir bölümünün Gözlemevi'ne tahsisi de onaylanarak bu kısım bir tel örgü ile sınırlandırılmıştır. Üniversite Yapı İşleri'nin hazırladığı plan, binanın mimarı Prof. A. H. Holtay tarafından da kabul edilmiş ve 1956 yılında ek binanın temeli atılmış, 1958 ilkbaharında hizmete açılmıştır (Resim 4). Zemin katında seminer odası olarak kullanılan bir öğrenci çalışma odası ve bir astronom yatak odası, birinci katta da bir dersane ile iki asistan odasını içeren binanın damına da yerli bir amatör dürbün yapımcısı tarafından yapılan küçük bir öğrenci uygulama dürbünü yerleştirilmiş ve bunun kubbesi Fen Fakültesi marangozhanesinde yapılmıştır.

Resim 4: Genişlemiş bölümün karşılaştırmalı fotoğrafı

Binanın ek donanımı ile birlikte bilimsel faaliyetlere (Güneş gözlemleri ve morfolojik çalışmaların yanısıra Astrofizik araştırmalarına da) hız verilmiş. Bu amaçla yurtdışındaki birçok gözlemevi ile de temas kurulmuştur. 1958'den sonraki yıllarda Astronomi Enstitüsü, 1982'de Yüksek Öğretim Kurulu'nun fakültelerde yaptığı düzenlemeler sonucu "Astronomi ve Uzay Bilimleri" ismini alarak bölüm haline gelmiştir. Ayrıca Prof. Dr. K. Avcıoğlu'nun girişimleri ile bölüm bünyesinde 16 Temmuz 1990'da İ. Ü. Gözlemevi Uygulama ve Araştırma Merkezi kurulmuştur.

Bölümün kuruluşundan bugüne kadarki süreçte davet edilen yabancı profesörlerden hepsi mesleklerinde bir konuda ilk olmak şerefini kazanan bilim adamlarıdır. Bir örnek olarak şu olay verilebilir: Bir gece öğrencilerle gözlem yapılırken okülerin değiştirilmesi sırasında tesadüfen kubbenin kapısı açılmış ve hava cereyanı yüzünden araştırmacı dürbünün oküler telleri kopmuştur. Ord. Prof. Dr. T. Royds kopan telin yerine örümcek ağından ürettiği telleri koymayı başaracak kadar el beceresi olan bir astronomdu.

Bölümün Gerçekleştirdiği Güneş Tutulması Gözlemleri

Bölümün teknik donanımları ile Bilecik (1936), Ayvalık (1966), Bodrum (1976), Tokat-Elazığ (1999) ve Antalya'da (2006) olmak üzere 5 kez Güneş tutulması gözlemi gerçekleştirilmiştir.

1936 yılında Bilecik'ten gözlenen tam güneş tutulmasına büyük bir öğrenci grubu ile gidilmiş ve tutulma gözlemi yapılmıştır (Resim 5, Dizer ve Soytürk 1973).

Astronomi kürsüsü 1966 yılında en uygun yer olarak Ayvalık'ı seçmiştir. Bütün öğretim üyeleri ve geniş bir öğrenci grubu ile halkalı güneş tutulma gözlemi ve önceden hazırlanan bir gözlem programı Ayvalık'a taşınan 10 cm'lik dürbünle gerçekleştirilmiştir (Resim 6). Bu tutulmayı gözlemeye, Zürih Gözlemevi Müdürü Ord. Prof. Dr. M. Waldmeier de davet edilmiş ve tutulma gözlemleri konusundaki geniş tecrübesi ile yardımcı olmuştur.

Resim 5: Bilecik'in Lefke yöresindeki 19 Haziran 1936 tarihli tam Güneş tutulması

1976 yılındaki halkalı güneş tutulması için en uygun yer olarak Bodrum civarındaki Çiftlik Köyü seçilmiş ve yine bütün kürsü mensupları büyük bir öğrenci grubu ile bu tutulmayı gözlemleyip önceden hazırlanan programı gerçekleştirmişlerdir. Tutulmaya davet edilen Dr. Waldmeier de çok yardımcı olmuştur.

Resim 6: 29 Nisan 1976 tutulması

Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü'nün bu üç güneş tutulması gözlemi tecrübesinden yararlanarak iki uluslararası proje çerçevesinde en iyi ve kapsamlı şekilde hazırlayıp gerçekleştirdiği gözlem programı 11 Ağustos 1999 ve 29 Mart 2006 tarihlerindeki tam güneş tutulmalarıdır. Bu iki tam güneş tutulmasının ilki için en uygun yer olarak iki ayrı gözlem istasyonu seçilmiştir, bunlar Elazığ ve Tokat-Turhal'dır (Resim 7).

Bölümün bütün elemanları ve öğrencilerinin yanında İstanbul Üniversitesi mensupları ve kalabalık bir halk grubu da tutulmayı izlemişlerdir. Basın kuruluşlarınca da bu tutulma çok ilgi görmüş ve canlı yayımlarla bütün ülke ve dünyaya yansıtılmıştır. Bu tutulmada Abastumani Astrofizik Gözlemevi ile ortaklaşa

Resim 7: Tokat'ın Turhal ilçesindeki 1999 tutulması

“Koronal Polarizasyonun Elektropolarimetrik ve Fotografik İncelenmesi” ve “11 Ağustos 1999 Tam Güneş Tutulmasında İyonik Koronanın, Beyaz Işık Koronasının, Kromosferik Flaş Spektrumun ve Koronal Polarizasyonun Yapılacak Gözlemlerle İncelenmesi” başlıkları altında yapılan beyaz ışık ve yeşil ışık gözlemleri ile kutup tüycüklerinin gözlemleri başarı ile gerçekleştirilerek sonuçlar yurtiçi ve yurtdışı çok sayıda dergide yayımlanmıştır. Benzer süreç ve sonuçlar 2006 Antalya tutulma gözlemi için de gerçekleştirilmiştir.

Günümüzdeki Astronomi Bölümü

Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü -tarîhî mekânları hariç- yeniden inşa edilmesi ile dünyada benzerlerine az rastlanır bir binaya kavuşmuştur (Bö-

Resim 8: Tarihi Astronomi Binası ve genişleyen çevresi

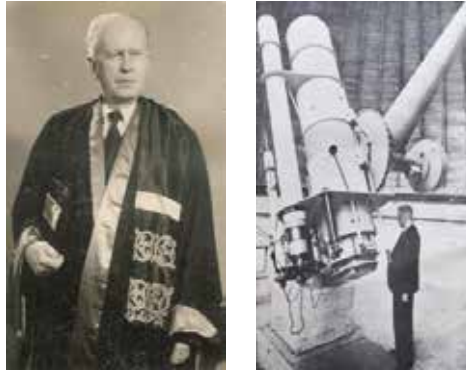
Resim 9: İÜ Fen Fakültesi E.C.A. Planetaryumu

lümün ilk hali ve yeni hali için Resim 8). Yenilenmiş bölüm, içinde modern gözlemevi ve donanımları, görselleri, 4K planetaryum imkânı, İST40 (Beyazıt) ve İST60 (Çanakkale) teleskopları ile yakından ve uzaktan gözlemlerin

yapılması, TÜBİTAK Ulusal Gözlemevi'nin (Antalya) imkânlarının da kullanılıyor olması ve Doğu Anadolu Gözlemevi (Erzurum) teleskobunun odak düzlemi alet laboratuvarı ile göz doldurmaktadır. Planetaryum 25 Aralık 2017'de açılmıştır (Planetaryumun iç mekânı için Resim 9). Günümüzde öğrencilerin bilimsel gözlem projelerinde aktif yer alması teşvik edilmektedir.

Gleissberg Astronomi Koleksiyonu

Dr. Freundlich'e birisi çok kısa süreli olmak üzere yabancı üç yardımcı vermiştir. Bunlardan biri Breslau Gözlemevi'nde asistan iken Alman ırkımdan olmadığı için (bir büyük babası Yahudi idi) işine son verilen Dr. Wolfgang Gleissberg olup 1 Ocak 1934 tarihinde bölümde işe başlamıştır. Sonradan burada ordinaryüs profesör ve kürsü başkanı olmuş, 1958 yılına kadar da ülkemizde kalarak bugün çoğu profesör olan pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Dr. Gleissberg'in dersleri kısa bir süre tercüme edilmiş çünkü gelişinden altı ay sonra başarı ile Türkçe vermeye başlamıştır. Bölümde 25 yıl gibi en uzun çalışan yabancı öğretim üyesi de Dr. Gleissberg'tir (1903-1986, Resim 10).

Resim 10: Ordinaryüs cüppesi ve tarihi teleskop ile birlikte Dr. Gleissberg

Astronomi Enstitüsü'nün kuruluş yıllarını yaşamış olan Dr. Gleissberg bir yazısında bu yıllar hakkında şu bilgileri vermektedir: "Astronomi eğitim ve araştırması için İstanbul Üniversitesi'nde başlangıçta bütün malzemeler eksikti. Cihazlar ve gözlem araçları bir yana, ne bir astronomi enstitüsü ne de herhangi bir astronomi literatürü mevcuttu. Ancak bütün bu eksiklikler, üniversitenin Türk hükümetinin öngördüğü cömert teşvikler sayesinde oldukça çabuk giderildi. Ocak 1935'de Beyazıt'taki (şehrin en yüksek noktalarından birinde) üniversitenin bahçesinde bir yıldız gözlem binasının temeli atıldı ve inşaat öyle hızlı ilerledi ki aynı yılın sonbaharında çalışma odalarını düzenleyebildik. Bunu takip eden yıl içinde binaya 6.5 m. çapında bir Zeiss-Kubbesi eklendi ve bunun altında bir Zeiss astrograf (dört merceкли) monte

edildi. Literatürün temini için üniversite yeterli imkânı hazırladı ve dış ülkelerden birçok meslektaşımız çeşitli mecmua ve yayınları ücretsiz olarak bize göndermek suretiyle yardımcı oldular, öyle ki pek kısa bir zaman sonra ihtiyacı karşılayan bir enstitü kütüphanesi istifademize sunulmuş oldu. Saatler ve yardımcı cihazlar da temin edildi.”

Dr. Gleissberg güneş lekeleri frekansında 1843 yılından beri bilinen 11 yıllık periyoddan başka ikinci bir periyod daha bulunduğunu ispatlamış ve uzunluğa da yaklaşık 80 yıl değerini vermiştir. Bu yeni periyod güneş faaliyetinin önceden tahminine ait bir metodun temeli olarak kullanılmıştır. Bugüne kadar bu metodla memnun edici sonuçlar alınmıştır.

1981 yılında Fen Fakültesi Profesörler Kurulu'nun oy birliğiyle aldığı bir kararı yine oy birliği ile kabul eden senato, Dr. Gleissberg'e Fahri Fen Doktoru unvanını tevcih etmiş ve bu unvan 15 Ocak 1982 tarihinde Frankfurt Başkonsolosluğumuzda düzenlenen bir törenle İstanbul Üniversitesi Rektörü adına Fen Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre tarafından Dr. Gleissberg'e takdim edilmiştir (Resim 11; kızı Ingrid Oppermann'ın albümünden). Fahri doktorluk diploması 255.99.3-191 malzeme kodu ile Astronomi Koleksiyonu'nda sergilenmektedir.

Resim 11: Türk Konsolosluğundaki Dr. Gleissberg ve ailesi

Astronomi koleksiyonu fikri Dr. Gleissberg'in kızı Ingrid Oppermann tarafından ortaya atılmış ve desteklenmiştir. Koleksiyon 29 Nisan 2009'da açılmış, açılış kurdelesini Oppermann tarafından kesilmiştir (Resim 12, 13). (Koleksiyonun bugünkü mekân için Resim 14).

Gleissberg Astronomi Koleksiyonu'nda 88 malzeme sergilenmektedir. Bunlardan sadece 80 yıllık tarihî teleskop bilimsel çalışmalarda kullanımını başarıyla sürdürmektedir. Kubbe ve teleskop mekaniği bakım, onarım ve iyileştirmeden sonra güncel CCD teknolojisi kullanımına ve indirgeme de otomasyona evrilmiştir. Bütün bunlardan sonra kurumsal, günlük ve sürekli

Resim 12, 13: Koleksiyon açılış töreni

güneş gözlemi yapma mekanizması yerleşmiştir. Bu yol ile bölümün ülkemizde ve dünyada “Güneş Gözlemleri Merkezi” olarak ünlenmesi sağlanmıştır. Günümüzde gündüz verisine ek olarak daha yoğunluklu gece gözlemleri ve uydu verileri alınmakta ve daha geniş elektromanyetik tayfta araştırmalar gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'nin en eski bölümlerinden biri olan Astronomi Bölümü, ülkenin ekonomideki zorlu yıllarına rağmen zamanın çağdaş donanımına sahip olmuştur. İstanbul Üniversitesi'nin bugüne uzanan başarısında en önemli basamak bu donanım ve öğretim üyelerinin yetenekleridir. Edinilen her donanım, teknolojik ömrünün son anlarına kadar kullanılmış, teorik bilgiler gözlem imkânları ile desteklenmiş, çoğu, güneş gözlemleriyle ilgili olmak üzere bilimsel yayımlar üretilmiştir.

İçinde yıldız saatlerini, padişah dürbününü (İÜ Nadir Eserler Kütüphanesinde ikizi mevcut), 1964 yılında Çanakkale'ye düşen göktaşını da barındıran koleksiyon, köklü tarihe sahip bölümün gelişim aşamalarını en anlamlı sergileyecek şekilde yapılandırılmaya devam etmektedir. Burada Astronomi Bölümü'nde 80 yılı aşkın kullanılan ve şimdi Astronomi Koleksiyonu'nda sergilenen ve gözlem araçlarından dörtte biri, yani 24 tanesi sunulmuştur.

Resim 14: Koleksiyon yeni adresinde

Müzelik Astronomi Yayınları Çalışması

Astronomi Bölümü'nde yaklaşık 50 yıl önce (1970-1971 yıllarında) “İstanbul'daki Mevcut Kütüphanelerden Astronomi ile İlgili Yazma ve Basma Eserlerin Özellik ve Konularının Tespiti” başlıklı bir çalışma da yapılmıştır.

14 kütüphaneden (Arkeoloji Müzesi, Atıf Efendi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Bayezid Devlet, Fatih Millet, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Kandilli Rasathanesi, Köprülü, Nur-u Osmaniye, Ragıp Paşa, Süleymaniye, Top-

Dürbün (Son AllesteImperiale- MouradEffendy) (255.99.3-184)

Meridyen dürbünü (İngiltere,190 5) (255.99.3) (255.99.3210)

Çanakkale göktaşı (düşme tarihi: 1964) (255.99.3-210)

Sarkaçlı yıldız saati (255.99.3-181)

Sarkaçlı astronomik saatler (Almanya, 1951) (255.99.3-200)-(İsviçre, 17 Ocak 1929'da birincilik ödüllü) (255.99.3-201)

Duvar saati (255.99.3-182)

Sayısal saat (İsviçre) (255.99.3-205)

Mekanik kronometre (255.99.3-206)

Denizci kronometreleri soldan sırayla: (Almanya,1900) (255.99.3-203); (İngiltere,1840) (255.99.3-202); (İngiltere) (255.99.3-204)

Pusula (Avusturya) (255.99.3-209)

Nem ölçer (Almanya, 255.99.3-249)

Nem ölçer (Fransa, 255.99.3-225)

Basınç ölçer (Almanya, 255.99.3248)

Basmıç ölçer (255.99.3226)

Termometre (Almanya, 255.99.3-250)

Komparatör (ABD) (255.99.3-227)

Komparatör (Almanya) (255.99.3-196)

Alan ölçerler (1952-üstte, 255.99.3-217); (İsviçre-altta, 255.99.3-216)

Mikrofotometre (Almanya, 1950) (255.99.3-230)

İris fotometresi (Almanya) (255.99.3-228)

Tayf ölçer (eğitim amaçlı) (255.99.3-234)

kapı Müzesi, İstanbul Üniversitesi ve Üsküdar Şemsi Paşa) 2152 adedinin astronomi içerikli (almanak, astrometri, gözlem-araç, katalog, küresel astronomi, meridyen geçişi, takvim, yıldızlar bilgisi, yön ve zaman tayini gibi) eserler olduğu anlaşılmıştır. Bu eserlerin dışında 322 adet biyoloji, coğrafya, edebiyat, fizik, geometri, hesap, kimya, logaritma, mantık, meteoroloji, musiki, sağlık, trigonometri içerikli yayınlar da tespit edilmiştir.

Bu önemli araştırmadan çıkan sonuç ise Osmanlı'nın Ali Kuşçu ile başlayıp Cumhuriyet'in başlarına dek uzanan yarım milenyum kadar süreçteki astronomi konularına ilişkin kaynakların incelendiği ve buna göre Prof. Dr. Nüzhet Gökdoğan'ın "Astronomi alanında hiçbir yenilik yoktur ve astronomların yerini vakit uzmanları almıştır." ifadesinin doğruluğunun bu kaynak tarama çalışması ile değerlendirildiğidir.

Teşekkür

Astronomi Koleksiyonu'nun kuruluşundan bugüne kadar emeği geçen ve çalışmaları güncel tutan bölümün bütün öğretim üyelerine ve çalışanlarına, üniversite rektörlüğüne ve birimlerine teşekkür ederiz. Özellikle koleksiyon açma fikrini veren ve maddi olarak destekleyen Sayın Ingrid Oppermann'a müteşekkirimiz. Ayrıca İ. Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücülüğü'ne teşekkür ederiz. Proje Süreçleri Yönetim Sistemi "Bilim İnsanlarına Destek: Yardımcı Doçent-Yabancı Dil, Yüksek Lisans-Göktaşı Araştırmaları, Lisans-Teleskop Yapım Atölyesi" başlıklı ID-6939 ve Proje kodu-4124 ve türü-YADOP olan projenin sağladığı destekle İngiltere'deki çeşitli müzeler (Bristol Üniversitesi Coldrick Gözlemevi, Oxford-Bilim ve Doğa Müzesi, Bath-William Herschel'in yaşadığı müze evi, Salisbury-Stonehenge ve Londra'daki çeşitli müzeler) ziyaret edilmiştir. Buralardan edinilen görgü ve bilgilendirmelerden, mevcut çalışmadan ve Astronomi Koleksiyonu'ndan yararlanılmıştır.

Kaynaklar

1. Dizer M, Soytürk E. *19 Haziran 1936 Tam Güneş Tutulması*, İstanbul Üniversitesi Astronomi Enstitüsü Denel Fizik Enstitüsü Kandilli Rasathanesi, İstanbul 1973, (<http://www.bilimtarihi.org/eski/009.htm#is>, erişim tarihi: 01.11.2016).
2. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü, *Ord. Prof. Dr. W. Gleissberg Astronomi Koleksiyonu*, [<http://astronomi.fen.istanbul.edu.tr/tr/content/bolum/ord.-prof.-dr.-w.-gleissberg-astronomi-koleksiyonu>, erişim tarihi 02.10.2019 (koleksiyona dair bir fotoğraf aşağıdadır)].
3. Mentеше HH, Esenoğlu HH, Çalışkan H. *Kuruluşundan Günümüze İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü 1933-2000*, İstanbul 2002 [<http://astronomi.istanbul.edu.tr/tanitim/tarihce/kurgunastro.pdf> (kapak resmi verildi), erişim tarihi: 02.10.2019].
4. Semiz H. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Teleskop Tarihi", *History of Science-Makaleler*, (<https://www.wattpad.com/534037261-history-of-science-makaleler-cumhuriyet-donemi>, erişim tarihi 02.10.2019).

DOLMABAĞÇE SARAYI HAMAMLARI

Ayça Özer Demirli¹

Türkler obalarını yazın çıktıkları yazlaklarında nehir kenarlarına, kışı geçirdikleri kışlaklarını ise sıcak su kaynaklarının yakınlara kurmuşlardır. İslam'a geçtikten sonra temizlik kültürünü daha ileri bir boyuta taşıyan Türkler, hâkim oldukları bütün toprakları hamamlarla donatmışlardır. Hamam, Türkler için bir bakıma Roma kültüründe yer alan ılıca ve banyolar ile Orta Asya buhar banyolarının bir birleşimidir. Romalılar hamamlarında Soğukluk, Ilıklık, Sıcaklık denen odalar yaparak ısının kontrolünü ve derecelendirilmesini sağlamıştır². Türk hamamları ile bu hamamların arasındaki en temel fark Ilıklık kısmına geçilmeden önce içine dalarak şoklama yaptıkları oldukça soğuk bir su havuzu barındırmasıdır³.

Selçuklular Anadolu topraklarına yerleştikten sonra sayısız hamam inşa etmiştir. Sultan I. Alaeddin Keykubad, seferlerine çıkarken yanında “hamam-ı seferi” denilen bir çadır hamamı götürmekteydi⁴. Anadolu Selçuklu hamamlarının birçoğu günümüze ulaşmıştır. Selçuklu hamamları “çarşı” ve “özel” olmak üzere kullanım bakımından iki gruba ayrılmıştır. Selçuklu hamamları zengin süslemelere sahip olmalarının yanısıra plan açısından tamamen kendilerine has tipolojilere sahiptir⁵.

Her sınıf halka açık, sosyal hayatta değişik toplum tabakaları arasındaki iletişimi sağlayan mekânlar olarak da görülmüş olan hamamlar, Türkler saye-

1 Sanat Tarihçisi, Milli Saraylar Koleksiyon Sorumlusu, moonozet@hotmail.com

2 Prof. Dr. A. I. Aydemir, Elif Çelik, “Türk Hamam Mimarisinin Yapısal ve Mekansal Özellikleri”, *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, sayı 2 (2018), cilt 11, s. 275, ayrıca kaynak link için bkz. www.kentakademisi.com

3 Prof. Dr. Hülya Tezcan, *Bursanın İpeklisi*, Bursa Kültür A.Ş. Yayını, Bursa 2017, s. 27.

4 Prof. Dr. Semavi Eyice, “Hamam (Tarih ve Mimari)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 402-430.

5 Doç. Dr. Osman Eravşar, “Anadolu Selçuklu Hamamları”, *Eski Hamam Eski Tas*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Mas Matbaası, İstanbul 2009, s. 81.

sinde *Türk Hamamı* olgusu ile kültürel bir anlam kazanmıştır. Hamamlar Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar devrinde camilerin çevresinde dinî, ticari ve askerî yapılar ile başlayarak daha sonra külliyeler içinde vakıf sistemi ile yer almıştır. Azınlıkların da kendi cemaatlerinin vakıf hamamları, toplu yaşadıkları mahallelerde bulunmuştur.

Osmanlı döneminin en zengin yapısal alanlarından birini oluşturan hamamların bu dönemde bu kadar çoğalmasının birkaç sebebi vardı: iyi gelir getiren ticarethaneler olmaları ile külliye geleneğinin merkezinde yer alan ibadethanelere ve cemaatlerine hizmet vermeleri.

Osmanlı hamamları Sıcaklık, Ilıklık ve Soğukluk olmak üzere birbirine bağlı üç temel bölümden oluşur. Ilıca ile kaplıca dışında bu mekânlarda havuz kullanılmamıştır. Bunu İslam kültüründe akan suyun makbul olması ile açıklayabiliriz. Osmanlı'nın sosyo-ekonomik açıdan gelişmesi ile beraber hamamların hem sayısında hem de yapısal özelliklerinde artış ve çeşitlilik gözlenmiştir. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da 5'i büyük olmakla birlikte 19 hamam inşa ettirmiştir⁶. Evliya Çelebi'ye göre kendi döneminde (17. yüzyıl) İstanbul'da 151 hamam vardır ve kendisi seyahatine devam ederken 17 hamam daha yapılmıştır. Yine Evliya Çelebi'ye göre yaşadığı dönemde İstanbul'da saray ve konaklardaki hamamlarla halk hamamlarının toplam sayısı 14.526'yı bulmaktadır. Hamamların iyi gelir getirmeleri ve hayır amaçlı yapılmış eserlerin gelir kaynağı olarak vakfedilmeleri çok sayıda inşa edilmesini sağlamıştır. Mimari açıdan İstanbul hamamlarının büyük çoğunluğu hanımların ve beylerin ayrı bölümleri olduğuna işaret eden çifte hamam şeklinde inşa edilmiştir.

Osmanlı saraylarında ve konaklarında özel hamamlar yer almıştır. Konaklardaki hamamlar genellikle bahçe içerisinde ayrı bir yerde inşa edilmiştir. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* adlı kitabında konaklardaki hamamları "Konakta hane sahibi ile ailesine mahsus bir hamam vardır. Buraya diğer ev halkı giremez. Hamam önünde manzaralı veya bahçeye bakan camekânlı geniş bir oda yer alır. Onun gerisinde soyunup giyinme, havluya sarılıp çıkıldığı zaman oturup ter alıştırmak için sade döşeli bir Soğukluk bulunur. Sonra asıl hamama girilir. Hamamda kurnalar ve mermer bir banyo vardır. Ayrıca bir abdesthane bulunur. Asıl hamamın içi abdesthanesi ve Soğukluk'u ile tepe camlı ve kâgir kubbelidir. Hamamda en az üç kurna bulunur. Duvarlarındaki ayna taşları bembeyaz mermerden ve çiçek kabartmaları ile süslü olur. Her ayna taşının sıcak ve soğuk su için deveboynu denilen

6 Orhan Yılmazkaya, *Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık Türk Hamamı*, Çitlembik Yayınevi, İstanbul 2002, s. 16.

münakkaş ve musanna birer çift sarı musluğu vardır. Duvar ve kubbeler alçı kabartmalarla, kartonpiyer şeklinde elvan renk nakışlarla tezyin edilmiştir.” diye anlatır⁷. Büyük konakların, yalıların, köşklerin hemen hepsi ahşap olduğu için konağın bahçesindeki bu hamamlar haftada bir kızdırılır; gündüz hanımlar, çocuklar, sonra halayıklar, gece de efendiden sonra uşaklar, kâhyalar, aşçılar yıkanır.

Saray Hamamları

Padişahların aileleri ile ikâmet ettiği ayrıca devlet yönetim kademelerinin ve pek çok görevlinin içerisinde yer aldığı saraylarda çok sayıda hamam da inşa edilmiştir. Padişah için özel olan hamamlara Hünkâr Hamamı denilmiş, önem sırasına göre Valide Sultan Hamamı, harem hanımlarının kullandığı hamam ve saray görevlilerinin kullandıkları hamamlar saraylarda yer almıştır.

Saray hamamları arasında yer alan Topkapı Sarayı hamamlarının sayısı Koğuşlar, Harem ve Hünkâr için inşa edilenlerle beraber yaklaşık yirmidir. Günümüze ulaşan hamamların bir kısmı Harem’in içinde, diğerleri sarayın ikinci ve üçüncü avlularında yer alır. İlk olarak Fatih zamanında yapılan ve III. Murad döneminde Enderun ağalarına terk edilen Hünkâr Hamamı ya da Enderun Hamamı, Topkapı Sarayı’ndaki hamamlar içinde en dikkat çekici olanıdır. Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan ve Nakkaş Osman tarafından resimlenen 1588 yılına ait *Hünernâme* adlı eserde ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Bu eser sayesinde söz konusu hamamın ne denli gösterişli bir mekân olduğu anlaşılmaktadır. 17. yüzyılın ilk yarısında sultanın izni ile saraya giren Evliya Çelebi de Hünkâr Hamamı’nın gördüğü en olağanüstü mekânlardan birisi olduğunu söyleyerek bunu doğrulamaktadır. 17. yüzyılın başında bu hamam, Seferli Koğuşu yapılmak üzere yıktırılmıştır.

16. yüzyılın sonlarında çifte hamam olarak inşa edilmiş olan Hünkâr ve Valide Sultan Hamamları, 18. yüzyılın ortalarında yenilenmiş ve rokoko üslubu bir süsleme ile dekore edilmiştir. Bu hamamlar Soğukluk, Ilıklık ve Sıcaklık bölümlerinden oluşur. Valide Sultan Hamamı, Hünkâr Hamamı’ndan daha küçüktür. Hünkâr ve Valide Hamamları’nın mermer tabanı altındaki sistem Hünkâr Sofası altında da devam eder ve yapıların ortak ısıtma düzeni oluşur. Bu hamamların ısıtılma yöntemi Roma hamamlarındaki düzenle benzerlik gösterir. Sıcaklık bölümünde yer alan selsebilli küvet ve güvenlik sebebi ile yerleştirilen kafes,

⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, haz. Prof. Dr. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay, cilt 1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 168.

hamamın karakteristik detaylarıdır. Padişahın dairelerini kadınların yaşadığı bölümden ayıran bu hamamlardan Valide Sultan Hamamı, farklı günlerde kadınefendiler, hizmetçiler ve cariyeler tarafından da kullanılmıştır. Topkapı Sarayı hamamları arasında daha birçok hamam yer almakta, günümüzde bir kısmı teşhir ya da depolama alanı olarak kullanılmaktadır.

Dolmabahçe Sarayı

19. yüzyıl yapıları arasında en geniş kullanımlı ve en büyük saray olan Dolmabahçe Sarayı dönemin kültürel yapısını, sosyal ve sanatsal etkilenmeleri, eğilimleri ve saray örgütündeki değişimleri en güzel şekilde gösteren mimari bir bütündür. Yenilikçi bir padişah olan Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmış olan saray, birçok farklı binadan müteşekkil bir yapı grubu olarak düzenlenmiştir.

Dolmabahçe Sarayı

Son altı padişaha ve Osmanlı Halifesi Abdülmecid Efendi'ye ev sahipliği yapmış olan Dolmabahçe Sarayı, Cumhurbaşkanlığı makamı olarak Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından da kullanılmıştır.

7 Haziran 1856 tarihinde kullanıma açılan sarayın ana yapısı Mâbeyn-i Hümayûn (Selamlık), Muâyede Salonu (Tören Salonu) ve Harem-i Hümayûn'dur. Saray, denize paralel olarak bodrum ile beraber üç katlıdır. Tavan arası (musandra) da dâhil edildiğinde dört katlı bir yapı özelliği kazanmaktadır. Sarayın planında Osmanlı mimari geleneği ve hayat tarzına bağlı

düzenlemeler ile biçim, ayrıntı ve süslemelerinde Batı sanatı etkileri görülür. Özellikle ana yapı ve önemli dış kapılarında Batı sanat üslûplarının bir arada kullanıldığı yoğun bir süsleme programı görülmektedir. Sarayın iç süsleme programında da aynı yoğunluk ve eklectisizm mevcuttur. Ayrıca beden duvarları taştan, iç duvarları tuğladan, döşemeleri ahşaptan yapılmıştır. Çatı kaplama malzemesi kurşun olan sarayın bazı noktalarında farklı örtü teknikleri ve malzemeler kullanılmıştır. Bunlara örnek olarak Kristal Merdiven'i örten cam tonoz ve Hünkâr Hamamı'nın cam örtü sistemi sayılabilir. 1911-1912 yılları arasında elektrik ve kalorifer sistemi eklenen sarayda 285 oda, 44 salon ve 6 hamam mevcuttur. Bu hamamlar arasında Hünkâr hamamı yapıldığı yıllardan beri sarayın en ilgi çekici ve özellikli mekânlarından biri olagelmıştır.

Selamlık Hünkâr Hamamı / Somaki Hamam

Dolmabahçe Sarayı'nın en özellikli ve işçilikli mekânlarından biri olan Hünkâr Hamamı, sarayın Selamlık kısmında yer almakta ve birbirine geçişli üç mekândan oluşmaktadır. Bu mekânlardan ilki Giysi odasıdır. "Soğuk camekân" olarak da adlandırılan bu oda hem giyinme hem de dinlenme amaçlı kullanılmıştır. Giysi odasından sonra Ilıklık bölümüne girilir, sol kolda abdestlik ve hela mekânları yer alır.

Hamamın Ilıklık ve Sıcaklık bölümlerinin duvarları Mısır'dan getirilmiş ışık geçirme özelliğine sahip Alabaster mermeri, tabanları ise Marmara mermeri ile kaplıdır. Bu özellikli hamamı Esemeli şu şekilde kaleme alır: "Hamam, bal rengi alabastron mermer kaplaması ile yüzyıllardır Akdeniz dünyasını yöneten padişahları, Roma atmosferi ile sunan efsanevi ve entelektüel bir mekândır. Muayede Salonu yanındaki terasa pencereler ve külhan bacası ile açılan Hünkâr Hamamı, saray hamamlarının en zengin örneğidir"⁸.

Selamlık Hünkâr Hamamı Ilıklık bölümü

8 Dr. Deniz Esemeli, "Tarihte Yıkama Kültürü ve Osmanlı Sarayında Hamam", *Hamam Osmanlı'da Yıkama Geleneği ve Berberlik Zanaatı*, Topkapı Sarayı Müzesi, Mega Basım Yayın, İstanbul 2006 (1.Baskı), s. 22.

Selamlık Hünkâr Hamamı Sıcaklık bölümü geçişi

Selamlık Hünkâr Hamamı ayna taşı

Hamam bölümünde gümüş musluklu üç adet mermer kurna dikkat çekicidir. Bu geniş kurnaların ayna taşlarında bir vazodan çıkan kıvrım dallar, akanthus yaprakları ve fyonklu çiçek buketlerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar yüksek kabartma olarak yer almıştır.

Üç ayna taşı da aynı formda ve yoğunlukta süslemelere sahiptir. Merkezî konumdaki küveti andıran büyük kurna ve ayna taşı bir niş içerisinde yer almaktadır. Bu ihtişamlı kurnanın yoğun süslemesinde ilk olarak inci dizelerinden oluşan bir şerit göze çarpar.

Hünkâr Hamamı, büyük kurna süsleme detayı

Gövde kısmında merkezde, çiçek demetlerinden müteşekkil girdanlar ve iki yana doğru volütlerden oluşan bitkisel süslemeler yer almaktadır. Bu geniş kurnanın sağ ve sol yanında iki adet ayaklı kurna daha bulunur. Merkezdeki kurnaya göre daha küçük olan bu kurnalar süsleme açısından oldukça zengindir.

Ampir dekorasyonu içerisinde hamamın duvarlarına yüksek kabartma olarak akanthus yapraklar, volütler, fyonklu çelenk motifleri işlenmiştir. Hamamın

köşelerinde ve kurnaların kenarlarında mekânı belirleyici olarak mermerden akanthus yaprakları ile süslü, korint başlıklı sütunlar bulunmaktadır. Boğaziçi'ne hâkim Hünkâr terasına pencereler ile açılan hamamın, pencere kemer alınlıklarında da akanthus yaprakları görülmektedir. Hamamın duvarlarında kullanılan alabaster mermerin yumuşak, saydam görünümlü ve parlak olmasından dolayı mekânda bu denli ince işçilikli süslemeler yer alabilmiştir. Bunun yanı sıra mermerin cinsinden kaynaklı olarak krem ve bejin farklı tonları ile mekân çok renkli gözükmekte ve süslemeler daha belirgin bir hâl almaktadır.

Hünkâr Hamamı'nın terasa açılan hamam pencereleri

Selamlık Hünkâr Hamamı pirinç kandillikler

Selamlık Hünkâr Hamamı Sıcaklık bölümü

Selamlık Hünkâr Hamamı'nın çelik konstrüksiyonlu tavanı

Hamamın Ilıklık ve Sıcaklık ara duvarlarında çift taraflı piring pencerele kandillikler yer almaktadır.

Dönemin maden döküm ve cam sanayisinin en güzel örneklerinden biri olan hamamın tavanı, cam ve dökme çelik konstrüksiyonlu bir şebeke örtü ile örtülmüştür. Giriş ve Ilıklık bölümü tavanları ise geleneksel hamam kubbelerindeki “filgözü” açıklıklara sahiptir. Hamam külhan sistemi ile alttan ısıtılmıştır.

Hünkâr / Çinili Hamam

Harem bölümünde yer alan bu hamamın iki girişi bulunmaktadır. Hamam birbirine geçişli bir dinlenme odası ile Ilıklık ve Sıcaklık bölümünden oluşmakta; ayrıca abdestlik ve hela bölümleri bulunmaktadır. Ilıklık ve Sıcaklık bölümleri kurna hizasına kadar gri mermer kaplı olup duvarlar mermerlerin üstünden itibaren Art Nouveau tarzda desenlendirilmiş eflatun çiçeklerle bezeli çiniler ile kaplanmıştır. Sıcaklık ve Ilıklık kısmındaki bu çinileri en üstte süsleme ögesi olarak bir bordür çevrelemekte daha sonra desenler yer almaktadır. Bu iki mekânda yer alan çini desenleri birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Ilıklık kısmında stilize edilmiş üçlü kompozisyonda süsen çiçekleri yer alırken Sıcaklık kısmında beşli kompozisyonda papatyalar görülmektedir. Hamamın bu dönem çinileri ile kaplanması 20. yüzyıl başlarında gördüğü onarım sebebiyledir.

Çinili Hamam Sıcaklık bölümü kurna ve aynası

Çinili Hamam Sıcaklık bölümü

Sıcaklık kısmında üç adet kurna yer almaktadır. Merkezî konumda yer alan ve küveti andıran en geniş kurna ve ayna taşı bir niş içerisinde yer alır; ayna taşı yüksek kabartma olarak istiridye formu ve C kıvrımları ile süslenmiştir.

Bu geniş kurnanın sağ ve sol yanında ayna taşı, koyu ve açık gri mermer ile meydana getirilmiş C kıvrımları ve bunların altında kanat açmış bir kuğu figürü ile süslenmiş iki adet ayaklı kurna daha yer almaktadır. Avrupa'da kraliyetin ve zarafetin simgesi olan kuğu figürü burada yarım heykel şeklinde işlenmiştir. Hamamın ılık ve sıcaklık ara duvarlarında yer alan çift taraflı kandillikler piriç penceresidir.

Çinili Hamam ılıklik bölümü kurnası

Tavanda filgözü şeklinde pencereler yer almaktadır. Hamamın yanında dinlenmek ve giyinmek için kullanılan bir oda mevcuttur. Hamamın zemin katında gazlı termostatların olduğu çamaşırliklar bulunmaktadır.

Valide Sultan Hamamı / Kadınefendiler

Sarayın Harem Dairesi'nde yer alan bu hamamlardan bir tanesi Valide Sultan tarafından, diğeri ise padişah eşleri olan kadınefendi ve ikballer ile padişah kızları olan sultanlar tarafından kullanılmıştır.

Genel olarak dekorasyonu, kurna ve ayna taşlarında yer alan süslemeleri diğeri hamamlara göre daha yalın ve sade olan bu hamamlar, daha fazla sayıda kişiye hizmet verecek şekilde düzenlenmiştir.

Valide Sultan ve kadınefendiler tarafından kullanılan bu iki hamam simetrik düzene sahip olduğundan "çifte hamamlar" olarak da anılmaktadır.

Harem Dairesi'nde yer alan Valide Sultan tarafından kullanılan Çifte Hamamlar

Atatürk'ün Banyosu

Sarayda Atatürk'ün hayatını yitirdiği odanın tam karşısında yer alan banyoya Pembe Salon'dan ve yatak odası koridorundan geçiş vardır. Orijinalinde hamam olarak inşa edilmiş olan mekân, Sultan V. Mehmed Resad (1909-1918) daha sonra da Halife Abdülmecid Efendi devrinde (1922-1924) yapılan restorasyonlarla banyo şeklinde ve döneminin modern anlayışı ile yeniden düzenlenmiştir. Aynı banyoyu Gazi Mustafa Kemal Atatürk de kullanmıştır.

Bu hamamın dışında Harem bölümünde pek bilinmeyen ve görülmeyen, konumları itibari ile de gizli kalmış birkaç hamam daha bulunmaktadır. Harem ana girişinin solunda bulunan 218 numaralı kadınefendi dairesinin içerisinde, iki mekânlı küçük bir hamam yer almaktadır. Ayrıca Harem Bahçe yönünde bulunan Hünkâr Hamamı aynalı tavanlı soyunmalık kısmı ile dikkat çekici olup burada yer alan yatak odası bölümünü tamamlamaktadır. Bu hamam uzun yıllar sarayın değerli eşyalarının saklandığı depolama alanı olarak kullanılmıştır. Harem'de yer alan Al odanın duvarına eklenen banyo da sonradan devşirme olduğu hissini vermekte ve döneminin modernliğini içermektedir.

Hamamlar temizlik için kullanılan mekânlar olmalarının yanı sıra zamanla sosyal iletişimin sağlandığı günlük hayatın da bir parçası olmuştur. Türkler, buldukları topraklar üzerinde kendilerine miras kalan hamamları kendi bilgilerine ve yaşama biçimlerine göre yeniden yorumlamışlardır. Osmanlı mimarisinde camiler dışında en yaygın yapılar arasında hamamlar yer almaktadır. Türk kültürünün bir parçası haline gelen hamam "Türk Hamamı" adını almıştır. Klasik dönemden başlayarak son dönem saray yapılarında da konumları, plan özellikleri ve süslemeleri ile gelişmiş hamam örnekleri yer almıştır.

Dolmabahçe Sarayı hamamları son dönem saray hamamları arasında özellikli örnekleri ile dikkat çekmektedir. Bu hamamlardan birisi olan Selamlık Hünkâr Hamamı ise konumu, kullanılan malzemesi, işçiliği, çelik konstrüksiyon

Kadınefendi ve İkballer tarafından kullanılan Çifte Hamamlar

siyonlu tavan sistemi ve yoğun süsleme programı ile döneminin çok özel bir örneğini teşkil etmektedir.

Kaynaklar

1. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, haz. Prof. Dr. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay, cilt 1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
2. Arifzade Ş. “Saray Hamamları”, *Milli Saraylar Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Yıldız Sarayı 15-17 Kasım 1984)*, cilt 1, Ofset Yapımevi, İstanbul 1985, s. 125-136.
3. Aydemir Aİ, Çelik E. “Türk Hamam Mimarisinin Yapısal ve Mekansal Özellikleri”, *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, sayı 2 (2018), cilt 11, s. 274-281.
4. *Dolmabahçe Sarayı*, TBMM Basımevi, Yayın No. 110, Ankara 2016.
5. Eravşar O. “Anadolu Selçuklu Hamamları”, *Eski Hamam Eski Tas*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Mas Matbaası, İstanbul 2009, s. 68-83.
6. Eravşar O. “Anadolu’da Bizans Hamamları”, *Eski Hamam Eski Tas*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 58-67.
7. Esemeli D. “Mekanlar ve Zamanlar”, *Topkapı Sarayı*, Akbank Kültür Sanat Kitapları Yayınları, No. 68, Mas Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 26-135.
8. Esemeli D. *Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe*, Homer Kitabevi, İstanbul 2002.
9. Esemeli D. “Tarihte Yıkınma Kültürü ve Osmanlı Sarayında Hamam”, *Hamam Osmanlı’da Yıkınma Geleneği ve Berberlik Zanaatı*, Topkapı Sarayı Müzesi, Mega Basım Yayın, İstanbul 2006 (1. Baskı), s. 9-27.
10. *Eski Hamam Eski Tas*, Sergi Kataloğu, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
11. Eyice S. “Hamam (Tarih ve Mimari)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 402-430.
12. Kuruçay A. İstanbul’un 100 Hamamı, *İstanbul’un Yüzleri Serisi 46*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2012.
13. Seçkin N. “19. Yüzyıl İstanbul Saraylarında Sultan Hamamları”, *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı (İstanbul 23-26 Kasım 2006)*, cilt 1, TBMM Matbaası, Ankara 2007, s. 294-315.
14. Tansuğ S. “Türk Hamamı”, *Türkiyemiz*, sayı 44, Akbank Yayını, İstanbul 1984. s. 5-13.
15. Taşçıoğlu T. *Türk Hanamı*, haz. Ali Pasinler, Unilever Yayınları, İstanbul 1998.
16. Tezcan H. *Bursanın İpeklisi*, Bursa Kültür A.Ş. Yayını, Bursa 2017.
17. Yılmazkaya O. *Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık Türk Hanamı*, Çitlembik Yayınevi, İstanbul 2002.

Web Kaynakları

1. <https://dergipark.org.tr/download/issue-full-file/38213>
2. www.kentakademisi.com

GAZİANTEP BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ HAMAM MÜZESİ HALÛK PERK KOLEKSİYONU

Halûk Perk¹

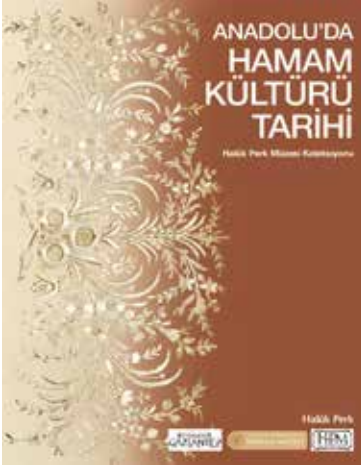
Gaziantep kalesinin güneyinde bulunan tarihi Lala Mustafa Paşa külliyesi; hamam, han, Susamhane, şimdi mevcut olmayan Bedesten ve Mîrimiran mescidini içine alıyordu. Külliyenin bir kitabesi olmamasına rağmen, vakfiye ve şer'î mahkeme sicilleri Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığını göstermekte ve 1577 yılını (hicrî 985) belirtmektedir. Külliyelerde ilk önce hamam inşa edilmekte, vakfiye ise bütün eser bittikten sonra düzenlenmektedir. Buna göre külliye 1563-1577 yılları arasında Lala Mustafa Paşa'nın Halep ve Şam beylerbeyliği görevinde bulunduğu yıllarda, Paşa Hamamı da 1564/1565 yıllarında inşa edilmiş olmalıdır.

Osmanlı dönemi hamam mimarisini yansıtan eser, hemen hemen bütün Antep hamamlarında olduğu gibi zemin kotunun oldukça altında, yere gömülmüş olarak inşa edilmiştir. Sokağa açılan sivri kemerli kapıdan dokuz basamak inilerek girilen hamam; soğukluk, ılıkılık, sıcaklık, su deposu ve külhandan oluşmaktadır. Hamamın ilk giriş yeri olan soğukluk kare planlı olup ortasında aydınlatma fenerinin bulunduğu kubbe ile örtülüdür. Soğukluktan bir koridorla ılıkılığa geçilir. Ilıklık kare planlı bir merkezin karşılıklı iki tarafında eyvanların bulunduğu genişçe bir mekandır. Ilıklıktan doğrudan girilen sıcaklık ise mekânın ortasındaki sekiz köşeli göbek taşının çevresinde sıralanan sekiz eyvan ve iki halvetten oluşmaktadır. Su deposu ve külhan, sıcaklığın devamında yer almaktadır.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi şehrin hafızasında önemli yeri olan ve unutulmaya yüz tutan hamam kültürünün gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak amacıyla Paşa Hamamı binasının Hamam Müzesi'ne dönüştürül-

1 Koleksiyoner, hp@halukperk.com

mesini planlamış, 2015 yılında binayı aslına uygun olarak restore etmiştir. Hamam kültürüne dair yerel, ulusal ve yabancı araştırma ve yayınlardan faydalanılarak Halûk Perk koleksiyonundan derlenen hamam eşyasıyla donatılan müzede; su kültürü, hamam kültürünün kökeni ve tarihi gelişimi, Türk hamamları, Gaziantep hamamları ve hamam mimarisi, hamam âdâbı, tellak, natır, erkek hamamı, güvey hamamı, gelin hamamı, lohusa hamamı, hamamda kız bakma, beraberindeki yeme içme ve eğlence kültürü gibi konular bal mumundan yapılmış mankenler, kiosklar, panolar, led ve dokunmatik ekranlar yardımı ile anlatılmaktadır.

ARİSTOTELES'E ATFEDİLEN TAŞLAR KİTABI'NDA İNORGANİK DEVALAR

Gürsel Aksoy¹

Aristoteles'e atfedilen *Kitâbu'l-ahcâr* (Taşlar Kitabı), yalnız 8. veya 9. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen, Arapça çevirisi ile günümüze ulaşan ve İslam bilim tarihinde mineraloji alanında kaleme alınan ilk eserdir. Dönemin bilgi kapasitesi çerçevesinde her yönden ele alınan bu eser, değerli taşlar, metaller ve bazı kimyasal maddelerin (mineraloji, simya/kimya ve metalürji gibi) ve doğal olarak minerallerin tıbbi kullanımına da yer verir.

Kitâbu'l-ahcâr'ın içeriğindeki malzeme, Aristoteles'in adını taşımasına rağmen, gerçekte çoğunlukla geç Antik Çağ'dan (M.S. 3-6. yüzyıllar) gelir. Bunun ile birlikte kitapta Theophrastos (M. Ö. yaklaşık 371-287), Boloslu Demokritos (M. Ö. 3. yüzyıl), Plinius (M. S. 23-79) ve Dioskorides (M. S. yaklaşık 40-90) gibi daha eski yazarlar ile *Physiologus*, *Lithika* ve *Cyranides* gibi gerçek anlamda geç Antik Çağ'da derlenmiş eserlerden gelen ya da onlar ile ortak olan unsurlar da vardır.

Kitâbu'l-ahcâr'ın Arapça metni modern dünyada kapsamlı olarak ilk kez Alman İslam bilim tarihçisi Julius Ruska (1867-1949) tarafından incelenmiş ve Almancaya çevrilmiştir². Kitabın modern ulusal diller içindeki ikinci inceleme ve çevirisi tarafımızdan yapılmıştır³. Türkçe çeviri için eserin Julius Ruska tarafından yayımlanan Paris nüshası ile onun ulaşma imkânının olmadığı iki Arapça yazma⁴ kullanılmıştır.

1 Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümü, graksoy@yahoo.com

2 Julius Ruska, *Das Steinbuch des Aristoteles*, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg 1912.

3 Gürsel Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı: İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2018.

4 Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bu yazmalar Şehid Ali Paşa no: 1840 ve Ayasofya no: 3610'dur.

Kitâbu'l-ahcâr'da çeşitli minerallerin müfred deva (karışım halinde olmayan ilaç) olarak kullanımı ya da tersine bunların insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri konusunda birçok bilgi ve batıl inanış bulunur. Kitapta ele alınan inorganik maddeler değerli taşlar, kimyasallar ve metaller olarak üç ana grupta toplanabilir.

Kitapta ele alınan değerli taşlar; inci, zümrüt, yakut, lâl, akik, oniks, bakırtaşı, elmas, zımpara taşı, türkuaz, lacivert taşı, siyah kehribar ve "anberi taşı" denen bir taştır. Kitapta bu taşların tıbbi özelliklerinin verilmesinin yanısıra gizemli özelliklere sahip olduklarına inanıldığı da belirtilir.

Kimyasal maddeler başta kükürt ve cıva olmak üzere, sönmemiş kireç, *mağ-nisiya*, zırnık, su taşı, *manğatis* taşı, kristal ile birlikte cam, tuz, boraks, soda, zaçlar, şap, mika, sürme taşı, tutya, sünger taşı ve tenkârdır.

Metaller ise simyadaki yedi metal (altın, gümüş, bakır, kurşun ve kurşun çeşitleri, demir, kalay gibi) ve bunlardan doğduğu kabul edilen (demir pası ve posası türünden) yan ürünlerdir. Bunun ile birlikte bütün metallerin tıbbi kullanımı olduğundan söz edilmez.

Kitâbu'l-ahcâr'da bu üç grup inorganik maddenin dışında, mitolojik karakterde olduğu söylenebilecek ya da arkalarında yatan gerçeklik payını günümüzde tespit etmenin çok zor olduğu maddelerden de bahsedilir. Mesela uyku yaptığı ve giderdiği söylenen iki taş böyledir⁵.

Kitâbu'l-ahcâr, organik kaynaklı olduğu halde inorganik özellikler taşıdıkları düşünülen maddelerin tıbbi özelliklerinden de bahseder (yazıldığı dönemin sahip olduğu bilimsel bakış açısı sebebi ile). Yengeç kabuğu ve mercan bunlar arasındadır.

Kitapta tıp ve farmakoloji tarihi bakımından önem taşıdığını söyleyebileceğimiz son konular olarak, böbrek taşının oluşumu ve zehirlenmenin vücuda nasıl etki ettiği ile ilgili kısımları gösterebiliriz⁶.

Kitâbu'l-ahcâr'ın gelişimi ve içeriği ile ilgili genel bilgi verdikten sonra minerallerin tıbbi etkileri hakkında aktarılan bilgilere geçebiliriz. Eserde mineraller genelde kısa paragraflardan oluşan maddeler halinde ele alınır. Minerallerin tıbbi etkileri hakkında verilen bilgiler de şu şekildedir:

İnci: Kalp çarpıntısı, kara safradan kaynaklanan korku ve baş ağrısına karşı kullanılır. Göz sinirlerini güçlendirmesi için sürmeye konur. Alaca hastalığı için kullanılır.

5 Gürsel Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı: İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum*, s. 130-131.

6 Gürsel Aksoy, *Aristoteles'in Taşlar Kitabı: İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum*, s. 108, 115.

Zebercet ve Zümrüt: Panzehir olarak kullanılır. Gözü güçlendirir. Sara hastalığından koruduğuna inanılır.

Yakut: Vebadan koruduğuna inanılır.

Lâl: “Güneşe karşı tuttuktan sonra ona bakanın gözündeki nuru eksiltir”⁷.

Akik: Öfkeyi ve kanamayı dindirdiğine inanılır. Tozu, diş çürümesine ve diş eti kanamasına karşı kullanılır.

Oniks: Olumsuz etkilere sahip olduğuna; keder, kötü rüya, fazla uyku ya da uykusuzluk yaptığına inanılır.

Bakırtaş: Kitapta zehirli olduğu söylenen bu taş, zehirlenen kişi için ise panzehir. Sirke ile eritilen tozu, çibanlara karşı kullanılır.

Elmas: Zehirli olduğuna inanılır.

Zımpara Taşı: Ateşte ısıtıldıktan sonra elde edilen tozu, urlara ve yaralara karşı kullanılır.

Türkuaz: Tozu sürme ile birlikte kullanılır. “Krallar tarafından kullanılmaz. Çünkü heybeti azaltır”.

Lacivert Taşı: Tozu sürme ile birlikte kullanılır.

Siyah Kehribar: “Siyah kehribardan aynaya bakmayı âdet edinen kişi katarakttan korunur”.

Anberi Taşı: İçecek ve tütsü kabı yapılır. “Bu taştan yapılmış kaptan içen kişinin kara safrası güçlenir”.

Altın: “Onu takanın kara safrasını dindirir. Vücudun bir yeri altın ile dağlanırsa kabarmaz”.

Gümüş: “Toz haline getirilen gümüş, sulu balgama karşı fayda sağlar”.

Bakır: Bakır, pas oluşumuna yol açtığı zaman zehirlidir. Pirinç kapta ekşi ya da tuzlanmış yiyeceklerin yenmesi fil hastalığı, saçkıran, karaciğer ve dalak ağrısı, mide fesadına yol açar.

Demir: “Demir tozu, ateşi olan kişiye faydalıdır. Ama diş ağrısına sebep olur”.

Kurşun: “Yakılmış kurşun, merhemlerde kullanılır. Gözdeki yaraları ve çibanları iyileştirir”.

⁷ Bu bölümde tınak içinde verilen bütün ifadeler, Kitâbu'l-Ahcâr metninden olduğu gibi alınmıştır.

Mürdesenk: Vücuttaki kötü kokulara ve boğaz ağrısına karşı kullanılır.

Beyaz kurşun: Göz beyazına ve yanıklara karşı kullanılır. “Merhemi, etin büyümesini teşvik eder”.

Tenkâr: Ağız kokusu ve diş ağrısına karşı kullanılır. “Yaraları iyileştirir”.

Altın Posası: Göz beyazı ve katarakta karşı kullanılır. Gözkapaklarının kaslarını güçlendirir.

Demir Posası: “Toz haline getirilip merheme katıldığında yaraları iyileştirir. Fistülleri iyileştirir”. Mide ilaçlarında kullanılır.

Bakır Pası: Uyuz, beyaz, sivilce ve yanıklara karşı kullanılır. Gözkapaklarının kaslarını güçlendirir. İçilirse karaciğer ve mideye zarar verir.

Zincifre: Merhemlere konup yaralara karşı kullanılır.

Kükürt: Uyuz, sara hastalığı, inme, iltihap ve yaralara karşı kullanılır.

Civa: “Cam bir kapta yükseltilirken vücuda değerse alaca hastalığına yol açar”.

Kireçtaşı: “Sönmemiş kireç, deriyi soyar ve karaciğere zarar verir. Yağla karıştırılırsa yaraları iyileştirir”.

Zırnık: Kireçtaşı ile birlikte kullanıldığında tüy dökücü etkiye sahiptir. Tozu dişlere sürülür.

Soda: “Deriyi temizler ve güzelleştirir. Karışımlarda kullanılan ilaçlardan değildir”.

Şap: “Zaç cinsinden olduğu” belirtilen bu maddenin sıtmaya karşı kullanıldığı söylenmektedir.

Boraks: “Sulu balgama faydalıdır”.

Kristal: “Kristalden yapılmış kaplar, güzel kokuyu muhafaza eder”.

Cam: Toz haline getirilip hayvan yaraları için kullanılır.

Mika: Simyada kullanıldığı söylenen bu maddenin “eritildiği zaman, urlara karşı faydalı olduğu” ve “felçliyi ayağa kaldırıp kırık kemikleri kaynattığı” belirtilmektedir.

Sünger Taşı: Balla karıştırılarak hayvanlarda görülen göz beyazına karşı kullanılır. Tozu, diş temizliğinde kullanılır.

Petrol: Melankoliye karşı kullanıldığı söylenmektedir.

Kil: Tuğla tozunun hayvanların sırtındaki yaralara karşı kullanıldığı belirtilmektedir.

Çeşitli minerallerin tıbbi etkileri hakkında *Kitâbu'l-ahcâr*'da verilen bilgiler genel olarak bu şekildedir. *Kitâbu'l-ahcâr*'la ilgili olarak tarihî ve filolojik temelde yaptığımız çalışmanın tıp ve eczacılık tarihi bakımından da farklı ve yeni yorumlara konu olmaya devam edeceğini düşünüyoruz.

Kaynaklar

1. Aksoy G. *Aristoteles'in Taşlar Kitabı: İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2018.
2. Ruska J. *Das Steinbuch des Aristoteles*, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg 1912.
3. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no:1840: *Kitâbu menâfi' el-ahcâr*.
4. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no: 3610: *Kitâbu'l-cevâhir ve'l-ahcâr*.

YUHANNÂ İBN MÂSEVEYH'İN CEVÂHİRİ'T-TÎBÎ'L-MÜFREDE ADLI KOKU RİSALESİ

Mehmet Kavak¹

Ebu Zekeriyya Yuhannâ İbn Mâseveyh'in Hayatı

Asıl adı Ebu Zekeriyya Yuhannâ (Yahyâ) b. Mâseveyh'dir. Latin Avrupa'da *Mesuë Senior*, *Mesue Major* ve *Janus Damascenus* adlarıyla bilinir. Fazilet sahibi biri olarak gösterilen Süryanî hekim Yuhannâ, halifeler ve krallar nezdinde öncü bir tabip olarak görülmüştür². Eczacı bir babanın çocuğu olarak miladi 777³ yılında veya 786-809⁴ yılları arasındaki bir tarihte Cündişâpûr'da⁵ doğduğu, H. 243/M. 857 yılında ise Samerrâ şehrinde öldüğu söylenir. Yuhannâ'nın, Cündişâpûr tıp ekolünün önemli hekimlerinden Cibrâil b. Buhtîşû'dan (Cebrâil b. Bahtîşû) tıp dersleri aldığı ve eğitimine Bağdat'ta devam ettiği bilinmektedir. Hem bilgin hem de musannif olan Yuhannâ, Abbâsî halifelerinden Hârûn Reşîd (d. 766-ö. 809) ve Me'mûn⁶ (d. 786-ö. 833), Mu'tasım (d. 796-ö. 842), Vâsık (d. 812-ö. 847) ve Mütevekkil'in (d.822-ö.861) hizmetin-

1 Dr., kavak.mehmet@outlook.com

2 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Tahran 1971, s. 354; İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ*, nşr. Fuâd Seyyid, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1985, s. 65-66; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ*, ed. August Müller, Tıpkıbasım: Fuat Sezgin, cilt 1, Frankfurt am Main 1995, s. 277; Donald Campbell, *Arabian Medicine and its Influence on the Middle Ages*, cilt 1, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., London 1996, s. 60.

3 Martin Levey, "İbn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", *Journal of the History of Medicine*, cilt 16 (October 1961), s. 394.

4 M. Cüneyd Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt 43, İstanbul 2013, s. 582.

5 Cündişâpûr (جندی‌شاپور), Sâsânî İmparatorluğu'nun ikinci şâhı olan I. Şâpûr (ö. M.S. 272) tarafından kurulan, onun adıyla anılan ve tıp alanındaki faaliyetlerle bilinen kadim bir şehirdir. Kurulduğu yer günümüzde İran'ın Hûzistân eyaleti (استان خوزستان) sınırları dâhilinde bulunmaktadır.

6 Yuhannâ, ilk hekimlik kariyerini Me'mun'un yanında yaptığında Me'mun henüz halife değildi. Me'mun bu esnada Horasan valisi iken, Yuhannâ onun özel hekimiydi. Yuhannâ, bu hizmeti sırasında dikkatleri üzerine çekmiş ve Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd tarafından saraya davet edilerek kendisine Grekçe tıp metinlerini Arapça'ya çevirme görevi verilmiştir. Bkz. Cyril Elgood, *A Medical History of Persia and the Eastern Caliphate*, Cambridge University Press, Cambridge 1951, s. 89.

de has hekim olarak tıp sanatını icra etti. Abbâsî halifelerinin onsuz yemeğe başlamadığı ve onun hazırladığı liste doğrultusunda yemeklerini yedikleri, bu minvalde kışın hazmı kolay, kuvvet veren sıcak tahıllar, yazın ise serinletici meşrubât ve cevarışler (sindirime faydalı karışımlar) önerdiği bilinmektedir. Elli yıl kadar Abbâsî sarayında görev yaptıktan sonra Beytülhikme'nin başına geçtiği söylene de bu konuda tartışmalar devam etmektedir⁷. Hârûn Reşîd tarafından Ankara, Ammûriye ve diğer Bilâd-ı Rûm (Anadolu'daki Bizans toprakları) şehirlerinden toplanan kadim tıbbâ (Hipokrat, Galen vd.) dair kitapların tercümesi ile görevlendirilmiştir. İbnü'l-Kıftî, Yuhannâ'nın tercümeler konusunda yetkin olduğunu söylese de görevinin çeviri yapmaktan ziyade tercüme heyetini yönetmek olduğu anlaşılmaktadır. Önceki medeniyetlere ait tıp eserlerinden Arapça'ya yapılan tercümeler konusunda bir dönemliğine öğrencisi olan Huneyn b. İshâk'ın önemli bir katkısı olmuştur⁸. Ayrıca Yuhannâ b. Mâseveyh, İslam dünyasında eczacılık alanı ile ilgili eser veren ilk müelliflerden sayılmıştır⁹. Ömrü boyunca tabiplik mesleğinde 1.000.000 dirhem kazandığını söylemiştir. Hatta bu beyanından sonra üç yıl daha yaşadığı ve kazanmaya devam ettiği bilinmektedir. Abbâsî Halifesi Vâsık'ın, Yuhannâ'yı çok sevdiği ve meclisinde yaşanan bir kırgınlık dolayısıyla¹⁰ gönlünün alınması için hazineden kendisine 300.000 dirhem verilmesini emrettiği söylenir¹¹.

Şahsiyet olarak keskin bir dil ve iğneleyici bir üsluba sahip olduğu bilinmektedir. Abbâsî Halifesi Mütevekkil'in de bulunduğu bir mecliste İbn Hamdûn, Yuhannâ'yı küçük düşürmeye çalışınca Yuhannâ ona cevaben: "Sendeki bu ce-

7 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-Ulemâ*, thk. İbrahim Şemseddin, Dârü'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 282; İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ*, s. 65; Saîd el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-ümmem*, nşr. Luvis Şeyho el-Yesûî (Louis Cheikho), Beyrut 1912, s. 36; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ*, cilt 1, s. 175; Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, Universitätsbibliothek Leipzig, Vollers (Karl Vollers Leipzig El Yazmaları Tasnifi) Demirbaş Kodu: 0768-02, v.31a; Carl Brockelmann, *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*, C. F. Amelangs Verlag, Leipzig 1909 (2. Baskı), s. 140-141; R. P. Paul Sbath, "Traité sur les Substances Simples Aromatiques (Kitâbu Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede)", *Bulletin de l'Institut d'Égypte*, Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale (Ifao), cilt 19, Kahire 1937, s. 5; Martin Levey, "Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", s. 394-395; Nesim Doru, *Doğudan Batuya Köprü Süryaniler Felsefe ve Çeviri Geleneği*, Dipnot Yayınları, Ankara 2007, s. 86, 110.

8 İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-Etibbâ*, s. 65; Saîd el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-ümmem*, s. 36; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ*, cilt 1, s. 175.

9 Martin Levey, "Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", s. 394.

10 Mecliste kendisine sâkî tarafından ikram edilen şarabın saf olmadığını ve bu konuda uzman olduğunu belirtmesi üzerine Vâsık, sâkîlere kızgın ve meclisinde hekimine yapılan bu davranışı saygısızlık sayarak, Yuhannâ'ya derhal 100.000 dirhem verilmesini emretmiştir. İkinci vaktinde bu meblağın ödenip ödenmediğini sormuş ve olumsuz cevap alınca miktarın iki katına çıkarılmasını, yatsı vaktinde de aynı cevabı alınca üç katı olan 300.000 dirheme çıkarılmasını emretmiştir. Bunun haricinde *Edebu't-tabîb* adlı eserinde Yuhannâ ile ilgili çok sayıda anekdot aktarılmıştır. İshak b. Ali er-Ruhâvî, *Edebu't-tabîb*, Edirne Selimiye Kütüphanesi, Demirbaş Nr: 1658, v.83a-b.

11 İshak b. Ali er-Ruhâvî, *Edebu't-tabîb*, Edirne Selimiye Kütüphanesi, Demirbaş Nr: 1658, v.83b; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ*, cilt 1, s. 175.

Mes'yi (Yuhann b. Mseveyh) tasvir eden sulu boya alışması, Wellcome Library (London)
(Erişim: 2019, <https://iiif.wellcomecollection.org/image/V0006562.jpg/full/full/0/default.jpg>).

halet akıl olsaydı ve yüz hunfesâ böceği'ne (domuzlan *böceği*) taksim edilseydi, her bir parçası Aristotle'den (Aristoteles) daha akıllı olurdu.” diyerek cahilliğini yüzüne vurmak suretiyle İbn Hamdûn'u küçük düşürmüştür¹². Kendi meslek grubu olan hekimlere de inceden bir iğnelemeyle: “Dünyada, vakti geldiğinde ölümden kaçabilen hiçbir hekim yoktur. Garip! Değil mi? Başkalarına fayda veren onca ilaca rağmen, bu ölümden kaçamaz. Açıkçası ölüm reçete yazan, kullanan, satan ve alan, yani ilaçlarla ilişkisi (anlaşması) bulunan herkese ulaşacaktır.” diyerek onlara ölümün kaçınılmazlığını hatırlatmıştır¹³. Yuhannâ'nın buna benzer çok sayıda nükteli anekdotları mevcuttur.

Eserleri

Yuhannâ b. Mâseveyh'e ait olduğu eserleri nakledenlerin listesine bakıldığında İbnü'n-Nedîm'in (ö. 995) *el-Fihrist* adlı eserinde 20, İbn Cülcül'ün (ö. 994) *Tabakâtu'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ* adlı eserinde 11, Sâid el-Endelüsî'nin (ö. 1070) *Tabakâtu'l-Ümem* adlı eserinde 11, Kiftî'nin (ö. 1248) *İhbâru'l-Ulemâ bi-ahbâri'l-hükemâ (Târihu'l-hükemâ)* adlı eserinde 28 ve İbn Ebî Usaybia'nın *Uyûnu'l-enba fi tabakatu'l-etibba* adlı eserinde 44 eser sıralanmıştır. Fuat Sezgin, *GAS (Geschichte des Arabischen Schrifttums)* adlı eserinde Yuhannâ'ya ait eserlerin listesini, yukarıda bahsedilen kaynaklara ek olarak, er-Râzî'nin *el-Hâvi* ve Bîrûnî'nin *Kitâbu's-saydana fi't-tib* adlı eserlerinden ve yazma eser kütüphanelerinden derlediği bilgilerle oluşturmuştur¹⁴. Bu çalışmada bahsedilen eserlerin sıralaması ve yazım yönteminde neredeyse bütün eserlerin kayıtlı olduğu *GAS* temel alınmış ve ana kaynaklardan derlenen bilgiler bu listeye ilave edilmiştir. Bazı eser isimleri müellifler tarafından farklı okunup farklı künye ile verilmiş olduğundan dolayı, listede mükerrer sayılabilecek birkaç esere rastlamak mümkündür. Yuhannâ b. Mâseveyh'e ait olduğu söylenen eserler:

1. Nevâdir et-tıbb/el-Fusûlu'l-hikemiyye ve'n-nevâdiri't-tıbbiyye'iletî ketebehâ Yahyâ b. Mâseveyh ilâ tilmîzihi Huneyn b. İshâk (hekimliğe dair meseleler ve nadir tıbbî terminoloji: 132 tıbbî özdeyiş/aforizma)¹⁵. Öğren-

12 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283.

13 Plinio Pioreschi, *A History of Medicine: Byzantine and Islamic Medicine*, cilt 4, Horatius Press, Omaha 2004, s. 215.

14 Fuat Sezgin, *GAS (Geschichte des Arabischen Schrifttums)*, cilt 3, E. J. Brill, Leiden 1970, s. 232.

15 Danielle Jacquart ve Gérard Troupeau tarafından eserin Arapça ve Latince versiyonu (Aphorismi Iohannis Mansoris ad Iohannem discipulum) Fransızca çevirisi ile birlikte “Le Livre des axiomes médicaux (Aphorismi)” adıyla 1980 yılında neşredildi. Yuhannâ'nın bu eserinin, Hipokrat'ın *Les Aphorismes* (Aforizmalar) ve *De Aëre, Aquis et Locis* (Hava, Sular ve Mekânlar) adlı eserleriyle içerik yönünden benzer olduğu söylenir. Bkz. Manfred Ulmann, *Islamic Medicine*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1978, s. 41-42; Plinio Pioreschi, *A History of Medicine: Byzantine and Islamic Medicine*, s. 214.

- cisi Huneyn b. İshak için telif etmiştir): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 233.
2. Kitâbu'l-Hummayât (hummalar/ateş nöbetleri): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etibbâ*, s. 65; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtu'l-Ümem*, s. 36; İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 282; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 233.
  3. Dağalu'l-‘ayn (göz kusurları/hastalıkları): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 233.
  4. Ma‘rifetu mihneti'l-keḥḥâlin (soru ve cevaplarla göz hekimliğinin inceliği): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 233.
  5. El-Kunnâşu'l-muşeccer (tıbbi konuları içeren kapsamlı eser): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etibbâ*, s. 65; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtu'l-Ümem*, s. 36; İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 233.
  6. Kitâb fî cevâhiri't-tîbi'l-mufrede bi-esmâiha ve-sıfâtihâ ve me‘âdinihâ (29 çeşit koku hammaddesi, içerikleri, kimyevî ve tıbbî özellikleri hakkında detaylı bir eser): Leipzig ve Halep Yazması; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 233.
  7. Kitâbu ıslâhi'l-edviyeti'l-müşhile/kitâb fî terkibu'l-edviyeti'l-müşhile ve islahihâ ve hâsseten külli deva' minha ve munfa'tih (müşhil ilaçların terkihi, tatbiki, her bir ilacın tek tek açıklanması ve faydaları hakkında kitap): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etibbâ*, s. 65; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtu'l-Ümem*, s. 36; İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 233.
  8. Kitâbu Havâşşi'l-ağziyye ve'l-bukûl ve'l-fevâkih ve'l-luḥûm ve'l-elbân ve ezâ'l-hayevân ve'l-ebâzîr ve'l-efâvîh (gıdalar, sebzeler, meyveler, etler, sütler, et ürünleri ve baharatların özellikleri): Sezgin, GAS, cilt 3, s. 234.
  9. Kitâbu mâi'ş-şa'îr (arpa suyu): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 234.
  10. Kitâbu'l-ezmine (zamanlar/mevsimler ve insan üzerindeki etkisi): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 234.
  11. Kitâbu'l-cevâhir ve şifâtihâ ve şifatu'l-ğavvâşîn ve't-tuccâr (madenler ve özellikleri, değerli taş arayan dalgıç ve tüccarlar hakkında kitap): Sezgin, GAS, cilt 3, s. 234.

12. Zikru havâşsi muhtabara ‘alâ tertîbi’l-‘ilel: Sezgin, GAS, cilt 3, s. 234.
13. El-Mirrâtu’s-sevdâ’ (kara sevda): İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü’l-Kıftî, *İhbâru’l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 234.
14. El-Munciḥ fi’t-tedâvî min şunûfi’l-emrâzi ve’ş-şekâvî (tecrübe edilmiş başarılı yöntem ve tedaviler): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 234.
15. Nubze laṭîfe (nabız): Sezgin, GAS, cilt 3, s. 234.
16. El-Bustân ve kâi’detu’l-ḥikme ve şemsu’l-âdâb: Sezgin, GAS, cilt 3, s. 234.
17. Muḥtaşar fî ma’rifeti ecnâsi’t-tîb ve zikri me’âdinihî (güzel kokuların cinsleri ve hammaddeleri üzerine muhtasar kitap): Sezgin, GAS, cilt 3, s. 234.
18. Kitâbu terkîbi’l-‘ayn ve ‘ilelihâ ve edviyetihâ (gözün yapısı, göz hastalıkları ve ilaçları): Sezgin, GAS, cilt 3, s. 234.
19. Risale fi’l-‘ayn (göz risalesi): Sezgin, GAS, cilt 3, s. 235.
20. Kitâb fi’l-ağziyye (gıdalar üzerine): İbn Cülcül, *Tabakâtu’l-Etibbâ*, s. 65; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtu’l-Ümem*, s. 36; İbnü’l-Kıftî, *İhbâru’l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 235.
21. Kitâb fi’l-eşribe (içecekler üzerine): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 235.
22. Kitâb fi’l-faşd ve’l-ḥicâme (kan alma/flebotomi ve hacamat üzerine kitap): İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbn Cülcül, *Tabakâtu’l-Etibbâ*, s. 65; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtu’l-Ümem*, s. 36; İbnü’l-Kıftî, *İhbâru’l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 235.
23. Kitâb fi’l-cüzâm (cüzâm üzerine. “Cüzâm üzerine daha önce benzeri görülmeyen (yazılmamış) eşsiz bir kitap” şeklinde açıklama yapılmıştır): İbn Cülcül, *Tabakâtu’l-Etibbâ*, s. 65; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtu’l-Ümem*, s. 36; İbnü’l-Kıftî, *İhbâru’l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 235.
24. Kitâb fi’l-balgam (balgam üzerine): Sezgin, GAS, cilt 3, s. 235.
25. Kitâbu ‘ilâci’n-nisâ’ ellavâtî lâ yahbalna/yahmilne (hamile kalamayan [kısır] kadınların tedavisi üzerine): İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü’l-Kıftî, *İhbâru’l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 235.

26. Kitâbu'l-mâlîhûliyâ ve esbâbihâ ve 'alâmâtihâ ve 'ilacihâ (melankoli hastalığının sebepleri, belirtileri ve tedavileri üzerine): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 235.
27. Kitâb fi's-şudâ' ve 'ilalihî ve evcâ'ihî ve-edviyetihî... (baş ağrısı, sebepleri, çeşitleri, tedavileri/ilaçları... Abbâsîler devrinde etkili bir komutan olan "Abdullah b. Tâhir için telif edildiği" söylenmektedir): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 235.
28. Kitâbu's-sumûm ve 'ilacihâ (zehirler/zehirlenmeler ve tedavileri): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 235.
29. Kitâbu't-teşrih (teşrih üzerine): İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 235.
30. Kitâbu's-şavt ve'l-buhhâ (ses ve ses kısıklığı üzerine): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulema*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 235.
31. Kitâbu def'i madârri'l-ağziyye (gıdaların zararını önleme/zararlarından kaçınma üzerine) /Kitâb fi zarari'l-ağziyye (gıdaların zararları üzerine): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 235.
32. El-Câmi'/Câmi'u't-tıbbi mimme'cteme'a 'aleyhi e'tıbbâi' Fâris ve'r-Rûm (Fars ve Rum hekimleri üzerine): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 235.
33. Kitâbu'l-kemâl ve't-temâm (mükemmellik ve olgunluk. Genel patoloji)¹⁶: İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtu'l-Ümem*, s. 36; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 282; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 235.
34. El-Kâmil fi'l-edviyeti'l-munkiye: Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 235.
35. Kitâbu'l-ishâl (ishal üzerine): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 235.
36. Kitâbu's-seder ve'd-duvâr (deniz tutması üzerine kitap) veya Kitâbu's-sidr ve'd-duvâr (uyuşukluk ve sersemlik üzerine kitap): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 235.

16 Patoloji üzerine yazılmış bu hacimli eserin birçok parçası günümüze ulaşabilmiştir. Bkz. Manfred Ullmann, *Islamic Medicine*, s. 41.

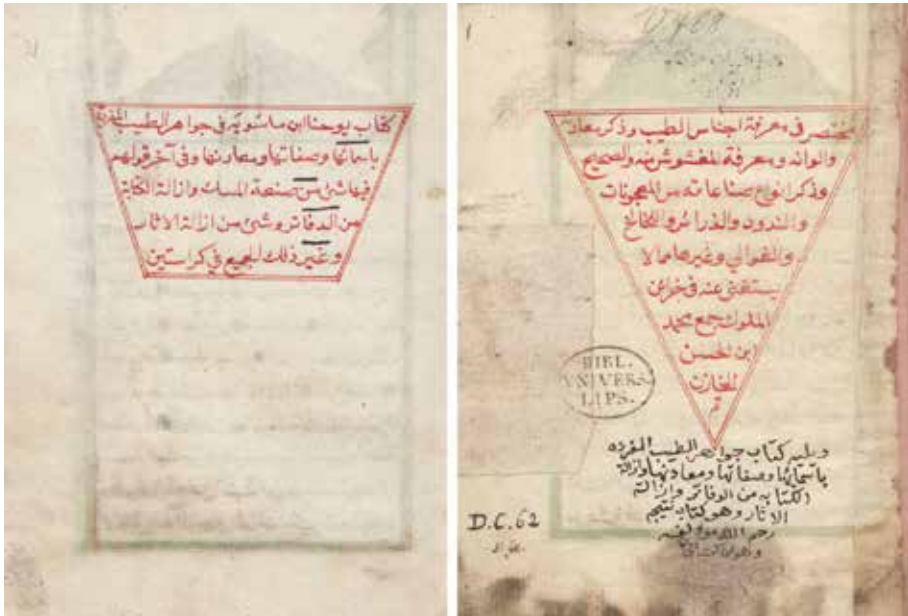
37. Kitâbu şarâbi'l-fâkihe (meyvelerden yapışan şaraplar): Sezgin, GAS, cilt 3, s. 235.
38. Kitâbu'r-raĥîm (rahim üzerine kitap)/kitâbu'l-cenin (cenin üzerine): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 235.
39. Kitâb fî veca'î'l-mefâşil (eklem ağrıları): Sezgin, GAS, cilt 3, s. 235.
40. Kitâbu miĥneti'l-eĥbâ' (eĥ-tabîb)/Kitâbu miĥneti't-tabîb (tabiplerin meslekî zorlukları üzerine, tabiplik imtihanı/meşakkati): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 235.
41. El-Mesâil (tıbbî meseleler üzerine): Sezgin, GAS, cilt 3, s. 236.
42. Kitâbu'l-ebdâl (muadil ilaçlar üzerine. Yuhannâ'nın öğrencisi Huneyn b. İshak için telif ettiği eser): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 236.
43. Kitâbu'l-burĥân (mantık üzerine kitap. 30 kısımdan/kitaptan oluşmaktadır): İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etîbbâ*, s. 65; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtu'l-Ümem*, s. 36; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 282; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 236.
44. Kitâbu'l-başîra: İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etîbbâ*, s. 65; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtu'l-Ümem*, s. 36; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 282; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 236.
45. Kitâbu'l-cevher/cevâhir (madenler üzerine): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 236.
46. Kitâbu'r-ruçĥân [fi'l-ma'ide]/Kitâbu'l-ma'ide (mide): İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etîbbâ*, s. 65; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtu'l-Ümem*, s. 36; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 236.
47. Kitâbu's-sırrî'l-kâmil: İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 236.
48. Kitâbu'd-dîbâc (dîbâc kumaşı? üzerine kitap): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 236.
49. Kitâbu't-tabîĥ (yemek kitabı): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, GAS, cilt 3, s. 236.
50. Kitâb lime'mtena'a'l-eĥbâ' min 'ilâci'l-havâmil fî ba'di şuhûri ĥamlihinne (hamileliğin belirli bazı aylarında tabiplerin tedaviyi red-

- detmesinin [tedaviden kaçınmasının] sebepleri üzerine kitap): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 236.
51. Kitâbu mecesseti'l-'uruk (damar konumunun tespiti): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etibbâ*, s. 65; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 236.
52. Kitâbu'l-kûlenc (kulunç üzerine): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 236.
53. Kitâb fî tertîbi sakyi'l-edviyeti'l-müşhile bi-hisâbi'l-ezmine ve bi-hisâbi'l-emzice (müşhillerin mizaç ve mevsimlere göre verilmesi): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 236.
54. Kitâb fî duhûli'l-ḥammâm/Kitâb fî duhûli'l-ḥammâm menâfi'iha ve mudariha (hamamın fayda ve zararları üzerine): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtu'l-Ümem*, s. 36; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 236.
55. Kitâb fî sivâk ve's-sunûnât (diş fırçası ve diş macunları üzerine): İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183; Sezgin, *GAS*, cilt 3, s. 236.
56. Kitâbu'l-edviye (ilaçlar): İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etibbâ*, s. 65.
57. Kitâbu'l-kâmil: İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 354; İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283.
58. Kitâbu'n-nuch (Me'mûn için telif ettiği küçük kunnadır): İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283.
59. Kitâbu islâhi'l-ağziyye (gıdaların ıslahı üzerine): İbnü'l-Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 283.
60. Kitâbu fî ḡayri ma şey' mimma acz anhu gayruhu (kimsenin yazmadığı konular üzerine kitap): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183.
61. Kitâbu'l-tedbiru's-sihhâ (hıfzıssihha): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183.
62. Kitâbu terkîbi ḡalki'l-insan ve eczaiyihi ve adedi a'zaihi ve mefasilihi ve îzamihi ve ûrukihi ve marifetu esbabî'l-evca' (insanın yaratılış itibariy-

Leipzig nüshasının 2. bölümü olan *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*'nin başlangıç (sağda) ve sonuç (solda) kısmı
Kaynak: Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.31b, 51a.

Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede iç kapak (solda), bütünlük Leipzig yazması ilk varak (sağda)

Kaynak: İlk varak (sağda), Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.1a.

Kaynak: İç kapak (solda), Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.31a.

le yapısı, organları, kasları, kemikleri, damarları ve bunların sayıları ve ağrının sebepleri üzerine kitap. Me'mûn için telif edilmiştir): İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183.

63. Kitâbu'l-hileti lil bur': İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s. 183.

64. Daha önce British Museum'da bulunan ve sonradan British Library koleksiyonlarına dâhil olmuş ve Latince'ye tercüme edilmiş çok sayıda eserin yanısıra, 1602 yılında "Opera" adıyla Venedik'te Latince olarak basılan ve resimli tıbbi bitki rehberi olan bir eseri mevcuttur. Ayrıca dünyanın birçok yerindeki muhtelif yazma eser kütüphanelerinde günümüze ulaşabilmiş eserlerini bulmak mümkündür¹⁷.

Yöntem

Bu çalışmada *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede* (جواهر الطيب المفردة)¹⁸ adlı eserin üç versiyonundan istifade edilmiştir. Birincisi eserin yazma nüshası olan ve Almanya'nın Leipzig şehrindeki Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi, Karl Vollers Leipzig El Yazmaları Tasnifi'nde bulunan orijinal el yazması nüshadır.

İkincisi R. P. Paul Sbath¹⁹ tarafından hazırlanan ve Fransızca bir mukaddime ile yayımlanan Arapça tahkikli neşridir. Bu neşre kaynaklık eden yazma eseri Halep'te bulunduğunu söylemekle yetinen Sbath, Halep yazmasının fiziksel özellikleri dışında, yazmanın tam olarak nerede bulunduğu veya hangi koleksiyona kayıtlı olduğuna dair bilgi vermemiştir.

Üçüncüsü ise Martin Levey'e²⁰ ait İngilizce tercüme metindir. Levey, bu tercümeyle Sbath'ın çalışmasından hareketle yapmıştır.

Elimizdeki Leipzig yazması, aynı kalemde çıkmış ve birleştirilmiş bir mecmua olup toplamda 51 varaktan oluşmaktadır. Birleştirilmiş eserin ikinci kitabı olan *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede* adlı risale ise 3 kısım ve 21 varaktan oluşmaktadır (31a-51a). Risalenin 14 varaklık 1. ve 2. kısımlarında (31a-43b) 29 hammaddeden (ilk 5'i temel, diğer 24'ü diğer kokular) bahsedilmektedir. 3. kısım (43b-51a) ise bu hammaddelerin işleniş hakkındadır. Sbath'ın Fransızca bir girişle ele aldığı tahkikli neşri ve Levey'in İngilizce tercümesi,

17 Donald Campbell, *Arabian Medicine and its Influence on the Middle Ages*, s. 60-61.

18 Leipzig Universitätsbibliothek, Vollers (Karl Vollers Leipzig El Yazmaları Tasnifi) Demirbaş Kodu: 0768-02, v.31a-51a; Online erişim: https://www.refaiya.uni-leipzig.de/receive/RefaiyaBook_islamhs_00006475.

19 Sbath "Traité sur les Substances Simples Aromatiques", s. 5-27.

20 Martin Levey, "Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", s. 394-410.

yazmanın 1. ve 2. kısmı ile ilgili olup bu iki çalışmada da risalenin 3. kısmı yer almamaktadır. Sbath ve Levey'in çalışmalarında ele alınmayan ve ilk defa bu çalışmada ele alınan kısım ise "hammaddelerin işlenmesi/yapımı" konusudur. İkinci kısmın sonuna kadar dipnotlarda üç versiyon kullanılırken, üçüncü kısımda sadece Leipzig yazması üzerinden hareket edilmiştir.

Tablo 1: Halep ve Leipzig Yazmalarının Karşılaştırmalı Tablosu

Halep Yazması ²¹	Leipzig Yazması ²²	
Müstensih	[يوحنا ابن عبد المسيح الأنطاكي] [الارخبدياكون] Başdiyakoz ²³ [Archdeacon] Yuhannâ İbn Abdulmesih el-Antakî	محمد ابن الحسن الخازن Muhammed İbnu'l-Hasan el-Hâzin [Hazinedâr]
Yazmanın adı	جواهر الطيب المفردة <i>Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede</i>	جواهر الطيب المفردة <i>Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede</i>
Yazmanın durumu	Ciltsiz, iyi korunmuş.	Ciltli, iyi korunmuş. Bir ciltte birleştirilmiş 2 yazmanın 2.kısım
Dil	Arapça	Arapça
Kağıt rengi	Sarı	Sarı
Yazı türü	Nesih	Nesih
Satır sayısı	13	13
Varak sayısı	29	21
Mürekkep	Siyah	Metin: Siyah / Başlıklar: Kırmızı
Ebat	17x12 cm	Birleştirilmiş Yazma: 22.7 x 15.5 cm Metin alanı: 15.5 x 10 cm
Tarih	3 Muharrem 971 / 23 Ağustos 1563	Tarih kaydı yoktur.

21 Sbath, yazmayı 1933 yılında Halep'te bulduğunu kaydeder. Bu bilgi dışında yazmaya dair bir kayıt bulunamamış ve yazmaya ilişkin bilgiler Sbath tarafından neşredilen "Traité sur les Substances Simples Aromatiques" adlı çalışmadan derlenmiştir. Bkz. Sbath, "Traité sur les Substances Simples Aromatiques", s. 8.

22 Leipzig yazmasının fiziksel özellikleri için bkz. Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.1a.; Birleştirilmiş yazma için Bkz. https://www.refaiya.uni-leipzig.de/receive/RefaiyaBook_islamhs_00006473; Yuhannâ b. Mâseveyh'in risalesi için Bkz. https://www.refaiya.uni-leipzig.de/receive/RefaiyaBook_islamhs_00006475.

23 Belirli bazı görevleri ifa etmesi için görevlendirilen ve Grekçe'de "yardımcı" anlamına gelen Hristiyan din adamı.

Ferağ kaydı	Böylelikle Yuhannâ b. Mâseveyh'in <i>Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede</i> adlı eseri başdiyakoz Yuhannâ İbn Abdulmesih el-Antakî'nin eli ile Halep'te 3 Muharrem 971 (23 Ağustos 1563 Pazartesi) tarihinde bitirilmiştir. Ve'l hamdü'lillah daimen ebeden ²⁴	معادنه وأوانه و معرفة المغشوش منه مختصر في معرفة أجناس الطيب وذكر المعجونات والتدود والذرائر والخالج والصحيح وذكر أنواع صناعاته من خزان الملوك، جمع محمد ابن الحسن الخازن ثم والغوالي وغيرها مما لا يستغني عنه في Hükümdarların hazinelerinin olmazsa olmazlarından koku türleri, hammaddeleri, renkleri, hileli ve hilesiz olanı tanıma, macunlar, "en-nüdûd" (öd ağaçları), "ez-zerâir" (koku yapımında kullanılan tozlar), "el-lelâlih" (güzel kokulardan elde edilen macun ve mumlar. Tekili: lâhlaha- لَأْلَهَا), "el-ğavâli" (galiyeler) ve bunların dışındakilerin yapımı hakkında muhtasar bir eser Muhammed İbnü'l-Hasan el-Hâzin (Hazinedâr) tarafından derlemiştir. ²⁵
Birleştirilmiş yazmanın dış kapağına sonradan yapııştırıldığı anlaşılan kayıta:		

<p>هذا كتاب معرفة لجناس الطيب و معه كتاب معرفة جواهر الطيب و هو من غرائب الكتب</p> <p>"Bu kitap, güzel koku türlerinin bilgisi hakkındadır. Ayrıca güzel kokuların hammaddelerinin bilgisi hakkındadır. Bu kitap ender kitaplardandır."²⁶ yazısı yer almaktadır.</p> <p><u>Birleştirilmiş yazmanın iç kapağının alt kısmında:</u></p> <p>ويليه كتاب جواهر الطيب المفردة باسمائها وصفاتها و معادنها و إزالة الكتابة من الدفاتر و إزالة الآثار و هو كتاب نتيجة رحم الله مؤلفه و هو من؟ كتب الحاج</p> <p>"Devamında <i>Kitâbü Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede</i> (basit aromatik içerikler üzerine kitap) vardır. Basit (aslında temel kokular) kokuların isimleri, özellikleri, madenleri, yazıların ve izlerinin defterlerden silinmesi ile birlikte. Bu ise Kitâbu Netîce'dir. Allah onun müellifine rahmet eylesin."²⁷ şeklinde kayıt bulunmaktadır.</p>
--

24 Müstensih'e ait bu kayıt Leipzig nüshasında bulunmayıp, Halep nüshasından hareketle Sbath tarafından hazırlanan tahkikli neşir çalışmada ve Levey'e ait İngilizce tercüme metinde yer almaktadır.

Bkz. Sbath, "Traité sur les Substances Simples Aromatiques", s. 24; Martin Levey, "Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", s. 409.

25 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.1a.

26 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.1a.

27 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.1a.

Tablo 2: Konuların Tasnifi ve Maddeler

Yazmanın Tasnifi	Karşılığı	Orijinali	
I. Kısım	Usûl (Esas Kokular)	Misk	المسك
		Amber (Anber)	العنبر
		Öd Ağacı (Ûd)	العود
		Kâfûr	الكافور
		Safran (Za'feran)	الزعفران
II. Kısım	Efâviye (Baharat / Diğer Kokular)	Sümbül (Sünbül)	السنبُل
		Karanfil	القرنفل
		Sandal	الصندل
		Hint Cevizi / Muskat (Cevz-i Bevvâ)	الجوزبوا
		Rezene (Besbâs)	البسباس
		Gül (Verd)	الورد
		Felence	الفانجة
		Zerneb	الزرنب
		Tarçın (Kırfah)	لقرفة
		Hint Biberi (Herneve)	الهرنوه
		Kâkule	القاقله
		Kübabe/Kebâbe (Kebâb)	الكبابية
		Küçük Kâkule (Hâl-Bevvâ)	الهال بوا
		Misem Tanesi (Habbu'l-Misum)	حب المسم
		Fâğire	الفاغرة
		Mahleb	المحلب
		Vers	الورس
		Kust	القسط
		Ezfâr	الاضفار
		Bunk	البنك
Dirf	الضرو		
Kamala (Kanbel)	القتبل		
III. Kısım	Hammaddelerin İşlenmesi / Yapımı	Amberin İşlenmesi/Yapımı	صنعة العنبر
		Miskin İşlenmesi/Yapımı	عمل المسك
		Kâfûrun İşlenmesi/Yapımı	عمل الكافور
		Safran Suyunun Damıtılması	تصعيد ماء الزعفران
		Gül Suyunun Damıtılması	تصعيد ماء الورد
		Güzel Kokulu Bitkilerin (Reyvâhîn) Suyunun Damıtılması	تصعيد ماء الرياحين
		Çâliye Yapımı	صنعة غالية
		Sarı Çâliye Yapımı	صنعة غالية صفرا
		Nedd Yapımı	عمل ند
		Zebâd Yapımı	عمل زياد
		Belistan Yağı Yapımı	عمل دهن البلستان
		Kına Yapımı	عمل الحنا
		Zeytinyağı Yapımı	عمل زيت
		Nil (Çivit) Yapımı	عمل نيل
		Safran Yapımı	عمل زعفران
		Nil (Çivit) Boyası İksiri	اكسير صبغ النيل
		Nebiz İksiri	اكسير النبيذ
		Sırke İksiri	اكسير الخل
Gülsuyu İksiri	اكسير الماء ورد		

Cevâhiri't-Tîbi'l-Mufrede (Basit Aromatik İçerikler)

Yuhannâ b. Mâseveyh'in *Cevâhiri't-Tîbi'l-Mufrede*'sinin giriş kısmında: "İçeriklerin isimleri, özellikleri ve hammaddelerinin hususiyetleri hakkındaki kitabıdır. Kitabın son bahsi miskin işlenişi, yazının defterden ve bir şeyin kitaplardan çıkarılması²⁸ ile beraber hepsi iki defterden (bölümden) oluşmaktadır."²⁹ açıklaması yer almaktadır. Leipzig nüshasında Levey ve Sbah'tın girişinde³⁰ bulunan teslis kalıbı yoktur. Bu başlangıçtan sonra içeriğe dair bilgiler aynıdır. Metne girişte eserin künyesi verildikten sonra kitabın içeriğinde bulunan hammaddeler ve özelliklerinden bahsedilmektedir. Müellif, eserdeki maddeleri *esas kokular* ve *diğer kokular* olmak üzere ikiye ayırmış ve öncelikle 5 esas kokuyu ele alarak metne başlamıştır³¹.

I. Kısım

I. Esas Kokular (Usûl- الاصول)

Hammadde bakımından esas kokular "misk" (المسك), "amber" (العنبر - anber), "öd" (ؤد - العود), "kâfûr" (الكافور) ve "safrân" (الزعفران - za'feran) beşlisidir³².

I.1 Misk³³

Misk konusunda tafsilatlı bilgi veren ilk müelliflerden olan Yuhannâ b. Mâseveyh'e göre miskin birçok cinsi vardır ve her birinin kalitesi farklıdır. Buna göre en kaliteli "Soğd" (الصغدى- soğdî) miskidir. Bu miskin Tibet bölgesinden Soğd'a karayolu ile taşındığı ve buradan uzak yerlere gönderildiğini

28 Bu kısım anlam yönü ile muğlaktır. "Yazının defterden ve bir şeyin kitaplardan çıkarılması" ibaresinden ne kastedildiği anlaşılamamıştır.

29 Yazma eserin giriş sayfasında kırmızı mürekkeple yazılan künye ve içerikle ilgili başlık niteliğindeki Arapça ibare şu şekildedir:

كتاب يوحنا بن ماسويه في جواهر الطيب المفردة باسمائها وصفاتها ومعانها وفي آخر قولهم فيها شئ من صنعة المسك من النفائر وشئ من ازالة الاثار وغير ذلك الجميع في كراستين. وازالة الكتابة.

30 "Baba-oğul-kutsal ruh, tek tanrı adına, âmin (بسم الأب والابن والروح القدس الإله الواحد أمين). Bu risalede Yuhannâ b. Mâseveyh'in risalesindeki basit aromatik içerikler, adları, özellikleri ve menşeleri hakkında bilgi verilecektir". Burada başka bir müellif tarafından, Yuhannâ b. Mâseveyh'in kitabının yazılmaya başlanacağı bilgisi yer almaktadır. Ne Sbah ne de Levey tahkik ve tercümeyle hangi nüshaya göre yaptığını açıklamamıştır. Onların bu makaleleri muhtemelen eserden çok sonra istinsah edilen bir yazma metin üzerine inşa edilmiştir. Nitekim Leipzig nüshasında giriş besmele ile başlamış hemen ardından asıl konu olan kokulara geçilmiştir. Burada bir teslis kalıbı yoktur. Bkz. Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tîbi'l-Mufrede*, v.31b; Sbah, "Traité sur les Substances Simples Aromatiques", s. 9; Martin Levey, "Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", s. 397.

31 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tîbi'l-Mufrede*, v.31b.

32 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tîbi'l-Mufrede*, v.31b; Sbah, "Traité sur les Substances Simples Aromatiques", s. 9; Martin Levey, "Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", s. 397.

33 Moschus moschiferus L. Misk geyiği, misk kesesi ve elde edilişi, misk ticareti, misk hileleri, hediyeleşmede misk ve tıpta kullanımı hakkında geniş ve detaylı bilgi için Bkz. Mehmet Kavak, "Ortaçağda Misk", *Vakanüvis Dergisi*, cilt 3 (2018), s.188-229.

söylemektedir. Bundan sonra kalite olarak “Hint” (hindî-الهندي) miski gelmektedir. Hint bölgesine Tibet’ten getirilen bu misk bundan sonra Debil’e gönderilir. Ardından “Çin” (sinî-الصيني) miski gelir. Bunun kalitesi Hint miskinden daha düşüktür. Kalitenin düşük olması uzun deniz taşımacılığı boyunca (neme maruz kalması) ve beslendiği otun aromasıyla da ilgilidir. En iyi misk çeşidi, “kendeshe” adı verilen otlarla beslenen misk geyiklerinden elde edilir. “Tibet” ve “Keşmir” miskleri bu türdendir. Bundan sonra ise sümbül ile beslenen geyikten elde edilen ve işlenmeye müsait Tibet miski gelmektedir. En kalitesiz misk türü ise adımı tadının acılığından alan “mırr” adındaki (acı) otlarla beslenen geyiklerden elde edilmiştir. Bu otun kokusu doğadaki normal (sıradan) ot kokusuna benzetilmektedir. Kökünün kokusu misk kokusuna benzetilse de misk kokusunun bundan daha keskin olduğu söylenmiştir.

1. 1. 1. Misk Hileleri

Miskin çokça hilesi vardır. Bu hilelerin sırrını ancak bu işle meşgul olanlar bilebilir. Hileli misk kesesinin dıştan görünüşü geyik dışkısının şekline benzemektedir. Hile yapılırken kurşun, demir ve gümüş gibi keseyi ağırlaştırıcı madenler kullanılır. Ayrıca su yardımı ile karıştırılan bu maddeler iyice bastırılır ve sıkıştırılır.

1. 1. 2. En Kaliteli Misk

En iyi misk, Şam ve Lübnan elmasının kokusunu veren, rengi sarıya çalan, kesesinin içinde büyüklü küçüklü taneler olan cinsidir. Bundan sonra kokusu itibariyle en kaliteli misk türüne benzeyen fakat kalite olarak daha düşük olan koyu-siyah renkteki misk çeşidi gelmektedir.

İbn Mâseveyh’in Hintlilerden edindiği bilgiye göre renk itibariyle 3 çeşit misk vardır. En kaliteli ve hakiki misk, rengi herkesçe bilinen açık sarı olanıdır. Bunun haricinde iki misk türü daha vardır. Bunlardan ilki kendi bölgelerinde yetişen otların kurutulup karıştırılmasından elde edilir ve bunda (gerçek) miskin kendisi hiç yoktur. Bu misk çeşidi elde edildiği bölgede yaşayan insanlar tarafından iyi tanınır. Tibet halkı tarafından kullanılır ve ihraç edilmesine müsaade edilmezdi. Son misk türü ise kullanılmasına rağmen pek de tavsiye edilmeyen cinstendir. Bu durum miskin kötü muhafaza edilmesinden kaynaklanır. Hile yapmak maksadı ile içine konulan maddelerin tesirinden dolayı misk yapısı itibariyle değişir, başkalaşma uğrar ve nihayetinde bozulur. İçinde çokça hile barındırmasından dolayı çoğu kimse tarafından anlaşılabilen hilelerini attâr ve tacir (cellâbîn), miski koklamak suretiyle kolayca (hileli olup olmadığını) tespit edebilir. Bu misk Keşmir’in iç taraflarından getirilmektedir. Tavsiye edilmeyen ve sürülmeyen bu misk, kaliteli miskle mukayese edilemeyecek düzeyde kalitesizdir. Benimsenme

ve tavsiye edilme derecesi bakımından da düşük olup kaliteli ve ona yakın kalitedeki miskin ancak yarı fiyatına alıcı bulur.

1. 1. 3. Tıbbî Yönü

Misk sıcak, hoş (latif), keskin, tesirli olup kalbe faydalıdır. Yaralanmalarda yara üzerine sürüldüğünde kanı durdurma özelliği vardır. Bazen misk yerine ona en yakın olduğu düşünülen “cündbâdester”³⁴ yağı kullanılmıştır³⁵.

1. 2. Amber

Birçok cinsi olup kalite açısından bazıları diğerlerinden üstündür. Bunlar tecrübeden ziyade menşeleriyle bilinirler. Amberin en iyi cinsi “salahatî”dir (السلامة). Salahatî'nin en iyi türü mavi, çok yağlı ve iri olup parfüm üretiminde kullanılır. Daha sonra “kakulî” (القاقلى) cinsi vardır. Kokusu iyi olup biraz kurudur. Bu, birincisine göre parfümeri üretiminde gerekli olduğu durumlar haricinde tercih edilmez. Yalnızca ortamı ferahlatmak için kullanılır. Bundan sonra “mand” (المنند) cinsi gelir; çok kalitesiz olan bu cinsin birçok çeşidi vardır. Mand cinsinin en kaliteli “şehrî” (الشحرى) dir. Bu cins, dışının siyahlığı için sarılığı ile bilinir. Dokunulduğunda elde renk bırakır. Kokusu kuru amber gibidir. Fakat suda kalmaz. Merhem yapımı için iyidir. Fakat kurusundan yapılmaz. Salahatî ağır gelince parfümeriye karıştırılır. Şehrî türü gibi bu da zenc çeşididir. Kokusu itibarıyla çok kötüdür. İçinde siyah yoktur, sarıdır. Bordo renkte olan bir mand cinsi de vardır ve eli boyar (elde iz bırakır). Nadir durumlar dışında parfümeride kullanılmaz. Nadiren kokulu merhemlerde kullanılır. Bu cins, eldeki boya çıkarılmak için etkilidir. “Samakî” (السمكى) ise denizden beslenen kuş ve balıkların yediği bir cinstir. Daha sonra bunu yiyen hayvanlar ölür ve kıyıya vururlar. Bu durumda amberden geriye zift benzer bir sıvı kalır. Bu hâliyle diğer kokulardan kötüdür. Bu cins, kaliteli

34 Cündbâdester (الجند بالستر), Farsça'da *kunduz hayası/testisi* manasında olup, testisten ziyade hayvanın anüsü ile erkeklik uzvu arasında bulunan küçük keseleri (yağ bezeleri) tanımlamak için kullanılmıştır. Kunduz yağı olarak da bilinen cündbâdester tabiat olarak 3. dereceden sıcak ve 2. dereceden kurudur. Seyreltici bir yağ olup tıp alanında misk kadar istifade edilmiştir. Benzer özelliklerinden dolayı çoğu zaman misk yerine kullanılmıştır. Isıtıcı etkisi ile bilinen cündbâdesterin kolik, mukus salgını, rahim ve mide üşütmesi, unutkanlık, sağrıklık, kulak uğultusu, bağırsak kanaması, yüz felci ve aşırı uyumaya (hipersomni) karşı faydalı ve regl söktürücü olduğu söylenmiştir. Nane özsuyla karıştırılıp kullanılmasının menstural akıntıyı ve plasenta çözülmesini hızlandırdığı, zarar vermeden rahmin boşalmasına ve ölü ceninin tahliyesine yardımcı olduğu; yakılması veya dumanının solunmasının da benzer etkiler doğurduğu söylenmiştir. İdrar sıkışmasını gidermek için üretraya cündbâdester enjekte edilmiştir. Kese içinde bulunan yağdan, sinir hastalıkları gibi değişik hastalıklarda cündbâdesterden istifade edilmiştir. Ayrıca haşarat sokmaları ve ağır etli yemek zehirlenmelerine karşı bir panzehir olduğu dile getirilmiştir. Bkz. Mehmet Kavak, “Ortaçağda Misk”, s. 218-219.

35 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.33b; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 9-11; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 398-399.

amber ile karıştırılarak hile yapılır. Salahaî ve kakulî tipleri Hind'in Sofala³⁶ bölgesinden getirilir. Mand ve şehri tipleri ise Yemen'in Hadramut sahilinden alındıktan sonra birkaç günlük yolculuktan sonra Aden tarafına getirilir. Bordo rengindeki zenc tipleri Zenc ülkesinden getirilir. Bazıları buna *şehrî* de der. Fakat zenc ismi siyah renk de demektir. Amberin deniz tabanında yetişen bir bitki, denizde yaşayan bir hayvanın gaitası olduğu düşünülmektedir. Dahası denizin kendisinin ürettiği bir madde (tortu) olduğu da söylenmiştir. Amber, tabiat olarak (mizacen) rutubetten etkilenen yaşlılar için önerilmiştir. Bunlara balla yapılan bir karışımın içine konularak (cevariş) reçete olarak verilir³⁷.

1. 3. Öd Ağacı

“Öd”ün birçok cinsi vardır. Bunlardan ikisi “mendeli” (المندلى) ve “semenderûnî” (السمندرونى) diye adlandırılan Hint menşeli olanlardır. Bunlar Hind'in Sofala³⁸ bölgesinin Semenderun şehrinden gelir. Bu ikisi kalitesine göre sınıflandırılır. Bunların en kalitelisi siyah ve koyu mavi renkte olup özü ağır, katı ve yoğun/akıcıdır. İçinde beyazlık yoktur ve yenilmez. Kalıntıları ateşte yakıldığında hızlıca yanarak çevreyi sarar. Bazıları beyaz, bazıları da siyah renkli ödü tercih eder. Büyük bir kıt'ada (yumru) bir menn ölçüsü³⁹ kadar bulunur. Hint türleri arasında en düşük kalitedeki “kumârî” (القمارى) saf siyah olup içinde beyazdan müberrâdır. Kalıntıları ise ateşte yakılır. Öd, Sofala'ya (سفالة) bağlı Kumâr/Kamrun (قمارون)⁴⁰ bölgesinden gelir ve bir

36 Müellif, Sofala'nın (سفالة) Hind'e ait bir yer olduğunu belirtmektedir. Burada kullanılan Hind tabiri muhtemelen Hint Okyanusu'nu karşılamaktadır. Müellif bazen Sofala'nın Çin'e 5 günlük mesafede olduğunu bildirir. Bundan dolayı Hindistan ve Çin dolaylarında Sofala adında bir yer bulunması da muhtemeldir. Arapça'da bu isim *aşağı bölge* anlamına da gelen “sufela” şeklinde de kullanılmıştır. 1497'de Portekizliler Afrika kıtasının güney ucundan dolaşarak Kilva Krallığı'na ait Sofala liman kentine ulaşınca buranın altın ticareti için önemli olduğunu anlamış ve yerlilerin iç bölgeden getirdikleri altınları satın alıp Hindistan'ın batı sahilindeki pazarlarda baharatla takas etmeye ve satın aldıkları baharatları dünya piyasasına sunmaya başlamışlardır. Bahsedilen bu Sofala, günümüzde Mozambik devleti sınırlarında yer alan bir liman kentidir. Bkz. João de Barros, *Ásia, Dos Feitos que os Portugueses Fizeram no Descobrimento e Conquista dos Mares e Terras do Oriente*, yay. haz. António Baião, cilt1, Coimbra 1932, s. 130; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 401.

37 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.33b-35ab; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 11-12; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 400.

38 Sbath ve Levey'de “Sofala” yazılmışken, yazma metinde “bilâd-ı sekalib-i Hind” şeklinde geçmektedir.

39 Ortaçağda bir ağırlık ölçüsü olarak menn biriminin karşılığı bölgeye ve zamana göre değişebilmektedir. Yaygın olarak kullanılan üç tip menn ölçüsü vardır. Birincisi 833 gramlık *küçük menn* (şer'i menn); ikincisi 1920 grama tekabül eden *orta menn*; üçüncüsü ise 3000 g olan *büyük menn* (menn-i tebriz)'dir. Her bir menn 130 dirhemlik 2 ritla eşittir. Bkz. Walter Hmz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Ali Sevim, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 19, 21-22.

40 Kumr (قمر) Adası'nın (Bugünkü Madagaskar) Zenc Denizi'nin ortasında bulunan en büyük ada olduğu ve bu denizde Kumr'dan daha büyük ada bulunmadığını söyleyen Yakut el-Hamevî, Kumr'un *varakul-kumarî* sinin (kumarî cinsi öd ağacı yaprağı) meşhur olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l- Buldân*, cilt 4, Dâru Sâdir, Beyrut 1995, s. 397.

yumrusunda yarım rıtl⁴¹ mahsul vardır.

“Sanfî” (الصنفي) tipi öd, fiyat ve niteliği ile kumârî cinsine yakın iken bazen ondan daha kaliteli özelliklere sahip olabilmektedir. Çin’e beş günlük mesafede bulunan Sofala’nın Sanf bölgesinden getirilmektedir. Sanfî cinsinin en iyisi içi yapışkan ve yoğun bir özsuyna sahip olanıdır. Bir öbeğinden 2 rıtl mahsul elde edilir. “Kasfî” (قسفي) tipinin menşei Çin olup rutubet ve kokusu ile sanfî cinsinden aşağıdır. Çin’den getirilen bu cinsin her öbeğinden yarım rıtl mahsul elde edilir. “Kaşûr” (قشور) adlı öd cinsi rutubetli ve kokuludur. Kokusunun yumuşaklığı ile kasfî cinsinden üstünse de fiyatı ondan düşüktür. Diğer Çin cinsi öd, zenc tipi ödde olduğu gibi, bir kemikte (العظم) bulunur. Bunun dışında daha düşük kalitede öd çeşitleri de vardır. Bunlar özellik ve fiyatı ile diğerlerinden farklı olan “mentâî” (منطائي), “celâî” (جلاني) ve “lûkinî” (لقيني) cinsleridir. Meliklerin tercih etmediği bu cinslerin her öbeğinde 3 menn mahsul vardır.

Öd ağacının kesilip bir yıl boyunca yerin altında bekletildiği, bu süreçte canlıların ağacı yediği ve geriye asıl koku maddesinin kaldığı söylenmiştir. Bazen de vadilerde bulunan öd ağacı parçalarının menşeinin, dağlarda dalı kırılıp yağmur suları ile sürüklenen ağaçlar olduğu söylenmiştir. Öd mahsulünün kalın gövdeli ağaçların kalın dallarından elde edildiği de dile getirilmiştir. Mideyi güçlendirme ve mide rahatsızlıklarını giderme, sinirleri yatıştırma ve bazı karaciğer rahatsızlıklarına karşı faydalı olduğu söylenmiştir⁴².

1. 4. Kâfûr

Birçok cinsi olan kâfurun en kalitelisi tuz rengi beyazlığında olan “zebâcî” (زباجي) türüdür. Bundan sonra kalite olarak sırayla “serbûî” (سربوي), “dumûb” (دموب), “irâr” (ارار), “isfaril” (اسفرل), “neht” (نخت) ve “musa’ad” (مصعد) gelir. Neht cinsi, isfaril cinsi ile karıştırılabilmektedir. Musa’ad ise bütün kâfurların karışımı olup doğal bir kâfur cinsi değildir. Bütün bu kâfur çeşitleri Fars (ülkesi) ve Hind’in Sofala bölgesinden getirilmektedir. Söylenişine göre kâfur, ağacın zambıdır. Bir gün Basra attârının eline zenciyye ağacı büyüklüğün-

41 Bir diğer ağırlık ölçüsü olan rıtl da zamana ve bölgeye göre farklılık gösterebilmekteydi. Buna göre İslamiyet’in ilk yıllarında Arabistan’da 1 rıtl 1500 gr; Medine’de 200 gr; Abbâsiler’de (Bağdat) 812,5 gr; Yemen’de 406,25 gr; Mısır’da 300 gr; Mağrib’de 468,75 gr; Kudüs’te 2500 gr; Şam’da 1850 gr; Halep’te 2273 gr; Trablusşam’da 1968 gr; Hıms’ta 2700 gr; Hama’da 2062 gr; Şeyzer’de 2137 gr; Fars’ta 3000 gr (1 menn=1 rıtl); Hindistan’da (Delhi) ise 11250 gr ağırlığa tekabül ederdi. Bkz. Hıms, İslâm’da Ölçü Sistemleri, s. 28, 34-40.

42 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’l-Tibi’l-Mufrede*, v.34b-35ab; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 13-14; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 401.

de, kalınlığı ve uzunluğu iki zir'a⁴³ olan, hafif kırmızıya kaçan bir beyazlıkta kâfûr ağacı geçince attâr onu böler ve içinde beyaz tuza benzer, parçalanmış kâfûr taneleri görür. Bunun Hint sümbülü olup olmadığı konusunda da emin değildir. Nihayetinde kokusunun kâfura benzemesinden dolayı bunun kâfûr ağacı olduğuna kanaat getirir.

Çinliler ve diğer milletlerden kimselerin sanatsal ürünlerde bu tarz ahşapları kullandığı bilinmektedir. Birçok eşyayı kaplayan kâfûr tabiat olarak soğuk, kuru ve sıcak özellikte olup yaraların kapanmasını (iyileştirme) ve (izlerinin) silinmesini sağladığı söylenmiştir⁴⁴.

1. 5. Safran

Birçok cinsi olan safranın en iyisi yıkanmış, kalın telli, koyu kırmızı ve soluk sarı, beyazdan müberrâ (içinde beyazlık yok) ve hilesiz “mâ'î” (مانى) cinsidir. Daha sonra sıra ile “isbahânî” (اصبهانى), “kumâî” (قمى) ve “heyî” (حبنى) cinsleri gelmekte olup kumâî cinsi diğer ikisinden (isbahânî ve kumâî) daha kalitelidir. Daha sonra “razî” (رازى) ve “şâmî” (شامى) cinsleri gelir. Şâmî cinsinin kalitesinde benzer bir çeşidin Endülüs'ten Irak'a getirildiği de söylenmiştir. En iyi safran, telleri çok iyi yıkanıp birden fazla suya daldırılan, gölgede kurutulan ve nihayetinde içinde bulunan beyaz ve buna yakın lekelerden arındırılmıştır.

Daha sonra gelen “darûdeh” (دردح) cinsi kendiliğinden temiz olup yıkanmaz. Diğeri “memsûh” (ممسوح) veya “medhûn” (مدهون) olarak bilinen çeşididir. Kırmızılığını artırmak için yaban üzümü (tilki veya it üzümü) özsuyu ile ovuşturulur. Bu aynı zamanda safranı yumuşatır.

Bundan sonra “aşîrî” (عصيرى) cinsi gelir ve bahsedilen özsuyu ile tellerine yapışıp sininceye kadar ovuşturulur. Bir başka türü de ağır ve keçe gibi olan “muassal” (معسل) cinsidir. Muassal cinsi uzun bir mesafeden getirildikten sonra alıcıya ulaştırılır. Bunlar dışımda kalitesiz cinsten olup tel renkleri beyaz ve sarı (ölü teni renginde) olan safran çeşitleri vardır. Safranın karaciğer, mide ve bütün mizaçlar için faydalı olduğu söylenmiştir⁴⁵.

43 Birçok zir'a türü mevcut olup ortalaması 54,04 cm. kadardır. Birçok kokunun ithal edildiği Hindistan'da ise 1 zir'a 81,28 cm.'dir. Bkz. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 79.

44 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.36ab; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 14-15; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 402.

45 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.36b-37ab; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 15-16; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 402-403.

II. Kısım

2. Diğer Güzel (Tesirli) Kokular (Efâviye-الأفوية)⁴⁶

Bu başlıkta 24 kokuya yer verilmiştir. Bunlar: “sümbül” (sünbül-السنبيل), “karanfil” (القرنفل), “sandal” (الصندل), “Hint cevizi/muskat” (cevz-i bevvâ-الجوزبوا), “rezene” (besbâs-البيسباس), “gül” (الورد-الورد), “felence” (الفلنجة), “zerneb” (الزرنب), “tarçın” (kirfah-لقرفة), “Hint biberi” (herneve-الهرنوه), “kâkule” (الفاقطة), “kübabe/kebâbe” (kebâbe-الكبابة), “küçük kâkule” (hâl-bevvâ-الهال بوا), “misem tanesi” (habbu’l-misum-حب المسم), “fâğire” (الفاغرة), “mahleb” (المحلب), “vers” (الورس), “kust” (القسط), “ezfâr” (اللاظفار), “bunk” (البنك), “dirf” (الضرو), “lâzen” (اللاذن), “kara günlük” (mey’â-الميعة) ve “kamala”dır (kanbel - القنبل)⁴⁷.

2. 1. Sümbül

Birçok cinsi bulunan sümbülün en kalitelisi “asâfir”dir (عصافير)⁴⁸. Avuç içine alınıp ovalandığında elma kokusu veya ona benzer bir koku yaymaktadır. Bundan sonra kalite olarak “safâr” (صفار) sümbülü gelmektedir. Çok beyaz olan bu cinsin kokusu asâfir sümbülü kokusuna benzemektedir. İnceliği, güzelliği ve gösterişi açısından benzersizdir. Sudan çıkarıldığında yaydığı güzel kokusu gider. Hind tarafından getirilen bu sümbül cinsi daha ziyade Tibet bölgesinde yetişir. Onun cezbedici kokusu bütün kadınları etkiler. Karaciğer ve mide için faydalı olduğu ve kurutucu özelliğinden dolayı hummalarda ateş düşürücü olarak kullanıldığı söylenmektedir⁴⁹.

2. 2. Karanfil

Tek bir cinsi olan karanfil, kuru ve tatlı özelliğe sahiptir, hoş kokusu vardır. Karanfil, Sofala bölgesinde yetişen bir ağacın mahsulüdür. Kadınların kullandığı sıvı kokuların içine ve pişirilmiş bân yağına katılmaktadır. Sıcak ve yumuşak özellikte olup mideye ve bayılmaya karşı faydalıdır. Mizaç olarak rutubet etkisinde olan kimseler için doğal bir kusturucu olduğu, bu tip kişiler için genel olarak uygun olduğu ve karaciğer rahatsızlığına (çürüme) karşı faydalı olduğu söylenmiştir⁵⁰.

46 Bu kelime “akâviye” (الأفوية) olarak düzeltilmiştir. Bkz. Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 9/ dipnot: 3.

47 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’l-Tibi’l-Mufrede*, v.31b; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 9; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 398.

48 Hint sümbülü. Bilimsel adı *Nardostachys jatamansi*.

49 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’l-Tibi’l-Mufrede*, v.37b-38a; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 16; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 403.

50 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’l-Tibi’l-Mufrede*, v.38ab; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 16-17; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 403.

2. 3. Sandal

Birçok cinsi olan sandalın en iyisi “sarı” (asfar-أصفر) sandaldır. Ağır, deliksiz (pürüzsüz), safran yağı ile ovulmuş gibi mattır. Hintlilerin hoşlandığı (tatlı) bir kokudur. Sarı cinsten sonra kalite olarak renginden dolayı “beyaz” (ebyaz-أبيض) sandal diye adlandırılan çeşidi gelmektedir. Fakat bu, kokusu itibariyle sarı cinsten daha aşağı kalitededir. Üçüncü sırada yoğun kokusu ile bilinen “sarı-kırmızı sandal” (asfar-أصفر/ahmer-أحمر) cinsi gelmektedir. Bu yoğun kokusuna rağmen tatlı (cezbedici) değildir. Dördüncü olarak “kırmızı sandal” (ahmer-أحمر) gelmektedir. Kırmızı sandal özünde hem güzel koku taşımaz hem de dışarıya koku vermez. Sayılan bütün bu sandal çeşitleri Sofala bölgesinden getirilmektedir. Sandal, “zebâcî” (الزباجي)⁵¹ ağacı gibi, geniş ve küçük parçalardan oluşmaktadır. Kadınlar için üretilen sıvı ve kuru kokuların içine ilave edilir. Gâliye ve vücuda sürülen kokular dışında kalan neredeyse bütün kokuların imâlâtında sandal kullanılmaktadır⁵².

2. 4. Hint Cevizi/Muskat (Cevz-i bevvâ) ve Rezene (Besbâs)⁵³

Bu iki koku hammaddesi, küçük farklılıklar haricinde neredeyse eşit seviyede kokulardır. Besbâs, yapraklı (iğne) iken “ceviz-i bevvâ”nın yaprağı gül yaprağı gibi dış bükeydir (mukabbab). Bu durum aslında bir farklılıktan kaynaklanmaktadır. Cevz-i bevvâ genelde orjinal hâliyle temin edilir ve dekoratif boyunculuk (kalaîd / القلائد) olarak kullanılır. Sofala bölgesinden getirilen bu koku, kadınların kullandığı sıvı kokuların içine ve pişirilmiş bân yağma katılmaktadır⁵⁴.

2. 5. Gül (Verd)

Kullanımı açısından biri taze, diğeri kuru olmak üzere iki tür gül çeşidi (kullanımı) vardır. Taze güller arasında en kalitelisi Sabur (Cündişâpûr) şehrinde yetiştirilen ve yaprakları dış bükey olan “cüvverî/cevrî” (verd-i cüvverî-ورد جورى)⁵⁵ gülüdür. Kuru olarak istifade edilenler ise Mâsebezân⁵⁶ (ماسبذان) şehrinde getirilen güllerdir. Yaş ve kuru olan bu iki cins de kırmızı renktedir. Bu ikisi haricinde kalan çeşitler pek rağbet görmez ve renkleri kırmızıya

51 Bu kelime “er-ribâhî” (الرباحي) olarak düzeltilmiştir. Bkz. Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 17 / dipnot: 8.

52 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.38b-39a; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 17; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 403-404.

53 Bilimsel adı Myristica fragrans.

54 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.38b-39a; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 17-18; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 404.

55 Şam gülü (Rosa damascena) olarak da bilinen bu gül, Türkiye’de Isparta gülü olarak da bilinir.

56 Irak’ın güneydoğusunda İran sınıma yakın yerde yer alan Meysân (ميسان) şehri.

çalar. Bunlar daha ziyade çevre bölgelerden alınır. Gül, kadınların kullandığı başlıca hoş kokulardandır. Bân yağı ile karıştırılır, türlü yağlara lezzet ve koku (terbiye) vermek için kullanılır. Soğuk [(soğuğa kaçan mutedillikte) ve kabz (tutucu) olup karaciğer, mide ve göden (makat, dübür) ile ilgili rahatsızlıkların tedavisinde kullanıldığı bilinmektedir⁵⁷.

2. 6. Felence

Birçok cinsi olan felencenin (hammaddesinin) en kaliteli kızırmızı, ağır, kalın saplı ve elma kokusuna benzeyenidir. Bunun dışında yapraklı, hafif, ince saplı, kokusu ile en kaliteli cinse benzeyen çeşidi de vardır. Bunun meyvesi hardal tanesine benzemekte ve Sofala bölgesinden getirilmektedir. Kadınların kullandığı sıvı kokuların içine ve pişirilmiş bân yağına katılmaktadır⁵⁸.

2. 7. Zerneb

Güzel kokuya sahip olan zernebin (hammaddesinin) birçok cinsi vardır. İlki cinsinin kokusu, “ağaç kavunu” (الأترج-ج) ⁵⁹ kokusuna benzetilmektedir. “Buhârî” (البخارى) adı ile bilinen diğer bir çeşidi görünüm itibariyle ilkine benzemektedir. Fakat buhârî cinsi kokusunun azlığından dolayı parfümeri yapımında tercih edilmemektedir. Hileli zernebtan kaçınmanın yolu en kalitelisini satın almaktan geçer. İnce yapraklı zerneb, kadınların kullandığı sıvı kokular içine katılmaktadır⁶⁰.

2. 8. Tarçın (Kirfah)

Birçok cinsi olan “kirfah”ın en kaliteli ince kabuklu, karanfile benzeyen ve karanfil kokusunu andırandır. Bu, karanfilden daha tatlı olup kadınların kullandığı sıvı kokular içine eklenir. Diğer bir çeşidi ise kâfûr kokusuna benzemektedir. El temizliğinde de kullanılan kirfah ağacının kabuğu, “Çin tarçını” (الدارسيني-د) kabuğuna benzetilmektedir⁶¹.

57 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, 39a; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 18; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 404-405.

58 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.39ab; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 18; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 405.

59 Aynı kelime yazmanın 46b varlığında “utrunc-ج” şeklinde yazılmıştır. Yaygın kullanımı “utruc” olup, “ütrüc” olarak da bilinir. Bilimsel adı Citrus medica.

60 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.39b; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 19; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 405.

61 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.39b-40a; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 19; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 405.

2. 9. Hint Biberi (Herneva)

Çekirdeği biber tohumundan küçük olan herneva, toz renginde (غبراء-ğubre) olup, tatlı ve Hint tipi öd kokusunu andırır. Hind'in Sofala bölgesinden getirilen herneva, kadınların kullandığı sıvı kokular içine katılarak kullanılır.⁶²

2. 10. Kâkule

Kâkule koku kalitesi bakımından hernevadan sonra gelip, kokusu kâfuru andırır. Sofala bölgesinden getirilen kâkule, kadınların kullandığı sıvı kokuların içine katılmaktadır. Her biri tek başına bir nohut büyüklüğündedir. Kabuğundan çıkarılıp parçalandığında ise buğday tanesi kadar gelmektedir. Tabiat olarak birinci derece sığağa yakın, fakat soğuk eğimlidir. Mide için faydalı olduğu söylenmiştir.⁶³

2. 11. Kebâbe⁶⁴

Şekil olarak bibere benzeyen kebâbe, koku kalitesi bakımından kâkuleden daha aşağı seviyededir. Kokusu, "bülbul otu"⁶⁵ (sisenber-السَّيْسَنْبُرُ) kokusunu andırır. Sofala bölgesinden getirilip kadınların kullandığı sıvı kokuların içine katılmaktadır. Sıcak özelliği (tabiat olarak) bakımından kâkuleden üstündür.⁶⁶

2. 12. Küçük Kakule (Hâl-bevvâ)

Hâl-bevvâ, parçalanmış kâkulenin (buğday tanesi kadar) küçük parçalarına, kokusu itibariyle de kâkuleye benzetilmektedir. Kadınlar için imâl edilen kokularda kullanılır. Sofala bölgesinden getirilen hâl-bevvâ, etkisi (kuvveti) ve mideye faydası bakımından kâkuleden daha üstündür.⁶⁷

62 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.40a; Sbath, "Traité sur les Substances Simples Aromatiques", s. 19; Martin Levey, "Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", s. 405.

63 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.40ab; Sbath, "Traité sur les Substances Simples Aromatiques", s. 20; Martin Levey, "Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", s. 406.

64 Bilimsel adı Piper cubeba.

65 Bilimsel adı Sisymbrium officinale.

66 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.40b; Sbath, "Traité sur les Substances Simples Aromatiques", s. 20; Martin Levey, "Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", s. 406.

67 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.40b; Sbath, "Traité sur les Substances Simples Aromatiques", s. 20; Martin Levey, "Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", s. 406.

2. 13. Misem (Habbu'l-misum)

Misem çekirdeği, “sakız ağacı yemişi”ne⁶⁸ (habbetu'l-hadra-ءالْحَبَّةُ الْحَضْرَاءُ) benzetilmektedir. Sofala bölgesinden getirilip kadınlar için yapılan kokularda kullanılır⁶⁹.

2. 14. Fâğire⁷⁰

Çekirdekleri küçük nohut tanesine benzeyen fâğire kabukları mahleb kabuğu kadar serttir. İçindeki siyah çekirdeği, “kendir tohumu” (şahdenec-شاهدانج) içinde asılı şekilde (muallakta) durmaktadır. Fakat fâğire ondan biraz daha büyüktür. Sofala bölgesinden getirilip kadınlar için yapılan kokularda kullanılır⁷¹.

2. 15. Mahleb

Kokusuyla cezbeden mahlebin en kalitelisi beyaz inciye benzeyenidir. Azerbaycan ve Nihâvend bölgelerinden getirilir. Kadınların yıkanmak için kullandığı kokulu sıvılarda (jel) kullanılır⁷².

2. 16. Vers

Birkaç çeşidi bulunan vers (daha ziyade) Yemen'de bulunur. En iyisi kırmızı renkli olandır. “Bâdire” (البادرة) olarak adlandırılan bu vers cinsi, kırmızı ve şarap rengi dışında herhangi bir renk barındırmaz. Bundan sonra, siyahlığı bir nokta gibi belli olan (maş fasulyesinin üzerindeki beyaz nokta misali) bir alt kalitedeki vers cinsi gelmektedir. Bu vers cinsi hilelidir. Fakat hilesini anlamak zordur. Vers, ağaçtan düştüğünde onu muhafaza eden meşin kabuğu sayesinde zarar görmez. Ağaç gövdesinden türediği de söylenir. Hatta hava ve nem marifetiyle oluşup ağacın üzerinde biriktiği de söylenir⁷³.

2. 17. Kust

Birçok cinsi olan kust Habeşistan topraklarından getirilir. Bunlardan biri tatlı olan “bahri” (البحري) tipidir. Bunun en iyisi de ince kabuklu ve beyaz olanıdır.

68 Bilimsel adı Pistacia lentiscus.

69 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.40b; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 21; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 406.

70 Bilimsel adı Zanthoxylum schinifolium.

71 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.40b-41a; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 21; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 406.

72 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.41a; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 21; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 406.

73 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, 41a; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 21-22; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 406-407.

Kust, parmaklar kadar, bazen de biraz daha büyük olabilmektedir. Sanılan-
dan daha kuru olup çatlamış havuca benzetilmektedir. Hintlilerin, bunu yaş
olarak tükettiği söylenmektedir. Kust, tütsü yapımında kullanılmaktadır. Diğer
bir cinsi ağır kokusuyla bilinen, fakat kısa olan “rıfl” (الريفل) olup, aynı şekilde
tütsü imâlâtında kullanılır. Fakat uzun değildir. Üçüncü cinsi “mırr” (الممر) adı
ile bilinen ve Hind bölgesinden getirilen beyaz renkli kusttur. Sonuncusu ise
siyah renklidir. Son iki kust cinsi de tütsü yapımında kullanılır⁷⁴.

2. 18. Ezfâr

Birçok cinsi olan ezfâr Bahreyn’den getirilmektedir. “Mâşmâhiye” (المشماهيية)
cinsi en iyisi olup tütsü yapımında kullanılır. Bundan sonra kalite olarak daha
düşük olan ve buhur yapımında kullanılmaktan kaçınılan “mekkîye” (المككية) cin-
si gelmektedir. Kabuğundan çıkmış bir midye misali, denizde yüzen küçük
bir canlı (deri) olarak düşünülebilir. Rengi kırmızıya kaçan mekkîye, Cidde
sahillerinde ve Bahreyn taraflarında bulunur. Kokulu olup, içine bir şeyler
doldurulup pişirilmek sureti ile değerlendirilmektedir⁷⁵.

2. 19. Bunk

Bunun bir cinsi Yemen’den getirilmektedir. En iyisi ise hafif sarı ve cezbedi-
ci kokusu olanıdır. Beyaz cinsi ise kalitesizdir. Bunun “Arap zambak ağacı”nın
(muğilân ağacı-أم غيلا) parçaları olduğu da söylenmiştir. Bu da devrilen ağa-
cın kurtçuklar tarafından yenilmesinden sonra geriye kalan köklerinin de-
ğerlendirilmesiyle elde edilir. Bunk, kadımlar için hazırlanan kuru-koku ka-
rışımlarına katılır⁷⁶.

2. 20. Dirf (Dirv)⁷⁷

Yemen’den getirilen ve “kemkem/kemkâm” (كَمَكَم) adı ile bilinen ağaçtan
elde edilen bir zamktır. “Sakız ağacı” olarak da bilinir. Dirf, kadımlar için
hazırlanan kuru-koku karışımlarına katılır⁷⁸.

74 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’t-Tibi’l-Mufrede*, 41ab; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 22; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 407.

75 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’t-Tibi’l-Mufrede*, v.41b-42a; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 20; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 406.

76 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’t-Tibi’l-Mufrede*, v.42a; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 23; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 407.

77 Bilimsel adı Pistacia lentiscus.

78 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’t-Tibi’l-Mufrede*, v.42a; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 23; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 407.

2. 21. Lâzen⁷⁹

Şam bölgesinden getirilir. Zift (rengi) gibi siyah bir cinsi vardır. Ayrıca kokusu ile ambere benzeyen kuru bir cinsi de vardır. Kadın ve erkek için hazırlanan tütünlere katılmaktadır⁸⁰.

2. 22. Kara Günlük (Mey'â)

Birçok cinsi vardır. Temiz, sâfi (has) ve akışkan-kırmızıdır. Ayrıca kaliteli beyaz bir cinsi olup farklı bir usûl ile ağaçtan elde edilir. Buna “mey'âtu'l-amberiyye” (المیعة العنبریة) adı verilir. Aynı şekilde “mey'âtu'l-misk” (المیعة المسك) cinsi de mevcut olup, bunun kalitesi öncekinden düşüktür. Yine kırmızı akıntı kalıntısından türeyen, petek balma benzer, beyaz renkli saf bir cinsi de vardır. Mey'â akıntısı/tortusu ise “lubnâ” (اللبنی) olarak adlandırılmıştır. Bu, kalite olarak bahsedilen cinslerin hepsinden düşüktür. Bütün cinslerin her birinden çok az miktarda olmak suretiyle, kadınlar için üretilen kuru veya sıvı kokulara katılmaktadır. Bilâd-ı Şam'dan getirilir. Bir ağaçta bulunan zamkın kuru tarafı ve ağacın gövdesinden taşan akışkan kısmı kaynatılır ve işlenir. İçinde ağaç kabuğuna benzer kabuklar yer alır ve bunlar kabuk içidir⁸¹.

2. 23. Kamala (Kanbel)

Şekil olarak vers (bitkisine) benzemektedir. Fakat bunun hem kokusu yoktur hem de vers bitkisine göre rengi sönük kalmaktadır⁸².

79 Lâzen (اللائذن) zamk bir ağaç olup sakız, ilaç ve koku yapımında kullanılır. Afyon tentürü (Arapça karşılığı “sıbgatu'l-afyon”-صیغَةُ الأفيون) yapımında kullanılabilen el-Lâzen (tahkik çalışmaya göre “el-Lâven”-اللائون) *laudanum*, *lavdanom* veya Akadça'da geçtiği şekliyle *ladunu* olarak bilinir. Tıp metinlerinde nadiren karşılaşılan terimlerdenidir. İbn Sîde sakız bahsinde bundan bahsederek bunun bir tür sakız olduğunu söyler. Ayrıca Farsça'da deva (ilaç) anlamına geldiğini de belirtir. İbn Sîde, *el-Muhassas*, cilt 3, Dâru İhyâi't-Turâsî'l Arabî, Beyrut 1996, s. 279; Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.42ab; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 23/dipnot: 11; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 408.

80 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.42ab; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 23; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 408.

81 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.42ab; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 23-24; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 408.

82 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.42b; Sbath, “Traité sur les Substances Simples Aromatiques”, s. 24; Martin Levey, “Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances”, s. 408-409.

III. Kısım

3. Hammaddelerin İşlenmesi / Yapım

3. 1. Amberin İşlenmesi/Yapımı (صنعة العنبر)

Beyaz ve kaliteli türde olan mumdan 5 miskal, mavi renkli ve güzel kokulu senderûs-i Hindî'den 7 ukiyye⁸³, “deniz köpüğü”nden (zebedü'l-bahr-*زيد البحر*)⁸⁴ 2 ukiyye ve sümbülden 5 miskal ölçüsünde almır. Bu edviyelerin her birinin tam olarak aynı seviyede olması istenir. Mum, temiz bir demir kepçe içinde eritildikten sonra edviyelerin tamamı karıştırılır ve erimiş mumun üzerine serpiştirilir. Ardından katı haldeki ödden (bir miktar) almır ve (güzelce) karışması için edviyeler azar azar serpiştirilir ve öd (parçacıkları) mumun üzerine serilir. Sonra ateşte kaynatılır ve ardından üzerine az miktarda su serpiştirilir. Daha sonra (elde edilen) bu (karışım) eritilerek üzerine bir miskal has (hâlis, saf) amber konulur. Karıştırılıp çıkarıldıktan sonra onu satabilirsin (alabilirsin) ve tecrübe edilmiştir⁸⁵.

3. 2. Miskin İşlenmesi / Yapımı (عمل المسك)

(Bir miktar) öd alınarak ezilir. Sonra sığağa maruz bırakılarak ayrıştırılır. Sonra “huzuz” (*حوض*)⁸⁶ suyu ile macun hâline getirilir. Sonra içinde öd parçaları ve dövülmüş öd ile iyice buharlandırılır (tütsülenir). Sonra içinde istenilen miktarda ve özellikte misk bulunan şişenin içine dökülür⁸⁷.

3. 3. Kâfûrun İşlenmesi / Yapımı (عمل الكافور)

Bir çekirdek büyüklüğündeki beyaz hurma kuruğu çekirdeği almır ve ezilir. Kâfûr, kâfûrdan (yapılmış) bir şey veya “mastaki” (*المصطكي*)⁸⁸ sakızı ile yoğrulur. Sonra (bu tarif uygulanarak) aynısından (ikinci kez) yapılır ve kurutulur. İstendiğinde iyi çekirdekler kâfûr ile çiğnenir. Sonra her ikisi de soğuk bir suyun içine konularak ayrışması sağlanır. (Bu karışım) kâfûr suyu ile macun hâline geldikten sonra ancak çiğnenebilir. Tercihen pamuk veya beyaz “hur çekirdeği” (*البزحرف*)⁸⁹ suyundan (bir miktar) alınarak keten bir

83 Zaman ve bölgeye göre değişen 1 ukiyye karşılığı genel olarak 3,0898 gr. olarak hesaplanmıştır. Fakat bu ağırlık birimi değişik zaman dilimlerinde Arabistan'da 27,08 gr; Mısır'da 37,5 gr; Suriye'de 154,166 gr./189,4 gr./190 gr./171,87 gr./225 gr. şeklinde farklı hesaplamalar vardır; Kudüs'te ise 208,33 gr. olarak kabul görmüştür. Bkz. Hmz, İslâm'da Ölçü Sistemleri, s. 43-44.

84 Burada bahsedilen deniz köpüğü muhtemelen çözünmeyen organik madde içerip tortullaşan deniz veya okyanus köpüğüdür.

85 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.42b-43a.

86 Bir ilaç adı.

87 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.43a-b.

88 Sakız ağacı. *Pistacia lentiscus*.

89 Üzerlik tohumu. Nazar otu.

bezin içine dökülüp üzerine kâfûr suyu eklenir ve kurumaya bırakılır. İşte bu kâfûrdur (tarifidir)⁹⁰.

3. 4. Safran Suyunun Damıtılması (تصعيد ما الزعفران)

Dövülerek toz hâline getirilmiş safrandan 1 ukiyye, saf ve ince baldan 4 ukiyye, bunların tamamının ölçüsünün iki katı kadar (10 ukiyye) gül suyu alınır. Hepsi bir şişenin içine konular ve ardından buharlaştırarak imbikten geçirilir. Aynı şekilde, istenilen miktarda ezilmiş safran alınıp bir gece boyunca suda erimeye bırakılarak üzeri kapatılır. Ertesi gün çıkarılarak bir şişeye dökülür ve buharlandırılarak damıtılır⁹¹.

3. 5. Gül Suyunun Damıtılması (تصعيد ماء الورد)

İstenilen miktarda alınan kırmızı güllerin taç yaprakları bir şişenin içine konular. Şişe boğazına (ağzına) kadar yaprakla doldurularak üzerine imbik konular ve altında hafif bir ateş yakılarak buharıyla damıtılır⁹².

3. 6. Güzel Kokulu Bitkilerin (Reyyâhîn) Suyunun Damıtılması

(تصعيد ماء الرياحين)

“El-Âs” (الاس) “el-Merzecûş” (الرزجوش), “en-Nergis” (النرجس) “el-Hîrî” (الخيرى), “el-Benefsec”⁹³ (البنفسج), “es-Sevsen, Süsen” (السوسن)⁹⁴, “el-Mudd” (المد), “en-Nesrîn” (النسرین) ve “eş-Şâhesber” (الشهسبر) (reyyâhîn olarak tasnif edilen başlıca bitkilerdendir).

Tarif: Birkaç miskal tatlı sümbül, 2 ukiyye deniz köpüğü ile ezilir ve elenir. 5 miskal beyaz mum eritilir. Birinden yardım alarak nar çubuğu ile karıştırılır. Çok iyi bir şekilde karışması için üzerine devalar dökülür ve soğuk su serpilir. (Sonra) çıkarılır ve kırılır. Kızdırılmış kepece ona temas ettirilir. Eridikten sonra üzerine 1 miskal amber dökülür ve iyice karışımcaya dek karıştırılır. Çâliye (maksadıyla) hariç, arzu edildiği şekilde kullanılır. Zira bu onun (ğâliyenin) yerini tutmaz.

Bir diğer tarif: “eş-Şîr”den (الشير) bir miktar alınır ve eritilir. Buna üç misli kadar râvend ilave edilir. Ayrıştıktan sonra kaliteli öd ile tekrar tekrar buharlanması sağlanır. Zira o (bu şekliyle) ambere benzer.

90 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.43b

91 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.43b-44a.

92 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.44a.

93 Menekşe.

94 Zambak.

Bir diğer tarif: 1 ukiye deniz köpüğü, 7 ukiye senderûs, 5 dirhem “su’ud” (سعد) ve 5 dirhem sümbül için kaliteli 2 ukiye mum eritilerek üzerlerine serpilir. İyice karıştırılıp üzerine su eklenir ve (sonra) kırılır.

Bir diğer tarif: Bir miktar amber, bir miktar senderûs alınır ve eritilir. Üzerine senderûs serpilir ve “fuvve ödü” (عود فُوَّة - فُوَّة) ile karıştırılır.

Bir diğer tarif: Bir miktar lâzen, bir miktar “lubbân” (لبان), bir miktar ıslak mey’a, bir miktar gül suyu, bir miktar söğüt yağı, üç parça narenciye kabuğu ve bunun misli kadar kırmızı “kuru üzüm” (زبيب-زبيب), iki parça nar kabuğu, 1,5 miktar inek dışkısı, az bir şey mermer, 1 miskal amber. O bir mayadır ve pişirilir. Su ve yağ ile yapılan edviyeler için ayrıca az bir miktar mum eklenir. Maya miktarı artırılırsa daha kaliteli olur⁹⁶.

3. 7. Ğâliye Yapımı (صنعة غالية)

(Bir miktar) hâlis “katran” (قطران) alınır, “tîni’l-hikme” (طين الحكمة) ile sıvanmış Şam işi bir kadehe (muhtemelen huni) konulur. Katran miktarı (ancak kadehin) 1/3’ü kadar olur. (İçki katranla dolu kadeh) yanmakta olan ocağın üzerine konulur. Köpüklenmesi durana kadar her kabardığında bir kaşık yardımıyla köpüğü alınır. Sıvı koyulaştığında yeni yapılmış Şâm işi toprak testinin içine boşaltılır ve öncekinden daha harlı bir şekilde kaynatılır. Sonra bir öd vasıtasıyla ondan alarak bir taşın üzerine sürülür. Soğuyunca kırılır ve ince bir şekilde ezilir. Ondan 1 miskal almarak 5 habbe ağırlığındaki öd ve 3 habbe ağırlığında amber ile karıştırılır. Bunlar eritilir ve üzerine 1 mudd/müdd⁹⁷ bân yağı dökülür. İstek hâlinde (arzu edilirse) sıcak da yapılabilir. Zira o da tecrübe edilmiştir⁹⁸.

3. 8. Sarı Ğâliye Yapımı (صنعة غالية صفر)

2 miskal “ğâliye sükkü” (سك العاليه)⁹⁹, 1 miskal misk ve 1 miskal safran hurma suyu ile yoğrulur. (Bunlar) sükk diskleri gibi diskler hâlinde dökülür. Ne kadar bekletilirse o kadar kaliteli olur. Ğâliye yapmaya karar verildiğinde bunlar (diskler) ezilir, ipek bez vasıtasıyla elenir ve yoğrulur inşaallah¹⁰⁰.

95 Rubia tinctorum. Kökboya bitkisi olarak da bililir. İlaç yapımından boya sanayisine kadar birçok alanda kullanılır.

96 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’l-Tibi’l-Mufrede*, v.44ab-45a.

97 Müdd ölçüsü zamana ve bölgeye göre farklılık gösterebilmekteydi. Buna göre farklı şehir ve bölgelerde 1 müdd ölçüğünün karşılığı Medine’de 1,05 litre; Mısır’da 2,5 litre; Suriye’de 3,673 litre; Filistin (Kudüs’te 100 litre); Amman’da 37,8 litre; Mağrib (Fez’de ve Fas’ta 4,32 litre); Irak (Musul 2,5 litre); İran’da 10,8 litre; Anadolu (Mardin’de 2,66 litre; Nusaybin’de 2,5 litre; Harput’ta 266,7 litre; Arapgir’de 133,3 litre; Kütahya ve Bursa’da 112,5 litre; Denizli’de 67,5 litredir). Bkz. Hınc, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, s. 56-58.

98 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’l-Tibi’l-Mufrede*, v.45ab.

99 Misk ve râmekin terkiibinden yapılan bir tür güzel koku.

100 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’l-Tibi’l-Mufrede*, v.45b.

3. 9. Nedd¹⁰¹ Yapımı (عمل ند)

Kaliteli ve ezilmiş Hint tipi ödden ve ipek ile elenmiş “kabr” dan (قبر) ikişer miskal, ipek ile elenmiş kaliteli miskten 1 miskal ve ipek ile elenmiş kaliteli sükkten 1 miskal alınır ve Şam Elması suyu veya “Reyhânî nebîzi”¹⁰² (نبیز ريحاننى) ile yoğrulur. Gölgede kurutulur. En kaliteli ve nadir bulunan amberden alınan 5 miskal, taştan bir tas içinde ezilerek karışması için bir (müddet) bekletilir ve tamamı (diğer malzemelerle birlikte) yumuşak bir surette yoğrulur. (Ardından yoğrulan malzemeler) sert bir zemine dökülür ve arzu edilen ölçülerde büyük küçük parçalar hâlinde kesilir ve üzerine bir miktar misk serpilir¹⁰³.

Bâb: Bir miktar lâzen alınır ve yağ ile birlikte ateş üzerinde eritilir. Sonra “hareze” den¹⁰⁴ (الخرز) yapılmış kabın üzerine sıvanır. Çok veya az miktarda “zebâd”¹⁰⁵ (زباد) ile de olur zira o ambere benzer¹⁰⁶.

Bâb: 3 adet “aspir tohumu” (habbu’l-usfûr-العصفور حب) alınır ve gül suyu ile ıslatılır ve (sonra) 1.5 dânek mum, 1.5 dânek “mazi” (افص-عفس), 3 dirhem öd, 0.5 miskal amber ve 3 kırat misk ile yapılır¹⁰⁷.

3. 10. Zebâd Yapımı (عمل زباد)

Aynı miktarlarda “narenc” (narenc-النارج) kabuğu, “nar” (rummân-رمان) kabuğu ve “Hint hiyari”¹⁰⁸ (hiyâr-ı şenber-شبنر خيار) kabuğundan eşit miktarda alınır ve içinde bol su bulunan kazanda üç gün boyunca bekletilir. Sonra kazan harlı bir ateşin üzerine konulur. Çok az su kalmıca dek kaynatılır. (Oluşan) köpük atılır ve su bir kapta süzülür. (Sonra dibinde kalan) tortusu alınır ve kurutulur. (Tortunun) bir misli kadar yağ ve mum eklenir. Sonunda üzerine □’u miktarında “zebâd” (misk yağı) ve “sansar tüyü” (şa’r-ı mukruz-شعر مقرض) konulur¹⁰⁹.

3. 11. Belistan¹¹⁰ Yağı Yapımı (عمل دهن البلستان)

2 rıtl katran ve 60 dirhem “sakız” (lübân - لبان) -ki o “el-besmâ”/البسما’dır-, 1 adet cevz-i bevvâ, 10 dirhem “biber” (fülfül-لفل), bir o kadar “Hint uzum

101 Nedd bir öd ağacı cinsidir.

102 Nebiz meyve suyundan elde edilen özür. Burada reyhan çiçeği özü kastedilmiştir.

103 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’l-Tibi’l-Mufrede*, v.45b-46a.

104 Boncuk manasına gelmektedir. Muhtemelen cam kâse kastedilmiştir.

105 Misk yağı.

106 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’l-Tibi’l-Mufrede*, v.46a.

107 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’l-Tibi’l-Mufrede*, v.46ab.

108 Altın yağmur sinemakisi. Cassia fistula.

109 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’l-Tibi’l-Mufrede*, v.46b.

110 Yazma nüshada “belistan” olarak kaydedilen bu kavramın “duhn-i belesan” (دهن البلستان) yani *pelesenk/balsam yağı* olduğu düşünülmektedir.

biberi” (dâr-ı fülful-لفل¹¹¹ در), bir misli “tarçın” (dâr-ı sinî-صيني-دار), bir misli “kedi otu”¹¹² (sünbülû’t-tîb-سنبل الطيب), “ağaç kavunu” (utrunc - أترنج)¹¹³ kabuğu, onun bir misli narenc kabuğu, 50 dirhem keten tohumu ve “ceviz” (الجوز) sütün içine basılır ve bir gün bir gece bekletilir. Sonra geri kalan baharatlar ezilir ve tamamı katranın üzerine dökülür ve damıtılır¹¹⁴.

3. 12. Kına Yapımı (عمل الحنا)

Ayakkabıların yapımında kullanılan “kil taşı” (tîni’l-hacer-طين الحجر) alınır, un ufak hâle getirildikten (sonra) elenir. Sonra her bir menn için 2 dirhem ağırlığında “safran kökü” (ırku’z-za’feran-عرق الزفران), 1 dirhem ağırlığında tam dövülmüş “çivit” (nîl-نيل) alınır ve toprakla ovalanır. Sonra bunların tamamının üzerine 20 dirhem “susam yağı” (seyrec-سيرج)¹¹⁵ dökülür. (Karışımın rengi) yeşile dönmeye başlayınca dek ovulur. Yeşili noksan kalırsa dövülmüş çivit otu ve safrandan ilave edilir. Sonra kurumaya bırakılır. Bu (terkipten) iki menn üzerine iki rıtl kına konulursa daha kaliteli olur¹¹⁶.

3. 13. Zeytinyağı Yapımı (عمل زيت)

“Kimyon” (kemun-كمون) ve “rezene” (râziyâneç/râzyâneç-رازيانج) alınır. Bir parça bezin (içine konularak) iki tarafından bağlanır. (Daha sonra) “çekirdek yağı”na (duhnu’l-büzr-دهن البزر) bandırılır ve pişirilir. Rengi yeşile döner ve kokusuz zeytinyağı rengi alır. Bunun her 8 rıtlına 2 rıtl zeytinyağı eklenir¹¹⁷.

3. 14. Nîl (Çivit) Yapımı (عمل نيل)

1 menn çivit ve 1 rıtl “nişasta” (neşâ-نشا) toz hâline gelinceye kadar ezilir. Karıştırılarak “balâlît”¹¹⁸ (بلاليط) ile yoğrulur. Kurutulur ve küçük yüzük kaşı büyüklüğünde kırılır. Bir kese ve torba içine konulduktan sonra ağzı sıkıca bağlanır¹¹⁹.

111 Piper longum. Sanskrit dilindeki ismi Pīppalī.

112 Valeriana officinalis.

113 Aynı kelime yazmanın 39b varlığında “utrunc-الأترنج” şeklinde yazılmıştır.

114 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’t-Tibi’l-Mufrede*, v.46b-47a.

115 Yazma nüshada “seyrec” olarak geçen daha ziyade “şeyrec”, “şiyrec” (شيرج) olarak kullanılır.

116 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’t-Tibi’l-Mufrede*, v.47a.

117 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’t-Tibi’l-Mufrede*, v.47ab.

118 Gül suyu, kâkule, safran ve şeker terkibinden oluşan tatlı bir erişte.

119 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’t-Tibi’l-Mufrede*, v.47b.

3. 15. Safran Yapımı (عمل زعفران)

“Hint/Çin ravendi”nden (الغطفان-âtrafân)¹²⁰ bir miktar alınır ve parçalara bölünür. Sonra suya konularak faydalı kısmı çıkana dek kaynatılır. Sonra bu su aspirin üzerine dökülür. İçinde su kalmayınca ve kuruyuncaya dek elle sıkılır ve sonra (safran) telleri ile karıştırılır. Böylece (sonuç) iyi olur¹²¹.

3. 16. Bir diğer Safran Yapımı (Tarifi) (عمل زعفران ايضاً)

Aspirden (bir miktar) alınır. Bir saat boyunca iyice ıslatılır. Sonra sıkılır ve aynı şekilde suya basılır ve (tekrar) sıkılır. Ardından az miktarda kırmızı şeker alınıp dövülür ve elle iyi bir şekilde ovalanır. Bir kılın geçebileceği (incelikte) bir elek ile elenir. (Safran) telleri ile karıştırılır. Böylece (sonuç) iyi olur¹²².

3. 17. Nil (Çivit) Boyası İksiri (اكسير صبغ النيل)

10 dirhem “lacivert taşı” (lazverd-لازورد)¹²³, 10 dirhem çivit, 10 dirhem kına, 1 adet “evcil kuş yumurtası”, 2 dirhem “balmumu/petek balı” (âsel şehd-عسل شهد) damıtılmış sirke suyu, damıtılmış Hint/Çin ravendi (âtrafân) suyu ile bunların tamamı iki (ayrı) suda 42 gün boyunca güneş altında bekletilir. Sonra bunların tamamı keten bir bez parçasından yapılan iki keseye boşaltılır. 1 ukiyye çivit ve 40 dirhem Hint/Çin ravendi, 80 dirhem “kalya taşı” (kâlî-قلى) ve az miktarda Hint/Çin ravendi tozu yumuşayana dek kaynatılır. Kaynayan suyun köpüğü çivitin üzerine dökülür ve hepsi tam çözülünceye kadar yoğrulur¹²⁴.

3. 18. Nebîz İksiri (اكسير النبيذ)

1 rıtl “sarı kantaron” (dâzî-دذى)¹²⁵, 1 rıtl nebîz¹²⁶ tortusu ve 1 rıtl bal alınıp tamamı yumuşatılır. Nebîzin içine atılan baharatların her birinden birer dirhem ezilir ve bunların tamamı karıştırılır. (Malzemeler) yıllanmış ve kaliteli nebîz ile 40 gün boyunca güneşin sıcaklığı altında yoğrulur (ve böylece) taş gibi sertleşir. Bunun 1 dirhemi 50 rıtl su içine katılır ve eriyene kadar el ile karıştırılır. Hemen o saate veya bir gün içinde o su nebîz hâline gelir¹²⁷.

120 Yazma metinde “الغطفان” şeklinde kullanılmış olup “العطفان” olarak da bilinmektedir. Kuzukulağıgiller (Polygonaceae) familyasından geniş yapraklı bir tür ravent. Genelde kökünden istifade edilir.

121 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.47b.

122 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.47b-48a.

123 Lapis lazuli.

124 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.48a.

125 Yazma metinde “dazi” olarak geçmekte olup “darzi” olarak da bilinir. *Hypericum perforatum*.

126 Çeşitli mahsullerden (hurma, üzüm gibi) üretilen şarap.

127 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v 48ab.

3. 19. Sirke İksiri (الأكسير الخل)

1 rıtl beyaz şehd balı, 1 rıtl çekirdeklerinden arındırılmış kırmızı “kuru üzüm” (zebîb-زبيب), 1 rıtl “yemen şapı” (şebb-i yemânî-شب يمانى), 1 rıtl “ada soğanı” (basalî-l-‘ûnsul-بصل العنصل), 0.5 rıtl kırmızı renkli hurma koruğu lakı almır. Bunların tamamı macun hâline gelinceye kadar ezilir. Güneşte olgunlaştırılmış sıcak şarap sirkesi içine basılır taş kadar sert hale gelinceye kadar kırk gün bekletilir. Bundan 1 dirhem miktarı, 50 dirhem tatlı su içine atılır. İçindeki eriyene kadar el ile ezilir. Böylece o “el-hamrı” (الخمري) gibi ekşi sirke hâline gelir. Fakat bu sirke asla ateşe gelmez (ateşte kullanıma uygun değildir)¹²⁸.

3. 20. Gülsuyu İksiri (أكسير الماء ورد)

Bir miktar “yaban mersini” (âs-أس), iki parça (kırmızı) “narçiçeği” (cûnbûz-جنذب) gül suyuna atılır. Narçiçeği üç gün, yaban mersini ise bir gün bir gece hava almayan bir kapta bekletilir. Sonra her ikisi kurşun kaplamalı bir kazanın içinde, içindeki su 1/3 kalıncaya dek bir veya bir günden biraz fazla süreyle harsız bir ateşte pişirilir. Sonra süzülür ve ağzı kapatılabilen başka bir kaba almır.

Sonra biber, Hint uzun biberi, karanfil, tarçın, damla sakızı, kust, cevzi-bevvâ, zencefil, kâfûr (ağacı) kökü, lâzen, sümbül, fâğire, kebâbe, “kâkule” (hey1-هيل)¹²⁹, besbâs, “lohusa otu” (zerâvend-زراوند), “üstübeç” (isfidâc-ı rasâs-أسفيداج الرصاص)¹³⁰, “meyan kökü” (irku sûs-عرق سوس) ve “acı hıyar/ebu cehil karpuzu” (hanzala-حنظله) (droglarının) her birinden beşer dirhem almır ve gül suyuna basılarak, gül suyu yarı miktarına inene kadar pişirilir. Ardından süzülür ve (daha önce kapaklı kapta muhafaza edilen) su da eklenir. Sonra bu sular hafifçe ısınmaya dek birlikte pişirilir. Sonra öd, misk, kâfûr, safran teli ve amber almır, sıcak suyun içinde iyice eriyinceye dek bir gün bir gece bekletilir. Ardından sıcak su ile karıştırılır ve ağzı kapalı bir kap içinde olgunlaşmaya kadar bırakılır. Şayet mevsim yaz ise güneşin altında 7 hafta bekletilir. Kış mevsiminde ise hafif bir ateşin üzerinde pişirilir ve kaldırılır (olgunlaşması için bir yerde bekletilir). Ne kadar beklerse o kadar kaliteli olur. Bu (tarif) yapılmak istendiğinde küçük rıtlıye şişelerin¹³¹ her birinin boğazına kadar damıtılmış “mâ’u’l-uyûn”dan (kaynak suyu) doldurulur. Suyun renginin sarıya dönmemesi için devalardan bir veya iki damla damıtılır ve çalkalanır. Sonra ağzına kadar gül suyu ile tamamlanarak (doldurularak) ağzı sıkı bir biçimde kapatılmış surette iki gün boyunca güneşte bekletilir¹³².

128 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’t-Tibi’l-Mufrede*, v.48b-49a.

129 Yazma nüshada “hiyl” (هيل) olarak geçen bu kelime muhtemelen kâkule manasına gelen “hey1” (هَيْل) dir.

130 Boya yapımında kullanılan bazik kurşun karbonat.

131 1 rıtl miktarda sıvı alabilen özel şişeler.

132 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri’t-Tibi’l-Mufrede*, v.49ab.

Gül Suyu İçin Bir Diğer İksir (أكسير آخر للما ورد)

10 dirhem yaban mersini, 20 dirhem narçiçeği yukarıda geçtiği şekilde suya basılır ve 1/3'ü kalıncaya dek pişirilir. Sonra süzülür ve içine cevz-i bevâ, kebbâş, “iri karanfil?” (karanfil-i kebbâş-قرنفل كباش), kust, sümbül, biber, Hint uzun biberi, zencefil, “tanbel yaprağı” (ورق التانبل)¹³³ ve meyan kökü suyu (karışımları) atılıp yarılancaya dek pişirilir. (Daha sonra kaynatılan bu maddeler) süzülür ve içine 3 kırat kâfûr, 1.5 kırat misk, 4.5 kırat kumârî tipi öd konulur (ardından) üç gün boyunca güneşin altında (bekletilerek) kabarması sağlanır. (Nihayetinde buna) tamı tamma 2 rıtl gül suyu, 8 rıtl damıtılmış su ve iki damla fukkaâ (eklenerek) sıcak bir mekânda bir gün bir gece bekletilir. (Böylece) kaliteli olur.¹³⁴

Gül Suyu İçin Bir Diğer İksir (آخر للما ورد)

Narçiçeği, yaban mersini önceki (tarifin ölçüsü miktarı) kadar alınır. Yine önceki (tarifte olduğu) gibi ıslatılır, pişirilir ve süzülür. Bir Hint cevizi, karanfil, sümbül, biber, Hint uzun biberi, meyan kökü ve kâfurun her birinden 1 miskal almarak pişirilmiş ve süzölmüş olan (malzemenin) üzerine eklenir. (Tekrar) pişirilir ve içine 1 dirhem kâfûr, 0.5 dirhem öd ve 3 dirhem misk katılır.¹³⁵

Gül Suyu İçin Bir Diğer İksir (آخر)

20'şer dirhem, yaban mersini, narçiçeği ve meyan kökü alınır. Evvelki (tarif) gibi pişirilir ve süzülür. İçine 5 karanfil, 5 kust, 5 kâfûr, 3 safran, 3 öd ve 3 dirhem misk konulur. Taştan mâmûl bir tencerede iyice pişirilir ve fukkaâda olduğu gibi köpük attırılır.¹³⁶

Gül Suyu İçin Bir Diğer Tarif (آخر للما ورد)

10 dirhem makâsîrî sandalı, onun ölçüsünde (10 dirhem) narçiçeği ayrı ayrı ıslatılır ve birlikte pişirilir, (sonra) suyu süzülür ve bunun içine sümbül, cevz-i bevâ, hîl, kebbâş, karanfil, Irak su'du, safran teli, tanbel yaprağı, kâfûr kökü gibi baharatların her birinden 1 dirhem eklenir. Ayrıca 1'er kırat misk, öd, ham amber, kâfûr ve havlıncaan eklenir.¹³⁷

Temme (Tamamlandı)

133 “Tanbel yaprağı”nın Kumr Adası'ndan (Bugünkü Madagaskar) temin edildiği söylenmektedir. Bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, cilt 4, s. 397.

134 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.49b-50a.

135 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.49b-50ab.

136 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.50b.

137 Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, v.50b-51a.

Sonuç

Ortaçağda sıkça tercih edilen koku ve parfümerilerden bahseden Yuhannâ, bu eserinde koku hammaddeleri, menşeleri, çeşitleri, kaliteleri; kokunun fiziksel ve kimyasal özellikleri, sahte ve gerçeğini ayırt etme yolları ve az da olsa tıbbî faydaları hakkında bilgi vermiştir.

Yuhannâ'nın ele aldığı hammaddelerin menşelerine bakıldığında çoğunluğu Sofala'dan olmak üzere Azerbaycan, Bahreyn, Cidde, Cündişâpûr, Çin, Habeşistan, Meysan, Nihâvend, Suriye, Tibet ve Yemen gibi muhtelif topraklardan temin edildiği anlaşılmaktadır. Genelde hammadde çeşitleri getirildiği ülke veya şehre nispet edilerek “Soğdî”, “Hindî” ve “Sini” (misk türlerinde olduğu gibi) isimlendirilmiştir. Tariflerde kullanılan ağırlık ve ölçü birimleri ortaçağ İslam dünyasında yaygın olarak kullanılan “dirhem”, “menn”, “miskal”, “ritl” ve “ukiyye”dir.

Metinden anlaşıldığı kadarıyla tarifler bazen müellif tarafından tek başına bazen de bir yardımcısının desteğiyle hazırlanırdı. Hammaddelerin parçalanması, ufalanması, elenmesi, kaynatılması, kurutulması ve saklanması dikkat edilen unsurlar vardır. Ufalanmış maddelerin ipek bezden geçirilmesi; pişirilirken ve pişirildikten sonra kullanılan kabın hammaddesi; kurutma işlemi için genelde kuru, serin ve gölge bir yer tercih edilmesi; özelliğine göre güneşte bırakılması tariflerin tutmasının püf noktaları olarak sayılabilir. Nihayetinde elde edilen kokuların genelde pahalı olduğu, elit kimselere satıldığı veya bazen hammaddenin doğrudan kadımlar için özel olarak üretilen parfümerilerin içine eklendiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

1. Barros, João de, *Ásia, Dos Feitos que os Portugueses Fizeram no Descobrimento e Conquista dos Mares e Terras do Oriente*, yay. haz. António Baião, cilt 1, Coimbra 1932.
2. Brockelmann C. *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*, C. F. Amelangs Verlag, Leipzig 1909 (2. Baskı).
3. Campbell D. *Arabian Medicine and its Influence on the Middle Ages*, cilt 1, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., London 1996.
4. Doru N. *Doğu'dan Batıya Köprü Süryaniler Felsefe ve Çeviri Geleneği*, Dipnot Yayınları, Ankara 2007.
5. Elgood C. *A Medical History of Persia and the Eastern Caliphate*, Cambridge University Press, Cambridge 1951.
6. En-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, [y.y., t.y.] Tahran 1971.

7. Er-Ruhâvî, İshak b. Ali, *Edebu't-tabîb*, Edirne Selimiye Kütüphanesi, Demirbaş Nr: 1658.
8. Hmz W. *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Ali Sevim, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.
9. İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etubbâ ve'l-Hukemâ*, nşr. Fuâd Seyyid, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1985.
10. İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ' fî tabakâti'l-etubbâ*, ed. August Müller, Tıpkıbasım: Fuat Sezgin, cilt 1, Frankfurt am Main 1995.
11. İbn Sîde, *el-Muhassas*, cilt 3, Daru İhyâ'î't-Turâsi'l Arabî, Beyrut 1996.
12. İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, thk. İbrahim Şemseddîn, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
13. Kavak M. "Ortaçağda Misk", *Vakanüvis Dergisi*, cilt 3 (2018), s. 188-229.
14. Kaya MC. "Yuhannâ b. Mâseveyh", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, cilt 43, İstanbul 2013, s. 582.
15. Levey M. "Ibn Masawaih and His Treatise on Simple Aromatic Substances", *Journal of the History of Medicine*, cilt 16 (October 1961), s. 394-410.
16. Pioreschi P. *A History of Medicine: Byzantine and Islamic medicine*, cilt 4, Horatius Press, Omaha 2004.
17. Saïd el-Endelüsî, *Tabakâtu'l-ümem*, nşr. Luvis Şeyho el-Yesûî (Louis Cheikho), Beyrut 1912.
18. Sbath RPP. "Traité sur les substances simples aromatiques (Kitâbu cevâhiri't-tîbi'l-mufrede)", *Bulletin de l'Institut d'Égypte*, Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale (Ifao), cilt 19, Kahire 1937, s. 5-27.
19. Sezgin F. *GAS (Geschichte des Arabischen Schrifttums)*, cilt 3, E. J. Brill, Leiden 1970.
20. Ulmann M. *Islamic Medicine*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1978.
21. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l- Buldân*, cilt 4, Dâru Sâdır, Beyrut 1995.
22. Yuhannâ b. Mâseveyh, *Cevâhiri't-Tibi'l-Mufrede*, Universitätsbibliothek Leipzig, Vollers (Karl Vollers Leipzig El Yazmaları Tasnifi) Demirbaş Kodu: 0768-02.

Web Kaynakları

- (Erişim: 2018, https://www.refaiya.uni-leipzig.de/receive/RefaiyaBook_islamhs_00006473).
- (Erişim: 2018, https://www.refaiya.uni-leipzig.de/receive/RefaiyaBook_islamhs_00006475).
- (Erişim: 2019, <https://iiif.wellcomecollection.org/image/V0006562.jpg/full/full/0/default.jpg>).

**MUHAMMED B. MAHMŪD B. HĀCĪ EŞ-ŞĪRVĀNĪ'NİN
YA 'KŪBĪYYE ADLI ESERİ ÜZERİNE
BİR ÖN ÇALIŞMA**

Ahmet Aciduman¹

Giriş

On dördüncü ve 15. yüzyıllar Anadolu'da edebiyat ve tıp alanında Türkçe tıp eserlerinin çoğaldığı bir dönemdir. Bu dönemde Anadolu'ya gelerek hem Türkçe hem de Arapça eser veren yazarlardan birisi Muhammed b. Maḥmūd b. Hācī eş-Şīrvānī (1375-1450?)'dir. Şīrvānī'nin Mentешеoğlu İlyās Bey, Germiyanoğlu Ya 'kūb Bey, Osmanoğlu Meḥmed I ve Murād II ile Temürtaşoğlu Umūr Bey adına eserler yazdığı bilinmektedir. Türk tıp tarihi literatürü gözden geçirildiğinde Şīrvānī'nin Arapça olarak yazmış olduğu *Ya 'kūbiyye* adlı tıbbi eserinin üzerine yapılmış ayrıntılı bir incelemenin bulunmadığı fark edilmektedir.

Muḥammed b. Maḥmūd b. Hācī eş-Şīrvānī'nin *Ya 'kūbiyye* adlı eserini bilim dünyasına ilk kez Germiyanoğlu Yakup II. Beyin Vakfiyesi" başlıklı yazısının "Yakubiye" alt başlığını taşıyan bölümünde Feridun Nafiz Uzluk'un şu sözlerle tanıttığı görülmektedir:²

"Şīrvan'lı bilginimizin dünyaca tanınmayan bir eserini daha takdim ediyorum: Yakubiye ismini alan bu eserin her sahifesinde 9 satır olmak üzere 105 varak, 210 sahifedir. Buraya ilk sahifelerini hem arapçası, hem ifade tarzını göstermek üzere klişelerini koydurduğum için, ayrıca onları kendi harfleriyle yeniden yazmayı lüzumsuz görüyorum (...) Yakubiye İstanbul Şehit Ali Paşa

1 Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, aciduman@medicine.ankara.edu.tr; almetaciduman@yahoo.com

2 Feridun Nafiz Uzluk, "Germiyanoğlu Yakup II. Beyin Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, VIII, 1969, 71-111+25 Resim.

kitaplığında. Ondan yapılmış Mikrofilmin hem aslı, hem fotoğraflarının pozitifini enstitümüz kitaplığında. Yakubiye ilk 11 inci sahifesine kadar iyi arapça bilen bir zat tarafından hareke konulmuştur. Eserin klişesini koyduğumuz için bu basit Türk arapçasını okurların kolaylıkla anlayacaklardır. Eserde yazarı daha ziyade hıfzısihhat kaidelerinde söz açıyor, yiyecekleri, içecekleri, giyecekleri, uyku, banyo, gezintiler, ata binmek, yaz kış sporları gibi daha ziyade günlük hayatımızla ilgili bütün konuları 3. varakta bildirdiği üzere açıkça anlatmaktadır.”³

Yazının ilerleyen kısmında da *Ya kûbiyye* hakkında şu bilgileri vermektedir:

“*Yakubiye de daha ziyade hastalıkları değil, sağlık şartlarını, yenilen başta et, balık, tavuk, av etleri, av kuşlarını söz konusu etmektedir. Üzüm, incir, diğer sulu, kuru meyveler burada yer aldığı gibi, daha sonunda da tozlar, macunlar, pomatlar yazılmıştır. Yani eser o zamana kadar İslâm âleminde meşhur olan eserlerden bir toplamadır. Kütahya ve dolaylarına ait herhangi bir özellik taşımamaktadır.*”⁴

Muhammet Yelten’in Şirvanlı Mahmud’un hayatını ve eserlerini ele aldığı çalışmasında *İbn-Kesir Tarihi Tercümesi, Muradnâme, Kitâbü’t-Tabih Tercümesi, Tuhfe-i Muradî (Cevhernâme)* adlı eserlerden bahsettiği, ama *Ya kûbiyye* hakkında bir bilgi vermediği görülmektedir.⁵

Mustafa Argunşah’ın 1990 yılında yayınladığı çalışmasında ise Muhammed bin Mahmûd Şirvânî’nin Türkçe telif ve tercüme eserlerini incelediği için *Ya kûbiyye* hakkında bir bilgi vermediği fark edilmektedir.⁶

Ali Haydar Bayat 1996 yılında yayınladığı ve Muhammed bin Mahmûd Şirvânî’nin hayatı ile eserlerini ele aldığı değerli çalışmasında yazarın *İlyâsiyye, Cevhernâme, Tuhfe-i Muradî, Sultâniyye, Kitâbü’t-Tabih Tercümesi ve Mürşid* adlı Türkçe eserlerinin yanısıra *Yâkûbiyye, Ravzatu’l-Itr, el-Faslu’l-Aşiru fi Mârifeti’l-Evzani ve’l-Mekayili min Mürekkebat-ı Ravzatu’l-Itr, Risâletün min’el-Tıbb fi Beyâni Mebtela bihi mine’l-Kulunc, Miftahu’n-Necat lema yenfetihu bihi Ebvâbu’l-Birri ve’s-Seadat* adlı Arapça eserlerinden söz etmiş; *Kemâliyye, Muradnâme, İbn Kesîr Tercümesi, Haridatü’l-Acaib ve Ceridetü’l-Garaib Tercümesi ve Baznâme Tercümesi* adlı eserlerin

3 Uzluk, a.g.m., 85.

4 Uzluk, a.g.m., 86.

5 Muhammet Yelten, “Şirvanlı Mahmud’un Hayatı ve Eserleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 57, Aralık 1988, 157-169.

6 Mustafa Argunşah, “II. Murad Devrinin (1421-1451) Ünlü Hekimi Muhammed Bin Mahmûd Şirvânî ve Türkçe Eserleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/4 (1990), 483-498.

de ona atfedilmiş olduğu bilgisini vermiştir.⁷ Bayat adı geçen makalesinde *Ya'kûbiyye* hakkında okuyucusuyla şu bilgileri paylaşmaktadır:

“VII. *Yâkûbiyye*: İlk defa F. Nafiz Uzluk'un bir yayınıyla varlığından haberdar olduğumuz eser, Germiyan hükümdarı Emir Ya'kub b. Emir Süleyman Şah'a, *Yâkûbiyye* adıyla sunulmuştur (v. 3 b). Ya'kub Bey'in hükümdarlığı, 1402-1429 yılları arasında olduğuna, Şîrvânî'nin de 1420 lerden sonra Osman oğulları'na kapıldığı ve eserlerini onlara ithaf ettiği bilindiğine göre, *Yâkûbiyye*'nin 1402-1420 yılları arasında yazıldığı söylenebilir. v. 1 b de, yazar adını Muhammed b. Mahmud b. Hacı el-Şîrvânî olarak kaydetmiştir. *Yâkûbiyye*, genel sağlığı koruyucu prensipleri, yiyecek, içecek, giyecekleri, uyku, banyo, gezinti, ata binme, yaz ve kış sporlarından, ilaç olarak kullanılan toz, macun ve pomatlardan bahseden arapça bir eser olup, yegâne nüshası Süleymaniye Ktb., Şehit Ali Paşa bölümü no 2118 de bulunmaktadır. 17,5x12,5 (11,5x11) cm ebâdında, her sahîfesinde nesih hatla yazılmış 9 satırı ihtiva eden 95 varaktır.”⁸

Argunşah, 1999 yılında yayınlanmış olan çalışması *Tuhfe-i Murâdî*'nin⁹ Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin hayatı ve eserlerini ele aldığı “İnceleme” bölümünde yazarın adının farklı Türkçe yazmalarda “Mahmûd bin Mahmûd-ı Şîrvânî”, “Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî”, “Muhammed bin Mahmûd bin Şîrvânî” olarak geçerken, Arapça kitaplarında “Muhammed bin Mahmûd bin Hacı eş-Şîrvânî” olarak yer aldığını bildirmektedir.¹⁰ Şîrvânî'nin eserlerinin sınıflandırılmasında ise Ali Haydar Bayat'ın çalışmasında yer alan sınıflandırmanın kullanıldığı görülmektedir.¹¹ Argunşah'ın *Ya'kûbiyye* hakkında ise şu açıklamaları verdiği görülmektedir:

“*Yâkûbiyye*'nin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Böl., 2118 numarada kayıtlıdır. 15,5x12,5 (11,5x11) cm ölçülerindeki bu nüsha nesihle yazılmış, kahverengi cilt içinde, her sayfada 9 satır bulunmaktadır. Eserin tamamı 95 varaktır. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, ara başlıklarda siyah mürekkebin üstü kırmızıyla çizilmiştir. Harekesiz olan nüshanın yalnız fasl-ı evvele kadar olan baş kısmı harekelenmiştir. Eser 23 fasıldan meydana gelmektedir. 69. yaprağın sonunda 23. fasıl sona ermekte ve 69a'da bir hâtime yer almaktadır. Bu fasıllarda genel sağlığı koruyucu prensipler,

7 Ali Haydar Bayat, “XV. Yüzyıl Osmanlı Tıbbının Büyük Üstadı Muhammed Bin Mahmud Şîrvânî (1375-1450) Hayâtı ve Eserleri”, *Kubbealtı Akademi Mecmûası* XXV/4 (1996), 22-43

8 Bayat, a.g.m., 35.

9 Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî. *Tuhfe-i Murâdî*, İnceleme-Metin-Dizin, Hazırlayan: Mustafa Argunşah, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

10 Şîrvânî, *Tuhfe-i Murâdî*, 1.

11 Şîrvânî, *Tuhfe-i Murâdî*, 6-38.

yiyecek, içecek, giyecek, uyku, banyo, gezinti, ata binme, yaz ve kış sporlarından bahsedilir. Bundan sonraki bölümlerin başka bir eser olması muhtemeldir. 80a'dan itibaren 9 fasıllık yeni bir bölüm bulunmaktadır. Burada da macunlar, lauklar (yalanacak macun), süfûf (toz hâline getirilmiş ilaç), haplar, hukneler, fetileler vs. anlatılır.”¹²

Ali Haydar Bayat ve Necdet Okumuş 2004 tarihini taşıyan çalışmaları *Mürşid*'in “Birinci Bölümü”nde Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermişler; müellifin Türkçe ve Arapça eserlerini tanıtmışlar, ayrıca ona atfedilen eserler hakkında da açıklamalarda bulunmuşlardır.¹³ *Ya 'kûbiyye'*nin bu bölümde Arapça eserler arasında ele alındığı ve şu bilgilerin verildiği görülmektedir:

“Ya'kûbiyye, bir mukaddime ile otuz fasıldan (bölüm) meydana gelmektedir. Giriş bölümünde, insanın yaratılış gayesi, sağlığın korunmasının şartları ve kitabı yazmaktaki maksat açıklanır. Genel olarak, sağlığı koruma prensipleri, ağır ve hafif yiyecekler, yaz ve kış sporları, ata binme, uyku, banyo, yatıştırıcı, teskin edici ilâçlar, bazı ilâç terkipleri, macunlar, pomatlar, bazı bitki çaylarının infüzyon ve dekoksasyon halinde hazırlanması gibi konular, yirmi üç bölümde geniş şekilde anlatılır.”¹⁴

Necdet Okumuş'un *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alan “Şîrvânî, Muhammed b. Mahmûd (مهمد بن محمود شروانى) XV. yüzyıl Osmanlı hekimi”¹⁵ başlıklı metninde *Ya 'kûbiyye* ile ilgili şu bilgilerin paylaşıldığı görülmektedir:

“8. Ya 'kûbiyye. Germiyanoglu II. Yâkub Bey'e sunulan, bir mukaddime ile otuz fasıldan oluşan koruyucu hekimliğe dair Arapça bir eserdir (Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 2118, vr. 1^b-95^b).”¹⁶

Şîrvânî'nin Osmanoğullarının hizmetine girdiği tarihlerle ilgili olarak da literatürde bazı farklı bilgilerin bulunduğu görülmektedir:

“Fuat Köprülü XIV. yy. sonunda yazıldığını söylüyorsa da bize göre, İlyas Bey'in Osmanlı tâbiyetine girmeden önce yâni 1403-1414 yılları arasında yazılmış olması gerekir. Çünkü 1414 yılında İlyas Bey Osmanlı tâbiyetine

12 Şîrvânî, *Tuhfe-i Murâdî*, 26-27.

13 Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, *Mürşid [Göz hastalıkları]*, İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük, İnceleme ve metin transkripsiyon: Ali Haydar Bayat ve Necdet Okumuş, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.

14 Şîrvânî, *Mürşid*, 24.

15 Necdet Okumuş, “Şîrvânî, Muhammed b. Mahmûd (مهمد بن محمود شروانى) XV. yüzyıl Osmanlı hekimi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 39 (2010), 206-208.

16 Okumuş, *a.g.m.*, 207.

girmiş, Şirvanlı Muhammed b. Mahmud da Osmanlı sarayına kapılanarak eserlerini Osmanlı sultanları ve devlet adamları adına yazmaya başlamıştır.”¹⁷

“Ya’kub Bey’in hükümdârlığı, 1402-1429 yılları arasında olduğuna (60), Şirvânî’nin de 1420’lerden sonra Osman oğulları’na kapıldığı ve eserlerini onlara ithaf ettiği bilindiğine göre, Yâkûbiyye’nin 1402-1420 yılları arasında yazıldığı söylenebilir.”¹⁸

Amaç, Gereç, Yöntem

Bu çalışmada *Ya’kûbiyye* üzerine yapılan ön çalışmanın bulgularının sunulması ve Türk tıp tarihi literatüründe yer alan konuyla ilgili bazı hatalı bilgilerin düzeltilmeye çalışılması amaçlanmıştır.

Ya’kûbiyye Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, No. 2118’de bulunmaktadır. Adı geçen nüsha nesihle yazılmıştır. 95 varaktır. Konu başlıkları kırmızı mürekkep ile yazılmış, ara başlıklar ise kırmızı çizgilerle belirtilmiştir. Uzluk’un da bildirdiği üzere eserin ilk 11 varığa muhtemelen sonradan hareke konmuş olduğu görülmektedir.

Çalışma, *Ya’kûbiyye*’nin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, No. 2118’de bulunan nüshasının,¹⁹ Feridun Nafiz Uzluk tarafından Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı’na kazandırılan siyah-beyaz fotoğraf baskıları üzerinde gerçekleştirilmiştir. İnceleme sonrası elde edilen bilgiler bulgular bölümünde sunulmuştur. Tartışma bölümünde ise elde edilen bulgularla, *Ya’kûbiyye* ve yazarı Muhammed b. Mahmūd Hâci eş-Şirvânî’nin *Şultāniyye* adlı eserinin yazma nüshaları²⁰ ile Şirvânî ve eserleri hakkında Türk tıp tarihi literatüründe yer alan bilgiler karşılaştırılmıştır.

17 Bayat, a.g.m., 28. Ayrıca, “‘Fuat Köprülü XIV. yüzyılın sonlarına yazıldığını söylüyorsa da İlyâs Bey’in Osmanlı tâbiyetine girmeden önce, yani 1403-1414 yılları arasında yazılmış olması gerekir. Çünkü 1414 yılında İlyâs Bey, Osmanlı tâbiyetine girmiş, Şirvânlı Mahmūd da Osmanlı sarayına kapılanarak eserlerini Osmanlı sultanları ve devlet adamları adına yazmaya başlamıştır.’” Şirvânî, *Mürşid*, 14.

18 Bayat, a.g.m., 35. Ayrıca, “‘Ya’kub Bey’in hükümdârlığı, 1402-1429 yılları arasında olduğu ve Şirvânî’nin de 1420’lerden sonra Osman oğulları’na kapıldığı bilindiğine göre, *Ya’kûbiyye*’nin 1402-1420 yılları arasında yazıldığını düşünüyoruz.’” Şirvânî, *Mürşid*, 24.

19 Muhammed ibni Mahmūd ibni Hâcî eş-Şirvânî, *Ya’kûbiyye*, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, Nr. 2118.

20 Muhammed bin Şirvânî, *Hazâ Kitâbı Sultāniyye*, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Serez I Koleksiyonu, Nr. 2756; Muhammed ibni Mahmūd Şirvânî, *Hazâ Kitâbı Sultāniyye*, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, Nr. 2074; Muhammed bin Mahmūd Şirvânî, *Sultāniyye*, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ahmed Paşa Koleksiyonu, Nr. 184.

Bulgular

Eser Muhammed b. Maḥmūd b. Hācī eṣ-Şirvānī tarafından, Emīr Ya'kūb b. Emīr Süleymān Şāh adına Ya'kūbiyye ismiyle yazılmıştır.

“*Rabbın ipini sıkıca tutan Muhammed b. Maḥmūd b. Hācī eṣ-Şirvānī söyler*”²¹

“*Bilgili insanların sığınağı Emīr Ya'kūb b. Emīr Süleymān Şāh, Allahu te'ālā onun ülkesinin yardımcılarını güçlendirsin ve ülkesinin temellerini inşa etsin*”²²

“*Kitabı onun ismiyle yaptım ve ona Ya'kūbiyye ismini verdim*”²³

Şirvānī giriş bölümünde hamdele ve salveleden sonra hem tıbbın ne olduğunu hem de bu kitabın yazılma nedenini açıklamaktadır. Tıbbın hem aklen hem de şer'ān övülmüş, yasal ve soylu bir ilim olduğunu söylemektedir.²⁴ Bunun şer'î nedenini Hz. Peygamberin iki hadisiyle temellendirmektedir. Bunlardan ilki “*Mide bedenın havuzudur ve ona ulaşan damarlar vardır, eğer mide sağlıklı olursa, damarlar sağlıklı olur; eğer mide hasta olursa damarlar da hastalanır*” hadisi, diğeri de “*İlim ikidir, bedenler ilmi ve dinler ilmi*” hadisidir.²⁵ Akli nedenini ise iki durumla temellendirmektedir. Bunlardan ilki “*tıbbın konusunun bu dünyada bedenlerin en şerefli olan insanın bedeni olması ve konunun şerefini ilmin şerefini gerektirmesidir.*” İkincisi ise “*tıbbın gereksiniminin şiddeti ve ona olan gereksinimin diğeri ilimlere olan gereksinimden daha kuvvetli olmasıdır. Çünkü 'aklu'l-he'ulānī'den 'aklu'l-mustefād ve'l-meleke'ye yükselmek olan nefsu'n-nāḥka'yı tanımlama, bedenin bütünlüğü yani sağlık olmadan olanaksızdır; zira acılara ve hastalıklara müptela olan, nadiren doğru düşüncelere ve hayallere hazırlanır.*”²⁶ Bundan sonra kitabını neden yazdığını şu sözlerle bildirmektedir: “*Bütün gereksinimler için eksiksiz ve bedenlerin sağlığının korunmasının tedbiri hakkında yeterli olanı, güzel görüşleri kapsayarak, önemli güzel sözleri içine alarak, bu fende faydalı ve kısa olarak yazdım.*”²⁷

21 «وَبَعْدُ فَيَقُولُ الْمُعْتَصِمُ بِالْحَبْلِ الرَّبَّانِيِّ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ حَاجِي الشَّرْزَوَانِيِّ» Şirvānī, Ya'kūbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 1b

22 «مَلْجَأُ الْأَفْضَالِ فِي الْعَالَمِينَ أَمِيرُ يُعْقُوبُ بْنُ أَمِيرِ سُلَيْمَانَ شَاهِ اعْزِ اللَّهُ تَعَالَى أَعْوَانَ دَوْلَتِهِ وَشَيْدَ أَرْكَانِ مَمْلَكَتِهِ» Şirvānī, Ya'kūbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 3b

23 «وَعَمَلُهُ بِاسْمِهِ وَسَمَّيْتُهُ بِعُقُوبِيَّةٍ» Şirvānī, Ya'kūbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 3b

24 Şirvānī, Ya'kūbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 2a

25 Şirvānī, Ya'kūbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 2a

26 Şirvānī, Ya'kūbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 2a-b

27 Şirvānī, Ya'kūbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 2b

Şirvānī bundan sonra eserine *Ya 'kūbiyye* olarak adlandırmasının nedeni olan Emīr Ya 'kūb b. Emīr Süleymān Şāh'ı uzun uzun övmektedir.²⁸

Bundan sonra gelen ve “Kitabın başlangıcı” olarak adlandırılan bölümde Şirvānī insanın oluşumundan, bahsetmektedir.²⁹ Bu bölümün sonunda tabibin amacının sağlığın korunması olduğundan bahisle bunun yiyecekler vasıtasıyla nasıl yapılacağını açıklamaktadır:

*“Bu nedenle sağlığı korumayı isteyen kişiye iki emri dikkate almak zorunludur. Onların ilki, sonra gelenin uygun olanının çözülenin lehine bedenine içine alınmasıdır. Onların ikincisi, gıdaların artıktan ortaya çıkanın atılmasıdır ve bundan dolayı bedenlerin ve yiyeceklerin tabiatlarının bilgisine ve gıdaların her çeşidinin insanların her sınıfına uygun olduğunun bilinmesi için, onların durumlarının farklılığının bilgisine ihtiyaç duyarız.”*³⁰

Şirvānī bundan sonra yiyecekleri sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmanın Şirvānī'nin de söylediği gibi, kitapta fasıllar altında ele alındığı görülmektedir. Kitabın içerisinde yer alan başlıklar sırasıyla şunlardır:

“Bu kitabın başlangıcı [4a]. Birinci fasıl yumuşatıcı gıdalar üzerine [9b]. İkinci fasıl katı gıdalar üzerine [13b]. Üçüncü fasıl yumuşatıcı ve katı arasında ortada olan gıdalar üzerine [16b]. Dördüncü fasıl çabuk sindirilen[ler] üzerine [19b]. Beşinci fasıl sindirimi zor olan[lar] üzerine [26b]. Altıncı fasıl besleyiciliği çok olan yiyecekler üzerine [34b]. Yedinci fasıl az besleyen[ler] üzerine [36a]. Sekizinci fasıl artıkları çok olan yiyecekler üzerine [37b]. Dokuzuncu fasıl artıkları az olan yiyecekler üzerine [38a]. Onuncu fasıl mideyi düzelten[ler] üzerine [38b]. On birinci fasıl mideye zarar veren[ler] üzerine [43b]. On ikinci fasıl şişkinlik yapan[lar] üzerine [47b]. On üçüncü fasıl yiyecekler ve içeceklerden yelleri uzaklaştıranlar üzerine [50a]. On dördüncü fasıl yumuşatan, temizleyen ve tıkanıklıkları açan[lar] üzerine [52a]. On beşinci fasıl tıkanıklıklara sebep olan[lar] üzerine [56b]. On altıncı fasıl baş ağrıtıcı[lar] üzerine [57b]. On yedinci fasıl sıcak-yaş gıdalar üzerine [59a]. On sekizinci fasıl sıcak-kuru olan[lar] üzerine [61a]. On dokuzuncu fasıl ikisinin arasında mutedil gıdalar üzerine [62b]. Yirminci fasıl soğuk-yaş gıdalar üzerine [63b]. Yirmi birinci fasıl soğuk-kuru gıdalar üzerine [65a]. Yirmi ikinci fasıl ikisinin arasında mutedil gıdalar üzerine [67a]. Yirmi üçüncü fasıl kimusu iyi olan gıdalar üzerine. Son [69a].”

28 Şirvānī, *Ya 'kūbiyye*, Şehid Ali Paşa, 2118, 3a-b

29 Şirvānī, *Ya 'kūbiyye*, Şehid Ali Paşa, 2118, 4a

30 Şirvānī, *Ya 'kūbiyye*, Şehid Ali Paşa, 2118, 8b

Kitabın “Hātime” yani “Son” başlıklı kısmı³¹ ise oldukça uzun bir bölüm olup önce sağlığın ne olduğu ile başlamakta, sağlığın korunabilmesi için bir kişide bulunması gereken dört özellikten bahsetmektedir. Bunlardan ilki tıbbın kanunlarını bilmek ya da bilgili bir tabibin emirlerine itaat etmek, ikincisi iyi yiyeceklere ve değerli ilaçlara sahip olabilmek için varlıklı olmak, üçüncüsü gerekenleri titiz olarak kullanabilmek için yeterli zamanı olmak ve dördüncüsü nefsinde cimrilik ve kendini beğenmişlik olmamaktır.³²

Bu bölümün ikinci kısmı olarak nitelendirebileceğimiz bölümde ise yiyeceklerin kullanılmasında uyulması gereken kurullarla ilgili bilgiler vermektedir. Bunlardan ilki yiyeceklerin kişiye uygun olmasıdır. Eğer kişide sıcaklık üstünse, yiyecekler soğuk; soğuk üstünse yiyecekler sıcak olmalıdır. İkisinin arasında orta olan kişi bedene benzeyen ılımlı yiyeceklere gereksinim duyar. İkincisi yiyeceğin miktarı sindirim kuvvetinin taşıyabileceği kadar olmalıdır. Kişinin bedenini saf kan istila etmişse, gıdası ölçülü ve mutedil tabiatlı olmalıdır. Balgam istila etmişse yiyecekleri ısıtıcı ve kurutucu olmalıdır. Sarı safra istila etmişse soğuk, yaş ve safrayı uzaklaştıran yiyecekler yemelidir. Kara safra istila etmişse, sıcak ve yaş yiyeceklerle beslenmelidir. Üçüncüsü yiyecek gerektiği kadar verilmeli, gerektiği kadar ertelenmelidir. Dördüncüsü yiyecek zamanında yenmelidir. Yine yiyecek iştah olduğu zaman alınmalıdır. Yiyeceklerin alınması için en uygun olan günler soğuk olanlardır çünkü sıcaklık bedeninin içinde toplanır. Sıcak günlerde ise yiyecek almaktan sakınmak gerekir, çünkü havanın sıcaklığı *harāret-i ġarīziyye*’yi beden dışına çeker ve sindirim için gereken sıcaklık eksilir.³³

Hātime’nin üçüncü kısmında ise saydığı bu tedbirlerin beden organlarında hastalık olmadığı durumlarda sürdürülmesi gerektiğini bildirdikten sonra organlarda hastalık ya da sıkıntı olduğunda, bu organlar için uygun yiyecekler verilmesi gerektiğini, beden diğer organlarının gereksinimine aykırı olsa bile, hasta organı korumak adına kullanılması gerektiğini bildirmekte ve bu durumla ilgili örnekler vererek açıklamalarda bulunmaktadır.³⁴

Görüldüğü gibi öneriler ve önlemler humoral paradigmanın prensipleri ile çok uyumludur. Bu da dönemin tıp anlayışı ile tam olarak örtüşmektedir.

Eserde bundan sonra mürekkep ilaçların nasıl terkip edildiklerini bildiren bir ek bulunmaktadır³⁵ ve bu dokuz fasıldan oluşmaktadır:

31 Şirvānī, *Ya’ kûbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 69a-80b*

32 Şirvānī, *Ya’ kûbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 69a-71a*

33 Şirvānī, *Ya’ kûbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 71a-78b*

34 Şirvānī, *Ya’ kûbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 78b-80b*

35 Şirvānī, *Ya’ kûbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 80b-95b*

“Bu ekin içinde mürekkep ilaçların nasıl terkip edildiğini beyan hakkında sözler vardır ve içinde fasıllar bulunur [80b]. Birinci fasıl ma ‘cünların bildirilmesi üzerine [81a]. İkinci fasıl la ‘ûklar üzerine [83b]. Üçüncü fasıl sufûflar üzerine [86a]. Dördüncü fasıl habblar üzerine [88a]. Beşinci fasıl mağlîler üzerine [89a]. Altıncı fasıl maṭbûḥlar üzerine [90b]. Yedinci fasıl nukû ‘lar üzerine [92a]. Sekizinci fasıl ḥuḳneler üzerine [93a]. Dokuzuncu fasıl fetîller üzerine [95a].”

Tartışma

Şirvânî'nin *Ya 'kûbiyye*'si görüldüğü gibi yiyecekler üzerinedir. Türk tıp tarihi literatüründe sıklıkla tekrarlanan “*genel sağlığı koruyucu prensipler, yiyecek, içecek, giyecekler, uyku, banyo, gezinti, ata binme, yaz ve kış sporlarından*” bahsetmediği görülmektedir. Bu bilginin kaynağının Uzluk'un *Ya 'kûbiyye* hakkında yazdıkları olduğu ve verdiği bu bilgiler için eserin 3. varacağını kaynak olarak gösterdiği görülmektedir. Eserin 3 numaralı varacağı gözden geçirildiğinde, Uzluk'un sunduğu bu açıklamaların burada yer almadığı fark edilmektedir. Bu bilgi daha çok *Sulṭāniyye*'nin girişinde paylaşılan bilgiyle benzeşmektedir.³⁶ Uzluk'un eseri gördüğü ve incelediği halde neden böyle bir bilgi verdiği çok anlaşılammaktadır. Uzluk'tan aldığımız ikinci sıradaki alıntıların eserle ilgili daha doğru bilgileri kapsadığı fark edilmektedir. Yine eseri görmüş ve incelemiş olduğunu gösteren bulgulara karşın Argunşah'ın *Ya 'kûbiyye*'nin içerik bilgisini Uzluk'tan Bayat'ın aktardığı şekilde tekrarlaması da oldukça şaşırtıcıdır. Uzluk'un eserin varak sayısını 105 olarak bildirmesinin nedeni ise Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde bulunan fotoğraf baskıların 105 adet olmasıdır (bazı sayfalar mükerrer çoğaltılmıştır).

Bayat ve Okumuş *Mürşid* adlı eserin girişinde, *Ya 'kûbiyye*'nin “bir mukaddime ve otuz fasıldan (bölümden)” oluştuğunu söylerken, yine aynı yerde konuların “yirmi üç bölümde” genişçe anlatıldığını söylemektedirler. Okumuş daha sonra yazdığı makalesinde *Ya 'kûbiyye*'nin “bir mukaddime ve otuz fasıldan” oluştuğu bilgisini tekrarlamaktadır. *Ya 'kûbiyye* görüldüğü gibi “bir ibtidâ”, “23 faşl” ve “bir hâtime” den oluşmaktadır. Eserde ayrıca “dokuz faşl”lık bir ek yer almaktadır. Bu ek de bir çeşit “aḳrabādîn” görünümündedir.

Araştırmamız sırasında Şirvânî'nin Osmanlı Sultanı Şulṭān Meḫmed b. Bāyezid b. Murād b. Orḫān adına yazdığı *Şulṭāniyye* isimli eseri gözden geçirilirken ilginç bulgularla karşılaşmıştır. En göze çarpan bulgu *Yā 'kûbiyye*'nin bazı bölümlerinin Türkçe çevirisinin *Şulṭāniyye* içerisinde yer almasıdır.

36 “*bile her vaktı ve her faşlıda ne itmek gerek ve ne vaktı ne yimek gerek ve ne geymek gerek ve ne vaktı kuşmak gerek ve ne vaktı ot içmek gerek ve ne vaktı ḥammāma girmek gerek ve ne vaktı cimā itmek gerek*”. Şirvânî, *Sulṭāniyye*, Serez I, 2756, 4b

Sultāniyye'nin "Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Serez I, nr. 2756" nüshasında 13. bābının başlangıcında şu ifadenin yer aldığı görülmektedir: "Bu faşılta ekşer yemeklerüñ tabī'atın bildürür ve bu yigirm üç faşıldur."³⁷ Ya 'kūbiyye' nin fasıl sayısı da "yirmi üç" tür. Ama ilgili bölüm incelendiğinde *Sultāniyye*'nin 13. bābının 9 faşıl'dan oluştuğu görülmektedir.³⁸ Başlıklar karşılaştırıldığında ise *Sultāniyye*'nin 13. bābının 9 faşılının³⁹ Ya 'kūbiyye' nin 23 başlığından 9'u ile⁴⁰ uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Ya 'kūbiyye' nin 1., 2., 3., 17., 18.,⁴¹ 19., 20., 21. ve 22. bölümlerinin içeriği ile *Sultāniyye*'nin 13. bābında yer alan 9 bölümün içeriği karşılaştırıldığında Ya 'kūbiyye' nin bu bölümlerindeki Arapça içeriğin *Sultāniyye*'nin ilgili bölümlerinde Türkçe olarak verildiği⁴² fark edilmektedir. Türkçe bölümlerin bazılarında Arapça anlatıma göre bazı küçük farklılıklar ve kısaltmalar olduğu görülmektedir.

37 «الباب الثالث والعشر في بيان الأغذية بأسرها وفيه ثلاث وعشرون فصلاً» Şirvānī, *Sultāniyye*, Serez I, 2756, 33a

38 Şirvānī, *Sultāniyye*, Serez I, 2756, 33a-40a

39 *Bu faşılta muñlak gıdaları beyān ider; bu faşılta galiz ta 'amları beyān ider; bu faşılta ol ta 'amları beyān ider ki mu 'tedildür; bu faşılta hārru raḫb gıdaların hālin beyān ider; bu faşılta hār yābis yemekleri beyān ider; bu faşılta beyān ider ol nesneleri-kim mu 'tedildür; bu faşılta bārid raḫb gıdaları beyān ider; bu faşılta bārid yābis gıdaları beyān ider; bu faşılta beyān ider ol nesneleri-kim mu 'tedildür*

40 *Birinci fasıl yumuşatıcı gıdalar üzerine; ikinci fasıl katı gıdalar üzerine; üçüncü fasıl yumuşatıcı ve katı arasında ortada olan gıdalar üzerine; on yedinci fasıl sıcak-yaş gıdalar üzerine; on sekizinci fasıl sıcak-kuru olan[lar] üzerine; on dokuzuncu fasıl ikisinin arasında orta olan gıdalar üzerine; yirminci fasıl soğuk-yaş gıdalar üzerine; yirmi birinci fasıl soğuk-kuru gıdalar üzerine; yirmi ikinci fasıl ikisinin arasında orta olan gıdalar üzerine*

41 "On sekizinci fasıl sıcak kuru olan üzerine. O hububattan ve ekmeklerden pişmiş buğdaydır ve yeni öğütülmüş undan yapılmış ekmektir ve acı bakladır; çünkü o yiyeğin için sıcak kurudur. Etilerden yaşlı çok olan, cılız olan hayvanın eti sıcak kurudur. Hayvandan erkek olanın eti dişi olandan daha kurudur; güçlü olanın eti iğdiş edilmiş olandan daha kurudur; siyah olanın eti beyaz olandan daha kurudur; kılı çok olanın eti kılı az olandan daha kurudur; vahşi hayvanın eti evcil olanın etinden daha kurudur. Tuzlu et, aslında nemli olsa bile, kurutulduğundan dolayı, bütün kurutulmuş etlerden daha serttir. İç yağı kuruluğa ...dan daha meyillidir. Tavşanların eti son derece sıcaktır kurudur. İkinci derecede eşit olan meyvelerden ve sebzelerden fencenguşt tohumu, fıstık, hadra' tohumu, bal, patlıcan, tarhun, bāzrenbūye, kereviz, sedef otu, yaş su teresi ve yaş teredir ve onlar ikinci derecede sıcaktır; kurudur. Yine zeytin, zeytinyağı, fındık, kestane, lahana, bāzrūc, kūnāberā birincide sıcaktır; kurudur. Yine sarımsak dördüncüde sıcaktır; kurudur. Farklı olanlara gelince, keçiboynuzu birincide sıcaktır; ikincide kurudur. Soğan dördüncüde sıcaktır; ikincide kurudur; ama içinde yine gereğinden fazla nem vardır. Pırasa üçüncüde sıcaktır; ikincide kurudur. Yine turp, dereotu, kekiğin her sınıfı ve şāhdānec ikincide sıcaktır; üçüncüde kurudur. Allah doğrusunu bilir." Şirvānī, Ya 'kūbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 61a-62b

42 "El-faşlu'l-hāmisu ft beyāni'l-ağdiyeti'l-hārreti'l-yābis. Bu faşılta hār yābis yemekleri beyān ider ve ol hubūbdan pişmiş buğdaydır ve dağı yiniñle öğüdülmüş buğdayın emegidür ve dağı turmusdur ve etlerden yaşlı ve aruk hayvānların eti dır ve tavşan etidür ve dağı bil her hayvānuñ erkeginüñ mizacı ebyesdür ve dişişisinden ve koç mizacı ebyesdür haşşisinden ve kara mizacı ebyesdür ak mizacından ve kılı çok olanın mizacı ebyesdür kılı az olanın mizacından ve vahşi hayvānların mizacı ebyesdür ehililerinden tuzlu kurudulmuş mizacı ebyesdür cemī' etlerden ve hem iç yağı mizacı ebyesdür et yağınıñ mizacından ve ammā yimişlerden bes it üzümi tohumu fıstık ve menevüs ve bādincān ve tarhūn ve kerefs ve sezāb ve hurūfuñ ve reşāduñ yaşı hāru yābisdür derece 'i sānide ve dağı finduk ve kesdāne ve bādric hār yābisdür evvelki ve hem sarmısak hār yābisdür dördüncü derecede ve soğan hārdur dördüncü derecede yābisdür ikincide lakin ruḫbeti fazliyyeden hālī degüldür ve kendene hārdur üçüncüde yābisdür ikincide ve turb ve turaḫ otu ve güyegiotu ve şāhdāne hār dururlar ikincide yābisdirler üçüncüde." Şirvānī, *Sultāniyye*, Serez I, 2756, 37b-38a

Şirvānî'nin bu bāba başlarken *Ya 'kūbiyye'* de yer alan bölümlerin tamamını Türkçe olarak *Şultāniyye'* nin 13. bābına koymaya niyetlendiğini, sonra – belki de kitabın hacminin çok artacağını düşünmüş olacak – bundan vazgeçtiğini söylemek mümkün görünüyor.

Ya 'kūbiyye' nin “Kitābın başlangıcı” başlıklı bölümü ile *Şultāniyye'* nin “el-Mukāddime” başlıklı bölümlerinin içeriğinin çok benzer olduğu görülmektedir. Yazar her iki eserde de bu bölümlerde insanın oluşumunu anlatmaktadır. *Şultāniyye'* deki bölümün⁴³ *Ya 'kūbiyye'* de yer alan bölümün⁴⁴ biraz daha kısa bir Türkçe çevirisi gibi olduğu fark edilmektedir. İki bölüm arasındaki asıl farklılık bölümlerin sonunda görülmektedir.

43 “*Bes, demeyiyyu'l-mizāc kişinūn 'ömri artuq olur, şafrāviden ve şafrāvinūn balgāmiden ve balgāmīnūn, ve hem ol ebdānuñ ki harāreti ve ruṭubeti tedbūr kim lāyıkdur anlaruñ hālīne lā-cerem ol ebdānuñ yaşı uzağan olur gālībā, kaçan kim müfsid hāricī añā mu 'arız olmaya ve ammā ebdān kim anda harāret ve ruṭubet-i aṣlī za 'ıfdür veyā kavīdür, līkin anuñ gibi tedbūr olunmadı kim lāyıkdur ol bedene lā-cireme anuñ gibi ebdānuñ yaşı kısa olur. Bes, bundan ma'lūm oldı-kim vācibdür her āhāda ol kadar sa'y ide bedeninden ötüri kim iriṣdüre anı müntehā '-i 'ömrine taḳdīmsüz te 'hīrsüz ve bu didüğümüz müyesser olmaz illā [añā] kim bile her vāḳıta ve her faṣılda ne itmek gerek ve ne vāḳıta ne yemek gerek ve ne geymek gerek ve ne vāḳıta kuşmak gerek ve ne vāḳıta ot içmek gerek ve ne vāḳıta hammāma girmek gerek ve ne vāḳıta cimā itmek gerek. Bes, vācib oldı-kim biz daḳı bu kitabda cemī'in yaz idevüz ki bu kitābı muṭālī'a kulanlar bizi ḫayrıla añā.*” Şirvānī, *Sultāniyye*, Serez I, 2756, 4a-b

44 “*Mizacı demeyi olanın ömrü safravi olandan ve o balgami olandan ve o da sevdavi olandan daha uzundur. Yine içlerindeki [sıcaklık] ve rutubet bünyenin aslından kuvvetli olan ve bundan sonra bunlara uygun olan tedbirle yönlendirilen bedenlerin ömürleri uzun olur. İçlerinde sıcaklığı ve rutubeti bünyenin aslından zayıf olanların ya da kuvvetli olan, ama onlara uygun tedbirle yönlendirilmeyenlerin ömürleri kısa olur. Bundan dolayı doğal ölüm zamanı ve ömürler farklı olur. Tabibin çabasının gayesi, her şahsın asli mizacının gerektirdiği ölüm zamanının sonuna erişmesine kadar, ilerleme ya da gecikme olmaksızın, şahısların yaradılışının aslındaki rutubetlerine göre bedenlerin sağlığını koruma ve her yaşta, ona uygun olanla, ona benzeyenle ve doğuştan var olan rutubeti koşturmaktan koruyarak ve onu yetiştirip büyüme zamanında çözülmüş olanın fazlasına karşılık olan zorunlu çözümlenin üstünde aşırı çözülmeyen ve orta yaşta çözümlenen noksan olmaktan kollayarak sağlığı korumaktır. Mideye ulaşan yiyeceklerden ve içeceklerden çözümlenen her biri bedel ve gıda olarak sonuçlanmaz, aksine mutlaka gıdalanın bedene benzeyen yiyeceklerden ve içeceklerden çözümlenenler gıda ve bedel olarak sonuçlanır, buna ek olarak gıdalanın bedene nitelikte benzeyen bir yiyecek mideye geldiğinde ve mide onu etkilediğinde, onun bir kısmı karaciğere varır ve kalını dışı olur, tabiat onu yaratıcının izniyle def eder. Bu nedenle sağlığı korumayı isteyen kişiye iki emri dikkate almak zorunludur. Onların ilki, sonra gelen için çözümlenen lehine uygun olanın bedenine içine alınmasıdır. Onların ikincisi, gıdaların artığından ortaya çıkanın atılmasıdır ve bundan dolayı bedenlerin ve yiyeceklerin tabiatlarının bilgisine ve gıdaların her çeşidinin insanların her sınıfına uygun [olup olmadığının] olduğunun bilinmesi için, onların durumlarının farklılığının bilgisine ihtiyaç duyarız.” Şirvānī, *Ya 'kūbiyye*, Şehid Ali Paşa, 2118, 7a-9b*

Ya 'kūbiyye'nin "Hātīme"sinde yer alan bilgilerin büyük çoğunluğu da *Sulṭāniyye'nin* 1. bāb'ının 3., 4.⁴⁵ ve 5. faşllarında⁴⁶ yer almaktadır. Yine Ya 'kūbiyye'nin ek olarak hazırlanan bölümünde yer alan bazı ilaç terkiplerinin⁴⁷ de *Şulṭāniyye'de*⁴⁸ yer aldığı görülmektedir.

Öte yandan Uzluk'un makalesinde Emīr Ya'kūb b. Emīr Süleymān Şāh ve Ya 'kūbiyye ile ilgili olarak ilginç ve önemli bir saptama yaptığı fark edilmektedir:

*"İmaretinin kapısına Türkçe vakfiyesini yazdıracak kadar Türk dilini seven, hatta babası zamanında büyük Türkçe eserler meydana getiren bir ailenin çocuğu olarak Yakup Bey'in kendi adına yazılan bir tıp kitabını niçin Arapça yazdığını anlamak güçtür."*⁴⁹

45 "(...) Çünkü yumuşatıcı yiyecek sunulması ve tutucu tarafından takip edilmesi yiyeceğin aşağı inmesini, sonra sindirimini kolaylaştırır. Eğer tutucu yiyecek sunulur ve yumuşatıcı tarafından takip edilirse, aşağı inmez ve hepsi bozulur. Çünkü yumuşatıcı yiyecek sindirildiğinde, kendisiyle, aşağı inen tutucu yiyeceğin arasına girer. Sindiriminden sonra midede kalır ve bozulur. Bozulmasıyla diğerini bozar (...)" Şirvani, Yakubiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, "(...) evvel müleyyin yimek gerek andan soñra hābis ki sehl ola ikisiniñ inhidārı anuñçün evvel müleyyin iner hābis hażm olmazdan öñdin ve andan hābis inmeklige dahı sehl olur ammā eger evvel hābis yise ve andan müleyyin yise nā-çār ikisi dahı fesāda gider anuñçün-kim kaçan-kim hażm ola men' itmekden anı hābis bes nā-çār ma'dede çok turmağıla fesāda gider ve kendü fesādıyla yanndağı dahı fesāda varur (...)" Şirvānī, Sulṭāniyye, Serez I, 2756, 8a-b

46 "(...) Yiyecek almak için günlerin en yararlısı ve en iyisi, beden içinde sıcaklık topladıkları için soğuk günlerdir. Sıcak günlere gelince, bunlarda yiyecek almaktan sakınmak gerekir; çünkü havanın sıcaklığı hararet-i gariziyeyi beden dışına çeker ve o beden içindeki sıcaklık yiyeceği sindirme adına zayıflar (...)" Şirvani, Yakubiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 75b-76a "(...) ve hem dahı bil-kim cem'i evkātüñ yigregi ta'am yimek-içün sovuğ vaqtlardadır harāret ol vaqtda bedenüñ bātınında cem' olur bes hażma muvāfiq ve mu'tin olur ammā issi vaqtlarda yimekten şakına huşuşa kim et'āmda hār ola anuñçün-kim harāret-i havā harāret-i gariziyeyi bedenüñ zāhirine çıkarur ve bātın harāretsüz kıılır bes ol vaqtda hażm begāyet za'if olur (...)" Şirvānī, Sulṭāniyye, Serez I, 2756, 10a

47 "*Ma'cūnu iṭrifili şağır: Midenin rutubetine ve istirhāsına yararlı olur ve hażm için onu kuvvetlendirir. Beyne çıkan buharları men eder ve duygular/sezgileri kuvvetlendirir. Soğuktan ve rutubetten olan beyin hastalıklarına, saçın süratle beyazlamasına, basurlara fayda eder. Rengi güzelleştirir ve kanı saflaştırır, ama meniye azaltır. İki de soyulmuş ehtilec-i aşfer ve kābilī, hindī, belilec ve emlec aynı seviyede alınır, dövülür, elenir, tatlı badem yağı ile karıştırılır, üç misli köpüğü alınmış bal ile yoğrulur ve kullanılır. Kullanılan miktarı iki miskāldır.*" Şirvānī, Ya 'kūbiyye, Şehid Ali Paşa, 2118, 81a-b

48 "*İṭrifil-i şağır: Fā'ide istiskāya ve bevāsire istirhāya ve istirhā'ı ma'deye ve ma'de ruṭubetine ve ma'deye kuvvet virür hażm için ve şol buhārlar-kim ma'deden dimāğa ağar anı def' ider femi ma'deye kuvvet virdüğüyle ve zihni şāfi eyler ve ziyreklik ve hiddet-i fehmi arturur nisnāne'ı arturur ve siñirleri kuvvetlendirür emrāzı dimāiyye ki burūdetden ve ruṭubetden ola bunu isti'mal ide gic kocala bevāsire be-ğāyet menfa'at virür yüzüñ levnin hōş eyler kanı şāfi eyler menī ziyāde eyler şan'at helilec aşfer kābilī ikisi dahı çekirdeksüz ola ve hindī kes döğülmüş sise m gibı belilec emlec mecmū'in berāber bunları döğeler harir eleken eleyeler cem'i'ni bādem yağıyla karışdıra iki edviye kadarı kefi alınmış balıla ma'cūn ideler kırk gün arpa içinde bunu koydukları kabuñ ağız bağlayub gömeler tura kuvveti iki aydan iki yıla-dek bāki kalur şerbeti bir dirhemden üç dirheme-dekdür*" Şirvānī, Sulṭāniyye, Serez I, 2756, 69a-b

49 Uzluk, a.g.m., 86.

Bunun yanıtının Şirvânî ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Kâtip Çelebi *Keşfu’z-Zunûn*’da Şirvânî’nin Mentешеoğlu İlyas Bey için yazdığı *İlyâsiyye* ile ilgili verdiği bilgide⁵⁰ şunları paylaşmaktadır:

“Tercümesi: *Tıbbâ dâir Muhammed b. Mahmud eş-Şirvânî’nin İlyâsiyye’si. Bu muhtasar olup Sultan İlyas b. Muhammed b. Orhan adına telif etmiş, sonra onun emriyle tercüme etmiştir. Bir mukaddime ve on bâb üzerine tertip etmiş olup ifadesi fena ve sözleri rekiktir.*”⁵¹

Küçük’ün 2010 yılında yayımladığı “Kitâb-ı Güzîde ya da Sultâniyye” başlıklı makalede⁵² Şirvânî’nin kendisi hakkında verdiği bilgiler de bu konuda bazı ipuçları sunmaktadır.

“*men dahı hadîş mücibince bilâd-ı muşra geçdüm ve bu fenne meşgûl oldum ve mu’teber kitâbların işitdüm kânûn şeyhi ibni ‘alî sinâ ve hâvi muhammed bin zekerriyâ ve mesîhi bigi ve hem bîmâristânlarâ çok mülâzemet êtdüm ve elümden geldükçe dahı mu’âlece êtdüm çün yine rûm memleketine geçdüm*”⁵³

Şirvânî’nin Mısır’da tıp eğitimi almış olması ve hastanelerde çalışması onun hem Arapçaya hem de dönemin Arapça tıp terminolojisine oldukça hâkim olduğunu söylememize olanak tanımaktadır. Tıp eğitiminden sonra Anadolu’ya geçtiğini bildiren Şirvânî’nin, hizmetine girdiği İlyas Bey adına *İlyâsiyye*’yi Arapça olarak yazmasının ve sonradan Türkçeye çevirmesinin sebebi de büyük olasılıkla Mısır’da görmüş olduğu Arapça tıp eğitimidir. Kâtip Çelebi’nin işaret ettiği üzere *İlyâsiyye*’nin Türkçe çevirisinin kötü olmasının sebebi olarak da büyük olasılıkla Şirvânî’nin hem Türkçeye hem de Türkçe tıp terminolojisine çok hâkim olmaması ya da o dönemde Türkçe tıp terminolojisinin tam olarak oluşmaması öne sürülebilir.

Şirvânî’nin, Germiyan Beyi Ya’kûb Bey’in hizmetine girdiğinde de ilk anda Arapça olarak yazdığı *Ya’kûbiyye*’yi (önceden hazırlamış olduğu bir eser olabilir) Ya’kûb Bey’e sunduğu görülmektedir.

Öte yandan araştırmamız sırasında Şirvânî’nin, Uzluk’un da belirttiği gibi, Türkçeye önem veren bir ailenin ferdi olan Ya’kûb Bey adına Türkçe bir

50 «الباسية في الطب - لمحمد بن محمود الشرواني وهو مختصر الفه للسلطان الباس بن محمد بن اورخان ثم ترجمه بإشارة منه ورتب على مقدمة» Kâtip Çelebi, *Keşf el-Zunun*, Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında birinci baskı, II Cilt, Türk Tarihi Kurumu, Ankara 2014, c. I, 161.

51 Paul Wittek, *Menteşe Beyliği: 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Türkçeye çeviren: O. Ş. Gökyay, 3. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, 115-116.

52 Paki Küçük, “Kitâb-ı Güzîde ya da Sultâniyye”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/18 (2010/1), 173-181.

53 Küçük, *a.g.m.*, 177-178

eser de yazmaya başlamış olabileceğinin göstergesi olabilecek bazı bulgularla da karşılaşılmış olduğu düşünülmektedir.

Küçükler'in sunduğu *Kitāb-ı Güzide* ya da *Şulṭaniyye*'nin girişinde kitabın sunulduğu kişinin ismi yer almamaktadır.⁵⁴ Öte yandan *Kitāb-ı Güzide* ya da *Şulṭaniyye*'nin girişinde Şirvānî'nin "tıp ilmi" hakkında verdiği bilgilerle⁵⁵ *Ya kūbiyye*'de verdiği bilgilerin⁵⁶ hemen hemen aynı olduğu fark edilmektedir. Yine kitabın sunulduğu kişinin övülmesi sırasında kullanılan "unvanların" da *Yakūbiyye*⁵⁷ ve *Kitāb-ı Güzide* ya da *Şulṭaniyye*'de⁵⁸ oldukça benzer olduğu fark edilmektedir. Küçükler verdiği fihrist bilgileri ile *Kitāb-ı Güzide*'nin *Şulṭaniyye* ile büyük ölçüde paralellik gösterdiğine işaret etmektedir.⁵⁹

54 Küçükler, a.g.m., 178

55 "(15) (...) ammā ba 'de pes bil ēy hāfiz-ı şihhat men fakır ü haqır kim muḥammed (1) ibni maḥmūd şirvāniyyem çün gördüm 'umūm-ı nāsik [nāşuy] intiyācı [ihitiyācı] aḥkām-ı tıbbiyye (2) beyinü 'l-vuzū' ı ve iftikādırlı kavā'id-i 'ilāciyyeye zāhirü's-suṭū' ve hem daḥı (3) gördüm ki bu 'ilm kendi nefsinde 'ilmiyyedür şerif-i şer' müntefi' bi-memdüḥ (4) şer'an ve 'aklen ammā şer'an nitekim peygamber • aleyhisselām buyurur ki العلم علم الأبدان و علم الأبدان ya 'ni 'ilm ki vācibdür ol 'ilme (6) sa 'y etmek ve aya ihtimām göstermek ve anı hāşıl etmek ol iki 'ilmdür (7) biri 'ilm-i ebdāndur kim aya 'ilm-i tıbb dēler ve biri 'ilm-i edyāndur kim aya (8) 'ilm-i şerif'at dēler (11) (...) ve ammā 'ukalā [aklen] anuyçün ki her 'ilmüḡ şerefi ol (12) 'ilmüḡ mevzū' ı şerif olduğundan ötürüdür veyā ḥācet ol 'ilm-ü kavı (13) olduğundan ötürüdür ammā bu 'ilmüḡ şerefi mevzū'dan ötürüdür anuyçün ki (14) bunuy mevzū' ı beden-i insāndur kim ol eşref-i ecsām süfīdür pes lācerem (15) bu 'ilm daḥı eşref-i 'ulūm-ı süfī oldu ve ammā bu 'ilmüḡ şerefi ḥācetden 2-b (1) ötürüdür anuyçün kim cemü' benü ademüḡ ihtiyācı 'ilm-i tıbbā ekserdür sāyir (2) 'ulūmdan anuyçün kim teveccüh etmek allahuy 'ubūdiyyetine ve anuy (3) ḫabzına müteḫif olmak ve anuy tecelliyātına mütecellil olmak ve hem nefsi-nāṭıka (4) 'akl-ı heyülāniden 'akl-ı müste • ānı ve 'akl-ı bi'l-melikiyyete erişdürmek mümkün (5) degül ve hem müyesser olmaz illā beden saḫiḫ olduğundan sonra ve bu zāhirdür". Küçükler, a.g.m., 177

56 "Sonra, Rabbin ipini sıkıca tutan Muhammed b. Maḥmūd b. Hācī eş-Şirvānī söyler 'umūm-ı nāşın ihtiyacı aḥkām-ı tıbbiyyeye beyyine'l-vuzūḥ ve iftikārları kavāidu'l-'ilāciyyeye zāhirü's-suṭū' olduğunda, o, nefsinde 'aklen ve şer'an 'ilm-i şerif-i şer'iyyi memdüḥdür. Allah'ın selamu üzerine olsun, "ilim ikidir, bedenler ilmi ve dinler ilmi" dediği yerde, Peygamber'in övgüsü sana yeterli olur. Ama aklen ve iki emir gereğince, bunlardan birisi onun mevzū'u beden-i insāndır ki o bu mekānda eşref-i ecsāmdır ve mevzū'un şerefi şerefi 'ilmi gerektirir; ikincisi ona olan şiddet-i ḥācetin ve ona olan gereksininin diğerlerinden daha kuvvetli olmasıdır, çünkü nefsu'n-nāṭıka'yı, ki o 'aklu'l-he'ulānī'den 'aklu'l-mustefād ve'l-meleke'ye yükselmektir, tamamlar, bedenin bütünlüğü, ki o sıhhattır, olmadan imkansızdır." Şirvānī, *Ya kūbiyye*, Şehid Ali Paşa, 2118, 1b-2b

57 "Ḥazret-i mevlānā ve seyyidīnā mevāliyyu'l-mevālī nāzımu durreri 'aḫdi'l-mecdi ve'l-ma'ālī el-kā'imu bi-infāzi emrihi ve nehyihi'l-eyyāmu ve'l-leylī el-muteḫalliyyu bi'l-fudā'ili'l-insāniyye el-mutezeyyinu bi'l-kemālati'n-nefsāniyye māliku rikābi'l-umem ḫalifetullahi fı'l-'ālem ḫāmiyyu bilādīllah ve ḫāfiḫu 'ibādi'llah nāşiru'ş-şer'ati'l-kavmiyye sāliku'l-tarıkati'l-mustakime bāşıtu'l-'adli ve'l-inşāf ḫādımu esāsi'l-cevr ve'l-i'tisāf nizāmu'l-memālik munkızu'd-ḫu'afū'i 'an varṭatı'l-muhlik nāşiru'd-dunyā ve'd-dīn giyāsu'l-islāmi ve'l-muslimin melce'u'l-efādili fı'l-'ālemün Emir Ya kūb b. Emir Süleymān Şāh e'azza'llahu te'alā a vāne devletehu şeyyede erkāne memleketehu" Şirvānī, *Ya kūbiyye*, Şehid Ali Paşa, 2118, 3a-b

58 "(9) (...) yine rūm memleketine geçdüm iştidüm ki (10) ḫazreti keyvān rif'at-ı anūş-ı revān ḫāl-i süleymān ḫilāl-i (11) mālikü'r-rikābü'l-imam [umem] ḫalifullahi fı'l-'ālem ḫāmi-yi bilādillāh ve ḫāfiḫ-ı 'ibādillāh (12) bāşıtu'l-'adli ve'l-inşāf ve mā ḫādımü'l-i'tisāf nizāmü'l-memālik (13) münḫadū'z-zu'afū-yı • an varṭatü'l-muhlik meleccü'l-efāzil (14) e'azzallāhü a vān devletihü ve şeyyede erkān-ı memleketihü ilā yevmid-dīn bu fenne (15) meyli vardır ve hem bu fennüḡ ehline i'tikādi vardır ve hem ḫizmetinde bu fenne 3-a (1) mensüb olanlar birḫac vardır pes vācib oldı ben daḥı ol dergāḫuy (2) ḫizmetine erişmek ve hem anuy devleti birle devletlenmek pes yazdum". Küçükler, a.g.m., 178

59 Küçükler, a.g.m., 178-181.

Öte yandan *Kitāb-ı Güzīde*'nin girişinde yazan “*hem hizmetinde bu fenne mensüb olanlar birkaç vardır*” cümlesiyle, Uzunçarşılı'nın haber verdiği Şeyhî'nin Ya'küb Bey'in hem musahibi hem de tabibi olduğu bilgisinin⁶⁰ örtüştüğü düşünülmüştür.

Öte yandan, Osmanlı hükümdarı Sultan I. Mehmed'e sunulan *Şulṭāniyye*'nin girişinde⁶¹ de *Ya'kūbiyye*'nin⁶² girişiyle benzerlikler bulunmaktadır, ama bu giriş her iki eserin girişinden de kısadır. Yine övgü unvanlarında da *Ya'kūbiyye*⁶³ ile *Şulṭāniyye*⁶⁴ arasında benzerlikler vardır. Bu durum *Kitāb-ı Güzīde*'nin *Ya'kūbiyye* ile *Şulṭāniyye*'nin Emīr Ya'kūb Bey ile Şulṭān I. Mehmed'e sunulduğu dönemler arasında kaleme alınmış olabileceğinin göstergesi olabilir.

Değerlendirme

Dönemin siyasal olaylarının kısaca gözden geçirilmesinin bu konuda yapılacak bir değerlendirmeye yardımcı olacağı düşünülmektedir. 1402 yılından önce hem Mentешеoğulları Beyliği hem de Germiyanogulları Beyliği Osmanlı Hükümdarı Sultan Bāyezīd I (Yıldırım)'e bağlanmışlardı.⁶⁵ Yıldırım Bayezid ile Timur arasında 1402 yılında gerçekleşen Ankara Savaşı'ndan sonra Timur, hem Mentешеoğlu Mehmed Bey'e hem de Germiyanoglu Ya'kūb

60 “İkinci Yakub Bey'in musahip ve tabibi olan ve efendisinin vefatına acıklı mersiyeler söyleyen Şeyhî [Şeyhî], Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed'in, Yakub Bey'den ricası üzerine sonradan intisap etmiş olduğu Osmanlı sarayının himayesinde de en güzel ve bedî şiiirleriyle birinciliği kazanmıştı”. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 5. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, 222.

61 “*bes bil-kim ey hāfiz-ı şihhat men hākīr kim Muḥammed bin Şirvāniyyem yazdum tıb 'ilminden bu muhtaşarı müfīd olan tedbīr-i ebdāne 'i şahiha ve vāfi cemī' a 'rāzīlarına ve hem müstemil laṭif-i celīle ve muhtevī ārā'-i cemīle kıldum*” Şirvānī, *Şulṭāniyye*, Serez I, 2756, 2a

62 “*Yazdım bu fende muhtaşaren müfīden ve hāfiz-ı şihhati ebdānda kāfiyyen, onların cemī' aḡrāzlarına vāfiyyen leṭā 'if-i celīleyi müstemilen ārā' i cemīleyi muhteviyen*” Şirvānī, *Ya'kūbiyye*, Şehid Ali Paşa, 2118,

63 “*Hāzret-i mevlānā ve seyyidīnā * mevlāiyyu'l-mevālī * nāzımu durreri 'aḡdi'l-mecdi ve 'l-ma'ālī * el-kā'ımu bi-inṣāzı emrihi ve nehyihi 'l-eyyāmu ve 'l-leylī * el-mutehāliyyu bi'l-fuḡā'ili 'l-insāniyye * el-mutezeyyinu bi'l-kemālati'n-nefsāniyye * mālīku rikābi'l-umem * ḫalīfet-ullahi ft'l-'ālem * ḫāmiyyu bilādi-llah * ve hāfizü 'ibādi-llah * nāşiru'ş-şerī'ati'l-ḫavmiyye * sāliku't-tarīkati'l-mustakīme * bāsiṭu'l-'adli ve 'l-inṣāf * hādımu esāsi'l-cevr ve 'l-i'tisāf * nızāmu'l-memālik * munkizü'd-ḡu'afā' i 'an varṭati'l-muhlik * nāşiru'd-dunyā ve 'd-dīn * ḡiyāsu'l-islāmi ve 'l-muslimīn * melce'u'l-efāḡili ft'l-'ālemīn Emīr Ya'kūb b. Emīr Süleymān Şāh e'azza-llahu te'alā a'vāne devletehi * şeyyede erkāne memleketehi” Şirvānī, *Ya'kūbiyye*, Şehid Ali Paşa, 2118, 3a-b*

64 “*Anı hāzret-i keyvān-ı rif'at anūşirevān ma'dilet-i süleymān-ı celāl yūsuf-ı cemāl mālīki'r-rikābi'l-ümem ḫalīfetu-llahi ft'l-'ālem ḫāvī bilād-ullahi hāfizü 'ibādu-llahi nāşır'd-dünyā ve 'd-dīn ḡiyāsu'l-islāmi ve 'l-muslimīni melce'u'l-efāḡilu ft'l-'ālemīne Şulṭān bin Şulṭān Muḥammed bin Murād Ḥān e'azza-llahu enşāra vesīle ve tuḡfe getürdüm ve bu kitābi yazdum bir muḫaddıme ve on dört bāb üzerine adını Şulṭāniyye kodum tā meger anuī devleti birle bu kitābumuz devletlene ve müsülmānlar bunuñ-ıla menḡa'atları tā pād-i şāhumuza ve hem bize sevāb-ı uḡrevī ola” Şirvānī, *Şulṭāniyye*, Serez I, 2756, 2a-b*

65 Uzunçarşılı, a.g.e., 47, 77

Bey'e topraklarını geri vermiştir.⁶⁶ Mentешеođlu Mehmed Bey'in bu sırada vefat etmesi üzerine Mentеше Beyi olan ve adına para bastıran (805/1402-1403) Şücaü'd-din İlyas Bey, Osmanlı şehzadelerinin "taht kavgaları" sırasında, Çelebi Mehmed'e karşı İsa Bey'e yardım etmiş; İsa Bey'in başarısız olmasından sonra, Aydınoğlu Cüneyd Bey ve Saruhanoğlu Hızır Şah Bey ile ittifak kurarak Çelebi Mehmed'e karşı mücadele etmiş ama başarılı olmamıştır. Cüneyd Bey'in Çelebi Mehmed'e katılması, Çelebi Mehmed'in Saruhanoğlu Hızır Şah Bey'i öldürmesi üzerine Çelebi Mehmed'in yüksek egemenliğini tanıyan (1405) Şücaü'd-din İlyas Bey, Edirne'de bulunan Emir Süleyman Çelebi'nin Anadolu'ya geçerek Ege'ye gelmesi üzerine, Aydınoğlu Cüneyd Bey'le birlikte Emir Süleyman'ın egemenliğini tanımak zorunda kalmış (1406); Emir Süleyman'ın Cüneyd Bey'i alarak Rumeli'ye gitmesi üzerine de yeniden Çelebi Mehmed'in egemenliğini tanımıştır.⁶⁷

Mentешеođullarının Avrupa ülkeleri, İskenderiye ve çevre adalarla deniz ticareti yaptıklarını bildiren, Uzunçarşılı, Palatya yani Balat limanının XIV. yüzyılda Anadolu'dan Avrupa'ya mal ihracında en önemli pazarlardan biri olduğunu, İlyas Bey'in Venedik Cumhuriyeti ile 1403 ve 1414 yılında iki önemli ticari anlaşma yaptığını vurgulamaktadır.⁶⁸ Türkçeye hizmet eden Mentешеođullarının Türkçe çeviriler yaptırdıklarını bildiren Uzunçarşılı, *Baznâme ve İlyasiye* adlı eserlerin Palatya Beyi Mahmud Bey ile İlyas Bey adlarına çevrildiğini söylemektedir.⁶⁹

1402 yılında yeniden Germiyanoğlu topraklarına sahip olan Ya'küb Bey ise, Osmanlı Devleti'nin "şehzade kavgaları" sırasında önce Karamanoğlu ve Aydınoğlu Cüneyd'le ittifak yapmıştır. Cüneyd'in Emir Süleyman Çelebi'ye katılmasından sonra, Karamanoğlu ile ittifaktan vazgeçerek Çelebi Mehmed'i desteklemiştir (813/1410). Bunun üzerine Karamanoğlu Mehmed Bey, Çelebi Mehmed'in Rumeli'de kardeşi Musa Çelebi ile mücadele ettiği sırada, Germiyanoğlu Ya'küb Bey'in topraklarına saldırarak 1411 yılında Kütahya'yı ele geçirmiştir. Kütahya'dan ayrılmak zorunda kalan Ya'küb Bey, kardeşi Musa Çelebi'yi Rumeli'de bertaraf edip, düzeni sağladıktan sonra Anadolu'ya dönerek Karamanoğlu Mehmed Bey ile mücadele eden Çelebi Mehmed'in ordusuna lojistik destek vermiştir (816/1413). Karamanoğlu Mehmed Bey'in yenilgisinden sonra Kütahya'ya dönen Ya'küb Bey, 1414 yılında yeniden beyliğinin başına geçmiş ve Çelebi Mehmed'e biat etmiştir.⁷⁰

66 Uzunçarşılı, a.g.e., 48, 77

67 Uzunçarşılı, a.g.e., 78-79

68 Uzunçarşılı, a.g.e., 81-82.

69 Uzunçarşılı, a.g.e., 82.

70 Uzunçarşılı, a.g.e., 48-49

Ya'küb Bey'in ilim ve fikir adamlarını koruduğunu, Türkçe'nin gelişmesine hizmet ettiğini bildiren Uzunçarşılı, Şeyh oğlu Mustafa, Ahmedî, Şeyhî Sinan, İshak Fakih ve Ahmed Dâi'yi Ya'küb Bey'in sarayının âlim ve şairleri arasında saymaktadır. Dâi'nin Ya'küb Bey adına *Tâbirname* çevirisi bulunmaktadır.⁷¹

Ankara Savaşı'ndan sonra Sultan Bayezid I (Yıldırım)'in 1402 yılında ölümünden sonra oğulları Süleyman Çelebi, Musa Çelebi, İsa Çelebi ve Mehmed Çelebi arasında süren taht mücadelesi ise 1413 yılında Sultan Mehmed I (Çelebi)'in üstünlüğü ile sonuçlanmıştır.⁷²

Olaylar ışığında bakıldığında şunları söylemek mümkün görünmektedir:

Şirvânî Mısır'da tıp eğitimi almıştır. Tıp eğitimi sırasında İbn-i Sînâ'nın *el-Kānūn fi't-Tıbb*'i, Ebū Bekr Muhammed b. Zekeriyā er-Rāzî'nin *el-Hāvī fi't-Tıbb*'i ile Mesihî'ye ait kitapları okumuştur. Hastanelere gidip gelen, bir başka deyişle staj yapan Şirvânî, aynı zamanda tedavi de yapmıştır. İlyas Bey'in 1402-1403 tarihinde Menteşe Bey'i olması Şirvânî'nin Mısır'dan Anadolu'ya gelişinin bu tarihten sonra olduğunu göstergesidir. Şirvânî Mısır'dan Anadolu'ya geldiğinde önce Menteşeoğlu İlyas Bey'in hizmetine girmiş ve *İhyāsiyye*'yi önce Arapça olarak yazmış (önceden hazırlanmış olması muhtemel), sonra İlyas Bey'in isteği ile Türkçeye çevirmiştir. Osmanlı şehzadelerinin mücadelesi sırasında taraf olan İlyas Bey'in ülkesindeki istikrarsızlık nedeniyle, muhtemelen 1406'dan sonra, Germiyanoglu Ya'küb Bey'in hizmetine geçen Şirvânî *Ya'kūbiyye*'yi Arapça yazmış (önceden hazırlanmış olması muhtemel); sonra belki de – kitabın ismi ve sunulduğu kişi belli olmamakla birlikte – Türkçeyi seven ve destekleyen Ya'küb Bey adına *Kitāb-ı Güzide*'yi yazarken, Ya'küb Bey 1411 yılında Germiyanoglu Mehmed Bey'in Kütahya'yı istilasıyla tahtından olmuştur. Şirvânî de büyük olasılıkla bu sırada Kütahya'dan ayrılmıştır. İthaf edileni ve ismi belli olmayan, muhtemelen Ya'küb Bey için kaleme almaya başladığı *Kitāb-ı Güzide*'yi, girişini değiştirerek ve kısaltarak, *Şultāniyye* adıyla Sultan I. Mehmed'e sunmuş ve Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiştir. Sultan I. Mehmed'in Osmanlı tahtına egemen olduğu tarihin 1413 olduğu göz önüne alındığında, *Şultāniyye*'nin de bu sıralarda padişaha sunulmuş olduğunu düşünmek mümkün görünmektedir. Yine Ya'küb Bey'in Kütahya'ya dönüşünün 1414 yılında olması ve Osmanlı Sultanı I. Mehmed'i de egemen olarak tanıması nedeniyle, Şirvânî'nin de Sultan I. Mehmed'in hizmetine bu tarihlerde gir-

71 Uzunçarşılı, a.g.e., 51-52, 222

72 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 7. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 328-345

Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, Nr. 2074.

11. Okumuş N. “Şirvânî, Muhammed b. Mahmûd (مهمد بن محمود شروانى) XV. yüzyıl Osmanlı hekimi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 39 (2010), 206-208.
12. Uzunçarşılı İH. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 5. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
13. Uzunçarşılı İH. *Osmanlı Tarihi*, 7. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
14. Wittek P. *Menteşe Beyliği: 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Türkçeye çeviren: O. Ş. Gökyay, 3. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
15. Yelten M. “Şirvanlı Mahmud’un Hayatı ve Eserleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 57, Aralık 1988, s. 157-169.
16. Uzluk FN. “Germiyanoglu Yakup II. Beyin Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, VIII, 1969, 71-111+25 Resim.

MİLLÎ KÜTÜPHANEDE MUHAFAZA EDİLEN TIP KONULU OSMANLICA DERGİ VE GAZETELER-I

Niyazi Ünver¹

Osmanlı Devletinde Batılılaşma ile birlikte meydana gelen yapısal dönüşüm toplumun her kesimini etkilemiştir. Bu değişimden hiç kuşkusuz basın yayım organları da etkilenmiştir. Gazete ve dergiler sadece haber veya propaganda amaçlı kullanılmamıştır. Toplumun ihtiyaçları doğrultusunda sanat, edebiyat tarih, ve tıp gibi belli bir konu ve amaca yönelik tematik yayımlar da yapılmıştır.

Bu çalışmada, Millî Kütüphaneye devir, satın alma, bağış ve mübadele yoluyla temin edilen 1928 Harf Devrimi öncesi basılmış tıp konulu Osmanlıca süreli yayımlar tek tek taranarak konusu, yayıncısı, yazı heyeti, yayım yeri, çıkış aralığı ve çıkış amacı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, süreli yayımın içeriği hakkında bilgi vermek için makale başlıklarından örnekler sunulmuştur. Çalışmada koleksiyonda bulunan sayı ve ciltler de belirtilmiştir.

Millî Kütüphane koleksiyonunda değişik isimlerde tıp konulu Osmanlıca 49 adet süreli yayım tespit edilmiştir. Burada, 25'i hakkında bilgi verilecektir.

1. **Afiyet:** 2 Teşrinisani 1329-24 Kanunusani 1330 (15 Kasım 1913-6 Şubat 1915) tarihleri arasında 62 sayı olarak yayınlanmıştır. Gazetenin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “Siyasetten maada mesail-i sıhhiyye, beytiyye ve idariyyeden bahis olarak şimdilik haftada bir kere cumartesi günleri neşrolunur resimli gazetedir.” şeklinde bir ifade bu-

1 Dr., Kültür ve Turizm Uzmanı, Millî Kütüphane El Yazması ve Nadir Eserler Koleksiyonu Şube Müdürü, niyazi@mkutup.gov.tr

lunmaktadır. Sahib-i imtiyaz ve müdürü Sisak Ferid, muharriri Avanzade M. Süleyman, yayın yeri İstanbul'dur. Gazetenin içeriği hakkında bilgi için "Hastanın Yatağı Önünde Termometrenin Lisani", "Ucuz ve Mükemmel Bir Kuvvet İlacı", "Faydalı Tertipler", "Çok Yaşamak İçin Mühim Bir Reçete", "Masaj Vasıtasıyla Güzellik", "Mekulat ve Meşrubat Vasıtasıyla Bir İnsanın Ahlak ve Tabiatı Nasıl Anlaşıyor?", "Kız Evladı Doğurmak İçin Ne Yapmalı?" gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonunda 1-62 arasındaki sayılar mevcuttur.

2. **Aile Tabibi:** İlk sayısı 6 Ocak 1922'de çıkmıştır. Gazetenin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde "Haftada bir neşrolunur, musavver sıhî gazetedir." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyaz ve sermuharriri Avanzade M. Süleyman, yayın yeri İstanbul'dur. Gazetenin içeriği hakkında bilgi için "Şıranın Faydaları", "Yürümekle Tedavi" ve "Tereyağı" gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonunda 27 Kanunusani 1338 (27 Ocak 1922) tarihine ait 4. sayısı vardır.

3. **Anadolu Tıp Mecmuası:** İlk sayısı 15 Ocak 1922 tarihinde çıkmıştır. Derginin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde "Her ayın on beşinde çıkar, tıbbî, sıhî, içtimaî mecmua." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahip ve muharriri Muallim Doktor Ekrem Hayri, yayın yeri Ankara'dır. Derginin içeriği hakkında bilgi için "Frengide Bizmut İstimali", "İleus", "Nadir Bir Vaka-i Cerrahiye", "Bir İhtibas-ı Dem-i Temsi Vak'ası", "Tarih-i Emraza Müstenid Bazı Mülâhazat" gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonunda 15 Eylül 1338 (15 Eylül 1922) tarihine ait 9. sayısı vardır.

4. **Askerî Sıhhiye Dergisi:** Tıp basım tarihinin en uzun süreli yayını askerî tıp dergisidir. 1871-1921 yıllarında aylık "Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye", 1921-1931 yıllarında "Askerî Tıp Mecmuası", 1931-1949 yıllarında "Askerî Sıhhiye Mecmuası" ve 1949-1957 yıllarında "Askerî Sıhhiye Dergisi" adıyla yayımlanmıştır. Derginin süresiyle ilgili olarak üzerinde "Ayda bir defa neşrolunur." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Neşreden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği Sağlık Dairesi, yayın yeri Ankara'dır. Derginin içeriği hakkında bilgi için "Aldatıcı Araz Veren İki Sıtma Vakası", "Cüruc-ı Harbiy-

ye: Tevki-i Nuhâ Fizyoloji Patolojik Nokta-i Nazarından Tetkikat”, “Ev’iyye Cüruhu Hakkında”, “İçme Sularının Evsafı”, “Çiçek Aşısının Tatbiki-ne Dair”, “Yoğurt ve Yoğurt Mikropları”, “Çocukların Tağdiyesi” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki noksan sayılar: 1287 (1871)-1325 (1909) arasındaki yıllar çok eksik; 1327 (1911): 40. yıl, 8, 10, 12; 1328 (1912): 14, 15 ve 19-24; 1329 (1913): 25-27 ve 29-36; 1331 (1915): 7; 1334 (1918): 20; 1335 (1919): 26; 1336 (1912): 43-49.

5. Birinci Millî Türk Tıp Kongresi Zabıtnamesi: 1 Eylül 1925 tarihinde yapılan “Birinci Millî Türk Tıp Kongresi”nde sunulan bildiriler mevcuttur. Kongre üç celse halinde yapılmıştır. Kongre hakkında bilgi için “Türk Basiliyle Süt Çocuklarının İshallerinin Tedavisi ve Beslenmeleri Hakkında”, “Edremit’teki Vefat-ı Etfal Hakkında”, “Süt Çocuklarında Vefeyât”, “Çocuk Hastalıkları ve Tevki Çareleri Hakkında”, “Süt Çocuklarında İlk İki Yaşta Görülen Vefeyât ve Bunlara Karşı Tedavi” gibi makale başlıklarını verebiliriz.

6. Ceride-i Emakinu’s-Sıhha: İlk sayısı 17 Mayıs 1887 tarihinde çıkmıştır. İstanbul’da Fransızca-Türkçe olarak yayınlanan bir tıp dergisidir. Cemiyet-i Tibbiyye-i Şahane tarafından on beş günde bir yayınlanmıştır. Derginin birinci ve temel amacı Osmanlı hastanelerinde çalışan doktorlara yönelik bir dergi çıkarmak, İkinci amacı İstanbul ve Avrupa’nın çeşitli yerlerinde çalışan doktorlara medikal literatür hakkında bilgi vermek, Üçüncü amacı Avrupalı doktorlara Osmanlıdaki yerel ve bulaşıcı hastalıklar hakkında bilgi vermektir. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayıları: 1887-1889: 1-2. yıl, 1-34 arasındaki sayılar; 1309 (1893): 5. yıl, 93-95.

7. Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası: 1332 (1916) yılı Mart ayında yayınlanmaya başlanmış ve 1933 yılına kadar kesintisiz olarak sürmüştür. 1929’dan sonra “İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası” adıyla ya-

yınlanmıştır. Fransızca adı “Bulletin de la Faculte de Medecine”dir. Dergide yabancı dilde makaleler de vardır. Konusuyla ilgili olarak üzerinde “tabâbet, eczacılık, dişçilik ve müteallikatı” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Yayın yeri İstanbul’dur. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Dijitalin Nasıl Tesir Eder?”, “Laboratuvar Taharriyatından”, “Refi’u’t-Tekrar Cereyanları”, “Asab-ı Muhutiyye Cüruh-ı Harbiyyesi”, “Cüruh-ı Nariyye” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki noksan sayılar: 1927: 1-10; 1930: 1 ve 2; 1332 (1916)-1928 yıllardaki sayılar.

8. **Dirim:** Dirim’in ilk sayısı 1925’te düzenlenen “Birinci Milli Türk Tıp Kongresi”nde “Tedavi Notları” adıyla çıkmıştır. 1935 yılında adı Türkçeleşerek “Dirim” olmuştur. Derginin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “Her ayın birinde neşrolunur ve tıbbın her şubesinden ve bilhassa tedavi kısmından bahseder.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyaz ve müdir-i mesulü Dr. Marko, yayın yeri İstanbul’dur. Dr. Feridun Ferik yönetiminde yayınlanan bu dergi günümüze kadar gelmiştir. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Edviye Tarihine ve Terkip Usulüyle İstihzarına Dair Malumat”, “Heksamatilin Tetraminin Farmakolojisi Tedavide İstimali”, “Röntgen Tedavisinden Mütevellid Cilt İltihaplarının Salvarson İle Tedavisi” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki noksan sayıları: 1926: 1. yıl, 11; 2. yıl, 3, 5, 7-9, 11, 12; 1927: 1-4, 7-9 ve 11.

9. **Diş Tabibleri Cemiyeti Mecmuası:** 1339 (1923) yılında yayın hayatına başlamıştır. Diş tabipliği ilk süreli yayımıdır. Fransızca adı “Bulletin de la societe odontologique Turque”dır. Derginin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “Şimdilik ayda bir neşrolunur tıbbî, fennî, meslekî mecmuadır.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyazı Diş Tabibleri Cemiyeti, müdir-i mesulü Hasan Hayri, yayın yeri İstanbul’dur. Derginin içeriği

hakkında bilgi için “Tirterfek-i Turuk-ı Teneffüsiyyeye Sükutu”, “Röntgenle Teşhis”, “İltihabat-ı Femiyeye Hakkında Bazı Mütalaat”, “Timol ve Mentol” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1339 (1923): 1. yıl, 2 ve 3; 1340 (1924): 7, 9-13; 1925: 14-21; 1926: 22-26 ve 28; 1927-1928: 29-37.

10. **Dişçilik Alemi:** 1 Haziran 1924 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Derginin Fransızca adı “Le Monde Dentaire”dir. Derginin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “Dişçilik fenninin terakkisine hizmet eder, fennî, tıbbî ve meslekî mecmuadır şimdilik her ayın iptidasında neşrolunur.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahip ve müdir-i mesulü Ferid Ramiz, yayın yeri İstanbul’dur. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Yirmi Yaş Dişlerinin Hurucu Arızalarında Gömülü Kalmış Dişlerin Bilamelîyye İhracı”, “Faydalı Tedbirler”, “Dişçilikte Radyografi”, “Nefes Kokması Sebepleri ve Tedavisi”, “Diş Etlerinin Kanaması ve Tedavisi” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1924: 1. yıl, 1, 11, 13, 14, 16, 18. sayılar.

11. **Doktor Sesi:** İlk sayısı 1927 yılının Kanunusani ayında çıkmıştır. Gazetenin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “aylık sıhî halk gazetesi” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyaz ve sermuaharriri Cafer Tayyar, yayın yeri Adana’dır. Gazetenin içeriği hakkında bilgi için “Süt”, “Balık ve Asrî Balıkçılık”, “Firengi, Bel Soğukluğu ve İzdivac-ı Zatürre”, “Sıtma Hastalığı”, “Mezarlıklar Meselesi Ettibba Kısmı” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1927: 1-5; 1929: 6-8 ve 9; 1933: 10 ve 11.

12. **Eczacı:** Türkçe ilk eczacılık gazetesidir. İlk sayısı 1327 (1911) yılının Mart ayında çıkmıştır. “Resimli Eczacı Gazetesi” adıyla da bilinir. Gazetenin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “Şimdilik ayda bir neşrolunur, fennî eczacı gazetesidir.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyazı Nail Halid, müdir-i mesulü Mehmed Sabri, sermuaharriri Sadık Hilmi, yayın yeri İstanbul’dur. Gazetenin içeriği hakkında bilgi için “Edviye, Tedavi ve

Eczacılığın Tarihçesi”, “Eczacılık”, “İdrardan Kan Taharrisi”, “Mebhas-ı Semum”, “Süt”, “Mücmele-i Fenn-i İspençiyarı”, “Kimya-yı İspençiyarı” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayıları: 1339 (1913)-1340 (1924): 13, 14. yıl, 35-36; 1926: 16. yıl, 2, 4 ve 10.

13. **Genç Tabib:** İlk sayısı 20 Nisan 1327 (3 Mayıs 1911) tarihinde çıkmıştır. Derginin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “On beş günde bir neşrolunur tıbbî, felsefî, içtimaî” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyazı M. Talat, müdür-i mesulü Osman Yaşar, yayın yeri İstanbul’dur. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Muhasebe-i Fenniye: Menşe-i Hayat”, “Cüzur-ı Halifenin Tanzim-i Harekattaki Tesiri”, “Kü’ul Gıda Mı?”, “Jimnastik ve Sıhhat” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayı: 1339 (1923): 1. sayı.

14. **Gülhane:** Gülhane Tababet-i askeriye tatbikat-ı mekteb ve seririyatı. Yıllık olarak yayınlanan Gülhane Askeri Tıp Mektebine ait istatistikî bilgiler mevcuttur. 25 Temmuz 1926-15 Temmuz 1927 tarihlerine aittir. Müdafaayı Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi tarafından neşrolunmuştur. Yayın yeri İstanbul’dur. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 15 Temmuz 1926-15 Temmuz 1927 tarihleri arası sayılardır.

15. **Hamidiye:** Hamidiye Etfal Hastanesi İstatistik Risalesi’dir. Fransızca adı “Annalesmedicales et bulletin de statistique de l’Hopital d’Enfants Hamidie”dir. Üzerinde “Her sene cülus-i Hümayun-i Hazret-i Hilafetpenahi yevm-i mesudda neşrolunur.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Hamidiye Etfal Hastanesi tarafından yıllık olarak yayınlanmıştır. Yayın yeri İstanbul’dur. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1317-1320: 2, 3, 4, 5; 1321: 6; 1322: 7;1323: 8.

16. **Hastahane:** İlk sayısı 1340 (Ekim 1924) yılının Teşrinievvel ayında yayınlanmıştır. Yayın hayatı üç yıl devam etmiştir. Derginin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “Aylık tıbbî mecmua.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib ve müdür-i mesulü Ömer Vasfi, idare memuru Rifat Ali, yayın yeri İstanbul’dur. Heyet-i naşire: Emraz-ı Etfal Mütihazası Ali Vahid, Kulak Boğaz Burun Mütihazası Mahmud Nedim, Göz Hastalıkları Mütihazası Vefik, Emraz-ı Dahiliye Mütihazası Hikmet, Emraz-ı Viladiye ve Nisaiye Mütihazası Necmeddin Avni, Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Mütihazası Fahri, Operatör Ömer Vasfi, Tedavi ve Teşhis Şua Mütihazası Feyzi, Operatör Muavini Rifat Ali’dir. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Mide ve Mi’ai İsna Aşere Afat-ı Cerrahiyesi”, “Nevzad ve Çocukların Gözlerinde Bel Soğukluğu İntanı”, “Ultraviyole Ziyasının Tesirat-ı Tıbbiyesi ve Emraz-ı Cildiyede Tatbikatı”, “Humma-yı Nefasi Tedavisine Dair”, “Verem-i Ebyazların Tedavisi” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki noksan sayılar: 1340 (1924): 1 ve 3; 1341 (1925): 11;1926: 26.

17. **Hekim:** 1 Kanunusani 1325 (1909)-15 Kanunuevvel 1327 (1911) tarihleri arasında toplam 24 sayı çıkmıştır. Gazetenin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “Umumun sıhhatine ve memleketin kavaid-i sıhhiyesine hadim on beş günde bir neşrolunur, sıhî hekim gazetesidir.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyazı M. Rauf, müdür-i mesulü A. Dursun, sermuharriri Dr. Ferruh Eyüp, yayın yeri Trabzon’dur. Gazetenin içeriği hakkında bilgi için “Kanlı Basur”, “Tatlı Yara”, “Diş Hakkında”, “Mücerrebât”, “Havadis-i Tıbbiye” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonunda 1-24 arasındaki sayılar vardır.

18. **Hekim:** İlk sayısı 1 Kanunusani 1922 tarihinde çıkmıştır. Gazetenin konusu ve süresi ile ilgili olarak üzerinde “Şimdilik ayda bir neşrolunur ahalîye mahsus tıbbî, ilmî gazete.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyazı ve sermuharriri

Dr. Ali Muhlis, müdir-i mesulü Dr. İsmail Ferid, yayın yeri İstanbul'dur. Gazetenin içeriği hakkında bilgi için "Akıl Hıfzıssıhhası", "İspor", "Bizde Hekimlik (Körükçüoğlu Macunu)" "Çocuklarımıza Nasıl Bakmalı?", "Ziya ve Sıhhat", "Nezle-i Süfla (Tıbbî ve Mizacî Hikayesi)", "Çocuklarımız Neden Ölüyor?" gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1 Kanunusani 1922-1 Ağustos 1923: 1-2. cilt, 1-20.

19. Hıfzussıhha: Derginin ilk sayısı 23 Nisan 1324 (6 Mayıs 1908) tarihinde çıkmıştır. Derginin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde "Sıhhat-i umumiyyeye müteallik mevaddan bahs eder ve her hafta Çarşambaları İzmir'de neşrolunur Osmanlı risale-i sıhhiyesidir." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyaz Dr. Edhan, Şükrü Osman, yayın yeri İzmir'dir. Derginin içeriği hakkında bilgi için "Tahdis-i Nimet", "Makale-i Mahsuse: Ebeler", "Şu Sırada Şehrimizde Müstevli Olan Hastalıklar", "Matbah-ı Tıbbî", "Süt ve Süt ile Yapılan Yemekler" gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1324: 1. yıl, 1 ve 11.

20. Hicaz Sıhhiye İdaresi Senevî Rapor: Hicazda teşkilat ve ıslahat-ı sıhhiye ve 1330 (1914) yılı hacc-ı şerifine ait rapordur. Muharriri Hicaz Sıhhiye Müdür-i Umumisi Dr. Kasım İzzeddin, yayın yılı 1330 (1914), yayın yeri İstanbul'dur. Yıllık olarak yayımlanmıştır. İçerisinde "Hicaza Mahsus Kavanin ve Nizam-ı Sıhhiye", "Hicaz Sıhhiye Memurları Kadrosu", "Hicaz Sıhhiye İdaresinin İcraatı ve Islahat-ı Sıhhiye-i Cismiye", "Tedabir-i Sıhhiye" gibi başlıklar vardır.

21. Hilâl-i Ahdar: İlk sayısı 2 Şubat 1341 (1925) tarihinde yayımlanmıştır. Aylık olarak çıkan gazete 1925-1928 yılları arasında neşredilmiştir. Tamamı 43 sayıdan oluşmaktadır. Gazetenin konusuyla ilgili olarak üzerinde "Sıhhi ve içtimaî içki düşmanı gazete." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Müessisi Dr. Mazhar Osman, başmuharriri Dr. Fahreddin Kerim, yayın yeri İstanbul'dur. Gazetenin içeriği hakkında bilgi için "Cihan Kadımlık

Âleminde İçki Düşmanlığı”, “Nezleden Tehaffuz, Göğüs Nezlesinde Yapılacak Tedabirler”, “Veba Tehlikesi” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki noksan sayılar: 1925-1926: 1-3, 10-14, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 8; 1927-1928: 4-7.

22. **Hür Çocuk:** İlk sayısı 16 Mayıs 1334 (1918) tarihinde çıkmıştır. 1918 yılında sadece üç sayı olarak çıkarılan gazetenin üzerinde “Perşembeleri neşrolunur fennî, edebî, sıhî ve resimli gazetedir.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Künyesi Arap harflerinin yanısıra Latin harfleriyle Fransızca olarak da verilmiştir. Müessisleri Mehmed Âsaf, Hüseyin ve Kasım, Muharriri Avanzade M. Süleyman, yayın yeri İstanbul’dur. Çocuklara sıhî bilgiler vermektedir. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1334 (1918): 1-3.

23. **İstanbul Paj Medikalleri:** İlk sayısı Kasım 1338 (1922) yılında çıkmıştır. Türkçe ve Fransızcadır. Fransızca adı “Pages medicales de Constantinople”dur. Derginin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “Ulum-i tabiiyye ve eczaiyye şehri mecmuası” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Miyomlar Hakkında Mütalaat” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki sayısı: 1339 (1923): 2. yıl, 9.

24. **İstanbul Seririyatı:** Mayıs 1335 (1919)-Eylül 1951 yılları arasında aylık olarak 33 sene boyunca yayımlanmıştır. Derginin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “Şimdilik ayda bir çıkar tıbbî mecmua.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Müdürü Nureddin Ramih, sermuharriri Mazhar Osman, yayın yeri İstanbul’dur. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Eviyye-i Elviyye Enzfesinde Şıryan-ı Haselinin Rabtı”, “Teşennüci Felçlerde Hubul-ı Halfiyyenin Kat’i Ameliyyesi”, “Cüzzam”, “Frenjinin Galille Tedavisi” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki noksan sayılar: 1341 (1925): 6 ve 7; 1926: 10, 3, 4; 1927: 2, 5, 7, 8; 1928: 9, 10, 12, 5; 1929: 11, 1-8; 1930 yılının bütün sayıları; 1931: 3,

6, 7, 9-11; 1932 yılının bütün sayıları; 1933: 2, 4-6, 8, 11; 1934: 1, 3-7.

25. **İzdivaç:** İlk sayısı 6 Haziran 1334 (1918) tarihinde yayınlanmıştır. 11 sayısı mevcuttur. Derginin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde “İlmî, edebî, içtimaî ve sıhî musavver mecmua şimdilik on beş günde bir neşrolunur.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Mesul müdürü Ş. Tevfik, yaym yeri İstanbul’dur. Evlilikle ilgili konuların yanında sıhî konulardan da bahsetmektedir. Millî Kütüphane koleksiyonunda 1-11 arasındaki sayılar vardır.

Kaynaklar

1. Duman H. *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu: 1828-1928*, cilt 3, Ankara 2000.
2. *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Yayınları, cilt 1, Ankara 1987.
3. *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar*, haz. Selahattin Öztürk, Abdurrahman M. Hacısmaioğlu, Muhammed Hızarcı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, İstanbul 2006.
4. Kurtulan İ. “Tarihte Türk Tıp Basımı”, *Toplum ve Hekim Dergisi*, sayı 33, cilt 6/A, s. 57-60.

MİLLÎ KÜTÜPHANEDE MUHAFAZA EDİLEN TIP KONULU OSMANLICA DERGİ VE GAZETELER-II

Emrah Beskin¹

Osmanlı Devletinde süreli yayıncılık Tanzimat dönemi ile başlamıştır. Bu dönemde çıkan ilk dergi Vakâyi-i Tıbbiyye'dir. Yayımlanan dergiler temel olarak teknik, edebî ve fennî konuları içermektedir.

Bu çalışmada, Millî Kütüphaneye devir, satın alma, bağış ve mübadele yoluyla temin edilen 1928 Harf Devrimi öncesi basılmış tıp konulu Osmanlıca süreli yayınlar tek tek taranarak konusu, yayıncısı, yazı heyeti, yayım yeri, çıkış aralığı ve çıkış amacı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, süreli yayının içeriği hakkında bilgi vermek için makale başlıklarından örnekler sunulmuştur. Çalışmada koleksiyonda bulunan sayı ve ciltler de belirtilmiştir.

Millî Kütüphane koleksiyonunda değişik isimlerde tıp konulu Osmanlıca 49 adet süreli yayım tespit edilmiştir. Burada, 24'ü hakkında bilgi verilecektir.

1. **Malûmat:** 1918 yılında sadece üç sayı hâlinde çıkan "Hür Çocuk" dergisi "Malûmat" adını alıp dördüncü sayısı ile büyüklere yönelik olarak yayım hayatına devam etmiştir. Künyesinin Arap harflerinin yanısıra Latin harfleriyle Fransızca olarak verilmesi de dikkat çekmektedir. Derginin konusu ve süresiyle ilgili olarak üzerinde "Perşembeleri neşrolunur fennî, edebî, sıhî resimli gazetedir." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Müessisleri Mehmed Âsaf, Hüseyin ve Kasım, muharriri Avanzade M. Süleyman, yayım yeri İstanbul'dur. Büyüklere yönelik tı-

1 Kültür ve Turizm Uzmanı, Millî Kütüphane El Yazması ve Nadir Eserler Koleksiyonu, emrahbeskin@hotmail.com.tr

bi bilgiler mevcuttur. Millî Kütüphane koleksiyonunda 6 Haziran 1918, 1 ve 2. sayılar vardır.

2. **Manzara:** 1 Mart 1303-8 Teşrinisani 1303 tarihleri arasında 16 sayı olarak yayınlanmıştır. Derginin konusu ile ilgili olarak üzerinde “Mebahis-i fenniyye ve edebiyye, hıfzısihha, seyahat, teracim-i ahval ve roman gibi hususat-ı mütenevviadan bahseder musavver Osmanlı mecmuası.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Haftalık olarak çıkmıştır. Sahib-i imtiyazı Mehmed Ramiz, umur-ı idare ve tahririyye Osman Nuri, yayın yeri İstanbul’dur. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Tuvalet Temizliği”, “Vesaya-yı Sıhhiyye” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonunda 13. sayı hariç tamamı mevcuttur.

3. **Muharrerat-ı Umumiyye-i Sıhhiyye Mecmuası:** Mecmuanın üzerinde “1330 senesi zarfında Sıhhiye Müdiriyyet-i Umumiyyesi’nden memurin-i sıhhiyyeye tastir kılınan muharrerat-ı umumiyye suretlerini muhtevidir.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Yıllık olarak yayınlanmıştır. Sıhhiyye Müdiriyyet-i Umumiyyesi Evrak Kalemi tarafından tertip olunmuştur. İçeriğinde çeşitli hastalıklarla mücadele için alınan kararların mevzuat dâhilinde işleme konulması, tıbbi eğitim alanlarında düzenleme, özellikle dönemi etkileyen (tifo, humma gibi) hastalıklar ile mücadele için yapılması gerekenler ve alınan tedbirler bulunmaktadır. Millî Kütüphane koleksiyonunda 1330, 1331, 1332 yıllarına ait sayılar bulunmaktadır.

4. **Nevsal-i Afiyet:** Salname-i Tıbbî olarak da bilinir. Doktor Besim Ömer (Akalm) tarafından çıkarılmıştır. Yayın yeri İstanbul’dur. Adından da anlaşılacağı gibi yıllıktır. Salnamede önceki yıla ait Dersaadet ve Bilad-ı Selase’de meydana gelen ölümler hakkında istatistikî bilgilere, “Mevasimin Tesirâtı” başlığı altında mevsimlerin insanlara sağlık açısından olumsuz etkilerine, ayrıca “Latife-i Tibbiyye” başlığı altındaki tıp konulu fıkralar ile “Mekteb-i Tibbiyye-i Askeriyye-i Şahane Hakkın-

da” gibi konulara değinilmektedir. Millî Kütüphane koleksiyonunda 1315-1322 yıllarına ait 4 sayısı mevcuttur.

5. Osmanlı Seririyat Mecmuası: Mart 1326-Mayıs 1328 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Derginin konusu ile ilgili olarak üzerinde “Etıbbai meşhuremizden birçoğunun resmini, pek çok müfid, nafi malumatı, yüzlerce resimleri havidır her tabibe lazımdır.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Aylık olarak yayımlanmıştır. Müdür-i mesulü Dr. Tefvik Salim, yayın yeri İstanbul’dur. Dergide tıbbın değişik alanlarında pek çok makaleler bulunmaktadır. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Serum Tedavisi”, “İngiliz Verem Komisyonunun Raporları”, “Tahririyyat ve Tedkikat-ı Tıbbiye Konuları”, “Teneffüs”, “Koleraya”, “Elektriğin Uzviyyet Üzerine Tesirlerinden Mütevellid Avarız” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki noksan sayılar: 1327: 2, 5; 1328: 1-2.

6. Sıhhiyye Mecmuası (Sağlık Dergisi): 1925-1928 arasında her sene 12 sayı olmak üzere yayımlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti tarafından Ankara’da yayımlanmıştır. Derginin üzerinde “Meccanen (ücretsiz) tevzi olunur.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Halkı bilinçlendirmek amacıyla basılan dergilerden birisidir. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Emraz-ı Zahriyyeye Karşı Mücadele”, “Süt Çocuklarında İshalin Esbabı ve Tedavileri”, “Sıhhat-ı Umumiyye Hizmetine Yardım Edecek Sıhhat Propagandası”, “Ruhen Nakıs Şahıslar” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki noksan sayılar: 1928: 16; 1929: 26-28; 1930: 34-35.

7. Sıhhat: İlk sayısı 9 Teşrinievvel 1884 tarihinde çıkmıştır. Derginin konusu ve süresi ile ilgili olarak üzerinde “mevad-ı sıhhiyeden bahis haftalık gazetedir” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Daha sonraki sayılarında “ayda dört defa olarak her çarşambaları neşrolunur” şeklinde bir ifade bulun-

maktadır. Sahib-i imtiyazı Doktor Manuel Otacıyan, sermuharriri Ayntabî Süleyman Paşazade S. Hamdi, yayın yeri İstanbul'dur. Derginin içeriği hakkında bilgi için "Kolera", "Avrupa Havadis-i Sıhhiye", "Verem ve İngiltere", "Sarı Hastalıklar", "Ağzın Tahareti" gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1892: 1-45; 1895: 1-44; 1888: 1-39; 1889: 1-37; 1890: 3; 1891: 2-6, 8-40; 1895: 514; 1896: 11, 23.

8. **Sıhhatnüma:** Derginin ilk sayısı 1283 yılında çıkmıştır. Derginin konusu ve süresi ile ilgili olarak üzerinde "mebahis-i tıbbiye ve fünun-ı saire-i tıbbiyye dair mecmuadır on beş günde bir defa terakkî matbaasında tabolunur" şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Yayın yeri İstanbul'dur. Derginin içeriği hakkında bilgi için "Müdavat", "Evrâm-ı Bevasıriyye", "Mekatib-i Tıbbiyye" ve "Teşrih" gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonunda 1288 (1871) yılında basılan 7 numaralı sayısı bulunmaktadır.

9. **Sıhhi Cidal (Cidal):** Derginin ilk sayısı 1340 yılının Ağustos ayında çıkmıştır. Konusu ve süresi ile ilgili olarak üzerinde "halka sağlık fikirleri neşreden verem mücadele cemiyetinin naşir-i efkârı aylık, resimli sağlık mecmuasıdır" şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Yayıncısı İzmir Verem Mücadele Cemiyet-i Hayriyyesi, başmuharriri ve müdir-i mesulü Dr. Behçet Salih, yayın yeri İzmir'dir. Derginin içeriği hakkında bilgi için "Vereme Galebe Çalmak Kabil Midir?", "Çocuk Hastalıklarından Kuş Palazı", "Herkesin Bilmesi Lazım Gelen Şeyler", "İktisadî Tekâmülümüz ve Verem" gibi konusu verem hastalığı ağırlıklı olan makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1925: 11-12, 14; 1926: 5; 1927: 9.

10. **Sıhhi Malumat:** Teşrinievvel 1927 ile Temmuz 1930 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Konusu ve süresi ile ilgili olarak üzerinde "aylık sıhhi halk gazetesi" şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahibi ve başmuharriri Dr. Cafer Tayyar, yayın yeri İstanbul'dur. Gazetenin içeriği hakkında bilgi

için “Kuş Palazı (difteri)”, “Ekmek ve Sağlık”, “Unlu, Nişastalı Yemeklerin Pişmesi”, “Frengi”, “Lekeli Tifo Hastalığı”, “Şişmanlıkta Su Tedavisi” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1927: 1-2; 1928: 3; 1930: 6-7.

11. **Sıhhî Sahifeler:** İlk sayısı 15 Kanunusani 1923 tarihinde çıkmıştır. Konusu ve süresi ile ilgili olarak üzerinde “sıhhî ve ictimâî aylık mecmua” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahibi ve sermuhariri Ruh ve Sinir Hastalıkları Uzmanı Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman, yayın yeri İstanbul’dur. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Bel soğukluğu”, “Pastör (Pasteur) Üzerine”, “Hilal-i Ahdar Nedir?”, “Hekim Tavsiyeleri” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1923: 1, 2, 4, 5.

12. **Sıhhiye Mecmuası:** Sıhhiye Müdüriyyet-i Umumiyyesi tarafından İstanbul’da basılmıştır. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Emraz-ı Sariye Mücadelesi”, “Tifüs”, “Lekeli Humma”, “Kole- ra”, “Emraz-ı İntaniye Hakkında Yeni Tetebbuat”, “Osmanlı Teşkilat-ı Sıhhiyesinin Tarihçesi”, “Veba” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1329 (1913)-1338 (1922): 2-17.

13. **Şark Cephesi Tıp Mecmuası:** İlk sayısı 1338 yılının Kanunuevvel ayında çıkmıştır. Derginin süresi ile ilgili olarak üzerinde “Şimdilik ayda bir çıkar.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Dokuzuncu Kolordu Baştababeti tarafından yayınlanmıştır. Yayın yeri Sarıkamış’tır. Derginin içeriği hakkında bilgi için “İrsî Frengi Bizmut Tedavisi”, “Hastalıkların Teşhisi”, “İskorpot Müşahedeleri”, “Tifo Ateşinin Muafiyetbahş Tesirine Bir Misal”, “Teşrih-i Malumat” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonunda 1 Temmuz 1329 (1923) tarihli 8. sayı bulunmaktadır.

14. **Şark Tıp Gazetesi:** İlk sayısı 1857 yılının Nisan ayında çıkmıştır. Fransızca adı “Gazette Medicalé d’Orient” olan gazete 70 yıl boyunca Fransızca olarak ayda bir kez yayımlanmıştır. 1911 yılından itibaren gazetenin kapağına Arap harfleriyle *Şark Tıp Mecmuası* adı da yazılmıştır. Türkiye’de yayımlanan en uzun süreli tıp gazetesidir ve imparatorluk içinde tıbbi bilgi alışverişini sağladığı gibi Avrupa’daki tıp bilgisinin Osmanlı’ya aktarılmasına da hizmet etmiştir. Bu gazete tıp alanındaki gelişmeleri takip ettiğinden Osmanlı İmparatorluğu’nda görevlerini sürdüren hekimlerin ilgi odağı olmuştur. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1916: 11-12.

15. **Tababet Âlemi:** Derginin Fransızca adı “Revue Médicale” dir. Konusu ile ilgili olarak üzerinde “Tebabet ve eczacılıktan bahseden fennî mecmua.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Aylık olarak yayımlanmıştır. İstanbul’da Sebat ve Zellic biraderlerin matbaalarında basılmıştır. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Naklu’d-demde İstıttabat-ı Umumiyye”, “Boğmacada Tedabir-i Vakiye ve Müdavat”, “Nakilleri İcab Eden Eczahaneler” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1927: 2; 1928: 6, 9-10.

16. **Tababet-i Hazıra:** İlk sayısı 1909 yılında çıkmıştır. Gazetenin konusu ve süresi ile ilgili olarak üzerinde “Muallim Operatör Müşir Cemil Paşa hazretlerinin himayat-ı tahririyelerinde ve mekatib-i tıbbiyye ve Gülhane hastahanesi muallim ve muavinlerinden birçok zevatın muavenet-i kalemiyyeleriyle on beş günde bir defa neşrolunur tıbbî ve sıhhâ gazetedir.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyazı ve müdir-i mesulü Şükrü Kâmil, yayın yeri İstanbul’dur. Gazetenin içeriği hakkında bilgi için “Şuun-ı Tıbbiye”, “Seririyat-ı Tıbbiye” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1909: 1 (1); 1910: 2 (1,18).

17. **Tababet-i Seririyye:** Gazete Fransızca “La clinique” adını taşımaktadır. Gazetenin konusu ve süresi ile ilgili olarak üzerinde “on beş günde bir çıkar tıbbî, sıhî, ictimâî gazetedir” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyaz ve müdiri Nureddin Ramih, sermuharriri Mazhar Osman, yayın yeri İstanbul’dur. Gazetenin içeriği hakkında bilgi için “Dahiliye”, “Aynî”, “Lösemi” gibi tıpla ilgili makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonunda 1 Temmuz 1330 1. sene, 2. cilt, 1 numaralı sayı mevcuttur.

18. **Tıp Dünyası:** İlk sayısı 1928 yılının Mayıs ayında tarihinde çıkmıştır. Sahibi ve başmuharriri Fahreddin Kerim, yazı işleri müdürü ise Cevad Zekâ’dir. Derginin konusu ve süresi ile ilgili olarak üzerinde “Her ayın on beşinde neşrolunur tıbbin muhtelif şubelerinden bahseder.” ifadesi bulunmaktadır. Çıkış amacı pratisyen ve mesleğe yeni başlayan hekimlerin eğitime katkıda bulunmak, yurtdışında ve ülkede tıp alanındaki gelişmeleri yakından takip etmek, her türlü tıbbi makalenin bir özetini sunmak, ayrıca dünyadaki çeşitli tıp kuruluşlarının gündemlerindeki meseleleri de okuyucularıyla buluşturmak. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Ağrısız Doğum”, “Tedavi Notları”, “Röntgen Tatbikatı” gibi makale başlıklarını verebiliriz. 7 sayılı bu derginin yalnızca 6. sayısı koleksiyonda bulunmamaktadır.

19. **Tıbbî Sayfalar:** İlk sayısı 1925 yılında çıkmıştır. Ankara’da Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekaleti tarafından yayımlanmıştır. Derginin süresi ile ilgili olarak üzerinde “On beş günde bir neşrolunur.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. İçeriğinde bulaşıcı hastalıklar, Avrupa’da ve dünyadaki hastalıklar ve bunlarla yapılan mücadele gibi konular mevcuttur. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1341: 4-5, 7.

20. **Türk Cerrahî Mecmuası:** İlk sayısı 1927 yılının Ocak ayında basılmıştır. Derginin süresi ile ilgili olarak üzerinde “Şimdilik her iki ayda bir neşrolunur.” şeklinde bir ifade

bulunmaktadır. Sahib-i imtiyaz ve müdir-i mesulü Ahmed Burhaneddin, yayın yeri İstanbul'dur. Derginin içeriği hakkında bilgi için "İlm-i Cerrahî", "Cerrahide Hata ve Hatalar", "Muhaberat" gibi tıpla ilgili makale ve son gelişmeleri aktaran başlıkları verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1927: 2-6; 1928: 7-9.

21. **Türk Eczacı Alemi:** İlk sayısı 1907 yılının Şubat ayında çıkmıştır. Fransızca adı "Turc Edjadji Alemi: Journal Mensuel de Pharmacie Organe de la Societe des Pharmaciens de Turquie"dir. Gazetenin süresi ve konusu ile ilgili olarak üzerinde "Ayda bir çıkar fennî, iktisâdî ve ictimâî meslek gazetesi Türkiye eczacıları cemiyetinin naşir-i efkârıdır." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyazı ve başmuharriri Fuad Mehmed, yayın yeri İstanbul'dur. Gazetenin içeriği hakkında bilgi için "Eczacılık Tarihi", "Müstehzarat (Eczahanelerde hazır bulundurulması gereken ilaçlar)", "Morfin ve Afyonun Dozaj Usulleri" gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1927: 4-5, 7, 9-11.

22. **Türk Tıp Mecmuası:** İlk sayısı 1923 yılının Mart ayında çıkmıştır. Derginin süresi ve konusu ile ilgili olarak üzerinde "Her ayın on beşinde neşrolunur ve tıbbın şubât-ı muhtelifesinden bahseder." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Sahib-i imtiyazı ve müdir-i mesulü Doktor Mehmed Kâmil, yayın yeri İstanbul'dur. Dergi daha sonraları iki ayda bir çıkmaya başlamıştır. Derginin içeriği hakkında bilgi için "Felç", "İntaniye", "Dâhiliye", "Çocuklarda Kokulu Kolitler" gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1923: 1-7, 9-11; 1924: 1-12; 1925: 1, 5, 9; 1926: 1, 5, 9; 1927: 1; 1928: 1-2.

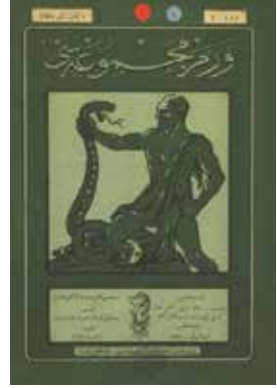

23. **Vekâyî-i Tibbiyye:** İlk sayısı 1849 yılının Mart ayında yayınlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarılan Türkçe ilk bilim dergisidir. Mekteb-i Tibbiye-i Şahane tarafından çıkarılmıştır. Derginin süresi ve konusu ile ilgili

olarak üzerinde “Her on beş günde bir defa neşrolunur tıb gazetesidir.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Anti-toksinler”, “Veba”, “Hipnotizma”, “Çocuklarda Humma ve Tedavisi” gibi makale başlıklarını verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki mevcut sayılar: 1880: 9; 1884: 100; 1897: 24; 1898: 5, 12-13.

24. **Verem Mecmuası:** Derginin süresi ve konusu ile ilgili olarak üzerinde “Verem ve ale'l-umum şubât-ı tıbbiyeden bahis iki ayda bir intişâr eder, ilmî ve ictimâî mecmua.” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere ağırlıklı olarak verem ile mücadele konularını içermektedir. İstanbul'da Matbaa-i Ebuzziya'da basılmıştır. Dergi tıbbi ve içtimâî olarak iki bölümden oluşmaktadır. Tıp konularının bulunduğu kısımda tedavi yöntemleri hakkında bilgi verilirken, içtimâî kısımda veremden nasıl korunulacağına dair faydalı bilgiler mevcuttur. Derginin içeriği hakkında bilgi için “Çocuklarda Tüberküloz”, “Ataların Veremliler Üzerinde Gösterdiği Şifabahş Tesirler”, “Ani Mevti Mucib Hastalıklar”, “Vereme Karşı Korunmak”, “Verem Mücadelesinde Müsekkin Me-selesi” gibi tıbbi ve içtimâî konulu makaleleri verebiliriz. Millî Kütüphane koleksiyonundaki sayıları: 1928: 1-2.

Kaynaklar

1. Duman H. *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu: 1828-1928*, cilt 3, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Yayını, Ankara 2000.
2. *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Yayınları, cilt 1, Ankara 1987.
3. Gunergun F, Yıldırım N. “Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Getirdiği Eleştiriler (1857-1867)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, sayı 1, cilt 3, s. 19-62.
4. *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar*, haz. Selahattin Öztürk, Abdurrahman M. Hacismailoğlu, Muhammed Hızarcı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, İstanbul 2006.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA İLKOKUL MÜFREDAT PROGRAMLARINDA HIFZISSİHHA EĞİTİMİ

Hızır Dilek¹

Osmanlı Devleti döneminde altı yıllık eğitim veren iptidailerin ilk dört yılında sağlık konusunda ayrıntılı bir eğitim verilmemekteydi. Sağlık eğitimine beş ve altıncı sınıflarda Hıfzıssıhha dersi altında birer saat ayrılmıştır. Hıfzıssıhha dersinde beşinci sınıfta vücut iskeletinin bölümleri, organların görevi, gıdalar, kan dolaşımı, sinir sistemi ve duyu organları; altıncı sınıfta ise gıda, su, çay, kahve, çikolata, keyif veren içecekler, sarhoş eden şeyler, hava, elbiselerin durumu, meskenler, bulaşıcı hastalıktan korunma yolları, bazı kazalarda yapılacak ilk yardım ve çocuklara dair özel sağlık kuralları işlenmiştir (Ünal, 2008, ss.79-80).

Cumhuriyet döneminde 1924 ve 1926 yıllarında iki farklı müfredat programı söz konusu olmakla beraber Osmanlı dönemindeki Hıfzıssıhha dersi ile benzer konular anlatılmıştır. Bu çalışmada 1924 ve 1926 ilkokul müfredat programlarında sağlıkla ilgili derslerin içeriğini incelemeyi amaçladık. Bu sebeple 1924 ve 1926 yılında Maarif Vekâleti tarafından çıkarılan ilkokul müfredat programlarını analiz ettik.

Bulgular

1924 İkinci İlmiye Heyeti toplantısından sonra hazırlanan ilkokul müfredat programı aşağıda verilmiştir:

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü, hizirdilek@gmail.com

Tablo 1: 1924 İlkokul Müfredat Programı²

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Alfabe	12	-	-	-	-
Kırat (inşat ve temsil)	-	4	3	2	2
Türkçe	-	2	2	1	1
İmla	-	1	-	2	2
Tahrir	-	-	-	1	1
Sarf	-	2	1	1	1
Yazı (sülüs-rik'a)	-	2	1	1	1
Kuramı Kerim ve Din Dersleri	-	2	2	2	2
Hesap	2	3	3	3	2
Hendese	-	-	-	1	2
Tarih	-	-	1	2	2
Coğrafya	-	-	1	2	2
Tabiat Tetkiki, Ziraat, Hıfzıssıhha	3	3	2	2	2
Müşahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniyye	1	1	1	1	1
Resim	2	2	2	2	2
El İşleri	2	2	2	2	-
Mûsikî	2	2	2	1	1
Terbiye-i Bedeniyye	2	2	2	1	1
Yekûn	26	26	26	26	26

Tablodaki veriler incelendiğinde Cumhuriyet'ten önceki dersler ile heyet tarafından hazırlanan derslerin isimlerinin benzerlik taşıdığı görülür. Ancak 1924'da heyetin Cumhuriyet'e bağlı, onun ilkelerine sadık ve çevresine faydalı bireyler yetişmesini sağlamak için ilkokul müfredat programına uygun kitap yazdırma sürecini başlattığı bilinmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Hıfzıssıhha dersi müfredat programının içinde yer almaya devam etmiştir. Ancak ders tek başına değil, 1924 ilkokul müfredat programında Tabiat Tetkiki ve Ziraat ile birleştirilerek ilk iki sene 3, son üç sene 2 ders saatinde öğrencilere anlatılmıştır. Birleştirilen derslerde Hıfzıssıhha'ya ait bilgiler dördüncü sınıfta verilmiştir. 1924 müfredat programında Hıfzıssıhha'nın konuları: mikroplar, kirli ve temiz sular, kızamık, çiçek hastalığı, verem, tifos (tifo), kolera, dizanteri, sıtma gibi hastalıklardan korunma yollarıdır (Müfredat Programı, 1340, s. 43).

1924 ilkokul müfredat programı yaklaşık iki sene yürürlükte kaldıktan sonra daha modern eğitim bilimlerinin dikkate alındığı 1926 ilkokul müfredat programına yerini bırakmıştır. 1926 ilkokul müfredat programının fikir babası ABD'li eğitim felsefecisi, filozof John Dewey'dir. Müfredat Dewey'in geliştirdiği toplu tedris ve iş okulu esaslarına göre hazırlanmıştır. Aşağıda 1926 ilkokul müfredat programı verilmiştir.

² Maarif Vekaleti, *İlkmektep Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340, s. 1.

Tablo 2: 1926 İlkokul Müfredat Programı³

Dersler	I. Devre			II. Devre	
	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Alfabe	10	-	-	-	-
Kıraat	-	4	4	3	3
İmla	-	2	2	1	1
Tahrir	-	2	2	2	2
Gramer	-	-	-	1	1
El Yazısı	-	2	2	1	1
Hayat Bilgisi	4	4	4	-	-
Hesap Hendese	4	4	4	5	5
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Tabiat Dersleri	-	-	-	2	2
Eşya Dersleri	-	-	-	-	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	2	1
Resim- Elişi	4	4	4	2	2
Musiki	2	2	2	1	1
Jimnastik	2	2	2	2	1
Yekûn	26	26	26	26	26
Ev İdaresi	-	-	-	1	1
Dikiş	-	-	-	1	1

Tablodaki verilere göre dersler iki devre halinde verilmiştir. İlk üç sınıfta temel düzeyde dersler alan öğrenciler, dört ve beşinci sınıfta daha zor olan ve günlük yaşamda kullanabilecekleri bilgilerin verildiği dersleri almışlardır. Örneğin; kız öğrencilere yönelik olan Ev İdaresi ve Dikiş dersleri. 1926 programında dönemin şartları gereği kız ve erkek çocuklarının hayata erken atılmalarından dolayı 4. ve 5. sınıflara Ev İdaresi ve Dikiş dersleri haftalık birer saat eklenmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi 1924 ilkokul müfredat programında yer alan ve Tabiat Tetkiki ve Ziraat ile bir arada işlenen Hıfzıssıhha dersi ile ilgili bazı değişikliklere gidilmiştir. 1926 ilkokul müfredat programında bu derse yer verilmemiştir. Değişikliğe gidilmesinin sebebi toplu tedris yönteminin benimsenmesinden sonra bir dersin birbirinden farklı alanlar ile birlikte verilmesi yerine diğer disiplinlerin içinde verilmesidir. Kültür Bakanlığı Dergisi'nde (1937) ifade edildiği gibi 1926 ilkokul programında bazı dersler öğrencilerin

3 Maarif Vekaleti, İlkokul Müfredat Programı, Devlet Matbaası, İstanbul 1927, s. 5-6.

yaşları ve okulda geçirdikleri süreler dikkate alınarak çıkarılmış ve yerine günlük yaşamda kullanabileceği bazı dersler eklenmiş ve bazı dersler bir ad altında birleştirilmiştir.

Toplu tedris yönteminin uygulanması ile sağlık programları 1926 yılından sonra derslerin içine işlenmiştir. Örneğin, Ev İdaresi dersinde 4. sınıfta sıhhi şartlar konusu işlenirken 5. sınıfta hasta bakımı konusu yer alır. 1. sınıfların Hayat Bilgisi dersinde temel sağlık konuları verilir. 1. sınıfta Hayat Bilgisi'nin sağlık konuları beden ve elbise temizliği, vücudumuz; 2. sınıfta hastalıklardan korunma, içilebilecek sular; 3. sınıfta yardım ve sıhhat teşkilatı, bedenimiz, dâhilî uzuvlarımız, hava ve teneffüs, başlıca hastalıklar, sıhhi alışkanlıklar gibi temel bilgiler verilir (*Kültür Bakanlığı Dergisi*, 1937, s. 177-185).

Öğrencilere bu eğitimin verilebilmesi için öğretmenlerin de birtakım sağlık bilgisine sahip olması gerekmektedir. *İlkmektepler Talimatnâmesi*'ne (1938) göre öğrencinin sıhhi kazanımlar elde etmesinde öğretmene sorumluluklar düşmektedir. Örneğin; öğretmen öğrencilerin dersliklerde, atölyelerde, sırada otururken veya çalışırken düzgün pozisyonda bulunmalarına dikkat etmelidir. Özellikle okur ve yazarken görsel çalışmalarda gözlerin kitap ve kâğıda nazaran uzak veya fazla yakın olmamasına bakmalıdır. Bu hususta normal ölçü 30 santimetredir. Sınıfta bazı çocukların gözleri kusurlu olabilir. Normal ölçü dışında rahat görmeyen öğrenciler uzman doktorlara sevk edilir.

İlkmektepler Talimatnâmesi'ne göre okulun idarecilerinden sıhhi şartlarının en elverişli şekilde olması için gerekli özenin gösterilmesi istenilmiştir. Öğretmenin sınıf ortamının havalandırılmış olmasına dikkat etmesi gerekir. Ayrıca oda sıcaklığının iyi ayarlanması lazımdır. Aşırı sıcak veya soğuk ortamda öğrencilerin dersten verim almaları mümkün olmayabilir. Okul idaresi ve öğretmenler temizlik ve sağlık eğitimi kapsamında öğrencilerin saçlarını haftada birkaç defa kontrol etmeli ve haftalık olarak vücut temizliği yapmalarını teşvik etmelidir. Öğretmen, öğrencilerin vücutlarının herhangi bir yerinde yara görmesi durumunda hemen muayene ettirmelidir. Bulaşıcı hastalık konusunda da öğretmenler idare ve veli ile iş birliği yapmalıdır. Buna göre bulaşıcı hastalık geçiren çocuklar, bulaşma tehlikesi kalmadığına dair doktor raporu getirmedikçe okula devam ettirilmemelidir. Doktorun olmadığı yerlerde de hastanın iyileşmesinin takip ettiği yirminci günden önce okula alınması uygun değildir (*İlkmektepler Talimatnâmesi*, 1938, s. 71). Ayrıca olası bir hastalık durumunda okul idaresi veya başmuallimlerinin buldukları yerin doktoruna başvurmaları gerekmektedir. Sonrasında ise

2. Renkli ve cam kapaklı şişe içinde *Ammoniaque* mahlûlü (arı, karmıca gibi haşerenin soktukları yere sürülür)
3. Şeffaf ve cam kapaklı bir şişe içinde *Eter* (bayılma vakalarında koklatılmak sureti ile kullanılır)
4. Bir miktar *Saf İspirto*
5. Birkaç paket *Hidrofil Pamuk*
6. Birkaç paket *Gaz* (ta'kim edilmiş [mikroptan arındırılmış] olmalı)

Yukarıdaki maddeler dışında okulda ilaç bulundurulmaz ve öğrenciye verilmmez. Sadece sıtma durumunda *kinine* izin verilir. Bu maddelerin okulun ecza dolabında bulunmamasından okulun başmuallimi sorumlu tutulur.

1924 ve 1926 ilkököl müfredat programları birbirinden farklıdır. 1924 ilkököl müfredat programında Osmanlı Devleti esintileri varken 1926 ilkököl müfredat programı yenilikçi ve laik olup eğitim bilimleri dikkate alınmıştır. 1924 ilkököl müfredat programında Hıfzıssıhha dersi Tabiat Tetkiki ve Ziraat dersleri ile birlikte verilmiştir. 1926 ilkököl müfredat programında ise toplu tedris yönteminin etkisi ile Hayat Bilgisi ve Ev İdaresi gibi derslerin içine yerleştirilmiştir. İlköğöl müfredat programlarının dışında okulun sağlık işlerinde de öğretmen ve idarecilerin bazı sorumlulukları olmuştur: okulun ecza dolabının hazırlanması, olası bir bulaşıcı hastalıkta gerekli müdahalelerin yapılması, okulun dezenfekte edilmesi...

Cumhuriyet'in ilk yılları dikkate alındığında kısıtlı imkânlarla rağmen okulun ecza dolapları oluşturulduğu, bulaşıcı hastalık durumunda okulun dezenfekte edildiği, sağlık kuruluşları yetkililerinin de gerekli müdahaleleri gecikmeden yaptığı görülmektedir. Dönemin arşiv kaynakları incelendiğinde öğretmenlerin temel sağlık bilgilerine sahip olduğu gözlenmektedir.

Kaynaklar

1. BCA.180.09.13.73.1.
2. BCA. 180.09.12.70.1.
3. İzgü, Enver, "Sağlık Dolapları", *İlköğretim Dergisi*, sayı 100 (1942), cilt 5, s. 1280-1281.
4. Kültür Bakanlığı, *İlkmektepler Talimatnâmesi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
5. Maarif Vekâleti, İlköğretim Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340.
6. Maarif Vekâleti, İlköğretim Müfredat Programı, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.
7. Ünal, U., *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008.
8. "Yeni İlköğretim Müfredat Programı", *Kültür Bakanlığı Dergisi*, sayı 20-1 (1937), s. 161-197.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİVAS'TA SAĞLIK HİZMETLERİ

Faruk Aburşu¹

Sivas, I. Dünya Savaşı boyunca cephelerinin asker, yiyecek ve giyecek kaynaklarının en büyük kaynağını oluşturmuştur. Savaş sonrası yenilginin ağır olması sebebi ile çevre illerden ve işgal bölgelerinden başlayan göç, Sivas'ı yoksulluk ve hastalıkla kıvranan kişilerin, yakınlarını kayıp etmiş ailelerin barındığı bir şehir haline getirmiştir. Sivas'ta yoksul, hasta ve yakınlarını kayıp edenlerin barınacağı yerlerin yetersizliği, onların beslenme ve sağlık sorunları yöneticileri büyük bir sıkıntıya sokmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bütün Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Sivas da sağlık şartları ve kuruluşları yönünden oldukça kötüydü. Sivas'ta hemen hemen her türlü hastalığa rastlamak mümkündü. Tifo, dizanteri, bağırsak parazitleri, kızıl, kızamık, verem, sıtma, frengi gibi hastalıklar olağan kabul edilmekte idi.

Tablo 1: 1930-1934 yılları arasında Sivas'ta verem ve kanserden ölenlerin sayısı²

1930	1931	1932	1933	1934
20	24	8	35	53

Sıtma Kızılırmak vadisinin iki tarafında, Ulaş nahiyesinde, Suşehri kazasının ova kısmında, Koyulhisar'ın Kelkit vadisi içinde, Divriği ve Zara kasabalarında; trahom Sivas'ta ve Kızılırmak'ın kuzey taraflarında görülmekteydi.

Türk Ocağı, Halk Fırkası Halkevi ve sinema gibi yerlerde halka sıhhi öğütler verilmekte idi. Sıhhi ve İctimai Muavenet Vekâlet'inin sıhhi propaganda filmleri yılın çeşitli aylarında il ve ilçe merkezlerinde sinema bulunan yer-

¹ Cumhuriyet Üniversitesi Emekli İnkılap Tarihi Öğretmeni, faruk.abursu@hotmail.com

² Belediye encümen kararı: 03.02.1935 tarihli, 45 sayılı karar.

lerde halka, annelere, askerlere sıra ile 10-15 gün gösterilmekte idi³. 1930'lu yıllarda bu filmler sıtma, çocuk bakımı, sinek tehlikesi, ihmalin cezası, uzun ve afiyetle yaşamamanın çaresi, nezlenin önemi, ağız ve diş sağlığı gibi konuları kapsıyordu.

Dr. Cevat "Halk Evi" nde 02 Şubat 1935 tarihinde "Verem ve Korunma" konulu konferans vermişti. Bu konferans Kızılırmak gazetesinde yayımlanmıştı. Frengi ile mücadele için alınacak önlemler şöyle anlatılmaktaydı: "Kendi sağlığın hem de kendin ve soyun ve ulusun için borçtur. Unutma ki gözle görülmeyen düşmanla karşı karşıyasın. İsimlerini her zaman duyduğun bel soğukluğu, frengi denilen düşmanlara karşı kendini müdafaasız bırakma. Hayatına, istikbaline kastederek bu hastalıklara yakalanmamak için hiçbir şeyi ihmal etme. Zevkin seni birçok tehlikeli akıbetlerle karşılaştırabileceğini daima hatırla. Bu sebeplerle aşağıda gösterilen tedbirleri mutlaka yap. Melhemi ara, parasız bul vermezlerse tedbirsiz zevkin felaket getireceğini düşün ve zevkten vazgeç. İlacın bulunmadığını zabıtaya haber ver." Daha sonrada ilacın ne şekilde kullanacağını açıklamıştır⁴.

Sivas'ta Sağlık Kuruluşları

1. Küçük Sıhhiye Mektebi

Küçük Sıhhiye Mektebi

3 Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, İstanbul 1932, s. 308.

4 İlaçların kullanılışı: 1- Münasebetten evvel ve sonra sürülmelidir. 2- Münasebetten hemen sonra idrar etmelidir. 3- Bütün tenasül uzvu bol su ile yıkamalıdır. 4- Vakit geçirmeden idrar yoluna şırınga ile siyah renkli sulu ilaçtan verilmeli, şırınga ile idrar yolunda beş dakika bekletildikten sonra çıkarılmalıdır. 5- Hemen hükümet tabibine gitmelidir." Kızılırmak gazetesi, 3 Temmuz 1935, Belediye encümen kararı: 03.02.1935 tarihli, 45 sayılı karar.

Sivas'ta 1925 yılında Küçük Sıhhiye Mektebi açılmıştır. Müdür Mesut Bey idi. Okul 1927'de 20 öğrenciyi mezun etti. İki yıllık okulun amacı doktorlara yardımcı yetiştirmektir⁵.

Talat Efendi'nin 19 Mayıs 1927 tarihinde Küçük Sıhhiye Mektebi'nden aldığı mezuniyet diploması

2. Numune Hastanesi

Sivas'ta ilk hastane Çifte Minare'nin arkasında bulunan binada idi. Sonra bina Numune Mektebi, Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti merkezi ve Öksüz Yurdu, I. İnönü Savaşı sonrası ise İsmet Paşa Mektebi oldu.

Hastanenin tarihî başlangıcı olarak 1217 yılını almamızın sebebi ismi olmuştur. Bu konuda Prof. Dr. A. Süheyl Ünver (Tıp Tarihi Enstitüsü Direktörü), "Tesisinin 723.Sene-i Devriyesi Dolayısı ile Sivas Hastanesi Tarihçesi 1217-1940 Darürraha ve Cüzamhane" konulu makalesinde: "Anadolu'nun Sivas, Kayseri, Tokat, Kastamonu, Konya, Aksaray, Akşehir, Erzinca, Erzurum, Amasya, Divriği, Çankırı ve Mardin gibi şehirlerinde Selçuklular

Sivas Numune Hastanesi

⁵ Gaye-i Milliye, 29 Ağustos 1927, yıl 1, sayı 7.

hastaneler yaptırmışlardır. Osmanlılar, bu Selçuk şehirlerine yeni bir hastane ilave etmemişlerdir. Yalnız Bursa'da ve Manisa'da birer hastane yapmışlardır. İstanbul Cüzamhane kayıtlarına göre 1730 İmaret Camii yakınında Darürraha adında bir sağlık kuruluşu vardı. Darürraha'nın levhası olduğu hâlde yeri kesin olarak belli değildir”⁶.

Sivas'ta 1217 (614 Hicri) yılında açılan hastane Anadolu'da orta zaman Selçuk hastanelerinin en büyüğüdür. İşte bu hastane aynı maksatla açılan bugünkü Numune hastanesinin temelidir.

Bir ara Reşit Akif Paşa zamanında (1901-1908) Kazancılar mahallesinde “Göğdünoğlu Konağı” diye anılan bir konakta 3 doktorlu bir hastanenin var olduğu tespit edilmiştir.

Sivas Memleket Hastanesi'nin 1925 yılındaki görünümü

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Sivas'ta bir hastane açılması Vezir Sırrı Paşa'nın Sivas Valiliği zamanındadır. 1886 (1302 Rumi) yılında, iki katlı hastane binası, Çifte Minareli Medrese harap olduğu için daha önce yıkılmış bulunan medrese binasının yerine yaptırılmıştı. Ancak hastane masraflarına finans kaynağı bulunamadığı için hizmet veremeyen bina başka amaçlar için kullanılmıştır.

Kimstesiz ve hasta bir köylü kadının han köşelerinde perişan durumunu gören Sivas eşrafi durumu valiye bildirmiş; bunun üzerine eşraf ve halkı top-

6 Sivas Salnamesi, Sivas 1325, s. 242- 245.

layan Reşit Akif Paşa, Kazancılar mahallesinde, Göğdünoğlu Konağı'nda bir hastane tesis etmiştir. Bu hastane muhtelif kira evlerine nakil olmak üzere, çok zor şartlarda devam etmiştir.

Sivas Valisi Muammer Bey 1912 (1328 Rumi) yılında Kabak Yazısı'nda, büyük, üç katlı kâgir Memleket Hastanesi binasını yaptırmıştır. Bina yeterli güneş almadığından terk edilmiştir. Daha sonra sanat okulu olarak kullanılmış olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. 1331'de ise Memleket Hastanesi ile Ermeni Hastanesi birleştirilmiştir.

Bu bina da yetersiz olunca Amerikan Hastanesi olarak kullanılan bina (sonraları Ülkü İlkokulu) işgal edilmiş ve sonra Amerikan Koleji'ne nakil edilerek, 1924 yılında Numune Hastanesi olarak genişletilmiştir. 1932'de bu bina yandığından Hastane Bezirci'deki binalara nakil edilmiştir⁷. Sivas'ın çeşitli evlerinde hizmet veren hastane, daha sonra şimdiki Namık Kemal İlkokulu'nun yerinde bulunan ve Vali Halil Rifat Paşa zamanında vali konağı olarak kullanılmıştır. Bu ahşap bina 25 yataklı bir hastane olarak hizmet vermiştir. 5 yıl burada kaldıktan sonra, Höllüklük mevkiindeki ve sonradan sağlık okulu olarak kullanılacak olan ahşap konağa taşınmıştır. Burada bir yıl kaldıktan sonra, Bezirci tarlaları nihayetinde, Fidanlık mevkiinin doğusunda bulunan ve daha önce Amerikan Koleji olarak yapılmış kullanılmış olan binaya taşınmıştır. Memleket Hastanesi adını almıştır. 1924 yılında, burada 50 yataklı Numune Hastanesi olarak dahiliye, hariciye, göz, kulak, beviye, nisaiye servisleri hizmet vermiştir. Bu bina 1930'da yangınla yok olmuştur. 1925 yılında ise Numune Hastanesi olarak isimlendirilmiştir. Yangından sonra Numune Hastanesi farklı binalarda hizmet vermiştir.

Tablo 2: Numune Hastanesi'nin 1930-1935 yılları arasında yatak durumu⁸

Yıllar	Yatak Sayısı	Tedavi Olanlar		Laboratuvar Tahsili ve Röntgen işler
		Yatırılarak	Ayakta	
1930	90	1211	7591	940
1931	90	821	7876	1850
1932	90	1082	8832	2931
1933	90	1438	15.792	6497
1934	105	18.328	3380	6497
1935	110	19.669	11.692	6497

⁷ *Sivas Numune Hastanesi yıllığı 1939*, İstanbul 1941, s. 1-3.

⁸ Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, s. 293-295.

Tablo 3: Hastane polikliniklerine başvuran hastaların listesi

Yıl	Dahiliye		Yekûn	Hariciye		Yekûn	Göz		Yekûn	Kulak		Yekûn	Nisaiye	Yekûn
	Erkek	Kadın		Erkek	Kadın		Erkek	Kadın		Erkek	Kadın			
1924	180	128	308	154	128	282	131	125	256	43	29	72	---	918
1925	345	507	852	366	380	746	628	403	1.031	470	312	782	146	3.557
1926	452	826	1127	605	310	915	484	500	984	501	347	848	136	4.161
1927	479	836	1315	693	568	1261	484	309	793	384	294	678	---	4.047
1928	213	589	802	360	213	573	---	--	---	528	447	975	---	2350
1929	781	1373	2154	496	230	726	--	--	--	469	594	1063	432	4375
1930	1024	1312	2336	714	554	1268	-	-	-	977	787	1764	403	5771
1931	1484	1888	3372	937	451	1388	-	-	-	963	802	1765	1055	7580
1932	1808	2408	4216	2147	1708	3855	-	-	-				1231	9302
1933	2002	2517	4519	2440	2224	4664	2496	2441	4937	781	694	1475	167	15762
1934	3001	3455	6456	1137	658	1795	2700	2647	5347	2339	1806	4145	585	18328
1935	2159	1996	4155	643	268	911	1795	1442	3237	1676	1212	2888	501	11692
Yekûn	13399	17835	28512	10692	5984	18114	6471	7867	16588	9031	6214	16455	46586	88.003

Tabloya göre, hastaların en fazla olduğu yıl 11.692 hasta ile 1935, en az olduğu yıl 1918 hasta ile 1924'tür. 1924 yılında başvurunun az olması, kurumun yeni faaliyete başlamasıyla ve hekim kadrosunun henüz tamamlanamamasıyla izah edilebilir.

Tabloda dikkat çekici bir diğer husus ise 1924-1935 yılları arasında en fazla müracaatın, dahiliye polikliniğine (31.224 kişi) yapıldığıdır. Hastanede hizmet veren birimler arasında ayrı bir enfeksiyon hastalıkları polikliniği bulunmadığından, bu dönemde yaygın görülen verem, sıtma, tifo, dizanteri gibi vakalar da dahiliye polikliniğinde muayene edilmektedir.⁹ Dolayısıyla dahiliye polikliniğine başvuran hasta sayısının yüksekliği, bu durumla yakından alakalıdır. Bu poliklinikten sonra en çok başvuru alan poliklinikler sırasıyla, göz (14.338 kişi), kulak burun boğaz (15.245 kişi), hariciye (16.676 kişi) ve nisaiye (4656 kişi) poliklinikleridir.

Kurumda yatırılarak tedavi altına alınan hastaların hastaneden ne suretle ayrıldıklarına dair istatistikler aşağıdaki gibidir¹⁰.

9 Şerif Atakam, "Dahiliye Servisi Hakkında Birkaç Söz", *Sivas Numune Hastanesi 1939 Yılığ*, İstanbul 1941, s. 44-45.

10 Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, s. 295; Şerif Atakam, *Sivas Numune Hastanesi 1939 Yılığ*, s. 101.

Hastaneye başvurmak isteyenleri muayene günleri hakkında bilgilendirmek amacıyla Kızılırmak gazetesine verilen ilanlara göre, 1925 yılı hekim kadrosunu, aşağıdaki isimler oluşturuyordu¹¹.

Tablo 4: Sivas Numune Hastanesi Uzman Hekim Kadrosu (1925)

Unvan	Uzman Hekimlerin İsimleri
Operatör Dr.	Ekrem Bey
Dahiliye Mütahhasısı	Muhlis Bey, Ziya Bey
Üzniye (Kulak Burun Boğaz) Mütahhasısı	Halit Bey
Ayniye (Göz) Mütahhasısı	Osman Nuri Bey
Cildiye Mütahhasısı	Adil Bey
Nisaiye (Kadın Hastahkları) Mütahhasısı	Hamdi Bey
Operatör Muavini	Abdullah Bey

1927 yılındaki ve yine halkı muayene günlerinden haberdar etmeye yönelik bir başka ilana göre kurumun uzman hekim kadrosu şöyleydi¹²:

Tablo 5: Sivas Numune Hastanesi Uzman Hekim Kadrosu (1927)

Unvan	Uzman Hekimlerin İsimleri
Operatör Dr.	Ekrem Bey
Dahiliye Mütahhasısı	Muhlis Bey
Üzniye (Kulak Burun Boğaz) Mütahhasısı	Halit Bey
Ayniye (Göz) Mütahhasısı	Osman Nuri
Cildiye Mütahhasısı	Adil Bey
Röntgen Mütahhasısı	Ekrem Bey
Operatör Muavini	Abdullah Bey

1928-1929 Devlet Yıllığı'nda "Sıhhat ve İğtimai Muavenet Vekâleti'ne Bağlı Hastaneler, Kimyahaneler ve Sıhhi Müzeler" başlığı altında verilen bilgilere göre, bu dönemde Sivas Numune Hastanesi kadrosunu aşağıdaki isimler oluşturuyordu¹³:

11 Kızılırmak gazetesi, 10 Kânunuevvel 1925, s. 2; Kızılırmak gazetesi, 18 Kânunuevvel 1925, s. 2; Kızılırmak gazetesi, 24 Kânunuevvel 1925, s. 2; 1934 yılında Dâhiliye Mütahhasısı Dr. Ziya Bey'in ihtisas için Avrupa'ya gönderilmesine karar verildi.

12 Kızılırmak gazetesi, 21 Mayıs 1927, s. 2.

13 Cilt Hastahkları Uzmanı Dr. Adil Bey'in hastaneye tam olarak hangi tarihte atandığı bilinmemekle birlikte, 1926 yılında Kızılırmak Gazetesi'ne bir hasta yakının teşekkür ilanından bu tarihte de kurumda görevli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır: "Sevgili yavrucağımızı muhakkak bir körlükten kurtaran göz mütahhasısı Osman Nuri Bey Efendiye teşekkür ederim (Ece Mahallesinden Tayfur oğlu Şükür)". Bkz. Kızılırmak gazetesi, 20 Mayıs 1926, s. 2; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s. 158.

Tablo 6: Sivas Numune Hastanesi Çalışan Kadrosu (1928-1929)

Unvan	Uzman Hekim-Asistan Hekim ve Eczacılar
Operatör Dr.	Memduh Necdet Bey
Dâhiliye Mütahassısı	----
Kulak Mütahassısı	Naci Kazım Bey Göz
Göz Mütahassısı	----
Deri Hastalıkları Mütahassısı	Adil Saffet Bey
Kadın Hastalıkları Mütahassısı	Hamdi Bey
Röntgen Mütahassısı	---
Laboratuvar Şefi	Abdülkadir Bey
Operatör Muavini	Emin Muzaffer Bey
Asistan Dr.	---
Asistan Dr.	-----

Tabloya göre, 1928-1929 yılları arasında, hastanenin dahiliye, göz ve asistan hekim kadrolarındaki eksikliğin devam ettiği; Röntgen Mütahassısı Dr. Ekrem Bey'in de görevden ayrıldığı görülmüyordu. 1928 yılı Ağustos ayında hariçiyeye kliniğine Operatör Dr. Memduh Necdet Bey¹⁴, laboratuvar birimine ise Dr. Abdülkadir Bey tayin edildi. Bu iki hekimin kurumda göreve başlaması kentte memnuniyetle karşılandı. Kızılırmak gazetesi bu yeni atamaları, "Numune Hastanesi operatörlüğüne Doktor Memduh Necdet Bey, Laboratuvar Şefliğine de Doktor Abdülkadir Bey tayin olunmuş ve bir hafta evvel şehrimize gelerek vazifelerine başlamışlardır. Memduh Necdet adı Kızılırmak için yabancı bir isim değildir. Türkiye matbuatının bu velud-u muhteremini Sivas'ta görmekle elbette memnunuz. Genç doktorlarımıza muvaffakiyetler diler ve hoş geldiniz deriz."¹⁵ cümleleriyle halka duyuruyordu.

Tablo 7: Sivas Numune Hastanesi'nin 1929-1930 yılı uzman kadrosu aşağıdaki gibiydi¹⁶

Unvanı	Uzman Hekim-Asistan Hekim ve Eczacıların İsimleri
Operatör Dr.	Memduh Necdet Bey
Dahiliye Mütahassısı	-----
Kulak Mütahassısı	Naci Kazım Bey
Göz Mütahassısı	-----
Deri Hastalıkları Mütahassısı	----
Kadın Hastalıkları Mütahassısı	Hamdi Bey
Röntgen Mütahassısı	-----
Laboratuvar Şefi	İbrahim Halil Bey
Operatör Muavini	----
Asistan Dr.	Ekrem Bey
Asistan Dr.	Abdülhalim Bey
Asistan Dr.	Hayri Bey

14 Dr. Memduh Necdet Bey, 1929 yılında Sivas Etilba Odası İdare Heyeti üyesi olarak seçildi. Bkz. Kızılırmak gazetesi, 31 Birinci Teşrin 1929, s. 3.

15 Kızılırmak gazetesi, 9 Ağustos 1928, s. 1.

16 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılı* 1928-1929, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s. 152.

Tablodaki verilere göre, dahiliye, röntgen, deri ve göz hastalıkları mütehas-sıslığı ile operatör muavinliği kadroları halen boştu. 1928-1929 yılları arasında, hastane uzman hekim kadrosunda yer alan, Deri Hastalıkları Mütehas-sısı Adil Saffet Bey'le, Operatör Muavini Emin Muzaffer Bey'in kurumdaki görevlerinden ayrıldıkları görülmüyordu. Aynı yıllar içinde üç asistan hekimin istihdamıyla, bu kadrodaki açığı nispeten giderildiği söylenebilirdi.

1932 yılında Sivas'ta Sıhhiye Müdürü olarak görev yapan Dr. Hasan Tahsin Bey'in verdiği bilgilere göre, kurumda hizmet veren uzmanlar şöyleydi:¹⁷

Tablo 8: Sivas Numune Hastanesi Uzman Hekim Kadrosu (1932)

Unvan	Uzman Hekimlerin İsimleri
Başhekim ve Kulak Burun Boğaz Mütahassısı	Naci Bey
Operatör	Necdet Bey
Nisaiye (Kadın Hastalıkları Şefi)	Hamdi Bey
Asistan	Ekrem Bey
Asistan	Halim Bey

Tablodaki veriler incelendiğinde, 1932 yılı itibariyle, hastane hekim kadrosunda önemli eksiklikler olduğu görülmüyordu. Sadece üç klinikte (kulak, burun, boğaz, cerrahi ve kadın doğum) uzman hekim görevliydi. Dahiliye, göz, cildiye ve laboratuvar gibi şubelerde devam eden hekim açığı hem Sivas hem de çevre vilayetler halkı açısından önemli bir sorundu. Çünkü kadrodaki bu eksiklikler, vatandaşın tıbbın her alanından uzman hekime ulaşabilmesi ve sağlık sorunlarına çözüm bulabilmesi önünde büyük bir engeldi.

1933 yılında hastane kadrosunun kimlerden oluştuğuna dair yeterli veriye ulaşılamamakla birlikte, Dr. Mazhar Osman, Operatör Dr. İbrahim Ahmet Bey'in aynı yıl içinde kurumda göreve başladığını belirtiyordu¹⁸.

Tablo 9: 1924 -1929 yılların arasında Numune Hastanesi'nde yatıp şifa bulan, sakat kalan, vefat edenlerin listesi de aşağıdadır:¹⁹

Yıllar	Şifa bulanlar	Salah bulanlar	Halile çıkarlar	Vefat edenler	Yekûn
1924	525	469	220	79	1293
1926	496	375	105	72	1047
1927	359	326	110	76	871
1928	453	267	128	88	936
1929	674	314	164	116	1268
Yekûn	2507	1751	727	431	5416

17 Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, s. 304.

18 Mazhar Osman, *Sıhhat Almanacağı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933, s. 534.

19 Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, s. 295.

Sivas Numune Hastanesi- Fevzi Paşa ilkokulunun karşısındaki bina

1952'de yapılan, 2018'de yıkılan Numune Hastanesi binası

Yangından sonra Numune Hastanesi önce Kuduz Hastanesi olarak kullanı-
lan, şimdiki Verem Dispanseri yerindeki ahşap binaya yerleştirilmiştir. İki
yıl sonra da Cizvit Okulu denen taş binaya taşınmıştır. En son olarak, şim-
diki Sivas Valiliği'nin Kültür Merkezi binasında 1952 yılına kadar burada
hizmet vermiştir. İlk etapta 50 yataklı olan hastane; cerrahi 30 yatak, dahi-
liye 20 yatak, nisaiye 10, kulak burun boğaz 10 ve intaniye 10 yatak olmak
üzere toplamda 80 yataklı hale gelmiştir. Hastanede cilt, göz, röntgen ve
bakteriyoloji laboratuvarının bulunduğu kaydedilmiştir. 1952 yılında şuan
ki A-Blok binamızda, 1965-1970 yılları arasında da eğitim hastanesi olarak
hizmet veren hastanemiz 2003 yılı Mayıs ayından bu yana 504 yataklı Sivas
Numune Hastanesi olarak hizmet vermiştir.

3. Emrazı Zühreviye Hastanesi

Zührevi hastalıklara tahsis edilmiştir.25 yatak kapasitelidir. 1930 yılı Şubat ayına kadar hastanede 77 kadın, 95 erkek hasta tedavi edilmiştir. Bu sayıların 16 tanesi çocuktur.

1925-Sivas Emrazı Zührevi Hastalıklar Hastanesi

4. Dispanserler

Sivas'ın Sağlık Müdürlüğü'ne bağlı olarak Zara, Suşehri, Kangal, Şarkışla kazalarında, Özel İdare'ye bağlı olarak Hafik, Divriği, Darende, Gürün, Yenihan (Yıldızeli'nde) toplam 8 dispanser bulunmakta idi ²⁰.

Tablo 10: Divriği, Gürün, Yıldızeli'nde dispanser bulunmaktaydı. Bu dispanserlerde ayakta tedavi edilen hasta sayısı²¹

	Zara	Gürün	Yıldızeli	Hafik	Kangal	Suşehri	Divriği
Kadın	258	78	45	28	32	23	22
Erkek	488	220	89	56	220	68	74

5. Frengi Hastanesi

Cumhuriyet döneminin devraldığı en önemli hastalıkların başında gelen frengiden Sivas da nasibini almıştı. Bu sebeplebiri Sivas'a diğeri Hafik Merkez kazası ve Tozanlı nahiyesinde olmak üzere üç dispanser açılmıştı.

²⁰ Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası*, s. 296.

²¹ M. Fahrettin Başel (Sivas Mektupçusu), *Sivas Bülteni*, Kamil Kitapevi Basımevi, Sivas 1935, s. 148-149.

1925-Frenge Hastanesi

1932 yılına gelindiğinde tespit edilen frengilerin sayısı 4550 kişiyi bulmuştu. Bu sayının tarama yapılan nüfusa oranı ise %4'tür. 1930 ile 1932 yılları arası yapılan mücadelenin masraf tablosu şöyle idi:

Kazaların ismi	Muayene olunan	Tesbit edilen hasta	ölen ve saire	Tedavisi bitirilenler	Yekün	1 - 1 - 1935 devir eden hastalar	
Sivas merkez nahiyesi	41170	1391	521	294	815	575	
Karaçayır mekez nahiyesi	14472	341	41	98	139	202	
Ulaş " "	11410	290	64	112	176	114	
Kayadibi " "	23741	1056	173	568	741	315	
Hafik kazası	Merkez nahiyesi	20227	464	95	333	428	36
	Celâli " "	10471	391	44	331	375	16
	Mamuğa " "	12741	183	25	78	103	80
	İbsile " "	10649	78	5	1	6	72
Şarkışla kazası	Merkez nahiyesi	18049	1182	174	86	360	922
	Ağcakışla " "	9820	321	59	3	62	259
	Gemerek " "	11929	305	57	11	68	237
Yıldızeli kazası merkez nahiyesi	19733	841	31	3	34	807	
Kangal kazası	1501	309	309	0	309	0	
Laboratuvar faaliyeti	Muayene olanı 48450	Müşbet netice 30638					

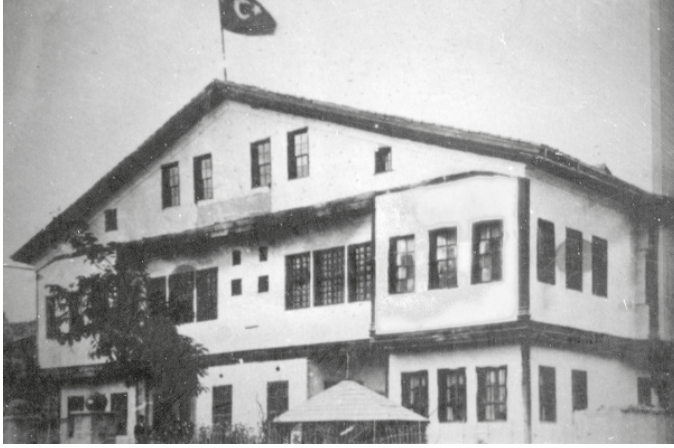
Tablo 11: Frengi Mücadele Teşkilatı (1926'dan 20.12.1934'e kadar)²²

1934'te tarama sonucu şöyle idi: Frengi ile mücadele masrafı, tespit edilen hasta sayısı 6000'den fazlaya ulaşacaktır. Mücadele haricinde kalan kazalarda da hükümet tabipleri tarafından 3450 frengili hasta tedavi altına alınmıştır.

6. Darülkelp Tedavihanesi (Kuduz Hastanesi)

Sivas merkezinde olup 25 yatağı bulunmaktaydı. Bu tedavihanede Sivas ve çevresinde başıboş gezen köpeklerle mücadele yaparak kuduz hastalığının önüne geçilmeye çalışılıyordu.

²² Sivas gazetesi, 13 Haziran 1932.

1927-Darülkelp Tedavihanesi (Kuduz Hastanesi)

7. Hususi Hastane

Şarkışla'da, Sivas-Kayseri demiryolu şirketi tarafından yapılan revir hâlinde olan bir hastane idi. 20 yatağı bulunmaktaydı. Demiryolu inşaatı devam ederken 8 kısımda ameleler arasında tifo vakası görülmüş, bu hastane vasıtasıyla Sincan ve Mursal'da 800 kişiye aşı yapılmıştır²³.

8. Sivas Eczaneleri

Sivas merkezinde, üç adet eczane bulunmakta idi. Ali Rıza Eczanesi'nin sahibi Ali Rıza Bey, Şifa Eczanesi'nin sahibi Şevket Bey, Numune Eczanesi'nin sahibi de Halil Bey'dir.

Türk Derman Yurdu sahibi Ali Rıza Bey, eczanesi için şöyle ilan vermiştir: "Eczanemizde hasta muayenesi yapılmaktadır. Alaturka saat ile sabah beşten yediye, dokuzdan on bire kadar hasta tedavisi yapılacaktır"²⁴.

Sivas Belediyesi'nin anlaşmalı eczacısı Şifa Eczanesi sahibi Şevket Bey idi. Nitekim Belediye yoksullar için Şevket Bey'e 1935'in üçüncü ve beşinci aylarında toplam olarak 458 lira 70 kuruş ödemiştir. Darende kasabasında belediyenin bir eczanesi bulunmaktaydı. Mesul müdürü Hamza Bey'dir.

23 Kızılırmak gazetesi, 04 Eylül 1935.

24 Gaye-i Milliye, 03 Mart 1337, yıl 1, sayı 31.

9. Çermikler

Halkın sağlık açısından başvurduğu yerlerden bir diğeri de çermikler idi. Bunlar buldukları yerlere göre “Sıcak Çermik”, “Soğuk Çermik”, “Yılanlı Çermik”, “Tepe Çermiği”, “Uyuz Çermiği”, “Çamlıbel Çermiği” gibi isimler almakta idi²⁵.

9.1. Sıcak Çermik

Sivas’a 30 km uzaklıkta Sivas-Yıldızeli yolu üzerinde bulunan Sıcak Çermik’in suyu kükürt ihtiva etmektedir. Suyunun sıcaklığı 43° dir²⁶. Sivasililerin ve yakın ilçelerin yazlarını geçirdiği bu yer, Cumhuriyetin ilk yıllarında gayri muntazam olmasına rağmen oturulacak ve barınılacak yerler ahipti. 1930’larda yaklaşık her yıl 400-1000 kadar çadır kurulurdu. Aynı mahalleden ya da aynı yerden gelen insanlar burada da çadırlarını yan yana kurarak geldikleri yerdeki yaşantıyı devam ettirirlerdi. 1934’da yalnız hastalara ait olmak üzere ayrı banyolu bir kaplıca binası yaptırılarak²⁷ hastalara ve sağlıklı insanlara ait olan banyolar ayrılmış oldu. Halkın çermikten yararlanmasını kolaylaştırmak için “Çermik Treni” adı altında tren seferi Sivas’a 13 Haziran 1935 tarihinde başlatılmıştır²⁸.

1932-1933 yıllarında özel banyo yerleri yaptırılmak suretiyle kısmen ıslah edilmiş ve kullanıma daha elverişli bir hale getirilmiştir²⁹. Kadınlara ve erkeklere ayrı ayrı tahsis edilmiş banyolar bulunmaktadır. Yukarı “Tepe Kaplıcası” iki bina ve havuzdan ibarettir. Uzun yıllar Özel İdare’ye bağlı olarak halka hizmet vermiştir.

9.2. Soğuk Çermik

Sivas’a 16 km uzaklıkta olan Soğuk Çermik’in suyunun sıcaklığı 24° olarak ölçülmüştür³⁰. 1320 yılında Vali Reşit Akif Paşa tarafından imar edilmiştir. Yine ayrıca vilayet tarafından yaptırılmış bir de otel vardır³¹. Özel İdare’ye ait olan çermik Temmuz ve Eylül ayları arasında açıktı. Yılda 150-200 ziyaretçisi olan çermik, egzama ve cilt hastalıklarına iyi gelmektedir.

25 A. Süheyl Ünver, Cevat İsmail, *Sivas Çermikleri*, Kader Matbaası, İstanbul 1934, s. 3-5, 178; Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, s. 27-30.

26 Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, s. 27.

27 M. Fahrettin Başel (Sivas Mektupçusu), *Sivas Bülteni*, s. 66.

28 Halkın çermikten istifadelerini temin etmek için Sivas ile Çermik arasında 13.06.1935 tarihinden 15.09.1935’e kadar Cumartesi, Pazar ve Pazartesi günleri demiryollarında tren işletilmiştir.

29 *Orta Yayla Sivas Halkevi Aylık Dergisi*, sayı 16 (29 Birinci Teşrin 1936), s. 28-29.

30 Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, s. 23.

31 M. Fahrettin Başel (Sivas Mektupçusu), *Sivas Bülteni*, s. 66.

9.3. Yılanlı Çermik

Bu kaplıca içinde yılan bulunmasından dolayı bu çermiğe “Yılanlı Çermik” denmiştir. Kangal kazasına bağlı Kavak nahiyesi merkezinin kuzeyine 5 km mesafede ve bir vadi içinde bulunmaktadır. Suyun sıcaklığı 32° dir. Su çeliklidir. Bir beton havuz yaptırılmak suretiyle işletilmektedir.

9.4. Ağca Ağıl Kaplıcası

Suşehri kazasına 5 km mesafede ve Kelkit nehrinin solunda bulunan bu kaplıcanın suyu kükürtlüdür. Suyun sıcaklığı 36° dir. Suşehri Belediyesi tarafından yaptırılmış bir havuzu vardır.

10. Sivas Basımında Sağlık Kaynakları

Sivas basımında sağlık ile ilgili önemli bilgiler elde etmek mümkündür.

11.1. İrade-i Milliye Gazetesi

İrade-i Milliye gazetesinin logosu

İrade-i Milliye, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ta bulunduğu müddet zarfında 19 sayı kadar çıktı. Bunlarda Ulusal Bağımsızlık Savaşı ile ilgili bilgiler, Mustafa Kemal Paşa'nın bildirimleri, Heyet-i Temsiliye'nin kararları ve çeşitli yazılar yer alıyordu. İrade-i Milliye'nin ne olduğu, niçin bağımsızlık savaşına girildiği, neler yapıldığı, memleketin neden bu duruma düştüğü, şuandaki durumu gibi meseleleri kamuoyuna gazete vasıtası ile duyurulmaktaydı.

Mustafa Kemal, 18 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye ile birlikte İrade-i Milliye'yi de Ankara'ya götürmek istemişti. Fakat Sivas ileri gelenleri “İrade-i Milliye Sivas'ta intişara başlamakla bu memleketin tarihî bir şeref vermiştir, Biz bu yüksek şerefi memleketin ebedileştirmek istiyoruz. Gazetenizi bize bağışlayınız. Aynı maksat uğrunda bu ışığı burada devam ettirelim” dediler. Mustafa Kemal de bu isteğe uyarak gazeteyi Sivas'ta bıraktı.

İrade-i Milliye gazetesinde “Sıhhi dertlerimiz” başlığı ile Dr. Mustafa Asım Frengi hastalığını anlatmıştır. Dr. Mustafa Asım, “Memleketin iç yüzünü tanımak maksadıyla memleketin sıhhi durumunu incelediklerini ve çalışmalarını rapor olarak yayımlayacaklarını” belirtiyor. Bu hastalıkla belediyenin fazla ilgilenmediğinden şikâyet etmiştir. Hastalıktan korunma yollarını, nasıl bulaştığını net bir şekilde anlatmıştır³².

11.2. Gaye-i Milliye Gazetesi

Gaye -i Milliye gazetesinin başlık logosu

Gaye-i Milliye gazetesi, 2 Mart 1921’de Cuma ve Pazartesi günleri hariç olmak üzere ve toplam 25 sayı olarak Maksut Azmi tarafından yayımlanmaya başlamıştır.

Bu gazete ile Sıhhiye Müdürlüğü’nün önemli bir çalışmasından haberdar olmaktadır. Sıhhiye Memurluğu tarafından 4 aylık çalışma sonrası bir anket hazırlanmıştır. Köyle ilgili yaklaşık 43 soru sorularak bütün sorunlar öğrenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, sağlık sorunlarını anlamak için detaylı sorular hazırlanmış ve sağlık taraması yapılmıştır.

Bu ankete göre köylerin toplam nüfusunun, askerlerin ve savaşta şehit olanların, dul kadın ve erkeklerin, yetim çocukların, birden fazla eşi olan erkeklerin, sakat kalan kişilerin kadar olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca köylerin içme suyunun nereden temin edildiği, köyde tuvaletlerin ve köylünün geçim kaynağının nasıl olduğu, herhangi bir işini yapmak için şehirle temasının olup olmadığı, köyde okul bulunup bulunmadığı, içki içen olup olmadığı, 50 yaşın üzerinde kaç kişinin olduğu, en ihtiyar kişinin kim ve kaç yaşında olduğu, bir ailede kaç çocuk bulunduğu, köyün en zengininin servetinin tahminen ne kadar olduğu, köyde tarihî bir eser ve köyde salgın hastalık olup olmadığı gibi soruların yanında, geçen savaşta köyden kaç kişinin şehit olduğu, köyün en mamur yere uzaklığının ne kadar olduğu da sorulmuştur. Sıhhiye Memurluğu tarafından hazırlanan bu rapor Meclisi-i Umumiye’de değerlendirilecek, sonrada köylerin ihtiyaçları karşılanacaktı³³.

32 İrade-i Milliye, 08 Nisan 1336, numara 35, s. 4.

33 Gaye-i Milliye, Salı 19 Nisan 1337, sayı 31.

Sıhhiye Müdüriyetince dispanser açmak üzere istenilen dört bin lira verilmiştir. Dispanserin birisi Aziziye’de açılmış, ikincisi de bütçenin tasdikinden sonra Divriği’de açılacaktır. Dispanser olarak belirlenen diğer merkezde Memleket Hastanesi’nde frengililer tedavi altına alınmaya başlamışlardır.

Her gün Sıhhiye Dairesi’nde taze aşı ile çocuklara çiçek aşısı yapılmıştır. Arzu eden mahalleler gün, saat tayin ederlerse aşı memurunun mahalleye muayyen gün ve saatte gönderileceği ilân ve çocuklarını aşılatmaları babalardan rica edilmiştir³⁴.

Merkezde aşı işi hararetle devam ediyor. Hapishanelerdeki tutuklulara tifo, kolera; mekteplerdeki talebe ve öğretmenlere de çiçek aşısı yapılmıştır. Şehirde kuduz hastalığı olduğu anlaşılmış. Bu sebeple başıboş köpekler itlaf edilmiştir.

Şehirlerdeki vefat edenler muntazaman kayıt olmakta ve muayene edilmeden defin edilmemektedir. Sıhhiye Müdüriyeti bu istatistik çalışmaları da nüfus dairesine haber vermektedir³⁵.

11.3. Kızılırmak Gazetesi

Kızılırmak gazetesinin logosu

Kurucusu öğretmen Kamil Kitapçı’dır. Kızılırmak gazetesi ilk zamanlar Vilayet Matbaası’nda basılarak okuyucularıyla tanıştı. 1930 yılında Kamil Matbaası’nın kurulmasıyla basımına burada devam edildi.

Kızılırmak ilk neşrine 1325’te başlamış, 1326 yılı nihayetine kadar devam etmiştir. Üçüncü neşri 1925 yılındadır. Yayın hayatı süresince Hayri Lütfulah (1929), Hacı Abdioğlu Rıza (1935), 1925’de Kızılırmak’ı Halk Fırkası’na devrettikten sonra bir müddet neşriyat hayatına devam etmiş ve nihayette

34 Gaye-i Milliye, 12 Nisan 1337, yıl 1, sayı 29.

35 Gaye-i Milliye, 08 Mart 1337, yıl 1, sayı 4.

gazete Kemal Kitapçı'ya devredilmiştir. Kemal Kitapçı (1946) vb. birçok isim sorumlu müdürlük ve yazı işleri müdürlüğü görevlerinde bulunmuşlardır. Bu yıl içinde Sivas Halk Fırkası bir gazete çıkarmaya ve Kızılırmak'ı ihya etmeye karar vermiştir.

Fenni Gözlük Deposu- Her nevi kaplama Amerikan, uçları lastikli en son moda gözlükler³⁶

Kızılırmak gazetesinde Sivas Müftüsü Abdür-rauf Efendi “Kız Himaye-i Etfal” Cemiyeti, Ramazan-ı Şerif’te zekât ve fitrelerin, 300 kadar kız öğrencinin ihtiyacı için Türk Ocağı’nda bulunan bir heyet tarafından toplanacağını bildiriyor³⁷.

Sivas’a Kepenek Suyu şehrin kuzeyinden 2700 m mesafeden 10 cm kutrundaki demir borularla evvel Kabak Yazısı’nda Sanayii Mektebi karşısında atölye önündeki depoya ıslah edilecektir. Buradan 3,5 cm kutrundaki borularla 20 kadar çeşme akıtılacaktır. İhale 20 Haziran 1928’de yapılacaktır. İhale 3 ay gibi kısa bir zamanda tamamlanacaktır³⁸.

Belediye hamamların temizliği için 22 maddelik talimatname hazırlanmıştır. İlk 4 maddesi hamamların fizikî konumu ele alınmıştır. 6. maddeden 14. maddeye kadar hamamların iç mekânının temiz, badanalı yağlı boyalı olması için kararlar alınmıştır. 14. ile 19. maddede havluların, peştamalların ilaçla yıkanması, kurutulması talimatlarına yer verilmiştir. 20. maddede müstahdemlerin saç, sakal ve tırnakları kesik olacak. 21. maddede zayıf ve hastalıklı, özellikle cilt hastalığı olanlar hamamlarda çalıştırılmayacaktır. 22. maddede de bütün bu talimatlar hamamda müşterilerin görüp okuyacağı bir camekâna asılacaktır.

Kızılırmak gazetesinde kahveci, pastacı, çörekçi, şekerçi ve helvacıların tâbi

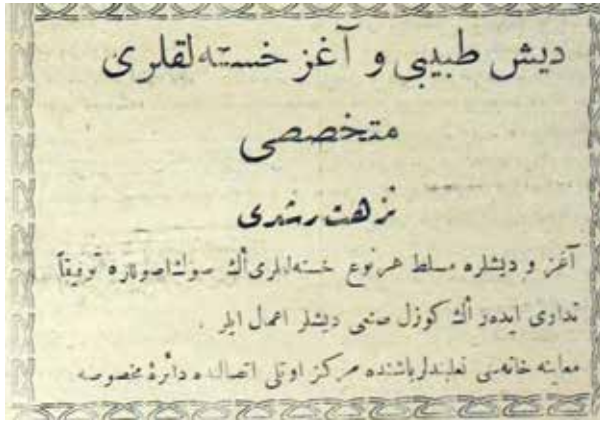
36 Kızılırmak gazetesi, 31 Temmuz 1928.

37 Kızılırmak gazetesi, 25 Mart 1926.

38 Kızılırmak gazetesi, 24 Mayıs 1928.

olacakları kurallar yayımlanmıştır. 13 maddelik talimatnamelerde dükkânın, cemaatların, bardakların, fincanların, tabakların temiz olması; dükkân önünde eşya ve sandalye olmaması; bu kurallara uymayanlara hapis cezası uygulanacağı, hatta dükkânın kapatılacağı belirtilmiştir³⁹.

Sivas Belediyesi, fırınların temizlik ve intizamı için 23 maddelik talimatname yayımlamıştır. 3. maddede fırın içinde tavuk veya herhangi bir hayvan beslemek yasaklanmıştır. Un deposunun rutubetli olmamasına dikkat çekerken fırında hamam böceği ve örümcek olmaması da göze çarpmaktadır. Hamurluğun temiz; duvarların sıvalı, badanalı olması talep edilmiştir. 7. maddede hamur teknelerinin meşe veya kestane ağacından olması gerektiği; hamurlara sıcak su kullanmak için soba üstündeki musluklu kazandan yararlanılacağı belirtilmiştir. 12. maddede yeniden fırın yapılması durumunda belediyeden proje temin edileceği, 13. maddede fırın çalışanlarının beyaz önlük ve pantolon giyecekleri, 14. maddede ise fırın çalışanlarının Eylül ve Mart aylarında haftada iki kez heyet tarafından tedavi olunacağı ve sağlık karnesi olmayanların fırında çalıştırılmayacağı belirtilmiştir⁴⁰.

Reklam; Diş Tabibi ve Ağz Hastalıkları Mühassısı Nüzet Rüşti

Ağz ve dişlere musallat her nevi hastalıkları en son usullere tevfi ken tedavi eder, en güzel suni dişler imal eder.

Muayenehanesi Nalbantlar başında Merkez Oteli ittisalinde daire-i mahsus⁴¹

39 Kızılrnak gazetesi, 20 Ocak 1928.

40 Kızılrnak gazetesi, 20 Ocak 1928.

41 Kızılrnak gazetesi, 17 Ağustos 1922.

12. Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Kitabı

Sivas'ın sıhhi kaynaklarını iyi şekilde Sivas Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürü Dr. Hasan Tahsin'in 1931 yılında yazdığı *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası* isimli kitaptır. Kitap 1932 yılında Hilal Matbaası tarafından basılmıştır. *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası* kitabının bölümleri şunlardır:

Kısım 1

Fasıl 1: Ahvali Coğrafya, sayfa 3-10.

Fasıl 2: Jeolojik Malumat, sayfa 11-31. Bütün sular, kaplıcalar tahlil edilmiştir.

Fasıl 3: Tarihî Malumat, sayfa 32-64. Sivas şehrinin tarihi anlatılmıştır. Bütün medreseler, camiiler, türbeler ve hamamlar hakkında bilgiler verilmiştir. Şu anda tarihî kalıntısı kayıp olmuştur. Numan Efendi Kütüphanesi, Sivas Kalesi Surları Kitabeleri, Şahna Kümbeti, Darürraha Kitabesi, Hacı Nurettin Kabri Kitabesi, Abdülvehabi Rahatî Kabri, Cemalettin Aksarayî Kabri, Mehmed bin Ebubekir Tiflis Kitabeleri hakkında bilgi vermektedir.

Fasıl 4: Taksimâtı Mülkiye İdariye, sayfa 65-94 arasında izah edilmiştir. Sayfa 72'de Sivas vilayetinin 1924 yılından 1930 yılına kadar sağlık giderleri belirtilmiştir. Daha sonra da Sivas Belediyesi'nin ve Sivas'a bağlı kazalardan Kangal, Gürün, Darende Divriği, Zara, Yıldızeli, Hafik 1924-1930 yılları arası sağlık giderleri kaleme alınmıştır.

Kısım 2

Fasıl 5: İklim ve Tabiat, sayfa 95-106.

Fasıl 6: Muvasale ve Muhabere Vasıtaları, sayfa 106-116.

Fasıl 7: Emakin ve İskân, sayfa 116-146. Bu bölümün içinde sayfa 118'de resmî binalar izah edilmiştir. Sayfa 128'de Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü binası bulunmaktadır. Bina, hükümet binasının ardındaki Kepenek caddesi üzerinde iki katlı olandır. 8 odası ve iki salonu vardı. Memleket ve Vilayet Emrazı Zühreviye hastanesi iki katlı binadır. Diğer hastane Frengi ve Kuduz Tedavihanesi'dir. İki katlı ahşap binadır. Numune Hastanesi Höl-lüklü semtindedir.

Fasıl 8: Sular, sayfa 146-182. Sivas'ın içme suları Kepenek, Behram Paşa, He-kim Suyu, Mihri Vefa Suları tahlil edilmiştir. Hafik'te, Kuru Irmak Memba Suyu, Sultan Pınarı Suyu; Zara'da Şamlı Oğlu Memba Suyu, Divriği'de Şerifağa Memba Suyu, Ahmet Şah Suyu, Kaya Oğlu Suyu; Darende'de Üç Pınar Memba Suyu, Paşa Pınar Suyu; Gürün'de Toroman Camii Suyu, Saraydere

Pınar Suyu, Çağşur mahallesi Suyu ve Huykesen Suyu, Asmapınar Suyu, Çatalpınar Suyu, Boyacı Pınar Suyu ve Karacaviran suları tahlil edilmiştir.

Fasıl 9: Umumu Belediye Teşkilatı Sıhhiyesi Gıdalar, sayfa 183-213. Sivas'ın ve kasabalarının gıdaları (süt, et, ekmek, mahalli gıda ve yemeklerinin nasıl üretildiği) anlatılmıştır.

Bu faslın 191. sayfasında Sivas merkezinde toz ve toprağın çok olmasından hafif rüzgâr çıktığında şehirde gezmek mümkün olmadığı; şehrin yalnız iki üç caddesindeki yaya kaldırımlarının parke taştan yapıldığı; bu taşlar kireçli olması sebebiyle yolların hem çabuk bozulduğu hem de çamur peyda olduğu; memlekette yağmur olmadığı zaman toz ve topraktan, yağmur yağdığı zamanda çamurdan yürümenin mümkün olmadığı anlatılmıştır.

Sivas merkezinde ve kasabalarında bulunan lokanta, berber, ahır, mezbaha, hatta tuvaletleri de izah edilmiştir.

Fasıl 10: İctimai Vaziyet, sayfa 214-259. Sivas'ın kültür hayatından önemli kesitler bulunmaktadır. Sivas'ın lehçesi ile kadın, erkek kıyafetleri hakkında bilgi verilmektedir. Sivas merkezinde halıcılık ve köylerde kilim yapıldığı belirtilmiştir. Yazar halkın sıhhat konusunda duyarsız ve lakayt davrandığını söylemektedir. Sağlık konusu ve batıl inançla ilgili örnek vermektedir. Doğum, nazarlık, al karısı, kırk basması, beşik gönderme, beşik kertmesi, isim koyma gibi halk bilgisi ile ilgili konuları açıklamaktadır.

Okuma-yazma oranının harf inkılabı ve özellikle Millet Mektepleri'nin açılması ile il merkezi ve kasabalarda bu sayının daha da arttığını belirtmektedir. Okuma-yazma oranının %16'dan %35'e çıktığını belirtir.

Fasıl 11: Hayvanat, sayfa 260-274. Bu kısımda hayvancılık hakkında bilgi verilmektedir. Sivas'ta yetişen bütün hayvanların adedi liste hâlinde sıralanmıştır. En fazla 3.018.412 koyun; 71.025 öküz, boğa; 52.222 inek; en az olarak 44 deve; 349 katır bulunmaktadır.

Fasıl 12: Nebatat, sayfa 276-292. Halk tababetinde kullanılan bitkilerin isimleri ve nelere iyi geldiği izah edilmiştir. Sivas ve kasabalarında yetişen buğday, arpa, yulaf, çavdar, fiğ ve mercimek liste hâlinde verilmiştir.

Kısım 3

Vaziyet ve Teşkilatı Sıhhiye

Fasıl 13: Teşkilat-ı Sıhhiye, sayfa 293-308. Kitapta Sivas merkez ve kasabalarındaki doktorların isimleri ve bütün görevlerinin ne olduğu belirtilmiştir.

Sivas içinde bütün ebelerin, hasta bakıcıların, diş tabiplerinin, sıhhat memurlarının sayıları ve nerelerde görevli oldukları belirtilmiştir.

Fasıl 14: Emrazı Mutade ve Belediye, sayfa 309-323. Bu bölümde, Sivas'ta görülen hastalıklar hakkında bilgi verilmektedir. Kellik ve uyuzluk; çocuk ishalleri ve sakatlık ve malûllükten bahsedilmektedir. Şehirde ve kasabalarda bütün hastalıkların nasıl oluştuğu ve ne kadar hasta bulunduğunu açıklar.

Fasıl 15: Emrazı Sâriye, sayfa 324-343. Bulaşıcı hastalıklardan bahsedilmektedir. Sıtmanın özellikle Gemerek, Darende, Şarkışla'da yaygın olduğu, Sivas merkezinde de Kızılırmak havzasında oluşan bataklıkların çevresinde sıtma hastalığı görülmektedir.

Sivas'ta Frengi hastalığı ve mücadelesi ile ilgili bölüm genişçe ele alınmıştır. Verem, çiçek, difteri, karahumma, kızıl, trahom ve dizanteri hastalıklarının ne şekilde ortaya çıktığı, ne kadar hastanın tedavi sonrası iyi olduğu bilgisi ile 1925 ile 1929 yıllarında Sivas ve kasabalarında görülen bütün bulaşıcı hastalıkların miktarı verilmiştir.

Fasıl 16: Nüfusa Harekâtı, sayfa 344-346. Sivas'ta doğum %29,4 oranındadır. Bazı köy ve kasabalarda yeni doğan çocuğun kaydı yapılmadığı için bu oran daha fazla olması gerekir. Köy ve kasabalarda ehliyetli ebeler tarafından doğum gerçekleştirilmediği için çocuk ölümü fazlaydı.

Fasıl 17: Ölüm, sayfa 347-348. Sivas'ta en fazla çocuk vefatına rastlanmaktadır. 1928'de 27, 1929'de 37 bebek vefat etmiştir. Bebeklerin kızıl, kızamık, difteri gibi hastalıklardan dolayı ölümü; çocukların yazları ishalden vefat etmesi Sivas'ta ailelerin çocuk ve bebek bakımında yeterli bilgiye sahip olmalarından kaynaklandığından bahsediliyor.

Sivas'ta insanlar 50 yaşına kadar yaşıyor. Nadiren 100 yaşına kadar yaşayanlar da vardır.

Fasıl 18: Evlenme-Boşanma. Evlenenler kişilerin evlenme yaşları 18-38 arasındadır. 1926'da 1282 kişi, 1928'de 428 kişi, 1929'da 227 kişi evlenmiştir. 1928'de 8, 1929'da 7 kişi boşanmıştır.

13. 1935 Yılı Sivas Bülteni

Sivas'ın sağlık konusunda bilgisine başvurabileceğimiz kaynaklardan biri de *Sivas Bülteni*'dir. Kitap M. Fahrettin Başel tarafından yazılmıştır. Kitapçı Kamil tarafından 1935 yılında basılan ve dağıtılan kitap 235 sayfadır. Albüm formatında basılan kitabın her sayfası ikiye bölünmüştür. Kitabın 247-254 sayfaları "Esenlik ve Sosyal Yardım Durumu" başlıklı konu yer almıştır.

Kitabın 150 sayfasında Numune Hastanesi hakkında bilgi verilmiştir. Doktorların, eczacıların fotoğrafları ile servislerde ne kadar hasta tedavi edildiği izah edilmiştir.

14. Sivas Belediyesi'nin Encümen Karar Defteri

Osmanlı Devleti'nde belediye kuruluşları büyük oranda batılılaşma arzularının tesiriyle oluştu. Bu kuruluşlar yerel özerkliğe, güçlü parasal bir tabana sahip, kendi başlarına yaşayan birlikleri olan kuruluşlar olarak değil; güçsüz yetkisiz ve yalnızca merkezî hükümetin yöredeki bir uzantısı olarak ortaya çıktılar. Belediyeler hem yerel ihtiyaçları karşılamak için hem de dış baskılar sonucu yapay olarak ortaya çıktılar. İlk 1850 yılında Batı tarzındaki belediye Beyoğlu'nda Müslüman olmayan nüfusun oluşturduğu semtte kuruldu. Osmanlı Devleti'nde de fazla yaygınlaşmadan Cumhuriyet dönemine kadar geldi.

Sivas Belediyesi, 20 Ocak 1928'de Kızılırmak gazetesinde, hamam çalışanlarının hamamdaki sıhhi şartlara uyması için 18 madde içinde 3 maddelik talimatname yayımlamıştır. Kahveciler, pastacılar, çörekçiler ve helvacıların uyması gereken talimatname 13 maddedir.

Belediye şehir merkezinde su birikintilerini kapatarak halkı tifo salgınından korumuştur. Şehir merkezine Hekim Suyu'nu, Kepenek Suyu'nu, Mihri Vefa Suyu'nu borularla getirmiştir. 6500 liraya bir arasöz satın alarak şehrin sokaklarını sık sık sulamıştır. Şehirde çöpleri kaldırmak amacıyla çöp arabalarının sayısını 9'dan 17'ye çıkarmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra da belediyeler dar bütçeleriyle, kısıtlı personeliyle hizmet ettiler⁴². 8 Nisan 1930 tarihinde TBMM'de kabul edilen kanunla, 23 Eylül 1293 tarihli "Vilayet Belediye" kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Artık kullanılan Şehremini unvanı yerine Belediye Reisi kullanılacaktı. 1 Haziran 1930 tarihinde 164 maddelik kanun yürürlüğe girmiştir. Artık belediyeler yeni gelir ve kaynaklarla takviye edilerek hizmetler oğünkü ihtiyaçlarını karşılayabilir hâle getirilmiştir⁴³.

Sivas'ta Sığırcıoğlu Hayri Bey, 1926-1930 yılları arasında belediye başkanı idi. Darendeli Osman'ın Paşa Fabrikası'ndaki değirmenini "Sivas Sivashıllarındır." düşüncesiyle yıkan Hayri Bey, Osman Bey tarafından mahkemeye verilmişti. Mahkeme 10 yıl devam etmiş, neticede Hayri Bey Belediye Başkanlığı'ndan alınmış, öğretmen eşinin maaşına da haciz konulmuştu⁴⁴.

42 Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, s. 114.

43 K. Naci, *Belediye Kanunu ve Esasları*, Hamit Bey Matbaası, 1933 s. 5-45.

44 Bu bilgiyi Sivas'ta 1996 yılında 85 yaşında olan lise mezunu Celal İnce'den almıştır.

1927-Sivas Belediyesi binası (Şimdiki Köşk Otel'i'nin yeri)

Sığırcıoğlu Hayri Bey'den⁴⁵ sonra belediye başkanlığına Hikmet (Işık) seçilmiştir⁴⁶. Sivas'ta daha sonraki belediye seçimleri 1 Teşrin 1934 Salı günü başlamış, perşembeye kadar üç gün devam etmiştir⁴⁷. Yaklaşık 8000 seçmenden 2039 kişi oy kullanmıştır. Belediye encümen üyeliğine 2'si kadın 26 üye seçilmiştir. Belediye Başkanı olarak da CHF Başkanı Hüseyin Veli Gürleyük seçilmiştir⁴⁸.

15. Sivas Belediyesi Encümeni'nin Sağlık İle İlgili Kararları

Sivas'ta tesadüf eseri elime geçen iki encümen karar defterinin ikisi de 200 sayfadır. 40x60 cm ebadında olan defterlerden birincisi 20.05.1934 tarihli, 307 sayılı kararla başlar; 09.12.1934 tarihli, 887 sayılı kararla son bulur.

İkinci defterin ilk 16. sayfası 09.12.1934 tarihli, 888 sayılı kararla başlar; 30.12.1934 tarihli, 897 sayılı kararla son bulur. Daha sonra 02.01.1935 tarihli, 01 sayılı kararla başlayıp 01.09.1935 tarihli kararla son bulur.

Encümen kararları Belediye Başkanı Hikmet Işık zamanında şehrin ilk imar planı hazırlanarak verilmiştir.

45 Hayri Bey 1888'de doğmuştur. Lütfullah Bey'in oğludur. Sivas Belediye Başkanlığı yapmıştır. İlk devre TBMM milletvekili seçilmiş fakat katılmamıştır. Harita Genel Müdürlüğü'nde çalışmıştır. 18.05.1931 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. İbrahim Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, cilt 1, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sivas 2006, s. 451-462.

46 Hikmet Bey 22.11.1930 tarihinde seçilmiştir. 19.02.1935'de görevden ayrılmıştır. Yaklaşık 4 yıl 2 ay 27 gün Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. 5. dönem Erzincan; 6, 7 ve 8. dönemlerde Sivas Milletvekilidir. Bkz. Mustafa Çufalı, *TÜRK PARLAMENTO TARİHİ: TBMM VII. DÖNEM (1946-1950)*, cilt 3, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012, s. 984.

47 Kızılırmak gazetesi, 08 Birinci Teşrin 1934.

48 Sivas gazetesi, 28 Şubat 1935.

Sivas Belediyesi Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti de yardım ederek kuduz hastalığının sebebi olan başıboş köpeklerin itlafına girişilmiştir⁴⁹. Belediye hekiminin 19.06.1935 tarihli raporunda ise her köpeğin öldürülmesi 5 kuruş iken 7,5 kuruş ödeneceğini, gerekirse zehirlenecekleri bildirmiştir⁵⁰. Belediye Başkanlığı, zaman zaman vermiş olduğu ilanlarla bu konuda nasıl davranılması gerektiğini duyurmuştur:

1. Heyeti Umumiyesi köpeklerin itlafı için mücadele edecektir.
2. Sahipli köpekler: Köpeği maskesiz sokağa çıkaranlara ceza vermekle beraber köpek de itlaf olunur.

Belediye encümeni tarafından seçilen ve mahalle muhtarlarının görevini yapan “mahalle mutemedi” ismiyle tanınan şahıslar, “tenvirat” yani aydınlanma ve “tanzifat” yani temizlik ve düzenleme vergilerini halktan tahsil ederdi. 1934 yılında Sivas Belediyesi tanzifat ve tenvirat vergisinden toplam olarak 1786 TL 72 kuruş almıştır. 1934’de kamyon, tenezzühdan (otomobil)ve faytondan 1481 lira almıştır. Tek ve çift atlı arabadan 897 TL tahsil etmiştir.

Sivas Belediyesi’nin 31.05.1935 tarihli, 333 sayılı kararına göre toplam bütçe 52.113 lira 91 kuruştur. Lağım inşaatı için 1444 lira 44 kuruş, mezbahanın ıslahı için 794 lira 80 kuruş harcamıştır.

16. Belediyenin Sağlık Hizmet ve Yardımları

Belediye, Sivas’ta kendi binasının etrafında ve şehir merkezinde oluşan bataklıkları kurularak tifo salgınına karşı önlemler almıştır. Hekim Suyu’nun, Kepenek Suyu’nun, Mihri Vefa Suyu’nun demir borularla şehre getirilmesini açıklarken özellikle tifo salgınından halkı korumayı amaç edinmiştir. Boru suyunun bir lüle alınması ile Kırmak Suyu’nun terki konusunda da ısrarlı davranmıştır. 32 bin nüfusa sahip olan şehir merkezinde tifo ve dizanteri salgını olduğunu, bu sebeple de içme sularının demir borularla getirilmesi çalışmalarına hız verdiğini bir yıllık çalışma raporlarında Kızılırmak gazetesinde halka duyurmuştu⁵¹.

Vilayetin gönderdiği örnek broşürden 100 kadar bastırılıp şehrin muhtelif yerlerine asılmış ve bedeli de bulaşık hastalıklara karşı *konulan tahsisattan* ödenmişti.

49 Sivas Belediyesi encümen kararı: 04.04.1935 tarihli, 157 sayılı kararıyla 10 liraya tüfenk satın alınmıştı.

50 Sivas Belediyesi encümen kararı: 04.06.1935 tarihli, 353 sayılı kararla köpeklerin itlafı için 25 lira tahsis edilmiştir.

51 Kızılırmak gazetesi, 05 Kanunuevvel 1932.

Sokakların temizlenmesi için de büyük çalışma gayreti içinde olan Sivas Belediyesi, sokakların sık sık sulanması suretiyle şehir esnafını ve şehir halkını tozdan korumaya çalışmıştır. Belediye, sokakların devamlı olarak sulanması içinde 22.06.1935'te 6500 liraya bir arasöz satın almıştır. Murdar ırmağının yatağının temiz kalması için de Bengiler'de 500 lira harçayarak bir baraj yaptırmıştır.

O günlerde çöp problemini de gündeme getirdiği görülüyor. Çöplerin kaldırılması için belediye çöp arabalarının sayısını 9'dan 17'ye çıkarmıştır. "Tanzifat arabası" olarak geçen bu arabaların atlarına dar bütçesinden, saman ve arpa almak için encümen karar defterinde devamlı kararlar almak zorunda kalmıştır. Sivas Belediyesi, Ali oğlu Dursun'un Sivas'ta çöplük yerinin belirlenmesi için verdiği dilekçeye bütçenin yetersiz olduğundan yakınarak olumsuz cevap vermiştir. Belediye şartnameye uygun, çöp sandıklarını yapıtırarak Tanzifat Amirliği'nin çizmiş olduğu kroki gereğince çöp sandıklarını yerleştirmiştir⁵².

Belediye, şehrin ileri gelenlerinin evleri yakınlarına bu çöp kutularını koymakla şehrin temiz kalmasını sağlamaya çalışmıştır.

Belediye, 1934 bütçesinden "Acezeye Muavenet" tahsisatından 700 lirayı hastaneye devretmiştir. Bakıma muhtaç olanların reçetelerinin belediye tarafından onaylamasını ve bir liste hâlinde verilmesi şartını da ileri sürmüştür.

Belediye, dilekçe ile başvurup mazeretini bildiren aciz durumdaki insanlara çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Evi yanan Feride Hanım yardım talebinde, evini tamir ettirmek isteyen Zeynep Hanım ruhsat parasından muaf olmak isteğinde bulunmuştur. Ayrıca değirmende buğday öğütmek isteyip de öğütme parası olmadığını ileri süren Bekir Efendi, atı öldüğü için "Merakıb-ı Berriye" vergisinden muaf tutulmasını isteyen İbrahim, oğlunu İstanbul'a göndermek için yol parasına ihtiyacı olduğunu ileri süren Emine Hanım gibi kişilerin bütün yardım tekliflerine encümen toplanarak karar almak zorunda kalmıştır.

52 1- Eskicizade Ahmet hanesi yanına, 2- Reşit Ağazade Ali'nin yanındaki arsaya, 3- Dikilitaş'taki Şişecizade Rıza'nın evinin yanına, 4- Kazancılar'da Çatalpınar yanına, 5- Çekemoğlu Rıza hanesi yanı, 6- Ecevit Oğlu Nuri hanesi yanı, 7- İcareci oğlu Kamil Efendi hanesi yanı, 8- İsmet Paşa yolunda Hacıalibeyoğulları hanesi yanı, 9- İsmet Paşa caddesinde, aşağı firm yanına, 10- Cami-i Kebir'de Sarıhatıpzade hanesi yanı, 11- Gök Medrese Kapısı karşısındaki arsaya, 12- Osman Paşa'da Sıhhat Müdürü'nün evi yanına, 13- Kozmaz Hanı yanında, 14- Taşlı sokakta Hikmet Işık'ın evi yanı, 15- Taşlı sokakta Tuzcu Bekir'in evi yanına, 16- Uzun yolda Evliye Efendi evi karşısındaki arsaya, 17- Çukur Pınar Mektebi yanına, 18- Hükümetteki sandık değişecek 19- Nalbantlar başındaki sandık değişecek, 20- Basri Efendi evi yanına. Belediye encümen kararı: 06.02.1935 tarihli, 107 sayılı karar.

Belediye encümen karar defterinde, yardım edilen şahsın ev adresi ve künyesi, neden ve ne kadar yardım edileceği açıkça yazılmıştır. Yardım edilenlerin ekserisi kadındır. Kadınların yaşlı ve asker eşi olanları ekseriyettedir. Özellikle 12 ay içinde bir günde 64 kişiye yardım etmiştir. Yardım edilenlerin çoğunluğunun bayan olması dikkat çeken bir durumdur. Yardım tahsisatının tamamının harcanması kabilinden yapılan bu yardım kişi başına bir veya iki liradır. Yılsonunda fukaraya yardım fonunda biriken paranın bitirilmesi amacıyla böyle bir uygulama yapıldığı tahmin edilebilir.

Belediye bu nakdi yardım hizmetlerini memleketine gitmek isteyip de yol parası olmayan bazı muhacirler için de yapmıştır.

16.1. Belediye Denetimleri

Sivas Belediyesi sağlık konusunda esnafı denetim altına almıştır. Temizliğe uymayanlara da ceza vermiştir. Yiyecek maddeleri satan veya imâl eden lokantacıların ve otel işçilerinin sağlık karnesi olmasına da dikkat etmiştir. Belediyeden en fazla ceza alan esnaf gurubu temizliğe dikkat etmeyen kasaplar olmuştur.

Belediye encümen karar defterine göre elde et satarken ceza alan kasaplara, on lira kâğıtpara cezası verilmiştir. Dükkânını temiz tutmayıp da ceza alan kasaplar da üç ile lira beş lira parayla cezalandırılmışlardır. Bunun dışında et satmak için temiz kâğıt bulundurmayan, dükkânda belediyenin damgası olmayan eti satan, kaçak hayvan kesen kasaplarda cezalandırılmıştır.

Kahvecilerde sağlık açısından denetim altında tutulmuştur. Çekirdeğiçeki-lerek vekavrulup yapılan kahvenin yerine, içine nohut katılarak yapılan hazır kahveyi satan kahvecilerde cezalandırılmıştır.

Temizliğe dikkat etmeyen fırıncılar ikişer lira para cezasına çarptırılmıştır. Küflü undan ekmek yapan ekmekçiye 5 lira; ekmeği hamur olarak imal eden ekmekçiye 10 lira ceza verilmiştir. Temizliğe dikkat etmeyen otel sahipleri Tirkeşoğlu Oteli Talat Bey'e ihtar cezası verilirken, temiz olmayan han sahiplerine de para cezası verilmiştir.

Meyve, sebze ve kuru meyvelerin üstünü örtmeyen bakkallar ve manavlara para cezası verilmiştir.

Temizliğe dikkat etmeyip halkın sağlığını tehlikeye sokan aşçı ve kebabçılara iki lira ceza verilmiştir. Mereküm'de, kar olmadığından dondurmacı Mustafa'ya dondurma yapması yasak edilmiştir⁵³.

Yola gübre döken vatandaşlar Akdeğirmen mahallesinden Ali oğlu Hamit⁵⁴ 50 kuruş; Demirciler ardı mahallesinden Laz oğlu İbrahim⁵⁵ ve Canikli oğlu Ali⁵⁶ beşer lira para ile cezalandırılmışlardır.

Tiyatroda ve sinemada sigara içip insanların sağlığına zarar verenler de birer lira ceza almışlardır.

Sonuç olarak 1923-1935 yılları arasındaki sağlık kaynakları için “Şu da benim kaleme aldıklarımla tamamlanmış.” diyemeyiz. Çünkü şuanda bu konu ile ilgili bütün belgeler taranmamıştır. Günişliğine çıkarılmamış belge ve bilgiler bulunmaktadır. Sivas'ta görev yapan doktor ve uzman sağlıkçıların yapmış olduğu çalışmaların yayınlanmaları araştırmacılara yeni çalışma imkânı ve ufuklar açacaktır umduğundayım.

Sivas'ta suların, su kaynaklarının merkezi olan Mereküm mevkiinden demir borularla şehre aktırılması hizmet olarak takdir edilecek bir husustur. Ama o bölgede hayvan otlatan çobanlara engel olamayan belediyenin ilerde ne gibi hastalıkların şehre bulaşabileceğini belediye sağlık görevlilerine bildirmesi gerekirdi. “Ben yaptım oldu!” zihniyetiyle içme ve sulama kanalları yapılrken çevre köylerin kanalizasyonlarını tamamlamadan şehre su verilmesinin ilerde büyük sağlık sorunlarını ortaya çıkaracağını bilmesi gerekir.

Yerleşim yerlerinde insanların daha iyi sağlık şartlarında yaşaması için belediye ve devlet kurumları yeni çalışmalar yapmaktadır. Yapılan bu çalışmalarda örneğin; su ihtiyacını karşılama amacıyla inşa edilen barajlar, dere ve ırmak ıslahı için oluşturulan çalışmalar, kanalizasyon ve atık sular için gerçekleştirilen proje çalışmalarının hem kısa vadeli yatırımlar olarak kalması hem de eksik ve hatalı yönlerinden dolayı çevremize zamanla çeşitli hastalıklar saçacak ve zararları olacaktır. O sebeple hatalardan öğüt alabilen toplum hâline gelebilmek için gayret göstermeliyiz.

53 Belediye encümen kararı: 12.09.1934 tarihli, 632 sayılı karar. Mereküm Sivas Paşa Fabrikası yakınında yüksek bir yerdir. Buradaki kar saman içinde saklanırdı. Yazın da soğutmak amacıyla satmak için kar getirilirdi.

54 Belediye encümen kararı: 07.11.1934 tarihli, 795 sayılı karar.

55 Belediye encümen kararı: 07.08.1934 tarihli, 802 sayılı karar.

56 Belediye encümen kararı: 19.06.1934 tarihli, 433 sayılı karar.

Kaynaklar

1. Akyüz Y. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
2. Alıçlı S. "Umumi Düşünceler", *Sivas Numune Hastanesi 1940 Yıllığı*, Kader Basımevi, İstanbul 1942.
3. Aslanoğlu İ. *Sivas Meşhurları*, cilt 1, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sivas 2006.
4. Atakam Ş. "Dâhiliye Servisi Hakkında Birkaç Söz", *Sivas Numune Hastanesi 1939 Yıllığı*, İstanbul 1941, s. 44-45.
5. Başel MF (Sivas Mektupçusu), *Sivas Bülteni*, Kamil Kitapevi Basımevi, Sivas 1935.
6. Çufalı M. *Türk Parlamento Tarihi: TBMM VII. Dönem (1946-1950)*, cilt 3, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012.
7. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *İstatistik Göstergeleri*, Ankara 1994.
8. Hasan Tahsin. *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, İstanbul 1932.
9. Mazhar Osman, *Sıhhat Almanağı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933.
10. *Orta Yayla, Sivas Halkevi Aylık Dergisi*, sayı 16 (29 Birinci Teşrin 1936), s. 28-29.
11. *Sivas Salnamesi*, Sivas 1325.
12. *Sivas Numune Hastanesi yıllığı (1939)*, İstanbul 1941.
13. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.
14. Ünver AS, İsmail C. *Sivas Çermikleri*, Kader Matbaası, İstanbul 1934.
15. Yalçın D, Akbulut DA ve ark. *Türkiye Cumhuriyet Tarihi II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Sürelî Yayınlar

1. Gaye-i Milliye, 03 Mart 1337, yıl 1, sayı 31.
2. Gaye-i Milliye, 08 Mart 1337, yıl 1, sayı 4.
3. Gaye-i Milliye, 12 Nisan 1337, yıl 1, sayı 29.
4. Gaye-i Milliye, Salı 19 Nisan 1337, sayı 31.
5. Gaye-i Milliye, 29 Ağustos 1927, yıl 1, s. 7.
6. İrade-i Milliye, 08 Nisan 1336, numara 35, s. 4.
7. Kızılırmak gazetesi, 31 Birinci Teşrin 1929, s. 3.
8. Kızılırmak gazetesi, 08 Birinci Teşrin 1934.
9. Kızılırmak gazetesi, 10 Kânunuevvel 1925.
10. Kızılırmak gazetesi, 18 Kânunuevvel 1925, s. 2.
11. Kızılırmak gazetesi, 24 Kânunuevvel 1925, s. 2.

12. Kızılırmak gazetesi, 18 ve 24 Kânunuevvel 1925.
13. Kızılırmak gazetesi, 05 Kânunuevvel 1932.
14. Kızılırmak gazetesi, 21 Teşrinisani 1927, s. 3.
15. Kızılırmak gazetesi, 17 Ağustos 1922.
16. Kızılırmak gazetesi, 25 Mart 1926.
17. Kızılırmak gazetesi, 20 Mayıs 1926, s. 2.
18. Kızılırmak gazetesi, 16 Ocak 1927, sayı 65-124.
19. Kızılırmak gazetesi, 21 Mayıs 1927, s.2
20. Kızılırmak gazetesi, 20 Ocak 1928.
21. Kızılırmak gazetesi, 02 Şubat 1928.
22. Kızılırmak gazetesi, 24 Mayıs 1928.
23. Kızılırmak gazetesi, 31 Temmuz 1928.
24. Kızılırmak gazetesi, 9 Ağustos 1928, s.1.
25. Kızılırmak gazetesi, 3 Temmuz 1935.
26. Kızılırmak gazetesi, 04 Eylül 1935.
27. Sivas gazetesi, 13 Haziran 1932.
28. Sivas gazetesi, 28 Şubat 1935.
29. Sivas gazetesi, 14 İkinci Teşrini 1939, yıl 58, sayı 2562.
30. Sivas Postası, 07 Haziran 1941.
31. Sivas Postası, 25 Haziran 1941.

ECZANE İÇİNDE BİR TARİH: PEKCAN ECZANE

Serap Yılmaz¹

Giriş

Türkiye’de eczacılık alanına ait bir müzenin kurulabilmesi için Ecz. Naşid Baylav (1903-1982) tarafından ilki 1931, ikincisi ise 1940 yılında olmak üzere iki kez eczacılık müzesi açma girişiminde bulunulmuştur. Fakat II. Dünya Savaşı sebebiyle yaşanan maddi imkansızlıklar ile bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Ecz. Baylav dışında müze açma girişiminde bulunan bulunan bir diğer isim Prof. Dr. Burhan Baytop’tur. Prof. Baytop (1920- 2002), 1960 yılında İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi’nin zemin katında “Türk Eczacılık Tarihi İhtisas Müzesi”ni hazırlayarak eczacılık tarihine bir müze daha kazandırmıştır. Sonraki yıllar içerisinde üniversiteler bünyesinde, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından açılan, vakıflara ait olan ya da şahıslar tarafından oluşturulan koleksiyonlar ile eczacılık tarihine dair birçok müze açılmıştır.

Ahmet Nezih Pekcan

Eczacı Ahmet Nezih Pekcan (Resim 1), 1961 yılında Ankara’da doğmuştur. Yükseköğrenimine 1977 yılında Gazi Üniversitesi Eczacılık Fakültesi’nde başlamış, 1981 yılında fakülteden mezun olmuştur. Aynı yıl Konya’da Pekcan Eczanesi’ni açmıştır (Resim 2). 37 yıldır bu eczanenin sahibi olarak halk sağlığına hizmet vermeye devam etmektedir.

Pekcan 2018 yılında Medipol Üniversitesi’nde “Klinik Eczacılık” alanında yüksek lisans yaparak bu alanda uzmanlığını almıştır. Aynı zamanda Farmazi Akademi Eğitimcisi olan Pekcan’ın *Majistral Makaleler* ve *101 Majistral Formül* (Resim 3) adlı iki kitabı bulunmaktadır.

1 Dr., Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, serapyilmaz1909@gmail.com

Resim 1: Eczacı Ahmet Nezih Pekcan

Resim 2: Pekcan Eczanesi

Resim 3: Ahmet Nezih Pekcan'ın 101 Majistral Formül ve Majistral Makaleler adlı kitapları

Pekcan Eczanesi

Pekcan Eczanesi, Osmanlı dönemine ait bir mahalle olan Hacı Ahmet Paşa mahallesinde bulunmaktadır. O dönemde medrese hocalığı yapan Hacı Ahmet Paşa, Pekcan'ın dedesidir. Pekcan, eczanesini bu mahallede açmasının ve hiçbir zaman yerini değiştirmedığının gerekçesini “kökenlerini devam ettirmek” olduğunu söylemektedir.

Pekcan Eczanesi 150 m²'lik bir alana sahiptir. Binanın alt katında eczane bulunmakta, eczanenin içerisinden geçilen bir kapı ile üst katta Pekcan'ın oluşturduğu koleksiyona ulaşılmaktadır. Burada stajyerlerin çalışabilmesi için laboratuvar odaları (Resim 4) ve koleksiyon dışında Pekcan'ın kendisi için oluşturduğu, tarih kokusunu hissedebildiğiniz odalar mevcuttur.

Resim 4: Laboratuvarın içeriden görünümü

Koleksiyonun bulunduğu alan içerisinde Selçuklu dönemine ait kapı ve bu kapının etrafını saran Osmanlı dönemine ait tıp ile ilgili sahnelerden oluşan vitraylar ile de ayrıca bir görsel şölen oluşturulmuştur (Resim 5).

Resim 5: Eczane içerisinde bulunan Selçuklu dönemine ait kapı ve koleksiyonun bulunduğu alan.

Pekcan'ın oluşturduğu bu koleksiyon küçük bir müze izlenimi yaratıyorsa da buraya ait bir ruhsat henüz alınmamıştır. Ancak Pekcan'ın tarihe olan ilgisi ve sunumu sayesinde birçok ziyaretçi buraya gelip koleksiyonu incelemektedir.

Koleksiyon

Resim 6: İlaç kutuları

Resim 7: İlaç kutuları

Resim 8: Ecza şişeleri

Resim 9: Ecza Şişeleri

Resim 10: Tıbbi malzemeler

Resim 11: Tıbbi malzemeler vitrini

Eczacı Ahmet Nezih Pekcan, 1981 yılında açmış olduğu Pekcan Eczanesi'nin üst katını biriktirmiş olduğu koleksiyona ayırmış ve burayı adeta bir müze haline getirmiştir. Koleksiyon, yaklaşık 50 yıllık bir süre içerisinde hem Eczacı Pekcan'ın kendi gayretleri hem de deneyimli eczacıların gönderdikleri 1800'lü yılların sonu ile 1900'lü yılların başına ait olan materyallerden oluşmaktadır. Bu koleksiyon, Pekcan'ın eczacılık tarihine duyduğu ilgi ve merak ile başlamış olsa da günümüzde staja gelen öğrenciler için meslek tarihlerini öğrenmeleri adına da oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Teşekkür

Koleksiyonu incelemem ve sempozyum çerçevesinde sunmam için izin vermiş ve bu konuda bana yardımlarını hiç esirgememiş olan Sayın Ahmet Nezih Pekcan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

BÜYÜKADA TARİHÎ MERKEZ ECZANESİ

Burcu Özdemir¹

Büyükkada Merkez Eczanesi, Büyükkada vapurundan indikten sonra büyük saatli kuleye giderken yolun sağ tarafında yer almaktadır.

Merkez Eczahanesi'nin günümüzdeki görünümü

İlk bakışta eczanenin görkemli yapısı ve kapısı dikkat çekmektedir. Mekânın tarihî dokusu kısmen restore edilse de, eczane 150 yıldır Türkiye'de aynı yerde hizmet veren tek eczane olma özelliği taşımaktadır.

Ada sakinleri, eskiden karşısında bulunan kiliseye şifa aramaya gelenlerin daha sonra eczaneye uğrayıp ilaçlarını ve şifalı bitkileri aldığını söylemektedir. Kilise, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında çıkan tartışmalar ve huzursuzluklar yüzünden yıkılmıştır. Ada sakinleri o dönemde, büyük taşları

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, burcuozdemir68@gmail.com

yokuştan aşağı kilisenin üzerine doğru yuvarlayıp, kiliseyi nasıl yıktıklarını anlatmaktadır.

Eczanenin tarihî kapısı

Tarihî eczanenin bir zamanlar karşısında bulunan kilise

Tarihî eczanenin bir zamanlar karşısında bulunan kilise ve saatli kule

İçeride sergilenen 1911 yılına ait resmî faturaya göre eczane 1870 yılında, Rum Eczacı Georges Papa Gabriel tarafından açılmıştır. Özenli bir tasarıma ve ihtişamlı bir başlığa sahip olan faturanın sol köşesinde Sağlık tanrısı Asklepios yer almaktadır. Fatura üzerindeki detaylarda, *İstanbul'da bir eczacının*, hayvan doldurma konusunda artistik çalıştığını, ayrıca ölü tahnitle-

me ve mumyalama konusunda uzman olduğunu dile getiren reklam dikkat çekmektedir².

Eczanenin içinde sergilenen tarihi fatura

George Papa Gabriel'in yayımlanan daha eski bir faturası ise 1907 yılına aittir³. Fatura şu an Merkez Eczanesi içinde olmayıp özel bir koleksiyonda saklanmaktadır. İstanbul'daki Angelidis Biraderler tarafından hazırlanan bu faturada başlığın tam ortasında elinde kadehi ve kutsal yılanıyla Sağlık tanrısı Asklepios'un kızı Hygeia görülmektedir. Bu fatura Büyükada yetimhane yurduna kesilmiştir⁴.

Eczahanenin ilk diplomalı eczacısı Hayk Istepanian

Georges Papa Gabriel'in eczaneyi ne zaman bıraktığı bilinmemektedir. Fakat eczanenin Türk eczacıların işletmesine geçmeden evvel 1900'lü yılların

2 Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948 (Faturalar-Başlıklı Kağıtlar)*, Gülnur-Mert Sandalcı Koleksiyonu, cilt 3, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s. 177.

3 Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948 (Faturalar-Başlıklı Kağıtlar)*, Gülnur-Mert Sandalcı Koleksiyonu, s. 178.

4 Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948 (Faturalar-Başlıklı Kağıtlar)*, Gülnur-Mert Sandalcı Koleksiyonu, s. 177.

başında üç yıl boyunca Rum Eczacı Hayk İstebanian tarafından işletildiği ve onun da eczanenin ilk diplomalı eczacısı olduğu bilinmektedir⁵.

Eczanenin şu anki sahibi Eczacı Avni Kurtuldu, Türk eczacılar konusunda yaptığımız sohbette şu cümleleri dile getirmiştir: “II. Meşrutiyet’e kadar eczaneler yabancı uyruklulara ve azınlıklara aittir, hiç Türk eczacı yoktur; ayrıca Müslüman çocuklar eczaneye çirak olarak alınmaz, Müslümanlar da yabancıların yanına çocuklarını çirak vermek istemezler. Bu yüzden eczacılık hizmetleri uzun süre yabancıların elinde kalmış ve bu durum ancak II. Meşrutiyet (1909) ile birlikte değişmiştir.”

Cumhuriyetle birlikte Türk eczacılar tarih sahnesine çıkar ve Merkez Eczanesi’ni 1922’lerde Şinasi Rıza Birbil işletmeye başlar. Şinasi Rıza Birbil eczaneyi işletirken “Efedal Ongun” ve “Polibrom” (enfeksiyona karşı) adlı iki müstahzar üretmiştir. Şinasi Rıza Birbil damgalı reçetelerde Merkez Eczahanesi kaşesi görülmektedir ve bu reçete ve damgalar da yayımlanmıştır⁶. Rıza Bey işi daha sonra oğlu Bülent Bey’e bırakır ve 1970’lere kadar eczaneyi Birbil ailesi işletir.

Merkez Eczanesi’nin Cumhuriyet dönemi ilk eczacısı Şinasi Birbil (ayakta)

1970’lerden sonra eczane o dönemde Osmanbey ve Tepebaşı Eczanesi’nin sahibi olan eczacı Hüsnü Ocakcıoğlu’na geçmiştir. Eczaneyi 1988 yılına kadar Hüsnü Ocakcıoğlu, onun ölümünden sonra kızı eczacı Şölen Ocakcı-

5 Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, Say Yayınları, İstanbul 1995, s. 77.

6 Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948 (Reçeteler)*, Gülnur-Mert Sandalcı Koleksiyonu, s. 70-71.

oğlu işletmiş, mesul müdürlüğünü oğlu Alper Ocakcioğlu yapmıştır. Hüs-nü Beyin imâl ettiği ilaç şişeleri bugün eczanede muhafaza edilmektedir. Ocakcioğlu'ndan damgalı reçete örnekleri ise daha önce yayınlanmıştır⁷.

Eczacı Hüsni Ocakcioğlu'nun imal ettiği ilaç şişeleri

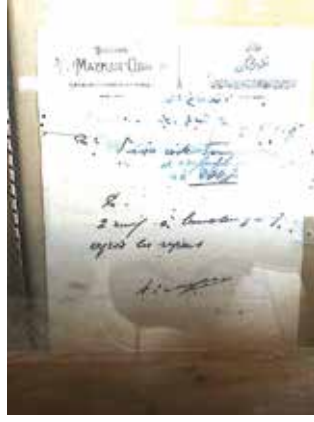
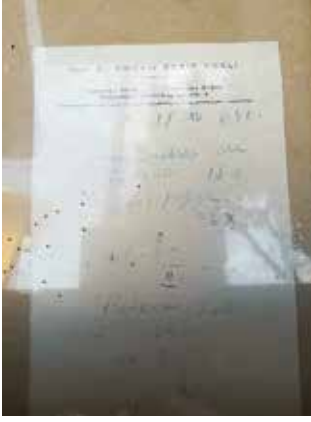
1992 yılında eczaneyi Alper Ocakcioğlu'ndan devralan eczacı Avni Kurtuldu, Merkez Eczanesi'nin sahipliğini ve mesul müdürlüğünü yürütmektedir.

Merkez Eczanesi'nin şuan ki sahibi eczacı Avni Kurtuldu

Eczane içinde muhafaza edilen tarihî objelerin tamamı Merkez Eczanesi'nde kullanılan objeler ve araç gereçler değildir. Buranın tarihî bir mekân olduğunu keşfeden ada sakinleri evlerinde sakladıkları tarihî objeleri, sergilenmesi için eczaneye bağışlamışlardır. Eczanede sergilenen objeler arasında; araç gereçlerin sterilizasyonunu sağlayan otoklav, hacamat kupaları, hassas terazi, Ekrem Şerif Egeli ve Mazhar Osman'ın reçetelerinin yanısıra Rum eczacıların reçeteleri, pilul tahtaları, envai çeşit ilaç ve drog şişeleri, şırınga ve enjektörler, porselen havanlar, tarihî telefon, hesap makinesi, eczacılık tarihi kitapları ile tarihî fotoğraflar yer almaktadır.

⁷ Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948 (Reçeteler)*, Gülnur-Mert Sandalcı Koleksiyonu, cilt II-II, s. 143.

Ekrem Şerif Egeli ve Mazhar Osman'a ait reçeteler

Dr. Manthos ve Dr. Çiprut'a ait reçeteler

Dondurulmuş örümcek, akrep ve yarası

Eczacılık tarihi konulu kitaplar

Otoklav

Hassas terazi

Tarihi telefon, hassas terazi ve porselen havan

Hacamat kupaları, drog şişeleri

Şırınga ve enjektörler

Çeşitli laboratuvar araç-gereçleri

Tarihi ahşap saat

Tarihî objelerin muhafaza edildiği dolaplardan görünüm

Gelecek nesillerin Merkez Eczanesi'ni koruması, ileriki yıllarda bu mekânın eczane olarak işletilmeye devam etmesi ve Avni Bey'in adının "tarihin sahipleri" listesine eklenmesi gerekir. Eczane kendini çevirmediği zaman bir "İlaç Müzesi" olması için çaba gösteren eczacı Avni Kurtuldu'nun çabası boşta kalmamalıdır.

Kaynaklar

1. Sandalcı M. *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948 (Reçeteler)*, Gülnur-Mert Sandalcı Koleksiyonu, cilt 2, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, İstanbul 1999.
2. Sandalcı M. *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948 (Faturalar-Başlıklı Kağıtlar)*, Gülnur-Mert Sandalcı Koleksiyonu, cilt 3, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, İstanbul 1999.
3. Tuğlacı P. *Tarih Boyuncu İstanbul Adaları*, Say Yayınları, İstanbul 1995.

Teşekkür

Bu çalışmayı yapmam için gerekli izni veren, bütün sorularımı sabırla cevaplayarak bana destek olan ve yönlendiren Merkez Eczanesi'nin sahibi Sayın Avni Kurtuldu'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

SAĞLIK TARİHİ VE MÜZECİLİĞİ SEMPOZYUMU

4

6-8 TEMMUZ 2018

Bu sempozyumlarda Türkiye'nin çeşitli şehirlerindeki özel ve resmi kurumlarda muhafaza ve teşhir edilen ve tıp, eczacılık, biyoloji, antropoloji, zooloji, botanik tarihini araştıranlara kaynak teşkil eden koleksiyonlar ve objeler tanıtılmaktadır.

Derneğimiz, sağlık tarihine ışık tutan maddi örneklerin bulunduğu müzelerin ve koleksiyonların tanınmasına önem vermektedir. Sağlık tarihi araştırmacıları ve yazarları çalışmalarının ana kaynaklarını koleksiyon, müze, kütüphane ve arşivlerde muhafaza edilen eserlerden temin ederler.

Ülkeler için bir medeniyet ölçüsü olan müzelerin tanıtımı, ayrıca, farkındalık yaratarak tarihi malzemeyi koruma ve toplama gibi hususlarda insanları heveslendirdiği için de değerlidir.

Tarihi kitap, dergi, gazete ve arşiv belgelerinden yararlanılarak hazırlanan tebliğler; Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin tıbbi bilgi birikimine, sağlık ve sosyal faaliyetlerine ve sağlık eğitimine dair orijinal bilgiler içermektedir.

